

FILOLOGIA MODERNĂ: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN
*Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”:
65 de ani de la fondare*

ediția a XVI-a

**INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”**

Universitatea de Stat din Moldova

Conferința științifică internațională

**FILOLOGIA MODERNĂ:
REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN**

*Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”:
65 de ani de la fondare*

* * * * *
* * * * *

Chișinău □ 2022

**INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”**

Universitatea de Stat din Moldova

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ

**FILOLOGIA MODERNĂ:
REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN**

*Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”:
65 de ani de la fondare*

EDIȚIA A XVI-A

Chișinău, 20-22 octombrie 2022

Coordonator:

dr. Liliana POPOVSCHI

**Editura Pro Libra
Chișinău • 2022**

CZU

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, proces-verbal nr. 6 din 27 octombrie 2022.

Lucrarea a fost elaborată în cadrul proiectelor de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene* și 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, finanțate de Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare a Republicii Moldova.

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA:

„Filologia modernă: realizări și perspective în context european”, conferința științifică internațională (16; 2022; Chișinău). Conferința științifică internațională *„Filologia modernă: realizări și perspective în context european”*: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”: 65 de ani de la fondare. Ediția a 16-a, Chișinău, 20-22 octombrie 2022 / coordonator: Liliana Popovschi; comitetul științific: Nina Corcinschi (președinte) [et al.]; comitetul de organizare: Nina Corcinschi (președinte) [et al.]. – Chișinău: Pro Libra, 2022 (Tipocart Print). – 494 p.: fig., scheme. Antetit.: Inst. de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Univ. de Stat din Moldova. – Rez. paral.: lb. rom., engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 40 ex.

ISBN 978-9975-3518-8-1.

80/81+821.09(082)

F 55

Procesare computerizată: Galina PRODAN

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor. Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui articol aparține în exclusivitate semnatarului.

© Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, 2022

COMITETUL ȘTIINȚIFIC:

Conf. univ., dr. hab. **Nina CORCINSCHI**, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”, Republica Moldova; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4903-4477>

Conf. univ., dr. **Igor ȘAROV**, rector al Universității de Stat din Moldova

CȘ I dr. **Gabriela HAJA**, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Filiala Iași a Academiei Române

Dr. hab. **Grația BENGĂ-ȚUȚUIANU**, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Timișoara, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9009-6226>

Acad. **Eugen Ioan SIMION**, director al Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, România

Acad. **Mihai CIMPOI**, Institutul de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”, Republica Moldova; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9431-8076>

Acad. **Sabina ISPAS**, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, București, România

Prof. univ., dr. **Simona ANTOFI**, decan al Facultății de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3902-6342>

Dr. **Marian Gheorghe SIMION**, Universitatea Harvard, Institutul pentru Studii de Pace în Creștinismul Răsăritean, SUA; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4398-5113>

Conf. univ., dr. **Laura MESINA**, Centrul de excelență în studiul imaginii, Universitatea din București, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0054-3788>

Prof. univ., dr. **Sorin ALEXANDRESCU**, Centrul de excelență în studiul imaginii, Universitatea din București, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7845-7965>

Prof. univ., dr. **Bogdan CREȚU**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2727-4605>

Dr. **Eugenia BOJOGA**, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9821-9729>

Dr. **Adrian TUDURACHI**, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7595-9289>

COMITETUL DE ORGANIZARE:

Președinte:

Conf. univ., dr. hab. **Nina CORCINSCHI**, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Membri:

Conf. cerc., dr. **Viorica RĂILEANU**, secretar științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

CȘ III dr. **Grațiela BENGĂ-ȚUȚUIANU**, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Filiala din Timișoara a Academiei Române

Conf. univ., dr. hab. **Eugenia MINCU**, director adjunct al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Dr. **Liliana BOTNARI**, șef al Centrului de Lingvistică al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Dr. **Olesea GÎRLEA**, șef al Centrului de Literatură și Folclor al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Dr. **Dorina MACOVEI**, șef al Centrului de Terminologie al Institutului de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Dr. **Liliana POPOVSCHI**, Institutul de Filologie Română „Bogdan P.-Hasdeu”

Dr. **Eugenia BOJOGA**, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

CUPRINS

PREFAȚĂ	9
----------------------	---

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „BOGDAN PETRICEICU-HASDEU” – ABORDĂRI RETROSPECTIVE

Iulia MĂRGĂRIT, <i>Note asupra limbii române din Transnistria</i>	11
---	----

CANON REGIONAL, CANON TRANSNAȚIONAL: ARHEOLOGII LINGVISTICE ȘI LITERARE ÎN CONTEMPORANEITATE

Ion PLĂMĂDEALĂ, <i>Forme de misologie în cercetarea militantă</i>	22
---	----

Grațiela BENGA-ȚUȚUIANU, <i>Complexul periferiei și canonul multiplu: o analiză a poeziei lui Moni Stănilă</i>	30
--	----

Dana Nicoleta POPESCU, <i>Guvernante picarești la Emilia Lungu-Puhallo și Charlotte Brontë</i>	45
--	----

Veronica-Alina CONSTĂNCEANU, <i>Dramaturgia unor prozatori</i>	53
--	----

Ioana BRUDAȘCA, <i>Proiecții intertextuale în teatrul lui Matei Vișniec. Studiu de caz</i>	60
--	----

Ionuța-Natalia MUNTEANU-IORGA, <i>Perspective ale canonului filologic și academic în teoriile lui Virgil Nemoianu</i>	71
---	----

LEXICOLOGIE, LEXICOGRAFIE – LECTURI ÎN DIACRONIE

Maria ONOFRAȘ, Ana VULPE, <i>Contribuția cercetătorilor de la Sectorul de lexicologie și lexicografie în dezvoltarea științei în domeniu</i>	87
--	----

Viorica MOLEA, <i>Proiecția cognitivă a neologismelor internaționale în contextul evoluțiilor actuale</i>	103
---	-----

Viorica RĂILEANU, <i>Porecle atribuite unor comunități etnice repercutate în nume de familie</i>	108
--	-----

Liliana BOTNARI, <i>Variația lexicală din perspectiva dimensiunilor diacronică și diatopică în limbajul presei periodice din RSS Moldovenească</i>	117
--	-----

Ecaterina BRĂGUȚĂ, <i>Particularități lexico-gramaticale ale textului imnografic ortodox</i>	130
--	-----

Halil SERRAC, <i>Metafora în sistemul tehnicilor stilistice ale limbajului</i>	139
--	-----

**PERSPECTIVE CLASICE ȘI MODERNE ÎN STUDIUL
ISTORIEI LIMBII, DIALECTOLOGIEI, ONOMASTICII ȘI
SOCIOLINGVISTICII**

Vasile PAVEL, Liliana POPOVSCHI, <i>Aspecte ale literarizării textelor dialectale moldovenești</i>	151
Angela SAVIN-ZGARDAN, <i>Unități polilexicale stabile cu motivație extralingvistică de proveniență mitologică</i>	158
Galaction VEREBCEANU, <i>Derivarea sufixală în manuscrisul romanului popular „Sandipa”</i>	169

**LINGVISTICĂ PRAGMATICĂ ȘI LINGVISTICĂ
COMPUTAȚIONALĂ**

Alexandru COSMESCU, <i>Orientarea argumentativă în conversație</i>	177
Vlad PÂSLARU, <i>Logică științifică și competența școlară</i>	184
Ion BĂRBUȚĂ, <i>Semantica verbului și structurile actanțiale în limba română</i>	198
Tatiana SÎMBOTEANU, <i>Structură și sens în cazul enunțurilor utilizate ca acte de vorbire indirecte</i>	207

**LITERATURA ROMÂNĂ ÎN DIALOG EUROPEAN ȘI UNIVERSAL
PRIN VALORI, PERSONALITĂȚI, INTERRELAȚII**

Oxana GHERMAN, <i>Ion Vatamanu: poezia pulsațiilor vegetale</i>	215
Galina ANIȚOI, <i>Personajul tranziției. Drama emigrantului în romanele „Fetița care se juca de-a Dumnezeu” de Dan Lungu și „Tötentanz sau Viața unei nopți” de Claudia Partole</i>	224
Inga SOROCEAN, <i>„Jurnalul unui scriitor (1972-2012)” de Nicolae Esinencu: repere identitare ale personajului diaristic</i>	234
Florica FAUR, <i>Universul domestic arghezian văzut prin ochii lui Barutu Arghezi</i>	243
Olesea GÎRLEA, <i>Forme și tipuri de agresivitate și distructivitate în baza teoriei lui Erich Fromm (cu o analiză critică literară pe romanul Annei Holt „Moartea demonului”)</i>	249
Dan VEREJANU, <i>Victor Prohin la 80 de ani</i>	257
Lilia JUNCU, <i>Funcția interpretativ-ideologică a naratorului în proza pașoptistă</i>	261
Emilia STAJILA, <i>Eminescologia și Extremul Orient în dialogurile lui Mihai Cimpoi</i>	268

Silvia COTORCEA, *Cronotopul literar al orașului Chișinău în opera scriitorilor contemporani români* 274

**LITERATURA ROMÂNĂ DINCOLO DE „FRONTIERELE”
ESTETICULUI. NOI/ALTE IDEOLOGII EST/ETICE**

Felix NICOLAU, *Sincretismul dadaist – supoziții* 280

Marius MIHEȚ, *Libertăți subversive în Bucureștiul stalinist* 285

Daniel CRISTEA-ENACHE, *Grigore Vieru și poezii generației 60 din România* 293

Felicia CENUȘĂ, *Universul copilăriei și metamorfozele societății în tranziție* 300

Sergiu COGUT, *O cutezătoare și fascinantă rescriere a unui canonic basm românesc* 309

Victoria MALINOVSKI, *Probe de narcisism textual în lirica optzecistă din stânga Prutului* 321

Angela GREJDIERU, *Tentația exoticului: proiecții ale Orientului în proza românească de călătorie din perioada pașoptistă* 326

**PROIECTE INTERNAȚIONALE ALE INSTITUTULUI DE
FILOLOGIE ROMÂNĂ „BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”**

Lansarea proiectului *La recherche sur l’imaginaire littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires – SERIMAGE 2022*, finanțat de Agenția Universitară a Francofoniei

Marian Gh. SIMION, *Proiecții ale „Imaginalului” în Muzeul religiilor lumii* 333

Nadejda IVANOV, *L’imaginaire de l’enfance – une expression de profondeur dans la prose contemporaine de Bessarabie* 343

**ȘTIINȚA FILOLOGICĂ DIN BASARABIA: DATE
ISTORIOGRAFICE ȘI CONTEXTUALIZĂRI SOCIETALE**

Viorel PÂSLARU, *„Scrisoarea celor 66” și contribuția filologilor la democratizarea RSS Moldovenești* 350

Svetlana KOROLEVSKI, *Istoria unui institut prin istoria unui sector sau despre valorificarea moștenirii literare la Chișinău* 361

Mariana COCIERU, *Folcloristica din Basarabia de la înființarea primelor instituții de cercetare* 375

Viorica RĂILEANU, *Dinamica cercetărilor antroponimice instituționale* 391

**PATRIMONIUL CULTURAL IMATERIAL
AL ARHIVELOR DE FOLCLOR**

Tatiana BUTNARU, <i>Ciclul baladesc despre logodnicii nefericiți: o interpretare arhetipală</i>	398
---	-----

SEMANTICĂ ȘI TERMINOLOGIE

Inga DRUȚĂ, Lidia VIERU, Mariana VLAS, <i>Relații semantice în terminologia de marketing</i>	407
Eugenia MINCU, <i>Terminologul Dimitrie Cantemir despre medicină și despre om (tridimensionalitatea corp, suflet, spirit)</i>	417
Livia CARUNTU-CARAMAN, <i>Extinderea sensului termenilor de origine engleză în diferite domenii</i>	424
Natalia ROTARI, <i>Metafora – monadă în terminologie</i>	440
Stella TĂRÎȚĂ, <i>Phraseme – the Soft Power of Diplomatic Language</i>	448
Viorica COSTIN, <i>Seria sinonimică în terminologia medicală</i>	457

**EUGENIU COȘERIU – 20 DE ANI DE LA TRECEREA
ÎN NEMURIRE**

Dina VÎLCU, <i>Integralismul lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu</i>	468
---	-----

PREFAȚĂ

Volumul de față reunește o parte dintre comunicările susținute la ediția a XVI-a a Conferinței științifice internaționale *FILOLOGIA MODERNĂ: realizări și perspective în context european*, cu genericul *Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”: 65 de ani de la fondare*, organizată în perioada 20-22 octombrie 2022 de Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” din Chișinău în parteneriat cu Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din Timișoara, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București, Centrul de Excelență în Studiul Imaginii, Universitatea din București, Agenția Universitară a Francofoniei, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan” din Chișinău.

Desfășurându-se pe parcursul a trei zile, ediția din acest an a Conferinței a fost una deosebită, deoarece a fost dedicată celor 65 de ani de existență a Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” – una dintre cele mai vechi structuri administrativ-organizaționale academice în care se studiază limba, literatura și folclorul din Basarabia și din Transnistria. Deși a cunoscut mai multe reorganizări succesive, Institutul continuă tradiția cercetărilor științifice fundamentale și aplicative încetățenită de decenii, promovând consecvent norma lingvistică și literară. Prin organizarea manifestării științifice, s-a dorit crearea unui cadru propice comemorării personalităților care au pus bazele instituției, evocării numelor de referință în filologia națională, efectuării unui bilanț al contribuției științifice a cercetătorilor, precum și punctării unor repere ale colaborărilor interinstituționale și internaționale.

Conferința și-a început lucrările cu o privire retrospectivă asupra activității Institutului în diferite perioade de timp. În semn de omagiu adus înaintașilor, a fost prezentat filmul documentar *Personalități notorii ale Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”*. *In memoriam*, iar pentru a releva aportul științific al unor reprezentanți de seamă ai filologiei din Republica Moldova, a fost lansat volumul *Portrete filologice* (Coord.: Nina Corcinschi, Eugenia Mincu. Chișinău: Editura Unu, 2022, 460 p.) care cuprinde o serie de interviuri, ai căror protagoniști vorbesc despre parcursul lor academic, despre oamenii și evenimentele care le-au marcat devenirea profesională. Partenerii Institutului (centre universitare și de cercetare din

Republica Moldova, România, Ucraina, SUA etc., Agenția Universitară a Francofoniei, Ambasada României în Republica Moldova, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Biblioteca Națională a Moldovei, Biblioteca Națională pentru Copii „Ion Creangă”, Postul Axial TV ș.a.) au avut ocazia să transmită mesaje de felicitare, iar directorul Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, conf. univ., dr. hab. Nina Corcinschi, și-a exprimat gratitudinea pentru colaborările stabilite de-a lungul anilor.

Ședința în plen din cea de-a doua zi a Conferinței s-a axat pe problematica imaginarului, marcând lansarea proiectului *La recherche sur l'imaginaire littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires – SERIMAGE 2022*, finanțat de Agenția Universitară a Francofoniei. A urmat Masa rotundă care a avut în centrul discuției lucrarea *Reprezentarea Diavolului în imaginarul literar românesc*, semnată de dr. Mircea Păduraru de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Sesiunea *Eugeniu Coșeriu – 20 de ani de la trecerea în nemurire*, din ziua a treia a Conferinței, a constituit un nou prilej de a evoca personalitatea savantului de origine basarabeană cu renume mondial. În cadrul sesiunii, moderate de dr. Eugenia Bojoga, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca (România) și de dr. hab. Viorica Molea, Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău), diverse aspecte ale operei coșeriene au fost abordate de cercetători de peste hotarele Republicii Moldova: dr. Emma Tămăianu-Morita de la Universitatea Kindai din Osaka (Japonia), dr. Johannes Kabatek și dr. hab. Cristina Bleorțu de la Universitatea din Zürich (Elveția), dr. Oana Boc, dr. Dina Vîlcu și dr. Cristina Varga de la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca (România), dr. Lucia Mureșan de la Centrul Internațional de Aplicații și Cercetare Transdisciplinar-Integrativă (România), dr. Floarea Vîrban de la Accademia Europea di Firenze (Italia).

Mai bine de 60 de cercetători și cadre didactice universitare și-au manifestat disponibilitatea de a susține comunicări la cele 9 secțiuni tematice propuse de organizatori. Dezbaterile, de înaltă ținută academică, au acoperit un spectru larg de problematici actuale.

Structura volumului reflectă cu fidelitate programul Conferinței, materialele fiind aranjate conform secțiunilor la care au fost prezentate.

Aducem mulțumiri tuturor celor care au participat la evenimentul științific pe care am avut onoarea să-l organizăm.

Dr. Liliana POPOVSCHI

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU” –
ABORDĂRI RETROSPECTIVE

CZU:811.135.1'282'36(478)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.01>

NOTE ASUPRA LIMBII ROMÂNE DIN TRANSNISTRIA

Iulia MĂRGĂRIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4281-7284>

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, România

Notes on the Romanian Language in Transnistria

***Abstract.** As the title announces, the present article proposed the description of the Romanian language from Transnistria, based on literary sources recently published by Vladimir Beșleagă: *Destine transnistrene* and *Tata Vasile*.*

The particularities identified, mostly in the vocabulary, but also in the field of morphology, allow the qualification „living speech” for the local idiom. The preservation of some vocabulary facts, belonging to the old language, the creation of new lexemes from own resources and the absorption of loanwords from the tutelary languages, Russian and Ukrainian, fully justify the qualification.

***Keywords:** de-adjectival, post-participial derivation, primary derivative, secondary derivative, formative, pseudo-participle, super-suffixation, augmentative-diminutive value.*

***Rezumat.** După cum anunță titlul, prezentul articol și-a propus descrierea limbii române din Transnistria, pe baza unor surse literare recent publicate de Vladimir Beșleagă: *Destine transnistrene* și *Tata Vasile*.*

Particularitățile reperate, cu precădere în cadrul vocabularului, dar și în domeniul morfologiei, permit calificarea „grai viu” pentru idiomul local. Conservarea unor fapte de vocabular, proprii limbii vechi, crearea de noi lexeme din resurse proprii și absorbția de împrumuturi din limbile tutelare, rusă și ucraineană, justifică deplin calificativul.

***Cuvinte-cheie:** deadjectival, derivare postparticipială, derivat primar, derivat secundar, formativ, pseudoparticipiu, suprasufixație, valoarea augmentativ-diminutivală.*

Prin titlul menționat, de fapt, am anunțat obiectul prezentului articol: limba română din spațiul riveran mărginit de Nistru, în partea estică

a Moldovei istorice (Basarabia), reflectată în surse literare. Punctul de plecare îl constituie unele opere ale scriitorului Vladimir Beșleagă, el însuși originar din Transnistria (născut în satul Mălăiești, adevărată carte de vizită pentru localnici!). Interesul ne-a fost suscitât de volumele *Destine transnistrene* [= DT] și *Tata Vasile în 73 de episoade și XIV scrisori* (= TV). Prin modul de organizare și materialele culese „la fața locului”, autorul „evocă” ancheta dialectală și textele aferente acestuia din protocolul dialectologic. În acest sens, despre cea dintâi dintre cărți, scriitorul mărturisește: *Am adunat între copertile ei 12 dialoguri cu consăteni de-ai mei. I-am zis Destine transnistrene pentru că are ca protagoniști persoane cu destine marcate puternic de istoria acestei părți de românie* (subl. n., *IM*), *ruptă prin forța armelor de la matca strămoșească* (DT, p. 3). Luarea aminte asupra fondului lingvistic din acest ținut, pentru Vladimir Beșleagă, datează din anii studenției când, la recomandarea profesorală a efectuat culegeri de folclor. Încă de atunci, a observat *cât de frumoasă și plină de miez este limba vorbită!* (*ibid.*). Prin urmare, a decis să o prezinte public, motiv pentru care, peste ani, se adresează virtualului lector: *Te invit, iubite cititor, să deschizi paginile și să te simți ca și cum ai intra în casa mea de la Mălăiești!* (*idem*, p. 4).

Dând curs invitației, facem cunoștință cu volumele alcătuite din episoade dramatice privind existența localnicilor, condamnați de istorie la un *perpetuum mobile*, „de la Nistru pân’ la...” Siberia sau Cazahstan și invers, călătoriile devenind ciclice, în cazul în care „beneficiarii” nu se strămutau pentru totdeauna în acele locuri prea puțin prietenoase. Limba expunerii este cea vorbită de consătenii autorului, dar și de restul localnicilor din zonă. În acest chip, lectura ne poartă, pe calea lexicului, din vremea cronicarilor, până în actualitate. Intervistații, cu mijlocul de comunicare oficial – limba rusă, mai întâi, apoi limba ucraineană, în viața familială comunitară, au în uz limba română, la nivel de grai. Utilizarea cotidiană a acestuia a asigurat vitalitatea unor lexeme, astăzi *învechite* ca sens și/sau formă, la nivel standard, dar rămase în paginile cronicilor sau în ariile îndepărtate, în raport cu ansamblul limbii române. Din această categorie fac parte exemplele care urmează:

amiazăzi s. „punct cardinal, sud”, în opoziție cu **amiazănoapte** (v. DA, s.v. 4.), uzual până în sec. al XIX-lea, mai apoi supraviețuind în regiuni izolate de felul Transnistriei: *Dar să poartă vorba că toți bolnavii de inimă să-i călătorească la amiazăzi* (TV, p. 169);

călare, de-a ~ loc. adv. [despre modul de a călători] „pe cal, călare”, generos ilustrată în DA, de la cronicari și Dosoftei până la scriitorii sec. al XIX-lea (*Au domnit el numai un an tot de-a călarea, că țara era bejenită* – M. Costin; *Din Hotin și pân la mare / Vin muscalii de-a călare* – Eminescu; *Fă-mi bine și cu iapa să mân boii de călare* – Creangă), își păstrează

actualitatea în Transnistria: „[Tata] *m-a dus odată la oraș. A împrumutat de la cineva... o bicicletă, m-a urcat pe ramă și hai să mă plimbe de-a călare*” (TV, p. 55);

cărturar s.m. „știutor de carte... la nivel minim”. După LM și DA „care știe citi și scrie”: [Domnitorul] *Constantin Cantemir era la fire blând... necărturar* (Let. I, după DA). Cu această accepție „nuanțată”, cuvântul s-a conservat în vocabularul transnistrean, „favorizat” de contextul istoric: *Era cărturar tata, terminase patru clase de băieți* (DT, p. 5). Rezistența semantismului de odinioară, la nuanță, presupune menținerea îndelungată a unui nivel cultural precar;

limbă s. „prizonier luat din rândurile dușmanilor și utilizat ca informator”, confirmat de M. Costin (*Aducea tătarii și limbi care spunea*), după DA cu semnul arhaicității, consemnat de DDRF și TDRG. În Transnistria, cuvântul nu a fost afectat în vitalitatea sa: *Când să o ia îndărăt [japonezul], bunicul îi sare în cărcă, îl dă jos și îl aduce la mai marii săi limbă!* (TV, p. 930);

scârbă s.f. „supărare, mâhnire, necaz”: *Eu aduc aminte [sic!] lui badea Constantin Efrimovici și lelea Maria Alexandrovna, o mare scârbă dinspre moartea fără vreme a fiicutei dumeilor [sic!] cei mai mare, Vera Constantinovna* (DT, p. 163); *Eh, cum dar! Eu am mare mâhnire și scârbă – că a părăsit din viață [sic!] conducătorul nostru Stalin. La mulți le pare bine, la ticăloși. Noi, fără cușme, am ascultat traurnâi (de doliu) miting afară la ploșcead (piață).*

Eh, o murit nila norodului! (TV, p. 194).

La polul opus, din punctul de vedere al vechimii, *neologismele* se reperează, uneori în mod paradoxal, chiar prin absența lor, suplinate fiind de substitute mai mult sau mai puțin adecvate. În această categorie se înscriu *formațiunile interne*, create din resursele proprii ale idiomului local. Iminența acestora a fost determinată, uneori, de progresul material ca factor decisiv, de exemplu, în modul de prezentare a unor produse industriale.

Practic, unul dintre acestea, *zahărul*, comercializat anterior sub formă de *căpățâni*, practice, a fost înlocuit prin mărunțire în *cuburi* și denumirea corespunzătoare de *zahăr cubic*, la nivelul limbii comune. În lipsa termenului specializat, vorbitorii transnistreni au recurs la propriile „rezerve lexicale”: *Atunci prima dată am văzut zahăr de cel boțuri* (DT, p. 74).

Situația este valabilă nu numai pentru domeniul material, ci și pentru cel cultural. Așa au fost repuse în circuit, de această dată, cu o frecvență sporită, lexeme, virtual existente, impuse de necesitatea neologismului absent:

adăugător¹ adj., adv. „în plus, suplimentar”: *Iaca eu dacă lucrăm la „Pasportnâi stol” (Biroul de Pașapoarte) și mia îmi da lucruri (sg. lucru „activitate, lucrare”) adăugătoare* (DT, p. 293);

¹ Nu luăm în discuție împrumuturile rusești, explicabile prin forța împrejurărilor, dar străine economiei graiului.

vreme, fără ~ loc. adv. „înainte de termen, prematur”: *O avut lelea Mărișca on frate ca o floare... și iara mia bun coleg, adică buhalter (contabil) și-o murit fără vreme tot pe aicea prin păduri* (TV, p. 163).

O altă clasă de creații proprii se datorează necesităților conversaționale, dialogale: **câtevasprezece**, pronume nedefinit inedit, creat prin amplificarea primitivului *câteva* cu secvența *spre zece* din structura numeralului cardinal de la 11 la 19. Noua formație reprezintă rezultatul unei intenții ludico-ironice: *Ce-o fi învățat la școala aceea a lui, ce n-o fi învățat, dar când era cu chef, cum se zice pe la noi, adică avea câtevasprezece pahare în cap... prindea a vorbi în limbi străine* (TV, p. 18).

Denumiri de ocupații momentane, semantisme, însușiri, acțiuni.

condrumeț s.m. „tovarăș de drum, mai ales într-o călătorie cu vehicul”, nu are corespondent în limba română standard: *Am plecat. Eram singură, niciun condrumeț cunoscut.* (DT, p. 17). *În tren, în drum spre lagăr, când a adormit, cineva dintre condrumeții lui i-a furat pârșele* (*idem*, p. 115);

găzdaș s.m. „persoană care locuiește în gazdă, chiriaș”: *Am avut găzdași și nemți, tot un ofițer, și el cu ordonanța* (*idem*, p. 94). Semantismul singularizează lexemul în raport cu omonimul înregistrat în DA. Alte derivate cunoscute cu sens propriu, în Transnistria au dezvoltat și sensuri figurate;

rândaș s.m. [la școală] „elev de serviciu căruia i-a venit rândul să îndeplinească anumite servicii pentru clasă”: *În fiecare dimineață, când începeam lecțiile [= orele de curs], sub Guvernământul Transnistriei, la fiecare lecție, ieșea rândașul în fața icoanei și toți împreună mâinile și ne rugam* (*idem*, p. 89);

buruienos, ~ la gură [despre o persoană] „cu vocabular trivial”: *Trânteaașa câte un cuvânt... Era cam buruienoasă la gură* (DT, p. 232).

Verbul prefațează o categorie largă de derivate, pe baza unor formații diferiți, dintre care spicuim câteva cazuri absente din vocabularul limbii române:

hățui vb. < *hăț* fig. „a dirija, a conduce pe cineva, a dispune după bunul plac”: *Mălăieștenii (= consătenii autorului) au fost dintotdeauna mândri și independenți. Nu suportau să-i conducă și să-i hățuiască alții* (TV, p. 30);

înhâtri vb. „a se șmecheri, a deveni hâtru”, formație inedită: *Îmi venea să râd cum s-au înhâtrit ele [femeile gazde] și-l acopere cu fustele lor [pe fugar]* (*idem*, p. 114).

Unele derivate se disting prin *modul lor de creare*. Este cazul unor diminutive apărute prin suprasufixație: **bucățicuță**, derivat secundar în raport cu primitivul *bucățică*, angajat și în formarea de construcții lexicale, echivalente ale unor diminutive (*bucățică de bortă = bortică ~ de poiată „grajd” = poiețică*). Problema, de mai largă răspândire, a fost semnalată

deja (Mărgărit, 1999, p. 121-129): *Era o scârtă de trină* (= paie tocate). *Am început să scoghesc și mi-am făcut în partea de la soare o bucățică de bortă și m-am băgat acolo* (DT, p. 42); *Avea grădină la Tucmigiu... avea o căsuță acolo... La capăt era o bucățică de poiată, da căruța, calu* (idem, p. 205); *Era cu mașina adunată din bucățicuțele din fel de fel de trofee și închegată* (caz de necesitate a neologismului: *montată!*) *de unchiul meu Isac* (idem, p. 45). Analiza pentru *bucățicuță* relevă calitatea acestuia de derivat secundar, realizat prin valorificarea bazei primare *bucățică*.

O situație similară prezintă *căsoică* s.f., analizabil prin *căsoaie* cu semnificația „anexă, cu o singură încăpere, construită alături de clădirea principală din gospodărie”, diminutiv primar de la *casă*. (Despre valoarea complexă, augmentativ-diminutivală a derivativului *-oi, -oaie* v. Dimitrescu 1958): *Venea la noi brigade să ne ieie ce mai aveam. Da mama nu era bogată, ave acolo o căsoică* (DT, p. 199); Același formativ îl întâlnim la numele proprii, în aceeași relație postderivativă: *Dochițica* < *Dochița* < *Dochia* < *Evdochia*: *Lelea Venea... era în bordei (= beci) și cred că scurgea dintr-un barel în altul, nu-ș ce făcea: „Je, fa Dochițică, și trage și tu!”* (idem, p. 217).

Unele dintre derivate își datorează „modelarea” analogiei.

Pentru a defini particularitatea etnică specifică locuitorilor din Ucraina, sunt în curs adjectivele *ucrainesc*, *~ească* după *rusec*, *~ească*, ca și adv. *ucrainește* după *rusește*: *Am îmblat la școala ucrainească* (idem, p. 232); *La școală în ucrainește învățam* (idem, p. 133); *La noi în sat erau destui oameni cu nume ucrainești, dar și rusești, care s-au moldovenizat* (TV, p. 24);

somnit, la ~ supin creat prin valorificarea unui pseudoparticipiu (v. Hristea 1980, p. 497), respectiv, *dormit*: *La noi aicea este comunism în adevăr! Toți într-o îmbrăcămintă, toți într-o mâncare! Am să ființez și la Mălăiești așa: la somnit la ora 12 noci* (idem, p. 173);

tâlhărășug s.n. [ironic] „pregătire superioară de perfecționare pentru tâlhari”, probabil derivat analogic după *meșteșug*: *Ea o stat în tiurma (pușcărie) și i-au dat 15 ani și au dus-o la Râbnița. Acolo o mântuit ea Universitatea de Tâlhărășug* (DT, p. 304).

Uneori se întâmplă ca noile creații să aibă „punctul de plecare” în împrumuturi *rusești* sau *ucrainene* pentru a fi „naturalizate” prin procedee de formare românești. Este cazul unor adaptări.

ucitoaică s.f., explicat de localnicii înșiși: *Cum erau vremuri tulburi, război, revoluții și nu avea cine să predeie, au fost puse un fel de învățătoare-școlărițe ceva mai mari ca dâșii printre care Olga Ustimenco / Kiriakova, vecina noastră care-a dus-o până la 80 și ceva de ani.*

Vedeți, ce cuvinte se pricepeau să fabrice mălăieștenii? Nu învățătoare, ci ucitoaică. În rusește se spune învățător ucitel. Dar învățătoare cum? I-au

sclipuit un echivalent și ei (TV, p. 20); *Eu eram sanitarcă la bolniță și am primit de la maică-ta nașterea (= fătul), se lăuda cu ani mai târziu Olga lui Idochim, vecina noastră / aceea care i-a fost tatălui tău învățătoare și pe care el o numea **ucitoaica me!*** (*idem*, p. 36).

Alte împrumuturi răspund unei necesități stringente, fiind impuse de administrația rusă în noua terminologie a muncii. Neavând corespondent românesc, devin și mai necesare:

sutcă s.f. pl. *sutci* „unitate de timp; o zi și o noapte, 24 de ore”: *Acolo, la tata acasă unde trăia, am șezut patru **sutce** îngropat în pământ* (DT, p. 49). În cazul concurenței dintre cuvântul vechi și cel nou impus prin produsul denumit în limba de stat, câștigul revine acestuia din urmă. Putem presupune că, *vopsea*, *boia* au circulat în zonă, dar *crască* a venit cu autoritățile rusești, ca și verbul *crăsui*: *Pe mine mă puneau să dau scările cu **crască** (vopsea) de pol (podea)* (DT, p. 132).

Alături de derivatele progresive există și *derivate regresive*:

gozură s.f. „urluială” < pl. *gozuri*, pentru sg. *goz*. DA a înregistrat cuvântul, dar cu o unică atestare din aria sudică, cea din Transnistria urmând să fie a doua: *Dar nu l-a iertat gura satului și i-a lipit porecla dert „urluială”* (*Mai există un termen **gozură***) (TV, p. 127);

maiură s.f. „ficat”: *Măruntaietele urmau să fie aduse: cap, mațe, vreo **maiură*** (*idem*, p. 136). Determinantul absent din text ar indica existența mai multor organe cu același nume, distincte prin adjectivul cromatic obligatoriu: *maiură albă* „plămân”, ~ *neagră* „ficat” (v. Cazacu, 1941, p. 83-94). Derivat regresiv, desprins din pl. *maiuri* pentru sg. *mai*, împrumut maghiar, cu răspândire în aria nordică, *maiură* figurează în DLR restrictiv într-o mențiune explicativă colaterală.

Nu putem trece cu vederea *accidente fonetice* pentru că ele atestă vitalitatea limbii române în această fâșie riverană. Uzul cotidian neîntrerupt favorizează producerea de modificări care urmează să confere comoditate în fluxul vorbirii. În principal este vizată, pe căi diferite, reducerea dimensiunii începând de la un singur sunet. *Afereza* se aplică mai ales numelor proprii: *Agripina* > (în rostirea locală) *Agrichina* > *Grichina* > *Grăchina*: *Scriam scrisori **Grăchinei** lui Costea Bostan. **Grăchina** ne scria că iacă, mama o murit de foame* (DT, p. 152); *Alexei* > *Lexei* > *Lesei*: *Una [fată] era a lui badea **Lexâi**, măritată la Teiu* (*idem*, p. 211). Reducerea corpului fonetic are loc și prin îndepărtarea unei silabe întregi: *unsprece, douăsprece. Erau acolo **unsprece oameni și cu mătușa a douăsprecea*** (DT, p. 200). De fapt, reprezintă etapele care au precedat varianta popular-familiară: *unsprece* > *unspece* > *unșpe*, respectiv, *doișpe*. În zonă se întâlnește frecvent și apocopa, în special în cazul termenilor de înrudire. Particularitatea poate fi o inovație identificată

în zone diferite ale limbii române, sau va fi fost adusă de populații originare din Maramureș: **ghea**, cea dintâi silabă din termenul de înrudire **gheaghea**, var. fonetică dialectală pentru *djadja*, împrumut din limba rusă: *Ne-am mutat în casa lui ghea Costea, fratele tatei* (DT, p. 258); **cheo** silaba de început din termenul **cheoche**, pronunția locală pentru *tîotîa* „mătușă”, împrumut din aceeași limbă rusă: *Am șezat la Grăchina, ș-apu ne-am mutat la cheo Solomia, aici la mormânturi* (*idem*, p. 158).

Elementele de vocabular extrase atestă particularitățile care relevă „starea” idiomului. Arhaismele semantice sau de formă au învins timpul, parvenind până în epoca actuală, fiind în uz prelungit și menținând, în acest fel, un anumit *statu quo* al graiului, dificil în absența variantei culte-model. Noile formații create, din surse proprii, au satisfăcut, după împrejurări, *necesarul lexical*. *Dacă elementele vechi constituie mărturii specifice ale unui lexic panromânesc, cele noi, inedite, devin caracteristice, prin forța lucrurilor*. Odată create, se înscriu în rigorile limbii române, asamblându-se în fondul tradițional. Amintim din nou *analogia ca procedeu* care girează astfel de formații: *gustoșenie* s.f. „bunătate, produs culinar excelent la gust, extrem de gustos”: *După pauză, mă ospăta cu bucate soldățești – borș și cașă (terci) ah! ce gustoșenie!* (TV, p. 150). Ca deadjectival ar putea compune un cuplu antonimic cu *scârboșenie*, al cărui „tipar” lexical îl urmează îndeaproape. Ca derivate suprasufixate, cele două formații au parcurs un traseu „în trepte”: *gust > gustos, gustos > gustoșenie*, după *scârbă > scârbos, scârbos > scârboșenie*.

Unele dintre lexemele identificate, mai ales cele cu caracter regional, comune cu anumite zone ale românității, atestă fie *alimentarea periodică a spațiului transnistrean cu români din țară* în căutarea de „pământuri slobode”, fie evoluția similară a idiomului local cu a altor graiuri românești. Apocopa, ca particularitate frecventă, cu precădere, la numele de rudenie (**ghea** < **gheaghe**, ~ **Foca** „unchiul ~”, **cheo** < **cheochea**, ~ **Soșia** < **Sofia** „mătușă” apropie graiul transnistrean de cel maramureșean.

Apropierea de alte ramificații teritoriale ale dacoromânei se impune de la sine. Din aria sudică regăsim elemente de lexic precum:

bâtul s.m. art. „bunicul” față de *bunelul* din Basarabia, *moșul*, *tata bătrânul* din aria nordică sau *tata mare* cu varianta *tataie*, **bâtul** din aria sudică: *Și mai spunea mama că într-o dimineață se scoală bâtu Toader, tatăl ei de la Butur, că se duce și el la Amur, că acolo tare-i ghine* (*idem*, p. 101);

clin s.n., pl. *clinuri* „bucată de teren rămasă nearată între două brazde sau la capătul locului” (v. DGS I s.v.). În Transnistria circulă, aproximativ, același semantism: *Pe urmă, m-am însurat în '43. Aici era moara și clinul ista, pământ al nimănu, o bucățică de loc* (DT, p. 45);

fărăma vb. „a dărâma, a demola” (v. DGS II, s.v. 4): *Și biserica ceea au fărmat-o* (DT, p. 193);

naș s.m. în comparație cu *nănaș* în Basarabia limitrofă, amintește var. muntenească: *Venea moș Nihalache la Vasile Bălan (vecinul de după casa lui Andrei Ciocârlan)*, zicea așa: *Nașule, or veni și ți-or lua tot* (comuniștii) (TV, p. 34). Pentru explicarea situației apelăm la autoritatea lui E. Coșeriu (1995, p. 17–18): *Limba populară vorbită între Prut și Nistru și dincolo de Nistru ține de dialectal dacoromân și ține nu de un singur grai, ci de două graiuri din dialectal dacoromân, anume partea de nord și centru ține de așa-zisul grai moldovenesc, care, după cum se știe, ajunge până în Ardeal și în Maramureș și partea de sud de Cahul, adică județele Ismail și Cetatea Albă, care ține de graiul muntean, cu fonetica graiului muntean și, din punct de vedere lexical, cu tot ce este caracteristic pentru graiul muntean și pentru graiul – tot muntean din sudul Moldovei dintre Prut și Carpați.*

Important este să amintim și faptul că *similitudinile cu unele graiuri din țară se întâlnesc și în alte compartimente ale limbii*. Dacă elementele de vocabular se pot considera caracteristici „de suprafață”, cele morfologice relevă particularități „de adâncime”, corespunzătoare mecanismelor de evoluție a limbii. Astfel, la nivel dialectal, dacoromâna a dezvoltat noi forme pronominale negative, în aria sudică: *nenimic, nenimeni* (Mărgărit, 1998, p. 201), iar în spațiul transnistrean *nicăduh, nimeduh* (Mărgărit, 2011, p. 204-226), dând curs aceleiași tendințe de intensificare a expresivității negative. Ambele categorii au rezultat din negații duble prin aglutinarea componentelor. Textele transnistrene oferă mostre contextuale propice fuziunii componentelor: *Cu ce delo (treabă) m-am dus eu acolo, nu știu... Mă uit nu-i nime! Duh! țipenie!* (DT, p. 205). Menționăm că *Duh* (= „spirit sacru”), corupt din expresia negativă *nici Duh* a preluat întreaga valoare negativă a acesteia. Pronumele inovatoare au fost atestate și mai departe în spațiul exsovietic până la Bug, iar în zona opusă în graiurile basarabene.

O altă inovație ține de substantiv, mai precis de *formele cazuale ale acestuia*. În aria nordică, înglobând românii din Ungaria, am reperat o astfel de formă cazuală contradictorie. La baza acesteia se află construcția genitivală cu termeni de rudenie, majoritar, *mamă, maică, tată, taică* ș.a. Din izolarea *fata mării*, prin contragere, rămâne genitivul care glisează, funcțional, către vocativ: *Mami!*² (= mamă), *nația noastră-i alta!* Valoarea genitivului în acest context este de vocativ, orientându-ne după construcția refăcută: *fata mării!* (Mărgărit, 2003, p. 13-21). Procedul îl regăsim în Transnistria: *Măi băieți, săpați mai adânc; Bătu ... gheaghea (unchiul) Toader o prăpădit aici un lanț de aur! Cine l-a găsi l-a lua! Da ei, hai mai adânc! Da el: iaca așa, bătului!*

² Forma cazuală nu poate fi corelată cu ultrauzitatele formule de adresare *mami!* și *tati!* având origini diferite.

Așa-ți lucra, așa-ți mânca! (DT, p. 213). În formula contrasă recunoaștem construcția integrală *băieții bătului*.

Interesant este și faptul că graiul transnistrean „face front comun” cu evoluția semantică a unor termeni din diferite zone ale românității, probă a apartenenței acestuia la ansamblul limbii române. **Râpă** figurează în diverse materiale dialectale, cele înregistrate cel mai recent (TDM I-III), cu un semantism inedit, din afara dicționarelor: „apă curgătoare”. Conturarea acestuia urmează înțelesul cunoscut al cuvântului „surpătură de teren creată în urma ploilor” (v. DLR s.v.). În timp, cavitatea astfel apărută a fost acoperită de apă, cu deosebire în urma ploilor abundente. Drept urmare, în TDM II, p. 542, pct. 732, Luncile, Buzău, Gl. Munt., DGS III s.v. figurează semantismul: *La un moment dat venea râpile să m-acopere cu cal cu tot... pornise râpile așa din coastă*. Aceeași evoluție a fost înregistrată la românii din afara granițelor țării, respectiv ținutul Krasnodar, Federația Rusă: *Pânza pentru cămăși o zoleam și o ghileam la râpă* (Pavel, *Gr. rom.*, p. 129). Prin textele analizate, limba din Transnistria confirmă extensiunea semantică, uneori prezentă în vorbire ca dublet sinonimic: *Eram băietan mare și țin minte că m-am dus la râpă, la pârâul nostru, la scăldat* (DT, p. 75); *Ne-am dus la râpă și am spălat-o [arma]* (*idem*, p. 142); *Mama lucra la Terberhen. Așa se chema o vale* [= apă curgătoare, v. DGS III s.v. 1), *o râpă ce curgea apa acolo* (DT, p. 147). *Treceam râpa, uscată râpa!* (*idem*, p. 73). Mutația *râpă* → *pârâu*, în urma dezlănțuirilor naturii, este explicată în text: *Când trăiam aicea... apoi venea apa maare! De multe ori venea când ploua. Rupea iazurile... se umplea râpa. Da înainte, râpa (pârâul) era liniștită... Era așa de frumoasă râpa asta, așa de curată și limpede!* (TV, p. 236).

Dacă ar trebui să definim Transnistria, am apela la o denumire *sui-generis*, „prelungire a românității dincolo de apele Nistrului”. Într-o astfel de formulare, definiția s-ar întâlni cu observația lui Nicolae Iorga: *România, țară înconjurată de români*. Din orice punct cardinal am intra în țară, la frontierele acesteia, de jur-împrejur, am întâlni, în lanț continuu, minoritari români. Mergând pe firul Dunării, de la Baziaș, traversăm Banatul sârbesc, la origine, parte a unui tot cu același nume, apoi porțiunea riverană a Dunării din Bulgaria, populată de etnici români, urcăm spre vărsarea fluviului; lăsăm în urmă gurile acestuia și Basarabia, în frontierele ei istorice, pătrundem în Transnistria, orientându-ne spre nord către „restul Bucovinei”, trecem prin Transcarpatia, apoi, peste Tisa, coborând spre sud, urmăm hotarul cu Ungaria, străjuit de comunități românești, pentru a ajunge în punctul de plecare. Revenind la Transnistria, fluviul cuprins în numele acesteia, a legat sau a separat românii riverani, după împrejurări. „Ruptura” dintre maluri s-a petrecut odată cu apariția R.S.S.A. Moldovenești, componentă

a ex U.R.S.S., teritoriu oponent, ca poziție și politică, României Mari. După un scurt „respiro”, asigurat de Guvernământul Transnistriei, în timpul ultimei conflagrații mondiale (1941-1944), ținutul transnistrean a revenit în componența oficială și, mai apoi, neoficială a (ex) U.R.S.S. Acesta a fost fundalul istoric în care a evoluat limba română în zonă, cu *statutul de grai*. La scară redusă, el prezintă următoarea structură: depozitar al faptelor lexicale din secolele de început ale culturii române și deținător al elementelor neologice, creații proprii sau împrumuturi din limbile slave tutelare. Față de acestea din urmă, a demonstrat capacitatea de a le absorbi și de a le adapta. Particularitățile generate de acești factori, și uzul neîntrerupt în mediul familial, permit calificarea *grai viu* pentru idiomul local, a cărui evoluție urmează îndeaproape tendințele limbii-mamă de la care s-a desprins.

Referințe bibliografice:

1. CAZACU, Boris. *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR. Étude de vocabulaire*. În: *Bulletin linguistique*, 1941, nr. 9, p. 83-91.
2. COȘERIU, Eugenio. *Unitatea limbii române. Planuri și Criterii*. În: *Limba română și varietățile ei locale*. București, 1995, p. 11-19.
3. DA = Academia Română. *Dicționarul limbii române*. București, 1913-1948.
4. DDRF = DAMÉ, Frédéric. *Nouveau dictionnaire roumain-français*. [Vol. I-IV]. Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893-1895.
5. DGS I-III = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul I, Literele A-C, 2009; volumul II, Literele D-O, 2010, volumul III, Literele P-Z, 2011. București: Editura Academiei. Coord. Maria Marin.
6. DIMITRESCU, Florica. *Note asupra relației dintre diminutive și augmentative*. În: *Omagiul lui Iorgu Jordan*. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani. București: Editura Academiei, 1958.
7. DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. București, 1965 ș.u.
8. DT = BEȘLEAGĂ, Vladimir. *Destine transnistrene*. Chișinău: Editura „Prut Internațional”, 2010.
9. Gl. Munt. = *Glosar dialectal Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit. București, 1999 [f.e.].
10. HRISTEA, Theodor. *Derivarea postparticipială în limba română*. În: LR, 1980, XXIX, nr. 5, p. 497-501.
11. LM = LAURIAN, A.T. și MASSIM, I.C. *Dicționarul limbei române I-II*. București, 1873, 1876.
12. MĂRGĂRIT, Iulia. *Construcții cu valoare diminutivală în graiurile dacoromâne sudice*. În: SCL, L, 1999, nr. 1, p. 121-129.
13. MĂRGĂRIT, Iulia. *Forme pronominale la nivelul dacoromânei*. În: *Românii din afara României și limba lor*. București: Editura Academiei, 2011, p. 204-216.

14. MĂRGĂRIT, Iulia. *În legătură cu o formă de pronume negativ în graiurile dacoromâne sudice: nenimic*. În: SCL, XLIX, 1998, nr. 1-2, p. 201-206.
15. MĂRGĂRIT, Iulia. *O formă cazuală contradictorie*. În: *Limba română*, LII, 2003, nr. 1-2, p. 13-21.
16. Pavel, Gr. Rom. = PAVEL, Vasile. *Graiuri românești în medii alogene*. În: *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*. București [f. e.], 2000.
17. SCL = *Studii și cercetări lingvistice*. [București], Editura Academiei. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1950), ș. u.
18. TDM I-III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
19. TDRG = TIKTIN, H. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Band I-III. Bukarest, 1903, 1911, 1924.
20. TV = BEȘLEAGĂ, Vladimir. *Tata Vasile în 73 de episoade și XIV scrisori*. Chișinău: [Editura] „Rotonda Cartier”, 2016.

CANON REGIONAL, CANON TRANȘNĂTIONAL: ARHEOLOGII LINGVISTICE ȘI LITERARE ÎN CONTEMPORANEITATE

CZU:165.1+305

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.02>

FORME DE MISOLOGIE ÎN CERCETAREA MILITANTĂ

Ion PLĂMĂDEALĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3403-4017>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Forms of Misology in Activist Research

Abstract. *The paper foregrounds the multiplication of various forms of misology, of hatred of reason and rationality, in general intellectual and academic discourse in recent decades in Western societies. Some interdisciplinary explanations for the causes of this phenomenon are proposed, and critically analysed are mysological manifestations in the socio-human sciences, primarily feminism and gender studies, as well as some deleterious effects on the general culture, the academic ethos and the peer-review evaluation system.*

Keywords: *misology, rationality, research justice, feminism, gender studies.*

Rezumat. *Comunicarea argumentează multiplicarea mai multor forme de misologie, de ură a rațiunii și raționalității, în discursul intelectual general și cel academic din ultimele decenii în societățile occidentale. Sunt propuse câteva explicații interdisciplinare pentru cauzele acestui fenomen și analizate critic manifestări misologice în științele socioumane, în special, în feminism și studiile de gen, precum și anumite efecte deletere asupra culturii generale, etosului academic și a sistemului de evaluare peer-review.*

Cuvinte-cheie: *misologie, raționalitate, justiția cercetării, feminism, studii de gen.*

Întrucât chestiunea pe care ne-am propus să o abordăm în cadrul conferinței noastre este una prea vastă și complexă, vom încerca în continuare să punctăm câteva aspecte mai relevante, niște tendințe simptomatice ale discursului intelectual și academic din societățile occidentale către o atitudine tot mai dominantă de misologie, adică de ură a raționalității. Platon, în cunoscutul său dialog *Phaidon*, îi acuza pe filozofii sofiști de această atitudine pentru că ei

sunt *antilogikoi*: adică ei încearcă să argumenteze o teză și totodată contrariul acesteia. Doar poetul, care se află sub inspirația divină, se poate dispensa de exercițiul inteligenței, iar filozoful, care urmărește știința, este obligat să o practice în mod metodic. Din cooperarea particulară a acestor două facultăți a rezultat ulterior convergența dintre credința creștină și gândirea filosofică, dintre Roma și Atena, care va da naștere la ceea ce se va numi Europa, civilizația europeană. Rațiunea, raționalitatea a constituit nucleul acestei convergențe, deoarece toți oamenii, afirmă Descartes, dincolo de multiplele diferențe care îi separă, se reunesc în facultatea comună a rațiunii care este „lucrul cel mai bine distribuit din lume” (Descartes, 1987, p. 1). Decartes numea rațiunea și „bunul-simț”, *le bon sens*, acea aptitudine comună tuturor oamenilor de a judeca bine și a distinge adevărul de fals, iar această distincție fiind posibilă anume prin exercițiul metodic al rațiunii.

Amintesc aceste lucruri binecunoscute pentru a sublinia că formele de misologie care se înregistrează în diverse tipuri de discursuri academice, publice, culturale din ultimele 2-3 decenii repudiază atât gândirea abstractă și formele pervertite ale rațiunii – raționalismul, scientismul –, cât și întreaga cunoaștere partajată care constituie ceea ce se numește cultură în sens antropologic. Tematizată și popularizată de Im. Kant prin noțiunea de *sensus communis*, de Ed. Husserl prin cea de *Lebenswelt*, de Michael Polanyi prin conceptul de „cunoaștere tacită”, cultura implicită, cultura populară se descompune tot mai mult într-o lume aplatizată de globalizare, artificializată de tehnică și supusă algoritmului eficienței absolute. Aceste tendințe de radicalizare a modernității sunt relevante pentru discuția noastră în măsura în care descriu un proces tot mai generalizat de evadare din realitate, de negare a realității și de refugiu fie în ideologii, care promit o viață plină de sens și speranță, fie în tehnologii tot mai puternice menite să mărească umanitatea prin prosteze și inteligență artificială, să o vindece de toate maladiile și să-i asigure imortalitatea. Ceea ce este comun acestor proiecte promovate de elitele culturale, cognitive și tehnocratice occidentale este respingerea categorică a realității, a noțiunilor de natură umană și lege naturală, a organicului, disprețul ostentatoriu pentru tot ce apare ca fiind de bun-simț, natural și familiar. Respectiv, sunt demonizate acele discipline care le afirmă, începând cu biologia, sociobiologia, psihologia evoluționistă și terminând cu științele liberale care se obstinează să perpetueze moștenirea clasicismului antic, a Iluminismului și marilor tradiții cultural-artistice europene. Bulversările sociale și demografice care s-au produs în procesele globalizării neoliberale din ultimele decenii au zdruncinat toate modurile de gândire și conceptele cognitive anterioare, în special după ce societățile vestice au adoptat, din anii 1980, politici multiculturaliste care așază în relații antagoniste diferitele identități – religioase, sexuale, rasiale

și culturale. Ca urmare, au fost demantelate mai multe principii ale regimului intelectual care au stat atât la temelia democrației liberale, cât și a științei liberale, anume studiul, dezbateră și argumentul rațional. În măsura în care liberalismul, în special odată cu epoca iluministă, se asociază cu progresul științelor moderne, cu una din cele „două mai mari idei” (Zagzebski, 2021) – *că există o realitate obiectivă în afara minții umane pe care oamenii o pot înțelege treptat* –, devine tot mai evident că societățile liberale intră în criză existențială atunci când nu mai pot stabili o ierarhie consensuală de adevăruri factuale.

Genealogia tradiției antiintelectuale, antiraționale în perioada modernă și în modernitatea târzie este una în general binecunoscută, în special, ne amintim de Școala de la Frankfurt care denunța Iluminismul ca figură emblematică a gândirii totalitare sau de Jean Baudrillard, cel care începe cruciada postmodernă împotriva rațiunii legitimând nihilismul și relativismul cognitiv, cultural și moral. „Adevărul este un lucru de care trebuie să scapi cât mai curând posibil și să-l dai mai departe altcuiva. Ca și boala, este singura cale de a te vindeca de el” (Baudrillard, 1987, p.13). După revoluțiile contraculturale care se produc pe ambele maluri ale Atlanticului în anii '60 ai secolului trecut, provocând democratizarea învățământului superior și propagarea culturii de masă, declinul nivelului intelectual în societățile occidentale a fost documentat în mai multe studii de referință. Aș menționa, în special, lucrarea lui Richard Hofstadter *Anti-Intellectualism in American Life* (1963) și monografia lui Philippe Nemo *La régression intellectuelle de la France* (2011), în care el constată o decădere fără precedent a nivelului școlar, anihilarea pluralismului de opinii în mass-media, subiecte interzise și excluse din dezbateră publică, cenzură și logică obscurantistă, legi care instituie o poliție a gândirii pentru că acuză și condamnă pentru delict de opinie, pentru exprimarea unor judecăți intelectuale; intelectuali purtați prin tribunale după ce emit idei incomode și ostracizați prin campanii regizate de sacrificare a țapului ispășitor. Pentru degradarea cunoașterii academice, este relevantă lucrarea lui Neven Sesardić, din 2016, tradusă în limba română cu titlul *Când rațiunea pleacă în vacanță. Filozofii în politică*. Autorul examinează numeroase simptome de misologie, de trădare a rațiunii în favoarea pasiunilor politice de către celebri reprezentanți ai filosofiei analitice care, trădându-și rațiunea în favoarea pasiunilor politice, au inaugurat spiritul de turmă, gândirea gregară și agresiv intolerantă care predomină azi în universitățile occidentale. Disident al regimului comunist din Iugoslavia, ulterior profesor titular și invitat al unor universități europene și americane, Sesardić constată cu amărăciune că ambianța academică din fostele regimuri din Europa de Est era în fapt mult mai tolerantă față de ideile

neortodoxe decât cea care domnește în prezent în numeroase universități vestice (*ibidem*, p. 164).

Aceste tendințe alarmante s-au agravat și generalizat în ultimele două decenii în spațiul public, în special, odată cu revoluția informațională a internetului. Ceea ce apăruse, la începutul digitalizării lumii, ca promisiune a democratizării și emancipării cunoașterii s-a transformat în *Fabrică a cretinului digital*, precum și-a intitulat sugestiv cartea Michel Desmurget (2019). Astăzi trăim cu toții în lumea postadevărului, a teoriilor complotiste și obscurantiste difuzate virotic de către rețelele sociale ale capitalismului digital, care exploatează în scopuri lucrative pulsuniile ancestrale și vulnerabilitățile biologice ale creierului nostru reptilian. Ele funcționează de o manieră similară cu cea a ideologiilor religioase și politice care se hrănesc din resursa afectivității și emotivității, lămurindu-ne cum niște minți strălucite ca ale lui Wittgenstein și Tarski au putut să cadă pradă iluziilor propagandei marxiste de tip sovietic. Capitalismul digital, care se bazează pe așa-numita „economie a atenției”, a declanșat o „lovitură de stat epistemică” și antidemocratică, un haos informațional în scopul cuceririi dominației epistemice instituționale, argumentează într-o lucrare magistrală Shoshana Zuboff (2019), profesoară la Harvard. În aceeași ordine de idei, studii efectuate în științele neurocognitive argumentează că înlocuirea lecturii cărților tipărite prin lectura digitală afectează în sens negativ structurile noastre cognitive și neuronale, atrofiază procesele de gândire cele mai profunde, analiza și inteligența critică, adică acea facultate fundamentală care îi permite individului să-și înțeleagă locul și rostul său în lume. Prin urmare, toate aceste transformări modifică atât subiectul cunoașterii, cât și piața de idei consubstanțială democrației liberale, care se bazează pe dezbateri agoniste, raționalism deliberativ și un cadru moral larg împărtășit. Concluziile cercetătorilor care analizează aceste derivate ale *Zeitgeist*-lui contemporan converg către o diagnoză clinică – faptul că trăim într-o perioadă de mare sminteală, de nebunii colective care se propagă de o manieră epidemică. Putem menționa niște titluri emblematice în acest sens, precum *Apocalypse cognitive* (2021), de sociologul Gérald Bronner, *The Madness of Crowds* (2019) de Douglas Murray sau volumul semnat de un grup de cercetători francezi și intitulat *Un xxe siècle irrationnel? Analyses pluridisciplinaires des pensées →«alternatives»* (François, 2018).

Lucrul cel mai frapant în această cotitură de la raționalitatea științifică către forme de gândire irațională, către idei delirante care transgresează atât sensul comun, cât și rigorile metodelor disciplinare este că a pornit din universități. S-a glosat intens la această temă despre responsabilitatea pe care o poartă în respectiva derivă marile figuri franceze ale structuralismului și postmodernismului: J. Derrida, M. Foucault, G. Deleuze ș.a. care au fost

reciclați în universitățile americane în nebuloasa care s-a numit *French Theory*. Textele acestora au fost în cele mai dese cazuri scoase din contextul lor original și simplificate între anii 1980 și 1990 în mutația aplicativă a postmodernismului. Pe parcursul acestei mutații, o nouă cohortă de teoreticieni militanți cu vederi stângiste, proveniți din minoritățile etnice, sexuale și migrante au convertit procedeele retorice posmoderniste de reducere la absurd, de punere în abis și deconstrucție a sensurilor încetățenite în unelte politice de combatere a nedreptăților sociale. Conceptele au primit o încărcătură valorică și normativă, deci ideologică, inclusiv prin împrumuturi din puritanismul moral protestant și imaginarul american traumatizat de memoria sclavagismului, a legilor de segregare rasială ș.a. Ceea ce s-a numit până atunci Teorie, cu majusculă, s-a metamorfozat într-o serie de teorii (*theories*): postcolonială, *queer*, teoria critică a rasei și altele care au fost angrenate în magistrala întreprindere de eradicare a tuturor formelor de opresiune de care se face vinovat bărbatul alb creștin și heterosexual, care întruchipează în noua metanarațiune a claselor superioare convertite la religia *woke* figura absolut malefică a Occidentului contemporan. În mutația aplicativă s-a produs o joncțiune nefirească între tradiționala cultură critică academică și așa-numita „cunoaștere activistă” generată de activiștii mișcărilor sociale. Ceea ce a rezultat a fost un conglomerat ideologic difuz numit Dreptatea Socială Critică (*Critical Social Justice*), care animă teoriile amintite și din care au derivat ulterior concepte și principii-cheie pentru universitățile anglo-saxone actuale, precum „nedreptatea epistemică”, „violența simbolică” sau „justiția cercetării”. Acest proces a fost descris fie drept o radicală reformă a gândirii, fie drept o revoluție culturală care transformă treptat universitățile în biserici ale gândirii corecte, ale cenzurii, îndoctrinării și recondiționării psihice a studenților conform preceptelor noilor ideologii inchizitoriale. Ca reacție la aceste involuții apar organisme care își propun să monitorizeze respectarea libertății academice în SUA sau Marea Britanie sau se înființează instituții de învățământ alternative, precum Universitatea din Austin care și-a luat ca deviză urmărirea neînfricată a adevărului (*We're building...*). Mai grav este că, dobândind legitimitate academică nemeritată, aceste ideologii se infiltrează în toate instituțiile publice, inclusiv învățământul primar și secundar, mijloacele media mainstream, lumea corporatistă și în politică.

Precum se știe, feminismul deține întâietatea în combaterea gândirii raționale, în special, cunoscuta Donna Haraway a excelat în acest sens prin „epistemologia punctului de vedere”, o epistemologie care decretează că realitatea nu există ca exterioritate, că socialul este o „naturăcultură” în care

trebuie șterse orice frontiere, toate limitele ce separau în mod tradițional viul și artefactul tehnologic, umanul de animal, o epistemologie care își propune ca obiectiv asumat „destabilizarea categoriile gândirii occidentale” (Gardey, 2013, p. 3).

Postura misologică s-a agravat după 2000, odată cu subsumarea feminismului în studiile de gen care se raliază programatic la scepticismul postmodernist radical după care cunoașterea obiectivă este un construct al relațiilor de putere și deci în principiu inaccesibilă.

Rezumând, după un deceniu, rezultatul evoluției în cauză, teoreticiană Sally Haslanger subliniază că cercetarea feministă a avansat enorm pe calea debarasării de vestigiile raționalității cu ajutorul ipotezei că „rațiunea este «genderizată» sau, mai exact, că rațiunea este «bărbătească» sau «masculină»”. (Hauslanger, 2012, p. 35). Concluzia sa generală este că teoria feministă trebuie să evite de a investi în rațiune și raționalitate, motivând prin premisa, nedemonstrată, că poziția rațională „reflectă și consolidează relațiile de putere care îi avantajează pe bărbații albi privilegiați (*ibidem*, p. 36).

Astfel, rațiunea a devenit inamicul numărul unu al teoriilor actuale de gen care au îmbrățișat noua ideologie transgender. Judith Butler, întemeietoarea acestei orientări, aplicându-i lui M. Foucault o interpretare părtinitoare, ajunge să nege nu numai diferența sexelor, ci și materialitatea corpurilor: „corpul nu este «sexualizat» în niciun sens anterior determinării sale înăuntrul discursului prin care el este investit cu o «idee» a sexului natural sau esențial. Sexualitatea este o organizare istorică specifică a puterii, discursului, corpurilor și afectivității” (Butler, 1990, p. 117). Utilizând la fel de arbitrar noțiunea lingvistică de performativ a lui Austin, ea ajunge să confunde sexul cu genul prin ideea că discursurile despre sex și gen le înrăuresc într-un mod nemijlocit, că actele de vorbire performative ar produce efecte nu numai în realitatea intersubiectivă – socială, simbolică, politică sau juridică, ci și în lumea concretă a vieții, în realul material.

Împreună cu așa-numitele „științe indigene” instituționalizate în tot mai numeroase universități occidentale, care valorifică superstițiile și credințele în zeități, studiile de gen reanimează în context academic gândirea magică, credința mistică după care *nomina sunt numina*, adică există o identitate esențială între cuvânt și lucrul pe care îl numește, deci ar fi posibil să crezi lucruri prin cuvinte. Prin această credință se poate explica faptul că majoritatea absolută a celor care se declară femei transgender sunt, biologic, „femei cu penis”. Ceea ce se numește azi identitate de gen se determină într-o manieră circulară și totalmente subiectivă și declarativă, adică: „declar că sunt femeie sau bărbat, sau creatură” etc. și solicit să fiu apelat prin pronumele cutare sau

cutare. Există deja o listă infinită de aceste noi pronume neutre și specifice de gen prin care preferă să li se adreseze acele persoane care se revendică de la identități fantasmate pe un spectru genurial nelimitat. Toate acestea ar fi niște bizarerii dacă nu ar părăsi sălile de curs, dar canonizarea lor în cadrul legal în tot mai multe țări îi somează pe toți membrii societății să adere fără rezerve la o lume ficțională și investește o castă privilegiată de magicieni cu puterea de a monitoriza și taxa devierile de la uzul prescris al cuvintelor și al gândirii corecte.

Implicațiile respectivelor reforme autoritare în planul antropologic, metafizic, lingvistic, al practicilor comunicării vor trebui analizate, dar deja putem afirma cu certitudine că ele vor destabiliza și mai mult sensul comun, cultura generală și modurile în care ne raportăm la și emitem aserțiuni despre realitate.

Ultimul exemplu de înfrângere a gândirii raționale pe care îl vom aduce vizează evaluarea academică inter pares sau *peer review*. Este vorba despre experimentul sociologic de reproducere a farsei Sokal pe care l-au realizat trei intelectuali – Helen Pluckrose, redactor-șef la revista *Arjo*, James Lindsay, matematician și Peter Boghossian, profesor de filosofie la Universitatea de Stat din Portland (din care ulterior a fost licențiat). Din mai 2017, pe parcursul a 10 luni, aceștia au scris 20 de articole pe care le-au trimis la reviste academice consacrate în domeniile cercetării pe care le-am descris mai sus ca vlăstare ale Teoriei postmoderne bazate pe identitate și angajate la cauza dreptății sociale critice.

Din cele 20 de articole depuse, 7 au fost acceptate și 4 publicate în reviste de specialitate, 7 se aflau în proces de evaluare și aveau șanse mari să fie tipărite în momentul când farsa a fost deconspirată în presă. Autorii și-au descris proiectul ca studiu de etnografie reflexivă prin care să demonstreze coruperea ideologică și etică a unor sectoare ale științei în care e posibil să publici lucrări oricât de aberante și deplasate. Pentru scopul propus, ei și-au însușit literatura existentă și jargoanele specializate prin care „idei absurde și smintite să devină acceptabile la cele mai înalte standarde de respectabilitate academică” (Pluckrose; Lindsay; Boghossian, 2020). Fiecare articol înainta o teză absurdă sau imorală care era în consonanță cu orientările și preferințele ideologice ale revistei și se încadra în canonul academic al disciplinei respective. În unul din materialele publicate, care se bucurase de calde recenzii din partea experților, după ce analizează cazuri ale violului canin, autorii propun ca bărbații să fie ținuti periodic în lesă precum câinii pentru a preveni „cultura violului” produsă de „masculinitatea toxică”. Eseul *Penisul conceptual ca un construct social*, redactat în jargonul studiilor gender și publicat online în revista *Cogent Social Science* argumentează că abordarea greșită de a considera penisul

drept organ sexual masculin, și nu ca un construct social este responsabilă nu numai de atitudinile agresive și abuzive ale „masculinității toxice”, ci și de schimbările climatice. Într-un articol acceptat de *Hypatia*, reputată revistă de filosofie feministă, autorii propuneau clasificarea studenților după identitățile lor favorizându-i pe cei marginalizați și discriminându-i pe studenții albi prin diverse măsuri punitive, precum interdicția de a vorbi în clasă sau de a primi răspunsuri adresate prin email din partea profesorilor. Se invoca scenariul ca ei să fie solicitați să se așeze la parter sau să fie încătușați cu lanțuri artificiale la încheieturi sau glezne pe toată durata cursului pentru a-i face să conștientizeze fragilitatea privilegiilor de care se bucură nemeritat. Un alt articol conținea extrase masive din opul lui Hitler *Mein Kampf*, rescrise în idiomul feminismului intersecțional și în care cuvântul „evreu, evreii” era înlocuit cu „albii”.

Cu regret, astfel de exemple pot fi multiplicat mult și bine, întărindu-ne percepția și convingerea că dispozițiile misologice au un viitor asigurat în viața intelectuală și academică.

Referințe bibliografice:

1. BAUDRILLARD, Jean. *Cool memories. 1980-1985*. Paris: Galilée, 1987.
2. BRONNER, Gérald. *Apocalypse cognitive*. Paris: PUF, 2021.
3. BUTLER, Judith. *Gender Trouble. Feminism and Subversion of Identity*. New York and London: Routledge, 1990.
4. DESCARTES, René. *Discours de la méthode*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1987.
5. DESMURGET, Michel. *La fabrique du crétin digital*. Paris: Éd. du Seuil, 2019.
6. FRANÇOIS, Stéphane (dir.). *Unxxiesiècle irrationnel? Analyses pluridisciplinaires des pensées «alternatives»*. Paris: CNRS Éditions, 2018.
7. GARDEY, Delphine. Donna Haraway: poétique et politique du vivant. In: *Cahiers du Genre*. 2013, nr. 3, p. 171-194.
8. HAUSLANGER, Sally. *Resisting Reality. Social Construction and Social Critique*. New York: Oxford University Press, 2012.
9. HOFSTADTER, Richard. *Anti-intellectualism in American Life*. New York: Alfred A. Knoff, 1963.
10. LINDSAY, J., BOGHOSSIAN P., PLUCKROSE, H. *Academic Grievance Studies and the Corruption of Scholarship* [online]. Disponibil: <https://areomagazine.com/2018/10/02/academic-grievance-studies-and-the-corruption-of-scholarship/> [cit. 11.08. 2021].
11. MURRAY, Douglas. *The Madness of Crowds*. London: Bloomsbury Continuum, 2019.
12. NEMO, Philippe. *La régression intellectuelle de la France*. Paris: Texquis, 2011.
13. SESARDIĆ, Neven. *When Reason Goes on Holiday. Philosophers in Politics*. New York: Encounter Books, 2016.

14. *We're Building a University Dedicated to the Fearless Pursuit of Truth* [online]. Disponibil: <https://www.uaustin.org/> [citat 19.10.2022].

15. ZAGZEBSKI, Linda Trinkaus. *The Two Greatest Ideas: How Our Grasp of the Universe and Our Minds Changed Everything*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2021.

16. ZUBOFF, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: Public Affairs, 2019.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:821.135.1-1.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.03>

COMPLEXUL PERIFERIEI ȘI CANONUL MULTIPLU: O ANALIZĂ A POEZIEI LUI MONI STĂNILĂ

Grațiela BENGĂ-ȚUȚUIANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9009-6226>

Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Academia Română,
Filiala Timișoara, România

The Periphery as a Complex and the Multiple Canon: Rereading Moni Stănilă's Poetry

Abstract. *The present paper aims for an analysis on how the poems written by Moni Stănilă are evolving in relation to the periphery complex. A close reading approach highlights the dynamic reconfigurations of the aesthetic horizons, ready to break down canons and to suggest others, in a continuous refurbishment of images and functions that convert their original marks in order to create a world linked to the subject reconstruction.*

Keywords: *trauma, memory, ethics, metaphysics, hybridization.*

Rezumat. *Lucrarea își propune să urmărească evoluția poeziei lui Moni Stănilă în raport cu complexul periferiei și să determine modalitățile de expunere a poemelor sub o lentilă canonică multifocală. Lectura de tip close reading pune în evidență dinamica reconfigurărilor de orizonturi estetice, pregătită să spargă canoane și să propună altele, într-o amenajare de montaje unde forme și funcții își convertesc*

semnele inițiale pentru a crea o lume nouă – care nu poate fi concepută în afara reconstrucției subiectului.

Cuvinte-cheie: traumă, memorie, etică, metafizică, hibridizare.

Creația poetică a lui Moni Stănilă se arată emblematică pentru schițarea unei întregi serii de interogații. E o scriitoare care a debutat în provincie (Banat), în cadrul mai larg al unei literaturi *periferice* în raport cu spațiile cele mai dotate și mai vechi (Cf. Casanova, 2007, p. 108-109), a migrat într-o altă arie culturală minoră (Republica Moldova), cu un profil socio-cultural diferit, chiar dacă folosește aceeași limbă română. A cartografiat spațiul marginal (cu precădere în *Colonia fabricii*) și a redimensionat teme ex-centrice, prin comparație cu subiectele validate de canonul literar. Dublei marginalități a lui Moni Stănilă – față de un centru de autoritate literară națională care este, la rândul-i, minoră în raport cu „meridianul Greenwich literar” (Casanova, 2007, p. 115) – i se adaugă, așadar, un exotism tematic care poate fi considerat suspect. De aceea, consider că o strategie de tip *close-reading* e necesară pentru a investiga reprezentările marginilor și a determina (in)existența unui complex al periferiei în creația lui Moni Stănilă. Totodată, o astfel de lectură constituie prima etapă în examinarea modalităților de expunere a poemelor sub o lentilă canonică multifocală – regională și (trans)națională.

Deși au o istorie veche și tumultuoasă, discuțiile despre canon nu și-au pierdut din aplomb. Dimpotrivă, ultimii ani au reaprins dezbateri întinse pe un evantai larg de opinii – de la păstrarea pozițiilor idealiste care impun un canon fix (prin justificări naive sau prin recurgerea la raționamente elaborate în jurul teoriei valorilor) până la abordări flexibile ale ierarhiei, pluriperspectivism disciplinar sau reordonări structurale. O perspectivă tripartită a propus David Damrosch care, în urmă cu aproape două decenii, distingea între „hipercanon” (cuprinzând scriitorii ce acumulează tot mai mult capital cultural, până ocupă poziții „sacre”), „contracanon” (format din autori ce contestă hipercanonul, dintr-o postură secundă) și un „canon umbră”, alcătuit din autorii validați autoritarist în câmpul literaturii și care, tocmai din această cauză, și-au pierdut, treptat, aura canonică (Damrosch, 2006, p.45).

Conceptul de canon a fost pus în discuție și de profesorul Virgil Nemoianu în *Literary Canons and Social Value Options*, unde investighează resorturile sociale care modelează canonul literar (Cf. Nemoianu, 1991, p. 215-247). Pe o poziție contrastantă se situează Mircea Martin, care (într-o comunicare

susținută în 2009) face distincția între două tipuri de canon, estetic și curricular (Cf. Martin, 2009) – spre deosebire de Nemoianu, care le concepe ca două niveluri ale aceluiași canon. Deosebirea subliniată de Mircea Martin pleacă de la premisa autonomiei esteticului (chiar dacă nu o postulează în forma ei absolută) și urmărește concentrarea influențelor socio-istorice sau a condiționărilor politice, religioase și etnice în albia canonului curricular. În comparație cu poziția imperativă a canonului fix, care se face, nu se discută (expusă de Nicolae Manolescu), reflecțiile lui Mircea Martin refuză impunerea autoritaristă, însă deschiderea întemeiată pe axioma potrivit căreia canonul decis în absența dialogului se pulverizează în timp nu trebuie confundată cu acceptarea unui canon estetic multiplu.

Bătălia canonică revine în observațiile lui Andrei Terian, care a atras atenția că în cadrul aceleiași literaturi există o literatură de consum și o alta pentru export, distincție care conduce la separarea canonului național de canonul internațional (Cf. Terian, 2013, p. 21). Deosebirea subliniată în *Critica de export* devine dificil de operat în perimetrul creației lui Moni Stănilă, pentru că provoacă o altă mobilizare conceptuală, de această dată în legătură cu raportul dintre național și internațional în cazul a două literaturi de aceeași limbă. Ce ar însemna, în acest caz, „export”? Ar viza consecințele traducerilor unor poeme în franceză, germană, engleză, suedeză, maghiară, turcă etc. sau/ și transferul între spații culturale cu limbă comună? Incongruența dintre literatura națională și literatura română contemporană (extinsă în afara unor granițe geopolitice) nu exclude un mecanism cultural care poate determina gradul de rezistență al tradiției în configurarea unei narațiuni colective – creionată de Moni Stănilă în *Colonia fabricii* (2015), unde *nostalgia* memoriei se împletește cu memoria culturală.

Când Mircea Martin a definit complexul periferiei, care implica „nu numai o existență plină de riscuri, dar și depărtare față de un centru spiritual” (Martin, 1981, p. 40), direcția sincronizării cu literatura occidentală era deja intrată în tradiție, prin impactul avut de teoria lovinesciană – după ce fusese pregătită, indirect, de influențele franceze (în pașoptism) și germane (în junimism). Afirm, încă de acum, că lirica lui Moni Stănilă nu declară complexul periferiei (circumscribit prin repetabilitate), chiar dacă „periferia”, în accepția ei generală, constituie unul dintre reperele creației sale. În schimb, îl trădează prin inițiative compensatoare, în care semne și valori sunt convertite în opusul lor. Cum funcționează mecanismele convertirii vom vedea imediat.

Dacă debutul poetic cu *Iconostas* (2007) a întrebuintat paleta stilistică a poeziei religioase convenționale, cu *postoi parovoz. confesiunile dogmatistei* (2009) Moni Stănilă a intrat pe altă traiectorie, cu multiple încercări de împropătare tematică și de experimentare tehnică. Una dintre ele este *Colonia*

fabricii – cronica unei familii bănățene de-a lungul a mai mult de un secol. Așadar, un proiect care, potrivit unui criteriu tematic, ca formă de răspuns *personal și selectiv* (Cf. Fowler, 1979, p. 97-119) la canonul critic, poate intra în canonul local și regional, chiar dacă formalismul estetist de tip normativ lasă deschisă discuția despre fundamentele valorii – cu consecințe nesigure și prea puțin rentabile (Cf. Bocai, 2019, p. 20). Dar poemul nu cristalizează numai un spirit al locului. Dinamica lui internă atestă mișcarea continuă între specific local și cadru general, care îl determină pe critic să declanșeze o naratiune hermeneutică metonimică și concentrică. Un sat bănățean mărunț (periferie a periferiei), Baloșești, pare a fi locul unde se desfășoară, la scară redusă, istoria unei națiuni. „Treci dealul cu căruța până la Românești. Avioanele întind funii de lapte în calea noastră așa cum ai întinde sfori pe balcon ca să crească rochița rândunicii./ Până la Făget.//Pe noi ne-au dus. Nu ne-am dus singuri. Ne-au dus, așa cum duci mortul. Îl duci în căruță. În spatele ei mama lui Dumitru plânge cel mai tare. Nu ne-au pus capac, nu ne-au legat. Cei care s-au temut au fiert tutun și au băut. Nu toți au trăit. Nici noi.//[...] Stânga împrejur, marș! Credeam că Alpii sunt așa ca Gosteștii, ca Păduriștile, un pământ bun de arat cu baioneta. Un deal pe care singurul sunet metalic e cel al frunzelor de cucuruz.” Drame personale și bucurii izbăvitoare se derulează pe fundalul mării istorii, batjocorind imaginea exemplară a omului – așa cum și-o închipuise, bunăoară, Alexandru, „arhitect cu trei copii, primar, pădurar”.

Conturată încă din poemele debutului și împrăștiată în *Colonia fabricii*, perspectiva etică (pe fundalul unui canon al suferinței) e una dintre constantele liricii lui Moni Stănilă. Ea presupune decriptarea unui tipar comportamental din monologurile personajelor, dar și remarcarea unei confruntări implicite între ideatica înscrisurilor oficiale și ceea ce rămâne nespuse. Printre amenințări, trădări și mistificări aruncate în bălciul istoriei dezaxate, personajele din *Colonia fabricii* își asumă valorile în care cred. Sunt oameni aspri, care trec (diferit) prin situații-limită. „Din când în când mă întâlnesc cu Marcu. Omul prost îl recunoști când e singur pe deal și se ceartă cu trecătorii pentru crezuri politice. Noi nu ne certăm, dar nici nu ne salutăm întotdeauna. Merge cu sacii de pâine în munte. Eu aș putea să-l torn, el ar putea să mă împuște. El are convingeri, eu am copii”.

O altă invariantă care prinde contur pregnant e constituită de propensiunea spre mitic și metafizic, care iese la iveală chiar și atunci când acumularea epizodelor realiste pare a fi definitorie. Dacă prin sticla paharelor făcute la fabrica din Tomești se oglindește, înșelător, ordinea și dez-ordinea lumii, mărunțul dulce din grădină semnalează existența unui spațiu privilegiat. A unui câmp gravitațional care îi adună, concentric, pe membrii familiei

Stănilă din Baloșești – cu afecțiunea lor pentru Burcoș („câinele crescut cu zer de oi planete”), cu credințele lor (despre Dumnezeu, oameni și lume), dar și cu imaginea despre ele a celor care le contestă. Pe un întreg sistem de semne se întemeiază *Colonia fabricii*, concentrat (așa cum se întâmplă și în *Ofsaid*) în punctul de convergență dintre topos referențial și imagine a unei lumi transfigurate. De aceea, necesită succesive acte de re-citire, mizând, paradoxal, pe autoritatea reversibilității timpului – despre care, cuprinsă în formula „reading across time”, David Damrosch susține că sprijină lectura din perspectiva transnațională a literaturii lumii (Damrosch, 2009, p. 24-25). Din acest punct de vedere, explorarea căilor prin care Moni Stănilă valorifică tradiția poemului narativ amplu (epopeic), în comparație cu Kate Tempest (în *Brand New Ancients*, 2013) și Traci K. Brimhall (*Our Lady of the Ruins*, 2011), ar fi evidențiat atât elemente comune și, în special, contraste (tematice, ideologice, stilistice, retorice), ce ar prilejui înțelegerea mai adâncă a resurselor unor uzanțe literare susceptibile a fi consumate.

În fine, o altă particularitate a *Coloniei fabricii* (care se va perpetua în volumele următoare) este forma ei hibridă, contracanonice, la limita experimentului literar. Cele trei monologuri au conexiuni rafinate, regizate astfel încât personaje sau situații să revină, neașteptat, pe parcurs. Luminița Corneanu apropie *Colonia fabricii* de *Bosnia. Partaj* a Mirunei Vlada și elogiază „efortul acestor tinere poete [...] de a ieși din zonele lor de confort, de a împinge granițele experimentului mai departe, riscând chiar inaderența cititorului la formulele poetice pe care ele le propun. În fond, știm bine, poezia modernă, de la Baudelaire încoace, așa a evoluat: forțând limitele, integrând teme noi, modalități de expresie nonlirice, contrariind, respingând lirismul în timp ce l-a reinventat. *Colonia fabricii* îmi pare un pariu câștigat.” (Corneanu, 2015, p. 5).

Observăm că lui Moni Stănilă nu-i este teamă să pătrundă pe teritorii tematice periculoase și nici să forțeze limite stilistice – pentru a căuta în rizomul poeticității substanțe de rezervă. Dorința de a prospecta pe care a arătat-o autoarea (mai diluată în *confesiunile dogmatistei*, mai solidă în *Sagarmatha*, bunăoară) e decelabilă și în poemele din ultimii ani. Când despărțirea de tema debutului părea definitivă, Moni Stănilă se întoarce la tema credinței. Din marginală, așa cum apare în contemporaneitatea postumană, o convertește în temă centrală. În virtutea unei rezistențe interne la formele de conformism tematic dominant în poezia contemporană, dar și la discursivitatea tranzitivă, pledează pentru reconfigurarea unei poetici a perifericului – care vizează, în ultimă instanță, o epistemologie estetică.

Până la *Ale noastre dintru ale noastre* (2020), care o asumă fără rest, tema credinței a fost subtil inserată în *Colonia fabricii* (inclusiv prin explorarea

figurală a mărilor) și rămâne depistabilă, în cheie alegorică, în *O lume din evantaie, pe care să nu o împarți cu nimeni* (2017). „O punte plutitoare de lemn duce pe insulă./ Din patru părți, se adună în centru ca un buchet/ luminos./ Pe acolo să vii.” Insula cu „aerul plin al zilelor” (căreia îi dă glas Moni Stănilă) contrastează cu vârtejul cotidian (cu „escavatoare urbane” și șoseaua care „îți invadează viața”). E străbătută de siluete volatile care ajung să regăsească lustrul elementarului, cu aluziile lui de simplitate și de potențial spectacular – expresiv preluate de metafora evantaiului. Aflată în continuă relație cu apa („suprafața nesfârșită de apă/ e ușor bombată la mijloc/ și un pic mai înaltă ca malul./ e un strop uriaș de rouă pe o frunză de salcâm”), insula preia plurivalența simbolică a acesteia, pe întreaga șarpantă a izolării, fragmentării, naufragiului, utopiei și, paradoxal, a deschiderii. A genezei posibile. Încordarea creatoare a apelor se transmite conturilor terestre pe care le înconjoară (Cf. Ciomoș, 1999, p. 165), dar acestea rămân totodată legate de lume, ceea ce face ca perspectiva insulară să dobândească însușiri holistice (Cf. Hau’ofa, 1994, p. 147-161), capabile să intuiască principiul imaterial al lumii.

Poemele din *O lume din evantaie* își dezvăluie profunzimea într-o formulă gravă și solemnă, care apelează la abstractul nonfigurativ numai pentru a pune în contrast picturalul, cu dialogul său intern dintre fizic și metafizic, dintre marginal și ceea ce intră în categoria centralului – printr-o prelucrare comprehensivă a sferelor de sens: „Aici lucrurile sunt mai adânci. Mărul nu e o sursă de vitamine și procente. Va trebui să înțelegi ce face rădăcina lui. Frunzele, locul ales să crească. Nu piese, nu bucăți, nu primul înțeles venit în minte, nu corpuri separate.” În loc să se mulțumească doar cu redarea geometrică a concretului (turbionar și angoasant) ori să se refugieze printre armoniile evanescente ale imaginarului, Moni Stănilă le găsește punctele de sutură. Între o realitate dezolantă și „o lume de evantaie pe care nu o împarți cu nimeni” se întinde pânza semantică a fluxului poetic, care basculează de la persoana întâi la un „tu” generic și îmbină, astfel, emoția lirismului subiectiv cu reflexul ei obiectivat, întrucâtva, prin distanțare. Oricât de fixată în gramatica formală a contemporaneității, vocea subiectului poetic antrenează un imaginar stilizat („brodezi imagini, scornești miroșuri”), în corespondență cu o viziune ordonată pe verticala arhetipală a universului, care leagă circumferința de esență, într-o alegorie a cunoașterii și creației: „Răspundem înfundat la atingerea stropilor://fiecare un măr, brad sau stejar/ hrănindu-se din norii lichefiați/ peste terasele noastre.” Sau „Merii își împrăștie umbra dantelată/ și își coboară fructul până la vârful florilor de porumb”.

Am subliniat că Moni Stănilă are o sensibilitate aparte față de locuri și locuire. S-a văzut deslușit încă din *Sagarmatha* și în *Colonia fabricii*, se observă, încă o dată, în *O lume din evantaie*.... Poeta nu doar cutreieră, ci

trăiește locurile – ca strategie de orientare în lume și în sine, ca algoritm logic, ca formă psihologică și mijloc de reflectare a relației cu metafizicul. Nodurile dintre spații (*recte* între trepidația orașului și insula utopic-salvatoare), dar și contactele echivoce între istorie și magie, care răzbat dintr-o *lume din evantaie*, fac parte din jocul echivalențelor arhitecturale și de configurație umană sau cosmică sugerate, bunăoară, de alegoria ascunsă în „linkurile din măr”, ce ar traduce atât depășirea limitelor senzoriale și metafizice, cât și iluzia accesibilității paradisiace. Poemele ajung în plină translație simbolică a insulei găsite (sub pretextul unei călătorii de vacanță) spre imaginea alegorică a insulei re-create, ca topos al poetizării (himerica și veritabila „lume de evantaie”), dar și ca spațiu al regenerării vieții, în sens metafizic (prin imaginea Paradisului) și antropogenic: „Pădurea îmi amintește de Dumnezeu. Și pot/ înțelege că niște cuvinte mici au fost trimise să/ se îngroașe în trunchiurile copacilor.” Atitudinea meditativă aproximează poetic transfigurarea, luminozitatea întunecată a participării la mișcarea Logotopului și Thanatotopului – două dintre dimensiunile analizate de Peter Sloterdijk drept caracteristice ale insulelor antropogenice (Cf. Sloterdijk, 2004, p. 362-500). Din această perspectivă, *lumea din evantaie* se arată ca o structură multifocală, a cărei rețea de legături (cu ambigue modele spațiale) se întinde în substanța intelectuală și emoțională a poemelor.

În *Ale noastre dintru ale noastre*, Moni Stănilă transpune centralitatea credinței într-o lirică altoită (etic și estetic) pe trunchiul lucidității meditative. Răsfrângerile biografiste, cu mici concentrări confesive, ar aminti de poeticile anilor 2000, însă trăsăturile comune sunt puține și neconvingătoare, pentru că autoarea a evoluat spre expresiile sincretice ale (dez)echilibrului existențial, în care notația imediatului este însoțită de articulări contrastante și de puternice sugestii anagogice. Două segmente cuprinde *Ale noastre dintru ale noastre* și ele oglindesc, fără echivoc, dimensiunile tematice le volumului.

Prima este reflectarea (și reflecția) critică a lumii contemporane, cu superficialitatea ei centrifugală, cu consumerismul năucitor și rutina catastrofală care transformă societatea într-un mecanism fake. În partea de început a cărții, *vom fi mai înalți la ieșire*, iluziile sociale sunt supuse deconstrucției programatice, sub forma unei expuneri cronologice de episoade care, dincolo de precizia lor temporală, înglobează registrul ambiguu al precarității existențiale. Pe parcursul unei zile oarecare, mișcarea continuă a subiectului poetic acoperă zone marginale și spații centrale, cu nelipsitul McDonald's și supermarketuri cu reduceri la aditivi alimentari. Dar această dinamică vertiginosă scoate la iveală un spațiu periferic, un teritoriu-frontieră îndeobște ignorat, unde mișcarea ajunge să se confrunte cu inerția și stingerea: „Alerg în fiecare dimineață de la ora șase, odată cu primul/ troleu,/ mă îndrept

spre ieșirea din oraș. Acolo e o vulcanizare/ cu ferestrele arse de soare,/ lângă care din/ zece în/zece minute/ vin oameni bolnavi. Câte unul/ se așază cu fața în asfalt și moare. Câte doi se întind/ printre cauciucuri/ folosite, râd în hohote, și apoi cu ochii ieșiți din orbite/ se duc.//Îmi doresc foarte tare să aud dacă își spun ceva/ la plecare. Dar dacă mă apropii de ei, sunt furioși/ și/ urlă neîntreput. Ei/ nu vor să-și împartă moartea cu cei sănătoși.//Dar cât de sănătoasă mai sunt eu n-aș putea spune/ de vreme ce în osul stern o freză modul ori un strung/ încearcă / să deschidă o ușă spre lume.//Mai sper. Mai sper până ce oamenii bolnavi urlă subțire,/ spărgând în 223 de cioburi calcinate/ puntea dintre realitate (a mea) și moarte (a lor).” Drumul dintre realitate și moarte e străbătut în ambele sensuri, gradual, sub forma unui scenariu care expune, pentru început, dispozitivele de control și componentele psihologice ale formelor de dependență.

O întregă problematică individuală și comunitară e scoasă la vedere prin montarea unor imagini derulate cu rapiditate și cu întretăieri repetate între denotație și vector conotativ. Acestora li se adaugă alte câteva mijloace prin care poeta ajunge să pună în discuție artificialitatea comodă a societății obiectualizate. Unul dintre ele este sugestia contrapunctică a absenței unui element care ar fi avut calitatea de a vertebra, candid-creativ, o lume aflată în dispersie. În acest sens, corul copiilor nevăzuți („Ora unșpe a venit/ Omul negru n-a sosit”) transpune tensiunea dintre cunoașterea prin limite și (dis)proporțiile spaimelor. Sau dintre conceptul absenței și plasticizarea infantilizării, a cărei dominantă este decantarea ludică a încordărilor. Așadar, în loc să recurgă la sarcasm sau la o sobrietate înțepătoare, poeta aglutinează reprezentări tranșante ale devalorizării și piruete parabolice – cu alegorii care oscilează (în registrul acumulărilor metaforice și al inventarului de semnificație) între subtilitate și caricaturizare. „Ora unu a venit. Omul nou se întoarce la serviciu/ cu burta plină și doi megabiți minus trafic de net.//[...] Viața e tomberonul în care se moare,/ care pe care, primul la coadă. Vrem moarte mai multă,/ naturală, glorificatoare./ Liturgica ora două ridică mulțimea de la vulcanizare/ în picioare./ De la trei fără opt la trei fără șapte cerul se desface/ magistral ca o scoică/ sub lama cuțitului.” Jocurile dintre stagnare și mișcare, împreună cu întoarcerea pe dos a năzuințelor contemporane (în eșantioane expresive edificatoare), sunt completate de reverberanța unui discurs care mizează (și) pe efecte de prozodie calculate și strecurate în straturile epiteliale ale versurilor. Ușoara prețiozitate din unele turnări ale frazei nu șterge efectul acroșajului dintre tulburarea intensă (decelabilă dincolo de formele care deghizează informul existențial) și geometria discursivă insistentă. Moni Stănilă răstoarnă punctul de inerție al precarității și individualizează, prin tablouri ale realului extins alegoric, o stare poetică aflată la limita obsesiei modelatoare. Tematica

artificialului („Flori uriașe din hârtie creponată împrăștie/ în aer miros de aracet. Albine de vată vin să/ le soarbă încet când eu mă întorc spre mijlocul/ acestui oraș”), a reificării și a limitei articulează o viziune construită pe împletirea dintre destrămarea celulară, percutanță cognitivă și rezonanță afectivă: „libertatea în lumea aceasta/ e doar mimată, e o ambulanță de plastic cu soneria stricată./ Nu poți/ sări peste rândul din stradă/ niciodată.”

A doua direcție este cea a remodelării salvatoare. A întoarcerii la viață. Creionată încă din poemul de început, ca opusă erodării unei societăți care-și confundă crepusculul cu apogeul, aceasta e în strânsă legătură cu istoriile vieților netrăite, dar și cu un potențial înăbușit. Limpezimea imaginilor transferă o stare de spirit în care concilierea cu sine și cu lumea nu va aduce și dispariția tensiunilor interne. Fixată într-o sensibilitate organică prin care se face transferul relațional, viziunea din finalul poemului *vom fi mai înalți la ieșire* mută accentele între ariile cerebrale ale simțurilor, gândurilor și emoțiilor: „Nume vechi, adevărate, îmi acoperă patul ca/ un stup. Sunt tot mai mulți/ și inima mea nu mai bate,/ tace și ascultă./ Povești despre lumea măruntă,/ câini cu stăpâni, pâine cu miere pe masa întinsă,/ ochi de lumină, fără statui, fără electricitate,/ toate frumoase, toate adevărate. Mă iau pe mâinile lor,/ cresc, cresc ca un fir lung de grâu,/ tot mai înaltă, aproape de ieșire, e bine,/ deschide ochii la timp, plantează o pădure sau/ vino cu mine.”

Sub semnul glisărilor din registrul subiectiv al experienței spre aria universalizării stă cea mai mare parte a cărții lui Moni Stănilă (segment care dă și titlul volumului). La nivelul construcției textului, diferențele sunt izbitoare: poemul cuprinzător din deschidere, cu succesiunea lui (incantatorie) de tablouri îngroșate și sfere alegorice, e înlocuit de aproximări expresive pe spații reduse, care solicită un alt tip de eforturi lingvistice și de poziționări lirice. De această dată, poemele articulează căutarea unui reper canonic sacru – cu un rapel rațional care face posibilă diferențierea dintre expresie (în sensul de persoană, dar și de reprezentare) și transcenderea oricărui chip care ar putea face să se cunoască natura dumnezeirii. „Ne-am îmbrăcat unul cu altul. Și/ glasurele noastre se aud pe dinăuntru./ Eu o dau zilnic în bară. Chiar dacă știi bine/ că nu ești bărbatul blond cu ochii albaștri/ ce străbate drumuri cu câte un miel în/ brațe – bărbatul de care unii se agață doar/ ca să/ uite că bătrânețea & boala există.”

Mecanism de apărare, credința poate fi (și) modul autentic de existență a umanului. Știm de la Evdokimov că dacă omul Îl gândește pe Dumnezeu înseamnă că el este deja înlăuntrul gândirii divine. Înaintarea spre Dumnezeu se face plecând de la El. În termenii literaturii, înseamnă că e căutată, în chip esențial, unicitatea – pregătită a fi eliberată dintre limitele imanenței. Sigur că a mărturisi (poetic) o astfel de relație cu teologia Chipului este, în plină evacuare

a transcendenței, o alegere riscantă. Din acest punct de vedere, poemele lui Moni Stănilă stau cel puțin sub apăsarea non-conformismului. Discursul poetic se situează în răspăr cu hipercanonul modernității și răspunde, de pe versantul opus, direcțiilor tematice și configurațiilor stilistice actuale. Ceea ce o apropie totuși de modalitățile de poetizare aflate la ordinea zilei este recursul la filtrul lucidității și la amplasamentul etic. Însă și aici intervine o componentă esențială care o fixează pe Moni Stănilă, din nou, în alt cadru: etica nu mai e o teorie comportamentală cu versiuni practice (morale) și nici nu se restrânge la folosirea unor raționamente capabile să examineze critic anumite probleme încălcate. În *Ale noastre dintru ale noastre*, morala contextuală se preschimbă în reaşezarea etică și ontologică a omului.

Dacă în *vom fi mai înalți la ieșire* prevala conștientizarea impasului unui subiect aflat în căutarea încordată a umanității, în celelalte poeme tensiunea lirică e alimentată de intensitatea privirii care își exersează orientarea și își investighează deturnarea spre o realitate a iluzionării și a convenției – în jocul (uneori, duplicitar) dintre real și imaginar. Dintre biologie, emoție și suprasensibil. Mici inserții de candoare (a căror absență era denunțată în poemul de început) se asociază cu densitatea unui țesut conceptual prelucrat cu uneltele acomodării: „Nu știu cum e raiul sau unde locuiesc sfinții Tăi acum,/ dar cu Tine/ nu o pot da după degete, știi fiecare gânduleț care plutește/ ca o focă pe mare, știi foarte bine că mie îmi place/ atât de mult aici./ Dacă m-ai întreba, aș alege să rămân.” Nu dispar comparațiile și metaforele, așa cum nu se stinge nici mai vechea frământare a feminității. Dar, dacă în primul poem era înglobată cu precădere în tema reificării, în celelalte versuri feminitatea e umanizată și descifrată în cheia con-sacrării canonice.

Credința transparență și în *Ofsaid* (2022), însă de această dată, prinsă într-un nod care lasă la vedere, în principal, două fire tematice periferice în orizontul poeziei: fotbalul și războiul. Insolită și riscantă opțiune, din mai multe puncte de vedere. *Primo*, stereotipurile de gen fixează aceste teme printre exclusivitățile masculine. *Secundo*, ambele coabitează greu cu lirismul – pentru că se află în apropiere de sterilul versificării jucăușe și a experimentului lingvistic (cum s-a mai procedat în literatura română), respectiv sub amenințarea unui dramatism ce riscă să se prăbușească sub propria-i presiune.

Desigur, războiul – mai mult decât o temă: „constelație în literatura lumii” (Thomsen, 2008, p. 138) – are o îndelungă tradiție poetică, începând de la epopeea homerică până în contemporaneitate, însă, cu mici excepții, a fost coagulată de scriitori (Pablo Neruda, Paul Celan, Robert Lowell etc.), nu de scriitoare. Printre excepții se află Marjorie Pickthall (poetă canadiană, născută la Londra în 1883) – care a glorificat sacrificiul din Primul Război Mondial în *Marching Men*, în cadrele unui imaginar religios ce decupează scene paradisiac răsplătitoare. Câteva decenii mai târziu, un poem al scriitoarei

poloneze Wislawa Szymborska a invocat nevoia de a păstra memoria victimelor inaniției din lagărele naziste de concentrare. Însă intersecțiile pe care Moni Stănilă le identifică între teme care par radical diferite lasă în urmă monoperspectivismul și readuc în discuție relevanța antropologică a unui discurs literar construit pe piloni a căror incompatibilitate e pulverizată.

Două părți are cartea lui Moni Stănilă: *Jurnal de microbist (2014-2022)*, cu poeme scrise înainte ca Rusia să invadeze Ucraina, și *eUropA 2022. Jurnal de(spre) front* (texte concepute în timpul unei rezidențe literare din primăvara lui 2022). La prima vedere, doar o legătură de suprafață le unește – ca postură auctorială și punct de convergență temporală. În realitate, un nod tematic solid străbate toate poemele din *Ofsaid*, participă el însuși la impactul stilistic și e unul dintre elementele care dau coerență și unitate acestui volum. *Ofsaid* nu își propune să fie un exercițiu ludic de poetizare, cu pretext microbist (cum au procedat alți scriitori). O poezie gravă, multistratificată scrie Moni Stănilă. Inserțiile sportive fac corp comun cu confesiunea amară, într-un amestec de registre contradictorii care își pierd orice urmă de stridență. E o poezie a nexurilor, a înlănțuirilor conceptuale, stilistice, tehnice, într-o construcție lucidă, empatică și vizionară, din care transpare, mai presus de orice, un canon al umanului – esențial în interiorul literaturii.

Când un poem începe prin evocarea unei zile de iarnă în copilărie, cu „patine/ și sănii, cu bucăți de gheață curate – atunci cimitirul nu era/ încă în inima pârtiei”, vocea confesivă recurge la o comparație fulgerătoare și integrează un fotbalist în substanța revizuirii poetice a unor concepte (etice) tocite și, tocmai de aceea, primejdioase în relieful literaturii (putere, ascultare, bine, rău): „Marcel/ un tip din Deltă, a pus sechestru pe pârtie.// Copii plângeau cu săniile parcate. Și când eram gata de o/ artistică/ bătaie pe patine mi-au răsunat în minte cuvintele Domnului/ Iisus:/ întoarce obrazul!/ Așa că Marcel a început să îmi care pumni și patine./ Strigam: dă, mă, dă! ca să împlinesc Scriptura. Plină de mine/ și fără reacție./ Parcă eram Bastian Schweinsteiger în finala cu Argentina,/ un erou terfelit,/ doar că eu n-am rezistat până la capăt. Am spus, bine, Iisus/ nu vrea/ să dau, dar tata?//(dacă mai vii bătută acasă îți trag și eu o mamă de bătaie)”.

Când înfrângerea aspră de pe terenul de fotbal, abia amintită în derularea unui poem, devine prilej de chestionare a răului din lume, observația inelară (retrospectivă, actuală și prospectivă) se propagă simultan asupra realităților social-politice de pretutindeni și asupra războiului din Ucraina, în special: „O fi luat-o Brazilia cu 7-1 de la nemți,/ dar lasă că a luat-o și Poli de la Steaua tot așa./ Degeaba tot încercăm să echilibrăm,/ să punem în BALANȚĂ răul cuiva/ cu răul altcuiva,// Ca și cum prin asta s-ar păstra la suprafață/ ordinea morală.//Devierile morale (atât de severe)/ pot cel mult să ne aducă un nou tsunami/ care să radă jumătate de continent.// Când eram copil încercam de

multe ori să înțeleg/ la ce se referă Biblia când spune/ că sângele strigă din pământ către cer.” Din fragmentele citate observăm că o comparație, respectiv o metaforă, dobândește o funcție dublă: e sprijin clarificator al sensului, dar totodată participă la crearea de sens. Devine personaj. O figură – încorporată în figuralității literare.

Se vede că pivotările între planuri și registre sunt simptomatice pentru modul de elaborare a poemelor din *Ofsaid* și ating acele zone de respirație reflexivă în care se produce redimensionarea (poetică a) jocului și a existenței însăși: confruntarea devine înfruntare, încleștarea se mută de pe terenul sportiv în spațiul comunitar și familial – atacat, dezintegrat, anihilat. Poezia nu reflectă contactul cu o realitate înfiorătoare, ci e menită să se exprime împotriva acestei realități. Dacă fotbalistii au numere pe tricou și salarii enorme, victimele atrocităților din Ucraina sunt cuantificate tot sub formă de numere. Dar, deși includ cifre, poemele nu le fixează. Asistăm, în schimb, la consemnarea unor istorii și reprezentarea (dez)umanizării, conectate la locuri ale memoriei sau preschimbate în memorial (Mariupol, Bucea, Melitopol). Busola morală e reperul cu care subiectul poetic traversează spațiile realității, proiectate în *Ofsaid*. Viața și moartea, familia, comunitatea și societatea în dispersie însuflețesc poeme care devin forme de supraviețuire – în fața unei neîmpliniri (prin pasiunea pentru fotbal), în fața unei orori (prin metabolizare emoțională) și în fața propriei conștiințe (prin record etc): „Realitatea s-a transformat în/ cea mai brutală formă de poezie./ Tăcerea e doar a morților/ și a lașilor.” După invazia din Ucraina, neîmplinirea, durerea interioară se metamorfozează în bucuria că războiul nu poate lua ceea ce nu este.

Din acest moment, un alt fir se desprinde, treptat, din nexul tematic al poemelor: feminitatea și scrisul. Maternitatea absent-prezentă. Prezentă în corpul poeziei, dacă nu în trup de copil. „Sunt suferințe scurte care pot părea copleșitoare: /meciul pierdut la 11 m cu Suedia în '94./ Zile întregi m-am gândit cum ar fi fost dacă.//Mici supărări. Nici măcar nu e/ suferință. Doar frustrare și un patriotism onest/ pe care sportul îl poate planta fără să lase răni.//Apoi sunt suferințe care macină. Încet/. Picătură chinezească – o durere surdă de oase./ Că nu am un copil în care să mă văd la bătrânețe.// Și într-o zi începe războiul. Atunci nu mai pornesc televizorul/ când începe un meci de fotbal. Nu mai vreau sport./ Și pentru prima dată mă bucur că nu mă văd în nimeni.”

Interesant este cum un poem scris în urmă cu câțiva ani și încadrat în ramă sportivă se dovedește, citit astăzi, premonitoriu. Desigur, nu pretind că autoarea lui a anticipat, vizionar, invadarea la scară largă a Ucrainei, însă nu putem ignora capacitatea poeziei de a genera serii de inter-relaționări în canaliculele subterane ale textului, ai căror piloni figurali susțin un proces dinamic de semnificare. Un fragment: „(Uneori la noi în Moldova cineva ne

amenință cu/ rușii și tot nu ne e prea confortabil, deși e un Nistru/ între noi o ploaie mărunță și cam toxică după ce/ a ars pădurea roșie de la Cernobâl. Un campionat/ urât pus sub semne de întrebare ca un arici sub scut./ Dar slavă arbitrajului VAR la fel/ de variabil și la fel de arbitrar folosit doar la comandă. Putin/ și Medvedev lângă preș. Umbrela. FIFA./ Un campionat al necampioanelor. Totul de dragul/ mulțimii și totul de dragul armatei ruse care nu/ va pleca. Nici din Ucraina. Nici din Moldova./ Nici după campionat. Nici după sfârșitul lumii.)”.

Specificitatea discursului (evocare, notație cvasi-jurnalistică, construcție beat-box ș.a.), apăsarea pe unul dintre nexuri și gradul de intensitate a emoției oscilează în funcție de postura și de disponibilitățile vocii, care reacționează la (și interacționează cu) o lume față de care își arată uimirea, dezamăgirea, tristețea, bucuria. Dragostea. Oroarea. Reflexivitatea. Și vina de a fi în afara jocului. De a nu-i suporta (deocamdată), în mod direct, consecințele. Subiectul își asumă postura periferică. E spectator al jocului. E în afara lui – adică off side. Nici fotbalul, nici războiul nu îl înglobează ca actant. Contrabalasează însă prin emoția participării care-l proiectează în side, dintr-un spațiu periferic care îi dă când senzația atrofierii, când pe cea a înviorării. Distilată într-o poezie ce se transformă în mantră existențială, emoția, memoria traumatizată, incertitudinea jalonează textele fără să le sufoce. De aceea, *Ofsaid* nu coincide cu o presărare de scenarii. Nu creionează nici o estetică a fotbalului, în relația ei cu antiestetica războiului. S-ar fi putut rătăci în experimentalism amorf, dar conține, în schimb, o poezie intens umană despre (supra)viețuire și adevăr, spectacular și traumă.

Poemele ample care deschid și închid *Ofsaid* reconstruiesc, simetric, o identitate. Cronotopul și chipurile se schimbă, toposul insular al bibliotecii va fi înlocuit de centrele (și marginile) unei realități traumatiza(n)te. În debutul cărții, subiectul poetic investighează convenții și constructe ficționale, care reduc feminitatea la categorii fixe, în matricea canonului și a imaginii. Ultimul poem (cel mai întins al volumului, disruptiv prin cadența beat și citabil în întregime) schimbă perspectiva și proiectează filmul contactului uman cu realitatea, cu sinele și cu viitorul. Nu un alter-ego se ascunde în „soră profet și soldat”, ci chipul interior al subiectului care poate descrie, consemna, înregistra ororile și poate, totodată, prin efectul poetizării, să determine reacții care, la rândul-le, să modifice realitatea. Să o reazeze în albia umanizării.

„Soră profet și soldat,/ șoptește sau scrie-ne ce a urmat./ Nu peste o zi/ sau un an, și eu voi ști, /vom vedea împreună/ o lume mai rea sau mai bună/. Ori va fi un the end.//[...] Vino-n trecut la Vila Golescu/ și-mi șoptește:/ politica încă vorbește/ de peste ocean/ transatlantic sau transindian,/ din

partea centrală sau latină,/ ori poate deja în mandarină.// Și te mai rog,/ soră poet – teolog,/ dă timpul înapoi/ în ziua 50 de război,/ deschide coridoare umanitare/ cu tehnica din dotare,/ deschide un nano-portal/ pentru civilii din Azovstal,/ hrănește batalionul rănit al/ soldaților din Azovstal,/ toarnă un start de cristal/ printre ruinele din Azovstal, //Arhanghelul să întindă Crucea/ lui Hristos peste Bucea. //Vino din viitor, soră poetă,/ vom aduna bani, vom face o chetă,/ îți vom încărca motorul de la brichetă/ sau vom mai scoate petrol din planetă. //Vino cu mesajul, surioară,/ prezintă-mi situația cât mai clară://vino aici în trecut/ și-mi arată care e granița Rusiei pe hartă/ vino din viitor și-mi arată/ care e granița Rusiei pe hartă.” Ritmul beat al poemului care încheie *Ofsaid* cotropește simțurile, dar sensul limbajului nu are de suferit. Melopeia (despre care Pound atrăgea atenția că poate devia transmiterea sensului) își găsește, în poemul lui Moni Stănilă, direcția potrivită, în cadrul unor condiții ontologice și moduri diferite de figurare, contaminate, în *Ofsaid*, până la hibridare. De aceea, în rețeaua transnațională, dincolo de situarea în interiorul sau în afara canonului național, poezia lui Moni Stănilă își poate găsi locul prin individualizarea trăirii traumei unei colectivități și prin originalitatea cu care interoghează momentele sensibile ale confruntării (radical diferite din unghi antropologic).

Sintetizând, am sublinia că poetica lui Moni Stănilă are în centru dinamica refigurărilor de orizonturi estetice, pregătită să spargă canoane și să propună altele, într-o reamenajare de montaje în care forme și funcții își convertesc semnele inițiale pentru a crea o lume cu totul nouă, care nu poate fi concepută nici în afara reconstrucției subiectului și nici desprinsă de gesturi performative. Primul marker al acestei poetici: nu există delimitări tematice sau de registru stilistic decât acolo unde e negată ideea de schimb, de evoluție, de conectare și de uman. (Genul nu funcționează ca o barieră și nici preconcepțiile estetice.) Profund conectată și umană, viziunea poetică a lui Moni Stănilă nu se modifică în funcție de specificul socio-cultural ce amprentează o periferie culturală sau o alta. Un alt marker este acela că existența nu poate fi despărțită de scris și de credință. Dacă viața lăuntrică e modelată de credință, religiosul se prelinge în creația literară, oricare ar fi temele circumstanțiale, simptomatice. În fine, din subteranele poemelor, complexul periferiei își valorifică potențialul catalizator. Ascute instrumentele de transfigurare a lumii și de reinterpretare a categoriei esteticului, în timp ce accelerează fluidizarea granițelor (existențiale, geopolitice, discursive, stilistice etc.) și lasă cale liberă hibridizării accepțiilor canonului (ca normă, suferință, cânt religios, ierarhii posibile). Cu alte cuvinte, hegemonia esteticului e pusă în umbră de perspectiva unui canon multiplu care, prin suturile lui poetice, se evidențiază în câmpul dominat de „the great unread” – formula lui Margaret Cohen (apud Moretti, 2000, p. 208) – și dă măsura regimului de relevanță în care a fost creat.

Referințe bibliografice:

1. BOCAI, Iulian. Consens și valoare (sau despre paradoxurile ideii de canon). În: *Transilvania*. 2019, nr. 3, p. 15-20.
2. CASANOVA, Pascale. *Republica mondială a literelor*. Traducere din limba franceză de Cristina Bîzu. București: Editura Curtea Veche, 2007, 454 p.
3. CIOMOȘ, Virgil. *Înspațiere și insularitate. Figuri analogice ale individuației*. În: Lucian Boia, Anca Oroveanu, Simona Corlan-Ioan (coord.), *Insula. Despre izolare și limite în spațiul imaginar*, Centrul de istorie a imaginarului și Colegiul Noua Europă, 1999, p. 163-177.
4. CORNEANU, Luminița. Trei bărbați. În: *România literară*, XLVIII, 2015, nr. 25, p. 5.
5. DAMROSCH, David. *How to Read World Literature*. Wiley-Blackwell Publishing, 2009, 139 p.
6. DAMROSCH, David. *World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age*. În: Haun Saussy (ed.). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Hopkins, 2006, p. 43-53.
7. FOWLER, Alastair. *Genre and the Literary Canon*. In: *New Literary History*. 1979, Vol. 11, No. 1, Anniversary Issue: II, p. 97-119.
8. HAU'OFA, Epeli. Our Sea of Islands. În: *The Contemporary Pacific*. 1994, vol. 6, p. 1.
9. MARTIN, Mircea. *Canonul și valorile* [online]. Disponibil: http://www.anpro.ro/html/date/s10_2009_comunicari.pdf [citat 23.08.2022].
10. MARTIN, Mircea. *G. Călinescu și „complexele literaturii române”*. București: Editura Albatros, 1981, 260 p.
11. MORETTI, Franco. The Slaughterhouse of Literature. În: *Modern Language Quaterly*. 2000, I, March, p. 207-227.
12. NEMOIANU, Virgil. *Literary Canons and Social Value Options*. În: Virgil Nemoianu, Robert Royal (ed.). *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play. Scholarly Choice, and Popular Pressures*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991, p. 215-247.
13. SLOTERDIJK, Peter. *Sphären III: Schäume*. Frankfurt/Main: Suhrkampverlag, 2004, 920 p.
14. TERIAN, Andrei. *Critica de export. Teorii, context, ideologii*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013, 345 p.
15. THOMSEN, Mads Rosendahl. *Mapping World Literature: International Canonization and Transnational Literatures*. London & New York: Continuum International Publishing Group, 2008, 170 p.

GUVERNANTE PICAREȘTI LA EMILIA LUNGU-PUHALLO ȘI CHARLOTTE BRONTË

Dana Nicoleta POPESCU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8554-037X>
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Academia Română,
Filiala Timișoara, România

Picaresque Governesses in Emilia Lungu-Puhallo's and Charlotte Brontë's Works

Abstract. *Emilia Lungu-Puhallo is mainly known as the founder of the first Romanian school for girls in the Banat while the region belonged to the Austro-Hungarian Empire. As a prose writer, she was interested in creating dignified characters, with strong feelings. The governess, often a protagonist in Emilia Lungu-Puhallo's prose, appears for the first time as a main character in Romanian literature. Interesting affinities can be discovered between Emilia Lungu-Puhallo's novel „Elmira” and Charlotte Brontë's „Jane Eyre” regarding their view on educating themselves and giving other young women a chance to attend school. Although their strong moral Christian beliefs are at the core of their novels, both protagonists experience picaresque adventures while trying to find their own place in the world.*

Keywords: *novel, governess, education, picaro, morality.*

Rezumat. *Emilia Lungu-Puhallo este cunoscută, în primul rând, ca întemeietoarea primei școli pentru fete în limba română, în perioada în care Banatul făcea parte din Imperiul Austro-Ungar. Prozatoarea a creat personaje demne, animate de sentimente puternice, printre care guvernanta, deseori protagonista scrierilor, reprezintă o premieră în literatura română. Se pot descoperi afinități interesante între romanele „Elmira” de Emilia Lungu-Puhallo și „Jane Eyre” de Charlotte Brontë cu privire la viziunea autoarelor despre autoeducație și necesitatea de a permite accesul fetelor la învățătură. Deși moralitatea creștină reprezintă o virtute esențială pentru amândouă scriitoarele, eroinele romanelor parcurg trasee presărate cu aventuri picarești în timp ce încearcă să-și găsească locul potrivit în lume.*

Cuvinte-cheie: *roman, guvernantă, educație, picaro, moralitate.*

„Totdeauna nutrisem oarecare iubire pentru persoanele a căror chemare este educațiunea.” (Lungu, 1878, p. 461), mărturisea Emilia Lungu, fondatoarea primei școli românești de fete din Banatul inclus, în acea vreme, în Imperiul Austro-Ungar. Trăsătura definitorie a personalității ei vizează încrederea în învățătură ca modalitate de emancipare a femeii: „Firește, la inimă are, mai întâi, școala și feminismul, căci pentru ambele combata toată viața.” (Cistelean, 2014, p. 55).

Emilia Lungu, ulterior măritată Puhallo, a fost o deschizătoare de drumuri în mai multe domenii de activitate (cf. Cistelean, 2014, p. 52): învățătoare prin vocație, dar și publicist, gazetar (una dintre cele dintâi femei din Banat) și prima romancieră în limba română (cf. Cosma, 1977, p. 107; Suciu, 1939, p. 5).

Judecând după aria largă a subiectelor tratate de Emilia Lungu-Puhallo în articolele sale, ar putea trece drept jurnalistă chiar și după standardele de azi (cf. Cistelean, 2014, p. 55). Într-adevăr, Emilia Lungu-Puhallo a scris și despre patinaj, baluri, importanța donațiilor pentru scopuri caritabile sau realizări culturale. Dar numeroase articole reprezintă meditații asupra condiției femeii: *Monahia sau căsătoria*, *Luxul modern*, *Instrucțiunea femeii române* (publicate toate trei în „Familia”, în 1880), *Femeia română*, *Femeia și influența* („Amicul familiei”, 1879, respectiv 1883), *Instrucțiunea femeii române* („Biserica și școala”, 1880), *Femeia română* („Drapelul”, 1905). Jurnalista afirmă importanța școlilor de fete pentru ca tinerele să-și poată descoperi capacitatea de a edifica binele propriu, al familiei și al națiunii. Pe lângă sensibilitatea feminină, Emilia Lungu-Puhallo a adus și combativitate în publicistică: a fost prima femeie militând pentru progres, a avut curajul să ceară drepturi pentru semenele ei (cf. Cosma, 1977, p. 105).

Nu doar practicarea gazetăriei o plasează pe Emilia Lungu-Puhallo printre militantele feministe, ci întreaga atitudine față de educație, reflectată în scrierile literare. Pe lângă instruirea primită de la tatăl ei, apreciatul pedagog Traian Lungu, a beneficiat, încă de tânără, de influența favorabilă a revistei „Familia”.

Iulian Grozescu, unchiul Emiliei, a avut rolul său în modelarea fetei: a impulsionat destinul nepoatei, îndrumând-o să publice în „Familia” lui Iosif Vulcan. În anii de început ai revistei, când fondatorul se afla la conducere – perioada de apariție la Pesta (1865-1880) și continuarea, după mutarea la Oradea (1880-1906) – Grozescu era unul dintre prietenii lui Vulcan și, alături de V. Pop, Al. Moldovan, I. C. Drăgescu, Francisc Hossu-Longin, colaborator și probabil redactor la „Familia”, deși nu s-a folosit această titulatură. Politica redacțională a revistei se singularizează în epocă prin susținerea și promovarea literaturii feminine; printre numele celor mai fidele colaboratoare

ale publicației figurează și Emilia Lungu (cf. Păcurar, 2015, p. 11-19). „Din perspectivă socială, revista «Familia» contribuie la răspândirea ideilor de emancipare a femeii, susține dreptul acesteia de a participa la viața socială, politică și culturală a unei națiuni.” (Păcurar, 2015, p. 22)

În paralel cu activitatea literară, Emilia Lungu și-a folosit talentul organizatoric la adunările organizației „Reuniunea doamnelor”, fondată în 1872, intenționând să întemeieze o școală pentru fete cu predare în limba română, care a fost deschisă, până la urmă, la Izvin. Participarea în cadrul organizației și vocația pedagogică sunt semnificative pentru conturarea mentalității Emiliei: „Feministă? Da. Căci «suntem mame, suntem femei române, suntem fiicele națiunii române. Fetele pe lângă orânda casei să învețe și carte, dar nu străină, ci românească, cât mai multă, căci numai așa vom folosi națiunii, ajungând a fi ceea ce cu mândrie trebuie să fim: români cu limbă și suflet». Dar pentru aceasta trebuiau organizate femeile române. Le va organiza ea, tânăra Emilia Lungu, ba mai mult, va merge la sat ca învățătoare la o școală de fete, ca prima învățătoare din Banat” (Suciu, 1939, p. 5).

Scriitoarea Emilia Lungu-Puhallo își dezvăluie concepțiile prin personajele create: profilul guvernantei prilejuiește prozatoarei creionarea unui șir de portrete alcătuite exclusiv din calități: Constanța (*O foaie de suvenir (din ziarul meu)*), Magda Timișanu (*Caractere*), „domnișoara” fără nume (*Icoane*).

Protagonista romanului *Elmira*, imaginată cu cele mai fine detalii și viață interioară bogată, serioasă, demnă, cu spirit de sacrificiu era firesc să fie guvernantă, adică o tânără independentă, capabilă să se întrețină singură, transformând vocația în meserie.

Personaje numite Elmira mai apăruseră anterior romanului, în patru proze scurte: *O excursiune de iarnă*, *Amor și amicitie*, *Ochii cei mai frumoși* (1879), *Înainte de lume* (1881). Elmira din 1879 vădește aceeași înțelepciune și seriozitate ca eroina romanului omonim: „Punctul de vedere al autoarei în privința superiorității frumosului moral îl expune personajul Elmira. Aceasta se pronunță cu judecăți mature și convingătoare, însoțite de sensibilitate și de puterea de a pătrunde tainele cele mai adânci ale sufletului, care se oglindesc cu fidelitate în priviri.” (Vintilescu, 1987, p. 163) Protagonista schiței *Înainte de lume* este o fiică de consilier, răsfățată a sorții și apreciată de cunoscuți, deosebită cumva prin statutul aparte. Totuși, această variantă idealizată păstrează numeroase calități și dovedește o mare putere de disimulare, ascunzând de cei din jur durerea din inima ei, la fel ca eroina romanului.

Emilia Lungu-Puhallo a creat ținând seamă de gustul unei epoci și, probabil, de propriile-i preferințe: „Romanul *Elmira* nu poate fi luat în discuție decât în contextul istorico-literar în care a apărut, ținând seama de specificul tradiției

literare românești de până la 1882. Când el s-a tipărit în «Familia» lui Iosif Vulcan, se consumaseră deja șase ani de la publicarea primului roman în presa transilvană, *Ranele națiunii* de V. Ranta-Buticescu, lucrare ce n-a avut totuși o influență semnificativă asupra dinamicii speciei din pricina limitelor lui prea bine cunoscute. Nici pe plan național romanul românesc nu depășise faza *Ciocoilor vechi și noi* al lui N. Filimon, aflându-se cu mai bine de un deceniu înainte de apariția primului volum din ciclul Comăneștenilor. Lucrarea Emiliei Lungu se înscrie, așadar, în etapa mai veche a romanului nostru erotic, ilustrată de D. Bolintineanu cu *Manoil și Elena*.” (Vintilescu, 1987, p. 166)

Surprinzător poate, guvernanta româncă Elmira cunoaște un parcurs asemănător cu o mult mai cunoscută guvernantă englezoică: Jane Eyre, eroina romanului omonim de Charlotte Brontë, cu toate că le separă mediul familial și personalitatea. Elmira a avut norocul să se nască într-o familie iubitoare, cu părinți protectori, ce au educat-o cu grijă și responsabilitate, alături de un frate și o soră care o consideră un model demn de urmat. În schimb, Jane întrupează răspânditul motiv al orfanei. Inițial adoptată cu dragoste de fratele mamei, domnul Reed, la moartea acestuia Jane devine o Cenușăreasă: cu toate că beneficiază, în continuare, de confortul traiului într-o familie bogată, are de suportat abuzuri fizice și emoționale din partea mătușii, doamna Reed și a vărului John, fiind, cel mult, ignorată de verișoare: „As a child, Jane occupies the difficult terrain between servant and kin [...]. Her life as an adult repeats this pattern: as a governess, she is neither servant, nor kin.” (Shuttleworth, 2000, p. 11)

Doar după ce devine guvernantă, ocupând primul ei post la familia Smârdan, Elmira trebuie să îndure desconsiderare din partea unei familii înstărite: doamna Smârdan prețuiește doar banii și poziția socială, Evelina, fiica ei cea mare, a urmat pensionul și, vanitoasă și snoabă, apreciază doar cultura franceză. Pentru a complica și mai mult situația, fiul Spiru o vede pe guvernantă ca pe o pradă ușoară și o urmărește cu atenții nedorite de tânăra cea serioasă. Familia Smârdan se apropie de alcătuirea familiei Reed – deși domnul Smârdan este în viață, dar cel mai adesea absent; doamna Smârdan, asemenea doamnei Reed, își iubește fiul cu o indulgență condamnabilă, care duce la agravarea defectelor lui, punând în pericol fata străină, lipsită de apărare. Așa cum Jane se dedică, perseverentă și conștiincioasă, instruirii pupilei domnului Rochester, Adèle, Elmira se apropie de elevele ei, Mărioara și Lena, mici sălbatiche neglijate de părinți. Nu numai educație le oferă Elmira, ci și afecțiune, le confecționează rochii și o îngrijește pe Mărioara cu devotament când e bolnavă.

Elmira părăsește, pentru prima dată, casa părintească, pentru că datoria o îndeamnă să-și ajute familia strâmtorată financiar, dar se și simte în stare să-și construiască o viață separat de părinți: „Aici găsi piedici la iubiții ei, fiind

pe atunci nemaipomenit ca o fată să ie lumea în cap pentru câștig./ Acul, croitoria ori lucrarea în fabrici era tot izvorul femeii române./ Stam adică cu instrucțiunea fetelor, pare-mi-se, în periodul înțelenirii...” (Lungu, 1882, p. 286)

Motivația desprinderii Elmirei de mediul familial protector amintește de premisa unui roman scris de o altă Brontë: Anne, sora mai mică a lui Charlotte. Agnes Grey, protagonistă romanului omonim, pleacă de acasă pentru a preda lecții unor copii răsfățați și greu de stăpânit, dintr-o familie bogată și disprețuitoare, ce o tratează ca pe o slujnică.

Totuși, scriitoarea româncă este încredințată că femeile trebuie să aibă acces la învățătură nu doar pentru a se putea întreține singure, ci pentru a se realiza pe deplin. Aceeași viziune, împărtășită de Charlotte Brontë, a dat la iveală citatul la care exegeza revine mereu, deoarece condensează o concepție uimitoare pentru epoca victoriană: „E lipsit de sens să susții că oamenii ar trebui să se mulțumească să se bucure de liniște: ei simt nevoia de acțiune și o vor crea dacă nu o pot găsi. [...] În general, se așteaptă ca femeile să fie foarte calme, dar femeile simt, la fel cum simt și bărbații, au nevoie să își exerseze facultățile și au nevoie să își poată exprima eforturile, la fel de mult ca frații lor; suferă când sunt supuse unor restricții prea rigide, unei stagnări absolute, exact așa cum ar suferi și bărbații; și e o dovadă de îngustime a gândirii din partea creaturilor mai privilegiate să susțină că femeile ar trebui să se limiteze la a pregăti budinci și a tricota ciorapi, la a cânta la pian și a broda poșete. E o nesimțire să le condamni sau să râzi de ele dacă încearcă să facă mai mult sau să învețe mai mult decât dictează tradiția că ar fi necesar pentru sexul lor.” (Brontë, 2017, p. 177-178)

Cu excepția ideii de emancipare feminină prin studiu, *Elmira* rămâne o proză tributară vremii sale, care nu ocolea episoadele senzaționale și clișeele melodramatice. Prima întâlnire dintre Elmira, abia ieșită din copilărie (cunoscută de toată lumea ca fiica învățătorului Scurtescu) și Severin, viitoarea ei iubire statornică, are loc odată cu evitarea unei tragedii: tânărul oprește caii scăpați de sub control de vizitiul unei sănii, dovedind o adevărată forță virilă și salvând viața protagonistei. Întâlnirea dintre Jane Eyre și Rochester prilejuiește tot o salvare, dar fără dramatismul funest: bărbatul – încă necunoscut, deși Jane era deja guvernanta pupilei sale – a căzut de pe cal și are nevoie de ajutor să umble și să încalce. Gluma referitoare la zâna care, apărută pe nesimțite, a vrăjit calul și identitățile nedescoperite conferă farmec episodului.

Meritul esențial al romanului scris de Emilia Lungu-Puhallo constă în explorarea vieții interioare a Elmirei: încercarea de a nega, pudic, natura sentimentelor sale pentru Severin; contradicțiile primei iubiri, sufocate de întrebări și temeri; durerea de a fi părăsită, dublată de incapacitatea de

a înțelege gestul bărbatului iubit; suferința în singurătate, ascunsă de cei apropiați, familie și prieteni; resemnarea după șocul trădării unei prietene și după moartea alteia; deznădejdea convertită în forță; ca guvernantă, acceptarea stoică a comportamentului lipsit de maniere al mamei elevelor, din dorința de a fi alături de fetele lipsite de iubire și educație; sacrificarea speranțelor de fericire când aceasta presupune renunțarea la principiile morale atât de importante pentru autoare.

Emilia Lungu-Puhallo nutrește convingerea că, pentru a atrage simpatia și interesul cititorilor, personajele trebuie să fie adevărați eroi, chintesențe de calitate: „Cei virtuoși (și de regulă cine-i virtuos la Emilia e virtuos absolut), căci altminteri intriganții și sceleratii le înfruntă cu tupeu și fără jenă. [...] Personajele bune, virtuozitate, sunt, desigur, și naive (din pricină că nici nu pot concepe atâta răutate cât au intriganții), așa că devin victime ideale.” (Cistelecan, 2014, p. 60)

Atitudinea moralizatoare reprezintă o altă trăsătură care le alătură pe Anne Brontë și Emilia Lungu-Puhallo. Elmira răsplătește răul cu bine, urmând preceptele creștine, alegând să nu divulge infidelitatea Martei – dar, în același timp, o zdrobește cu superioritate morală. Opțiunile protagonistei pot contrasta cu viziunea cititorului de azi, dar analiza sentimentelor și motivațiilor rămâne demnă de interes.

Jane, copilă sau adultă, nu e o creștină supusă, asemenea domnișoarei Temple sau lui Helen Burns, care, simbolic, nu poposesc prea mult timp alături de protagonistă: măritată cu un pastor, fosta directoare a orfelinatului se îndreaptă, desigur, spre o viață de binefaceri și caritate, în timp ce angelica Helen, autoeducată să sufere privațiuni și nedreptăți în tăcere, se stinge de tuberculoză, mutându-se la Ceruri.

Nonconformismul pasional al eroinelor create de Charlotte și Emily Brontë a fost evidențiat de Harold Bloom, care le așază într-o categorie aparte, alături de alte personaje complexe din literatura engleză: „Jane Eyre and Catherine Earnshaw do not fit into the grand array of heroines of the Protestant will that commences with Richardson’s Clarissa Harlowe and goes through Austen’s Emma Woodhouse and Fanny Price to triumph in George Eliot’s Dorothea Brooke and Henry James’s Isabel Archer. They are simply too wild and Byronic, too High Romantic, to keep such company. But we can see them with Hardy’s Tess and, even more, his Eustacia Vye, and with Lawrence’s Gudrun and Ursula.” (Bloom, 2007, p. 2) Pe de altă parte, Elmira se înrudește cu Agnes Grey.

Victorienii, public și critici deopotrivă, au fost șocați de îndrăzneala autoarei romanului *Jane Eyre*: „not so much by the proud Byronic sexual energy of Rochester as by the Byronic pride and passion of Jane herself, not so much

by the asocial sexual vibrations between hero and heroine as by the heroine refusal to submit to her social destiny [...]. In other words, what horrified the Victorians was Jane's anger." (Gilbert & Gubar, 2000, p. 338) Atentatul la ordinea prestabilită putea părea mai periculos decât atentatul la morală.

Personaj predilect, Elmira reprezintă reflecția autoarei, care și-a înfățișat, cu luciditate, limitările fizice, dar și calitățile morale: „Nu prea frumoasă (s-ar putea deduce din empatia cu personajele principale din proza ei și îndeosebi cu Elmira din *Elmira*, romanul ei), dar atractivă prin virtuți, Emilia e harnică și combativă pentru ridicarea națiunii.” (Cistelecan, 2014, p. 53) De altfel, neobișnuitul nume *Elmira* sună asemănător cu *Emilia*, scriitoarea alegând un avatar care să n-o ascundă cu adevărat.

La rândul său, silueta aparent insignifiantă a fetei și apoi guvernantei Jane Eyre trece neobservată doar la prima vedere, căci în curând devin evidente hotărârea, curajul, tenacitatea, tăria de caracter: „The smallest, weakest and plainest child in the house, she embarks on her pilgrim's progress as a sullen Cinderella, an angry Ugly Duckling, immorally rebellious against the hierarchy which oppresses her [...].” (Gilbert & Gubar, 2000, p. 342)

Povestea vieții guvernantelor Elmira Scurtescu și Jane Eyre se desfășoară urmărind trasee întotocheate, presărate de pericole și care presupun popasuri în locuri variate – aventuri picarești, precum au fost consacrate de romanele secolului al XVIII-lea. Încercările la care sunt supuse constituie probe necesare pentru desăvârșirea personalității. Și totuși, călătoriile feminine inițiatice sunt sensibil diferite de cele ale bărbaților, deoarece nu urmează modelul eroic – pentru a le defini, Jody Gentian Bower a utilizat termenul *Aletis*, împrumutat de clasicista Deborah Lyons din ritualurile dionisiace: „the protagonist of stories about women who must wander in search of themselves and their true place in the world” (Bower, 2015, p. 16). Călătoria inițiativă a Rătăcitoarei întrunește mai multe caracteristici: meritele nu-i sunt recunoscute; se află în căutarea libertății pentru a fi ea însăși; deși integrată într-o comunitate, i se neagă identitatea unică; eliberarea ei e văzută de societate ca o negare a feminității; are de suportat încercări în mediul familial, înainte de a porni la drum; acțiunile ei sunt neașteptate; deși drumul poate să o mai ducă, temporar, acasă, în final își va găsi un cămin în altă parte; pornește la drum pentru a se elibera de ceva; chiar dacă întâlnește un model feminin de urmat, ucenicia va fi temporară; își păstrează identitatea, transformând comunitatea. (cf. Bower, 2015, p. 67-70)

Primul roman scris de o femeie în limba română s-a bucurat de succes, iar regina Elisabeta a României, ea însăși scriitoare, i-a conferit decorația „Steaua României” pentru merite literare (cf. Suci, 1939, p. 14). Pe lângă celelalte premiere aduse de Emilia Lungu-Puhallo se mai adaugă

încă una: un statut central pentru personajul guvernantei în literatura română. Autoarea a îmbinat diversele sale preocupări culturale cu simț al echilibrului, dovedindu-și înclinația naturală pentru a se instrui și a educa pe ceilalți, apetența pentru scris și năzuințele feministe.

Charlotte Brontë, scriitoare iubită de atâtea generații de cititoare, dobândește, odată cu trecerea timpului, tot mai multe exegeze, ce dovedesc versatilitatea textului și puterea sa de a-și păstra fascinația.

Referințe bibliografice:

1. BLOOM, Harold. Introduction. În: *Charlotte Brontë's Jane Eyre*. Updated Edition. Edited and with an introduction by Harold Bloom, Sterling Professor of the Humanities. New York: Chelsea House Publishers, 2007, p. 1-6.
2. BOWER, Jody Gentian. *Jane Eyre's Sisters. How Women Live and Write the Heroine's Story*. Foreword by Christine Downing. Wheaton, Illinois: Theosophical Publishing House, 2015, 294 p.
3. BRONTE, Charlotte. *Jane Eyre*. București: Editura RAO Distribuție, 2017, 736 p.
4. CISTELECAN, Al. *Ardelencele*. Cluj-Napoca: Editura Eikon & Editura Școala Ardeleană, 2014, 220 p.
5. COSMA, Aurel, Amintiri despre Emilia Lungu. În: *Prin Timișoara de altădată. Evocări*. Cuvânt înainte de Traian Liviu Birăescu, Timișoara: Editura Facla, 1977, p. 103-113.
6. GILBERT, Sandra M. & GUBAR, Susan. *The Mad Woman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Second Edition. New Haven & London: Yale University Press, 2000, 720 p.
7. LUNGU, Emilia. Elmira (roman original). În: *Familia*. XVIII, 1882, nr. 20, p. 233-236; nr. 21, p. 249-252; nr. 22, p. 261-264; nr. 23, p. 273-276; nr. 24, p. 285-288; nr. 25, p. 297-300, nr. 26, p. 309-312; nr. 27, p. 321-324; nr. 28, p. 333-336; nr. 29, p. 345-350; nr. 30, p. 362-363.
8. PĂCURAR, Irina. *Familia* – politica redacțională și caracterul enciclopedic al revistei. În: ARDELEAN, Florin, LAZA, Ioan (coordonatori). *Familia 150*. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2015, p. 11-22.
9. SHUTTLEWORTH, Sally. *Jane Eyre: Lurid Hieroglyphics*. În: *Charlotte Brontë's Jane Eyre*. Updated Edition. Edited and with an introduction by Harold Bloom, Sterling Professor of the Humanities. New York: Chelsea House Publishers, 2007, p. 7-42.
10. SUCIU, IoanDimitrie. *Emilia Lungu-Puhallo (1853-1932)*. Extras din „Luceafărul”, Revista Regionalei Bănățene a „Astrei”. Timișoara: Tipografia Românească, 1939, 32 p.
11. VINTILESCU, Virgil. *Emilia Lungu-Puhallo (1853-1932)*. În: *Secvențe literare. Repere literare bănățene (1880-1918)*. Timișoara: Editura Facla, 1987, p. 161-169.

DRAMATURGIA UNOR PROZATORI

Veronica-Alina CONSTĂNCEANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0441-4246>
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Academia Română,
Filiala Timișoara, România

The Dramaturgy of Some Prose Writers

***Abstract.** The dramatic text is primarily written to be played, the relationship between the text and the possible reader being secondary. The relationship with the director and the viewer is important. Dissecting the dramatic text must take into account its particularities. In this article we will focus on the writings of two novelists who also wanted to be playwrights. Novelist and screenwriter, indisputable star of post-war Romanian literature, Titus Popovici was also present in theaters with only two plays. Ștefan Agopian's connection with the theater is accidental, he dramatized one of his books, but the text was not never performed on a stage.*

***Keywords:** theatre, novel, ideology, character, plot.*

***Rezumat.** Textul dramatic e scris în primul rând pentru a fi jucat, relația dintre text și posibilul cititor fiind secundară. Importantă este relația cu regizorul și spectatorul. Disecarea textului dramatic trebuie să țină cont de particularitățile lui. În acest articol ne vom referi strict la doi prozatori, care au scris și teatru. Prozator și scenarist, vedetă incontestabilă a literaturii române postbelice, Titus Popovici a fost prezent și pe scenele românești, doar cu două piese, jucate destul de mult, în variante și distribuții diferite. Legătura lui Ștefan Agopian cu teatrul e accidentală, și-a dramatizat o carte, dar textul nu a fost jucat.*

***Cuvinte-cheie:** teatru, roman, ideologie, personaj, intrigă.*

Prozator și scenarist, vedetă incontestabilă a literaturii române postbelice, Titus Popovici a fost prezent și pe scenele românești, doar cu două piese, dar jucate destul de mult, în variante și distribuții diferite. Există o unitate tematică și stilistică între toate aceste direcții circumscrise actului creator. „Teatrul lui Titus Popovici, tangent cu experiența de romancier și, mai îndeaproape cu

preocupările de scenarist ale scriitorului, are orgoliul lucidității. Robustețea epică lasă locul unei suplețe, atent dirijate, a argumentului dramatic, sursa antagonismelor sale fiind conflictul dintre rațional și irațional. Momentul este al unei istorii intrate în delir, încurajând și un autoritarism al forței și agresivitatea instinctului primar. Orice ființă gânditoare, prinsă în păienjenișul unor asemenea obscurantisme, are de ales între consens, deci lepădare de sine, și o inevitabil tragică disensiune.” (Faifer, 1983, p. 104).

Piesa de debut a lui Titus Popovici este *Passacaglia*, scrisă spre finalul anilor cincizeci, la rugămintea Luciei Sturdza Bulandra, pentru un concurs al teatrelor cu *Cea mai bună piesă românească*. Dar nu era piesa unui debutant absolut, numele său era cunoscut: publicase deja, în anii '50, *Străinul* (1955) și *Setea* (1958), romane bine primite de critică, pentru că reușise să depășească șabloanele proletcultismului. „Cu toate stridentele tributare epocii, materialul de viață e atât de pregnant, intuițiile psihologice atât de numeroase, galeria fizionomiilor atât de bogată, încât senzația de minciună și fals istoric se estompează, iar scrierea devine veridică, adică eficace și în plan propagandistic.” (Negrici, 2002, p. 135). În 1970 a publicat *Moartea lui Ipu*, o nuvelă care a demonstrat încă o dată talentul său literar. Pentru o lungă perioadă de timp, Titus Popovici a abandonat, cel puțin aparent literatura, devenind scenaristul unor filme de succes în perioada comunistă.

Passacaglia a avut premiera în 1960, dar varianta definitivă, destinată tiparului, datează din 1989 și este diferită de textul inițial, autorul intervenind major în text. Deosebiri au fost evidențiate și de critică; de fapt s-a subliniat faptul că varianta tipărită pare a fi mult mai bună decât cea inițială: „Textul din 1960 manevra și expunea ideile într-un mod foarte direct, foarte explicit, demonstrativ aproape, pe nerăsuflăte, cu un patos precipitat, ca într-un fel de teamă de a nu avea timp pentru a spune totul. În schimb, varianta de astăzi este mult mai interiorizată, dacă se poate spune așa, mai echilibrată și mai argumentată, mai colocvială, dacă vreți, transferând cu totul patetismul din sfera atitudinii vizibile cu ochiul liber și a declarației directe, explicite, în zona ascunsă și mai complexă a tectonicii sufletești, a esențialelor mișcării interioare de conștiință (...) Textul din 1960 era mai expozitiv, cel de astăzi mai analitic, beneficiind de o mai mare profunzime și – de ce nu? – de experiența unui sfert de secol de istorie”. (Bădescu, 1989, p. 87).

Alcătuirea din două acte, *Passacaglia* ar fi putut fi un text bun. Din păcate, mistificarea istoriei, devenită politică de stat, a lăsat urme puternice. De vină nu este neapărat subiectul, ci inventarea unor personaje care doreau să aibă un corespondent în realitatea imediată și interpretarea actului de la 23 august conform ideologiei unui partid care, lipsit de legitimitate, a încercat mereu să-și inventeze una. Despre spectacolul din 1984 s-au scris cronici elogioase:

„Problematica piesei, limitată în aparență la istoria unei familii ce trece prin revoluția din August 1944, a dobândit amploare datorită acestui spectacol simplu și reținut, dar susținut de o constantă tensiune lăuntrică.” (Berlogea, 1989, p. 83).

Astăzi putem privi lucrurile altfel. Desigur drama lui Andrei, pianist talentat, care refuză însă ororile războiului și ale nazismului este credibilă, după cum credibilă este și construirea personajului, dar tezismul cerut de spiritul epocii distruge totuși construcția. Ținut ascuns de Profesor, Andrei rămâne un idealist, chiar și atunci când e depistat de naziști în noaptea de 23 august, mai mult din întâmplare. Mihai, un tânăr comunist, se ascunde tocmai în casa lor. Pe urmele lui vin nemții, mai precis Greitzlich și Knapp, un „oberleutnant” cult și manierat, dar crud atunci când e vorba de îndeplinirea misiunilor ce-i sunt încredințate. Andrei, cel care se consideră evreu, deși nu e, dar asumarea acestei identități e singura lui formă de protest, va fi arestat și, pedeapsa cea mai îngrozitoare pentru un pianist, îi vor fi strivite mâinile. „Mutilarea atroce la care-l supune un fascist (Knapp) pe Andrei (îi sunt schilodite mâinile) dar mai ales discuția care precede acest fapt, între cei doi, este unul din bunele momente ale spectacolului, relevând incapacitatea tânărului pianist de a crede că acela care-i vorbește despre filozofie și-l roagă să-i cânte *Passacaglia* de Bach poate fi un intrus al opresiunii. Un sentiment al inutilității și indeciziei îl va cotropi pe Andrei pe care Ada îl va părăsi spre a se îndrepta spre Mihai.” (Popescu, 1989, p. 85).

Mihai e un personaj lipsit de consistență, o concesie făcută politicului, concesie care duce în final la căderea întregii construcții. Replicile lui sunt teziste, vorbește despre „dușmanul de clasă”, iar atunci când e întrebat dacă e cumva comunist, răspunde cu modestie „aș vrea să pot spune că sunt cu adevărat” (Popescu, 1989, p. 44). Dar Andrei o va convinge pe Ada să plece cu tânărul comunist, pentru că ea aparține acelei lumi noi, curate și sănătoase care va veni. Sigur, alt final nu era posibil.

Cumva în antiteză cu Mihai, apare Vartolomei, cel care a lucrat în favoarea naziștilor și care acum, când lucrurile încep să se schimbe, ar fi dispus și el să intre la alt stăpân. Dar prin lașitatea și lipsa de principii de care dă dovadă pare mai credibil decât eroii impuși de ideologia vremii.

Passacaglia se aseamănă cu *Dezertorul* lui Mihail Sorbul, piesa lui Titus Popovici „nefiind una a ideilor abstracte, ci o dramă inspirată din vicisitudinile unui popor crunt lovit de ocupantul nazist.” (Râpeanu, 1989, p. 81). Același critic face și o trimitere la Thomas Mann, Andrei fiind asemănat cu Adrian Leverkühn, dar și la cărțile anterioare ale autorului român.

Bine scrisă pentru o piesă de debut, *Passacaglia* „se constituie într-un eseu dramatic despre condiția și raportul intelectualului (mai exact spus a intelectualului-artist) cu istoria și societatea.” (Bădescu, 1989, p. 85).

Cu totul diferită este *Puterea și adevărul*: mai întâi scenariul unui film de succes în epocă, devine o piesă de teatru bine construită, în care planurile temporale se suprapun, personajele aflate la vârste diferite amintindu-și drumul pe care l-au parcurs împreună, greșelile pe care le-au făcut, precum și idealurile sau prietenia care i-a unit. Dar piesa e complet compromisă, fiind doar un text pe placul propagandei comuniste. „Vom numi *Puterea și adevărul* o piesă politică și pentru că ea își extrage materia direct din politică și pentru că eroii ce structurează subiectul sunt în principal oameni politici, conducători ai unei organizații comuniste regionale, ai unor instituții reprezentative pentru funcțiile statului socialist, ai unor organizații obștești; factori de concepție și de decizie.” (Silvestru, 1973, p. 98-99).

Personajele deapănă amintiri, povestesc întâmplări grave din vremurile de început ale prieteniei lor și ale construcției noii orânduiri. Stoian, Duma, Petre Popescu, Olariu, Manu Marta vor mereu să pară revoluționari, dar nu reușesc deloc să se umanizeze, să devenă oameni obișnuiți. Ei rămân reprezentanții unui fals eroism. Aceste trăsături, care altădată păreau a fi calitățile piesei, transformă *Puterea și adevărul* într-un eșec. Conflictul și personajele aparțin unei epoci opace, a cărei putere trecătoare a distorsionat suflete, destine și text. La un anumit moment, un personaj răbufnește: „Ce rost, are tovarăși să ne amărâm unii pe alții, să facem procesul trecutului? Au fost condiții grele, obiective. Documentele de partid ne-au deschis ochii, ne-au înarmat. Acum e altă etapă, sarcini noi, zău, ce rost mai are?” (Popovici, 1989, p. 53). Cu siguranță, Titus Popovici ar fi scris diferit, în alte condiții, dar compromisul pe care l-a făcut, nu i-a permis să publice un text care să depășească epoca pe care a servit-o.

După 1990, încercând să se distanțeze de propria biografie și de literatura publicată până atunci, a scris o nuvelă, *Cutia de ghete*, și un roman, *Cartierul primăverii*, în care a privit critic întreaga epocă prin care trecuse. Această schimbare la față nu a convins. Titus Popovici rămâne un scriitor al cărui talent literar s-a risipit prin subordonarea sa, politicului.

* * *

După ce a publicat mai multe romane și cărți de povestiri, Ștefan Agopian debutează în anul 2000 ca dramaturg. *Republica pe eșafod* cuprinde trei piese, una fiind o dramatizare a *Manualului întâmplărilor*. Celelalte două sunt texte noi. *Drumul* a fost scrisă în 1976, *Republica pe eșafod*, în 1973, dar finalul i-a fost schimbat în 1993.

Conform celor afirmate de autorul însuși, în prefața sugestiv intitulată *Tramvaie, socialism și teatru*, debutul său real ar fi trebuit să fie acesta, tardiv, de dramaturg. Student la chimie, cel care încerca să devină poet, a hotărât brusc să devină dramaturg și a scris o primă piesă intitulată *Evanghelia după Matei*. A mai scris apoi o altă piesă, o farsă, *Mucius Scaevola sau arderea*

brațului. La prima vedere, ca structură, piesele incluse în *Republica pe eșafod* urmează un model clasic, fiind expresii ale unei anumite realități oglindite în textul literar. Autorul nu le definește în nici un fel, dar, prin temă și prin personaje, sunt drame ale absurdului, ale existenței mărunte, strivite de o realitate opresivă. Sunt texte care exprimă stări, în care se conturează o lume importantă prin ceea ce simte și gândește, în care acțiunea e calmă, uneori chiar aproape inexistentă.

Critica literară a considerat *Manualul întâmplărilor* ca fiind singura carte a lui Ștefan Agopian care are legătură cu realitatea concretă, cea a anilor optzeci în care a fost scrisă. Piesa cu același titlu reia toate cele șase proze inițiale, proze legate între ele prin personaje și prin atmosferă. Organizarea e, desigur, diferită, dar povestirile despre Armeanul Zadic și Ioan Geograful, însoțiți de Păsăroiul Ulise își păstrează savoarea și farmecul, conturând o lume în care mai mult se discută, decât se acționează. Două planuri principale se întrepătrund. Trimisul domnesc din *Arta războiului* este Spionul din piesă, cel care trebuie să vadă unde se ascund cei nemulțumiți de starea în care se află țara și care au curaj să dea glas acestei nemulțumiri. O parte a textului e organizată în jurul său, istorisind trecerea lui prin țară și rapoartele pe care le face către domnie. Celălalt plan e centrat pe aventurile Armeanului Zadic și ale lui Ioan Geograful. Însoțiți de Păsăroiul Ulise, Magog, simfalide sau alte personaje cu nume ce au o rezonanță biblică sau mitică. Simțim mereu prezența Minții Angelice, cea care ne cuprinde pe toți. Regăsim în textul piesei întâmplările din *Cumpătarea*, în care Ioan și Armeanul se angajează la curtea lui Iosif, episcop de Argeș, luând locul dulăului Magog. Locuind într-un butoi, ei scriu o carte, catalogul plantelor din jurul butoiului. Avem din nou trimiteri intertextuale, este amintit Alexandru Macedon, deoarece toți suntem actori nesăbuiți și veșnici. În final, eroii noștri pleacă în lume, cu Magog în frunte. Regăsim *Arta războiului* în care Armeanul Zadic și Ioan Geograful îl întâlnesc pe Păsăroiul Ulise. După toate legile unei confruntări militare, ei atacă un han, în care, întâmplător sau nu, se află Spionul. Atmosfera e tipic medievală, dar e mereu invocată antichitatea, Ulise și Troia apar în toată măreția lor, într-un final ce rămâne deschis.

Actul al doilea e un intermezzo alcătuit pe structura *Povestirilor Geografului*, în care Ioan îl întâlnește pe cacodemonul lui Cantemir. Ei spun istorii despre ființe ciudate, ce vin din locuri și mai ciudate. Stranietatea lor poate fi explicată prin *bibliografia* invocată, adică prin enumerarea cărților, în număr de zece, pe care Ioan Geograful le are cu el.

Nu lipsește nici reluarea *Crăciunului cu Miloradovici*, un nou prilej de dialog și de amintire. Ca un paradis pierdut e invocată din nou Engilterra.

Proza care încheie volumul, *Lazaret*, reprezintă și finalul piesei. Eroii se trezesc brusc într-un loc pe care îl numesc ospiciu, dar alții îl numesc lazaret. Noțiunea clasică de timp e din nou irelevantă și inoperantă. Rămâne doar remarca Armeanului „bre, să știi că suntem morți, dacă ni se întâmplă toate astea și noi nu știm”. (Agopian, 2000, *Manualul întâmplărilor*).

Drumul, piesă de dimensiuni reduse, ne trimite cu gândul la Beckett, incidentul care declanșează acțiunea este găsirea, aparent întâmplătoare, a unei sandale. Cele două personaje așteaptă apropierea unui termen la care ar trebui să predea o lucrare. Important e dialogul, amintirile pe care le deapănă, căci viețile lor cuprind destule aventuri străni.

Republica pe eșafod e o ocazie de a se vorbi despre mecanismele puterii și beția acesteia. Trei personaje, un fost nobil, un fost revoluționar și un călău încearcă să stabilească ce formă de guvernământ va avea acel ținut în care ajung oarecum întâmplător. După pendulări între republică și monarhie, la conducerea statului, prin promisiuni deșarte făcute Călăului, va ajunge cel care susținea monarhia. În fapt, va construi mental o dictatură în toată regula. Călăul își va îndeplini misiunea, adică despotul va fi ucis după o serie de evenimente care dau iluzia că totul a fost un complot al celor două personaje, pentru a depista nebunia celui de al treilea, pentru a-i depista pe toți nebunii care ar vrea să conducă singuri.

Teatrul lui Ștefan Agopian este mai mult unul al stărilor decât al conflictelor puternice sau al evenimentelor care se precipită, se înlănțuiesc, pentru a crea un spectacol viu. Personajele mai mult vorbesc, decât acționează, lucru în general caracteristic literaturii lui Ștefan Agopian.

Doar *Manualul întâmplărilor* aduce în scenă personaje bine individualizate, cu nume care dau o anumită identitate. Armeanul Zadic a călătorit mult, dar Ioan e un iubitor al călătoriilor (deși nu a călătorit prea mult) și al Engliterei, pe care o visează, deși nu a văzut-o niciodată.

Drumul e un dialog între Primul și Al doilea, oameni fără identitate precisă. *Republica pe eșafod* aduce în scenă, cum am mai spus, un fost revoluționar și un călău, dar în text personajele apar tot ca O voce, Altă voce, Primul, Al doilea, căci personajele sunt intersanjabile, pot lua noi pseudo-identități, devenind Regele, Sanson sau Celălalt.

Ștefan Agopian nu-și însoțește piesele cu nici un subtitlu, cu nici o încercare de a le încadra într-o specie anume. Lipsește de asemenea lista personajelor, doar în *Republica pe eșafod* ele sunt enumerate, fără a fi caracterizate în vreun fel. *Manualul întâmplărilor* este alcătuită din trei părți, fiecare cuprinzând mai multe scene; celelalte două texte sunt piese într-un act.

Ștefan Agopian nu dă multe indicații de regie, lăsând regizorul la fel de liber ca și personajele sale. Lexicul folosit este însă inedit, arhaismele fiind dominante. O lume neașezată în timp nu putea prinde viață decât așa.

Literatura lui Ștefan Agopian este una nu neapărat postmodernă, cât mai ales anti-realistă, un amestec de oniric și de metode optzeciste. Teatrul său este la fel de complex. *Manualul întâmplărilor* este povestea unor stări. Și piesa de teatru este, la fel ca și proza care-i stă la bază, un spectacol calm, în care evenimentul e un pretext pentru a se sta de vorbă, pentru a se depăna povești nemaiauzite, o lume în care (vezi Creția, 2001) stările dominante sunt plictisul, lenea, apatia, lipsa de chef, incertitudinea, o lume creată din vorbe puține, caracterizată prin indeterminare, adică prin imposibilitatea de a o fixa într-un anumit moment din timp și spațiu, și de o anumită semnificație a celor redată în ea.

Rămâne de văzut ce destin vor avea aceste piese de teatru și dacă autorul va recidiva sau *Republica pe eșafod* va rămâne doar o carte de teatru a unui foarte bun prozator.

Referințe bibliografice:

1. AGOPIAN, Ștefan. *Republica pe eșafod. Teatru (Manualul întâmplărilor; Drumul; Republica pe eșafod)*. București: Editura Cartea Românească, 2000.
2. BĂDESCU, Aurel. *Piesa văzută de...* În: POPOVICI, Titus. *Passacaglia* (dramă în două părți). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1989, p. 85-88.
3. BERLOGEA, Ileana. *Piesa văzută de...* În: POPOVICI, Titus. *Passacaglia* (dramă în două părți). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1989, p. 83.
4. CERNAT, Paul, MANOLESCU, Ion, MITCHIEVICI, Angelo, STANOMIR, Ioan. *Explorări în comunismul românesc*, I. Iași: Editura Polirom, 2004.
5. COCORA, Ion. *Privitor ca la teatru*, I. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1975.
6. COCORA, Ion. *Privitor ca la teatru*, III. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1982.
7. DIACONESCU, Romulus. *Dramaturgi români contemporani*. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1983.
8. FAIFER, Florin. *Dramaturgia între clipă și durată*. Iași: Editura Junimea, 1983.
9. NEGRICI, Eugen. *Literatura română sub comunism. Proza*. București: Editura Fundației PRO, 2002.
10. POPESCU, Marian. *Piesa văzută de...* În: POPOVICI, Titus. *Passacaglia* (dramă în două părți). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1989, p. 83-85.
11. POPOVICI, Titus. *Passacaglia* (dramă în două părți). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1989.
12. POPOVICI, Titus. *Puterea și adevărul* (piesă în patru acte). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1973.
13. RÂPEANU, Valeriu. *Piesa văzută de...* În: POPOVICI, Titus. *Passacaglia* (dramă în două părți). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1989, p. 80-82.
14. SILVESTRU, Valentin. *Piesa văzută de...* În: POPOVICI, Titus. *Puterea și adevărul* (piesă în patru acte). Colecția „Rampa”. București: Editura Eminescu, 1973, p. 98-99.

PROIECȚII INTERTEXTUALE ÎN TEATRUL LUI MATEI VIȘNIEC. STUDIU DE CAZ

Ioana BRUDAȘCA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9225-6633>

Școala doctorală de științe umaniste, Universitatea de Vest
din Timișoara, România

Intertextual Projections in the Theater of Matei Vișniec. Case Study

Abstract. *Matei Vișniec's theater is a process of dialogue with other writers and other literary works. Intertextual projections are also present in the play „Attic in Paris overlooking death” through quotes, allusions and a subtle parody. Beyond Vișniec's admiration for the Cioranian opera, the play reveals an identity problem present both in Cioran and Vișniec, namely the profile of the Romanian writer exiled in France. We witness a metamorphosis of the philosopher Cioran into the character through memory loss. The presence of quotations from the philosopher's work denotes in the dramatic work a genuine generic and linguistic hybridization, while the use of cinematographic projections in a stage performance leads to a cultural and artistic symbiosis.*

Keywords: *intertextuality, memory, identity, cultural and linguistic hybridization.*

Rezumat. *Teatrul lui Matei Vișniec este un proces de dialogare cu alți scriitori și cu alte opere literare. Proiecțiile intertextuale sunt prezente și în piesa „Mansardă la Paris cu vedere spre moarte” prin intermediul citatelor, al aluziilor și al unei parodii subtile. Dincolo de admirația lui Vișniec pentru opera cioraniană, piesa de teatru scoate la iveală o problematică identitară prezentă atât la Cioran, cât și la Vișniec, și anume profilul scriitorului român exilat în Franța. Asistăm la o metamorfozare a filozofului Cioran în personaj prin intermediul pierderii memoriei. Prezența citatelor din opera filozofului denotă în opera dramatică o veritabilă hibridare generică și lingvistică în timp ce folosirea proiecțiilor cinematografice într-un spectacol teatral conduce la o simbioză culturală și artistică.*

Cuvinte-cheie: *intertextualitate, memorie, identitate, hibridare culturală și lingvistică.*

Opera literară a lui Matei Vișniec este similară unui proces de traducere datorat navetei lingvistice pe care acesta o face, din 1987, între limba română și limba franceză, odată cu plecarea în Franța. Traducerea nu înseamnă însă doar schimbarea limbii, ci și transferul de evenimente și situații, din planul real în cel al imaginarului scenic, din registrul filosofic în cel teatral.

Studiul de față își propune să demonstreze că opera lui Vișniec, în particular piesa de teatru *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte* se construiește ca o raportare constantă la trecutul literar, interpretând literatura, rescriind secvențe din opera și viața lui Emil Cioran (camarad de exil al scriitorului), brodând o țesătură dramatică pe un fundal biografic, utilizându-se formele retorice și situațiile discursive.

Conceptul de intertextualitate are o bibliografie vastă. Julia Kristeva postulează în studiile sale, pornind de la dialogismul bahtinian, „Cuvântul (textul) este o încrucișare de cuvinte (texte) unde citim cel puțin un alt cuvânt (text). Descoperirea pe care Bahtin o introduce pentru prima dată în teoria literară: orice text se construiește ca un mozaic de citate, orice text este absorție și transformare a unui alt text” (Kristeva, 1969, p. 84), iar intertextualitatea este de fapt o *interacțiune textuală*, în timp ce textul devine rezultatul unui proces de absorție și transformare.

Ea propune, totodată, și un alt termen, *ideologemul*, definit ca funcție intertextuală, care se întinde pe întregul parcurs al textului, conferindu-i coordonate istorice, sociale, filosofice, estetice etc. Influența presupune o relație de vasalitate, de tipul stăpân-sclav sau de tipul maestru-discipol, în timp ce relația intertextuală relevă o coexistență a celor două tipuri de discursuri. Influența avea o orientare unidimensională, dinspre trecut spre prezent, strict sintagmatică, intertextualitatea, în schimb, permite trăirea simultană, paradigmatică.

Noțiunea de intertextualitate va fi frecvent folosită în deceniile șapte și opt. Roland Barthes definește intertextul ca fiind „imposibilitatea de a trăi înafara textului infinit (...) cartea face sensul, sensul face viața” (Barthes, 1994, p. 57-58). Noțiunea de intertextualitate se realizează pe două axe, spațială și temporală: „a accepta textul ca intertextualitate înseamnă a-l gândi în cadrul ansamblului textual constituit de societate și istorie” (Hăulică, 1981, p. 19), cu alte cuvinte realizarea intertextului nu e posibilă înafara actului de citire al istoriei și de integrare în ea.

În studiile consacrate de critică acestei noțiuni, regăsim două tendințe generale și într-o oarecare măsură opuse: cercetările lui Riffaterre fac din intertextualitate un mecanism propriu lecturii literare, situându-se la nivel microstructural. Riffaterre utilizează termenul de intertextualitate în limitele unei instrumentalități semiotice care duce mai departe ipotezele formulate

de Kristeva alăturându-le o inteligentă și asiduă frecvență a textelor. „Dificultatea vine din faptul că structura matricială a textului narativ, care s-ar afla la baza oricărei forme de intertextualitate, ar funcționa la nivel intra-textual. Această „matrice narativă” capătă cel mai adesea, la Riffaterre, forma unui subtext (Palanciuc, 2006), își focalizează atenția asupra unui vers, a unui cuvânt, diferit de restul textului, și pentru a cărui înțelegere este necesar recursul la intertextualitate. Pentru Riffaterre, intertextualitatea este un efect de lectură, „o constrângere, căci, dacă intertextul nu este perceput corect, natura însăși a textului are de suferit. Or, intertextul cunoaște o evoluție istorică: memoria, corpul de texte se modifică în timp, iar referințele se schimbă de la o generație la alta” (Palanciuc, 2006). Riffaterre distinge, de asemeni, între intertextualitate și intertext. Intertextul desemnează acel corpus nedefinit de texte declanșate în memoria cititorului de fragmentul pe care îl are în față, în timp ce intertextualitatea este un instrument care orientează lectura și interpretarea textului, fiind mai presus de toate un mod de receptare al textului.

Alți critici, după modelul lui G. Genette, privilegiază macrostructurile în detrimentul fragmentelor. Laurent Jenny, reexaminând această opoziție, distinge între intertextualitatea propriu-zisă ca „raporturile de la un text la altul ca ansambluri structurate” și intertextualitatea slabă, alimentată de aluzii sau simple reminiscențe: „atunci dată când se împrumută dintr-o unitate textuală diferită de contextul său și inserată ca atare într-o nouă sintagmă textuală, cu numele de element paradigmatic” (Jenny, 1976, p. 263). Definiția intertextualității este îmbogățită de Jenny cu nuanțe ce-i conturează specificul: „Intertextualitatea desemnează numai un plus de influențe confuze și misterioase, ci și munca de transformare, de asimilare a mai multor texte realizată de un text central care conține nucleul sensului.”; „Înafara intertextualității, opera literară ar fi pur și simplu imperceptibilă asemeni unui cuvânt dintr-o limbă încă necunoscută. De fapt nu sesizăm sensul și structura unei opere decât în raport cu arhetipurile sale, ele însele abstractizate de lungile serii de texte în care sunt într-un anumit fel invariabilul” (Jenny, 1976, p. 263). Proprietatea intertextualității este de a introduce o noțiune unui nou mod de lectură, astfel, referința intertextuală este spațiul alternativei: cititorul fie se lasă în mrejele lecturii, neobservând decât un fragment ca oricare, fie devine complicele autorului, aprofundând și reîntorcându-se la textul de origine. Lectorul intră în jocul și rolul pe care textul i-l atribuie, întrucât intertextualitatea implică un procent larg de interpretare, aspect ce este necesar, de altfel, înțelegerii textului. Există o anumită diferență în ceea ce privește gradul de intertextualitate, și nu natura acesteia, între un citat unic într-un text și rescrierea în întregime a structurii unui text. Se pot distinge

două tipuri de intertextualitate: o intertextualitate aleatorie, traductibilă printr-o simplă relație stabilită de cititorul potențial între texte, aduse în plan cognitiv de memoria și cunoștințele sale, și o intertextualitate obligatorie, ale cărei urme neșterse fac necesară evocarea textului de bază în timpul lecturii. Această competență culturală a cititorului determină apariția unei controverse în ceea ce privește gradul de recunoaștere a intertextualității, deoarece pot exista situații în care lectorul să nu resimtă apelul intertextual. Conceptul permite o cernere a lecturii și a observării țesăturii unui text, dar este greu de introdus într-o descriere materială. Tocmai de aceea, după ce în deceniile șapte și opt a fost la modă printre critici și cercetători, după anii 80 a intrat în declin, mărturie stând numărul diminuat de articole ce au tratat acest subiect.

În 1982, G. Genette aduce odată cu *Palimpsestes* (Genette, 1982, p. 561), un element major în construirea noțiunii de intertextualitate, prin integrarea acesteia în sfera mai largă a transtextualității care analizează toate raporturile întreținute de un text cu alte texte. Genette distinge cinci tipuri de relații transtextuale: intertextualitatea, paratextualitatea, metatextualitatea, hipertextualitatea și arhitextualitatea. În cadrul acestei teorii, termenul de intertextualitate este eticheta acordată cazurilor de prezență efectivă a unui text în altul, paratextualitatea se referă la relațiile dintre opera literară și paratextul său: titlu, prefață, postfață etc., prin metatextualitate se înțelege relația de tip comentariu, arhitextualitatea desemnează ansamblul categoriilor generale (genuri literare, tipuri de discurs), iar hipertextualitatea reprezintă relația ce unește hipertextul de textul anterior, numit hipotext. În acest context, el distinge citatul, referință literară explicită, plagiatul, referință literară neexplicită, pentru că nu este declarată, și aluzia, referință nonliterară neexplicită, întrucât face apel la competențele cititorului pentru a fi recunoscută.

Episoade din viața filozofului Emil Cioran și conținuturi ale operei sale sunt reconfigurate în spațiul dramatic. Vișniec rămâne fidel față de biografia lui Cioran însă cu ajutorul instrumentarului teatral transpune frânturi de viață în planul artistic, cu alte cuvinte ridică existența umană la rangul de artă. Un moment important în piesa vișnieciană este fragmentarea memoriei marelui filozof și disiparea acesteia sub acțiunea maladiei Alzheimer. Se pare că ironia sorții face ca Cioran să-și piardă cea mai valoroasă calitate a spiritului, și anume luciditatea. *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte* este un „omagiu subiectiv adus lui Cioran” (Vișniec, 2006, p. 78), după cum autorul mărturisește. Vișniec a fost inspirat de cartea lui Gabriel Liiceanu, *Declarație de iubire*, atunci când a scris *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte*. În eseu *Moartea lui Cioran*, Liiceanu povestește că, într-o zi, Cioran plecase spre casă, ieșind de la Editura Gallimard, dar a rămas împietrit și mirat,

în mijlocul străzii, deoarece uitase unde locuiește. Materialul bibliografic folosit este amintit de Vișniec în *Nota autorului* ce însoțește textul dramatic: „Pe lângă opera lui Cioran și interviurile sale, mi-au fost de folos câteva articole și cărți despre Cioran pe care țin să le citez aici. Mărturii interesante și reflecții subtile despre omul Cioran, precum cele semnate de Gabriel Liiceanu, Simona Modreanu, Marta Petru, Mihai Șora, Ion Vartic sau Simone Boué, m-au ajutat să-mi construiesc situația dramatică și să *colorez* personajul” (Vișniec, 2006, p. 79), fapt ce denotă, pe de o parte, sinceritatea dramaturgului aflat în dialog cu viața și ideile filosofice ale lui Cioran, iar pe de altă parte, dorința de a lărgi orizonturile de receptare a textului oferit drept omagiu filosofului.

Mansardă la Paris cu vedere spre moarte nu este teatru documentar, în pofida citatelor preluate din opera cioraniană, ci (datorită unui exercițiu de asamblare ce denotă originalitate), Vișniec reconstituie, prin recurs la rememorare, ultimele segmente temporale ale vieții lui Cioran. Ceea ce ne propune Vișniec este o „călătorie teatrală în memoria lui Emil Cioran” (Cîntec, 2006). Scenariul dramatic alcătuit din 13 secvențe gravitează în jurul biografiei și a conceptelor majore din opera gânditorului născut la Rășinari. Convertirea unor episoade din real în convenție este firească pe fondul devenirii lui Cioran într-un personaj, „traiul discret din celebra mansardă plasată în apropierea grădinii Luxembourg, perspectiva nihilistă asupra ontologicului, refuzarea oricărei forme de recunoaștere socială, inclusiv a unor merituoase distincții, afirmarea faptului că detesta limba pe care o adoptase și în care scria ca nimeni altul, franceza, l-au transformat în erou al unui mit modern. Mitul său s-a numit simplu, Cioran, și este atât de generos estetic încât Matei Vișniec nu a putut rezista tentației de a-l aborda” (Cîntec, 2006). Vișniec a adunat în textul lui toate ciudățeniile știute din viața lui Cioran, le-a organizat pe scene, le-a îmbogățit cu simboluri specifice discursului teatral, după o rețetă proprie, cu ingrediente cunoscute, iar rezultatul a fost o piesă de teatru originală, unde trecutul lui Cioran este refăcut și rescris în fața cititorilor. Rapelul la trecut, la istorie, constituie și de data aceasta pretextul și ideea centrală a textului dramatic. Un trecut ce se încheagă asemeni unui joc de puzzle din frânturi, cu accente pe frământări, pe întâmplările semnificative din viața filosofului, pe clișeele rezultate din receptarea operei cioraniene.

În pofida faptului că opera dramatică este un demers născut din admirația lui Vișniec față de Cioran, portretul creionat nu este unul ideal. Demersul lui Vișniec ni-l arată pe Cioran în lumina condiției sale umane, de autor și de personaj în orizonturi succesive, „Marele eretic, blasfematoriu și calomniator al umanității, apare aici despuiat de orice aură, victimă umilită, sublimpenibilă a unui destin de o ironie macabră. Un octogenar descompus de boală, comentându-și, când lucid, când confuz, pierderea ireversibilă a memoriei;

alternanța între luciditate și confuzie este relatată *vérité*, cu un fin simț al detaliului replicii” (Cernat, 2005). Metamorfoza unei personalități accentuate, inconfundabile atât prin opera filosofică cât și prin prezența sa publică, reală – cum a fost Emil Cioran – într-un personaj, dintr-o piesă de teatru, fascinează prin pierderea dimensiunii corporale și asimilarea lui unui univers imaginar ce-l transpune în statutul de ființă de hârtie.

Personalitățile devenite celebre de-a lungul vieții sau după moarte pierd din substanțialitate, din consistență prin transferul lor în zona literaturii, ca personaje. „Emil Cioran, personajul, rămâne același spirit sagace, un maestru incorrigibil al vidului, al neantului, cu o gândire cinică, suicidală, împinsă până la ultimele ei consecințe, precum personalitatea reală. Un personaj uman, tragic. Un Iov sedat de Alzheimer care îl pierde pe Dumnezeu doar aparent, nu fiindcă acesta nu mai există sau n-a existat vreodată, ci fiindcă, printr-o carență a biologicului, printr-o limită a propriei sale condiții psihice, îl uită. Îl uită dar nu îl pierde. Replicile, apoftegmele, paradoxurile, aforismele aneantizante ale lui Cioran, introduse între ghilimele de Vișniec, deci fidel, în replici, dau o tensiune și o veridicitate suplimentară personajului Cioran. În mod miraculos punerea lui în scenă de către dramaturg elimină riscul ca filozoful să fie doar unul «ilustrat». Nu. El e un personaj sadea fără a-și mistifica deloc sau parazita sursa reală, modelul original” (Dan, 2006). Dramaturgul mărturisește în legătură cu conturarea personajului Cioran: „Creatorul Matei Vișniec este umil în spatele lui Cioran, pentru că el este personajul emblemă. Piesa constituie un omagiu adus acestui mare scriitor, dar în același timp este un omagiu adus ideii de filosof, de ultim filosof posibil. Suntem mulți în aceasta țară și în străinătate, noi, cei care am fost impresionați, marcați de opera lui Cioran. Eu însumi am fost impresionat de opera lui, ca toți cei din generația mea. Într-o bună zi, după ce Cioran a murit, mi-am dat seama că aș putea să scriu o piesă despre Cioran, în măsura în care Cioran devenise deja un personaj pentru mine. Un personaj datorită faptului că el a plecat în moarte prin pierderea memoriei. Or, mie mi se pare că aici se ascunde o metaforă a întregii lumi moderne, pentru că noi, cu toții, sîntem îmbarcați pe această planetă care a luat o viteză extraordinară spre o pierdere a memoriei”, „Cu Cioran am abordat ideea de ultim filosof posibil și ultim mesaj al gândirii în această lume. O lume în care gândirea este înlocuită mai degrabă de imagini și de delirul unei mondializări, despre care nu știu ce înseamnă și care pare să fie noua utopie, dar pe care nici un fel de reflecție nu a pregătit-o” (Dărămuș, 2005, p. 43)

Intertextualitatea, în cazul acestei piese, se realizează pe două planuri: cel biografic, prin acumularea episoadelor din viața lui Cioran din Paris, rătăcirea în piața Fürstenberg, unde-i caută pe Eliade și Ionescu; în Jardin de

Luxembourg, în cursul interminabilelor sale plimbări; pe peronul de la Gare de l'Est, pe unde esticii intră în Paris și unde îl așteaptă pe fratele său, Relu; pe Cioran cel pierdut în sala de curs unde se predă filosofia lui; la Elysée, unde, deși invitat de mai multe ori, evitase să meargă; pe străzile Parisului, revenind de la Gallimard, unde spera la o ediție *de poche*; în cantina unde era cel mai în vârstă dintre studenți; în spitalul Broca, unde era internat; și, în sfârșit, pe celebra Coasta Boacii, echivalentul paradisului.

Pe de altă parte există un permanent dialog cu opera cioraniană, cu ideile sale filosofice, cu Cioran din corespondența cu Constantin Noica. *Mansarda...* nu are numai calități teatrale, ci și filosofice: „Pentru cei care nu cunosc însă în profunzime opera lui Cioran, precizez că piesa mea este impregnată de numeroase idei dezvoltate de Cioran pe teme dintre cele mai diverse, începând cu sinuciderea și terminând cu destinul poporului român” (Vișniec, 2006, p. 79), însă mesajul textului dramatic este îmbogățit de emoția pe care Vișniec încearcă să o transmită cititorilor, de dorința de a-i familiariza cu universul filosofic cioranian, de a-i invita la o lectură atentă a cărților sale, de a le înlesni înțelegerea dramei cioraniene.

Există de asemenea un dialog intertextual ce se stabilește la nivelul construcției discursului dramatic, Vișniec împrumutând de la Cioran modul fragmentar, secvențial, în spiritul formei aforistice de organizare a textului; mai mult se observă în *Caietele* sale că scrisul se face prin rescriere, își descrie viața pentru a o segmenta și deforma, își trăiește solitudinea în prezența limbajului, luptând cu cuvântul. Dintre formele genului fragmentar, cele mai des întâlnite la Cioran sunt fragmentul și aforismul. Menirea lor este să demonteze întregul, sistemul.

Fragmentul se caracterizează prin grija pentru nedesăvârșit, neterminat, în timp ce aforismele manifestă o preocupare spre perfecțiune, spre desăvârșire, are loc o distilare a gândirii până la dimensiuni mici, concentrate. „Scriitura fragmentară dezorganizează discursul și în același timp dezintegrează ființa. Fragmentul nu reușește să reveleze unitatea ontologică, ființa unitară. El devine atunci o cale de a-și crea alte euri. El este în acest fel adversarul ființei, imagine a haosului, o invitație la aneantizare” (Stănișor Enache, 2005). În piesa lui Matei Vișniec, scenele par mici piese în sine, legate între ele de forța durerii și a lirismului ce se degajă, marșând pe același itinerar al fragmentarității și al repetiției. Există și mult sentimentalism în această piesă, animat de raționamentele gândirii ce câștigă în profunzime, constatându-se o rafinare a emoției.

Originalitatea se conturează atât la nivelul arhitecturii dramatice – impecabilă după rigorile poeziei postmoderne –, cât și în maniera prin care scriitorul reușește să condenseze, în prezențe și gesturi simbolice, o pluralitate

de semnificații. Transpoziția realizată de Matei Vișniec este abundentă, dar nu încărcată, întrucât utilizează un limbaj metaforic.

Construind simbolistica *Mansardei...*, Vișniec nu rămâne prins în nivelul expresiei verbale, tâlcurile fiind detectabile pe canale diverse. Întâmplări, situații și obiecte banale devin, prin rescriere, situații dramatice și obiecte teatrale, căpătând valoare de simbol: o cheie pe care personajul o poartă tot timpul în buzunar, aparent inutilă căci nu deschide nici o ușă, închide, în cele din urmă, edenica perioadă a Sibiului; o bicicletă aruncată de flux la țarm rezumă toate itinerariile de vacanță străbătute de Cioran prin Franța și Spania cu acest simplu mijloc de transport; fărâmițarea unei pâini devine echivalentul procesului de alterare, de fragmentare a memoriei; un iepure alb este semnul „parcurgerii drumului biologic în sens invers” (Cîntec, 2006).

Surprinzătoare, prin noutate, este folosirea proiecțiilor ca formă de manifestare a intertextualității, un dialog stabilit între realitate și copia ei, întrucât majoritatea proiecțiilor simbolizează locuri sau persoane cunoscute lui Cioran. Reflectarea, oglindirea marchează transportul realității în care Cioran își desfășoară viața pariziană în dimensiunea textuală, îndeplinind o funcție de simulacru, de suspendare. Spectacolul teatral, cu jocul actorilor este astfel dublat de o componentă cinematografică. Fiecare scenă are ca decor de început o imagine reprezentativă pentru ansamblul scenei, iar mesajul dramatic este dublat de mesajul imagistic. Forța tablourilor sau a fotografiilor este reprezentativă datorită aspectul teatral, de spectacol, în timp ce procesul de fărâmițare anticipă destrămarea memoriei, ruperea legăturilor cu trecutul: „La intrarea în sala de spectacol spectatorii descoperă, proiectată pe o imensă pânză din fundalul scenei, celebra fotografie în care Cioran, Eliade și Ionesco sunt împreună în Piața Fürtensberg de la Paris. Personajele din fotografie se fărâmițează încet, dispar...” „Imagini din Parcul Luxemburg... Imaginile cu Parcul Luxemburg se fărâmițează încet” „imagini din anii '40 ale celebrului tren Orient Expres... Imaginile se fărâmițează și dispar” (Vișniec, 2006, p. 11, 14, 20). Fărâmițarea imaginilor își are echivalentul, la nivelul textului în gestul omonim efectuat de Distinsa doamnă care face firimituri, simbolizând aceeași memorie incapabilă să rămână un întreg și care se dezmembrează continuu, de la început până la sfârșit. Din acest punct de vedere textul nu cunoaște nicio evoluție, personajul Cioran uită, iar pierderea memoriei culminează cu o pierdere a ființei, a identității. Deși Vișniec nu l-a cunoscut personal pe Cioran, *Mansarda...* este un spațiu ce oferă cu predilecție rolul director, biografiei. Ideile filozofice ale gânditorului de la Rășinari sunt descoperite din replicile celorlalte personaje, cu precădere din cursul despre Cioran pe care Profesorul de filosofie orb îl susține în fața studenților, cât și din citatele rostite de Șeful secției apatzi.

Proiecția are totodată o funcție de accentuare, ea întărește dispozitivul contrapunctic folosit de dramaturg în construirea piesei. Scenele se succedă într-un ritm sacadat, legate între ele de firul memoriei ce se subțiază în permanență, în timp ce imaginile surprinse în procesul de destrămare, înșiruite într-un carusel spațio-temporal acutizează neantizarea ființei și apropierea acesteia de moarte, un drum orientat, așa cum afirmă și titlul, dinspre mansarda suspendată în capitala-patrie mentală înspre moarte, Coasta Boacii, – loc paradisiac cu conotații tanatice.

Textul pentru spectacol se folosește de proiecții în calitate decorativă, pornind de la ele imaginea scenică se dilată și lasă loc personajelor. Acest procedeu al dilatării face trecerea de la textul prim la textul secund, cu alte cuvinte atunci când citim piesa de teatru, avem în față imaginea textului cioranian, absurdul și modernismul, noutatea și stupefacția la care îndeamnă aceste schimburi de replici între personaje. Dincolo de proiecția-cortină însă, rămâne perspectiva oferită de Vișniec, ceea ce el rescrie din ceea ce a citit sau l-a marcat într-un fel oarecare.

La nivel intertextual, proiecțiile configurează o dublă interpretare. Pe de o parte avem perspectiva static-dinamic. Imaginile sunt instantanee înghețate în timp, care la un moment dat au marcat realitatea, dar care pentru privitorul spectacolului vișniecian, reprezintă o formă de aducere-aminte a trecutului. Vișniec cunoaște cu siguranță parcul Luxemburg, cartierul Odéon, Spitalul Broca, însă privitorul din sala de spectacol sau lectorul se vor detașa de privirea detectivistică ce încearcă să fixeze cu exactitate unde anume s-a întâmplat o anumită scenă. Cititorul va vedea un Cioran-personaj pus în situația de a înțelege nu drama filosofului care caută la Paris o patrie ideală, ci modul în care personajul dă sens piesei lui Vișniec, constituind pilonul în jurul căruia se organizează discursul dramatic.

Finalul piesei constituie apogeul procesului de proiectare, peste imaginea idilică a satului se suprapune umbra personajului Cioran aflat pe scenă. Imaginea nu se mai rupe de data aceasta, prelungirea iluziei sugerează o perpetuare dincolo de mormânt. Timpul nu mai poate fi abolit, întrucât s-a ajuns la pragul ultim. Cioran urcând colina și dispărând de cealaltă parte a ei, oferă o perspectivă totalizatoare piesei. Prin omogenitatea discursului și conducerea lui înspre un punct terminus metafizic, Vișniec conturează un orizont teatral în care admirația față de scriitorul Cioran se topește în vârtejul intertextualității, al proiecțiilor ce potențează caracterul dramatic al destinului cioranian, consolidând o operă originală, prin ineditul și, pe alocuri, umorul pe care îl degajă.

Dialogul cu opera cioraniană e vizibil datorită ideilor filozofice ce impregnează piesa. Citatele aparțin în mare măsură Șefului secției apatrizi

și conturează percepția cioraniană asupra României și a poporului român: „Neant valah”, „deșert fără istorie”, „țară resemnată”, „țară a mediocrității”, „fără profeți și fără voință istorică”, „țară în care nimeni nu s-a sacrificat niciodată pentru o idee”, „fără dinamism primordial”, care „suferă din cauza păcatului său original care este vidul istoric”, țară ale cărei „răni seculare sunt scepticismul, pasivitatea, contemplarea călduță, autoderiziunea, disprețul de sine însuși, religiozitatea minoră și fatalismul stupid” (Vișniec, 2006, p. 45). Răspunsul lui Cioran la acuzele care i se aduc are în vedere o formă totală de libertate, căutată și dorită, libertate a cărei principală trăsătură este izolarea. Eșecul comunicării se manifestă și prin alte formule decât cele strict verbale, rezultate din lipsa memoriei, din necunoaștere și din imposibilitatea de a susține coerența dialogurilor interpersonale. Matei Vișniec utilizează o gamă de atitudini ce aparțin limbajului nonverbal, personajele fie privesc în gol, fie evită contactul prin intermediul privirii sau sunt din start orbi. Problemele de comunicare sunt simptomatice pentru personajele piesei, în special pentru Cioran, întrucât se leagă de stări precum izolarea, alienarea, însingurarea, angoasa, înstrăinarea.

Între acțiunea de parodiare și distrugerea trecutului nu poate fi pus un semn de egalitate, de fapt „parodia pune trecutul pe un altar, dar îl pune, simultan, și sub semnul întrebării. Și aceasta este, încă o dată, paradoxul postmodern” (Hutcheon, 2002, p. 204). Vișniec procesează informațiile furnizate de sursele citate în *Nota autorului*, însă parodiarea ideii de sinucidere, sau a destinului neamului românesc, este cuprinsă între admirația pentru opera cioraniană și sentimentul de milă inspirat de bolnavul de Alzheimer, care nu știe unde locuiește, cu cine trebuia să se întâlnească sau în ce cameră este internat la spital, între discursul înalt al prelegerii universitare, la încercarea de sinucidere a Profesorului de filosofie orb sau la aniversarea a 45 de ani de la înființarea Asociației Supraviețuitorilor după Citirea lui Cioran.

Definițiile recente și accepțiunile pe care parodia le acceptă, conturează o direcție nihilistă, promovând asemeni postmodernismului o ruptură cu trecutul literar. În *Mansarda...* lui Vișniec, parodia oferă prin resursele sale retorice un astfel de instrumentar, ce reglează funcționarea internă a operei. Citatele luate în răspăr, cât și rescrierea aluzivă și referențială a ideilor nonsistematice ale filosofului conturează o meta-ficțiune în care efectele comice obținute se fac remarcate prin absurdul situațiilor dramatice, prin lipsa coerenței dialogurilor, desfășurate aparent haotic.

Dincolo de aspectele ce țin de intertextualitate, textul analizat oferă deschideri înspre noi orizonturi ale criticii și teoriei literare. Privită prin prisma impurității literare, piesa analizată constituie un exercițiu de hibridizare culturală și identitară, un amestec heterogen de elemente ce frizează memoria culturală și identitară, precum și drama scriitorului român exilat.

Referințe bibliografice:

1. BARTHES, Roland. *Plăcerea textului*, traducere de Marian Papahagi. Cluj: Editura Echinoc, 1994, 144 p.
2. CERNAT, Paul. Dramaturgie cu vedere spectrală. În: 22, 14-20 iunie 2005 [online]. Disponibil: <https://revista22.ro/bucurestiul-cultural/bucurestiul-cultural-nr-1314-14-20-iunie-2005> [citată 1.10.2022].
3. CÎNTEC, Oltița. *Călătorie teatrală în memoria (pierdută a) lui Emil Cioran – Mansardă la Paris cu vedere spre moarte* [online]. Disponibil: <https://agenda.liternet.ro/articol/3655/Oltita-Cintec/Calatorie-teatrala-in-memoria-pierduta-a-lui-Emil-Cioran-Mansarda-la-Paris-cu-vedere-spre-moarte.html> [citată 1.10.2022].
4. DAN, Vasile. Teatrul lui Matei Vișniec. În: *Arca*. 2007, nr. 4-6 [online]. Disponibil: http://www.uniuneascritorilorarad.ro/ARCA/2007/4-5-6/05%20cronica/dan%204-5-6_07.htm [citată 1.10.2022].
5. DĂRĂMUȘ, Lucia. Matei Vișniec față în față cu Emil Cioran. În: *Dacia literară*, nr. 61, 4/2005, p. 43-45.
6. GENETTE, Gérard. *Palimpsestes, La littérature au second degré*. Paris: Seuil, coll. „Essais”, 1982, 652 p.
7. HĂULICĂ, Cristina. *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*. București: Editura Eminescu, 1981, 214 p.
8. HUTCHEON, Linda. *Poetica postmodernismului*. București: Editura Univers, 2002, 235 p.
9. JENNY, Laurent. La stratégie de la forme. In: *Poétique*. 1976, no. 27, p. 262-263, [t. n.].
10. KRISTEVA Julia. *La révolution du langage poétique*. Paris: Éd. du Seuil, 1974, 634 p.
11. KRISTEVA, Julia. *Semeiotikè. Recherches pour une sémanalyse*. Paris: Éd. du Seuil, coll. „Points”, 1969, 379 p.
12. PALANCIUC, Luiza. Michael Riffaterre: clasicismul bine temperat. În: *Observator cultural*, nr. 326, 2006 [online]. Disponibil: <https://www.observatorcultural.ro/articol/michael-riffaterre-clasicismul-bine-temperat-2/> [citată 1.10.2022].
13. STĂNIȘOR ENACHE, Mihaela-Gențiana. *Caietele lui Cioran – exilul ființei și al operei. Dimensiunea ontică și dimensiunea poietică*, teză de doctorat, Universitatea din Craiova, 2004 [online]. Disponibil: http://Cis01.central.ucv.ro/lucrari_dr/show_domain.php?dom=12 [citată 1.10.2022].
14. VIȘNIEC, Matei. *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte*, (teatru), ediția a II-a, cu un cuvânt înainte al autorului și o postfață de Mirela Nedelcu-Patureau. Pitești: Editura Paralela 45, 2006, 282 p.

**PERSPECTIVE ALE CANONULUI FILOLOGIC
ȘI ACADEMIC ÎN TEORIILE
LUI VIRGIL NEMOIANU**

Ionuța-Natalia MUNTEANU-IORGA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4583-9320>
Școala doctorală de științe umaniste, Universitatea de Vest
din Timișoara, România

**Perspectives on a Philologic and Academic Canon
on Virgil Nemoianu's Theories**

Abstract. *The problem of the Literary Canon is stated by the Romanian theorist Virgil Nemoianu several times and from different critical perspectives of the time – each perspective is seeking to reflect an era and its influences, a certain cultural and artistic typology, the cultural projects and products of a canonical era, the spirituality and politics of the time, as well as the ideological disputes that re-establish from one century to another great canonical European literatures. Systematized thematically and through editorials published between 1967 and 2011, the Romanian professor's concerns related to the canon are written with great precision – enlightening philological and historical details. Into the same unison with the educated voices of the great universities in Europe and America, Virgil Nemoianu will start the discussion about the phenomenology of the literary Canon by using the tools of referring to the European literary details and referring to the European cultural studies.*

As a framework, within his academic concerns, there is the idea of complexities and cultural continuities, which together with the ideas of aesthetic and moral emergences, both creates veritable encyclopedic studies that the Romanian theorist he dedicated to Minor European Romanticism, then to Structuralism, and finally to Postmodernism and cultural Globalism.

By discussing the importance of the canonical lists, as well as by proposing provocative ideas supposed to aim at the correct understanding of the academic curriculum, Virgil Nemoianu initiates a debate that even gives us the opportunity to discuss the cultural phenomena that determine the modification of the canon.

In particular, the Romanian professor gives interest to a canon in perpetual transformation – The Hospitable Canon – a hospitable canon, which involves transitions from a rigidity of the interpretation of literature – to an interpretive plurality.

Therefore, these methodological filters have a catalytic role, becoming reagents that lead to a new interpretive synthesis. They also manage to lead to the

theoretical core of Professor V. Nemoianu's reflections: the canon and canonicity allow the observation of the secondary, the marginal, the interdependencies and the intertextuality within the canonical literatures – towards to redefine the social, art and spirituality.

Keywords: *canon and canonicity, referentiality, European literary and cultural historicity, hospitable canon, methodological filters, secondary, marginal, intertextual.*

Rezumat. *Problema Canonului literar apare enunțată la teoreticianul român Virgil Nemoianu de mai multe ori și din perspective critice diferite (fiecare perspectivă căutând să reflecte o epocă și influențele ei, o anumită tipologie culturală și artistică, proiectele și produsele culturale ale unei perioade canonice, spiritualitatea și politica vremii, precum și disputele ideatice care reasează, de la un secol la altul, mari literaturi canonice europene). Sistematizate tematic și prin apariții editoriale ivite între anii 1967 și 2011, preocupările profesorului român legate de canon sunt redactate cu deosebită precizie a detaliului filologic și istoric.*

La unison cu vocile educate ale marilor universități din Europa și America, Virgil Nemoianu va lansa discuția despre fenomenologia Canonului literar – prin apel la examinarea unor pluralități de sens, cu uzitarea unor instrumente ale studierii istoriilor literare și culturale europene. Astfel, în interiorul preocupărilor academice ale profesorului Virgil Nemoianu se află problema continuităților culturale, care, alături de cea a emergențelor estetice și morale, compun veritabile studii enciclopedice – pe care teoreticianul român le dedică Romantismului Minor European, apoi Structuralismului, iar în final Postmodernismului și Globalismului cultural. Prin a discuta despre importanța listelor canonice, precum și prin a lansa provocări menite să țințească spre înțelegerea corectă a curriculumului academic, Virgil Nemoianu inițiază o dezbatere care prilejuiește chiar discutarea fenomenelor culturale ce determină modificarea canonului. În mod particular, profesorul român acordă interes unui canon aflat în perpetuă transformare – The Hospitable Canon – un canon ospitalier, care presupune tranziții dinspre o rigiditate a interpretării literaturii – spre o pluralitate interpretativă. Aceste filtre metodologice au, așadar, un rol catalitic, devenind reactivi care conduc spre o sinteză interpretativă nouă. Ele reușesc și să conducă spre miezul teoretic al reflecțiilor profesorului V. Nemoianu: canonul și canonicitatea permit observarea secundarului, a marginalului, a interdependențelor și a intertextualismului din interiorul literaturilor canonice – către o redefinire a socialului, a artei și spiritualității.

Cuvinte-cheie: *canon, canonicitate, culturală europeană, Canon ospitalier, secundar, marginal, intertextual.*

Sistematizate tematic și prin apariții editoriale cuprinse între anii 1967 și 2011, teoriile profesorului român Virgil Nemoianu cu privire la problema canonului realizează praxisme de studiu și de cercetare extrem de interesante. Pe de-o parte profesorul român își concentrează eforturile spre a realiza o critică de concept, care devine canonică ea însăși și care reevaluează literatura

canonului de secol XIX, iar pe de altă parte își sistematizează eforturile către a edita un volum (*The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures*) care permite discutarea cauzelor care determină, la începutul anilor '90 o reevaluare a canonului academic existent în universitățile din SUA.

Încă din 1967, an integrat perioadei în care profesorul român V. Nemoianu lucrează la Facultatea de Limbi Străine a Universității din București, acesta va publica în România prima carte importantă dedicată curentului structuralist. Titlul cărții (*Structuralismul*) ghidează spre o înțelegere filologică și culturală a acestui curent ideatic, literar și metodologic, care își are punctul de maximă dezvoltare în anii '60-'70 ai culturii europene. Acest volum poate fi considerat chiar un tratat critic care va face o analiză cerebrală a canonicității unui concept nou la acea vreme, dar care (avea să afirme chiar Nemoianu) rezidă în filosofia limbajului și a formelor gândirii. Astfel, *Structuralismul* se construiește ca un volum care îndosariază materiale științifice dintre cele mai diverse: sunt examinate sisteme filosofice, argumentări din sfera psihologiei limbajului și a conștiinței, a filosofiei și lingvisticii (Nemoianu, 1967, p. 7-42), toate transformându-se într-un instrumentar critic, dar și într-o pledoarie pro-culturală exhaustivă. Un delataiu care se remarcă este acela că în interiorul corpusului de text impresionează masa exemplurilor ce țin de explicarea structuralismului cu ajutorul unor filtre multiple (filosofice, estetice sau științifice) – de care autorul se sprijină spre a descrie cât mai atent originile fenomenului structuralist. Fără o intenție declarată, această formulă de scriere exhaustivă, extinsă, conduce spre o critică de concept – pe care V. Nemoianu o execută implicit și cu o abilitate semantică notabilă. Privit de la distanță de aproape 50 de ani față de momentul apariției, volumul *Structuralismul* este o microistorie exigent alcătuită. Rolul acestui volum ne pare acum chiar mai important decât rolul avut la momentul apariției sale, mai ales pentru că încă are forța să sublinieze importanța pe care o au structurile textuale care alcătuiesc operele literare moderne. Ca metodologie de cercetare, încă din paginile introductive, V. Nemoianu anunță examinarea unor etimologii și vecinătăți conceptuale – care sunt gata să furnizeze informații relevante (dar mai ales panorama unui construct cultural sofisticat). Alături de cultura structuralistă, metodologia structuralismului este și ea discutată în raport cu științele academice. Nota introductivă a acestui volum anunță o veritabilă demonstrație filologică: „Studiul de față își propune să ofere schița sumară a modului în care se organizează (în timp și după discipline) diversele accepțiuni ale noțiunilor *structură* și *structuralism*, atât de curent folosite; încercăm să descifrăm sensul lor într-un context mai larg, al teoriei culturii. Selecția caută să ilustreze orientări diverse în sânul structuralismului. Dat fiind câmpul vast

al investigației, cele mai multe din faptele relatate au fost culese din surse indirecte. Astfel aş aminti câteva lecturi de informație generală: *Derr Grsse Brockbaus*, Wiesbaden, 1957, vol. XI; *The Oxford Dictionary*, 1933, vol. X; A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Venezia, 1957, vol. I-IV, *Istoria filozofiei* de Windelband. Pentru sociologie am folosit mai ales Becker, Boskoff, *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, Driden Press, New York 1957; pentru psihologie lucrarea lui A. Wellek citată în text, cea a lui P. Guillaume din care am tradus un fragment, precum și studiile lui Koffka și Wolfgang Köhler. Pentru lingvistică, multe caracterizări provin din compendiul G. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961. Pentru paragraful de caracterizare a lui Claude Lévi-Strauss am folosit și articolul lui Serge Thion, *La structologie* (Aletheia, 1965) și grupajul de studii din *Esprit* (10, 1962). [...]” (Nemoianu, 1967, p. 9).

Volumul permite observarea palierele multiple de sens, care susțin argumentația conform căreia principiile structuralismului rezidă în vechi raționamente și arhetipuri culturale. Explicarea fenomenului cultural structuralist se realizează cu ajutorul suprapunerilor argumentative din sfera filosofiei, științelor și artei. Demonstrația este una care îl apropie pe cititorul specializat de o evaluare a formelor culturale moderne. Analiza semiotică este cea care leagă detaliile și informațiile din domenii conexe pentru a afirma relevanța academică a structuralismului: „Filozofia cea mai apropiată de structuralism e fenomenologia. – În realitate, tipul de filosofie care poate fi numit structuralist este altul: este cel ontologizat, care îmbrățișează școli ca cea fenomenologică, cea organicistă, precum și anumite curente ale antropologiei filosofice și ale filosofiei culturii. Firește, aceste curente nu se identifică cu structuralismul. Am putea vorbi de un raport de analogie, deși este vorba de ceva mai mult, și anume de faptul că înlăuntrul lor (a fenomenologiei în deosebi) structuralismul rămâne un filon, iar nu unica matcă, ele ne par deci ca fiind mai largi decât structuralismul.” (Nemoianu, 1967, p. 32)

La distanță de doi ani față de *Structuralismul*, în 1969, Nemoianu publică o carte hibrid, care îmbină arta scrierii de eseu cu cea a scrierii unui roman al spațiului cultural proxim. Titlul volumului este *Simptome*, iar referențialitatea proximă, pe care această carte o creionează, ține de a defini chiar linia culturii, a canonului și a clișeului care, la rândul-le, pot să redefească un spațiu al deconstrucției sociale și identitare.

La primul nivel de lectură, cele două volume nu par a fi scrise cu intenția de a contribui la creionarea unei traiectorii teoretice comune, însă ele se completează într-o manieră interesantă – trasând linii ale unei geografii literare – secvențială și selectivă – s-ar putea spune. O a doua examinare a sensului pe care îl propune volumul *Simptome* permite să observăm nu doar calitatea lui

V. Nemoianu de eseist (și estetik al unei discursivități epice experimentale), ci și observarea unei gândiri sistematice, coerente, care așează în fața cititorului o serie de observații ce examinează literatura, stilistica, morala și chiar metafore ale transferului de sens. Subiectele despre care discută personaje ale unei alegorii aproape stranii (Almador și Clarian) sunt mostre fragmentare de reflecții inspirate de artele discursive ale fizicianului Lichtenberg și ale eseistului Ernest Jüing. Analiza stratificării discursive conduce la observarea calității de prozator a lui Nemoianu, dar și la detectarea unei gândiri sistematice, care asociază disoluția spiritului cu teme ale transferului axiologic. În nota introductivă pe care o așează în text, la reeditarea volumului, în 1994, V. Nemoianu lămurește asupra faptului că textul conține notații și pasaje redactate între 1969 și 1971, dar și că personajele au fost adăugate la sugestia editorului, pentru a însoți textul care inițial conținea reflecții pur teoretice legate de experiențele culturale traversate în anii formării sale. Iată un exemplu de analiză hermeneutică pe care textul lui V. Nemoianu îl oferă, cu o pendulare interesantă între stil estetic, ironie implicită și concept critic: „Străin. *Almador*: Există o anecdotă foarte cunoscută care relatează cum un călător englez silit să înnopteze într-o casă locuită de o văduvă singură răspunde invariabil la obiectiile și temerile acesteia (sunt singură, nu e decât o singură cameră, un singur pat) cu invariabilul: sunt un gentleman. Când pleacă, la întrebarea de ce există 2 cocoși în curte, primește răspunsul: unul e gentleman.

Comicul rezultă aici din aplicarea unei categorii social-etice asupra pur biologicului, stratul ontologic imediat inferior. Transpus într-un mediu non-solidar, cu care e discontinuu, termenul apare în ridiculă neadecvare. De altminteri această scandalosă operație face parte dintr-o ofensivă mai largă de confruntare a categoriilor etice cu «realitatea» unui strat inferior, ceea ce firește nu demonstrează decât atitudinea autorului față de specificul uman.” (Nemoianu, 1995, p. 47).

Mari teme de interes cultural, ce țin de a reflecta o adevărată filosofie a elaborării studiului filologic se regăsesc și în volumul *Utilul și plăcutul*, publicat în 1973. Cele patru părți ale acestui volum (*Morala și stilul*, *Sfaturi către editori*, *Note americane*, *Stil și traducere*) sunt veritabile eseuri de filosofie a limbajului și receptării – pertinente puneri în context, dar și exaltări ale unei retorici academice exemplare prin argumentație: „Printre altele, arta este asemenea vieții prin felul miraculos în care e inepuizabilă. După cum realitatea realului nu poate crește sau scade de la un segment al său la altul, tot astfel, nu există, într-o *autentică* operă de artă, detaliu care să nu ne trimită la întreg, detaliu care să nu fie cumva semnificativ din punct de vedere estetic. Și tot așa, după cum cunoașterea realității naturale sau sociale poate porni din nenumărate direcții [...], tot astfel și cunoașterea operei de artă este liberă

să atace obiectul ei din cele mai diferite unghiuri, cu condiția de-a fi apoi capabilă să înainteze spre esența artei.” (Nemoianu, 2015, p. 13).

Dacă este să examinăm coerența tematică a două volume scrise în perioade de timp diferite (atât *Structuralismul*, cât și *Utilul și plăcutul*), vom putea observa faptul că ele expun o continuitate ideatică – prin evocarea unor modele de gândire europeană, dar și prin deschiderea largă pe care o realizează către a înțelege transformările istorice și sociale apărute în Europa. Permițând cercetărilor din domeniul filologic complementare studiului literar să acceseze opinii larg răspândite în lumea academică – legate de artă, axiologie, etică, psihologie sau socio-politică modernă – teoreticianul V. Nemoianu realizează veritabile compendii, alcătuiind pagini de o densitate culturală impresionantă. Peste ani, în studiile dedicate mutațiilor culturale care se realizează în interiorul Postmodernismului, metoda expunerii analitice (pe care o inaugurează în *Structuralismul*) va sonda să găsească, din nou, detaliile necesare explicării evoluției sociologiei critice. Iată un argument care vizează apariția unei noi tendințe de evaluare critică a textului literar: „Se naște în științele umaniste din SUA acest curios paradox al unui sociologism care se vrea antiistoric; conștiința istorică, atât de proprie unui act revoluționar, autentic, dispare, fiind înlocuită de o viziune paradisiacă. Literatura trecutului, ca și cea a prezentului este judecată în funcție de aportul la aceste premise tacite, care, spre pildă, vor afirma că Blake și Shelley sunt valorile supreme, iar nu Donne, Pope sau Browning. Tot astfel se scornește fiecare cotlon al secolului XVII englez (cel mai revoluționar și mai utopic, probabil), cu rezultate uneori de-a dreptul fascinante. (Mi se pare mai probabil că acest proces va îmbogăți înțelegerea noastră a trecutului, mai curând decât peisajul ideologic al prezentului, tocmai pentru că mișcarea protestatară din Occident are în prezent mai multe puncte de contact cu sectele secolului XVII, sau cu mișcările catară și albigenză, decât cu luciditatea revoluționară a sec. XX.). Critica mai veche, la rândul ei se retrage în satiră sau pamflet; încă de pe acum se vorbește despre un nou gen criti-ficțiune. M. Hodgard scrie a șasea călătorie a lui Gulliver, în care acesta este pus să relateze cu eleganță cruzime aspectele mai reverberante (fizic și spiritual) ale tinerei generații studentești americane.” (Nemoianu, 2015, p. 116).

Într-o linie care urmează o descendență tematică, cu o formulă care își propune să lămurească chestiuni privind canonul, V. Nemoianu coordonează în 1991 (alături de Robert Royal) un studiu fundamental și bine așezat ideatic în contextul climatului socio-cultural american al anilor '90: lucrarea cu titlul *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures*. Elaborată ca un studiu aplicat spre examinări de ordin teoretic și de receptare a literaturii clasice europene, acest demers avea să invite

la o discuție substanțială o serie de teoreticieni din diferite zone ale cercetării filologice (Charles Altrieri, Roger Shattuck, Yves Chevrel, Christopher Clausen, Glen M. Johnson). Volumul poate fi citit și examinat prin filtrele raportării sale la problematica generalizată privind canonul și canonicitatea unui text literar academic. Cu o importanță teoretică notabilă, volumul *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures* se așează în complementaritatea ideilor pe care cercetători precum: Charles Altieri, John Guillory, Frank Kermode, Harold Bloom, Antoine Compagnon, David Damrosch, E. Dean Kolbas le-au cultivat pe o axă cronologică ulterioară anului 1991 – cu remarcabilă versatilitate – examinând relația textului canonic cu accepțiunile ideii de canon literar.

Volumul colectiv editat de V. Nemoianu și Robert Royal permite multiple expuneri privitoare la arta și limitările critice ale canonicității. Corpusul de texte publicate în acest volum vin conjugate pentru a dezbate limitele până la cristalizarea unei potențiale *teorii a canonului ospitalier*. Marile teme care constituie acest volum sunt cele care discută probleme precum: canoanele și diferențierile canonice, marginalitatea, tradiția umanistă, canonul literaturii engleze, arta și limitările criticismului canonic, canonul ca relație între opțiunea valorică și cea socială. Cu o introducere pe care încă o considerăm actuală și pertinentă din punct de vedere cultural, profesorul Virgil Nemoianu articulează faptul că necesitățile practice (ce țin de înțelegerea raportului dintre autonomia culturii, echilibrul politic și educația maselor) oferă cadrul propice pentru apariția acestei dezbateri teoretice: “The present collection seeks to respond to a public need. Debates over the literary canons in the United States have become polarized, simplified, and politicized in ways that threaten to take them entirely outside the realm of thoughtful intellectual debate. Political and ideological figures from one side of the spectrum to the other are beginning to use academic deliberation as an excuse to promote convenient new code words in power struggles that would be better waged on their proper ground and in more openly partisan terms. It is, of course, not the first time, and doubtless will not be the last time either, that cultural or religious terminologies are drawn upon to embellish naked political-economic conflicts.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds), 1991, p. VII).

Dincolo de existența unui demers de poziționare academică, Virgil Nemoianu își propunea (o declară în nota introductivă a volumului) să examineze sensul cultural al operelor care s-au putut grupa în jurul ideii de *canon ospitalier* (un canon considerat deschis, nerigid, orientat spre imersiune valorică). De remarcat este faptul că masa de informații și accepțiuni privind termenii referențiali canonului ne încurajează să încercăm să observăm și să înțelegem care este locul teoriilor emise de către V. Nemoianu în interiorul

depozitarului dialectal privind canonul literar. Astfel, a articula o opinie legată de paradigma studiilor canonice inaugurate de cercetările profesorului român presupune în primul rând a înțelege noutatea demersului care nu mai discută despre autoritatea canonului, ci discută despre permisivitatea domoală a acestuia. Totodată, este important de observat existența unui impicit dialog intelectual (care apropie hermeneutica canonului ospitalier de toate celelalte hermeneutici universitare) ce inițiază studii de înțelegere a canonului, a istoriei literare și a antiintenționalismului critic al secolului al XX-lea capabile să realizeze o modificare masivă a percepțiilor literare, dar mai ales o modernizare a criticii suprastructurale și de concept.

Premisa pe care o expunem aici este aceea că *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures* este un veritabil manual de teorie literară, *un produs* academic al unui practician ce chestionează (alături de alți reputați universitari și teoreticieni americani) accepțiunile și limitările propuse de diversele canoane literare. Fără doar și poate, acest volum s-a constituit într-un demers metodologic și didactic realizat pentru a înțelege în ce fel poate evolua literatura de la o decadă la alta, dar mai ales cum se constituie filosofile și canoanele marilor curente literare ale secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea.

Privind mai de aproape chestiunea conceptului canonic, constatăm că interesul lui Virgil Nemoianu se plasează atât spre examinarea diferențelor de opinie academică, cât și spre înțelegerea criticismului și a retoricii conservatoare – care prescriu o prezervare canonică strictă. Este de afirmat și faptul că el însuși se dedică vreme de aproape 20 de ani¹ studierii și revizuirii canonului Romantismului European de secol XIX, subliniind detalii culturale care expun degradarea canonică a Romantismului, sub influența de natură socială, estetică și comportamentală a Biedermeierului german.

Revenind la expunerile din interiorul volumelor *Theory of the Secondary Literature, Progress and Reaction* (V. Nemoianu, 1989) și *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures* (V. Nemoianu, 1991), remarcăm faptul că ele par să noteze importanța elementară a culturii generale și conceptuale care definește canonul și canonicitatea literară. Din interiorul volumului dedicat canonului, converg către o opinie unanimă, legată de limita valorică și estetică a conceptului

¹ Între 1969 și 1989 teoreticianul român își va publica în SUA studiile dedicate Romantismului european, făcând astfel constant trimiteri spre canoane ale literaturilor romantismului francez, englez și german. Titlurile originale sunt capabile să sublinieze multiplele aspecte ce țin de o resemantizare a romantismului istoric (*Micro – Harmony. The Growth and Uses of the Idyllic Model in Literature* (1969-1971), *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier* (1984), *Theory of the Secondary Literature, Progress and Reaction* (1989).

canonic, expuneri ca cea a lui Charles Altrieri (*Canons and Differences*²) și Christopher Clausen (“*Canon*”, *Theme and Code*³). Acestea se așează în proximitatea celeiași preocupări filologice pe care o manifestă profesorul Virgil Nemoianu care, la rândul său, semnează (în interiorul aceluiași volum *The Hospitable Canon...*) un eseu cu un titlu care enunță o problematizare culturală izomorfă: *Literary Canons and Social Value Options*. Dintru început, ne atrage atenția faptul că volumul dedicat *canonului ospitalier* este unul scris de către specialiști ai domeniului literar, care, dublați fiind de propria postură universitară, observă și judecă într-o manieră cerebrală felul în care cultura contemporană acționează asupra literaturii clasice, dar și asupra noii scriituri (ca și asupra literaturii, în general): “Many of the contributors to this volume, however, seem to believe (as, in the editors’ opinion at least, most reasonable people do also) that cultural and intellectual pursuits have an integrity, autonomy, and sphere of their own, that are precious and worth preserving, not only for their own sakes, but precisely for the good of that more comprehensive body of relationships that we call society.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds), 1991, p. VII).

Fără de a transmite un mesaj care să distanțeze generațiile academice, profesorul român afirma în anii ’90 (și în interiorul volumului amintit și citat mai sus, dar și la câteva decade după publicarea acestui volum) că pentru a promova și susține valoarea canonică, universitățile trebuie să selecteze valoric autori și desfășurări narative relevante și circumscrise unor axe filosofice și estetice continuatoare din punct de vedere cultural. Ca un reflex al gândirii sistematice, reversul unui proces de canonizare îl constituie nu atât eliminarea din canon a operelor care par supra-evaluate, cât revizuirea canoanelor și reevaluarea unor autori minori, puțin frecvențați (dar care pot redefini valoric paradigma epocii în care își fac cunoscută opera). În mod drastic, la pol opus canonizării, acționându-se adesea spre a decupa din lista lucrărilor frecventate textele considerate a fi irelevante (din punct de vedere valoric, estetic, istoric, principial sau filosofic) poate provoca, adesea, discuții principiale inepuizabile.

Dincolo de a constitui o tipologie istorică funcțională și respectabilă, fenomenul canonizării este cunoscut și teoretizat încă din zorii culturii: de la Antichitate la Umanism, Renaștere și Clasicism – spre Romantismul filosofic, Realism și Modernismul negator, către deconstrucția Avangardei, a Postmodernismului și Globalismului. În toate aceste epoci există o întregă

² Studiul lui Charles Altrieri *Canons and Differences* este cel care deschide volumul editat de către V. Nemoianu: *The Hospitable Canon Essays on literary play, scholarly choice, and popular pressures*, p. 1-2.

³ Christopher Clausen, “*Canon*”, *Theme and Code* este și el inserat volumului *The Hospitable Canon. Essays on literary play, scholarly choice, and popular pressure*, p. 199-213.

istorie a disputelor culturale, a ideilor atent punctate sau a *desfacerii* și contestării canoanelor, însă, în mod particular, disputa canonică americană, apărută în anii '80 (multiculturalism ideologic militant vs. umanism clasic neideologic), este elementul cheie care permite descifrarea interesului ivit la Virgil Nemoianu pe marginea subiectului canonic.

Această dispută canonică americană – care deja a devenit clasică – nu este altceva decât pretextul de la care demersul teoretic și-a extras consistența ideatică, structurală și metodologică. În fond, contestarea clasicelor axe estetice propuse de către Occident era (și încă este!) elementul care incita și construia demersul hermeneutic al volumului *The Hospitable Canon*. În termeni actuali, analizat la o distanță de 30 de ani după apariție, *Canonul Ospitalier* examinează (încă valid) care sunt indicatorii care ne pot oferi informații legate de modul în care programele școlare sunt modificate pentru a permite studenților o mai bună educare și culturalizare în spirit umanist: “Canons on the other hand are both smaller and larger, and certainly less tangible. They incorporate values, questionings, intentionalities, plots, and constants of human nature. Truly canonical works are selected on the basis of a chaotic and natural process that remains ultimately unpredictable even though it is shaped by a number of parameters. Of these I will enumerate quickly a few. The first is majority preference: canonical works are those chosen by most readers in a historical cross-section (not necessarily at any given point in time, but in an ongoing polling). The second is the multiplicity of attached meanings: Hamlet has to carry the burden of hundreds or indeed thousands of meanings (directorial, critical, and others) and does not break down under them, a feat that is difficult to imagine in the case of a Mickey Spillane production for instance. A third is a lively interaction and compatibility with different value fields and kinds of discourses, but not full alignment with them. History, religion, ethics, the sciences, political and economic textualities, various artistic idioms all find their counterparts, their rhymes, or their contrasts in Sophocles’ *Antigone* or in George Eliot’s *Middlemarch* in ways that escape Maurice Dekobra or Louise de la Ramée. Another one – probably the most irritating to some critics – is an ability to establish aesthetic durability and transcendence. What is meant by this is not only the special fusion between any aesthetic creation and the search for transcendence that is inherent in any human culture known to us, but also the durability of playfulness and sheer possibility that interact with the contingent and also manage to transcend it (at least relatively).” (V. Nemoianu, R. Royal (eds), 1991, p. 220-221).

În era modernă, în plan secund (dar cu o importanță la fel de mare ca și valoarea textului), popularitatea și vânzările pe care le înregistrează scriitorii

generațiilor recente sunt considerate vectori care pot asigura emergența culturală, iar mai apoi un loc confortabil în interiorul canonului – care, astfel, pare a se dovedi a fi *ospitalier* – permisiv, deci! Ca o paranteză: chiar și pentru producțiile literare pe care specialiștii nu le consideră altceva decât *pulp literature* aspirația la a deveni parte a unui canon este vizibilă, cum vizibilă este și o degradare canonică implicită permisă de topul vânzărilor stabilite de marile case de editură.

Transcriind contribuții teoretice diverse, volumul *The Hospitable Canon* încurajează vehicularea relaxată a ideii conform căreia existența unei clasificări elitiste a literaturilor este un principiu *sine-qua-non* – care are menirea de a legitima estetic selecția literară a operelor de bună calitate. Totodată, se tinde spre examinarea proceselor de generalizare și implicită generare a sensului textual – prin discutarea specificităților etnice, a clișeelelor, a estompărilor tematice pe care paradigma scriitoricească le propunea tot mai vocal, încă înainte de anii '90.

Tot în interiorul acestui volum dedicat *canonului ospitalier* este enunțată ideea conform căreia literaturile canonice au forța de a defini sensuri culturale adiacente – simptomatice din punct de vedere social, ideologic, principial sau geografic. Detaliile acestea par a trece chestiunea calității produsului literar în plan secund, însă opinia editorilor (între care și cea a lui V. Nemoianu) transpare din chiar prefața volumului: se propune o conversație academică pe teme culturale diverse, fără a exclude puncte de vedere diferite de cele ale editorilor.

Multiplele perspective hermeneutice sunt expuse dialectal, fluent, explicând puncte de vedere diferit argumentate – și, în fond, tot atât de multe argumente pentru legitimarea literaturii ca știință a propagării sensului umanist.

Introducerea la volumul *Hospitable Canon...* pune în discuție faptul că existența canonului este condiționată de cunoașterea unitară a literaturii universale, a clasicilor și romanticilor europeni și americani. Promovate tocmai prin intermediul listelor academice, literaturile europene devin baza culturală comună pe care noile generații o au pentru consolidarea educației umaniste. Cu alte cuvinte, demonstrațiile co-autorilor volumului *The Hospitable Canon...* converg spre înțelegerea faptului că orice produs literar al unei culturi naționale poate deveni canonic, dacă el se poate valida prin valoarea sa estetică, morală și culturală, dar și prin validarea etnică și locală (iar înainte de a fi validat în spațiul cultural comun european, trebuie cunoscut și evaluat în interiorul culturii locale și naționale!). Aceleași idei sunt enunțate conexe, în complementaritate, și în interiorul eseului: *Literary Canons and Social Value Options*. Cu această teză a validării socio-culturale – aceea conform căreia scriitura ar trebui să fie purtătoare, sau cel puțin păstrătoare, a valorilor sociale –

Nemoianu definește literatura canonică ca pe un depozitar mental care legitimează cultura scrisului. Prin intermediul valorii sale axiologice literatura devine un bun al societății, dar și o instituție, consideră V. Nemoianu, care poate restabili o ordine moralizatoare. Definirea canonului în termeni specifici pare a fi o recomandare care poate facilita înțelegerea procesului moral și social prin înțelegerea resortului literar: „Can we in any way turn the canonicity debate back into the ludic negotiation between scholarly axiology and democratic receptiveness that it ought to remain if its vitalities and disorders are to function as enhancements of societal and personal abundance? I believe that some distinctions and some explications can lay the ground work for fairer and more joyful kinds of play and exercise.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 215).

Pornind de la a reaminti care au fost resorturile istorice și instituționale (politice și religioase) ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea care au permis afirmarea canonului drept instituție de validare a valorilor elitiste ale înaltei societăți aristocratice, teoreticianul expune contrastele câtorva dispute culturale, precum și etapele pe care aceste dispute le determină în cristalizarea unei protoistorii a criticii conceptuale – care au țesut, în timp, chiar protoistoria conceptului canonic (bătăliile scolastice și iconoclastice, argumentele și contrargumentele dogmatice și protoculturale legate de clasicitatea culturilor greacă și latină).

Nu doar în această lucrare, ci și într-o mai recentă apariție decât *The Hospitable Cannon* (ne referim la *Postmodernism and cultural identities: conflicts and coexistence*⁴), profesorul Nemoianu reușește să separe trei tipuri de argumente care au permis cristalizarea conceptuală a canonului literar: *bătălia simbolică între valorile culturale / literare, argumentul validării prin intermediul curriculei școlare și universitare și argumentul satisfacerii nevoilor culturale* care pot legitima nevoi politice, etice și estetice înalte. Pe tot parcursul argumentației, din cele trei tipuri de argumente derivă, în subsidiar, un argument paricular – nevoia de legitimare a identității culturale și estetice a autorilor canonici (atât în interiorul canonului cultural, cât și în interiorul curriculei academice!). Mai mult decât atât, teoreticianul amintește în mod direct și de faptul că există accidente biografice care pot favoriza sau dezavantaja *incluziunea* în interiorul canonului: „Curricular authors of the past are chosen for utilitarian reasons, to satisfy some needs – political, ethical, practical – and to create bridges of compatibility between an essentially recalcitrant phenomenon and the needs or preferences of structured societies with their ideological expressions. Purely random causes – availability of

⁴ Virgil Nemoianu, *Postmodernism and cultural identities: conflicts and coexistence*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010.

manuscripts or editions, idiosyncrasies of influential readers, offensive or attractive peculiarities of writers' biographies – also play a role in the ups and downs of curricular structures. Finally a most important cause of curricular formation is the *forma mentis* of a given age: the prevailing prejudices and sensibilities, writing styles and aesthetic tastes (primarily defined by creative production, not by either critical elites or reading masses) attract some writers of the past into curricula, boost their reputation and reshape radically their interpretation, while others are diminished, barred from general recognition, and misunderstood.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 219-220).

Cea mai importantă idee enunțată aici de către V. Nemoianu este cea conform căreia definirea și, mai ales, crearea canonului se realizează cu ajutorul curriculei academice. Instrumentele de lucru, dar mai ales propagarea scriiturii în rândul viitorilor experți ai domeniului, pot deschide noi perspective în ceea ce privește aranjarea textelor literare în interiorul listelor canonice. Curricula are un rol esențial și în ceea ce privește influențarea determinismelor valorizante cultural. Autorul o exprimă într-o manieră care ar putea explica *fenomenologia succesului literar*: “Curricula are, in a sense, negotiated accords between the definitional and hegemonic features of a given historical time and place and the broader and inchoate canonical domain proper.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 220).

Este de reținut și ideea conform căreia Nemoianu subliniază faptul că nu se poate discuta despre existența unui singur canon, mai ales datorită varietăților tematice, de structură și stilistice pe care textele literare le-au propus dintotdeauna. Mai mult decât atât, cu o precizie pe care textele critice românești nu o au în perioada anilor '90, Nemoianu se întreabă care vor fi implicațiile pe care curriculele academice le vor avea asupra literaturii – în contextul existenței unei rumori generate de o viitoare globalizare socio-istorică. Examinând acum acest argument, care la acea vreme este posibil să fi părut extrem de îndepărtat, futurist chiar, înțelegem faptul că teoreticianul se identifică cu practicianul care observă felul în care literaturile suportă în fiecare eră a existenței lor modificările percepției sociale, transformarea și remodelarea identitară a umanității. Este de notat că profesorul român se declară pregătit să examineze listele canonice, împrumutând instrumentarul valoric mental al unei mase receptive – de nișă – caracterizată de sociodiversitate. Metodologia va fi, evident, cea a examinării unei imagistici creată să expună un timp și un spațiu referențial: “The levels of meaning inside canonicity reveal themselves to us, I believe, by the force of self-evidence and the description offered above should not be too difficult to accept as a conveniently simplified picture of an actually existing state of affairs. The truly difficult questions emerge in two more practical areas: What is (or is thought to be) the relationship between the

curricular and the canonical levels of literature and what is the status of canonical affirmation inside an accelerated and globalized sociohistorical process at the end of the twentieth century? At bottom, these, rather than knowledge about canons in themselves, are the questions that have stirred the critical and academic community in the last few years. I will address them in turn and in reporting about the second of them, I will also try to examine more carefully that first – most superficial and yet most relevant and visible – my three levels of canonical meaning.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 221-222).

Punând în balanță cele două mari instrumente de analiză literară – canonul și curriculumul – V. Nemoianu se dovedește a fi interesat nu numai de felul în care acestea sunt în directă interdependență, ci și de felul cum acestea influențează producerea de noi literaturi. Întâi de toate, teoreticianul român explică faptul că orice canon este perceput ca sumă a suprafețelor sale – care pot genera sensuri, coeziune, mutații sau rearanjări literare și textuale. Ceea ce este considerat important este raportul care se stabilește între planul de adâncime al oricărui canon și suprafața sa aparentă. Planul de profunzime al canonului este destinat unei reflectări calitative, estetice ori axiologice, în timp ce suprafața canonică poate oferi o prezentare a spectrului tematic, structural sau genetic a literaturilor cuprinse în interiorul modelului canonic: „In order to define how the curriculum refers to the canon, I think it is appropriate to point to such relationships as those between langue and parole, between “deep structure” and “surface structure”, or between “competence” and “performance”. This is not to say that canons are literally the langue of which curricula are the parole, but merely to indicate an analogous type of relationship. The canon is invisible, undefined, flexible, with a continuous slow movement inside it: ultimately an unknown realm, perceptible but not precisely measurable, or difficult to capture exactly. Its internal slidings are, by contrast, amplified and multiplied in the curriculum, where they are translated into jerky and discontinuous activities, at a simplified and more cognizable level.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 222).

Credem că această explicație detaliată, care se regăsește în volumul *The Hospitable Canon. Essays on Literary Play, Scholarly Choice, and Popular Pressures* și care îi aparține profesorului Nemoianu, este o veritabilă expertiză taxonomică a conceptului canonic. Examinând celelalte intervenții ale teoreticienilor invitați să contribuie la constituirea volumului colectiv observăm același interes dedicat resorturilor literar-istorice care stabilesc regulile de constituire canonică. Pare că interesul dedicat canonului va produce (în decursul anilor ce vor urma) taxonomii adiacente – liste, criterii, grupări de receptare literară aflate în sincron cu practica academică americană.

Conectând teoriile privind canonul generalizat cu procesul cultural care urmează anilor '90 (este decada reaşezării literaturii americane în interiorul unor cadre sociale care legitimează identitatea de gen, cea sexuală, ori identitățile de grup, etnice sau economico-culturale – EU, EES, USA, ONU, NATO), teoreticienii literari care contribuie la constituirea volumului *The Hospitable Canon* se interesează nu doar de educația, istoria și cultura spațiilor care au produs texte canonice, ci și de obiceiurile comportamentale și de amprentele identitare ale cărților semnate de marii scriitori canonici reprezentativi pentru diferite culturi. Ca un efect firesc al examinării canonului generalizat, teoreticienii care dau startul discuțiilor despre canonul modern (între care și Robert Royal, Charles Altieri, Lilian R. Furs, Roger Shattuck, Glen M. Johnson) ajung treptat să se ocupe de observarea mutațiilor valorice și de degradarea în termeni progresiv-socialiști a calității actului scriitoricesc – deși socialismul, părea, cel puțin din punct de vedere istoric, de mult timp depășit de mentalitățile progresiste ale anilor '90. Între alte observații care încă rămân actuale, chiar și la o distanță de 30 de ani, Nemoianu subliniază faptul că factorii politici și instituționali sunt cei care dau formă unor modele curriculare categorisitoare care, la rândul-le, ajung să influențeze educația generațiilor viitorului. Observăm cum reflectările legate de canonul modern și recent devin instrumente de natură să descrie *personalitatea* unui cititor eclectic uneori, alteori versatil, ori ultraspecializat și selectiv: “Curricular choices are heavily influenced by political institutional factors, particularly in interpretation, but sometimes even in selection. By contrast canons are shaped by deeper and less easily formalized categories: sensibilities, communitarian orientations, broad axiological decisions, tacit preferences, modes of behavior and being.” (V. Nemoianu, R. Royal (eds.), 1991, p. 222).

Ancorându-ne în observarea formelor de teoretizare practicate de la apariția volumului dedicat *canonului ospitalier* (și până în momentul prezent), vom constata că Nemoianu reușește să anticipeze degradarea canonului elitist academic. Cauzele sunt evidente – instituționale și socio-politice. Ca urmare imediată – pe de-o parte standardele academice încep să stabilească itemi de educare nu tocmai elitiști (tot mai accesibili studenților cu un nivel nu stabilit la limita cea mai de sus a performanței intelectuale), iar pe de altă parte practica uniformizatoare (cea a egalității de șanse), alături de încercările de a nu leza demnitățile *educabililor* duc la restructurări curriculare drastice și deloc benefice cultural. Totuși, concluzia optimistă a profesorului Virgil Nemoianu este aceea potrivit căreia canonul rămâne (încă!) un *instrument*, o instituție și mai ales un filtru cultural respectat, în ciuda tuturor “contragerilor” curriculare și disputelor intrinseci, amintite mai sus. Evident, o serie de alte mutații influențează transformările din interiorul curriculei și al canoanelor

literare: deconstructivismul critic, la fel ca poststructuralismul, creează bazele teoretice ale proliferării și producerii de literaturi negatoare, antielitiste, precorporatiste – negând virulent, ostracizând chiar pătura elitiștilor care încă sperau ca literatura să rămână la un nivel conservator, elaborat, sofisticat – elitist și elevat.

În linii prudente, și de multe ori chiar foarte subtile, Virgil Nemoianu subliniază faptul că, încetul cu încetul, valoarea calitativă a producțiilor literare care tind să se instaleze în interiorul canoanelor academice este trecută în plan secund, autorii recenți marșând și accentuând, în principal, pe selectivitate referențială, pe generalitate și generalizare, pe abordarea unor subiecte sensibile (rasiste, marcând discriminări, orori, opresiune, ostracizarea, violența și angoasa psihică), atente la detaliile corectitudinii politice. Toate acestea sunt lucid examinate, cu tact și finețe, arătând chiar opoziția personală a teoreticianului și profesorului aflat în postura de simpatizant coerent al *canonului înalt*. Virgil Nemoianu remarcă mutațiile pe care *canonul înalt* le permite, însă subliniază și faptul că în interiorul acestui canon nu pot fi introduse decât producții excepționale: adică superioare din punct de vedere filosofic și ideatic.

Ca o axă continuatoare, în anii 2000, profesorul român începe să acorde un interes special *postmodernismului cultural*, astfel că, în 2010 publică la Catholic University Press volumul cu titlul: *Postmodernism and cultural identities: conflicts and coexistence*. Acest volum se va dovedi a fi o continuare a procesului de teoretizare a problemei canonice.

Referințe bibliografice:

1. NEMOIANU, Virgil. *Structuralismul*. București: Editura pentru Literatură Universală, 1967.
2. NEMOIANU, Virgil, ROYAL, Robert (eds). *The Hospitable Canon Essays on literary play, scholarly choice, and popular pressures*. Philadelphia /Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991.
3. NEMOIANU, Virgil. *Simptome*. Iași: Editura Institutului European, 1995.
4. NEMOIANU, Virgil. *Utilul și plăcutul*. În: *Studii și reflecții – Literatură – Societate – Religie*, 2015.

LEXICOLOGIE, LEXICOGRAFIE – LECTURI ÎN DIACRONIE

CZU:811.135.1'373'374

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.08>

CONTRIBUȚIA CERCETĂTORILOR DE LA SECTORUL DE LEXICOLOGIE ȘI LEXICOGRAFIE ÎN DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI ÎN DOMENIU

Maria ONOFRAȘ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0552-2214>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Ana VULPE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9437-4326>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Contribution of Researchers from the Lexicology and Lexicography Sector in the Development of Science in this Field

***Abstract.** In the present material we will try to make an overview of the achievements obtained over time in the field of Bessarabian academic lexicology and lexicography. From this perspective, we will point out the main research issues treated during 65 years, referring, for reasons of time and space, only to researchers who, in one way or another, more or less, have been activated in the Lexicology and Lexicography Sector, nominating the main works elaborated and published by them during this time and highlighting their contribution to the development of science in this field.*

***Keywords:** lexicology issues, lexicography, retrospective, research, dictionary.*

***Rezumat.** În materialul de față vom încerca să facem o examinare retrospectivă asupra realizărilor obținute în timp în domeniul lexicologiei și lexicografiei academice basarabene. Din această perspectivă, vom puncta principalele probleme de cercetare abordate pe parcursul a 65 de ani, referindu-ne, din rațiuni de timp și spațiu, doar la cercetătorii care, într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin, au activat în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, nominalizând principalele lucrări elaborate și publicate de ei în acest răstimp și evidențiind contribuția acestora la dezvoltarea științei în domeniu.*

***Cuvinte-cheie:** probleme de lexicologie, lexicografie, analiză retrospectivă, cercetare, dicționar.*

Domeniul lexicologiei

Despre începuturile preocupărilor lexicologice putem vorbi abia prin anii '70, când, lucrând în mod practic la elaborarea mai multor dicționare, lexicografii au ajuns și la anumite generalizări de ordin teoretic pe care le-au abordat în diverse articole, studii, culegeri, iar ceva mai târziu și în monografii. E vorba de cercetătorii Silviu Berejan, Vasile Soloviov, Anton Borș, Tamara Ursu, Irina Crasnov, Ion Zaporojan, Vitalie Voitovschi, Tatiana Celac, Elena Colța, Larisa Lupușor, Gheorghe Druță, care chiar în primele decenii de existență a direcției de cercetare au contribuit la elaborarea mai multor culegeri de profil, ca *Probleme de lexicologie și lexicografie* (Chișinău, 1968), *Studii de lexicografie și lexicologie* (Chișinău, 1973). Totodată, în acea perioadă apar câteva monografii în care sunt tratate diverse probleme din domeniul lexicologiei. Amintim aici de monografia *Limba hronicului lui Dimitrie Cantemir* de Tamara Ursu, 1973, *Cuvintele, câte-s ele* de Anton Borș, apărută în 1982 ș.a. Sigur, ar trebui să vorbim întâi și întâi de patriarhul lingvisticii noastre, inclusiv al lexicologiei, acad. Nicolae Corlăteanu, care are în domeniul respectiv numeroase studii, monografii, manuale și cursuri universitare, de alți cercetători renumiți (Vasile Pavel, Anatol Eremia, Maria Cosniceanu ș.a.), însă, după cum am menționat supra, ne referim în special la activitatea și realizările celor care au trecut prin Sectorul de lexicologie și lexicografie (denumire actuală). Vorbind în continuare despre cercetările lexicologice, nu putem să trecem cu vederea, în acest sens, școala lexico-semantică formată în acea perioadă în jurul reputatului lingvist Silviu Berejan. E vorba de o serie de tineri specialiști pe atunci, precum Gheorghe Popa, Vasile Bahnaru, Constantin Tănase, Gheorghe Stog, Veronica Purice, Maria Onofraș, Ana Vulpe, care sub bagheta ilustrului savant au supus cercetării diverse aspecte ale lexicului și semanticii atât în plan practic, cât și în plan teoretic, publicând numeroase articole, studii, monografii. Numeric, per ansamblu, acestea s-ar încadra în cifra de aproximativ 500. În cele ce urmează vom aminti doar de câteva lucrări mai mari, monografii în domeniu (din totalul de circa 30 de titluri), elaborate de cercetătorii din cadrul sectorului.

În acest scop ne vom referi întâi și întâi la lucrările lingvistului de profil larg, cercetătorul Silviu Berejan, care s-a simțit totuși atras, în special, de problemele de lexicologie, semantică și lexicografie. În acest domeniu savantul a reușit, după cum am menționat mai sus, să-și formeze o doctrină proprie, iar prin îndrumarea competentă a tinerilor specialiști lexicologi și lexicografi, prin coordonarea unor lucrări colective de proporții elaborate în cadrul Secției de lexicologie și lexicografie (pe atunci) a Institutului Silviu Berejan a creat o școală lexico-semantică cu viziuni noi în tratarea lexicului și în redactarea dicționarelor (a se vedea: Berejan, 1996).

Dintre principalele realizări lexicologice am menționa lucrarea sa fundamentală „Echivalența semantică a unităților lexicale”, apărută în 1973 în limba rusă, care rămâne, desigur, ca o etapă în dezvoltarea științei în acest domeniu. Scopul lucrării a fost să definească noțiunea de sinonimie, o problema mult discutată și controversată, iar criteriile de stabilire a sinonimelor fiind multiple. Acad. Silviu Berejan a tratat problema sinonimiei din perspectivă semasiologică. În această lucrare sunt abordate și multe alte probleme de semantică, precum cele ale antonimiei, omonimiei, polisemiei, raporturilor etimologice, conexiunilor dintre componenții autohtoni și cei împrumutați ai seriilor sinonimice, dintre cuvintele cu radical comun și cele cu radical diferit. Astfel, prin analiza multilaterală a sinonimiei acad. Silviu Berejan a contribuit la clasificarea, structurarea lexicului în general, ceea ce este de un real folos pentru elaborarea dicționarilor de diferit tip, pentru activitatea de traducere și pentru lingvistica comparată (Pahomi, Vulpe, 2007, p. 44). Menționăm o dată în plus că ea este și va fi o lucrare de referință pentru lexicologi.

Această direcție de cercetare lexicologică este susținută în continuare, deși cam timid pe atunci, de cercetătorii de la sector Vasile Bahnaru și Valentina Corcimari prin publicarea monografiilor „Mutații de sens: cauze, modalități, efecte” (1988) și respectiv „Terminologia moldovenească a păstoritului (pe baza materialului dialectal)” (1988, apărută în limba rusă).

O nouă etapă în cercetările lexicologice de la sector se conturează în primul deceniu al sec. XXI. Astfel, în 2002 apare monografia dnei Ana Vulpe „Verbele creării în limba română”. Obiectivul primordial al lucrării a constat în relevarea organizării sistemice a lexicului, prin prisma analizei trăsăturilor paradigmatică, sintagmatică ale unui segment lexical, și anume cel al verbelor creării. În 2005 cercetătorul Gheorghe Druță publică lucrarea „Din frământul cuvintelor” în care sunt analizate (teoretic și practic) repercusiunile generate de influența limbii ruse asupra sistemului lexico-gramatical al limbii române din Republica Moldova. În 2008-2009 apar în domeniu două lucrări semnate de cercetătorul Vasile Bahnaru: „Elemente de lexicologie și lexicografie” și „Elemente de semasiologie română”. În prima autorul trece în revistă succint istoria lexicografiei universale și naționale, în mod special insistându-se asupra realizărilor lexicografice din Basarabia. Un interes aparte prezintă informația despre diferite etape de evoluție a lexicografiei. Totodată, în lucrare se ia în discuție o serie de probleme ce țin de semantica elementelor lexicale, de teoria și practica elaborării dicționarilor. Este considerată o lucrare de ansamblu, întrucât sunt examinate aproape toate problemele referitoare la lexicologia și lexicografia de azi. Scoatem în evidență una dintre ideile autorului prin care se susține că deși „au fost editate numeroase dicționare de cele mai variate tipuri”, totuși ducem lipsă de studii teoretice privind lexicologia românească, „astfel

încât practica lexicografică devansează în mod categoric teoria elaborării dicționarilor” (Bahnaru, 2008, p. 279).

În monografia „Elemente de semasiologie română” cercetătorul Vasile Bahnaru încearcă să clarifice unele probleme de importanță majoră din domeniul semasiologiei ca, de exemplu, definiția cuvântului, definirea lingvistică a sensului lexical, tipurile de sememe, identificarea relațiilor existente între conținutul unor unități lexicale distincte etc., acestea fiind generalizate și incluse într-un cadru unic de interpretare și soluționare. În lucrare sunt analizate și categoriile funcțional-stilistice ale lexicului românesc. Totodată, sunt supuse cercetării mutațiile semantice, fiind evidențiați factorii metasemiei (extralingvistici și lingvistici). „Potrivit titlului, această operă științifică pare a fi circumscrisă doar unui singur domeniu, semasiologiei, totuși, prin viziunea teoretică susținută de autor și prin perspectivele de abordare a fenomenelor lingvistice investigate, ea se integrează plenar și armonios câtorva domenii de cercetare limitrofe – lexicologie, semantică/ semasiologie, onomasiologie, lexicografie – și vine să ofere o concepție teoretică integrală, congruentă naturii ontice a faptelor de limbaj vizate, precum și să înlăture golurile ce persistau demult la capitolele de referință în lingvistica românească”, susține Veronica Păcuraru într-o recenzie la care a fost supusă lucrarea (Păcuraru, 2010, p. 129).

Remarcăm că lucrările pot servi drept un compendiu de lexicologie și lexicografie pentru studenții de la filologie.

Tot la școala lingvistică a savantului notoriu, academicianul Silviu Berejan, s-a format și regretata cercetătoare Veronica Păcuraru. Manifestând interes față de mai multe domenii ale limbii, precum lingvistică romanică, filosofia limbajului, semantică și pragmatică, traductologie etc., cele de lexicologie și lexicografie i-au suscitât atenția în mod deosebit. Printre lucrările serioase referitoare la problemele de lexicologie și lexicografie merită a fi menționată monografia „Semnul lexical și dezambiguizarea lui semantică”, asupra căreia a trudit, practic, până în cea din urmă suflare. E un studiu amplu, realizat în cunoștință de cauză și cu multă dăruire de sine. Autoarea abordează o serie întregă de probleme, atât de natură teoretică, cât și practică, referitoare la semnul lexical. Acesta este analizat, cu lux de amănunte, în relație directă cu alte noțiuni apropiate, ca *semnificație*, *referință*, *desemnare*, *denotație* etc.

Mai târziu, între anii 2008-2011 în cadrul proiectului „Subsistemul lexical al limbii: analiză semantică și descriere lexicografică” o parte din membrii sectorului (Vasile Bahnaru, Ana Vulpe, Violeta Ungureanu, Petru Derescu și Lidia Vrabie) este antrenată în activitatea de cercetare a lexicului funcțional românesc din perspectivă didactică, aceasta materializându-se într-un manual de lexicologie. Obiectivul lucrării a constat în cercetarea și

prezentarea cât mai accesibilă a noțiunilor de bază privind structura lexicală a limbii române, în descrierea relațiilor lexico-semantice dintre unitățile lexicale ale limbii române, în ilustrarea informației teoretice printr-o serie de exerciții aplicative. Lucrarea constituie o sinteză a principalelor noțiuni din lexicologie, cuprinzând o descriere de ansamblu a lexicului românesc, actualizată teoretic și aplicativ. De rând cu expunerea reperelor gnostico-teoretice ale temelor au fost prezentate și exerciții de antrenament verbal în vederea formării la cititori a competențelor necesare în domeniu. La elaborarea exercițiilor s-a ținut cont de principiile de bază ale procesului de eșalonare a materialelor didactice: acestea sunt variate, expuse în context situațional și gradate în funcție de dificultate și de obiectivele preconizate la anumite trepte ale studierii temei corespunzătoare.

Apropiindu-ne cronologic de etapa actuală a cercetărilor lexicologice, menționăm că în cadrul sectorului sunt în proces de elaborare, chiar definitivare, două monografii. E vorba de două dintre tinerele noastre cercetătoare, Liliana Botnari, care se interesează de problema variabilității în limbă, o problemă puțin studiată, și Livia Caraman-Căruntu, care abordează problema îmbogățirii „explozive” a lexicului românesc cu englezisme, în special cea a adaptării lor la vocabularul limbii române. Sunt speranțele și perspectiva sectorului.

Domeniul lexicografiei

În domeniul lexicografiei realizările în timp ale cercetătorilor de la sector sunt mult mai palpabile, chiar copleșitoare – aproximativ 80 de dicționare, o bună parte din ele fiind de proporții. Dacă ar fi să punctăm, cronologic, câteva aspecte din activitatea lexicografilor, ar trebui să începem cu dicționarele bilingve de uz general. Deși în comunicarea de față ne-am propus să vorbim despre cercetătorii și lucrările elaborate în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, desigur, nu putem să nu evidențiem faptul că în istoria lexicografiei basarabene, se impune, în primul rând, înainte-mergătorul Nicolae Corlăteanu, în special, prin dicționarele bilingve, și anume prin cele rus-române. Unul dintre acestea este *Dicționarul rus-român* apărut în 1954, care includea circa 46.000 de cuvinte. Mai târziu, în 1967, vede lumina zilei un *Dicționar rus-român* ce cuprindea cu vreo 15 000 de cuvinte mai mult decât cel din 1954. Acesta din urmă este o lucrare lexicografică de o valoare substanțială, nu doar ca volum, ci și ca structură și, mai ales, ca traducere, fiind o lucrare elaborată pe principii adevărat științifice (a se vedea: Vulpe, 2016).

Mai târziu în cadrul sectorului se lucrează la *Dicționarul rus-moldovenesc* în trei volume, ce a văzut lumina tiparului între anii 1987-1988. Această lucrare rămâne până în prezent a fi cea mai voluminoasă și importantă lucrare de acest gen: peste 80000 de cuvinte-titlu cu numeroase exemple și expresii

frazeologice ale limbii ruse cu echivalentele lor în limba română. Selecția cuvintelor rusești, găsirea echivalentelor românești adecvate, înregistrarea numeroaselor construcții de limbă, precizările facultative din paranteze este, fără îndoială, meritul autorilor, care s-au străduit să scoată în evidență valorile semantice și expresive ale lexicului. Menționăm că acest dicționar este unic în lexicografia românească prin faptul că s-au înregistrat nu numai sensurile cuvintelor, dar și nuanțele de sens, ceea ce nu s-a făcut până atunci în niciun dicționar. La elaborarea acestei lucrări a participat un colectiv numeros de lexicografi: Anton Borș, Tatiana Celac, Marcu Gabinschi, Larisa Lupușor, Vasile Soloviov, Vitalie Voitovschi, Elena Colța, Gheorghe Druță, Tamara Popovschi, Tamara Ursu, Ion Zaporojan. Coordonarea lexicografică și redacțională a fost efectuată de Vasile Soloviov și Anton Borș. După cum se știe, acest dicționar nu mai este în circulație, la el, practic, nu mai apelează astăzi numeni. Lucrarea s-a devalorizat odată cu trecerea la grafia latină. În realitate acest dicționar prezintă interes atât științific, cât și practic și a fost apreciat la vremea lui ca fiind de autentică valoare. Nu ar fi deloc rău să fie transcris în alfabet român, actualizat și completat, pentru că, cel puțin, în spațiul de dincoace de Prut mai e nevoie de el.

Activitatea în domeniul lexicografiei continuă cu *Dicționarul român-rus sinonimizat*, Chișinău, 2005, conceput în 2 volume (autori: Anton Borș, Tatiana Celac, Larisa Lupușor, Tamara Pahomi, Tamara Ursu, Vitalie Voitovschi, Angela Chiriță, Maria Onofraș, Galina Cotelea. Redactor coordonator Anton Borș. Redactori Tatiana Celac, Tamara Pahomi, Tamara Ursu, Vitalie Voitovschi). Autorii își puneau mari speranțe în viitorul acestui dicționar, dar din păcate, realitatea crudă a dezmințit încrederea lexicografilor. Volumul II nu a mai apărut, din lipsă de mijloace financiare și, spre mare regret, cu scurgerea timpului, li s-au pierdut urmele fișelor lexicografice cu conținutul acestei lucrări, căci așa se lucra pe atunci la elaborarea unui dicționar. *Dicționarul român-rus sinonimizat* (vorbim doar de vol. I editat) însumează în fond două dicționare – unul de traducere a cuvintelor din limba română în limba rusă și altul de sinonime. În prefața lucrării redactorul coordonator Anton Borș menționa că dicționarul are un caracter de pionierat, ideea sinonimizării aparținându-i, sugerată parțial de *Dicționarul italian-român*, 1983. Credem că nu vom exagera dacă afirmăm că prin modul în care a fost conceput dicționarul, prin bogăția expresiilor frazeologice, a sinonimelor, lucrarea poate fi considerată o realizare originală, un model în domeniul lexicografiei bilingve, atât românești, cât și străine. Datorită calităților sale incontestabile și a modului extrem de serios și profesionist în care a fost alcătuită, lucrarea merită o atenție deosebită. În acest sens, credem că elaborarea volumului II este mai mult decât necesară.

Dintre dicționarele rus-române și român-ruse, de autor, editate de către cercetătorii secției noastre și care s-au evidențiat prin metode noi de alcătuire, prin principii și criterii noi de selectare a cuvintelor etc., trebuie menționate cel puțin câteva. Demn de amintit este *Dicționarul rus-român*, Chișinău, 1999, elaborat de Anton Borș în colaborare cu Ion Zaporojan. Lucrarea conține 17 000 de cuvinte din lexicul uzual al limbii ruse, expresii frazeologice cu traducerea lor adecvată în limba română; *Dicționar rus-român, român-rus*, pentru elevi, elaborat de Ana Vulpe împreună cu Ion Zaporojan; *Dicționar român-rus, rus-român* (autor Ana Vulpe) – o lucrare mai cuprinzătoare, adresată publicului larg, care înglobează, pe lângă cuvintele-titlu, și îmbinări de cuvinte, expresii frazeologice, acoperind toate aspectele vieții social-politice. Microcontextele prezente în dicționar sistematizează posibilitățile combinatorice existente. Acest lucru este foarte important din punct de vedere didactic, căci în așa fel se exclud eventualele greșeli de interferență cu limba română. Dicționarul le permite utilizatorilor să găsească soluții și la unele probleme ce țin de cultivarea limbii și de calitatea limbii ruse și a celei române. Acest din urmă dicționar este inclus în Corpusul de dicționare online ABBYY Lingvo, un produs de dicționare multilingve cu circuit mondial; *Mic dicționar rus-moldovenesc de sinonime*, editat în 1985, și *Dicționar român-rus de sinonime*, editat în 2005, alcătuite de Anton Borș. În aceste lucrări autorul pune la bază particularitățile lexicale ale limbii române, căutând să găsească echivalentele stilistice corespunzătoare din limba rusă sau română. Ca să stăpânim bine limba, trebuie să știm a folosi sinonimele, să cunoaștem bine părțile comune și nuanțele lor semantice – remarca acad. N Corlăteanu în Prefața dicționarului (a se vedea: Borș, 2005, p. 4). Alte două lucrări elaborate și discutate la Sector sunt *Dicționarul moldovenesc-rus*, elaborat de Ion Ețcu, Tamara Ursu, Tatiana Celac și *Dicționarul român-rus* elaborat de aceiași autori, ambele redactate de Tatiana Celac. Dicționarele au câte 31000 de cuvinte-titlu uzuale, precum și un număr considerabil de expresii. Pe lângă fondul tradițional în lucrare au fost incluse și unele cuvinte, sensuri și expresii noi, o parte a cărora o constituie internaționalismele. Au fost inserați și termeni de circulație largă.

Nu sunt de neglijat nici dicționarele bilingve de termeni speciali elaborate de lexicografii de la sector. Astfel, în 2007 Ana Vulpe publică (în colaborare cu Dumitru Popovici) *Dicționar de termeni finaciari și comerciali rus-român-englez, român-rus*, în 2012 – *Dicționar de termeni lingvistici român-francez* și în 2015 – *Dicționar de termeni lingvistici francez-român* (coautor Zinaida Radu).

Cu participarea cercetătorilor de la Sectorul de lexicologie și lexicografie a apărut și o serie de dicționare explicative.

Dintre principalele realizări lexicografice monolingve am menționa *Dicționar explicativ al limbii moldovenești* (DELM) în 2 vol. (primul volum – 1977, al doilea – 1985), care este o lucrare lexicografică în multe privințe originală. Originalitatea ei, în special, vol. II, constă în aplicarea unor principii moderne de structurare și descriere a materialului factual, în tehnica de prezentare sistemică a tuturor părților de vorbire și în special a verbului, pentru care au fost elaborate formule-tip, aplicate în mod consecvent în corpul dicționarului. Modul de interpretare semantică și gramaticală a unităților lexicale a atras atenția specialiștilor și a opiniei publice. Responsabil de vol. I a fost Vasile Soloviov, vol. II – redactor principal acad. Silviu Berejan. Redactori: vol. I – Maria Podică, Vasile Soloviov, Tamara Ursu, Anton Borș, Vitalie Voitovschi; vol. II – Anton Borș, Ion Zaporojan, Nicolae Mățaș, Ion Mocreac, Gheorghe Rusnac, Tamara Ursu, Tatiana Celac, Alexei Cenușă. La citirea și confruntarea materialelor în corectură au luat parte Maria Onofraș, Veronica Purice și Eliza Roșcovan.

Dicționar explicativ uzual (DEU) – apărut în 1999 și alcătuit de Maria Onofraș, Claudia Rusu, Ana Vulpe, Lidia Vrabie, Ion Zaporojan. Au conlucrat la redactare și dr., prof. univ. Ioan Oprea (Iași), fiind și redactor de editură, dr. Lucreția Mareș, Eleonora Popa și Ion Dănăilă – lingviști din București, Institutul de Lingvistică. Conducătorul lucrării – academicianul Silviu Berejan. Dicționarul conține aproximativ 35 000 de cuvinte selectate după două criterii. Primul ține de frecvența cuvintelor în limba actuală, care include atât cuvinte din limba contemporană, cât și arhaisme, regionalisme, istorisme etc., dar întâlnite frecvent în literatura clasică. Menționăm în mod special contribuța redactorului Ioan Oprea care a curățat volumul de acel iz basarabean care mai persistă în mediul nostru. Al doilea criteriu ține de utilizarea rațională a spațiului. S-a renunțat la diminutive, augmentative, infinitive lungi, participii, al căror sens îl putem deduce din cel al cuvântului de bază. Din termeni au fost selectați doar cei determinologizați, iar din cuvintele recente au fost reținute doar cele care se bucură de o largă circulație și au șansa de a rămâne în limbă. La elaborarea *Dicționarului explicativ uzual* au fost aplicate, sub conducerea acad. Silviu Berejan, metode noi de redactare, mai avansate din punct de vedere științific, relevându-se tabloul ontologic al vocabularului limbii române. DEU este un dicționar normativ, întrucât redactorii, prin numeroase și variate indicații, s-au străduit să impună publicului normele limbii literare. Dicționarul are numai definiții analitice care redau exact trăsăturile specifice ale cuvintelor într-o exprimare clară, concisă, accesibilă și frumoasă. Definițiile au fost ilustrate cu frazeologisme uzuale și exemple redacționale pentru înțelegerea mai exactă a sensurilor.

Dicționar explicativ și etimologic, 2007, autor Ana Vulpe. Deși nu are un caracter exhaustiv, dicționarul reunește cuvinte ce acoperă un inventar lexical

de o mare diversitate: elemente din fondul comun, neologisme, termeni, dar și cuvinte învechite, regionalisme, elemente derivative, expresii frazeologice, locuțiuni. La sfârșitul articolului lexicografic este indicată etimologia cuvântului. Fiecare cuvânt cuprinde o definiție analitică succintă, laconică și accesibilă, urmată de sinonime și material ilustrativ.

Grație angajaților de la sector, cercetarea s-a soldat și cu un *Dicționar explicativ de cuvinte și sensuri recente* (cu exemple din limbajul uzual), 2016. Autori: Veronica Păcuraru, Violeta Ungureanu, Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Veronica Păcuraru. Revizia finală Veronica Păcuraru, Ana Vulpe.

Actualmente, după cum se știe, în vocabularul românesc au pătruns masiv cuvinte și sensuri inedite, ceea ce se datorează îndeosebi împrumuturilor mai recente din engleză, în primul rând, apoi din franceză, italiană, germană. Desigur, cei ce posedă aceste limbi le vor include adecvat în orice context, iar cei ce nu le cunosc le vor desprinde lesne înțelesul din dicționar. Autorii lui au reușit să examineze destul de minuțios inovațiile actuale din lexicul limbii române, ce s-au produs într-o perioadă relativ mică (2000-2015), când au intrat cele mai multe lexeme, pe care vorbitorii, uneori, le întrebuițează impropriu. Putem accentua că, în comparație cu alte dicționare de acest gen, acesta din urmă include cele mai recente cuvinte și sensuri pe care vorbitorii, cel puțin cei instruiți, trebuie să le cunoască, pentru a nu comite erori lexicale. Am putea spune fără ezitare că această lucrare, fundamentală și originală, este un adevărat vademecum pentru oricine.

Dicționar explicativ tematic, 2020, autori: Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe, coordonatorul lucrării Ana Vulpe, lectura finală: Maria Onofraș, Ana Vulpe. Lucrarea face parte din seria de dicționare tematice explicative de uz didactic. Deși există deja o anumită tradiție, cel puțin în lexicografia europeană, actualul dicționar este unicul în arealul românesc. El cuprinde, într-o formulă redusă, cele trei sfere conceptuale de bază: Universul, Natura, Omul, divizate în domenii și subdomenii. Optând pentru clasificarea noțională a cuvintelor, opusă celei alfabetice, autorii și-au propus să reflecte raporturile dintre cuvinte, caracterul sistemic al lexicului, organizarea lui în câmpuri sau grupuri tematice. În cadrul unui subgrup cuvintele sunt repartizate după părți de vorbire, apoi aranjate în ordine alfabetică. La realizarea dicționarului s-a ținut cont de anumite principii, în special: 1) toate definițiile sunt de tip analitic; 2) cuvintele-sinonime au definiții similare etc. Lucrarea cuprinde și o anexă cu un *Indice*, în care întreg inventarul de cuvinte este aranjat într-o ordine alfabetică generală, cu indicarea paginii unde ar putea fi găsit un cuvânt. Indicele permite a judeca despre volumul integral al lucrării, despre numărul total de elemente lexicale descrise. Dicționarul este unul original, singular, prin faptul că se înscrie într-o

categorii de lucrări lexicografice mai rară, mai puțin cunoscută, mai puțin obișnuită – cea a dicționarilor ideografice.

Membrii Sectorului de lexicologie și lexicografie au elaborat și lucrări în domeniul lexicografiei didactice. Unul dintre dicționarele care s-a impus pe piața basarabeană, și nu numai, este *Dicționarul explicativ ilustrat. Clasele I-IV*, 2003. Conceput într-o manieră ingenioasă prin definițiile sale, are o orientare metodică bine determinată, un adresat concret și ține cont în mod neabătut de scopurile, sarcinile și specificul vârstei date. Dicționarul este abundent ilustrat, desenele aducând o notă vie, atrăgătoare, îndeplinind și un scop practic esențial: clasifică și individualizează numeroase noțiuni care, prin forța împrejurărilor, au o definiție sumară. Succesul de care se bucură acest dicționar în spațiul românesc se datorează în bună parte capacității autorilor (Ana Vulpe, Maria Onofraș, Claudia Rusu, Tamara Popovschi, Lidia Vrabie, Ion Zaporojan). Dovadă servește și premiul *Cartea anului*, decernat la Târgul de Carte de la București, 2003, dar și numeroase ediții ulterioare – 2007, 2014.

Dicționar explicativ pentru elevi, 2003. Autori Maria Onofraș, Claudia Rusu, Ana Vulpe. Dicționarul cuprinde 26000 de cuvinte care reprezintă vocabularul real, necesar unui elev și constituie una din primele încercări de sistematizare a lexicului în cuiburi derivate, concentrând astfel potențialul semantic la maximum. Spre exemplificare prezentăm cuvântul *pădure* – și derivatele lui *pădurar*, *păduratic*, *pădurărit*, *pădurean*, *pădureancă*, *pădureț*, *păduros*, *a împăduri*, *a despăduri* etc. Acest dicționar s-a bucurat tocmai de 7 ediții.

Un dicționar cunoscut și des utilizat este *Dicționarul explicativ pentru elevi*, 2000, autori, Vasile Bahnaru și Veronica Păcuraru. Acest dicționar relevă tendința autorilor de a conjuga un punct de vedere lexicografic practic, fapt care permite a construi un sistem de prezentare a unităților lexicale din dubla perspectivă: atât sub unghiul de vedere al relațiilor lexicale ce caracterizează cuvintele decrise ca unități ale codului limbii, cât și sub aspectul particularităților de funcționare discursivă a lor. Fiind reeditat, dicționarul este binevenit și în contextul în care de la apariția primei ediții (1991) și până astăzi s-au produs câteva evenimente în plan lingvistic: apariția a numeroase neologisme cu conținut științific, tehnic, politic etc., care au fost riguros selectate și incluse în registru. Fiecare sens este dotat cu o definiție lexicografică analitică care corespunde principiului substituibilității, conform căruia definiția numai atunci este reușită, când substituie perfect în context cuvântul din registru.

În cadrul proiectului instituțional *Subsistemul lexical al limbii române: analiză și descriere semantică și lexicografică* a apărut *Dicționarul de cuvinte, locuțiuni și expresii frazeologice echivalente*, 2016. Autori: Tamara Pahomi,

Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Ana Vulpe. În lucrare s-a încercat să se prezinte o formulă de structurare a informației semantice într-un tip de dicționar în care unitățile lexicale monomembre pot fi dublate, sub aspect semantic și gramatical, de unități polimembre echipolente. Prin urmare, drept intrări în Dicționar sunt considerate doar acele cuvinte care au, cel puțin, un echivalent semantic constituit dintr-o grupare de cuvinte osificate, adică mai întâi au fost identificate locuțiunea sau frazeologismul, determinat sensul lor și, în cazul în care acesta poate fi exprimat printr-o unitate lexicală monomembră, atunci atât unitatea lexicală monomembră, cât și gruparea de cuvinte osificată au intrat în corpusul dicționarului. Scopul final al acestei lucrări a fost să ofere celor interesați un instrument de lucru și în caz de necesitate, și în caz de delectare spirituală, întrucât frazeologismele formează, după cum afirma marele scriitor clasic M. Eminescu, „adevărata bogăție a limbii” și „dau fiecărei limbi o fizionomie proprie”.

Mic dicționar de cuvinte și expresii celebre, conceput de Anton Borș și editat în 2009. Această cărțuie cuprinde doar un strop din marele ocean al înțelepciunii omului, al moralității acestuia – menționează în prefață autorul. Aveți în față o mică călăuză-cheie spre a deschide drumul către stele, a cultiva frumosul, binele, adevărul, compasuinea, perfecțiunea morală, iubirea de aproapele nostru și alte virtuți. „Cuvintele și expresiile lansate odată de marii gânditori ai limbii, inclusiv și de cei români – Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu, Grigore Vieru, Mihai Cimpoi etc. – spune în continuare autorul – le-am selectat la îndemnul inimii, din diferite surse” (Borș, 2012, p. 5). În 2012 apare *Breviar de maxime și meditații*, conceput tot de lexicograful Anton Borș. Breviarul înmănușează maxime și cugetări risipite în diverse opere ale măștrilor de altădată, începând cu exemple din anticul Sophocles și încheind cu aforisme lansate și traduse de scriitorii Grigore Vieru, Aureliu Busuioc, Igor Crețu, Alexandru Cosmescu, Vladimir Beșleaga ș.a.

Membrii sectorului au participat și la realizarea proiectului *Unitățile sinonimice, antonimice și paronimice în sistemul lexical al limbii și descrierea lor lexicografică*. Rezultatul acestui proiect l-a constituit seria de dicționare speciale: de sinonime, de antonime, de paronime și de omonime: 1) *Dicționar de sinonime*, 2007, *Dicționar de sinonime al limbii române* (cu exemple), 2014. Interesul pentru aceste cărți se impune prin prestigiul numelui cercetătorilor: Anton Borș, Tamara Pahomi, Claudia Rusu, Valeriu Sclifos, Ana Vulpe. Coordonatorul lucrării Ana Vulpe, lectură finală Tamara Pahomi, Ana Vulpe. Prin o pregătire și o experiență lexicografică foarte bună, dobândită în cadrul sectorului, autorii ne oferă o lucrare deosebit de utilă pentru publicul larg. Rigurozitatea științifică e unul dintre obiectivele principale spre care tind

autorii lucrării și realizarea acestui obiectiv a presupus respectarea strictă a unor principii obligatorii pentru un dicționar de acest tip – criterii externe (ordinea alfabetică, frecvența) și criterii interne (semantice). În primul rând, cuvintele au fost selectate după criteriul frecvenței, fiind înglobate, în special, cele de uz general, care se bucură de o largă circulație în limbă. În al doilea rând, fiecare cuvânt-titlu este urmat de sinonime sau serii sinonimice, evitându-se trimiteri obositoare de la un cuvânt la altul. În al treilea rând, pentru cuvintele-titlu se indică accentul și categoria morfologică; în cazul unora, a împrumuturilor recente, se precizează normele de scriere și de pronunțare corecte. Și, în sfârșit, criteriul semantic a permis stabilirea echivalențelor după sensuri. Dicționarul combină criteriul semantic cu valorile funcționale – enumerarea sinonimelor se realizează de la cele literare spre cele neliterare, de la cele de largă circulație spre cele de circulație mai restrânsă, de la cele neutre la cele cu valoare stilistică. O astfel de repartitie indică sinonimului toți parametrii de care are nevoie pentru a ști când și cum se pot înlocui reciproc. Pentru înțelegerea exactă a sensului și pentru a oferi un model de includere adecvată într-un context, fiecare serie sinonimică este ilustrată cu scurte contexte redacționale, care au fost gândite și formulate exact pentru sensul respectiv.

Cercetătorii de la sector au publicat și un *Dicționar de omonime al limbii moldovenești*, 1988, redactor principal acad. Silviu Berejan, redactori și alcătuitori Vasile Bahnaru, Veronica Purice. Au mai colaborat Vasile Botnariuc, Ion Zaporojan. Lucrarea este însoțită de un amplu studiu introductiv, scris de Silviu Berejan, Vasile Bahnaru, Ion Zaporojan.

Problema omonimelor întâmpina dificultăți din cauza înțelegerii diferite a fenomenului dat. Astfel, unele lucrări de lexicologie, unele manuale împart omonimele în omonime propriu-zise, omofone și omografe. Această sistematizare este puțin convingătoare din punct de vedere teoretic și nu ne vorbește nimic despre omonimele rezultate din diferențierea semantică a cuvintelor polisemantice, despre omonimele etimologice, despre omonimele ce aparțin la diferite clase sau categorii gramaticale etc. (a se vedea *Dicționar de omonime al limbii moldovenești*, 1988, Prefață, p. 10). Autorii au realizat o nouă viziune asupra omonimelor din limba română, propunând propria clasificare: omonime lexiale, omonime lexico-gramaticale și omonime morfologice. În această lucrare este pus accentul pe omonimia lexicală, care constituie „nucleul” fenomenului general în limbă (*ibidem*, p. 7). În concepția autorilor omonime sunt două sau mai multe cuvinte ce se pronunță la fel, însă au sensuri lexical diferite, deci este vorba de două trăsături esențiale ale acestui fenomen și anume: coincidența formală, sonoră și diferența de sens.

Problema omonimiei a fost și în vizorul cercetărilor lexicografice ale savantului Vasile Bahnaru, care a pornit de la fenomenul omonimiei

reinterpretat în lumina investigațiilor științifice de ultima oră, de la realizările teoretice ale lexicografiei române. Astfel omonimele au fost identificate pornind de la următoarele criterii: 1) etimologic, în cazul când unitățile de vocabular au origine diferită; 2) gramatical, în virtutea faptului că una și aceeași unitate lexicală nu poate aparține concomitent la două sau mai multe clase morfologice; 3) derivativ, în situația când două sau mai multe unități lexicale derivă fie de la radicali diferiți, fie de la radicali omonimi sau sunt formate cu ajutorul unor afixe omonime; 4) semantic, atunci când omonimele s-au format în urma dezintegrării semantice a unor cuvinte polisemantice. Toate blocurile omonimice sunt identificate în baza acestor criterii și fiecare unitate este însoțită de exemple concrete, împrumutate din literatura artistică sau create ad-hoc de către autor.

În cadrul acestui proiect a fost elaborat și *Dicționarul de paronime*, 2007, ediția a II-a, revăzută și exemplificată – 2018. La această lucrare au colaborat Lidia Vrabie și Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Ana Vulpe. Existența unei imense bogății de paronime a pus în fața autorilor o problemă dublă: selectarea materialului care să constituie inventarul lucrării și corectitudinea formei și a sensului. În acest context, o explicație de rigoare se impune în ce privește delimitarea categoriei de paronim. În lucrarea de față s-a pornit de la accepția paronimiei în sens îngust. Astfel, au fost prezentate drept paronime cuvintele cu asemănare maximă de formă și cu sens diferit, care au un procent de confuzie înalt (de ex. *alizie – iluzie, a investi – a investi, familial – familiar* etc.). Adică au fost selectate perechile de cuvinte (atât din limbajul general, cât și din cel terminologic) ce se confundă frecvent, dar și cele ce ascund în sine pericolul folosirii lor incorecte în vorbire. Originalitatea lucrării constă în faptul că pentru o mai bună înțelegere a sensurilor cuvintelor paronimice definițiile sunt însoțite, aproape în totalitate, cu exemple redacționale.

Dintre dicționarele de antonime, amintim, în ordine cronologică, de unul elaborat de Gheorghe Druță și Valentina Corcimari. Redactor – Gheorghe Druță, conducătorul lucrării – acad. Silviu Berejan, apărut în 1988. Lucrarea include o bună parte din fondul de antonime al limbii române. Manifestând aspecte semantice polare, antonimele lexicale servesc drept un important mijloc stilistic, capabil să facă mesajul mai plastic și mai sugestiv. În partea introductivă a lucrării autorii definesc antonimele lexicale drept cuvinte cu sensuri opuse, care oglindesc un anumit tip de relații semantice și se pot angaja în relații contrare, se presupun și se completează reciproc și care fac parte din aceeași clasă lexicală, adică reprezintă aceeași parte de vorbire. În 2002, Gheorghe Druță elaborează și editează un alt dicționar de antonime, de această dată, racordat la necesitățile elevilor, acesta făcând parte din seria Biblioteca școlară. Ceva mai târziu, 2004-2007 în cadrul proiectului

Unitățile sinonimice, antonimice și paronimice în sistemul lexical al limbii și descrierea lor lexicografică, cercetătorul Gheorghe Druță își concentrează activitatea asupra elaborării unui dicționar de antonime mai cuprinzător, după principii revăzute și cu un set de material ilustrativ pertinent pentru fiecare cuplu antonimic. Din păcate, din lipsă de surse financiare, acesta nu a văzut lumina tiparului când era în viață autorul. Ne străduim ca până la finele anului lucrarea să apară, cel puțin, în variantă electronică.

Un alt dicționar de antonime (cu exemple din literatura artistică) este cel elaborat de Vasile Bahnaru, apărut în mai multe ediții (2013, 2016). Textul propriu-zis al dicționarului este precedat de un studiu introductiv care scoate în evidență elementul semantic prin care un cuvânt se opune altuia, adică acea parte a sensului cuvântului în baza căreia se stabilește raportul de antonimie. În dicționar perechile antonimice sunt însoțite de definiții concise, clare, din care derivă atât trăsătura semantică comună, elementul lor unificator, cât și acea parte de sens prin care termenii respectivi se opun. După fiecare definiție este plasat unul sau mai multe exemple care demonstrează utilizarea corectă a elementelor blocului în contexte concrete.

Încheiem trecerea în revistă a lucrărilor lexicografice elaborate pe parcursul a mai mult de șase decenii de cercetătorii de la Sectorul de lexicologie și lexicografie cu o lucrare care, iertată să ne fie lipsa de modestie, încununează strădaniile generațiilor de lexicografi basarabeni, a căror activitate, de fapt, ne-a permis să nu reluăm totul de la capăt, și anume recent apărutul *Dicționar explicativ al limbii române actuale*, în 4 volume, editat cu sprijinul financiar al Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova, căruia îi aducem sincere mulțumiri și pe această cale. Lucrarea a fost realizată de lexicografi experimentați, dar și mai tineri, cu mai puțină experiență, dar pasionați de munca lexicografică, întrucât fără pasiune, fără dragoste și, principalul, fără răbdare, fără dexteritate, nu se poate activa în acest domeniu. Autori: Vasile Bahnaru, Liliana Botnari, Livia Căruntu-Caraman, Viorica Molea, Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Scrifos, Lidia Vrăbie, Ana Vulpe. Coordonatoare: Ana Vulpe.

Dicționarul este unul de proporții, actualizat la realitatea limbii, cuprinzând peste 60.000 de cuvinte, locuțiuni și expresii. Deși ca număr de unități lexicale explicate nu depășește alte dicționare de acest tip (spre ex., DEXI include 81.000 de cuvinte, DEX-ul ediția a III-a din 2016 – peste 67.000 de cuvinte), totuși calificativul de lucrare mare, cuprinzătoare (1972 de pagini) este îndreptățit de informația complexă pe care o cuprinde, fiind unul dintre puținele dicționare, poate unicul, în care, pe lângă partea de bază – cea explicativă, articolul lexicografic mai cuprinde (într-o paranteză plasată înaintea părții explicative) indicații privind unele dificultăți de pronunție, de silabație fonetică, de ortografie, dificultăți de ordin morfologic etc. Totodată, definiția este urmată

de elementele de echivalență sau/ Și opoziție respective, adică cititorul va avea la dispoziție atât sinonimele, cât și antonimele cuvântului sau sensului și nu va trebui să le caute prin alte tipuri de dicționare. Cuvintele sunt ilustrate cu exemple, doar că acestea sunt delimitate strict de definiția propriu-zisă, oferind modele de utilizare a cuvintelor în context. La sfârșitul articolului lexicografic se indică și paronimul cuvântului, în cazul în care se atestă. Astfel, l-am putea numi dicționar-minibibliotecă. Deși, evident, dicționarul nu este unul de sinonime și nici de antonime sau paronime, informațiile privind aceste relații semantice amplifică caracterul didactic al lucrării.

În prezent, în cadrul proiectului de cercetare *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, subtema *Cercetarea și valorificarea lexicului limbii române în context general românesc*, se elaborează un dicționar de englezisme recente cu exemple. Trudesc la el Livia Caraman, alcătuire de articole lexicografice, și Ana Vulpe, redactare articole lexicografice. Sperăm să se finalizeze o lucrare utilă publicului larg, mai ales în contextul „invaziei” de englezisme din ultimele decenii. Or, limba unui popor, în speță vocabularul ei, trebuie să se adapteze permanent la condițiile mediului sociopolitic, economic și cultural în care acesta trăiește.

Totodată, în cadrul aceluiași proiect membrii sectorului desfășoară o activitate intensă în direcția digitalizării dicționarelor academice elaborate pe parcursul acestor 65 de ani. Suntem abia la început de cale și, în acest sens, avem de parcurs o cale lungă și deloc ușoară, întrucât o bună parte din lucrările lexicografice menționate supra sunt cu grafie rusă și e nevoie să se efectueze mai multe procese (scanare, transliterare, parsare etc.) până a le vedea în variantă digitalizată. Dar începutul e promițător. Avem creată o platformă dex.ifr.md pe care sunt încărcate deja vreo trei dicționare. Sperăm să putem propune publicului larg un corpus de mai multe dicționare digitalizate care să poată fi accesat de oricine.

Încheind partea comunicării în care s-a vorbit despre dicționare, nu putem să nu menționăm ideea că operele lexicografice sunt veritabile obiecte de cultură, având un pronunțat caracter practic și fiind consultate de cele mai diverse categorii de cititori. Totodată, fără a insista asupra dificultăților enorme pe care le presupune realmente elaborarea unui dicționar și mai ales a unui de proporții și de echipă, îl invocăm pe ilustrul filolog italian Giulio Cesare Scaligero, care susținea că, „mai ușoară poate fi socotită pentru cineva osânda de a munci toată viața la ocnă, decât aceea de a face un dicționar”. Iar proeminentul lingvist, inclusiv lexicograf, regretatul Silviu Berejan susținea că „alcătuirii de dicționare sunt sclavi ai materialului de limbă ce îi copleșește prin imensitatea sa”.

Acestea ar fi câteva dintre realizările mai evidente ale celor care au constituit sau constituie actualmente cadrul cercetărilor academice din

domeniile lexicologie și lexicografie ale Institutului de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

În concluzie menționăm că, la prima vedere, cele expuse supra ar părea niște date simple, statistice, însă ele înglobează ani de muncă, de zbucium, de bucurii, de succese, poate și de anumite nereușite, ale celor care au format de-a lungul timpului echipa Sectorului de lexicologie și lexicografie în cadrul institutului. Oricum, credem că, prin lucrările elaborate pe parcursul a 65 de ani, membrii acestui sector (din toate timpurile) au contribuit într-o măsură palpabilă la scrierea și îmbogățirea istoriei științei lexicologice și lexicografice românești.

Iar noi, lexicologii, lexicografii de astăzi, prin ceea ce facem și vom mai face cât ne va mai fi îngăduit, considerăm că vom continua să le aducem un pios omagiu tuturor celor de dinaintea noastră, care au activat în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie al Institutului și cărora „le slujim memoria” pe parcursul întregii noastre activități.

Referințe bibliografice:

1. BBAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p.
2. BAHNARU, Vasile, PURICE, Veronica. *Dicționar de omonime al limbii moldovești*. Chișinău: Lumina, 1988, 598 p.
3. BEREJAN, Silviu. Cinci decenii de studiere a limbii. Lexicologie și semantică. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1996, nr. 4, p. 21-23.
4. BORȘ, Anton. *Breviar de maxime și meditații*. Chișinău: S.C Profesional Service, 2012, 286 p.
5. BORȘ, Anton. *Dicționar român-rus de sinonime*. Chișinău: Litera, 2005, 442 p.
6. PAHOMI, Tamara, VULPE, Ana. Aspecte ale contribuției acad. Silviu Berejan în domeniul lexicologiei și lexicografiei. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 2007, nr. 3-4, p. 44-46.
7. PĂCURARU, Veronica. Semasiologia între tradiție și inovație. În: *Akados. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*. Chișinău, 2010, nr. 1, p. 129-131.
8. VULPE, Ana. Parcursul lexicografiei basarabene: de la dicționarele lui N. Corlăteanu la dicționarele digitale. În: *Philologia*. 2016, nr. 5-6, p. 130-137.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

**PROIECȚIA COGNITIVĂ
A NEOLOGISMELOR INTERNAȚIONALE
ÎN CONTEXTUL EVOLUȚIILOR ACTUALE**

Viorica MOLEA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5048-0856>
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

**The Cognitive Projection of International Neologisms
in the Context of the Current Developments**

***Abstract.** The new circumstances of society's development entails the acquisition of new words and expressions that reflect these realities. It is a only natural that all the changes occurring in the world have an echo in the language, in general. And, since these changes can be downright overwhelming, they are all reflected in the lexicon and in communication. At the same time, we should mention that some linguistic areas have a greater impact on new lexical acquisitions than others. But, whatever the trends in this regard, there is a progressive growth of international neological elements, and, through them, a standardization of perceptions, of thinking in the immense space of human civilization.*

We note that the investigation of trends related to the ever closer interpenetration of languages through the use of an international neological lexicon constitutes an ongoing objective in linguistic research.

Keywords: *international neologisms, cultural-cognitive, lexicon, globalization, media, technological, standardization.*

Rezumat. *Condițiile noi de dezvoltare a societății impun și necesitatea achiziționării de noi cuvinte, expresii, care să oglindească aceste realități. Este un lucru firesc ca toate schimbările care se produc în lume să aibă ecou în limbă, în general. Și, întrucât aceste schimbări sunt de-a dreptul covârșitoare, toate se reflectă în lexic, în comunicare. Totodată, menționăm că există domenii cu un impact mai mare al noilor achiziții lexicale, altele, cu un impact mai mic. Însă, oricare ar fi tendințele în acest sens, semnalăm o creștere progresivă a elementelor neologice internaționale, iar, prin intermediul lor, o uniformizare a percepțiilor, a gândirii în spațiul imens al civilizației umane.*

Remarcăm faptul că investigarea tendințelor referitoare la întrepătrunderea tot mai strânsă a limbilor prin utilizarea unui lexic neologic internațional constituie obiective actuale în cercetarea lingvistică.

Cuvinte-cheie: *neologisme internaționale, cultural-cognitiv, lexic, globalizare, media, tehnologic.*

Lexicul unei limbi configurează spectrul noțional-cognitiv al unei națiuni, reflectă în sincronie tot parcursul istoric al acesteia, cu tot ce constituie conștiința națională. Crearea unui spațiu lingvistic etnocultural s-a produs în diacronie prin conglomerarea proceselor existențiale de milenii, astfel formându-se, cristalizându-se concepte, tradiții, clișee, care au contribuit la supraviețuirea culturală a popoarelor. „Prin intermediul limbii omul încifrează, acumulează, păstrează, transmite și descifrează diverse cunoștințe”, afirmă Ludmila Ali (2016).

Până la apariția tehnologiilor moderne, în special, a internetului și, drept consecință, a instituirii globalizării, care transformă civilizația umană într-un tot unitar, într-un acord existențial continuu, lumea era segmentată în enclave naționale, cu hotare lingvistice distincte, dar permissive, în sensul împrumuturilor strict necesare. Astăzi aceste hotare încep a se estompa tocmai prin fluxul nestăvilat al noilor realități. Conturul ideal al idiomelor devine mai palid prin pătrunderea și întrepătrunderea elementelor neologice, reflexe ale acestor realități. Neologizarea constituie, astăzi, unul dintre cele mai importante și mai dinamice procese de transformare și de îmbogățire atât a vocabularului, cât și, mai ales, a culturii popoarelor. Neologizarea presupune îmbogățirea vocabularului atât pe căi externe, prin împrumuturi directe și indirecte, cât și interne, prin derivare, compunere, conversie. Noi abordăm aici neologizarea ca pe împrumuturi sau achiziția elementelor lexicale, a structurilor și chiar a formelor într-o limbă din alte limbi. Totodată, ne referim la elementele împrumutate, practic, de toate limbile lumii, într-o măsură mai mare sau mai mică, în mod special, din limba engleză.

Dacă până nu de mult studiul neologismelor constituia un cadru îngust al lexicologiei și lexicografiei, astăzi au apărut multiple perspective de cercetare a acestora: aspectul etnologic, psihologic, cultural, cognitiv etc.: „Odată cu dezvoltarea variatelor domenii ale lingvisticii apar și perspective noi de investigație a lexicului neologic. O atenție deosebită trebuie acordată aspectelor lingvistice cultural și cognitiv. Perspectiva lingvoculturală a studiului neologismelor permite a determina modul în care aceste unități noi reflectă elementele de cultură, noile realități, foarte importante în procesul de comunicare interculturală”, susține Ali L. (Ali, 2016).

Condițiile noi de dezvoltare a societății impun și necesitatea achiziționării de noi cuvinte, expresii, care să oglindească aceste realități. Este un lucru firesc ca toate schimbările care se produc în lume să aibă ecou în limbă, în general. Și, întrucât aceste schimbări sunt de-a dreptul covârșitoare, toate se reflectă în lexic, în comunicare. Totodată, menționăm că există domenii cu un impact mai mare al noilor achiziții lexicale, altele, cu un impact mai mic. Însă, oricare ar fi tendințele în acest sens, semnalăm o creștere progresivă a elementelor neologice internaționale, iar, prin intermediul lor, o uniformizare a percepțiilor, a gândirii în spațiul imens al civilizației umane. „Astăzi se produce o rapidă înnoire lexicală pretutindeni în lumea civilizată, grație mijloacelor informatice care favorizează comunicarea rapidă și, mai ales, accesul populației largi la informații, în special de natură tehnică, științifică și artistică”, consideră cercetătoarele C.-G. Pamfil, E. Tamba Dănilă, relevând că „globalizarea sau mondializarea oferă națiunilor angajate într-un astfel de proces posibilitatea înțelegerii unitare a realităților de tot felul, având ca rezultat firesc și imediat omogenizarea conceptuală și lingvistică” (Pamfil, Tamba Dănilă, 2011).

Investigarea tendințelor referitoare la întrepătrunderea tot mai strânsă a limbilor prin utilizarea unui lexic neologic internațional constituie obiective actuale în cercetarea lingvistică. După cum spuneam, sunt accesate și implicate mai multe domenii științifice, care ar elucida multiple aspecte și eventuale impacturi asupra vorbitorilor unei limbi concrete. Dintre cele mai recente abordări în acest sens am putea numi lingvistica cognitivă, culturologia lingvistică, dar și pragmatica, psiholingvistica ș.a. Cercetătoarea rusă Ali L. observă că, „cel mai profund va înțelege și va investiga esența acestor fenomene lingvistica cognitivă. Această perspectivă permite a stabili modalitatea de receptare a cunoștințelor, care se produce în cadrul relațiilor semantice, permite a releva mecanismele extralingvistice de reprezentare care trebuie concretizate în diverse structuri lingvistice.” De aceea „cognitiști” încearcă să analizeze structura cunoașterii pe care o comportă neologismele și influența lor asupra viziunii conceptuale și lingvistice a omului modern”. Totodată, lingvista menționează că „direcția cognitivă în cadrul neologiei se află, deocamdată, la etapa de constituire.” (Ali, 2016). Cele mai importante mecanisme cognitiv-discursive ale neologizării sunt: cognitiv-semantic, cognitiv-derivat și cognitiv-comunicativ, care determină, respectiv, procesele de neologizare semantică, neologizare de formare a cuvintelor și neologizare, determinată de comunicarea interculturală (Kasianova, 2009).

Fiind implicat în aceste procese lingvistice globale, vorbitorul de limba română suportă aceleași consecințe în comunicare ca și cel de limbă franceză, germană, rusă sau chiar engleză. Este atras, constant și obiectiv, în derularea

proceselor care au loc în lume, preluând și utilizând ca pe ceva firesc noile elemente de vocabular, care îl apropie de realități și lucruri inaccesibile sau total necunoscute până odinioară.

Distincția dintre împrumuturile de până acum și cele mai recente constă în faptul că ultimele sunt mult mai numeroase și mai prezente atât în domenii ca cel economic, politic, cultural, cât și în cotidian spre deosebire de neologismele de acum câteva decenii, când le puteai întâlni mai mult în limbajul științific sau economic. În viața de zi cu zi împrumuturile erau utilizate mult mai rar fără necesitate. Cauzele acestei stări de lucruri rezidă în tehnologizarea excesivă și consecințele ei (internetul, rețelele de socializare, toată media socială), precum și în interconectarea globală a tuturor factorilor existențiali ai umanității. Bineînțeles, limba, prin sinergia ei, va respinge multe dintre elementele neologice inutile și le va păstra doar pe cele care au contribuit la îmbogățirea semantică, structurală a ei. Totuși, se mențin și, probabil, se vor perpetua în uz multe elemente care țin de oralitate, așa-numite barbarisme: „...multe dintre cuvintele foarte noi își vor găsi, firește, locul potrivit în limba română, căreia îi vor adăuga precizie, acuratețe și suplețe. Dar, în stratul cel mai nou de neologisme intrate acum în română figurează și multe barbarisme, cuvinte introduse, fără să fi fost necesar, mai ales din engleză” (Pamfil, Tamba Dănilă, 2011). Acestea, de cele mai multe ori, vor obține noi conotații, revelând stratul lexical afectiv.

Vorbim despre câteva clase de neologisme după conținutul semantic.

1. **Neologisme internaționale cu componenta tehnologică:** *computer, scroll, (memory) stick, mouse, xerocopia, xerox, xeroxa, yahoo, zoom, updata, upgrada, upload, google meet, uploada, troler, cip, bold („aldin”), playstation, toner, sign-in, sign-out* etc.

2. **Neologisme internaționale cu componenta media:** *blog, blogger, deadline, multimedia, suspans, tabloid, tabuiza, talk-show, target, targeta, teleconferință, teleprompter, teleshopping, update, clip, socializa, remake, roaming, reality-show, real-time, spot* etc.

3. **Neologisme internaționale cu componenta economică:** *business, leasing, broker, dealer, dealership, reloca, sponsor, sponsoriza, shopping, all inclusive, sustenabil, hotdog, pizza, hamburger, sendvich, chips, consumism, catering, croissant, pop-corn, tiramisu, after-shave, supermarket, trade-center, trademark, acquis (comunitar), banking* etc.

4. **Neologisme internaționale cu componenta politică:** *bodyguard, criza, summit, check-in, spicker, comunitar, concurențial, pole-position, challange, decmuniza, staf, rating, respondent* etc.

5. **Neologisme internaționale cu componenta cultură:** *cybercultură, pop-art, comics, star, science-fiction, beauty center, striptease, thriller* etc.

Acestea sunt o mică parte a întregului arsenal de elemente neologice internaționale, răspândite în mai toate limbile lumii, inclusiv în română. Evident, toate aceste neologisme au completat cu noi conținuturi fondul semantic (dar și stilistic) al acestora, construind în mentalul colectiv punți de legătură atât materială, fizică, cât și emoțională. Vorbitorul de română devine parte a unei lumi modernizate unice, cu bune sau rele, acceptând volens-nolens atât beneficiile acesteia, cât și consecințele nu întotdeauna convenabile. Sunt astfel modificate, transfigurate, oarecum, în substratul cognitiv al românului, clișee, structuri osificate, percepții create de secole, fiind înlocuite de o formă absolut distinctă și neobișnuită de viziune și acceptare a realității. Este, probabil, cel mai mare impact emotiv și cognitiv din câte au existat în istoria limbii.

În concluzie, considerăm că toate aceste procese de transfigurare care se produc în limba și în conștiința vorbitorului de română sunt firești, având un caracter obiectiv, că limba, prin mecanismele sale interioare, va decanta elementele defavorabile, va selecta arsenalul lingvistic necesar evoluției. Pe de altă parte, valul nestăvilat al noii lumi emotiv-cognitive, create de limbajul împregnat de neologisme comune întregului spațiu uman va integra și vorbitorul de română, ca o piesă necesară într-un ansamblu civilizațional global.

Referințe bibliografice:

1. Ali, 2016 = АЛИ, Л. З. Некоторые аспекты изучения лексических инноваций в современной лингвистике и психолингвистике. В сб.: *Филология и лингвистика в современном обществе: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2016 г.)*. Москва: Буки-Веди, 2016, с. 59-61 [online]. Disponibil: <https://moluch.ru/Conf/phil/archive/178/10674/> [citată 23.10.2022].

2. Kasianova, 2009 = КАСЬЯНОВА, Людмила Юрьевна *Когнитивно-дискурсивные проблемы неологизации в русском языке конца XX – начала XXI века*. Astrahani, 2009 [online]. <https://Cheloveknauka.com/kognitivno-diskursivnye-problemy-neologizatsii-v-russkom-yazyke-kontsa-xx-nachala-xxi-veka> [citată 09.03.22].

3. PAMFIL, Carmen-Gabriela, TAMBA DĂNILĂ, Elena. *Neologismele recente în limba română – reflex al globalizării* [online]. https://www.philippide.ro/Metafore%20ale%20devenirii_2011/10.%20G.%20Pamfil.pdf [citată 08.03.22].

CZU:811.135.1'373.232.1

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.10>

PORECLE ATRIBUITE UNOR COMUNITĂȚI ETNICE REPERCUTATE ÎN NUME DE FAMILIE

Viorica RĂILEANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7855-3412>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Nicknames Attributed to Ethnic Communities Reflected in Surnames

Abstract. *In the popular, informal system of personal denomination, nicknames constitute a valuable inventory. Theoretically, all the words of the Romanian language can become nicknames. Practically, however, the mechanism of forming nicknames involves a more complicated path.*

We distinguish the personal nicknames, assigned to individuals, and generic nicknames, attributed to some collectives. Therefore, over time, the Moldovan people had contact with various ethnic groups that passed or settled in these lands. The nicknames registered for ethnic communities tended to show the religion differences, language, customs, etc., to highlight the oppositions Christian vs. pagan, autochthonous vs. foreigner, etc., mocking certain traits, defects, vices, social conditions, etc.

In the study is made a selection of the most representative nicknames attributed to some ethnic groups, attested in historical documents, literature and which, transmitted, became surnames and can be found in the current onomastic nomenclature.

Keywords: *ethnic community, nickname, patronym, surnames.*

Rezumat. *În sistemul popular, neoficial de denominație personală, poreclele constituie un inventar bogat. Teoretic, toate cuvintele limbii române pot deveni porecle. Practic însă mecanismul formării poreclelor presupune un drum mai complicat.*

Deosebim porecle individuale, atribuite persoanelor și porecle generice, atribuite unor colectivități. Așadar, de-a lungul timpului, poporul moldovenesc a avut contact cu diverse grupuri etnice care s-au perindat ori s-au statornicit pe aceste meleaguri. Poreclele înregistrate pentru comunităților etnice aveau tendința de a arăta diferențele de religie, limbă, obiceiuri etc., de a evidenția

opozițiile creștin vs păgân, autohton vs străin etc., ironizând anumite trăsături, defecte, vicii, stări sociale etc.

În lucrare se face o selecție a celor mai reprezentative porecle atribuite unor etnii, atestate în documente istorice, literatură și care, transmise, au devenit nume de familie și se regăsesc în nomenclatorul onomastic actual.

Cuvinte-cheie: *comunitate etnică, poreclă, supranume, nume de familie.*

Spre deosebire de prenume și nume de familie care aparțin sistemului oficial de denotație personală, porecla, „invenție” a denotației populare, face parte din sistemul neoficial. În comunitate se pune „accent pe *ciufală*” (Faur, 2015, p. 373). Se crede că prin ironie, umor și satiră se pot îndrepta moravurile, răul. Porecele erau însușite, acceptate și răspândite rapid chiar și în cazurile când formele de exprimare erau caustice și umoristice.

Porecla, conform DEX-ului, este definită ca „supranume dat unei persoane în legătură cu o trăsătură caracteristică a fizicului său, a psihicului sau a activității sale”. DEX-ul nu operează o distincție între *poreclă* și *supranume*, utilizând termenii în regim de sinonimie. Or, „porecla și supranumele sunt două categorii antroponimice controversate, fiind de multe ori confundate. Aceste confuzii pornesc, pe de o parte, de la definirea poreclei prin supranume, iar pe de alta, de la considerarea poreclei ca aptă să devină direct nume de familie” (Firică, 2007, p. 224). Porecele pot să evolueze și să se transforme în supranume. Or, supranumele, în opinia lui I.-A. Candrea, este „o poreclă repetată și de alții” (1895, p. 8) care trece asupra urmașilor. Această trecere este condiționată „foarte adesea” de pierderea noțiunii primitive depreciative (*ibidem*, p. 9). Constatăm că porecele atribuite erau transmise ereditar chiar și atunci când era vorba de însușiri pe care urmașii nu le mai aveau și de aceea nu pot fi explicate de cei care le poartă astăzi ca nume de familie. Porecla nu se naște dintr-o necesitate antroponimică, dar, după cum se generalizează, îndeplinește un asemenea rol, individualizând persoanele care le poartă (vezi Loșonți, 1969, p. 117).

Porecele au fost mai puțin cercetate din cauza dificultății de a le aduna. Cu toate acestea, cercetări privind unele aspecte legate de vechimea, originea și diversitatea porecelor sunt înregistrate. Primul cercetător care a acordat atenția cuvenită problemelor generale ale porecelor în limba română a fost Ion-Aureliu Candrea, care, în 1895, a publicat studiul *Porecele la români*. Cercetătorul considera că porecele trebuie să pună în evidență doar manifestările comportamentale negative, intuind în structura lor prezența unei metafore. Astfel, „botezătorul” trebuia să aibă o atitudine mai mult caustică decât una encomiastică.

Teoretic, toate cuvintele limbii române pot deveni porecle. Practic însă mecanismul formării poreclelor presupune un drum mai complicat. El pornește de la alegerea și acceptarea poreclei (dată, de multe ori, în familie sau în colectivitățile mici), concurența, dispariția (atunci când o poreclă nu mai face aluzie direct la o particularitate a individului) sau transmiterea poreclei (de la purtătorul inițial și la alți membri ai unei familii sau colectivități, fie în formă identică, fie sub formă derivată).

I.-A. Candrea clasifică poreclele în: *porecle individuale* și *porecle generale*. Poreclele individuale au scopul de a satiriza, a ironiza o serie de aspecte fizice, morale, sociale ale indivizilor, iar „porecele care se referă la diverse etnii sunt considerate de autor generale.” (Faur, 2015, p. 373). Astfel, „porecele s-au specializat, avându-și fiecare rolul de a califica mai de aproape pe *leneși* și *trândavi*, pe *proști* și *nevoiași*, pe *vicleni* și pe *răi*, pe *urâți* și *zgârciți*, pe *bețivi* și *desfrînați*; de altă parte – pe *Țigani* și *Unguri*, *Evrei* și *Greci*, *Nemți* și *Sași* etc.” (Candrea, 1895, p. 10).

Adevărul e că acolo unde a existat o relație directă cu o comunitate etnică s-au înregistrat și porecle. Chiar și grecii antici, iar mai târziu și romanii au folosit cuvântul „barbari”¹ în relație cu popoarele din jurul lor. Lor li s-a părut că ele, în timp ce comunică, rostesc niște sunete ciudate – „var-var”. De aici și porecla care mai târziu și-a pierdut sensul inițial și a devenit un cuvânt folosit în mod obișnuit.

În scurgerea vremurilor, pe acest străvechi pământ românesc, s-au revărsat de-a lungul secolelor mai multe seminții, fie în masă, fie în grupuri nu prea mari (turci, tătari, slavi, sârbi, nemți, greci, bulgari etc.). Aceștia veneau ca ostași și mercenari, ca negustori și cărauși, ca păstori și agricultori, ca pribegi politici pentru a-și găsi aici rostul vieții lor. Unele grupuri etnice s-au oprit temporar ori au fost asimilate, altele și-au durat așezări și au rămas alături de români în decursul veacurilor, fapt ce a influențat, într-o anumită măsură, formarea poreclelor. Așadar, comunitățile etnice conlocuitoare se deosebeau prin credință, limbă, cultură etc. Din această perspectivă, se evidențiau opozițiile *creștin* vs *păgân*, *autohton* vs *străin*. Diferențele de religie au fost reliefate de românii ortodocși prin intermediul termenilor peiorativi: *latin*²/*letin* „catolic”, *liftă*³ „om sau popor necredincios”, *liftean*, *papist(aș)* „catolic”, *păgân/pogan*, *spurcăt* etc. Acești termeni se grupau în jurul sensului de „nebotezat, de altă credință decât cea creștină”. Surprinzător este că românii îi porecleau și *ghiauri* pe străini, un termen căruia, probabil, nu-i cunoșteau

¹ În Antichitate, *barbar* era un nume dat, de greci și de romani, oricărei persoane care făcea parte dintr-o populație de origine străină și pe care ei o considerau inferioară din punct de vedere cultural.

² Evoluția semantică a lexemului *latin* vezi Șăineanu (1887, p. 237).

³ Generalizându-se cuvântul *liftă* a fost aplicat, sub formele *lifță* sau *litvă*, tuturor celor străini care nu erau de religie ortodoxă.

sensul. Însuși D. Cantemir scria că „nici o religie nu este urâtă Moldovenilor ca cea papistășească...”. Odinioară *catolic* s-a dezvoltat în limba română cu accepțiunea peiorativă *eretic*. Apare și porecla *vinitic*, variantă a lui *venetic* – epitet depreciativ pentru o „persoană venită din alte locuri și considerată străină în locul unde s-a stabilit; cf. *nemernic, peregrin, pribeag, rahotă, venitură*” (MDA, 2010). Numele de familie atestate: *Latin* (3⁴)/*Letin* (1)/*Letina* (4); *Lifteniuc* (4)/*Liftiniuc* (17)/ *Litfin* (27)/*Litvin* (203); *Pagîn* (28)/*Pagînu* (17)/*Păgânu* (8)/*Păgîn* (1)/*Păgînu* (124)/*Pogan* (2); *Vinitinschi* (64)/*Vinitinscaia* (5).

Poreclele destinate comunităților etnice conlocuitoare aveau tendința de a arăta nu doar apartenența la religii diferite, dar și deosebirile spirituale fundamentale, tradițiile distincte. De asemenea, se luau în derâdere anumite trăsături sau particularități generale, tipare comportamentale, vicii etc.

La nivel lingvistic, pe lângă diferitele lexeme folosite, ironizarea, defăimarea se putea realiza și prin utilizarea sufixelor augmentative (de obicei cu nuanță depreciativă) sau prin folosirea numelor de animale pentru a caracteriza anumite maniere.

Comunitatea care într-adevăr se poate „mândri” cu cea mai mare bogăție de porecle⁵ sunt *romii*. Pe timpuri, termenul de *țigan* nu avea conotații profund peiorative ca astăzi când acest atribut se invocă ori de câte ori cineva face rău, de aceea reprezentanții acestei etnii obișnuiesc să fie denumiți cu endonimul⁶ *rom*. De obicei, toate poreclele la adresa țăganilor erau depreciative. Astfel, „țiganul e numit: *aramină, ighiptean, harapină, harapilă, Gașper, Faraon, Stanciu, balaur, sarsailă, tartor, cornurat, cioară, cioroiu, ciurilă, ciorânglav, crancău, ciocă, graur, grangor, gărgăun, codobatură, corcodină, netot*; – țiganca: *bahniță, gașperită, băhanie, baragladină, cidră, cioroaică, cioropină, coțofană, ciocănitoare*; – copilul de țigan: *ciorpandel, grangur, (grânguraș, grângurel, găngurel), danciu, (dănciucu), puradeu (purdelaș)* etc.” (Candrea, 1895, p. 11-12). Din cauza tenului măsliniu, această comunitate a fost cel mai des recunoscută pe baza trăsăturilor fizice și au fost indentificați cu apelativele: *arap* „maur, negritean” (Șăineanu, 1938, p. 32); *cioară, cioroi, cioacă, ciucă* „cioară” (*ibidem*, p. 130, 135), *faraon* „drac”, *ighiptean* (v. *egiptean*) pentru că „poporul îi crede pe țigani originari din Egipt”, *Gașper* (< *Gașpar*⁷, unul dintre cei trei regi magi, înfățișați, de obicei, ca un *arap*⁸), *garoi / baroiu* „cioară” (DEI,

⁴ Cifra reprezintă frecvența numelui pe întreg teritoriul Republicii Moldova.

⁵ Numele cu o conotație negativă, denigratoare sau jignitoare se mai numesc *etnofolisme*.

⁶ Nume care este folosit de un grup etnic pentru identificarea sa.

⁷ *Gașper/ Cașper* sau *Gaspar/ Caspar* este considerat, alături de Melchior și Baltazar, unul dintre Magii de la Răsărit care au mers să-l vadă pe pruncul Isus după ce s-a născut.

⁸ Într-un articol din *Encyclopedia Britannica* (1913) se precizează că „în conformitate cu tradiția bisericii apusene, Gaspar este adesea reprezentat ca rege al Indiei”.

I, 1931, p. 127) etc. Simion Florea Marian notează că „țigani sunt porecliți cu aceste nume, din cauză că pelița de pe obrazul acestora e neagră mai ca și penele cioarelor, apoi și din acea cauză, pentru că precum ciorele sunt foarte obrasnice și îndrăznețe, că le alungi într-o parte și ele se-ntorc pe de altă parte înapoi, așa facu și țigani, ori și câtu i-ai alunga de la casă, ori și câtu ai căuta să te debărezi de dânșii, ei totuși ți se vără în ochi și-ți ceru câte de tote.” (1883, p. 32-33). O altă particularitate generală a țiganilor este cea de a se manifesta zgomotos, reliefată prin lexemele *baragladină*, *baragă/barangă*⁹. *Gărgăun* este o poreclă dată țiganilor „pentru îndrăzneala cu care umblă la cerșit” (MDA, 2010). Modul de viață nomad este reflectat în porecla *șatrar* (*șatră* + suf. *-ar*). *Danciu*, cu diminutivele *dăncișor* și *dănciuc*, este o poreclă folosită pentru copilul de țigan și provenea de la prenumele foarte răspândit la aceștia. În Țările Române, țigani au fost robi domnești, mânăstirești și boierești. Starea socială a țiganilor este redată prin apelativul *holop* „țigan rob”. Apelative precum *băieș* „țigan care face obiecte din lemn sau din nuiiele; țigan aurar”, *balaur* „țigan (mai ales lăutar)” (MDA, 2010) relevă ocupațiile tradiționale ale acestei etnii și se constituie ca supranume colective și nu ca porecle. Astfel, atunci când se cerea să se precizeze etnonimul, diferențierea se putea face și în funcție de profesie, inclusiv *căldărari*, *fierari*, *lăutari*, *lingurari*, *rudari*, *zlătari* etc. Numele de familii atestate astăzi: *Arap* (350)/*Arapu* (628)/*Arapan* (538)/*Arapov* (12)/*Arapova* (26)/*Harapu* (3); *Balaur* (700)/*Balauru* (6); *Baroian* (6); *Cioacă* (3)/*Cioca* (79); *Cioroi* (170)/*Cioroiu* (1); *Ciucă* (6); *Danci* (122)/*Dancila* (3)/*Danciu* (14)/*Dăncilă* (1); *Faraon* (20)/*Faraonov* (18)/*Faraonova* (7); *Gașper* (511)/*Gașpar* (134); *Gărgăun* (59); *Graur* (2934)/*Graure* (2); *Holopov* (8)/*Holopova* (7); *Stanca* (15)/*Stancă* (75); *Șatra* (9)/*Șatrov* (8)/*Șatrova* (12)/*Șatrar* (3)/*Șatriuc* (2).

Porecla generică a *rusului* în partea de nord-est a teritoriului dacoromân este consemnată prin apelativul ironic *porc*. Are și o explicație: rusu-i ca porcul pentru că este obraznic, grosolan, nerușinat, josnic, ticălos și peste tot se bagă (v. Adam, 2015, p. 128). Rusul mai este numit *tarhan/targan* („taracani”) (Seche, 2002), *cațap*¹⁰/ *Cațach*, *godârvac* „bădărani” (MDA, 2010),

⁹ În *Etymologicum Magnum Romaniae* (HEM, 1893, p. 2484), sensul cuvântului redă ideea de zgomot, larmă, (semnal) de alarmă. V. Bogrea consideră că rom. *barangă* ar fi varianta lui *balangă* „clopot atârnat de gâtul animalelor, cuvânt de origine onomatopeică ce imită sunetul clopotului: balanga-balanga” (Bogrea, 1971, p. 24). Este atestat și ca regionalism cu sensul de „persoană căreia îi place să facă scandal”.

¹⁰ *Cațap* este o poreclă ofensatoare pentru reprezentanții națiunii ruse. Se crede că provine de la cuvântul „țap” și împreună cu prefixul *ca-* înseamnă „ca un țap”. Or, pentru ruși era obișnuit să poarte bărbi lungi și groase, ceea ce a evocat asocieri cu reprezentanții paricopitatelelor – *țapii*.

*muscal*¹¹ (cu var. *moscal*, *muscan*), *oros* (insultă ce putea face referire, în unele contexte, la *cațap* sau *muscal*), *pahonț/pohonț* (v. Șăineanu, 1938, p. 454). Pentru ironizarea și defăimarea rușilor, pe lângă aceste lexeme, se utiliza și sufixul augmentativ cu nuanță depreciativă *-oi*. Astfel, *Rusoi* este o formație onimică disprețuitoare, explicată prin etnonimul *rus* + suf. *-oi*. Rușii sunt ironizați și prin expresii rimate care conțin termeni obsceni, construcții pe care nu le vom reproduce aici din cauza caracterului licențios. Or, acest tip de satirizare este întâlnit și pentru alte etnii. Nume de familie atestate: *Cațac* (76)/*Cațap* (12)/*Cațapov* (2)/*Cațapova* (3); *Muscalu* (10)/*Moscal* (170)/*Moscalu* (1110)/*Moscaleț* (32); *Targan* (11)/*Tarhan* (14)/*Tarhon* (3)/*Turhan* (9); *Porcul* (64)/*Porciuc* (3); *Oros* (17); *Pohonțu* (12)/*Pohonța* (9); *Rusoi* (141)/*Rusoi* (33)/*Rosoi* (2).

Grecul era ironic poreclit *capră* (Seche, 2002), *parpalec* (*ibidem*), *măslinar* (Scriban, 1939, p. 789), *cațanon*, *cochint*, *grecotei* etc. *Capră* era o poreclă ce ironiza mândria și sărăcia grecilor. Cf. și expresia *capră râioasă* „grec înfumurat” (DEI, I, 1931, p. 217). Porecla *parpalec* făcea trimitere, probabil, la pronunțarea peltică a grecului (Scriban, 1939, p. 937), ulterior, reflectând ocupația predilectă a grecilor, *parpalec* a devenit un „epitet depreciativ dat unui (negustor) grec; vânzător ambulant grec, de covrigi și plăcinte”. *Cațanon* este un epitet ironic atribuit grecilor în special arendașilor greci (v. Șăineanu, 1938, p. 111) și derivă din „ngr. *kátsi* „șezi” ori *kátsi kalá* „șezi bine, astâmpără-te”, auzit des de români de la greci” (Scriban, 1939, p. 240); cf. *cochint*. *Grecotei* este termen injurios dat grecilor, alcătuit din etnonimul *grec* și *-otei*. Cu accent disprețuitor se atestă și în expresia „grecotei cu nas subțire” întâlnită în celebra „Scrisoarea a III-a”, de Mihai Eminescu. Nume de familie atestate: *Capra* (52)/*Capră* (36)/*Caprî* (12); *Cațanonu* (1).

Stereotipurile față de evreii care locuiesc în Republica Moldova mai persistă și astăzi în societate. Unii conaționali îi consideră zgârciți, leneși, răi, se îmbogățesc ilegal și au un miros specific (v. *Cum sunt percepuți evreii în Moldova*, 2016). *Parhă* (< rus. *parh* „râie”) (Scriban, 1939, p. 935) sau *parhal/harhăr* (MDA, 2010), cu înțelesul de „pacoste”, este o poreclă ironică dată evreului. Obrăznicia evreilor este subliniată de cuvântul *târtan* (< germ. *Untertan* „supus”) care este, la fel, un „epitet plin de dispreț la adresa Jidanulu” (*ibidem*, p. 1326), un „nume dat în batjocură ovreilor” (Șăineanu, 1938, p. 643), „fiindcă *jidanii*, pe când consulii marilor puteri aveau mare autoritate în Țările Românești, când îi luai din scurt, strigau: *Oi vei! Oesterreichischer unterthan!* (adică „supus austriac”). Românu, cu sarcazmu lui, tot auzindu-i strigând *unterthan*, a zis *un Tîrtan*” (Scriban, 1939, p. 935). „Cuvântul

¹¹ Inițial, acest cuvânt nu avea o conotație peiorativă, deoarece indica un originar din Rusia centrală și apoi pe orice persoană rusă. De-a lungul timpului, porecla *muscal* a căpătat un caracter negativ și a devenit sinonim cu lăudăroșenia și înșelăciunea.

a apărut pe la sfârșitul sec. XVIII [...] când încep să năvălească evreii în Țările Române, cu predilecție în Moldova. Adulmecând posibilitatea unui profit ușor, ei invadează ca lăcustele, în valuri succesive, localitățile din nordul Moldovei pentru ca, mai târziu, să se extindă peste tot. Mai ales după 1829, îi găsim în orice localitate românească.” (v. *Cine erau „târtanii”?*). Iată cum prezintă marele istoric A. D. Xenopol această pacoste căzută pe capul poporului român: „Ei fiind foarte protejați de consulii lor, fac toate nelegiuirile nepedepsiți. Acești străini au deschis pretutindeni prăvălii, au cumpărat proprietăți, grădini, vii, fiind îngăduiți a o face de către domnii Greci (fanarioți n.a.) care aveau interes a sta bine cu consulii; mai luaseră încă în arendă, cu prețuri de răs, moșiile mănăstirilor; împrumutaseră cu amanet (ipotecă) pe pământuri cu dobânzi neauzite, luându-le apoi, la neplată, amaneturile în proprietate, fără a respecta formele prevăzute de legile țarei. Dădeau falimente frauduloase acoperite de consuli, care aveau singuri căderea de a se amesteca în asemenea treburi, sărăcind astfel pe naționali.” (Xenopol, 1930, p. 66).

O poreclă ce reflectă obiceiul străvechi al evreilor de a-și aranja perciunii într-un stil propriu este *perciunat/perciunos* (< *perciune* + suf. *-at, -os*). Un „epitet de ură la adresa jidanului” (Scriban, 1939, p. 293) este și apelativul *câine*. Zgârcenia evreului este redată prin lexemul *ciufut* etc.

Odinioară, lexemele *jid, jidan, jidov* erau utilizate ca etnonime sinonimice și nu implicau conotații depreciative la adresa evreilor. Astăzi sunt înregistrate în dicționarele românești ca termeni depreciativi pentru acest grup etnic. Nume de familie atestate: *Cinev* (158)/ *Cineva* (133); *Harhalov* (4)/*Harhalova* (3); *Parhalschi* (2)/*Parhalischi* (1); *Tîrtan* (32).

Cele mai obișnuite porecle ale nemților se consideră a fi *șvab* (cu var. *șfab*) și *sas* care, de fapt, sunt etnonime și prin ele se identificau odinioară locuitorii din Suabia și Saxonia. Ulterior, *șfab* a devenit un „nume generic dat coloniștilor germani, francezi, italieni, spanioli și bulgari așezați succesiv în unele regiuni din Banat și Transilvania, în secolul XVIII sau persoanelor care fac parte dintre urmașii acestor coloniști”. *Sașii* au fost ironizați și satirizați în mentalul colectiv al românilor pe seama faptului că întotdeauna „rămâneau păgubași”. Sasul e poreclit *honț*, formă modificată a prenumelui german *Hans* (sas. *Honz* < germ. *Hans* < *Johannes*, echivalent al prenumelui românesc *Ion*). Românii au mai folosit pentru nemți „nume de ocară” ca *șonț*, *șonțișor* (din *honț*, porecla sasului) și *șoacăț* cu sensul de „catolic”.

Porecla *Fritz*, hipocoristic al prenumelui *Friedrich*, unul dintre cele mai comune prenume din Germania, le-a fost atribuită germanilor de ruși, în urma confruntărilor militare din Primul Război Mondial și a fost preluată și de noi și devenită deosebit de populară din 1941.

L. Șăineanu consemnează că însuși apelativul *neamț* (< sl. *němīŕi*, din *němŕ* „mut”) era o poreclă atribuită de slavi germanilor (1929). Așadar,

slavonii îi considerau „muți pe vecinii lor germani”, care nu le înțelegeau limba și nu le răspundeau când erau întrebați. Nume de familie atestate: *Friț* (3)/*Frițler* (7)/ *Frițac* (8); *Hans* (3); *Șonț* (20)/ *Șonțu* (155)/ *Șonțovoi* (8)/ *Șonțevoi* (13); *Șfabu* (6)/ *Șvab* (22)/ *Șvabu* (28).

În sistemul românesc al denominației, ungerii beneficiază de o serie de porecle expresive. Astfel, particularitățile de limbă sunt indicate prin porecla *pupeze*. Diversitatea culturală este redată prin porecla *ceangăi* (v. *șalgău*) (< magh. *csangó*) și face aluzie la graiul lor cel aspru „rău sunător la ureche”. Religia ungerilor era reflectată prin termenii *calvin* „tiran, rău, hain” sau *latină*. O poreclă dată ungerului este și cea de *șoangher*. Nume de familie atestate: *Pupăza* (14)/ *Pupăză* (67)/ *Pupazan*(16)/ *Pupăzan* (12)/ *Pupeza* (63). Acest nume însă cu ușurință putea fi atribuit și unor persoane.

Bulgarii sunt numiți ironic *bostangii*. Această poreclă era atribuită bulgarilor pentru că obișnuiau să vândă bostani (Șăineanu, 1929, p. 208). Porecla *șcheau* li se dădea bulgarilor pentru că erau de „origine s(c)lavonă”. *Șcheii din Brașov* era un cartier al orașului, locuit odinioară de bulgari, astăzi românizați, numiți și *trocari* „nume dat scheilor care împletiau găitanul pe troacă”. *Grivan* era poreclit bulgarul care locuia în satele românești. Nume de familie atestate: *Bostanci* (6)/*Bostanji* (14); *Șcheau* (80)/ *Șchiau* (13) etc..

Fiecare națiune are propriul nume care o identifică, o definește. Pe lângă denumirea oficială însă atestăm și porecle. În lucrarea de față au fost prezentate unele porecle atribuite *romilor, rușilor, grecilor, evreilor, germanilor, ungerilor, bulgarilor*. Unele porecle sunt fixate prin diverse lexeme, altele prin nume de animale (*țap, câine*), păsări (*cioară, graur, pupăză*), insecte (*tarhan, gărgăun*) și au fost întrebuințate pentru a descrie tipare de comportament pentru unele etnii. Conținutul conotativ al lor este bine cunoscut. Astfel, *țapul* este unul dintre simbolurile asociate frecvent „desfrânării”, *câinele* incriminează mai degrabă „răutatea”, *cioara, graurul* face trimitere la culoarea neagră, iar prin apelativul *pupeze* românii îi numesc pe oamenii guralivi, bârfitori, defăimători etc. Desigur, poreclele nu sunt menționate în documentele oficiale, pentru că unele sunt batjocoritoare, altele sarcastice sau ofensatoare. În prezent, poreclele sunt golite de sens și și-au pierdut funcția lor inițială. „Moștenitorii unor porecle, nu mai înțeleg astăzi sensul lor, nu le mai percep valoarea lor funcțională inițială. Astfel, poreclele au rămas niște etichete frumoase cu parfum de intenții moralizatoare” (Faur, 2015, p. 373). Toate poreclele însă au propria lor istorie și cunoscând-o poți înțelege multe despre vecinul, adversarul sau vecinul vecinului tău. Unele dintre porecle s-au pierdut în negura vremii, în timp ce altele, dimpotrivă, există până astăzi și au devenit nume oficiale în limbile din care au provenit. Totul a depins de situația istorică care a contribuit la apariția lor și de relațiile ulterioare dintre „popoare”.

Referințe bibliografice:

1. ADAM, Gabriela Violeta. Etonime și porecle pentru diferite nume etnice, pe baza ALR II. În: *DACOROMANIA*, serie nouă, XX, 2015, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 123-134.
2. BOGREA, Vasile. *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1971.
3. CANDREA, Ion-Aureliu. *Poreclele la români*. București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895.
4. *Cine erau „târtanii”* [online]. 30 iulie 2013. Disponibil: <https://istoriaincomoda.wordpress.com/2013/07/30/Cine-erau-tartanii/> [citată 15.10.2022].
5. *Cum sunt percepuți evreii în Moldova* [online]. 18 noiembrie 2016. Disponibil: <https://timpul.md/articol/Cum-sunt-perceputi-evreii-in-moldova-100144.html> [citată 15.10.2022].
6. DEI, I = CANDREA, I.-Aurel, ADAMESCU. Gh. *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București: Editura „Cartea Românească”, vol. I, 1931.
7. FAUR, Vasile. Din antroponimia comunei Chisindia, județul Arad. Nume și porecle. În: *Analele Aradului*, vol. 1, 2015, p. 366-386.
8. FIRICĂ, Camelia. Onomastică românească. Probleme teoretice privind categoriile antroponimice: poreclă și supranume. În: *Studia Romanica et Aglica Zagrabienisa* (SRAZ), 2007, vol. LII, p. 215-257.
9. HEM = PETRICEICU-HASDEU, Bogdan. *Etymologicum magnum Romaniae*. – Tomul 3. București: Editura Socecu, 1893.
10. LOȘONȚI, Dumitru. Sistemul popular de denotație personală din Bonțida (jud. Cluj). În: *Cercetări de lingvistică*, 1969, nr. 1, p. 115-123.
11. MARIAN, Simion Florea. *Ornitologia poporană română*, tom. II. Cernăuți: Tipografia lui R. Eckhardt, 1883.
12. MDA, 2010 = *Micul dicționar academic*, ediția a II-a. Academia Română, Institutul de Lingvistică. București: Editura Univers Enciclopedic, 2010.
13. SCRIBAN, August. *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*. Ed. I-a. Iași: Institutul de arte grafice „Presa Bună”, 1939.
14. SECHE, Mircea, SECHE, Luiza. *Dicționar de sinonime*. Editura Litera Internațional, 2002.
15. ȘĂINEANU, Lazăr. *Dicționar universal al limbii române*. Ediția a VI-a. Craiova: Editura „Scrisul românesc” S.A., 1929.
16. ȘĂINEANU, Lazăr. *Dicționar universal al limbii române*. Ediția a VIII-a. Craiova: Editura „Scrisul românesc” S.A., 1938.
17. ȘĂINEANU, Lazăr. *Încercare asupra semasiologiei limbii române: studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*. Timișoara: Editura De Vest, 1887.
18. XENOPOL, A. D. *Istoria romanilor din Dacia Traiana. Volumul II: Istoria politică a Țărilor Române dela 1822-1848*. Editura: Cartea Românească, 1930.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

**VARIAȚIA LEXICALĂ DIN PERSPECTIVA
DIMENSIUNILOR DIACRONICĂ ȘI DIATOPICĂ
ÎN LIMBAJUL PRESEI PERIODICE
DIN RSS MOLDOVENEASCĂ**

Liliana BOTNARI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9909-2982>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

**Lexical Variation from the Perspective of Diachronic
and Diatopic Dimensions in the Language of the
Periodical Press from the Moldavian SSR**

Abstract. *In this article, we research the state of the language from Bessarabia of the post-annexation period, analyzing the lexical variation of some texts from the Soviet daily papers „Moldova Socialistă” and „Tineretul Moldovei”, in order to identify the diachronic and diatopic variation features. We identify a specific language, polarized, most of the time, around some ideological axes, a vocabulary characterized by clichéd lexical units and structures, by certain stylistic marks, which are variable according to extralinguistic factors, by archaisms and obsolete forms of some words, as well as borrowings from Russian. All these terms disappeared along with the realities they represented or were substituted with the corresponding Romanian equivalents.*

Keywords: *lexical variation, diachronic dimension, diatopic dimension, diachronic and diatopic features, „the Moldavian language”.*

Rezumat. *Prin analiza variației lexicale a unor texte din cotidienele sovietice „Moldova socialistă” și „Tineretul Moldovei”, ne propunem să cercetăm starea limbii pe teritoriul basarabean în perioada post-anexării, să identificăm indicii de variație diacronici și diatopici care edifică un limbaj polarizat, de cele mai multe ori, în jurul unor axe ideologice, caracterizate printr-un vocabular special, prin unități și structuri lexicale clișeizate, prin anumite mărci stilistice variabile în funcție de factorii extralingvistici, prin arhaisme și forme învechite ale unor cuvinte, precum și împrumuturi din rusă, termeni care au dispărut odată cu realitățile pe care le denumeau sau au fost substituite cu echivalentele corespunzătoare românești.*

Cuvinte-cheie: *variație lexicală, dimensiune diacronică, dimensiune diatopică, indici diacronici și diatopici, „limbă moldovenească”.*

Cercetând laborios repercusiunile „bilingvismului armonios”, Silviu Berejan (2007, p. 100) consemnează degradarea atât calitativă, cât și funcțională a limbii române de pe teritoriul basarabean, precum și a nivelului de cunoaștere a acesteia. Lingvistul basarabean consideră că acest fapt a fost cauzat de presiunea sistemului unei limbi dominante, în cazul de față, al limbii ruse, asupra limbii dominate – limba română, care devine „limbă a ocupanților fasciști”. Această presiune se exercită din două direcții:

1) din exterior – prin „constrângerea” băștinașilor de a deveni bilingvi, drept rezultat al promovării agresive a limbii ruse, al infiltrării acesteia în instituțiile de cultură și de stat;

2) din interior – „datorită amestecului, în conștiința vorbitorilor, a două sisteme glotice diferite: cel al limbii materne și cel al limbii ruse” (*ibidem*).

În contextul celor menționate mai sus, considerăm că cele două direcții de exercitare a presiunii asupra unui popor dominat se află în relații de complementaritate: prima direcție generând-o pe a doua, căci bilingvismul dă naștere interferențelor.

Trebuie să recunoaștem că nivelul lexico-semantic al limbii este cel mai mobil compartiment, cel mai vulnerabil în ceea ce privește influența factorilor externi asupra sa, cel mai receptiv și deschis spre variație. Limbajul presei și al mass-mediei în genere este, de cele mai multe ori, polarizat în jurul unor axe ideologice, caracterizate printr-un vocabular special, prin unități și structuri lexicale clișeizate, prin anumite mărci stilistice variabile în funcție de factorii extralingvistici, cum ar fi conjunctura sociopolitică, culturală sau economică.

Prin urmare, pentru a cerceta starea limbii pe teritoriul basarabean în perioada sovietică, am cercetat texte (titluri, subtitluri sau articole) din diverse numere ale periodicului „Moldova socialistă”, începând cu anul 1946, ziar care, inițial, se numea „Plugarul Roșu”, fiind editat la Tiraspol, iar din 1940 și 1944 – la Chișinău, devenind nucleul presei sovietice și instrumentul de bază al Partidului comunist al RSSM, recompensat, ceva mai târziu, cu ordinul sovietic, pentru sârguința și fidelitatea sa ideologiei comuniste și staliniste; alte texte, din ziarele „Tineretul Moldovei” și „Scânteia leninistă”.

Din start trebuie să menționăm că, în scopul schimbării statutului limbii române și a marginalizării acesteia, presa națională din RSSM a început să fie editată în limba „moldovenească”, cu alfabet chirilic, devenind o transpunere a limbii vorbite în scris și a idealurilor sovietice într-o nouă organizare socială a comunității.

Propaganda socialistă era evidentă, or, majoritatea discursurilor și articolelor politizate promovau aceleași valori ideale: importanța muncii și a hărniciei, menținerea păcii, sporirea populației prin prezentarea drept model a „mamei-eroine” și a fericirii depline din familiile de „colhoznici exemplari”, realizarea planului cincinal și depășirea acestuia pentru asigurarea bunăstării

colective. E firesc că toate aceste condiții socioculturale au contribuit la variația lexicală a limbii din presa comunistă, perspectivele istorică, geografică și sociolingvistică reflectându-se din plin în vocabularul limbii române de atunci, chiar dacă aceasta avea denumirea de „limbă moldovenească”.

Varietatea lexicală a presei de partid a anilor 1946-1989, reprezentată în cercetarea noastră prin cotidienele „Moldova socialistă” și „Tineretul Moldovei”, cuprinde termeni care corespund unor concepte social-politice ale vremii, un lexic specific perioadei sovietice.

Din presa anului 1946 analizată, am selectat și am notat exemple de cuvinte arhaice sau învechite, precum și lexeme împrumutate din limba rusă, cu păstrarea categoriei lexico-gramaticale din rusă sau oarecum adaptate morfologic, unele dintre ele denaturând și astăzi forma vorbită a limbii pe teritoriul basarabean. Am urmărit, mai ales, proveniența termenilor selectați, evoluția acestora de atunci până în prezent și statutul actual în limba română, aceștia fiind niște **indici diacronici** sau **diatopici**. De asemenea, am exemplificat particularitățile atestate prin unele contexte/titluri selectate din cotidienele menționate anterior, în care a fost semnalată prezența termenului în discuție:

– **peatiletcă** – s. f. („пятiletка”) cuvântul dat se referă la planul de cinci ani elaborat de către I. V. Stalin în perioada comunistă care, de cele mai multe ori, „trebuia să fie îndeplinit” în 4 ani. Este un cuvânt împrumutat din rusă, provenit din aceeași formă flexionară a etimonului, adaptat morfologic, astfel conservându-și categoria lexico-gramaticală; este un termen învechit, care nu s-a păstrat în uz decât în lucrările de specialitate. Iată câteva exemple extrase din titlurile cotidienele „Moldova socialistă” și „Tineretul Moldovei”: *Să împlinim și să supraîmplinim planul anului întâi al **peatiletcei** noi; Planul **peatiletnicii** noi al Republicii Moldovenești; Lupta pentru economică îi lupta pentru **peatiletcă**;*

– **combainer** – s. m. („combiner”) termen atestat în dicționarele basarabene vechi, astăzi fiind înregistrat ca variantă a substantivului „combiner”, o formă învechită sau regionalism care desemna persoana care muncește calificat sau care manevrează o combină: *Îndatorirea brigadirilor brigăzilor de tractoriști și a **combainerilor** P. Anghelina, R. Bagautdinova ș. a.;*

– **brigadă** – s. f. apare în DEX cu câteva semnificații: 1. Unitate militară superioară regimentului și inferioară diviziei. 2. Formație (stabilă) de lucru, compusă din muncitori organizați adesea pe echipe și pe schimburi sau pe faze de operație, în vederea îndeplinirii unei sarcini de producție; lexemul **brigadă** apare astăzi doar ca termen militar, semnificația a doua fiind învechită sau atestată ocazional, ca termen specializat; exemple: ***Brigada** de tractoare a lui Feodor Korotenko;*

– **zavod** – s. m. („fabrică”, „uzină”) împrumut din rusă „завод”, care a păstrat categoria lexico-gramaticală pe care o avea în limba de origine; formă

învechită, care în prezent poate să apară în substandardul limbii române din Basarabia, mai ales, în mediul rural; exemple: *La **zavod** s'a discutat planul lucrărilor mari; **Zavodul** se restabilește;*

– **voczal** – s. m. („gară”) împrumut din rusă „вокзал”; termen rusesc învechit, care astăzi poate fi atestat doar cu sens ironic, mai ales în expresia: *Cemodan, voczal, Rusia!*, prin care este evocată perioada comunistă și care este adresată celor care mai trăiesc astăzi cu nostalgia după trecutul glorios al comunismului; am consemnat prezența termenului respectiv în cotidianul „Moldova socialistă”: *Când va fi zădit **voczalul** din Chișinău?*;

– **temp** – s. m. („tempou”) termen rusesc „темп”; astăzi, în româna din Basarabia, în vorbirea adolescenților, apare utilizat argotic, de exemplu: *Ține **tempul!***; în titlurile cotidianului „Moldova socialistă” am identificat următoarele ocurențe: *Să grăbim **tempurile** sămănatului tuturor culturilor; Să nu scădem **tempurile** predărilor de pâne;*

– **oloi** – s. m. („ulei”) regionalism; formă populară a cuvântului „ulei”, înregistrat și de Lazăr Șăineanu în 1939, în ediția a opta a dicționarului său (Șăineanu, 1939, p. 443) sub forma *oloiu*; astăzi se utilizează în registrul popular al limbii române; ocurențe în „Moldova socialistă”: *Zădirea unui **zavod de oloi** la Atachi;*

– **remont** – s. m. („reparație”) rusism învechit „ремонт”; *La ce duce **remontul** necalitativ al tractoarelor;*

– **prezident** – s. m. („președinte”), termen împrumutat, însă nu putem afirma că e un rusism, deoarece am consemnat următorul context – *Președintele Sovietului Miniștrilor al Uniunii RSS I. V. Stalin și **Prezidentul** Statelor Unite ale Americii d-l Truman*, în care termenul **prezident** se referă la președintele Statelor Unite ale Americii, iar I. V. Stalin este președintele Sovietului Miniștrilor al Uniunii RSS; în cazul dat considerăm că forma **prezident** apare ca un fonetism al lexemului din engleză;

– **norodnic** – adj. „al oamenilor”, „al poporului”; rusism adaptat morfologic prin adăugarea sufixului adjectival **-nic** la substantivul rus „народ” – „popor”, desemnând apartenența; C. Popușoi (2013a, p. 74) atestă varianta „atotnorodnic”, considerând că este un calc morfematic; am atestat și utilizarea lexemului **norod** care a stat la baza formării adjectivului **norodnic**, dar și a adjectivului **totnorodnic**; astăzi cuvântul **norodnic** este un termen învechit și regional, atestat doar în forma vorbită a limbii, iar **norod** poate fi întâlnit în registrul popular al limbii sau ca termen bisericesc, cu referire la o totalitate de credincioși; exemple: *Despre planul de cinci ani al restabilirii și dezvoltării gospodăriei **norodnice** a RSS Moldovenești pe anii 1946-1950; Dostoinic să întâlnim sărbătoarea **norodului** moldovenesc; Marea sărbătoare a **norodului** moldovenesc; Să întâlnim dostoinic sărbătoarea **totnorodnică**; În familia frățască a **noroadelor** sovetice;*

– **tovarăș** – s. m. utilizat în timpul regimului comunist ca termen (oficial) de adresare, indicând atitudinea politică a locutorului sau respectul acestuia față de ideologia sovietică; se atestă și derivatul său **tovărășie**; astăzi sensul menționat mai sus al termenului **tovarăș** a ieșit din uz sau a căpătat o altă conotație, de evocare a acelei epoci, fiind puternic marcat de uzul politic din perioada sovietică, devenind o marcă atribuită celor „nostalgici” după trecutul glorios și fericit; în standardul românei este întâlnit cu sensuri noi: 1) Fiecare dintre persoanele legate prin activitatea sau viața dusă în comun, privite în raport una față de alta. 2) Persoană asociată cu alta într-o acțiune sau într-o activitate (NODEX); exemple: **Tovarășului Stalin**; **Tovarășul V. M. Molotov s’a înapoet la Moscova**; **Lucrările tovarășului I. V. Stalin editate în limba osetină**; **Să dizvoltăm și să întărim cât mai mult tovarășile viticole – pepineriste**; **Mai mult ajutor tovarășilor**;

– **totunional** – adj. („a întregii Uniuni sovietice”) compus adjectival morfematic calchiat după rusecul „всенародный”, care, spre deosebire de cuvintele compuse tradiționale, ce sunt „unități rezultate din îmbinarea și sudarea definitivă a două sau mai multe cuvinte simple, care și-au pierdut total individualitatea formală și semantică” (Bahnaru, 2013, p. 258), însumează sensurile cuvintelor componente *tot* „care este cuprins în întregime” și *unional* „care aparține unei uniuni, care cuprinde o uniune”; a dispărut din uz odată cu schimbarea regimului politic; exemple: **Despre totalurile Întrecerii Socialiste Totunionale a rejiunilor, țănuturilor, republicilor și raioanelor pentru împlinirea planului lucrărilor agricole de primăvară în anul 1946**; **Parada totunională a fizculturnicilor la Moscova**;

– **paradă** – s. f. cuvânt german sau francez la origine, atestat în dicționarele românești de până în 1940, care în perioada sovietică capătă conotații mult mai puternice, de glorie și slăvire a conducerii socialiste, pentru a demonstra succesele obținute în orice domeniu: **Parada Colhoznică**; astăzi lexemul a căpătat și alte sensuri, circulând mai des ca termen militar;

– **sroc** – s. m. („termen”) cuvânt rusesc care continuă să apară în limbajul colocvial; în varianta literară a limbii, poate fi semnalat sub forma *soroc*, precum în expresia *A i se împlini (cuiva sau la ceva) sorocul* „a înceta să mai existe”; **Înnainte de sroc**;

– **iubileu** – s. m. („jubileu”) rusism dispărut din standardul și uzul actual al limbii; **Iubileul de 100 de ani al școlii de viticultură și vinărit din Chișinău**;

– **fizculturnic** – s. m. („gimnast”, „sportiv”) barbarism rus, adaptat morfologic prin sufixare; astăzi nu este atestat în uzul limbii române din Basarabia; **Parada totunională a fizculturnicilor la Moscova**;

– **pionier** – s. m. („pionier”) termen utilizat în perioada comunistă în limba română din Republica Moldova, dar și din România, cu sensul de „membru al unei organizații de masă a elevilor între 7 și 14 ani”, însă este înregistrat și

de dicționarele românești de până în 1944; în dicționarul lui L. Șăineanu din 1939 este înregistrat în varianta *pionier* „lucrător întrebuințat într’o armată spre a aplana drumuri, a săpa șanțuri etc.” (Șăineanu, 1939, p. 482); astăzi lexemul este fecund pentru registrul literar al limbii, având o altă conotație – „deschizător de drumuri într-un domeniu de activitate umană” (NODEX); exemple din presa sovietică: *Lagărul județan pentru pioneri*;

– **comsomolist** – s. m. „membru al Comsomolului”; termen al perioadei sovietice, care, spre deosebire de lexemul *pionier*, nu mai este prezent în limba română, decât cu funcție evocativă; *Comsomoliștii au remontat școala*;

– **colhoz** – s. m. termen învechit, utilizat pentru a desemna o realitate a perioadei comuniste – „formă de cooperativă agricolă de producție în fosta URSS”, funcționând concomitent cu derivatele sale: **colhoznic**, **colhoznică**; astăzi este utilizat numai în contexte marcate stilistic în limbajul colocvial, ca în expresiile *a munci ca la colhoz* „a munci fără râvnă, necalitativ”; *a face colhoz* „a vorbi mai mulți odată, a face zarvă” etc.; exemple: *Sarcina de neamănat a colhozurilor*; *Vlagă pentru lanurile colhoznice*; *Adresarea frunțașilor vităritului colhoznic din raioanele de pe malul stâng al Nistrului către toți colhoznicii, colhoznicele, lucrării vităritului colhoznic din RSS Moldovenească*;

– **slobozâre** – s. f. („eliberare”) termen format de la verbul din registrul popular al limbii române *a slobosi*, derivat al adjectivului *slobod*, în limbile slava veche și rusă existând verbul *svoboditi* „a libera”. Infinitivul lung *slobozire* este atestat și până la perioada comunistă; după 1940, lexemul **slobozâre** desemna, mai ales, eliberarea poporului basarabean de sub jugul „burghezimei fascist-române”; pentru româna standard de astăzi este un termen învechit și popular; exemple: *Dostoinic să întâlnim aniversarea a II-a a slobozării Moldovei*;

– **trudozî** – s. f. („zi de muncă”) calc morfematic din rusă „трудодень”, care desemna o unitate de evaluare și de măsură a cantității și a calității muncii colectivelor din „colhoz” sau a fiecărui muncitor în parte în perioada Uniunii Sovietice în anii 1930-1966; astăzi a dispărut din uzul actual al limbii române; exemple: *Șapte kilograme pâine pe trudozî*; *Împărțirea veniturilor colhoznice pe trudozâle*;

– **țeh** – s. m. rusism utilizat cu referire la un departament sau o secție a unei uzini/fabrici; termen ieșit din uzul actual al limbii române; *Sporul țehului*;

– **Parij** – s. m. („Paris”) calc fonetic din rusă „Париж”; formă ieșită din uzul actual al limbii române; *La Conferința de Pace dela Parij*;

– **deobște** – adj. („comun”, „general”) cuvânt format din prepoziția *de* și substantivul de origine slavă *obște*, învechit și popular, care a apărut până la perioada regimului comunist, referindu-se la o colectivitate de oameni sau fiind utilizat în varianta **obște** – substantiv care desemna

o formă de cooperare economică pentru producerea de bunuri agricole; în dicționarul lui L. Șăineanu din 1939 atestăm verbul **a obști** „a divulga, a face cunoscut”, care împrumută trăsătura semantică a cuvântului-rădăcină **obște**, acțiunea fiind direcționată spre o colectivitate; în standardul actual al limbii române atestăm funcționarea locuțiunii adjectivale și adverbiale **de obște** – 1. loc. adj. care privește sau interesează pe toți, care aparține tuturor; comun, general, public. 2. loc. adv. a) împreună, fără excepție, deopotrivă; b) în mod obișnuit, de obicei; c) pretutindeni, peste tot (DEX); *Să împlinim lejea despre învățământul deobște*;

– **economică** – s. f. („economie”) calc morfematic din rusă „экономика” – *conomie*; astăzi cuvântul **economică** nu este atestat de niciun dicționar și este dispărut din uzul actual al limbii române; *Lupta pentru economică îi lupta pentru peatiletică*;

– **Sovet** – s. m. („soviet”) termen de origine slavă, care a trecut din limbajul administrativ din perioada regimului țarist în cel sovietic, desemnând organul puterii de stat centrale și locale din perioada URSS-ului; astăzi este ieșit din uz; *În Sovietul Miniștrilor al Uniunii RSS*;

– **călcare** – s. f. („încălcare”, „nerespectare”) formă arhaică, învechită a cuvântului *încălcare*, atestată în uzul limbii române de pe ambele maluri ale Prutului, până la regimul comunist; astăzi și-a păstrat acest sens în uzul actual al limbii române, ca sens figurat, desemnând o neglijare sau o ignorare a unor dispoziții legale etc.; *Despre faptele călcării Statutului artelului agricol în rejiunile Kuibâșev și Iaroslavli și despre pedepsirea persoanelor, vinovate de călcările estea*;

– **artel** – s. n. termen rusesc „артель”, care desemna o formă socialistă de organizare a lucrătorilor și a meseriașilor în asociații cooperatiste; este un termen ieșit din uzul actual; *Despre faptele călcării Statutului artelului agricol în rejiunile Kuibâșev și Iaroslavli și despre pedepsirea persoanelor, vinovate de călcările estea*;

– **zablă** – s. f. termen învechit sau regionalism al graiului moldovenesc, care desemna lucrările de pregătire a solului pentru cultivare – „arat de zăble”; astăzi se atestă în uzul limbii române, ca regionalism, dar și în lucrările de specialitate, de exemplu, într-un articol al revistei *Studia Universitatis Moldaviae* din 2013, în unele Hotărâri de guvern din Republica Moldova (Hotărâre Nr. 550 din 15.05.2003 cu privire la aprobarea Programului lucrărilor statistice în anul 2003), dar și în revista românească *Revista română* nr. 1 (87) din 2017, într-un articol al scriitorului basarabean Nicolae Leahu (2017, p. 35); *Județul Soroca rămâne în urmă cu aratul de zăble*;

– **svodcă** – s. f. („bârfă”) rusism din *сводка*, lexem care este resemantizat în româna din 1946: dacă în rusă are sensul de 1. totalizare, rezumat și 2. buletin, comunicat, situație centralizatoare, în „limba moldovenească” împrumută

sensul verbului *сводуть* din rusă „a duce și a aduce îndărăt”, desemnând flecăreala fără rost sau a declara ceva fără cunoștință de cauză, a pălăvrăgi; a bârbi; *Când cred svodcelor*;

– **osăbit** – adj. („deosebit”, „diferit”) formă arhaică a cuvântului *deosebit* atestată și înainte de perioada sovietică; în dicționarul lui Lazăr Șăineanu este înregistrat verbul *a osebi* ca variantă lexicală a verbului *a deosebi*; lexemul este semnalat încă în lucrările din secolul al XVI-lea atât pe teritoriul basarabean, cât și pe cel de dincolo de Prut, de exemplu, în biblia românească din 1688 [Biblia adecă dumnezeiasca scriptură: Vechiului și Noului Testament tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești: retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, 1866 pagini] sau în letopisețele cronicarilor Ion Neculce, Miron Costin etc.; *Părerea osăbită a membrului Tribunalului Militar Internațional din partea Uniunii RSS tov. Nichitcenko cu privire la hotărârea Tribunalului*;

– **voscresnic** – s. m. termen rusesc „воскресник”, care se referea anume la perioada socialistă, când oamenii, în mod organizat, erau invitați „benevol” să muncească duminică în folosul întregii comunități; lexemul ieșit din uzul actual desemna munca „voluntară” a maselor organizate în colectiv în zilele de duminică, dar și de sâmbătă („суботник” *subotnic*); *Comsomoliștii la voscresnic*;

– **sabotajnic** – s. m. („sabotor”) astăzi este dispărut din uzul limbii române, fiind atestat doar cu funcție evocativă în unele texte din mediul electronic; *La ce aduce purtarea liberală cu sabotajnicii*; *În județul Bender nu se grăbesc*; *Acolo, unde sabotajnicii se sâmt în pace*.

În titlurile și subtitlurile excerptate din cotidianul „Tineretul Moldovei” din 1946 semnalăm prezența aceluiași inventar de cuvinte învechite, arhaisme sau rusisme, cu numeroase ocurențe, fapt ce atestă că paginile presei periodice a vremii tratau aceleași probleme „stringente” din societate, care vizau organizarea maselor și ideologizarea acestora. Nu vom stărui asupra descrierii lexicografice a acelor lexeme care au fost atestate și în ziarul „Moldova socialistă”, ci vom prezenta doar unele exemple: **Sovet** – *Țăranii satului Hârtopul Mare au înaintat candidați în deputați ai Sovietului Suprem al Uniunii RSS pe tovarășul I. V. Stalin, tovarășul V. M. Molotov și tov. S. V. Țaranov*; *În ajunul alegerilor în sovetul suprem al RSS Moldovenești*; **tovarăș** – *Muncitorii sovhozului Țăganca înaintează candidaturile tovarășilor Stalin I. V., Molotov V. M., Kalinin M. și tov. Mordoveț I. L.*; *Truditorii Moldovei își arată dragostea lor conducătorului forțelor înarmate ale țării, tovarășului Stalin*; **sovhoz** –

Sovhozul îi gata pentru iarnă; **comsomolist** – Despre înveșnicirea amintirii **comsomolistului** Boris Glavan; Eroismul de muncă al **comsomolului**; **Comsomoliști** și tineret! Să ducem lupta pentru pâne pânla deplină împlinire a planului de către fiecare gospodărie!; **obște** – Puterea mare a **obștii** sovietice, întemeetă de Lenin și Stalin; **temp** – Tineri agricultori, grăbiți **tempurile** sămănatului!; **peatiletcă** – **Peatileticile** staliniste și industrializarea țării noastre; **Tinerele cadre ale peatiletcii** staliniste; **Fruntașii peatiletcii** staliniste; **fizculturnic** – Despre pregătirea către Zâua **Fizculturnicilor** din toată Uniunea dela 21 iulie 1946; **Parij** – La conferința de pace din **Parij**; **sabotajnic** – Duc lupta împotriva **sabotajnicilor**.

Totuși, am atestat și unele lexeme care nu au fost semnalate pe paginile „Moldovei socialiste” din 1946 consultate de noi, precum:

– **zvenie** – rusism, „formație de lucru, compusă din tineri muncitori organizați în echipă, de obicei, comsomoliști, care munceau în colhoz, pentru a îndeplini o anumită sarcină de producție”; lexemul **zvenie** nu este atestat în niciun dicționar și nici în mediul online; exemple: **Zvenia** lui **Aleksei Novac** („Moldova socialistă”, 28 martie 1946); **Stegulețul zveniei** („Scânteia Leninistă”, decembrie 1946);

– **ocrug** – s. m. („circumscripție”) termen rusesc atestat încă în perioada țaristă, care este preluat în limbajul administrativ sovietic; actualmente este ieșit din uzul limbii române; **Comisia de alejери de ocrug a înregistrat candidat în deputați ai Sovietului Uniunii pe Iosif Vissarionovici Stalin**; **Scrisoarea dischisă către comisiile de alejери de ocrug**;

– **calificație** – s. f. („calificare”) cuvânt rusesc și învechit; în uzul actual al limbii române poate fi semnalat în limbajul colocvial; **Învățătorii își ridică calificația**;

– **activ** – s. m. („totalitatea bunurilor aparținând unei persoane fizice sau juridice”) cuvânt învechit, care desemna totalitatea persoanelor implicate intens în domeniul vieții politice și sociale; astăzi acest sens este dispărut din uzul limbii române. **Acolo unde lipsește activul**;

– **propagandare** – s. f. („propagare”) calc morfematic din rusă „пропагандирование”; cuvântul nu are atestări în dicționarele românești, fiind ieșit din uzul actual; **Să îmbunătățim propagandarea planului de cinci ani**;

– **spartachiadă** – s. f. termen împrumutat din rusă, cu sensul de „competiție sportivă desfășurată în mai multe etape, organizată periodic”; astăzi este un cuvânt învechit, dar care se mai atestă în spațiul mediatic din Republica Moldova și din România, în titlurile unor știri cu tematică sportivă; **Spartachiada republicană a școlarilor**;

– **puđ** – s. n. cuvânt rusesc învechit; în perioada regimului comunist reprezenta o unitate de măsură a greutateii; nu este atestat în uzul actual al limbii; *2000 puduri de pâne peste plan*;

– **oboz** – s. m. în perioada regimului comunist, *oboz* semnifica un lanț de căruțe care transportau produsele cerealiere la punctele de predare instituite de administrația comunistă; termenul *oboz* nu este atestat în dicționarele românești, fiind un arhaism dispărut din uzul actual al limbii române. **Obozul roșu**;

– **uciot** – s. m. („evidență”) este un cuvânt rusesc, care a aparținut graiului moldovenesc în perioada sovietică; uzul actual al limbii literare române de pe teritoriul basarabean nu atestă termenul respectiv. *Mai multă rânduială în uciot*;

– **hidroelectrostanția** – s. f. („centrală hidroelectrică”) cuvânt rusesc adaptat morfologic; nu sunt atestări în uzul actual al limbii; **Hidroelectrostanția din Volhov are 20 ani**.

În „Moldova socialistă” din 1965, numărul cuvintelor învechite, precum și al rusismelor este în continuare destul de mare, însă unii dintre termenii atestați în „Moldova socialistă” din 1946 dispar, iar altele au o frecvență mult mai redusă. În continuare, vom excerpta câteva contexte în care semnalăm ocurențele acestora, fără a insista asupra analizei lexico-semantice a termenilor analizați anterior: **prezident** – *Bine ați venit, prezident Aiiub Han!*; **colhoz** – **Colhozul „Nistru” în urcuș**; **ucaz** – s. m. („ordin”, „decret”) cuvânt învechit și popular împrumutat din rusă, care astăzi este atestat în mai multe dicționare românești și cu sensul figurat de „hotărâre care nu admite nici o contradicție” – **Ucazul Prezidiumului sovietului suprem al Uniunii RSS. Cu privire la impozitul pe veniturile colhozurilor**; **sovet** – *La sovetul miniștrilor al Uniunii RSS; Prieten al câmpului*; **misia** – s. f. („misiune”) rusism care astăzi este dispărut din uz – **Misia eliberatoare a forțelor armate sovietice**; **obștime** – *Declarația conferinței unionale a obștimii sovietice pentru pace, independență națională și dezarmare*; **agresie** – s. f. („agresiune”) cuvânt împrumutat din rusă, care a ieșit din uzul actual – *Împotriva agresiei imperialiste, în sprijinul independenței naționale a popoarelor, pentru întărirea păcii generale și pentru dezarmare*; **complex** – s. m. („în ansamblu”) termen utilizat mai ales în locuțiunea adverbială **în complex**; calc morfematic și semantic din rusă „в комплексе”, care a dispărut din uzul actual al limbii române – *În două faze, în grup și în complex*; *Toate muncile agricole – în complex: rezultate bune și învățăminte folositoare*; **norodnic, norod** – *Controlul norodnic la seceriș; Norodul veghează, norodul controlează; Aurul negru și albastru în folosul norodului*; **centner** – s. m. este un cuvânt de origine germană, care circula în perioada regimului comunist pentru a desemna

o unitate de măsură a greutateii; este un termen învechit, care a dispărut din româna literară basarabeană; *Repede și bine să strângem spicoasele! 42 centnere la hectar; tovarăș* – *Cuvântarea tovarășului L. I. Brejnev*.

Afluxul de cuvinte derivate sau împrumutate din limba rusă ilustrează perfect procesul de moldovenizare demarat de puterea sovietică, rezultat direct al contextului politico-istoric din perioada de după 1944. Însă analizând inventarul de termeni arhaici sau al celor împrumutați din rusă, depistați în cotidianul din 1965, observăm că acesta este mult mai redus decât cel din 1946, fapt ce denotă că „limba moldovenească” cunoștea totuși o evoluție, o dezvoltare, chiar dacă insignifiantă, o încercare subtilă de „a se debarasa” de unele unități lexicale inutile, inventate de organele de partid și de „creierul” rusificator. În acest context, drept probă a celor susținute mai sus, prezentăm scrierea corectă a unor unități lexicale atestate în „Moldova socialistă” din 1965, care în 1946 apăreau ca termeni rusești, inadaptați morfologic și fonetic: **destoinic** – *Să oglindim destoinic măreția faptelor constructorilor comunizmului*, în 1946 termenul *destoinic* apărea în varianta *dostoinic*; **jubileu** – *Fabrica își sărbătorește jubileul*, în 1946 se utiliza cuvântul rusesc *iubileu*. Totodată, autorii articolelor din ziarele anilor 1965 apelează la unele cuvinte neologice pentru acea perioadă: **rentabil** – *E rentabil? Da!*; **asolament** – *Sămânța și asolamentul. Câteva sugestii*; **șoc** – *Secerișul – front de șoc!*; **transfigurare** – *Transfigurare*; **miting** – *Mitingul soveto-vietnamez; Mitingul prieteniei soveto-române; Miting al prieteniei soveto-germane*; **anatomopatolog** – *S’a încheiat congresul anatomopatolojilor*; **eșalon** – *Eșaloane tiraspolene*.

Bineînțeles, inventarul de cuvinte neologice, precum și frecvența acestora, sunt neînsemnate, totuși, faptul că în articolele presei periodice „se strecoară” unele neologisme sau sunt publicate unele poezii de Grigore Vieru ori unele texte semnate de către Vladimir Beșleagă demonstrează că cenzura socialistă mai slăbise, pregătind premisele pentru o trezire a conștiinței naționale a poporului basarabean.

În „Moldova socialistă” din 1976 tot mai mult își fac loc neologismele, autorii articolelor renunțând la arhaisme și la unele rusisme învechite. E firesc să mai atestăm unii termeni care redau realitățile din acea perioadă, precum: *comsol, sovet, sovhoz, colhoz, tovarăș* etc., însă o incidență mai mare o au termenii neologici ai limbii române literare: **principialitate** – *Principialitate și spirit obiectiv*; „pețiletca” este substituită în toate ocurențele cu **cincinal** – *Cincinalului – energia brațelor. Rodul cutezanței!*; *Cadența cincinalului*; **modelór** – *Sântem modelorii scânteii mărețe*; **multinațional** – *Din comoara artistică multinațională*; **mobilizator** – *Misiunea mobilizatoare a gazetelor* etc.

În baza argumentelor prezentate mai sus, observăm că sub aspectul diferențierii temporale, vocabularul presei periodice a anilor 1946-1976 include o serie de lexeme arhaice, de istorisme, astăzi – regionalisme sau cuvinte total ori parțial ieșite din uzul limbii odată cu schimbarea regimului politic și cu depășirea contextelor politico-istorice, unii termeni trecând în fondul pasiv, alții conservându-se în limbajul colocvial sau neîngrijit al limbii. Analiza lexico-semantică a titlurilor și a subtitlurilor din presa sovietică ne-a permis să identificăm atât arhaisme lexicale, cât și arhaisme semantice sau cuvinte rusești, care în uzul actual al limbii au fost substituite corespunzător cu echivalentele românești. În acest context, relevante ni s-au părut constatările lingvistei Carolina Popușoi, care precizează că în condiții lingvistice firești calcul semantic și împrumutul lexical sunt mijloace de îmbogățire a unei limbi, însă nu în cazul când „imitarea semantică a unui model străin sau preluarea *ad litteram* a unui lexem dintr-o altă limbă duce la denaturarea sistemului limbii materne” (Popușoi, 2013b), or, în Republica Moldova, chiar și astăzi, atribuirea de sensuri noi cuvintelor existente, conform modelelor limbii ruse, în pofida faptului că limba română are deja un echivalent pentru desemnarea realității respective, este un procedeu pe larg răspândit și deloc favorabil.

Rațiunile împrumutului și ale calcurilor morfologice structurale parțiale sau totale din perioada regimului comunist sunt, în fapt, de natură politică, urmărind „incluziunea norodului” basarabean în uniunea sovietică frățească. Unitățile lexicale precum: *soviet, colhoz, pionier, ocrug, comsomol* etc., termeni ce se refereau la realități cu specific istorico-politic, la administrația de stat sau la cea economică a uniunii sovietice, au căpătat funcții evocative, devenind niște indici diacronici sau diatopici, care ne permit să identificăm un text sau un context semantic aparținând limbii române din perioada regimului socialist sau graiului moldovenesc de pe teritoriul Republicii Moldova. Evident, unitățile lexicale livrești sau savante, dar și cuvintele neologice aproape lipsesc în presa periodică din 1946, iar în cotidienele din 1965-1976 sunt atestate cu o frecvență extrem de redusă. În baza analizei lexico-semantice a titlurilor din 1976 constatăm că frecvența cuvintelor rusești, de asemenea, e mai mică, autorii articolelor preferând termenii românești.

În concluzie, trasând o paralelă cu limba română de astăzi de pe teritoriul basarabean, sub aspect lexical, am observat că termenii împrumutați sau derivați din rusă, utilizați în perioada regimului comunist, au devenit, cu unele excepții, cuvinte fără atestări în dicționare și în uzul actual al limbii. S-au conservat unele lexeme de etimologie rusă, atestarea cărora a fost înregistrată și în perioada țaristă, precum: *brigadă, oloi, norod, tovarăș, pionier, slobozâre, obște, călcare, osăbit* ș. a., termeni care, de altfel, sunt atestați și de dicționarele românești, ca variante regionale sau populare. Această constatare ne impulsionează să susținem că, de fapt, cauza degradării sau stagnării limbii

române din Basarabia, a populării și a poluării acesteia cu barbarisme rusești, cu dublete lexicale inutile (ne referim aici la varianta vorbită a limbii) nu poate fi atribuită doar celor 100 de ani de ocupație țaristă sau celor 45 de ani de sovietism, ci, mai degrabă, considerării limbii ruse ca limbă de prestigiu, fapt care a determinat recurgerea la limbajul argotic și la jargonisme menite să „crească” prestigiul „limbii moldovenești”.

Într-adevăr, româna din Basarabia conține în uzul actual cuvinte populare sau învechite, precum și construcții gramaticale populare, care în România nu au o frecvență atât de mare, însă toate se referă la forma vorbită a limbii, standardul excluzând acești termeni sau construcții. Dincolo de aceste aspecte ale limbii române vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, limba literară este aceeași cu standardul din România, cu o coincidență totală a gramaticii, care constituie unul dintre criteriile esențiale de stabilire a autonomiei unei limbi, precum și a vocabularului fundamental.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile (red. resp.). *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Service, 2013, 490 p.
2. BEREJAN, Silviu. *Itinerar sociolingvistic*. Chișinău: Elan Poligraf, 2007, 240 p.
3. Popușoi, 2013a = POPUȘOI, Carolina. *Limba română actuală din Basarabia, particularități morfosintactice și lexico-semantice*. București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, 2013, 252 p.
4. Popușoi, 2013b = POPUȘOI, Carolina. *Calcure semantice sau împrumuturi lexicale în limba română din Basarabia?*, 2013 [online]. Disponibil: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A465/pdf> [citât 20.09.2019].
5. ȘĂINEANU, Lazăr. *Dicționar universal al limbii române*. Ed. a VIII-a. Craiova: Editura „Scrisul românesc”, 1939, 920 p.

Surse:

1. LEAHU, Nicolae. O voce lirică feminină. În: *Revista română*. Iași, 2017, nr. 1 (87), p. 38.
2. *Moldova socialistă*, 1946.
3. *Tineretul Moldovei*, 1946.
4. *Scânteia leninistă*, 1946.
5. *Moldova socialistă*, 1965.
6. *Moldova socialistă*, 1976.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

PARTICULARITĂȚI LEXICO-GRAMATICALE ALE TEXTULUI IMNOGRAFIC ORTODOX

Ecaterina BRĂGUȚĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3999-8985>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Lexico-Grammatical Peculiarities of the Orthodox Hymnographic Text

Abstract. *Analyzing the achievements of Romanian philologists in the study of the religious text, we find an impressive number of works that reflect the features of the biblical text, given that it is the founding text in the Orthodox cult, of the liturgical texts, and the hymnographic text has a weak representation in the current research. Thus, in this article, we propose to specify the lexical-grammatical peculiarities of the Orthodox hymnographic text, summarizing ourselves to a single type of text – the akathist, particularities which, for the most part, are common to other types of religious text, but also present features specific in relation to them.*

Keywords: *religious text, Orthodox hymnography, akathist, grammatical peculiarities, archaisms, absolute superlative, deverbal nouns.*

Rezumat. *Analizând realizările filologilor români în studiul textului religios, constatăm un număr impunător de lucrări care reflectă trăsăturile textului biblic, dat fiind că este textul fondator în cultul ortodox, ale textelor liturgice (Molitfelnic, Evangheliar), iar textul imnografic este puțin reprezentat în cercetările actuale. Astfel, ne propunem în articolul curent să specificăm particularitățile lexico-gramaticale ale textului imnografic ortodox, rezumându-ne la un singur tip de text – acatistul, particularități care, în mare parte, sunt comune și altor tipuri de text religios, însă prezintă și trăsături specifice în raport cu ele.*

Cuvinte-cheie: *text religios, imnografie ortodoxă, acatist, particularități gramaticale, arhaisme, superlativul absolut, substantive deverbale.*

Cercetările lingvistice din ultimele două decenii sunt marcate de o revigorare a interesului științific față de textele religioase, după o perioadă

în care au fost marginalizate, ca urmare a realităților socio-politice instaurate în spațiul socialist în secolul al XX-lea. Deși studiul textului religios se bucură de un interes lingvistic sporit, innografia ortodoxă nu a fost cercetată în mod suficient (luând în considerație și volumul acestui gen religios).

În ceea ce privește acatistul (imn religios ortodox în cinstea lui Dumnezeu, a Fecioarei Maria și a altor sfinți, care se cântă stând în picioare, având o structură fixă: 24 de strofe, adică 12 icoase și 12 condace dispuse alternativ), s-au înregistrat mai multe încercări de a le aborda din diverse perspective, a se vedea: Moisiuc Ilie. *Acatistul – structuri poetico-stilistice*; Condrea I. *Acatiste publicate în Tipografia Eparhială de la Chișinău*; Gherasim A. *Superlativul excepției – procedeu gramatical și afectiv în textele acatistelor*; Cemârtan C. *Influența slavonă asupra lexicului românesc din „Slujba și acatistul cuviosului Serafim din Sarov”*; Oglindă E. *Particularități gramaticale ale textelor unor acatiste*; Manolii A. *Invocarea numelor proprii biblice în „Acatistul Acoperământului Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu”* (1913); Antoci C. *Funcția comunicativă a adresărilor în acatiste etc.*, însă aspectele cercetate sunt foarte înguste și se raportează la cazuri particulare de acatiste.

În general, particularitățile gramaticale și lexicale ale textului religios, pe care le vom aborda și în lucrarea curentă, au fost reflectate într-o serie de lucrări ale lingviștilor români. Gh. Chivu (Chivu, 1997), A.-M. Bărbuleanu (Bărbuleanu, 2013) au analizat particularitățile lexico-gramaticale ale textului religios ortodox, C.-E. Peică (Peică, 2015) a reflectat particularitățile de ordin morfosintactic ale textului biblic, D.-L. Teleoacă (Teleoacă, 2017) a realizat o cercetare, reliefând diferențele între textul religios ortodox și catolic. La Chișinău au fost publicate numeroase articole care evidențiază trăsăturile lexico-gramaticale ale textelor religioase dintr-o secțiune cronologică distinctă, și anume cele apărute la Tipografia Exarhicească de la Chișinău în primele două decenii ale secolului al XX-lea: E. Oglindă. *Particularități de ordin semantico-gramatical ale textului „Evangheliei”* (1912); *Particularități gramaticale ale textelor unor acatiste*; C. Cemârtan. *Limba textelor religioase publicate la Tipografia Exarhicească din Chișinău: particularități sintactice*; M. Butuc. *Particularități lingvistice ale „Acatistului Preasfintei Stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu, bucuria tuturor scârbiților”, tipărit în anul 1909 la Chișinău ș.a.*

Analizând realizările filologilor români, constatăm o reflectare bogată în studii a trăsăturilor textului biblic, dat fiind că este textul fondator în cultul ortodox, a textelor liturgice (Molitifelnic, Evangheliar), iar textul innografic este puțin reprezentat în cercetările actuale. Astfel, ne propunem să specificăm particularitățile lexico-gramaticale ale textului innografic ortodox, rezumându-ne la un singur tip de text – acatistul, particularități care, în mare parte, sunt

comune și altor tipuri de text religios, însă prezintă și trăsături specifice în raport cu ele.

Particularități ortografice

Substantivele care desemnează numele divinității, ale sfinților se ortografiază cu majusculă: „*O, Preasfântă ... Treime: Părinte și Fiule și Duhule Sfinte, Unule adevăratul Dumnezeu și Făcătorul nostru...*” (Ac. Preasfintei Treimi), „*Isuse, Păstorul meu, nu mă pierde*” (Ac. Domnului Iisus Hristos), „*Vino Maica Mielului și a Păstorului...*” (Ac. Întâmpinării Domnului), „*Zid ești credincioșilor, Născătoare de Dumnezeu, Fecioară*” (Ac. Adormirii Maicii Domnului), „*Bucură-te, Sfântă Pruncă, primită în Biserică cu mare cinste*” (Ac. Intrării Maicii Domnului în Biserică), „*Apostolii te-au preamărit, soborul ierarhilor și al cuvioșilor și ceata sfințelor femei te-au lăudat, Înaintemergătorul și cu Teologul s-au închinat*” (Ac. Acoperământului Maicii Domnului); „*Bucură-te, purtător al numelui Marelui Mucenic Dimitrie; // Bucură-te, următor al râvnei sfinte a Izvorătorului de mir*” (Ac. Sf. Mc. Dimitrie). Prin extinderea acestui principiu se ortografiază cu majuscule și pronumele personale/nepersonale atât la forma accentuată cât și la forma neaccentuată care substituie numele lui Hristos: „*Bucură-te că El te-a încununat frumos*” (Ac. Sf. Cuv. Alexie), „*Slavă Ție, Lumină din Lumină*” (Ac. Botezului Domnului).

Particularități morfologice

Substantivul. În sfera numelui atestăm o serie de fenomene care marchează arhaicitatea textului innografic în raport cu textul laic: forme flexionare arhaice, forme etimologice arhaice.

a) Consemnăm **abundența substantivelor de gen masculin care formează vocativul în -e**: „*Tu, Doamne, ai ales...*”, „*îți aducem, Stăpâne, cântare de mulțumire*” (Ac. Nașterii Domnului Iisus Hristos), „*Împărate Preasfânt*” (*ibidem*), „*Bucură-te, cuvioase*”, „*Dăruiește, Părinte*” (Ac. Sf. Cuv. Antipa de la Calapodești);

b) **marcarea cazuală a tuturor termenilor sintagmei în vocativ**: „*Împărate Sfinte*” (Ac. Bunevestiri), „*O, Preadulce și Preabunule Isuse*” (Ac. Nașterii Domnului Iisus Hristos); *Acatistul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu* „*Potirul neseacă*”;

c) **forme etimologice arhaice**, cum ar fi *pustie* față de varianta actuală *pusti*: „*Bucură-te, lumânare nestinsă prin rugăciune, în pustie strălucind*” (Ac. Sf. Serafim de Sarov); *prooroc* față de *proroc*: „*Înger viețuind în trup te-ai arătat, proorocule, prin râvna pentru Dumnezeu*” (Ac. Sf. Ilie); forma de plural *suspînuri*: „*și cu suspînurile tale cele din adânc, spre însutite ostenele o ai făcut roditoare*” (Ac. Sf. Stelian); utilizarea formelor de plural pentru substantivele care în limbajul actual se atestă doar la singular (cf. *sângiuiri, mile, ceruri*): „*Cu roșeala sângiuirilor tale vopsindu-ți haina pătimirii*” (Ac. Sf. Mc. Sebastian), „*Muntele Athosului propovăduiește milele și*

minunile Tale” (Ac. Maicii Domnului „Grabnic Ascultătoare”), „*Iisuse, Cel ce ai șezut pe cerurile cerurilor, în veci să fie cuvântul Tău în inimile noastre*” (Ac. Înălțării Domnului).

În textele acatistelor prezența substantivelor deverbale este una impunătoare, cele mai multe fiind forme de infinitiv lung și substantive formate cu sufixul de agent *-tor/-toare*. În primul rând, acest fapt denotă o afinitate cu particularitățile limbii române arhaice. Totodată, solicitarea pentru deverbale în textul imnografic este determinată de polifuncționalitatea lor (aceste substantive răspund necesităților de economie verbală, conferă plasticitate și poeticitate frazei, participă la procesele de textualizare, asigură melodicitatea proprie unui text cantabil). Deverbalele sunt utilizate la toate nivelurile de structurare a acatistului, dar în mod special la nivelul hairetismelor: „*Bucură-te, mângâierea săracilor; // Bucură-te, apărătoarea bătrânilor*” (Ac. Sf. Ecaterina), „*Bucură-te, îndreptătorul credinței; // Bucură-te, ajutătorul celor necăjiți*” (Ac. Sf. Spiridon), „*Bucură-te, desfătarea maicii tale iubitoare*” (Ac. Sf. Filotea).

Diversitatea și multitudinea deverbalelor din textul imnografic conturează o altă particularitate a acestui tip de text, în speță, abundența vocativelor, or imnul este o invocare solemnă a divinității, a unui sfânt, a unei entități angelice. O parte considerabilă a deverbalelor din acatiste sunt la cazul vocativ, situându-se în proximitatea imperativelor din blocul de hairetisme, după cum se observă ușor din exemplele de mai sus.

Utilizarea unor tipare clișeizate de genitive cu valoare de superlativ nuanțează caracterul arhaic al acatistului, or acest tipar „exista în latina arhaică, fiind frecvent în latina biblică” (Teleoacă, 2017, p.154). Imnografia preia prin relațiile de intertextualitate structuri genitivale cu valoare de superlativ absolut comune textului religios în ansamblu precum: *Răsăritule al Răsăriturilor*: „*Vrând să mântuiești lumea, Răsăritule al răsăriturilor*” (Ac. Domnului Iisus Hristos). În general, structurile genitivale sunt foarte frecvente în acatiste, contribuind la edificarea tezaurului figurativ al imnelor respective: „*candelă a purității*”, „*locaș al virtuților*”, „*scăldătoarea vindecărilor*”, „*dezlegarea suferințelor*” (Ac. Sf. Nectarie), „*trâmbița adevărului*”, „*chitara cuvântării de Dumnezeu*” (Ac. Sf. Tecla). Totodată, se observă predilecția pentru utilizarea genitivului pentru determinările ce indică locuri geografice: „*pe muntele Taborului*” (Ac. Schimbării la Față), „*Bucură-te, cel ce din Cana Galileii împreună cu Domnul ai fost*” (Ac. Sf. Ap. Simon Zilotul).

În textul imnografic se atestă o serie de **construcții substantive perifrastice** specifice textului religios în ansamblu: *purtare de grijă, facere de bine*:

„*Văzând această purtare de grijă a lui Dumnezeu pentru tine, îți cântăm*” (Ac. Sf. Cuv. Ambrozie de la Optina); „*în boli tămăduitoare, fără împușinare primind faceri de bine de la chipul tău cel de minuni făcător*” (Ac. Maicii Domnului „Grabnic Ascultătoare”).

Adjectivul. Din ansamblul particularităților morfologice din sfera adjectivului se remarcă frecvența superlativului. Superlativul absolut în textul acatistelor este redat printr-o diversitate de procedee lexicale și lexicogramaticale:

- Afixoidul *mult*: „*Ritorii cei mult vorbitori nu se pricep cu ce cuvinte să mângâie pe cei necăjiți*” (Ac. Maicii Domnului „*Bucuria tuturor celor necăjiți*”);

- Prefixul *prea* (înregistrează o recurență frecventă) – „*ca un soare prea frumos ai răsărit și noaptea întristărilor ai risipit*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), „*Bucură-te, floarea darurilor cea preaaaleasă*”, „*Bucură-te, Fecioară, preasfântă și preafrumoasă*”, „*Bucură-te, ușa raiului celui preasfințit*”, „*Bucură-te, porumbiță de aur cu totul preastrălucită*”, „*Bucură-te, Împărăteasă, preamilostivă și preafolositoare*”, „*Bucură-te, porumbiță de aur cu totul preastrălucită*” (ibidem).

- Prefixul *atot-* (cu totul/ întru tot/ de tot) „*Bucură-te, porumbiță de aur cu totul preastrălucită*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), „*atotbună*” (Ac. Maicii Domnului „*Grabnic Ascultătoare*”).

- O valoare intensivă este exprimată de *structurile cu derivate negative*: „*Iar tu, ca Ceea ce ai putere nebiruită*” (Ac. Acoperământului Maicii Domnului); „*s-a umplut de nespusă bucurie*”, „*Primește, cinstite bătrâne, pe Domnul tău, primește vistieria cea neseacă și puterea cea neajunsă*”, „*ne-ai răsărit lumina cea neînserată*” (Ac. Întâmpinării Domnului).

Pronumele. Textul inmografic reprezentat de acatist, asemenea altor tipuri de text religios, se remarcă prin frecvența pronumelui demonstrativ *cel* – element intercalat (cu întrebuințare practic generalizată) între adjectiv și substantiv: „*Iisuse, puterea cea nebiruită; // Iisuse, mila cea fără de sfârșit; // Iisuse, frumusețea cea prealuminată; // Iisuse, dragostea cea nebiruită*” (Ac. Domnului nostru Iisus Hristos); „*Bucură-te, încăperea lui Dumnezeu celui neîncăpuț*” (Ac. Bunevestiri), „*Bucură-te, nădejdea bunătăților celor veșnice*” (ibidem), „*umple de bucurie și de veselie inima noastră cea întristată*” (Ac. Maicii Domnului „*Bucuria tuturor celor necăjiți*), „*Bucură-te, Ceea ce ne scapi de foametea cea duhovnicească și trupească, hrânindu-ne cu pâinea vieții*” (Ac. Acoperământului Maicii Domnului).

Acatistul face uz de forma arhaică a pronumelui *dânsul*, formă care substituie un nume [+ uman] (1), [+ divin] (2), dar și nume [non-animat] (3):

(1) „*Auzit-am pe Vasile acela grăind și înaintea tuturor spunând minunile tale pe care le-ai făcut cu dânsul, părinte*” (Ac. Sf. Nicolae).

(2) „*Bucură-te, stăruitor grabnic către Dânsul*” (Ac. Sf. Mina), „*Bucură-te, că pentru Dânsul sângele a-ți vărsa ai dorit*” (Ac. Sf. M. Mc. Dimitrie).

(3) „însă cu înțelepciunea cea dată ție de sus, pricepând măiestriile lui, ai rămas cu darul lui Dumnezeu neprins de dânsese, cântând: Aliluia!” (ibidem).

Prezența pronumelui de întărire este un alt indiciu al arhaicității voit imprimată acestui tip de text: „Sfânt ești Doamne Dumnezeul nostru, pe Care toți cei curați cu inima Te vor vedea precum ești și Te vor cunoaște precum Tu Însuși îi cunoști pe ei” (Ac. Sf. Treimi).

Verbul. Marca distinctivă a textului-acatist este imperativul verbului *a se bucura* (Bucură-te/Bucurați-vă) plasat la începutul fiecărui vers al blocului de haretisme, precum și al refrenului: „Bucură-te, slava Bisericii://Bucură-te, mândria Eghinei” (Ac. Sf. Nectarie); „Bucurați-vă, Sfinților toți, rugători fierbinți către Dumnezeu, pentru toată lumea” (Ac. Tuturor Sfinților). Mai rar, în unele acatiste închinată Domnului Iisus Hristos, verbul *a se bucura* este substituit de alte lexeme tot la imperativ: *a veni* (Vino – *Acatistul Întâmpinării Domnului; Acatistul Preasfântului și de viață Făcătorului Duh*), *a povățui* (Povățuiește – *Acatistul Maicii Domnului „Povățuitoarea copiilor”*).

Prepoziția. Frecvența prepozițiilor arhaice *întru*, *dintru* este proprie ansamblului de texte-acatiste. „Bucură-te, că pe colina neprihăniților ai viețuit întru nevoie” (Ac. Sf. Efreem cel Nou), „și întru tine L-ai încăput” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „Pentru unele ca aceste daruri, dintru smerenia inimii strigă către Dumnezeu: Aliluia!” (Ac. Sf. Efreem cel Nou). Este utilizată prepoziția compusă: *fără de*, „fără de număr”, „fără de încetare”, „fără de prihană”, „fără de leac” (ibidem). Prepoziția *spre* este utilizată cu sensul „către”: „Bucură-te, că, prin smerenia ta, spre tine Domnul a căutat”, dar și cu sensul „pentru”: „Bucură-te, dumnezeiască Pruncă Maria, care astăzi te-ai născut spre bucuria și mântuirea a toată lumea” (Ac. Nașterii Maicii Domnului).

Topica. În textul acatistelor, la fel ca și în alte tipuri de text religios este frecventă postpoziția auxiliarului la modul indicativ trecut: „răsărit-ai din Fecioară” (Ac. Domnului Iisus Hristos), „Steaua cea cu dumnezeiască mergere văzând-o înțelepții, mers-au pe urma luminii ei”, „gonit-ai întunericul minciunii” (Ac. Bunevestiri), „auzit-a orbul” (Ac. Domnului Iisus Hristos). Numeroase exemple conțin intercalat pronumele aton în această structură: „adusu-te-ai pe tine lui Dumnezeu” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), „lăsatu-l-au pe Irod ca pe un mincinos” (Ac. Bunevestiri). O altă particularitate ar fi antepunerea cliticului la forma de imperativ: „și mă auzi” (Ac. Domnului Iisus Hristos).

În general, textul acatist este caracterizat de topica indirectă, E. Oglindă remarcând afinitatea cu tiparul latin „se imită structura propoziției din limba de origine – latina – în care predicatul ocupă poziția finală” (Oglindă,

2017, p. 100): „*David Proorocul și împăratul după cuvîință se bucură că din neamul lui pe pămînt vlăstar preasfânt a răsărit*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „*Bucură-te, că, prin smerenia ta, spre tine Domnul a căutat*” (ibidem), „*Slavă Ție, că prin botezul Tău în Iordan, toată lumea ai luminat*” (Ac. Botezului Domnului).

Particularități sintactice

Apoziții. Acatistele abundă în apoziții desfășurate prin care sunt redată calități ale entității invocate: „*Mielușeaua lui Dumnezeu, curată, porumbiță neîntinată, cortul lui Dumnezeu cel neîncăpător, sfințenia slavei, prăznuind petrecerea ta, Sfântă Pruncă, întu cele ce nimenea nu intră, astăzi ne veselim cu fecioarele...*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), „*Împăratule cel Preaveșnic, Mângâietorul cel adevărat, Hristoase, curățește-ne pe noi*” (Ac. Domnului Iisus Hristos).

Elipsa predicatului se atestă în exemple precum: „*Slavă Ție, Povățuitorul celor rătăciți*”, „*Slavă Ție, Mântuitorul lumii*”, „*Slavă Ție, Sfărâmătorul Demonilor*”, „*Slavă Ție, dulceața inimilor noastre*”, „*Slavă Ție, Ipostasul înțelepciunii lui Dumnezeu*”, „*Slavă Ție, pierzătorul răutății*” (Ac. Domnului Iisus Hristos).

De asemenea, la nivelul topicii consemnăm prezența structurilor dispuse simetric la nivelul propoziției: „*veseliți-vă popoare și vă bucurați*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), „*Bucurați-vă și vă veseliți*” (Ac. Sf. Brâncoveni).

Dativul adnominal reprezintă un tipar cu o utilizare frecventă în textul imnografic, „consemnat sporadic în cadrul discursiv catihetic, cunoaște numeroase ocurențe în textele de rugăciune, actualizându-se inclusiv prin structuri dativale în lanț (Teleoacă, 2007, p.154), observație care este probată și de acatiste, unde aceste structuri se înlănțuie în desfășurarea unui bloc de hairetisme: „*Bucură-te, celor jigniți grabnică protectoare*; // *Bucură-te, celor săraci mângâiere*; // *Bucură-te, celor certați împăcare*; // *Bucură-te, celor judecați pe nedrept apărătoare*; ... // *Bucură-te, celor fără casă adăspostire*; // *Bucură-te, tuturor celor ce te cheamă în ajutor ocrotire*” (Ac. Sf. Matrona), dar și în structurile facultative ale acatistelor, cum sunt rugăciunile inserate la sfârșit:

„*O, Preasfântă Născătoare de Dumnezeu [...] îmbrăcăminte celor goi, sănătate celor bolnavi, izbăvire celor robiți; liniște celor de pe mare, liman bun celor înviforați, povățuitoare neostenită celor rătăciți, mergere ușoară celor călători, odihnă bună celor osteniți, acoperământ și scăpare celor asupriți; nădejde celor fără de nădejde, ajutoare celor lipsiți; celor săraci bogăție neîmputinată, celor întristați de-a pururea mângâiere, celor pe care nu-i iubește nimeni iubire cu smerenie; celor păcătoși mântuire*”

către Dumnezeu; tuturor creștinilor îngrădire tare, ajutătoare nebiruită și folositoare” (Rugăciune, Ac. Bunevestiri).

Acest pasaj extins, de o plasticitate deosebită conturează potretul acțional al Maicii Domnului pe direcția particular – general (*celor ... – tuturor*).

Particularitățile gramaticale individualizează limbajul textului imnografic în raport cu varianta laică actuală a limbii române. Acestea sunt susținute de un vocabular specific (arhaisme lexicale și semantice), care, alături de terminologia proprie discursului religios, subliniază caracterul conservator al textului religios.

Particularități lexicale

Arhaisme. Vom reda o serie de exemple de arhaisme proprii acatistelor care susțin individualitatea textelor-acatiste. Atestăm prezența pronumelor și adverbilor în varianta învechită: pronumele negativ *nimenea* „întru cele ce *nimenea nu intră, astăzi ne veselim cu fecioarele*” (Ac. Nașterii Maicii Domnului), adverbul *atuncea* „*Isuse, dorirea mea, nu mă rușina pe mine atuncea*” (Ac. Domnului Iisus Hristos).

Arhaisme semantice: *a ferici* „a slăvi”, *străin* „neobișnuit/deosebit”, *umilință* „smerenie”, *a căuta* „a privi”, *a sili* „a se strădui/a depune efort”, *a pierde* „a distruge”:

Cf.: „iar credincioșii o *fericesc* pururea” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „*străină* este nașterea ta, *străin* este chipul nașterii tale, *străine* și preaslăvite sunt toate ale tale” (*ibidem*); „ca să cântăm Ție cu *umilință*” (Ac. Domnului Iisus Hristos); „prin smerenia ta, Domnul *a căutat* spre tine” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „*Siliți-vă* să-L întâmpinați pe Dânsul și cu buze neîntinate să-I cântăm” (Ac. Botezului Domnului). „Păstorul meu, *nu mă pierde* pe mine” (Ac. Domnului Iisus Hristos).

Arhaisme lexicale:

Cf.: „Bucură-te, că cele cinci *slove* ale numelui tău pe unele din darurile tale le-a arătat” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „Bucură-te, că tu cu fecioria și cu proorocia *ai covârșit-o* pe Mariam”; „Bucură-te, că Sfinții tăi Părinți astăzi iau roada *făgăduinței*”; „Bucură-te că în Sfânta Sfințelor se pregătește azi *sălășuirea* ta”; „Bucură-te, *vistierie* preacurată a înțelepciunii” (Ac. Nașterii Maicii Domnului); „Bucură-te, adâncime, care nu te poți vedea *lesne*” (Ac. Bunevestiri); „*Isuse, ridică fărădelegile* mele”; „*Isuse, ajutătorul celor osteniți*” (Ac. Domnului Iisus Hristos); Văzând străină și preaslăvită Nașterea Ta ce s-a *săvârșit* în peșteră” (Ac. Nașterii Domnului Iisus Hristos); „și pe toate cu înțelepciune le *tocmește*” (*ibidem*); „calea cea îngustă a nevoințelor și *ostenelilor*”; „calea... ai urmat-o din *pruncie*”; „când cetele celor *potrivnici* credinței amenințau Basarabia” (Ac. Sf. Dionisie Erhan).

Reliefarea particularităților gramaticale enumerate *supra* prezintă o apropiere de varianta arhaică a limbii, în dezacord cu normele actuale ale limbii române. Acestea, alături de arhaismele lexicale și semantice inerente textului religios, demonstrează specificitatea limbajului religios în raport cu cel laic, funcționând ca o variantă paralelă, independentă, în care formele arhaice sunt tolerate. Iar frecvența lor ne conduce către constatarea de a le considera drept caracteristici generalizate ale textului-acatist, menținându-se caracterul conservator și arhaic în mod intenționat și asumat.

Referințe bibliografice:

1. ANTOCI, Cristina. Funcția comunicativă a adresărilor în acatiste. În: *Norma limbii literare între tradiție și inovație. Materialele simpozionului științific cu participare internațională*. Chișinău, 19 mai 2017, p. 107-111.
2. BĂRBULEANU (TERECHE), Ana-Maria. *Limbajul religios românesc actual*. Craiova: Editura Universitaria, 2013, 238 p.
3. CEMÂRTAN, Claudia. Influența slavonă asupra lexicului românesc din „Slujba și acatistul cuviosului Serafim din Sarov”. În: *Conferința „Integrare prin cercetare și inovare”*. Chișinău, 9-10 noiembrie 2017, p. 18-21.
4. CHIVU, Gheorghe. *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*. București: Editura Academiei Române, 1997.
5. CONDREA, Iraida. Acatiste publicate în Tipografia Eparhială de la Chișinău. În: *Limba Română*. 2019, nr. 2 (252), p. 292-300.
6. GHERASIM, Alexandra. Superlativul excepției – procedeu gramatical și afectiv în textele acatistelor. În: *Integrare prin cercetare și inovare*. Chișinău: CEP USM, 2017, p. 25-29.
7. MANOLII, Adela. Invocarea numelor proprii biblice în „Acafistul Acoperământului Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu” (1913). În: *Norma limbii literare între tradiție și inovație. Materialele simpozionului științific cu participare internațională*. Chișinău, 19 mai 2017, p. 140-144.
8. OGLINDĂ, Emilia. Particularități gramaticale ale textelor unor acatiste. În: *Limba Română*. 2017, nr. 4 (240), p. 96-103.
9. MOISIUC, Ilie. Acatistul – structuri poetico-stilistice. Rugăciunea și întâlnirea în interval. În: *Text și discurs religios I*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 311-319.
10. PEICĂ, Cipriana-Elena. Note asupra discursului religios din perspectivă morfosintactică. În: *Revistă de lingvistică și cultură românească*. 2015, nr. 6.
11. TELEOACĂ, Dana-Luminița. *Limbajul bisericesc actual între tradiție și modernitate*. București: Editura Universității din București, 2017, 409 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

METAFORA ÎN SISTEMUL TEHNICILOR STILISTICE ALE LIMBAJULUI

Halil SERRAC

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9785-340X>

Liceul Moldo-Turc „Orizont”, Turcia

Metaphor in the System of Stylistic Devices of the Language

Abstract. *Determining the place of metaphor in the system of figurative means of language, it is necessary to note that metaphor is freer than other means of expression.*

Metaphor intersects with comparison, metonymy, personification, synecdoche, hyperbole, irony, grotesque, etc.

The rationale for identifying transference and metaphorical simile stems largely from the complexity and structural ambiguity of the meaning expressed by them.

The transfer of signs from one object to another allows us to speak only of a general tendency in their identification and interpretation.

As a rule, it is impossible to establish unambiguously which nuances of metaphorical meaning are actualized in one case or another, which does not give us sufficient reasons to oppose one process to another.

Keywords: *metaphorical power, extended metaphor, terminological metaphor, specialized metaphor, metasemy, metaphorical transfer.*

Rezumat. *Determinând locul metaforei în sistemul mijloacelor figurative ale limbajului, este necesar de remarcat faptul că metafora este mai liberă decât alte mijloace de exprimare.*

Metafora se intersectează cu comparația, metonimia, personificarea, sinecdoca, hiperbola, ironia, grotescul etc.

Rațiunea identificării transferului și comparației metaforice provine în mare măsură din complexitatea și ambiguitatea structurală a sensului exprimat cu ajutorul lor.

Transferul semnelor de la un obiect la altul ne permite să vorbim doar despre o tendință generală în identificarea și interpretarea lor.

De regulă, este imposibil să stabilim fără ambiguitate ce nuanțe de sens metaforic sunt actualizate într-un caz sau altul, ceea ce nu ne oferă suficiente motive pentru a opune un proces cu altul.

Cuvinte-cheie: *puterea metaforică, metafora extinsă, metafora terminologică, metafora de specialitate, metasemia, transferul metaforic.*

Etimologia termenului *metaforă* ne ajută să înțelegem mai bine modulei de a funcționa: cuvântul din limba greacă *metapherein* are două elemente componente *meta* (dincolo) și *pherein* (a duce). Mișcarea despre care vorbește etimologia ne arată că atribute aparținând unui anumit domeniu (sursă) sunt transportate / transpuse într-un alt domeniu (țintă), scopul fiind conceptualizarea. În terminologie întâlnim metafore atunci când locutorul / redactorul părăsește domeniul de referință pentru a utiliza termeni de specialitate aparținând altui domeniu, atunci când vocabularul utilizat face referință la un alt loc, un alt timp, un alt context, un alt mediu (profesional, social, cultural...) (Lakoff, 1998, p. 111).

Metonimia este legată de funcția de identificare, pentru metaforă ea este secundară. Funcția primară a metaforei – funcția de caracterizare, este asociată cu vorbirea, cea secundară – cu limbajul. Metonimia gravitează spre poziția subiectului, tinde către o referință anume, metafora – către poziția predicatului. Servind diferite funcții sintactice, metafora și metonimia sunt în relație cu contrastul. Metonimia și metafora se disting prin compatibilitatea lor semantică. Metonimia este combinată cu cuvinte legate direct de acea parte a întregului pe care o identifică.

Un fel de metonimie este sinecdoca. Atât metonimia, cât și sinecdoca reprezintă o modalitate de referință indirectă, folosind o trăsătură suplimentară pentru a caracteriza întregul. Diferența constă în faptul că metonimia este, parcă, o descriere concisă, constând în faptul că un element care este esențial pentru un caz dat, pentru o viziune dată, este scos din conținutul gândirii. Sinecdoca, dimpotrivă, exprimă unul dintre atributele unui obiect, denumește o parte a unui obiect în loc de întregul său; partea este numită, iar întregul este doar co-implicit; gândirea se concentrează pe cea a atributelor obiectului, pe cea a părților întregului, care este fie izbitoare, fie importantă, caracteristică, convenabilă pentru cazul dat (Lakoff, 1998, p. 111).

Cu alte cuvinte, gândirea este transferată din întreg într-o parte a acestuia și, prin urmare, în sinecdocă (ca și în metaforă) este mai ușor decât în metonimie să vorbim despre sensul figurat al imaginii. Sinecdoca se gândește la strălucire, energie și în același timp are un caracter generalizat. Separarea expresiei de sensul exprimat direct și figurat în ea apare mai clar,

deoarece în metonimie relația unui obiect cu expresia sa este, aproximativ, raportul conținutului gândirii la descrierea sa condensată, în sinecdocă – relația întregului cu o parte din el.

Vasile Bahnaru realizează o clasificare a metasemiei, propunând în acest scop termenul de „*metasemie implicativă*” care se manifestă sub două aspecte definite ca

1. „metasemie implicativă de natură estetică” și
2. „metasemie implicativă de natură denominativă”.

1. Dacă prima tipologie se manifestă printr-o imagine poetică ce se suprapune ideii mesajului creației artistice,

2. metasemia implicativă de natură denominativă are funcția de a desemna relația dintre un semn și realitatea extralingvistică sau referentul, în accepțiunea lui de obiect particular aparținând unei clase date (colegul din fața ta), aparținând referinței la acțiune (a citi, nu a cânta), la calitatea numelui (frumos, blând), la atributul acțiunii (frățește, englezește). Tiparele generale de realizare a metasemiei implicative diferă de la lexicul limbilor naturale, la limbajele specializate. (Bahnaru, 2009, p. 88).

Tomoiaga Maria-Alexandrina în cercetările sale menționează că „Înțelegând tema metaforei ca aparținând vorbirii în plan universal, semantica cognitivă ar putea folosi semanticii integrale în ceea ce privește modul în care se stabilește „analogia” între „viziuni” în designarea metaforică. Atunci când, urmărind o dezbatere politică în care se confruntă doi candidați la alegeri, îl numim pe unul dintre aceștia *rechin*, nu se realizează nicio denotație, nicio predicție, ci vorbirea apare în forma în care creează designați, iar denumirea este transferată de la domeniul uman la cel animalier. Acest transfer nu se realizează ca mod de ființă, ci din punct de vedere comportamental, un conținut semantic fiind transpus asupra altui semnificat decât cel la care se referă în mod obișnuit.” (Tomoiaga, 2013, p. 160).

Printre alți tropi, metafora ocupă un loc central, deoarece vă permite să creați imagini încăpătoare bazate pe asocieri luminoase, neașteptate. Metaforele se pot baza pe asemănarea celor mai diverse atribute ale obiectelor: culoare, formă, volum, scop, poziție etc.

Într-o metaforă, una sau mai multe proprietăți sunt transferate unui obiect sau fenomen dintr-un alt obiect sau fenomen, dar acestea din urmă nu apar direct, ci sunt doar implicite. Metafora este o comparație ascunsă. Spre deosebire de o simplă comparație, care are doi termeni, metafora îl are doar pe al doilea.

Există mai multe tipuri de metaforă ca trop. Să le luăm în considerare mai detaliat.

1. O metaforă dură este o metaforă care reunește concepte care sunt departe unele de altele. Această metaforă este adesea folosită în vorbire. O expresie este un prim exemplu: completarea unei declarații.

2. O metaforă ștersă (genetică) este o metaforă general acceptată, a cărei natură figurativă nu se mai simte. Există un număr mare de astfel de metafore, deoarece în cele mai vechi timpuri limba recurgea la metaforă. De exemplu, inițial „*trage*” însemna un singur lucru: a trage o săgeată dintr-un arc. Dar atunci acest verb a început să fie folosit pe baza asemănării acțiunii și a scopului său în raport cu armele de foc, deși, de dragul preciziei, ar fi trebuit creat verbul „*a împușca*”.

Metaforele se estompează, nu numai cele de origine veche, ci și cele mai noi. Deci, de exemplu, metafora „*aripa casei*” a devenit un termen tehnic și un cuvânt uzual. Asemenea metafore se numesc *șterse*, deoarece nu au un impact estetic și emoțional asupra noastră, nu ne amintesc de comparația inclusă inițial în ele, iar metaforele ar trebui să provoace tocmai o astfel de reacție.

În acest context cercetătoarea Drăgușin Denisa, menționează: „Multe dintre conceptele noastre fundamentale sunt organizate în termenii metaforelor și experiența noastră culturală și fizică oferă numeroase posibilități de metaforizare. Metaforele au nu doar o componentă culturală puternică, ci și o solidă bază empirică, în condițiile în care faptele pe care le ilustrează corespund experiențelor noastre de zi cu zi. Mai mult decât atât, ele nu sunt doar întipărite în percepțiile noastre fizice și culturale, ci ne influențează în continuare experiențele și acțiunile” (Drăgușin, 2018, p. 4-5).

Puterea metaforică necesită o combinație de noutate și utilizare, neobișnuit și evidentă. Este posibil ca trecerea la monosemism să fie principala diferență între o metaforă a discursului (ocasional sau individual) și o metaforă care a devenit proprietate comună pentru vorbitorii aceleiași limbi.

Formula metaforă este în mod inerent foarte apropiată de metafora ștersă, dar se deosebește de aceasta prin stereotipitate și mai mare și uneori prin imposibilitatea transformării într-o construcție non-figurativ. (De exemplu: *viermele îndoielii*.)

Metafora extinsă este o metaforă care este implementată în mod constant într-o bucată mare a unui mesaj sau în întregul mesaj în ansamblu. Astfel de metafore sunt adesea folosite în stilul jurnalistic. Ele conferă afirmației o unicitate metaforică și o deosebesc de o serie de altele. (De exemplu: *foamea de cărți nu dispare: produsele de pe piața cărților sunt din ce în ce mai învechite – trebuie aruncate fără măcar a încerca*.)

Isabelle Oliveira susține că metafora terminologică în domeniul cardiologiei are cinci funcții: *cognitivă*, *euristică*, *denominativă*, *metalingvistică* și *didactică*. Autoarea afirmă că metafora terminologică este un recurs

denominativ și *funcțional* pentru percepția și comunicarea unor concepte dintr-un limbaj specializat. (Oliveira, 2005, p. 93.).

Metafora de specialitate (specializată) trebuie să posede anumite trăsături specifice prin care se departajează de metafora uzuală, de unde a rezultat următoarea întrebare: care este specificul metaforei în știință? În urma analizei mai multor studii, am desprins câteva idei în sprijinul conceptului de *metaforă terminologică*.

O metaforă realizată presupune operarea cu o expresie metaforică fără a ține cont de natura sa figurată, adică de parcă metafora ar avea un sens direct. Rezultatul realizării unei metafore este adesea comic. (Exemplu: *mi-am pierdut cumpătul și am urcat în autobuz*.)

Determinând locul metaforei în sistemul mijloacelor figurative ale limbajului, este necesar de remarcat faptul că metafora este mai liberă decât alte mijloace de exprimare. Metafora se intersectează cu comparația, metonimia, personificarea, sinecdoca, hiperbola, ironia, grotescul etc. Să luăm în considerare mai detaliat relația cu unele dintre ele.

După cum se cunoaște, tradiția contrapunerii metaforei și comparației datează din vremea lui Aristotel, care credea că aceste structuri diferă nesemnificativ, deși a preferat-o pe prima dintre ele.

Rațiunea identificării transferului și comparației metaforice provine în mare măsură din complexitatea și ambiguitatea structurală a sensului exprimat cu ajutorul lor. Transferul semnelor de la un obiect la altul ne permite să vorbim doar despre o tendință generală în identificarea și interpretarea lor. De regulă, este imposibil să stabilim fără ambiguitate ce nuanțe de sens metaforic sunt actualizate într-un caz sau altul, ceea ce nu ne oferă suficiente motive pentru a opune un proces cu altul.

D. Davidson consideră metafora și comparația ca variante ale unei infinite varietăți de moduri menite să ne atragă atenția asupra fenomenelor realității înconjurătoare prin comparație și determină diferențele dintre ele în conformitate cu algoritmul de interpretare a semnificațiilor actualizate cu ajutorul lor.

De fapt, există multe teorii despre relația dintre metaforă și comparație. Aflarea naturii construcțiilor metaforice și a turelor comparative este un proces extrem de dificil. Delimitarea acestor structuri conturate în multe lucrări necesită un studiu și o descriere mai detaliată.

Cel mai convingător punct de vedere ni se pare cel, conform căruia comparația este considerată ca parte a unei construcții metaforice, care are trăsături structurale și semantice de exprimare a sensului metaforic. Nu metafora este o formă trunchiată de comparație, dar comparația face parte din domeniul mai larg al mijloacelor de interpretare metaforică a realității.

Relația dintre metaforă și metonimie nu este mai puțin complicată. Astfel, diferența fundamentală dintre metaforă și metonimie este însăși esența relației dintre semnificații. Metafora se construiește pe baza „asemănării” a două fenomene sau obiecte, adică la nivel lingvistic, două unități lexicale au cel puțin o componentă semantică comună.

În același timp, doar unul dintre subiecte este caracterizat prin metaforă, în timp ce al doilea este doar un mijloc de caracterizare, un comentariu. Astfel, funcția unei metafore poate fi definită ca fiind predominant subiect-evaluativă.

Deci, metonimia, spre deosebire de metaforă, se formează ca urmare a asocierii prin contiguitate, i.e. interdependența obiectelor. La fel ca metafora, metonimia conține un obiect și o imagine.

Metonimia este legată de funcția de identificare, pentru metaforă ea este secundară. Funcția primară a metaforei – funcția de caracterizare, este asociată cu vorbirea, cea secundară – cu limbajul. Metonimia gravitează spre poziția subiectului, tinde către o referință anume, metafora – către poziția predicatului. Servind diferite funcții sintactice, metafora și metonimia sunt în relație cu contrastul. Metonimia și metafora se disting prin compatibilitatea lor semantică. Metonimia este combinată cu cuvinte legate direct de acea parte a întregului pe care o identifică.

Un fel de metonimie este sinecdoca. Atât metonimia, cât și sinecdoca reprezintă o modalitate de referință indirectă, folosind o trăsătură suplimentară pentru a caracteriza întregul. Diferența constă în faptul că metonimia este, parcă, o descriere concisă, constând în faptul că un element care este esențial pentru un caz dat, pentru o viziune dată, este scos din conținutul gândirii.

Sinecdoca, dimpotrivă, exprimă unul dintre atributele unui obiect, denumește o parte a unui obiect în loc de întregul său; partea este numită, iar întregul este doar co-implicit; gândirea se concentrează pe cea a atributelor obiectului, pe cea a părților întregului, care este fie izbitoare, fie importantă, caracteristică, convenabilă pentru cazul dat.

Separarea expresiei de sensul exprimat, direct și figurat, în ea apare mai clar, deoarece în metonimie relația unui obiect cu expresia sa este, aproximativ, raportul conținutului gândirii la descrierea sa condensată, în sinecdocă – relația întregului cu o parte din el.

În cadrul acestui studiu, este important să urmărim legăturile dintre metaforă și hiperbolă, care se află într-o relație complexă între ele în ceea ce privește conținutul lor expresiv. Apropiindu-se în exterior de o metaforă, hiperbola diferă semnificativ de aceasta prin aceea că este îndreptată nu spre îmbogățirea conținutului gândirii cu expresia sa

figurativă, ci spre întărirea, sublinierea anumitor proprietăți sau trăsături ale obiectului gândirii. În multe cazuri, însă, înscrierea cutărei sau cutărei expresii în categoria metaforei sau hiperbolei depinde de punctul de vedere asupra acesteia.

După cum știți, tradiția ce opune metafora și comparația datează din vremea lui Aristotel, care credea că aceste structuri diferă neesențial, deși a preferat-o pe prima dintre ele.

Rațiunea identificării transferului și comparației metaforice provine în mare măsură din complexitatea și ambiguitatea structurală a sensului exprimat cu ajutorul lor. Transferul semnelor de la un obiect la altul ne permite să vorbim doar despre o tendință generală în identificarea și interpretarea lor. De regulă, este imposibil să stabilim fără ambiguitate ce nuanțe de sens metaforic sunt actualizate într-un caz sau altul, ceea ce nu ne oferă suficiente motive pentru a opune un proces cu altul.

D. Davidson consideră metafora și comparația ca variante ale unei infinite varietăți de moduri menite să ne atragă atenția asupra fenomenelor realității înconjurătoare prin comparație și determină diferențele dintre ele în conformitate cu algoritmul de interpretare a semnificațiilor actualizate cu ajutorul lor (Davidson, 1990, p. 65).

De fapt, există multe teorii despre relația dintre metaforă și comparație. Aflarea naturii construcțiilor metaforice și a turelor comparative este un proces extrem de dificil. Delimitarea acestor structuri conturate în multe lucrări necesită un studiu și o descriere mai detaliată. Cel mai convingător punct de vedere ni se pare cel, conform căruia comparația este considerată ca parte a unei construcții metaforice, care are trăsături structurale și semantice de exprimare a sensului metaforic. Nu metafora este o formă trunchiată de comparație, dar comparația face parte din domeniul mai larg al mijloacelor de interpretare metaforică a realității.

Relația dintre metaforă și metonimie nu este mai puțin complicată. Astfel, diferența fundamentală dintre metaforă și metonimie este însăși esența relației dintre semnificații.

Metafora se construiește pe baza „asemănării” a două fenomene sau obiecte, adică la nivel lingvistic, două unități lexicale au cel puțin o componentă semantică comună. În același timp, doar unul dintre subiecte este caracterizat prin metaforă, în timp ce al doilea este doar un mijloc de caracterizare, un comentariu. Astfel, funcția unei metafore poate fi definită ca fiind predominant subiect-evaluativă.

Cercetătoarea Dorina Chiș menționează că „Metafora, posibilitatea de a funcționa utilizând simboluri, este o caracteristică universală a spiritului omenesc, care a determinat în mod decisiv evoluția limbajului

uman. Ea constituie, în același timp, și o caracteristică esențială a limbajului specializat, definind un mecanism de bază, cu ajutorul căruia înțelegem concepte abstracte și le utilizăm apoi în raționamente.” (Chiș, 2010, p. 3).

La nivel lexical, metasemia se realizează prin tipare generale a căror manifestare concretă este proprie fiecărei limbi. Sunt tipare ce contribuie pe de o parte, la apariția sensurilor noi, cuprinse în conceptul unui cuvânt (Universitate: Universitate Tehnică, Universitate de Medicină, Universitate Populară de Artă). În al doilea rând, tiparele concrete ale metasemiei implicative au relevanță, prin mutațiile semantice care generează omonimia (lexicală/ morfologică): lac – produs cosmetic; lac – produs chimic pentru întreținerea locuințelor; lac – întindere de apă etc.

De-a lungul timpului, fenomenul metaforic a fost studiat din multiple perspective: retorică, estetică, lingvistică, logico-semantică, psihologică, funcțională. În prezent, opiniile cercetătorilor converg spre ideea că metafora a încetat demult să mai fie un „mit ornamental”, o figură de stil cu valoare expresivă. Ea a pătruns și în discursul științific, devenind, astfel, „un complex proces discursiv de corelare conceptuală și semiotică cu implicații de ordin cognitiv, comunicativ și lingvistic”.

În viziunea cercetătoarei Inga Druță, exprimarea figurativă „nu este totalmente de repudiat în stilul științific, (...) metafora, ironia, litota pot fi utile în dezvoltarea valențelor explicative și argumentative ale textului” (Druță, 2008, p. 1-2).

În limbile moderne, multe concepte noi se formează cu ajutorul cuvintelor derivate, care ar trebui considerate în lumina posibilităților operații cu concepte sau peste concepte în acte de semioză ca exemple de fixare a cunoștințelor noi, uneori foarte abstracte, în mintea umană.

Dacă o limbă conține atât designatori rigizi, cât și nerigizi, atât cuvinte care au referenți reali în lumea obiectivă, cât și cuvinte care nu au astfel de referenți (cum ar fi un centaur, o sirenă), însăși prezența acestora din urmă indică faptul că „asamblarea” conceptelor în structuri conceptuale, premergătoare creării unui semn lingvistic, poate fi de natură foarte diferită și că conceptele abstracte nu sunt doar rezultatul metaforei.

Aceste cuvinte abstracte, desigur, mărturisesc și faptul că actele de nominalizare constau nu numai în desemnarea directă a unor fragmente reale ale lumii și nici măcar în desemnarea senzațiilor din aceste fragmente, ci și în căutarea unei forme de „ambalare” pentru structurile conceptuale create de om (indiferent dacă aceste structuri sunt formate în procesul de interacțiune umană directă cu lumea sau în procesul de operare cu conceptele mentale ale conștiinței noastre).

O metaforă poate fi privită din punct de vedere lingvistic și atunci este un fenomen semantic complex. (Lakoff, 1998, p. 111).

De regulă, transferul metaforic al semnelor se realizează din zona conotativă a sursei metaforei. Deoarece conotațiile reflectă percepția emoțională a unui obiect, metaforele se dovedesc a fi unul dintre principalele mijloace de transmitere a evaluării. Există abordări diferite ale clasificării metaforelor, fiecare dintre acestea evidențiind o trăsătură fundamentală sau alta a acestui fenomen.

Cea mai tradițională și, poate, cea mai indiscutabilă, datorită rigorii suficiente și a clarității intuitive, este împărțirea metaforelor în lingvistice (convenționale, împărțite de toți vorbitorii nativi) și artistice (neconvenționale, individuale, poetice).

Lingvistica cognitivă oferă o abordare diferită a metaforei. În conformitate cu această direcție, metafora este gândită ca un mecanism cognitiv care contribuie la conceptualizarea și structurarea experienței. Metafora, prin urmare, este inerentă însuși procesului de gândire și este construită în mod natural în procesele cognitive ale unei persoane.

În cadrul lingvisticii cognitive, limbajul este descris codificând diferite conceptualizări ale experienței. Se presupune că structura lingvistică a unei construcții metaforice codifică relații lexicogramaticale, în timp ce structura sa conceptuală codifică relații conceptuale, care, la rândul lor, sunt modelate în termeni de domenii conceptuale.

Deoarece domeniile conceptuale sunt susținute a fi întemeiate pe experiență, structura conceptuală, care este instanțiată lingvistic în construcții metaforice, este presupusă a fi o configurație schematică a unei structuri perceptive mai generice, adesea numită structură schematică a imaginii.

Spre deosebire de structurile conceptuale, structurile imagine-schematice sunt semnificative în sine, deoarece ele apar din tipare recurente de experiență. De exemplu, experiența spațială a verticalității, specificată în structura schematică UP-DOWN, denumeste schema de imagini VERTICALITATE, care este folosită pentru a conceptualiza experiențe distincte, de exemplu experiențele spațiale ale activității și declinului.

Atunci când structurile spațiale sunt mapate metaforic pe structuri conceptuale, structura imagine-schematică care organizează domeniul sursă este mapată pe domeniul țintă, rezultând în reorganizarea acestuia din urmă. De exemplu, când experiența cantității este conceptualizată metaforic ca VERTICALITATE, structura schematică a imaginii SUS-JOS, care organizează domeniul sursă spațială VERTICALITATE, o reorganizează ca o experiență „sus-jos”. Această reorganizare, declanșată de metafora conceptuală SUMA ESTE VERTICALITATE, este instanțiată lingvistic în

construcțiile metaforice *Prețurile au crescut cu 30% și Numărul depunerilor a scăzut*.

Dimpotrivă, atunci când experiența cantității este conceptualizată metaforic ca LUNGIME, schema imaginii PATH, specificată în structura imagine-schematică SOURCE-PATH-GOAL, care, la rândul său, organizează domeniul sursă spațială LUNGIME, reorganizează experiența cantității ca o experiență „sursă-cale-scop”. Această reorganizare, declanșată de metafora conceptuală SUMA ESTE LUNGIME este instanțiată lingvistic într-o serie de construcții metaforice.

Sistemele complexe, chiar și cele cu poziții diferite, pot fi aranjate într-un mod fundamental similar. În acest caz, comparația lor este rezonabilă, chiar dacă aparțin unor unități taxonomice diferite. Este rezonabil din cauza faptului că procesele din acestea continuă în mod similar, un astfel de sistem poate fi un model pentru altul.

Poate că principiile transformării informațiilor (și conștiința lucrează cu informația) în sisteme complexe sunt în general aceleași pentru cele mai diverse lucruri?

Diferența dintre mișcarea productivă a gândirii și amăgirea sau boala conștiinței va fi că în primul caz ne dăm seama că A, presupus echivalat cu B, este un model al lui B (convenția de comparație), iar în al doilea putem cădea în eroarea de identitate. Trebuie să înțelegem că acestea sunt relații de similitudine, nu identități, într-un sens, relații model.

Pentru a înțelege productivitatea unei metafore, este necesar să evidențiem metaforele și comparațiile „proaspete”. Ele a) stabilesc conexiuni absente anterior (atât în aspectele „biologice”, cât și în cele semantice) și b) lasă „spațiu” pentru compararea ulterioară a fenomenelor conjugate la moment.

Comparația metaforică capătă de fiecare dată o nouă viață și noi posibilități de actualizare. Mai departe, desigur, conștiința trebuie să realizeze o muncă critică privind selectarea opțiunilor productive și eliminarea celor aleatorii, a compozițiilor neproductive.

Dar, în general, la prima vedere, lucruri foarte diferite sau, mai degrabă, ideile noastre despre ele, intrând în „laboratorul” metaforei intense, încep să se îmbogățească reciproc. În știință, acesta este, de asemenea, un moment productiv. Deci, atunci când se compară două imagini, se detectează proprietățile lor comune. Ne putem opri la asta, așa cum se întâmplă în cazul unei analogii.

Metafora, însă, ia două obiecte ca un complex de proprietăți și un complex de interacțiune a acestor proprietăți și, după ce a găsit unul comun, „continuă studiul” (ne lasă această oportunitate).

Acesta este sensul faptului că un obiect este numit cu numele altui obiect.

Această „egalitate” prezumtivă oferă o premisă pentru o comparație ulterioară a proprietăților obiectelor complexe pentru a căuta ceva ce nu a fost încă descoperit în comun, dar mai degrabă nu comun ca atare, ci sisteme similare de relații (relații interne ale proprietăților obiectului însuși și relațiile acestuia cu tot ceea ce este extern).

Nimerind în contexte diferite – atât externe, istorice, cât și contexte ale diferitelor conștiințe individuale (conținând experiențe diferite), comparația metaforică capătă o viață nouă și noi oportunități de actualizare de fiecare dată, iar acesta este potențialul pentru noi comparații și sinteze informaționale.

Metaforizarea se realizează ca proces de interacțiune între limbaj și gândire, bazat pe conexiuni asociative între obiecte din diferite clase. Limbajul acționează ca un mijloc de consolidare a acestor conexiuni și ca „un mijloc de stocare simbolică a standardelor de comportament care sunt luate în considerare la planificarea acțiunilor viitoare”. Să rezumăm rezultatele studiului:

- Metafora este un mecanism important prin care înțelegem și raționăm despre concepte abstracte.
- Metafora prin natura sa nu este un fenomen lingvistic, ci conceptual.
- Limbajul metaforic este o manifestare superficială a metaforei conceptuale.
- Un concept metaforic se bazează pe un concept non-metaforic, adică pe experiența noastră senzoriomotorie.
- Sistemul metaforelor conceptuale general acceptate este în mare parte inconștient, automat și folosit fără efort perceptibil.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, V. *Ascensiunea în descensiune a limbii române în Basarabia*. Iași: Princeps Edit, 2011.
2. BAHNARU, V. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p.
3. BAHNARU, V. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Știința, 2009, 286 p.
4. BAHNARU, V. *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Service, 2013, 490 p.
5. BIDU-VRÂNCEANU, A. (coord.). *Terminologie și terminologii* (II). București: Editura Universității din București, 2012, 248 p.
6. BLACK, M. Metaphor. In: *Models and Metaphors: Studies in the Philosophy of Language*. Ithaca: Cornell University Press, 1962.
7. BUTIURCĂ, D. *Lingvistică și terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*. Iași: Institutul European, 2015, 236 p.
8. CHIȘ, D. Metafora în vocabularul specializat. În: *Filologia modernă: realizări și perspective în context european. Limbă, limbaj, vorbire (In memoriam acad. Silviu*

Berejan și acad. Grigore Vieru). Ediția 3, 10-12 noiembrie 2009, Chișinău. Chișinău, Republica Moldova: Institutul de Filologie, 2010, p. 122-129.

9. COȘERIU, E. Creația metaforică în limbaj. În: *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 167-197.

10. CROFT, W, CRUSE, D. A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

11. DRĂGUȘIN, D. Metaforă și știință. Funcțiile expresiilor metaforice în discursul științific medical. În: *Intertext*. 2018, nr. 1-2 (45-46), p. 108-120.

12. DRUȚĂ, I. Metafora terminologică. În: *Limba română*. 2008, anul XVIII, nr. 5-6, p. 23-27 [online]. Disponibil: <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=450> [citat: 01.05.2022].

13. KOVESCSES, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*, 2nd edition. New York: Oxford University Press, 2010, 375 p.

14. LAKOFF, G. The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and thought*, ed. by Ortony A. New York: Cambridge University Press, 1993, p. 202-251.

15. LAKOFF, G., TURNER, M. *More than Cool Reason*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989, 230 p.

16. LEVIN, S.R. *Metaphoric Worlds: Conceptions of a Romantic Nature*. New Haven: Yale University Press, 1988, 251 p.

17. OLIVEIRA, I. La Métaphore terminologique sous un angle cognitif. In: *Meta, Journal des traducteurs*. 2005, vol. 50, no 4, p. 83-104.

18. ROSEMAN, I., SMITH, C. A. Appraisal theory: Overview, assumptions, varieties, controversies. In: K. R. Scherer, A. Schorr, & T. Johnstone (Eds.). *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. New York: Oxford University Press, 2001, p. 3-19.

19. SCHNALL, S., CLORE, G. L. Emergent meaning in affective space: Conceptual and spatial congruence produces positive evaluations. In: K. Forbus, D. Gentner & T. Regier (Eds.), *Proceedings of the 26th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 2004, p. 1209-1214.

20. TOMOIAGA, M.-Al. Metafora lingvistică în perspectivă elocuțională. În: *Limba română*, Chișinău, 2013, nr. 5-6 (215-216), p. 157-163.

Surse în limba rusă:

1. Budaev, Ciudinov, 2018 = БУДАЕВ, Э. В., ЧУДИНОВ, А.П. *Метафора в политической коммуникации: монография*. М.: Издательство „ФЛИНТА”, 2018, 248 с.

2. Davidson, 1990 = ДЭВИДСОН, Д. Что означают метафоры. В сб.: *Теория метафоры*. М.: Прогресс, 1990, с. 172-193.

3. Lakoff, 1998 = ЛАКОФФ, ДЖ. Мышление в зеркале классификаторов. В сб.: *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Наука, 1998, р. 12-51.

4. Ciudakov, 2003 = ЧУДАКОВ, Н. М. Метафоры из сферы „природа” в политической речи. В сб.: *Современная политическая лингвистика: Материалы между. научн. конф.* Екатеринбург: Уральск. ГПУ, 2003, с. 168-169.

PERSPECTIVE CLASICE ȘI MODERNE ÎN STUDIUL ISTORIEI LIMBII, DIALECTOLOGIEI, ONOMASTICII ȘI SOCIOLINGVISTICII

CZU:811.135.1'282.2

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.14>

ASPECTE ALE LITERARIZĂRII TEXTELOR DIALECTALE MOLDOVENEȘTI

Vasile PAVEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-6642>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Liliana POPOVSCHI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7032-142X>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Aspects of the Literarization of Moldavian Dialectal Texts

Abstract. *Given the importance of dialectal texts both for research in the field of linguistics and for those in other branches of science, it is useful to render them not only in phonetic transcription, but also in literarized form, close to the literary one. This way of presentation makes them accessible to nonspecialists as well. Literarization involves giving up dialectal peculiarities typical of more or less extensive geographical areas, due to regular sound changes, but keeping those that individualize the local idioms at phonetic, morphological and lexical level. The main solution for overcoming the difficulties of understanding the texts is glossing specific dialectal elements.*

Keywords: *dialectal texts, literarization, phonetic transcription, transposition, sound laws, dialectal peculiarities, glossing.*

Rezumat. *Având în vedere importanța textelor dialectale atât pentru cercetările din domeniul lingvisticii, cât și pentru cele din alte ramuri ale științei, este utilă redarea lor nu doar în transcriere fonetică, ci și în formă literarizată, apropiată de cea literară. Această modalitate de prezentare le face accesibile și nespecialiștilor. Literarizarea presupune renunțarea la particularitățile dialectale tipice unor arii geografice mai mult sau mai puțin întinse, datorate unor schimbări fonetice regulate, dar păstrarea celor ce individualizează graiurile locale la nivel fonetic, morfologic și lexical. Principala soluție pentru depășirea dificultăților de înțelegere a textelor este glosarea elementelor dialectale specifice.*

Cuvinte-cheie: *texte dialectale, literarizare, transcriere fonetică, transpunere, legi fonetice, particularități dialectale, glosare.*

Despre valoarea inestimabilă a textelor dialectale și despre importanța lor atât pentru cercetările din domeniul lingvisticii, cât și pentru cele din alte ramuri ale științei s-a menționat în repetate rânduri. Totuși transcrierea lor cu ajutorul unui alfabet special, fonetic, de altfel extrem de necesară pentru a reflecta cât mai fidel pronunția din graiuri, constituie un obstacol greu de surmontat de către nespecialiști. De aceea considerăm utilă redarea lor nu doar în transcriere fonetică, ci și în formă literarizată. Recurgem astfel la o inovație a dialectologiei românești, aplicată în două lucrări de dată recentă: Maria Marin, Marilena Tiugan, „*Harta sonoră*” a graiurilor și dialectelor limbii române (2014), Maria Marin, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Marilena Tiugan, „*Harta sonoră*” a graiurilor dacoromâne vorbite în afara granițelor României (2016).

Inițial, transpunerea cuvintelor depistate în graiuri într-o formă cât mai apropiată de cea literară i-a preocupat pe etimologiști, lexicologi și lexicografi. Problema transcrierii literarizate, în corelație cu cea a transcrierii literalizate, a fost abordată din perspectiva etimologizării exacte a formelor dialectale și a prezentării lor lexicografice de către Andrei Avram și Ion Mării. Cei doi cunoscuți lingviști români au viziuni similare asupra procedurii în cauză. În opinia lui Andrei Avram literarizarea reprezintă „eliminarea particularităților corespunzătoare legilor fonetice proprii anumitor graiuri” (Avram, 1997, p. 20), iar la forma dorită se ajunge „luându-se în considerare corespondențele fonetice stabilite de fonetica istorică și utilizându-se numai mijloacele oferite de ortografie” (*idem*, 2014, p. 7). Totodată, pentru a evita erorile de transcriere e necesară „observarea unor relații altele decât cele privitoare la structura fonetică”, în primul rând relația cu obiectul desemnat (*idem*, 1997, p. 21). Utilizând terminologia lui Ion Mării, am putea defini literarizarea drept tip superior de fonematizare și procedeu de interpretare lexicală formală, drept o transcriere dintr-un alfabet special (= fonetic) într-un alfabet obișnuit (= fonematic), operație în care fonetismele dialectale sunt înlocuite prin fonetismele literare corespunzătoare, substituția realizându-se, „în exclusivitate, de pe poziția „foneticii istorice (evolutive)” (Mării, 2004, p. 71-73).

Așadar, literarizarea vizează latura fonetică a cuvintelor și implică o interpretare fonematică și lexicală, bazată pe cunoștințele cu privire la legile fonetice, la repartiția geografică a diverselor particularități fonetice dialectale și la lexicul dialectal.

Cercetătoarea Maria Marin ne atrage, însă, atenția asupra faptului că literarizarea textelor dialectale se deosebește de cea a formelor luate aparte

și ridică probleme suplimentare, legate de necesitatea păstrării unui anumit grad de autenticitate a vorbirii populare locale, pe de o parte, și a depășirii dificultăților de înțelegere a textelor, datorate menținerii unor trăsături fonetice, morfologice și lexicale specifice, pe de altă parte (Marin, 2017, p. 223-224).

După cum se menționează în *Introducerea* la lucrarea „*Harta sonoră*” a graiurilor dacoromâne vorbite în afara granițelor României (Marin et al., 2016, p. 13-14), literarizarea textelor dialectale nu este o simplă „traducere” a lor în limba română standard. Ea presupune renunțarea la particularitățile dialectale „previzibile”, dintre care unele ar genera ambiguități morfologice, dar păstrarea celor ce individualizează graiurile ilustrate prin mostrele de vorbire autentică, înregistrate în timpul anchetelor de teren, astfel încât cititorul neavizat sau cel care nu consultă varianta transcrisă fonetic să-și poată forma o imagine despre idiomul informatorilor.

Având în vedere cele expuse mai sus, considerăm că din varianta literarizată a textelor dialectale trebuie eliminate particularitățile tipice subdialectului moldovean în general sau unor arii mai mult sau mai puțin întinse care au apărut ca rezultat al unor schimbări fonetice cu caracter de lege, iar pentru a reflecta individualitatea fiecărui grai se impune păstrarea unor trăsături specifice, în special morfologice și lexicale, dar și a celor fonetice care nu se încadrează în lista corespondențelor regulate.

Întrucât „literarizarea nu poate fi unitar și corect realizată decât pe baza unor norme clare, explicit formulate” (Mării, 2004, p. 74), enumerăm particularitățile dialectale care urmează a fi eliminate și care urmează a fi păstrate.

La nivel fonetic se renunță la trăsăturile caracteristice graiurilor moldovenești, cum ar fi:

– închiderea/ deschiderea unor vocale: *băsma* → *basma*¹, *barbat* → *bărbat*, *cînipâ* → *cânepă*, *frati* → *frate*, *fiĉor* → *fecior*, *șuparcă* → *ciupercă*, *băĉet* → *băiat*;

– unele diftongări/ monoftongări: *ĉesti* → *este*, *me* → *mea*, *spunem* → *spuneam*;

– palatalizarea unor serii de consoane (labiale, dentale, alveolare): *ĉept* → *piept*, *ĝini* → *bine*, *ĉercurⁱ* → *miercuri*, *șer* → *fier*, *ĉin* → *vin*, *her* → *fier*, *yin* → *vin*; *s-o t'erminat* → *s-o terminat*, *inimă* → *inimă*, *culĉes* → *cules*, *cuptĉorⁱ* → *cuptor*;

– transformarea (medio)palatalelor (k, ĝ) în prepalatale (t', d', ĉ, ĝ): *uret'i* → *ureche*, *und'ii* → *unghie*, *oĉilarⁱ* → *ochelari*;

– fricativizarea africatelor: *șinș* → *cinci*, *ĉeme* → *geme*;

– africata dentală sonoră *ĉ*: *oreĉ* → *orez*, *lucréĉ* → *lucrez*;

¹ Înainte de săgeată este prezentată forma transcrisă fonetic, după săgeată – forma literarizată.

- *ĝ* inițial urmat de *o, u*: *ĝos* → *jos*, *ĝucînd* → *jucînd*;
- caracterul dur al consoanelor *s, z, ș, j, ț, Ț*, al labialelor și al vibrantei *r* care influențează timbrul vocalelor următoare și reduce diftongul *ea* la *a*: *țas* → *tes*, *dîc* → *zic*, *șî* → *și*, *sarâ* → *seară*, *mărg* → *merg*, *strîc* → *stric*, *albațâ* → *albeață*, *moldovan* → *moldovean*;
- nuanțe vocalice și consonantice intermediare: *talokești* → *topește*, *sulll* → *sul*, *parét'iki* → *pereche*.

Renunțarea la aceste fonetisme regionale permite evitarea unor ambiguități morfologice. Ne referim la unele dintre acestea în continuare.

După cum se știe, caracterul dur al unor consoane duce la slăbirea sau chiar la neutralizarea opoziției dintre diferite forme gramaticale în graiuri. În varianta literarizată (re)apar diferențele de număr, caz, persoană:

1) substantivele și adjectivele masculine vor fi transcrise cu desinența *-i* la plural: *hoț* (sg.) – *hoț* (pl.) → *hoț* (sg.) – *hoți* (pl.);

2) la substantivele și adjectivele feminine desinența *-â* va fi redată prin *-ă* la singular și prin *-e* la plural: *casâ* (sg.) – *casâ* (pl.) → *casă* (sg.) – *case* (pl.); *grasâ* (sg.) – *grasâ* (pl.) → *grasă* (sg.) – *grase* (pl.);

3) formele de genitiv-dativ reprimesc articolul hotărât care dispare în graiuri, astfel deosebindu-se clar de formele nearticulate de nominativ-acuzativ: *dinaintea ușî* → *dinaintea uși* (cf. *ușâ* → *ușă*);

4) este restabilită opoziția dintre persoana 1 și 2 sg. la indicativ prezent: (*eu*) *lucrez* – (*tu*) *lucrez* → (*eu*) *lucrez* – (*tu*) *lucrezi*.

Întrucât rostirea moale a consoanei *r* urmată de *i* asilabic, reflex al sufixelor latine *-arius, -erius, -(t)orius*, provoacă omofonia formelor de singular și de plural la substantivele (și adjectivele) masculine terminate în *-ar, -er, -tor* (*boierⁱ* (sg.) – *boierⁱ* (pl.)), acestea sunt literarizate după modelul: *boier* (sg.) – *boieri* (pl.).

În transcrierea literarizată dispar, de asemenea, fenomenele ce se datorează influenței reciproce a sunetelor în cuvânt sau în enunț, marcate de cele mai dese ori prin semne speciale în notația fonetică, dar care nu crează dificultăți de interpretare: *lîngâ* → *lângă*, *aṅ ḡătî* → *am gătit*, *aṅ ḡuat* → *am luat*, *l-am ḡăcut* → *l-am făcut*, *dim ḡbătrîni* → *din bătrâni*, *într-ō ḡubăr* → *într-un ciubăr*, *op ḡsî* → *opt sute*, *cîn ḡan ḡdât* → *când am dat*.

Reținem însă formele ce prezintă

- fonetisme atipice, accidentale, înregistrate izolat în anumite cuvinte: *pomânt* „pământ”, *fumeie* „femeie”, *sungur* „singur”, *pin* „prin”, *păr* „până” etc.;

- fonetisme etimologice: *mâne* „mâine”, *pâne* „pâine”, *câne* „câine”, *îmblă* „umblă”, *îmflă* „umflă”, *împle* „umple”, *întră* „intră” etc.;

- fonetisme arhaice, reprezentând etape de evoluție a limbii (cu excepția celor generale și colective pe arii mai largi sau mai restrânse, cum sunt *Ț, ĝ*): *fănină* „făină”, *ai* „ani” etc.

Se păstrează cazurile de eliziune și de sinereză atunci când sunt admise și de limba literară și nu crează ambiguități: *n-ari* → *n-are*, *dî-acoló* → *de-acolo* (dar *l-amîndó^uâ* → *la amîndouă*).

Pentru unele apocope specifice vorbirii populare în tempo rapid se utilizează apostroful: *pîn* – *la șinș* → ***pân'*** *la cinci*.

Sunt menținute, în mare măsură, particularitățile morfologice, morfofonetice și morfosintactice:

– variante morfologice de singular sau de plural ale substantivelor, unele datorate analogiei, altele reprezentând faze evolutive intermediare: *șoarec* și *șoarece*, *iepur* și *iepure*; *tone* și *toane*, *brațe* și *brațuri*, *mâni* și *mânuri*;

– schimbări de gen: *cartoață*, *cartoațe* (fem.); *snop*, *snopuri* (n.);

– construcții analitice prepoziționale pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ: *la tăiat la vie*; *i-o dat la mire*;

– procliza articolului hotărât *lu* (< *lui*) la genitiv-dativ, atât pentru substantivele masculine, cât și pentru substantivele feminine: *spune-i lu cioban*, *îl duc lu mama*;

– articolul posesiv-genitival invariabil *a*, inclusiv în formele numeralului ordinal: *a ei fecior*, *aștept a doilea rând*, *mama de-a doilea*;

– formele accentuate de dativ ale pronomelor personale amplificate cu particula deictică *-a*: *mia*, *ția*, *luia*, *lora*;

– formele conjuncte de dativ ale pronomelor personale (*mi*, *ți*, *i*, *ni*, *vi*, *li*), utilizate în graiuri ca forme libere, nelegate de verb: *n' fac* → *mi fac* „îmi fac”;

– forma neaccentuată silabică de persoana a III-a singular masculin *lă* (*lâ*), echivalentă cu *îl*, *l*: *îț lă daruiesc* → *ți lă dăruiesc*, *lă védi* → ***lă vede***;

– forma neaccentuată a pronumelui reflexiv *se* (*să*, *s-*), întrebuițată atât pentru acuzativ, cât și pentru dativ (= *iși*, *și*): *s-o rupt mâna* „și-a rupt mâna”;

– folosirea pleonastică a pronomelor personale și reflexive: *l-am tăiet-lă* → *l-am tăiet-lă*, *m-o scos-mă* → *m-o scos-mă*;

– formele amplificate ale adjectivelor și pronomelor posesive: (*a*) *meia*, (*a*) *luia*;

– variantele populare ale pronomelor demonstrative, nehotărâte, negative: *aista* „acesta”, *tăt* „tot”, *cevai* „ceva”, *nime* „nimeni”, *nica* „nimic”;

– modificarea tipului de conjugare a verbelor, în special variante oxitone de conjugarea a II-a pentru verbele de conjugarea a III-a: (*noi*) *torcem* „(noi) toarcem”;

– forme de indicativ și conjunctiv prezent, ce se explică prin analogia cu alte forme verbale: (*ei*) *dău* „(ei) dau”;

– forme sufixate de prezent la indicativ și conjunctiv, ca în limba veche: *trebuiește* „trebuie”;

– forme nesufixate de prezent: (*el*) *sară* „(el) sarează”;

– formele iotacizate ale verbelor: (*ei*) *puu* „(ei) pun”, (*ei*) *se suu* „(ei) se suie”, *să vă spuî* „să vă spun”;

– omonimia formelor verbale de persoana a III-a singular și plural: (*el/ei*) *întâlnește*, (*el/ei*) *năvălea*;

– omonimia dintre forma de indicativ (și conjunctiv) prezent persoana I plural și forma corespunzătoare de imperfect la verbele de conjugarea I: *luam* „luăm”, *semănam* „semănăm”;

– forme populare și arhaice de perfectul compus: *o venit*, *au dat*, *au răsărit*;

– forme ale perfectului compus cu auxiliarul *a fi*: *după ce-i uscată* „după ce s-a uscat”;

– forme vechi de mai mult ca perfectul (forme scurte fără sufixul de plural –*ă* și forme perifrastice): *cântase* „cântaseră”, *am fost plecat* „plecasem”;

– forme populare și arhaice de viitor: *oi avea*, *am să vă spun*, *au a lua*;

– conjunctivul construit cu morfemul *și* în loc de *să*: *și nu vie* „să nu vină”;

– forma *să fibă* (*să șibă*, *să hibă*) „să fie” – creație analogică după *să aibă*;

– participii cu –*ă* final în formele verbale compuse: *m-o dusă*;

– participii sincopate: *văzt* „văzut”;

– participiul arhaic *zmult* de la *a zmulge*, var. a lui *a smulge*;

– forme de conjugare specifice: (*i*)*i* „este”, *cură* „curge”, *dam* „dădeam”, *să ploaie* „să plouă”;

– variantele populare ale adverbelor: *amu* „acum”, *tucma* „tocmai”;

– forma masculină a numeralului ordinal pe lângă substantivul feminin:

a doilea casă;

– numerale adverbiale aglutinate: *a dăura* „a doua oară” etc.

Se cere o remarcă specială cu referire la exprimarea categoriei determinării. Articolul hotărât –*l*, suprimat, de obicei, în vorbirea dialectală, nu apare nici în varianta literarizată a textelor, excepție făcând substantivele terminate în –*u*, de tipul *grâu*, care la forma hotărâtă sunt transcrise cu articolul notat între paranteze drepte. Pentru a evita confuziile, se renunță la *u* final, silabic sau nesilabic, ce apare în unele graiuri la forma nearticulată a substantivelor (*pămînt^u* → *pămînt*). Astfel, opoziția de determinare este redată după modelul: *grâu* (neart.) – *grâu*[*l*] (art. hot.), *pămînt* (neart.) – *pămîntu* (art. hot.).

Pentru a asigura inteligibilitatea textului, o serie de alte forme sunt întregite fonetic prin folosirea parantezelor drepte: *apă*[*i*], [*zi*]*ce* etc.

Tot cu ajutorul parantezelor drepte sunt introduse formele omise de vorbitori din anumite motive: *úna o luat-o* → [*pe*] *una o luat-o*.

Unitățile lexicale dialectale sunt urmate de glossări, care facilitează înțelegerea textelor. Este vorba despre

– termeni specifici: *șalincă* [= *broboadă*], *o țârică* [= *pușintel*], *poloboc* [= *butoi*];

– cuvinte folosite cu sensuri diferite de cele din limba comună, unele arhaice: *bătrân* [= *vechi*], *a mâna* [= *a conduce*];

– forme arhaice, întâlnite doar la nivel regional: *ai* [= *ani*], *fănină* [= *făină*];

– formele generale care au suferit modificări fonetice: *vo* [= *vreo*], *nică* [= *nimica*], *tuma* [= *tocmai*];

– forme specifice, aparținând diferitor părți de vorbire: *cășuri* [= *case*], *fibă* [= *fie*], *ți* [= *îți*], *nicăiurea* [= *nicăieri*], *a dăura* [= *a doua oară*], *dădăori* [= *de două ori*] etc. În această categorie includem și formele amplificate cu particule enclitice: *mia* [= *mie*], *cinvai* [= *cineva*], *cățivai* [= *cățiva*], *întâiaș* [= *întâia*].

Se știe că printre trăsăturile care individualizează subdiviziunile teritoriale ale limbii se numără și împrumuturile din limbile învecinate. Graiurile moldovenești de la est de Prut se caracterizează prin prezența mai mare a împrumuturilor din limbile rusă și ucraineană. Unele, de tipul *colhoz*, *sovhoz*, au pătruns în limba comună și figurează în dicționarele generale. Cele mai multe, însă, în diverse stadii de adaptare la sistemul limbii române, circulă pe arii restrânse. Anume acestea sunt însoțite de glosări (*seméistfi* → *semeistfe* [= *familii*], *ploščádcâ* → *ploșciadcă* [= *teren*]), cele total neadaptate fiind prezentate în formă literalizată (*dostátušno* → *dostatușno* [= *suficient*], *svéjaia* → *svejaia* [= *proaspătă*], *varéni* → *vareni* [= *dulceață*]).

De regulă, glosarea se dă la prima întrebuintare a termenului într-un text, dar în anumite cazuri, pentru evitarea confuziilor, și la întrebuintarea repetată. De exemplu, *și* – marcă a conjunctivului, pentru a fi deosebit de conjuncția coordonatoare *și*, este glosat de fiecare dată: *și* [= *să*] *nu vie*.

Varianta literarizată, utilizând alfabetul standard al limbii române, respectând normele ortografice și de punctuație în vigoare la ora actuală și incluzând explicații ale formelor dialectale, este mult mai accesibilă decât varianta transcrisă fonetic. Această modalitate de prezentare a textelor dialectale face posibilă utilizarea lor de către un spectru larg de cititori, inclusiv de cei neinițiați în domeniul dialectologiei sau nefamiliarizați cu transcrierea fonetică.

Referințe bibliografice:

1. AVRAM, Andrei. *Contribuții etimologice*. București: Editura Univers Enciclopedic, 1997, 268 p.

2. AVRAM, Andrei. Palatalizarea consoanelor și etimologia limbii române. În: *Studii și cercetări lingvistice*. 2014, LXV, nr. 1, p. 3-21.

3. MARIN, Maria. Probleme ale literarizării formelor și a textelor dialectale. În: *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 29-30 mai 2015, Secțiunea Masă rotundă: Probleme ale literarizării textului dialectal*.

București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017, p. 219-225 [online]. Disponibil: <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V4249/pdf> [citat 16.03.2022].

4. MARIN, Maria, RADU Carmen-Ioana, RĂUȚU, Daniela, TIUGAN, Marilena. „Harta sonoră” a graiurilor dacoromâne vorbite în afara granițelor României. București: Editura Academiei Române, 2016, 179 p.

5. MARIN, Maria, TIUGAN, Marilena, „Harta sonoră” a graiurilor și dialectelor limbii române. București: Editura Academiei Române, 2014, 100 p.

6. MĂRII, Ion. Observații privind literalizarea sau literarizarea notației fonetice a formei cuvintelor. În: MĂRII, Ion. *Contribuții la lingvistica limbii române*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2004, p. 70-78.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:81.373.7:2

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.15>

UNITĂȚI POLILEXICALE STABILE CU MOTIVAȚIE EXTRALINGVISTICĂ DE PROVENIENȚĂ MITOLOGICĂ

Angela SAVIN-ZGARDAN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6060-6977>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Stable Polilexical Units as Extralinguistic Motivation of Mythological Origin

Abstract. *The problems of motivation regarding the emergence of phraseological etymology (or motivation is a term of etymology and general linguistics) are as complex as the problems of lexical etymology. Phraseology, like lexis, is in permanent evolution, for these reasons its object of study must be researched both synchronically and diachronically. In the present study, a new classification of stable polylexical units is proposed according to the extralinguistic motivation of the linguistic sign. Regardless of whether the stable polylexical units (SPU) are borrowed, calcified or have entered the language through culture, they are all of foreign origin and must therefore be considered as general to a large number of languages. Thus, there emerges the character of universality that we can attribute to SPU with extralinguistic motivation. Below we propose to study some SPU of mythological origin we find*

in several languages, but which are updated in the Romanian languages by giving examples of their use at the level of language and discourse.

Keywords: *stable polylexical units, phraseology, mythology, linguistic sign, universality.*

Rezumat. *Problemele de motivație privind apariția etimologiei frazeologice (or motivația este un termen de etimologie și de lingvistică generală) sunt la fel de complexe ca și problemele etimologiei lexicale. Frazeologia ca și lexicul se află în permanentă evoluție, din aceste considerente obiectul de studiu al ei trebuie cercetat atât în plan sincron, cât și diacronic. În studiul de față se propune o nouă clasificare a unităților polilexicale stabile conform motivației extralingvistice a semnului glotic. Indiferent dacă unitățile polilexicale stabile (UPS) sunt împrumutate, calchiate sau au pătruns în limbă pe cale cultă, ele toate sunt de proveniență străină și din această cauză trebuie considerate ca fiind generale unui mare număr de limbi. Astfel apare caracterul de universalie pe care îl putem atribui UPS cu motivație extralingvistică. Mai jos ne propunem să cercetăm unele UPS de proveniență mitologică pe care le găsim în mai multe limbi, dar care sunt actualizate în limba română prin aducerea exemplelor de utilizare a lor la nivel de limbaj și discurs, urmând conceptul lui E. Coșeriu cu privire la nivelul universal al limbajului, nivelul istoric al limbilor și nivelul particular al discursului.*

Cuvinte-cheie: *unități polilexicale stabile, frazeologie, mitologie, semn glotic, universalie.*

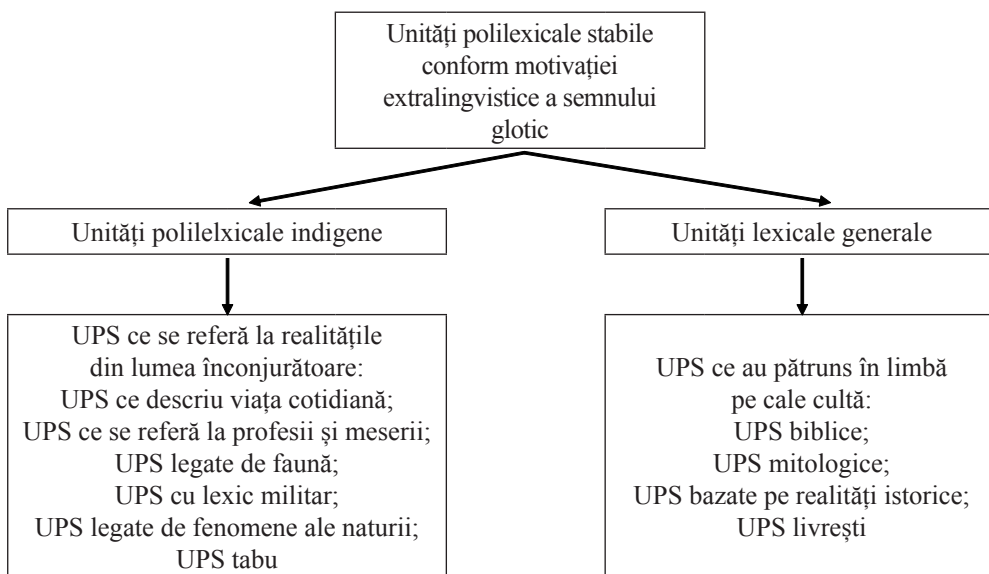
Pornind de la ideea lui E. Coșeriu că o limbă este un produs istoric și, în același timp, instrument al gândirii lingvistice (Coșeriu, 2009, p. 262), problemele de motivație privind apariția etimologiei frazeologice (or motivația este un termen de etimologie și de lingvistică generală) sunt la fel de complexe ca și problemele etimologiei lexicale. Puțini cercetători s-au încumetat să exploreze aceste domenii dificile. Era preferată cercetarea sincronă, grație concepției lui F. de Saussure conform căreia sistemul limbii poate fi perceput pe baza studierii sincronice a limbii. Ch. Bally, discipolul lui F. de Saussure și cercetătorul frazeologiei ca ramură independentă a lingvisticii franceze, la fel a studiat frazeologia în plan sincron, ceea ce a influențat pe mult timp investigațiile ulterioare. Tentative de explicație a unor unități polilexicale stabile, precum și a proverbelor, le-au întreprins cercetători români ca: I. A. Zanne, A. Candrea, I. Iordan, S. Pușcariu. Mai recent în lingvistica românească studierea diacronică a UPS a fost întreprinsă de F. Dimitrescu, S. Dumistrăcel, A. Eremia, Gh. Colțun. În lingvistica rusă preocupări de frazeologia diacronică se înregistrează la B. A. Larin, N. M. Șanski et alii, V. M. Mokienko, M. F. Palevskaya ș. a.

Desigur, frazeologia ca și lexicul se află în permanentă evoluție, din aceste considerente obiectul de studiu al ei trebuie cercetat atât în plan sincron, cât și diacronic. De această părere sunt cercetătorii: R. A. Budagov, A. G. Nazarian, Gh. Colțun, subsemnata.

Cercetând problema apariției UPS, diverși lingviști propun diferite modalități de clasificare a acestora. Conform majorității cercetătorilor, toate unitățile polilexicale stabile se pot diviza în două grupuri mari: *autohtone* și *comune* pentru un număr de limbi (împrumutate sau calchiate). În lingvistica românească se observă aceeași tendință de clasificare a UPS conform originii.

Subsemnata este de părere că nu contează dacă UPS sunt împrumutate, calchiate sau au pătruns în limbă pe cale cultă. Toate aceste UPS sunt de proveniență străină și din această cauză trebuie considerate ca fiind *generale* unui mare număr de limbi. Iar celelalte UPS trebuie privite ca fiind *indigene*, avându-și originea în limba română, chiar dacă au corespondente în alte limbi. Atestarea UPS similare în terțe limbi poate fi explicată prin modul general-uman de a percepe realitatea, de a se confrunta cu fenomene similare de ordin social – economic, natural, cultural etc., în urma conviețuirii îndelungate într-un areal geografic, datorită relațiilor de contact economice, sociale sau ca urmare a migrației popoarelor etc. În baza celor expuse mai sus, conchidem că UPS pot fi divizate sub aspectul originii în două grupuri mari: *indigene* și *generale*. Eu propun următoarea clasificare a UPS conform motivației extralingvistice a semnului glotic. (Savin-Zgardan, 2019, p. 72).

Diagrama 1

Unitățile polilexicale stabile generale au pătruns pe cale cultă, odată cu apariția necesității denominării realității date. Însă motivația utilizării lor e determinată de gradul de cultură și familiarizarea cu texte de literatură artistică a persoanei în cauză.

O serie de unități polilexicale stabile sunt acelea care își trag originea din mitologia altor popoare.

A ZECEA MUZĂ

Conform unei legende antice, erau nouă muze. Se oferă denumirea de cea de a zecea muză femeilor de litere, de exemplu, lui Sapho în antichitatea greacă; în Franța lui Louise Labé și lui Pernette du Ghillet, două poetese din epoca Renașterii; în sec. al XVII-lea lui Madame de Scudéry. Apoi, astfel se va numi un nou gen literar. Această expresie se aplică în zilele noastre cinematografului, radioului, televiziunii.

Exemplu. În mitologia greacă, Muzele sunt încântătoare și desfată zeii din Olimp cu muzica și dansul lor, conduse de către Apollo. Se spune că ele trăiau în frumoasele păduri de pe muntele Helicon, care s-a înălțat la cer datorită frumuseții muzicii cântate de fete. Nu sunt doar patroane ale artelor, mama lor, zeița Mnemosyne, zeița memoriei, tatăl lor fiind însuși Zeus, conducătorul Olimpului, după unele surse, după altele – ale zeiței Harmonia (aceasta fiind fiică a Afroditei, zeița iubirii și a lui Ares, zeul războiului) le transmit și puterea cunoașterii tuturor lucrurilor. Patroane ale artelor, muzele, se spune, ar fi militat pentru frumusețe și pace, convingând oamenii și regii lor să nu se lupte, ci să celebreze frumusețea. Prin artă omul poate trece peste nimicnicia vieții sale și se poate înălța; prin artă omul se apropie de zei; prin artă se poate găsi pace și uita de război. Muzele sunt surse de inspirație, atotcunoscătoare și sunt ființe bune și pure ca și arta. Legende grecești spun că prima oară când muzele cântă, ele celebrează victoria ordinii asupra haosului, a vieții asupra distrugerii, a zeilor Olimpului asupra titanilor.

Cele nouă muze din mitologia greacă sunt:

- Calliope – muză a poeziei epice, cea mai cunoscută muză, atribuindu-se și cunoașterea, închipuită ca o femeie cu un sul de papirus și un stilou; este și mamă a lui Orfeu.

- Erato – muza poeziei erotice și romantice, închipuită ca o tânără cu o harpă și o liră;

- Euterpe – muză a poeziei lirice, închipuită ca o femeie cu un flaut;

- Thalia – muză a comediei, închipuită ca o fată ce ține un toiag și o mască;

- Clio – muză a istoriei, închipuită ca o femeie cu o carte în mână;

- Polymnia – muză a retoricii, atribuindu-se și învățarea, memoria și arta mimei, închipuită ca o femeie care își sprijină meditativ mâinile;

- Terpsichore – muză a dansului, închipuită cu o liră în mână;

- Melpomene – muză a cântecului și a tragediei, închipuită cu o mască în mână și o coroană din viță de vie; legende spun că ea este mama sirenelor, ființele încântătoare ce seduc marinarii cu cântecele lor.

• Urania – singura muză ce patronează științe, astronomia și geometria, închipuită ca o femeie cu o coroană de stele și o busolă în mână. (<https://deștepti.ro/Cele-noua-muze-patroane-ale-artelor-in-mitologia-greaca/>)

BARCA LUI CHARON

În mitologia greacă, Charon este luntrașul lui Hades care transporta sufletele morților în barca sa pe fluviul Styx în Tartre, regatul morților. El îi trecea pe cei proaspăt morți peste râul Acheron dacă își puteau plăti călătoria. În Grecia antică, cadavrelor le era adesea pusă o monedă (un obol până la trei oboli) în gură pentru a putea plăti călătoria. Cei care nu puteau plăti pribegeau o sută de ani pe râul Acheron. În Eneida lui Virgiliu, Sibyla îl ajută pe Enea să treacă râul în direcția inversă și să se întoarcă în lumea celor vii, restabilind echilibrul între cele două lumi. Charon era fiul lui Erebus și a zeiței nopții, Nyx. El era portretizat ca un moșneag țâfnos sau ca un demon care purta un ciocan dublu.

Astfel *Barca lui Șaron* semnifică moartea, iar *a se imbarca în barca lui Șaron* – „a muri”.

Exemplu. În celebra nuvelă *Moarte la Veneția* a lui Thomas Mann apare Charon în chipul gondolierului care îl poartă pe Aschenbach prin canalele orașului. În sfârșit, în domeniul teoriei, printre multe alte contribuții la această temă, se cuvine a fi invocată mai ales celebra lucrare a lui Gaston Bachelard, *L'Eau et les rêves – Essai sur l'imagination de la matière*, unde filosoful consacră un întreg capitol mitului lui Charon. (Brânduș, 2015, p. 66).

CAII LUI DIOMEDE

În mitologia greacă, Diomede (*Diomedes*), a fost un rege mitic al Bistonilor din Tracia, vestit pentru cruzimea sa. După cei mai mulți autori (Pseudo-Apollodor, Diodorus Siculus, ș.a.), el era fiul lui Ares și al Cyrenei. După alții (Hyginus), el s-a născut din unirea titanidului Atlas cu propria lui fiică, Asteria.

Legenda spune că Diomede își hrănea caii cu carne de om. În ciclul Muncilor lui Heracle, Euristeu i-a cerut eroului să-i aducă iepele antropofage ale regelui Diomede (Munca a opta). Ajutat de Abderos și de alți tovarăși ai săi, Heracle a reușit să captureze cele patru iepe. După ce i-a înfrânt în luptă pe Bistoni, l-a luat prizonier pe Diomede și l-a dat pradă propriilor lui iepe. Acestea și-au devorat stăpânul și apoi s-au lăsat împlânzite. Astfel, Heracle le-a predat lui Euristeu, dar acesta, înspăimântat, le-a lăsat libere pe muntele Olimp (sau, după alte variante, în Argolida), unde au fost sfâșiate de fiarele sălbatice. Se spune că Bucefal, armăsarul lui Alexandru Macedon, se trăgea din aceste iepe și de aceea era de neîmplânzit. (Kernbach, 1989).

Scriitorii fac deseori aluzii la caii lui Diomede, a căror cruzime a devenit proverbială.

CÂNTECUL DE LEBĂDĂ

Conform credinței anticilor, lebăda cântă înainte de a muri. Esop vorbește despre aceasta în fabula sa „Lebăda și găscă” (s. VI î.e.n.). Această expresie o găsim în tragedia lui Eshil „Agamemnon” (a. 450 î.Hr.). Cicerone în opera sa „Oratorul (3, 2) o folosește, vorbind despre Crasus care a murit după ce a ținut un discurs. (Timescova, 1974, p. 43).

Numeroase personalități istorice au încercat să demonteze această idee, așa cum este cazul lui Pliniu cel Bătrân, care scria în primul secol după Hristos, în lucrarea sa monumentală „Istoria științelor naturale”: „Observațiile și experiența mea arată că povestea lebedei muribunde care cântă este falsă”. În ciuda acestui fapt, ideea s-a perpetuat în timp. În secolul al XIV-lea Chaucer scria în poemul „Parlamentul păsărilor”: „Geloasa lebădă cântă înainte de moarte”. Franz Schubert compune spre finalul vieții un cântec, intitulat „Schwanengesang” (Cântec de lebădă). Compozitorul s-a stins la doar 31 de ani, în 1828, și opera sa a fost publicată postum, un an mai târziu, de Tobias Haslinger, care i-a pus acest nume colecției.

Astfel, această expresie a căpătat următorul sens: „ultimele elanuri ale unui geniu”.

Exemplu. Dar oamenii, pentru că se tem de moarte, spun că lebedele cântă o elegie, fără să-și dea seama că nici o pasăre nu cântă atunci când este îndurerată, când îi este frig sau foame; nici chiar privighetoarea, nici rândunica, nici pupăza, despre care se spune că își cântă tristețea, deși eu nu cred asta nici despre ele, nici despre lebede. Ele cântă spre gloria zeului Apollo și au darul prezicerii, anticipând lucrurile bune care le așteaptă pe lumea cealaltă, așadar cântă și se bucură în acea ultimă zi mai mult ca niciodată. Iar eu, la fel, considerându-mă servitorul aceluiași zeu, deopotrivă cu lebedele, conștient că am primit de la stăpânul meu același dar al profeției ca și ele, nu voi părăsi această lume mai puțin bucuros decât lebedele. (Platon. „Phaidon” sau „Despre suflet”. <https://www.animalzoo.ro/de-unde-vine-cantecul-de-lebada/>)

CÂNTECUL SIRENEI

Conform legendei antice, sirenele erau frumoasele nereide, jumătate femeie, jumătate pești. Legenda spune că ele își aveau originea în insula Capri, iar vocile lor melodioase atrăgeau în capcană navigatorii, la intrarea în strâmtoarea Siciliei. Aceștia, lovindu-se de stânci, cădeau pradă sirenelor.

Sirene – Numele legendarelor creaturi marine al căror cântec fascina pe oricine îl auzea. Nimfe ale mării, acestea erau considerate uneori fiicele lui Forcus, alteori ale lui Aheloos și ale Steropei; în alte versiuni apar drept fiicele Terpsihorei, Melpomenei sau Caliopei, datorită virtuților lor

muzicale care le apropiiau de muze; în sfârșit, alte tradiții le consideră fiicele Pământului, Gea.

Numele și numărul lor variază și ele în izvoare: unele menționează două, numite Aglaofeme și Telxiepia, în timp ce în altele apar trei: Pisinoe, Aglaope și Telxiepia sau Partenope, Ligea și Leucosia. Se credea că locuiesc pe o insulă din Marea Mediterană, plasată de Homer în apropierea coastelor sud-vestice ale Italiei, între Eea și stânca Sicilei; poeții latini o situau în schimb lângă coastele Campaniei.

Sirenele sunt legate de două episoade mitologice celebre. Atunci când Ulise a ajuns, pe mare, în apropierea insulei lor, sirenele au încercat din răspuțeri să-i atragă pe el și pe însoțitorii lui cu cântecul lor; Ulise le înfundase însă cu ceară urechile mateloților, ca să nu audă, iar el s-a legat de catargul mare al corăbiei, ca să nu se poată mișca: au rămas așa până când au ieșit din zona în care cântecul sirenelor putea fi auzit.

Sirenele sunt prezente și în povestea argonauților. Printre eroii și personajele mitice care făceau parte din echipajul corăbiei Argo se afla și Orfeu: când au văzut corabia apropiindu-se, sirenele și-au început cântecul, dar au fost lesne depășite de arta lui Orfeu; pentru că le fusese ursit să trăiască numai atâta vreme cât nimeni nu putea trece de ele fără să fie mișcat de muzica lor, acestea, învinse, s-au aruncat în mare, unde au fost transformate în stânci.

Alte tradiții legau sirenele de lumea de dincolo și de regina infernului, Persefona: aveau misiunea de a fermeca prin cântecul lor sufletele morților – ale tuturor morților, nu numai ale marinarilor – și de a le aduce în fața Persefonei, îndulcindu-le cu muzica lor momentul trecerii pe tărâmul celălalt. Se mai spunea că ele plâng sufletele morților și pe regina Hadesului, Persefona; imaginea lor este prezentă din timpuri străvechi în arta funerară. (Ferrari, 2003)

La figurat, această expresie semnifică „cuvinte pline de seducție, deseori ele desemnând o cursă”.

Exemplu. 1. Cu un cântec de sirenă,

Lumea-ntinde lucii mreje;
Ca să schimbe-actorii-n scenă,
Te momeste în vârteje;
Tu pe-alături te strecoară,
Nu băga nici chiar de seamă,
Din cărarea ta afară
De te-ndeamnă, de te cheamă. (Mihai Eminescu, *Glossă*)

2. Cântecul de sirena al unei legende vechi de secole ademenește cu promisiunea unei comori incredibile... De mai bine de trei sute de ani, Bluff House se înalță deasupra plajei Whiskey Beach, străjuindu-i țărmul – și

secretele. Dar pentru Eli Landon e acasă... Avocat în Boston, Eli a îndurat un an intens de atenție publică și anchete polițienești după ce a fost acuzat – dar niciodată dovedit ca vinovat – de uciderea celei care urma să îi devină în scurt timp fosta soție. Epuizat, se refugiază în cele din urmă la Bluff House. (<https://www.fnac.pt/livre-numerique/a2522592/Cantecul-de-sirena>)

CENTURA LUI VENUS

Legenda antică relatează că Venus (Afrodita la greci), zeița frumuseții, purta o centură în care erau ascunse toate farmecele care puteau seduce pe bărbați: atracțiile, iubirile, dorințele, jocurile, dezamăgiri inocente și care îi confereau lui Venus o putere irezistibilă. Scriitorii fac deseori aluzii în operele lor la centura lui Venus care servește pentru desemnarea în zilele noastre a unui talisman miraculos sau a unui fenomen natural: o dungă roz pe cer, cauzată de atmosfera care reflectă lumina soarelui care răsare sau care apune.

Exemplu. Astrofotograful Niccolo Bonfadini a realizat această fotografie uimitoare în Laponia, Finlanda, în iarna lui 2011. Soarele se înălța în spatele fotografului, iar în fața lui a apărut Centura lui Venus, o „dungă” roz pe cer, cauzată de atmosfera care reflectă lumina soarelui care răsare sau care apune. Centura lui Venus poate fi văzută de oriunde din lume, dacă cerul este senin. (O fotografie din altă lume: „Centura lui Venus” strălucește pe un cer roz. (<https://point.md/ru/novosti/v-mire/o-fotografie-din-alta-lume-centura-lui-venus-stralucete-pe-un-cer-roz>))

CORNUL ABUNDENȚEI

Țările actuale cu teritorii semnificative cuprinse în *Cornul abundenței* sunt: Irak, Siria, Liban, Israel, Palestina, Iordania, Egipt, Cipru, precum și zone de graniță ale Turciei și Iranului. Aici este un climat relativ umed, delimitată de climatul secetos al Deșertului Sirian la sud și de ținutul muntos din Anatolia la nord. A fost creată de inundațiile râurilor Eufrat, Tigru și Nil. Regiunea este considerată „leagănul civilizației”, având în vedere dezvoltarea primelor civilizații umane și este locul nașterii scrisului și roții. Referitor la ultima versiune, termenul de „corn al abundenței” sau „semiluna fertilă” a fost introdus pentru prima dată de către arheologul James Henry Breasted de la Universitatea din Chicago, în *Arhivele antice egiptene*, circa 1900. Locul a fost numit astfel datorită solului fertil și formei sale de corn sau semilună. (https://ro.wikipedia.org/wiki/Cornul_abunden%C8%9Bei)

La figurat, aceste cuvinte desemnează o mare bogăție, un surplus ce manifestă abundența.

Exemplu. Toamna aduce prin hambare și pivnițe belșug, prosperitate și alte bogății. Se știe ca în simbolistica Feng Shui (și nu numai) prosperitatea

este reprezentată printr-un *corn al abundenței*, un corn umplut cu fructe, legume și flori. Ei bine, cu modestia ce mă caracterizează, am să vă fac următorul anunț: am început de curând o colaborare pe termen lung și non-profit cu toamna. Ea vine cu abundența, iar eu cu cornul... (Cornul abundenței. În: *Romanian String Art*, October 7, 2016) (<https://hubart.wordpress.com/2016/10/07/Cornul-abundenței/>)

CUTIA PANDOREI

Conform cărții lui Heciodo *Lucruri și zile*, Pandora a fost prima femeie creată. „Pandora” în limba greacă, spun istoricii, înseamnă „înzestrată cu toate darurile” și vine de la faptul că zeii au dăruit-o cu multe talente. Zeus a creat bărbații, iar ceilalți zei au vrut să creeze o femeie perfectă. Astfel, Afrodita i-a dat frumusețea, Atena – înțelepciunea, Apollo – talentul muzical, iar Hermes – puterea de convingere. Zeus, furios împotriva lui Prometeu, care a furat focul ceresc pentru a-i face pe oameni fericiți, l-a pus pe Hefistos să creeze o cutie în care zeii au pus toate relele: cruzimea, aroganța, suferința, durerea, lăcomia și gelozia, ura, bolile, lenea, tristețea, teama, suferința și moartea. Însă pe fundul cutiei au pus speranța, iar Zeus i-a oferit-o ca soție lui Prometeu pe Pandora, iar ei i-a oferit această cutie drept cadou.

Pandora nu cunoștea conținutul cutiei și Jupiter i-a interzis să o deschidă. Ea i-a dat-o spre păstrare soțului său Epimeteu, fratele lui Prometeu, însă el, împins de curiozitate, a deschis-o într-o bună zi și eliberă toate relele, unica Speranța a rămas la fund. Speriat, el a închis repede cutia la loc și nu a observat că Speranța a rămas pe fundul cutiei. Cel mai probabil, de aici vine expresia „speranța moare ultima”. (<https://www.libertatea.ro/lifestyle/Cutia-pandorei-legend-a-2855322>)

În zilele noastre *cutia Pandorei* servește pentru a desemna „sursa a tot felul de nenorociri”. Expresia se referă, în mentalul comun, la posibilitatea declanșării unei serii de evenimente rele, de reacții negative. În realitate, are legătură mai degrabă cu curiozitatea omului. „A deschide cutia Pandorei” este o expresie des folosită atunci când atingem un subiect tabu, o coardă sensibilă, o problemă care declanșează reacții negative. De regulă, atunci când „spunem lucrurilor pe nume”, fără menajamente, putem să „deschidem o cutie a Pandorei”. Expresia, însă, vine dintr-o legendă antică grecească și are legătură mai degrabă cu curiozitatea omului.

Exemplu. Mitul Pandorei este legat și de ideea de curiozitate umană, teză fundamentală care se află în opoziție cu dogma conform căreia: *Crede, nu cerceta!* De asemenea, legenda Pandorei a fost sursă de inspirație pentru anumite opere literare sau artistice, precum: *Cutia Pandorei* (F. Wedekind); *Întoarcerea Pandorei* (Goethe), filmul *Avatar* s.a. ... Tot

mitul Pandorei a fost cel care a dus la formarea maximelor: *Nu deschide cutia Pandorei!*; *S-a deschis cutia Pandorei!*; *Speranța moare ultima!*; *Speranța nu moare niciodată!*

În contextul primelor două expresii (*Nu deschide cutia Pandorei!*; *S-a deschis cutia Pandorei!*), *cutia Pandorei* reprezintă pericole grave, nenorociri sau lucruri nefaste, care se pot întâmpla (în cazul primei) sau se vor produce (în cazul celei de-a doua). În ceea ce privește ultimele două expresii (*Speranța moare ultima!*; *Speranța nu moare niciodată!*), mitul cutiei Pandorei este cel care le-a inspirat.

Așa cum, din recipientul pe care l-a deschis Pandora, speranța nu ieșise din acesta, ci a rămas acolo, oamenii pot spera la un viitor superior calitativ prezentului impregnat (eventual) cu nenorociri, atât timp cât ei cred că acest lucru se poate întâmpla și acționează cu stăruință constantă în vederea realizării lui. Așadar, dintr-o altă perspectivă, povestea *cutiei Pandorei* surprinde ideea fundamentală că binele are o șansă reală de triumf în fața răului existent în lume.

Mitul recipientului Pandorei ne învață să fim orientați spre cunoaștere, dar să avem o conduită prudentă atunci când accesăm necunoscutul și să credem permanent în steaua noastră, indiferent de vicisitudini, dacă scopul pe care-l urmărim este realmente posibil, moral și legal. (Hotca Mihai Adrian. *Cutia Pandorei și mesajul acesteia.*) <https://htcp.eu/Cutia-pandorei-si-mesajul-acesteia/>

În *concluzie* aș vrea să menționez că în studiul de față se propune o nouă clasificare a unităților polilexicale stabile conform motivației extralingvistice a semnului glotic. Indiferent dacă unitățile polilexicale stabile sunt împrumutate, calchiate sau au pătruns în limbă pe cale cultă, ele toate sunt de proveniență străină și din această cauză trebuie considerate ca fiind *generale* unui mare număr de limbi. Astfel apare caracterul de *universalie* pe care îl putem atribui UPS cu motivație extralingvistică. Studiul unităților polilexicale stabile având motivație extralingvistică necesită cercetări de diferit ordin: livresc, mitologic, simbolistic, cultorologic, ceea ce nu e ușor. Activitatea dată necesită mult timp pentru investigații, dar e și foarte interesantă. *Dicționarul de unități polilexicale stabile motivate* la care lucrează subsemnata, un fragment al căruia este prezentat în studiul de față, urmează conceptul lui E. Coșeriu cu privire la nivelul universal al limbajului, nivelul istoric al limbilor și nivelul particular al discursului (Coșeriu, 2009, p. 261) prin aducerea exemplelor de utilizare a lor la nivel de limbaj și discurs. Dicționarul va servi drept suport cognitiv atât pentru tineretul studios, vorbitori nativi de română, cât și pentru alolingvii care studiază limba română. Echivalentele acestor expresii în diferite limbi va permite memorarea lor mai ușoară și pentru cei care

studiază limbi străine. Va fi utilă tuturor „consumatorilor” de cultură care include, conform profesorului Eugeniu Coșeriu, mitul și religia, arta și știința, în cazul dat – lingvistica și literatura (Coșeriu, 1994, p. 174).

Referințe bibliografice:

1. COȘERIU, Eugen. *Prelegeri și conferințe*. Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994. 191 p.
2. COȘERIU, Eugeniu. *Omul și limbajul său*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009. 457 p.
3. FERRARI, Anna. *Dicționar de mitologie greacă și romană*. Iași: Ed. Polirom, 2003. 1000 p.
4. KERNBACH, Victor. *Dicționar de mitologie generală*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
5. SAVIN-ZGARDAN, Angela. *Motivația unităților polilexicale stabile în limba română*. Chișinău: „Dina AP”, 2019. 274 p.

Site-grafia:

1. [https:// destepti.ro/ Cele-noua-muze-patroane-ale-artelor-in-mitologia-greaca/](https://destepti.ro/Cele-noua-muze-patroane-ale-artelor-in-mitologia-greaca/)
2. [https:// www.animalzoo.ro/de-unde-vine-cantecul-de-lebada/](https://www.animalzoo.ro/de-unde-vine-cantecul-de-lebada/)
3. [https:// www.fnac.pt/livre-numerique/a2522592/ Cantecul-de-sirena](https://www.fnac.pt/livre-numerique/a2522592/Cantecul-de-sirena)
4. [https:// point.md/ru/novosti/v-mire/o-fotografie-din-alta-lume-centura-lui-venus-stralucete-pe-un-cer-roz](https://point.md/ru/novosti/v-mire/o-fotografie-din-alta-lume-centura-lui-venus-stralucete-pe-un-cer-roz)
5. [https:// ro.wikipedia.org/wiki/ Cornul_abunden%C8%9Bei](https://ro.wikipedia.org/wiki/Cornul_abunden%C8%9Bei)
6. [https:// hubart.wordpress.com/2016/10/07/ Cornul-abundentei/](https://hubart.wordpress.com/2016/10/07/Cornul-abundentei/)
7. Cornul abundenței. În: *Romanian String Art*, October 7, 2016. ([https:// hubart.wordpress.com/2016/10/07/ Cornul-abundentei/](https://hubart.wordpress.com/2016/10/07/Cornul-abundentei/))
8. Hotca Mihai Adrian. *Cutia Pandorei și mesajul acesteia*. [https:// htcp.eu/ Cutia-pandorei-si-mesajul-acesteia/](https://htcp.eu/Cutia-pandorei-si-mesajul-acesteia/)
9. [https:// www.libertatea.ro/lifestyle/ Cutia-pandorei-legenda-2855322](https://www.libertatea.ro/lifestyle/Cutia-pandorei-legenda-2855322)

Texte literare:

1. BRÂNDUȘ, Vladimir. *Plimbări printre idei și emoții 2013-2014: Eseuri și alte scrieri pentru suflet*. Ediția a doua revăzută. Books on demand, 2015. 230 p.
2. PLATON. „Phaidon” sau „Despre suflet”. <https://www.animalzoo.ro/de-unde-vine-cantecul-de-lebada/>

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

DERIVAREA SUFIXALĂ ÎN MANUSCRISUL ROMANULUI POPULAR *SANDIPA*

Galaction VEREBCEANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-4893>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chişinău

Suffixal Derivation in the *Sandipa* Folk Novel Manuscript

Abstract. *Among the three means of forming words known to the modern/ Contemporary literary language (derivation, composition and conversion, however differentiated by the degree of productivity), the first method, and namely the suffixal derivation, has the highest yield in the text of the folk novel *Sandipa* (Romanian manuscript 824, copied in 1798 in the North of historical Moldova and kept nowadays at the State Library of the Russian Federation). Therefore, the derivative suffixes are analyzed, rendered, as a rule, in the form recorded in the manuscript, with selective references ordered as follows: first, the formations characterized by a wide spread in the era of copying the manuscript, having meanings known (only) in the old language are given, followed, as appropriate, by the words used in the contemporary language.*

Keywords: *adjective, suffixal derivation, word formation, noun, derivative theme, verb.*

Rezumat. *Dintre cele trei mijloace de formare a cuvintelor cunoscute limbii literare actuale (derivarea, compunerea și conversiunea, diferențiate însă prin gradul de productivitate) primul procedeu, și anume derivarea cu sufixe, are cel mai mare randament în textul romanului popular *Sandipa* (manuscris românesc, cota 824, copiat în 1798 în partea de nord a Moldovei istorice și astăzi păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse). Sunt analizate, așadar, sufixele derivative, redată, de regulă, în forma atestată în manuscris, cu trimiteri selective și ordonate astfel: mai întâi sunt date cuvintele caracterizate printr-o răspândire largă în epoca copierii manuscrisului, având sensuri cunoscute (doar) în limba veche, urmate, după caz, de cuvintele uzuale în limba contemporană.*

Cuvinte-cheie: *adjectiv, derivare sufixală, formare a cuvintelor, substantiv, temă derivativă, verb.*

Articolul este consacrat analizei unuia din cele mai productive mijloace de formare a cuvintelor: derivarea, și anume derivarea cu sufixe, prezentă în

textul romanului popular *Sandipa* (ms. rom. cota 824, copiat în 1798 în partea de nord a Moldovei istorice și astăzi păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse). Sunt analizate sufixele derivate redate, de regulă, în forma atestată în manuscris, cu trimiteri selective și ordonate astfel: mai întâi sunt date cuvintele caracterizate printr-o răspândire largă în epoca copierii manuscrisului, având sensuri cunoscute (doar) în limba veche, urmate, după caz, de cuvintele uzuale în limba contemporană.

-ag¹ formează substantive de la substantive: *rămășag* (89^r) < *rămas* + *-ag*.

-an² servește la formarea substantivelor de la substantive: expr. *saracan de mine* „sărman” (37^r) < *sărăc* + *an*.

-ar(iu)³ derivă substantive de la substantive: *curvariu* „afemeiat” (17^r) < *curvă* + *ariu*, *străjer* în varianta de pl. *străjări* „paznic, strajă” (99^r) < *strajă* + *-ar*, *plugariu* (56^r) < *plug* + *-ariu*, *portariu* (95^r) < *poartă* + *-ariu*, *tăbăcarul* (94^v) < *tăbăc* + *arul*.

-aș⁴ formează, frecvent, substantive de la substantive și, rar, substantive de la verbe: *găzdaș* „gazdă” (62^r) < *gazdă* + *aș*, *pizmaș* „dușman” (31^r) < *pizma* + *aș*, *băieș* (34^r) < *baie* + *-aș*, *cuconaș* (82^r) < *cucon* + *-aș*, *păgubaș* (85^r) < *pagubă* + *aș*, *trâmbițaș* în varianta *trâmbitaș* (96^v) < *trâmbiță* + *-aș*, *ucigaș* (97^v) < *ucide* în varianta *ucig* + *aș*.

-ământ⁵ derivă substantive de la substantive: *rugăminte* (60^r) < *rugă* + *-ământ*.

-ăresc formează adjective feminine de la substantive: *copilărească* (92^r) < *copil* + *-ăresc*.

-ătate se întâlnește în componența unor substantive formate de la teme adjectivale: *dreptate* (39^v) < *drept* + *-ătate*, *răutate* (14^r) < *rău* + *-ătate*.

-ător(iu)/-(ă/i)tură, **-ătoare**⁶ apare în structura unor substantive derivate de la teme verbale și, rar, de la teme substantivale: *cercătură* „investigație” (5^r) < *cerca* + *-atură*, *desfăcătoriu* „(persoană) care dezleagă o vrajă, un farmec” (47^v) < *desface* + *-ătoriu*, *râmătoriu* „porc” (41^v) < *râma* + *-ătoriu*, *călător* (56^r) < *cale* + *-ător*, *judecătoriul* (80^v) și în varianta *giudecătoriul* (80^v) < *judeca* + *-ătoriul*, *lucrător* (50^v) < *lucra* + *-ător*, *secerător* (54^v) < *secera* + *-ător*, *învățătură* (92^r) < *învăța* +

¹ Vezi Hasan, 1972, p. 45-54.

² Vezi Pietreanu, 1960, p. 93-100.

³ Vezi Densusianu, 1961, p. 203; Ionașcu, 1959, p. 77-84; Ciobanu, 1962, p. 143-154; ILRL, 1997, p. 210, 422.

⁴ Vezi Densusianu, 1961, p. 203; Ionașcu, 1959, p. 77-84; ILRL, 1997, p. 210-211, 422.

⁵ Vezi Carabulea, 1969, p. 47-55; ILRL, 1997, p. 211, 423.

⁶ Vezi Popescu-Marin, 1962, p. 175-186; Seche, 1962, p. 187-196. Despre randamentul sufixului **-(ă)tor(iu)** în cele mai vechi texte, vezi, de exemplu, Densusianu, 1961, p. 212-217, Asan, 1959, p. 206-207; Vasiliu, 1959², p. 244-247; ILRL, 1997, p. 214, 428.

-*ătură*, *picătura* (18^v) < *pica* + *-ătură*, *zvârlitură* (79^r) < *zvârli* + *-itură*, *înșelătoare* (59^v) < *înșela* + *ătoare*.

-*că* formează substantive feminine de la masculine: *dușmancă* (38^r) < *dușman* + *-că*.

-*ciune* (-*ăciune*, *-iciune*)⁷ intră în compoziția substantivelor formate de la verbe: *întrebăciune* „întrebare” (78^r) < *întreba* + *-(ă)ciune*, *mâhnicune* în varianta *mâhneciune* „mâhnire” (7^v) < *mâhni* + *-iciune*, *zburdăciune* „zburdălnicie” (100^r) < *zburda* + *-(ă)ciune*, *amărăciune* (35^r) < *amări* (sau *amar*) + *-(ă)ciune*, *înșelăciune* (83^r) < *înșela* + *-ăciune*, *stricăciune* (15^r) < *strica* + *-ăciune*.

-*eală*⁸ se regăsește în structura substantivelor derivate de la teme verbale: *chivernisală* „înțelegere” (85^r) < *chivernisi* + *-eală*, *popreală* în forma de pl. *popreli* „opreliște” (60^v) < *popri* + *-eală*, *tocmală* „învoială” (88^v) < *tocmi* + *-eală*, *cheltuială* (85^r) < *cheltui* + *-eală*, *greșală* (76^v) < *greși* + *-eală*, *îndrăzneală* (53^r) < *îndrăzni* + *-eală*, *ostineală* (60^v) < *osteni* + *-eală*, *rânduială* (50^r) < *rândui* + *-eală*, *socoteală* (50^r) < *socoti* + *-eală*.

-*ean*⁹ formează substantive de la substantive: *cetățan* (86^v) < *cetate* + *-ean*.

-*easă*¹⁰ se întâlnește în componența unor substantive derivate de la substantive: *jupâneasă* (17^v) și în varianta *giupâneasă* (68^r) „soție de om înstărit” < *jupân* + *easă*, *împărăteasa* (1^v) < *împărat* + *-easă*.

-*eață* derivă substantive feminine de la adjective: *dulceață* (57^r) < *dulce* + *-eață*.

-*el*¹¹ creează adjective și substantive cu valoare hipocoristică: *puțuntel*, *puținel* „puțintel” (61^v, 94^v) < *puțin* + *-el*, *voinicel* (98^v) < *voinic* + *-el*.

-*elnic* apare la adjective formate de la substantive: *scârbelnic* „care provoacă indignare sau dezgust” (22^r) < *scârbă* + *-elnic*.

-*enie*¹² intră în structura unor substantive formate de la adjective: *curățenie* (14^r) < *curat* + *enie*.

-*esc*, *-ească*¹³ derivă adjective de la substantive: *filosofesc* „filozofic”; spec. „astrolog” (6^v) < *filozof* + *esc*, *muiereesc* „femeiesc” (68^r) < *muiere* + *-esc*, *împărătescu* (25^v) < *împărat* + *-esc*, *ominescu* (17^r) < *omen* (tema veche a lui *om*) + *-esc*, *vrăjitoresc* (47^r) < *vrăjitor* + *-esc*; cf. și formele feminine: *elinească* „(limba) greacă veche” (1^r) < *elen* + *-ească*, *rumânească* „(limba) românească” (1^r) < *rumân* + *-ească*, *sirinească*

⁷ Vezi Densusianu, 1961, p. 204.

⁸ Vezi Ciobanu, 1960, p. 129-138; Vasiliu, 1959, p. 226-227.

⁹ Vezi Densusianu, 1961, p. 205. Sufixul **-ean** era foarte productiv în perioada veche a limbii române. Vezi Vasiliu, 1959², p. 227; IRL, 1997, p. 211-212, 423.

¹⁰ Vezi Densusianu, 1961, p. 205; IRL, 1997, p. 212, 423.

¹¹ Vezi Densusianu, 1961, p. 205; IRL, 1997, p. 212, 424.

¹² Vezi Densusianu, 1961, p. 205; Rudeanu, 1960, p. 101-106; IRL, 1997, p. 212, 424.

¹³ Vezi Densusianu, 1961, p. 206; IRL, 1997, p. 212, 424.

„(limba) sirienească” (1^r) < *sirian* + *-ească*, *bărbătească* (67^r) < *bărbat* + *-ească*, *fimeiască* (33^r) < *femeie* + *-ească*, *împărătească* (13^v) < *împărat* + *-ească*, *muierească* (54^r) < *muiere* + *-ească*.

-ește¹⁴ formează adverbe de la adverbe: *călărește* (29^r) < *călare* + *-ește*.

-et¹⁵ se întrebuițează la derivarea unor substantive de la verbe: *huietul* (18^v) < *hui* + *-et*, *tunet* (18^v) < *tuna* + *-et*.

-eț¹⁶ (sl.) este folosit la formarea substantivelor de la substantive: *bârnețul* „brăcinar” (67^r) < *brâu* + *-eț*.

-ețe¹⁷ intră în structura substantivelor formate de la adjective: *frumusețile* (74^r) < *frumos* + *-ețe*, *tinerete* (38^r) < *tânăr* + *-ețe*.

-ică ajută la formarea substantivelor și adjectivelor de la substantive: *fică* (37^r) < *fie* + *-ică*, *platnică* (82^r) < *plată* + *-ică*.

-ie¹⁸ formează, frecvent, substantive de la substantive, adjective și de la verbe: *bicisnicie* „nenorocire” (81^r) < *becisnic* + *-ie*, *chizășie* „garant” (86^v) < *chezaș* + *-ie*, *curăție* „cinste, nevinovăție, castitate” (11^r) < *curat* + *-ie*, *curvie* „prostituție” (44^v) < *curvă* + *-ie*, *dascălie* „învățătură” (92^r) < *dascăl* + *-ie*, *soție* „perechea unui animal, unei păsări” (55^v) < *soț* + *-ie*, *soție* „tovarăș, însoțitor; prieten” (28^v) < *soț* + *-ie*, *vrăjmășie* „comportare plină de asprime, de răutate, de cruzime” (100^v) < *vrăjmaș* + *-ie*, *avuție* (89^r) < *avut* + *-ie*, *bărbăție* (88^v) < *bărbat* + *-ie*, *bucurie* (6^v) < *bucura* + *-ie*, *împărăție* (2^v) < *împărat* + *-ie*, *moșie* (50^v) < *moș* + *-ie*, *obraznicie* (71^v) < *obraznic* + *-ie*, *ominie* (58^v) < *om* + *-ie*, *tărie* (91^r) < *tare* + *-ie*, *vetejie* (43^r) < *viteaz* + *-ie*.

-ime¹⁹ derivă substantive de la adjective: *grăsime* (34^r) < *gras* + *-ime*, *iuțime* (36^v) < *iute* + *-ime*, *mulțime* (51^v) < *mult* + *-ime*.

-ință²⁰ intră în structura unor substantive formate de la teme verbale: *gi<u>ruință* „făgăduință” (3^r) < *jurui* + *-ință*, *nevoință* „tragere de inimă” (21^r) < *nevoi* + *-ință*, *umilință* „slugărnicie” (32^r) < *umili* + *-ință*, *putință* (4^r) < *putea* + *-ință*, *silință* < (2^r) < *sili* + *-ință*.

-iș²¹ se regăsește în adverbe derivate de la substantive: *furiș* „(pe) ascuns” (98^v) < *fur* + *-iș*.

-(i)șag²² apare în substantive derivate de la substantive și adjective: *furtușag* „furt” (99^v) < *furt* + *-ișag* (după magh. *tolvajság*), *rămășag* (89^r) < *rămas* + *-șag*.

¹⁴ Vezi Haneș, 1960, p. 139-147; ILRL, 1997, p. 212-424.

¹⁵ Vezi Densusianu, 1961, p. 206; Gheție, Teodorescu, 2005, p. 69.

¹⁶ Vezi Densusianu, 1961, p. 206; ILRL, 1997, p. 212, 424.

¹⁷ Vezi Densusianu, 1961, 206.

¹⁸ Vezi Slave, 1962, p. 163-174; Despre productivitatea sufixului *-ie* mai ales în perioada veche a limbii române, vezi Densusianu, 1961, p. 206-209; Asan, 1959, p. 205; Vasiliu, 1959², p. 232-235; ILRL, 1997, p. 213, 425.

¹⁹ Vezi Densusianu, 1961, p. 209-210; Vasiliu 1959², p. 235-236; ILRL, 1997, p. 213, 425.

²⁰ Vezi Densusianu, 1961, p. 210-211; Vasiliu 1959², p. 236-237; ILRL, 1997, p. 213, 425.

²¹ Vezi Densusianu, 1961, p. 211; ILRL, 1997, p. 213, 426.

²² Vezi ILRL, 1997, p. 214, 427.

-iște²³ se folosește pentru formarea substantivelor de la substantive: *privelește* (50^v) < *priveală* + *-iște*.

-itură formează substantive de la verbe: *zugrăvitură* „desen” (100^t) < *zugrăvi* + *-itură*.

-iță (sl.) intră în structura unor substantive derivate de la substantive: *porumbiță* (55^t) < *porumb* + *-iță*.

-iune formează substantive de la adverbe: *răpegiune* „repeziciune” (20^v) < *repede* + *-iune*.

-nic²⁴ (sl.) derivă substantive de la substantive: *istornic* „istoric” < *istorie* + *-nic* (54^v).

-oaică apare în structura substantivelor formate de la substantive: *leoaică* (100^v) < *leu* + *-oaică*.

-oare se întâlnește la substantive derivate de la adjective: *scrisoare* (3^v) < *scris* + *-oare*, *strânsoare* (76^t) < *strâns* + *-oare*.

-os²⁵ formează adjective de la substantive și verbe: *bortos* „găunos” (53^t) < *bortă* + *-os*, *cuvios* „respectuos; frumos” (92^t) *cuvini* + *-os*, *meșteșugos* „iscusit, îndemânatic” (100^v) < *meșteșug* + *-os*, *ticălos* „sărman” (96^t) < *ticală* + *-os*, *bucuros* (52^v) < *bucura* + *-os*, *mânios* (24^v) < *mânie* + *-os*, *mincinos* (73^v) < *minciună* + *-os*, *păcătos* (44^v) < *păcat* + *-os*, *voios* (64^t) < *voie* + *-os*.

-tor²⁶ formează substantive de la verbe: *muncitor* „(persoană) care torturează, chinuiește, căznește” (59^t) < *munci* + *-tor*, *primitor* în varianta *priimitor* „loc, locuință, încăpere în care sunt primiți oaspeții” (52^t) < *primi* + *-tor*, *silitor* în varianta *sălitoriu* (aici) „(persoană) predispusă spre viol” (44^v) < *sili* + *-tor*, *biruitor* (60^t) < *birui* + *-tor*.

-tură intră în componența substantivelor formate de la verbe: *picătura* (18^v) < *pica* + *-tură*, *stropitură* „strop” (55^t) < *stropi* + *-tură*, *zvârlitură* (79^t) < *zvârli* + *-tură*.

-ui²⁷ creează verbe de la substantive: *nădăjdui* (*a se* ~) „a-și pune speranța în...” (31^t) < *nădejde* + *-ui*, *meșteșugui* „a meșteșugi” (10^t) < *meșteșug* + *-ui*, *povățui* „a sfătui” (59^v) < *povață* + *-ui*, *sârgui* „a sili” (74^t) < *sârg* + *-ui*, *prăfui* în varianta *prăvui* (*a se* ~) (30^v) < *praf* + *-ui*, *primejdui* (*a se* ~) (5^v) < *primejdie* + *-ui*, *lecui* (*a se* ~) (95^v) < *leac* + *-ui*, *rândui* (*a se* ~) (58^v) < *rând* + *-ui*, *sfătui* (57^v) < *sfat* + *-ui*, *văru* (3^v) < *var* + *-ui*.

²³ Vezi IRL, 1997, p. 426.

²⁴ Vezi Densusianu, 1961, p. 211-212; IRL, 1997, p. 213-214, 426.

²⁵ Vezi Densusianu, 1961, p. 212; IRL, 1997, p. 214, 427.

²⁶ Vezi IRL, 1997, p. 214, 428.

²⁷ Vezi Densusianu, 1961, p. 222; IRL, 1997, p. 215, 428. Despre productivitatea sufixului **-ui** și compoziții lui, vezi Vasiliu, 1967, p. 113-142.

Așadar, în textul manuscrisului *Sandipa* au fost atestate 39 de sufixe, un număr relativ mare în raport cu întinderea medie, ca text, a scrierii populare.

Sufixele consemnate se diferențiază între ele fie prin origine, fie prin gradul de productivitate, unele caracterizându-se printr-o frecvență sporită (-*ie*, -*esc/-ească*, -*ător(iu)/-(ă/i)tură,-ătoare*, -*ui*, -*os*, -*aș*, -*ciune* (-*ăciune*, -*iciune*) etc.), iar altele, printr-o frecvență redusă (-*ământ*, -*ătate*, -*ime*, -*oare* etc.). O categorie destul de numeroasă este cea în care sufixul se întâlnește o singură dată (-*ag*, -*an*, -*că*, -*iște*, -*iță* etc.).

Sufixul -*ie*, de origine multiplă: parțial latină, parțial slavă, deține întâietatea, totalizând 17 apariții. Cuvintele formate sunt substantive de la substantive: *chizășie* „garant”, *curvie* „prostituție”, *dăscălie* „învățătură”, *soție* „perechea unei păsări”, *soție* „tovarăș, însoțitor; prieten”, *vrăjmășie* „comportare plină de asprime, de răutate, de cruzime”, *avuție* etc.), substantive de la adjective (*bicisnicie* „nenorocire”, *curăție* „cinste, nevinovăție, castitate”, *tărie* etc.) și, o dată, substantive de la verbe (*bucurie*).

Urmează, în descreștere, sufixul -*esc* (-*ească*), de origine multiplă: parțial latină, parțial, eventual, autohtonă, care numără 12 înregistrări, derivând adjective de la teme substantivale: *filosofesc* „filozofic”; spec. „astrolog”, *muiereesc* „femeiesc” etc. sau, substantivat, în formă feminină: *elinească* „(limba) greacă veche”, *rumânească* „limba românească”, *sirinească* „limba sirienească” etc.

-*ător(iu)/-(ă/i)tură*, -*ătoare*, de origine latină, are 11 ocurențe și apare în structura unor substantive derivate de la teme verbale și, rar, de la teme substantivale: *cercătură* „investigație”, *desfăcătoriu* „(persoană) care dezleagă o vrajă, un farmec”, *zvârlitură*, *înșelătoare* etc.

-*ui*, de origine slavă, cu 10 apariții, creează exclusiv verbe de la substantive: *nădăjdui* (*a se ~*) „a-și pune speranța în...”, *meșteșugui* „a meșteșugi”, *povățui* „a sfătui”, *prăvu* (*a se ~*) etc.

Sufixul neogrecesc -*os* numără nouă înregistrări și formează adjective de la substantive și de la verbe: *bortos* „găunos”, *cuvios* „respectuos; frumos”, *meșteșugos* „iscusit, îndemânat”, *ticălos* „sărman” etc.

-*eală*, de proveniență slavă, înregistrează nouă apariții și se regăsește în structura substantivelor derivate de la teme verbale: *chivernisală* „înțelegere”, *popreală* „opreliște”, *tocmală* „învoială”, *greșală* etc.

Următoarele sufixe, preponderent de proveniență latină, totalizează între șapte și trei ocurențe. Sufixul -*aș* formează substantive de la substantive și, rar, substantive de la verbe: *găzdaș* „gazdă”, *ucigaș* < *ucide* în varianta *ucig* etc.; -*ciune/-ăciune,-iciune*, cu șase ocurențe, intră în compoziția substantivelor formate de la verbe: *întrebăciune* „întrebare”, *măhneciune* „măhnire”, *stricăciune* etc.; -*ar(iu)* adună cinci înregistrări și derivă substantive de la

substantive: *curvariu* „afemeiat”, *tăbăcar* etc.; *-ință* totalizează cinci ocurențe și intră în structura unor substantive formate de la teme verbale: *gi<u>ruință* „făgăduință”, *nevoință* „tragere de inimă” etc.; *-tor* apare în patru derivate și formează substantive de la verbe: *muncitor* „(persoană) care torturează, chinuiește, căznește”, *silitor* în varianta *sălitoriu* (aici) „(persoană) predispusă spre viol” etc.; *-ime*, cu trei ocurențe, derivă substantive de la adjective: *grăsime*, *iuțime*, *mulțime*.

Șase sufixe, toate cu a câte două înregistrări, primele cinci de origine latină, formează adjective și substantive de la teme adjectivale și teme substantivale: *-ătate*: *dreptate*, *răutate*; *-easă*: *giupâneasă*, *împărăteasa*; *-el*: *puțuntel*, *puținel* „puțintel”, *voinicel*; *-ică*: *fică*, *platnică*, *-oare*: *scrisoare*, *strânsoare*. Singurul sufix de proveniență maghiară este (*i*)șag: *furtișag* în varianta *furtușag* „furt”, *rămășag*.

Un număr însemnat de sufixe (16), de origine latină sau slavă, au câte o apariție și formează, de regulă, substantive de la substantive sau substantive de la adjective ori, mai rar, substantive de la adverbe sau de la verbe. De exemplu, expr. *saracan de mine* „sărman”, *scârbelnic* „care provoacă indignare sau dezgust”, *furiș* „(pe) ascuns”, *zugrăvitură* „desen”, *răpegiune* „repezițiune”, *istornic* „istoric” etc.

În raport cu limba textelor aparținând mai ales secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, în care se constată numeroase derivate cu sufixe diferite, de la aceeași temă, având însă sensuri identice (de exemplu, *bogăție* și *bogătate* „avere”, *smântă* și *sminteală* „sminteală”), în manuscrisul *Sandipa* asemenea derivate sunt cu totul rare: *curăție* și *curățenie* „cinste, nevinovăție, castitate”.

O ultimă precizare constă în faptul că mai multe sufixe își păstrează caracteristicile în aspectul normat al românei literare, în timp ce o parte considerabilă (sufixele glosate), proprii pentru faza veche, au trecut în fondul pasiv al vocabularului, viabile însă astăzi în unele graiuri.

Referințe bibliografice:

1. ASAN, Finuța. *Derivarea cu sufixe și prefixe în „Psaltirea Hurmuzaki”*. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. București, 1959, p. 203-212.
2. CARABULEA, Elena. *Sufixele -mînt și -ment*. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al VI-lea. București, 1969, p. 47-55.
3. CIOBANU, Elena. *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii*

și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română, vol. al III-lea. București, 1962, p. 143-154.

4. CIOBANU, Elena. Sufixul **-eală**. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea. București, 1960, p. 129-138.

5. DENSUSIANU, Ovidiu. *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck. București, 1961.

6. HANEȘ, Gh. Sufixe adverbiale **-ește** și **-icește**. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea. București, 1960, p. 139-147.

7. HASAN, Finuța. În legătură cu etimologia sufixelor **-ac**, **-ec**, **-ic**, **-oc**, **-uc** și **-ag**, **-eg**, **-ig**, **-og**, **-ug**. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al VI-lea. București, 1972, p. 45-54.

8. IRL, 1997 = *Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” București. Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheție. București, 1997.

9. IONAȘCU, Ecaterina. Sufixele **-ar** și **-aș** la numele de agent. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. București, 1959, p. 77-84.

10. MDA II, 2010 = *Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”*. Mic dicționar academic. 2 volume. București, 2010.

11. PIETREANU, Marieta. Sufixul **-an**. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea. București, 1960, p. 93-100.

12. POPESCU-MARIN, Magdalena. Sufixele **-oare** și **-toare (-ătoare, -etoare, -itoare)**. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al III-lea. București, 1962, p. 175-186.

13. RUDEANU, Vadim. Sufixele **-anie** și **-enie** în limba română. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea. București, 1960, p. 101-106.

14. SALA, Marius. În legătură cu originea sufixului **-șug**. În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București, 1958, p. 762-764.

15. VASILIU, Laura. Derivarea în „Cartea cu învățătură” a diaconului Coresi din 1581. În: *Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. București, 1959², p. 221-259.

16. VASILIU, Laura. Sufixul verbal **-ui** și compusele lui. În: *Academia Republicii Socialiste România. Institutul de lingvistică din București. Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al IV-lea. București, 1967, p. 113-142.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

ORIENTAREA ARGUMENTATIVĂ ÎN CONVERSAȚIE

Alexandru COSMESCU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7288-3998>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Argumentative Orientation in Conversation

Abstract. *Currently, argumentation is viewed from the perspective of various theories, that start from different premises and have different goals. In logic – both formal and informal – a restrictive concept of argument is used, with mainly didactic purposes: encouraging an argument type considered as „standard”. Treating arguments from this perspective neglects the multitude of argumentation forms present in everyday conversation, which often have very little in common with formal argumentation structures. When we view argumentativity rather as an orientation of a conversation, independent of the form „arguments” take, the interlocutors’ attempts to persuade one another can be analyzed from other theoretical and methodological presuppositions.*

Keywords: *argument, argumentative orientation, logic, pragmatics, conversation.*

Rezumat. *Actualmente, argumentarea este privită din perspectiva mai multor teorii, care pornesc de la premise diferite și urmăresc scopuri de diferită natură. În logică – atât cea formală, cât și cea informală – se utilizează un concept restrictiv de argument, în scopuri mai curând didactice: încurajarea unui tip de argumentare considerat „standard”. Abordarea argumentelor din această perspectivă neglijează multitudinea de forme ale argumentării prezente în conversația cotidiană, care nu au adesea decât foarte puține în comun cu structurile formale ale argumentării. Or, atunci când argumentativitatea este considerată mai curând o orientare a conversației, independentă de forma pe care o iau „argumentele”, încercările interlocutorilor de a se convinge unul pe altul pot fi analizate pornind de la presupuziții teoretice și metodologice diferite.*

Cuvinte-cheie: *argument, orientare argumentativă, logică, pragmatică, conversație.*

În prezent, varietatea de teorii ale argumentării care sunt vehiculate în comunitatea științifică nu permite prezentarea în termeni univoci a unei singure „teorii a argumentării” ce să depășească divergențele de școală, abordare ori interes științific.

Modelele influente propuse de Stephen Toulmin (2003) sau Chaim Perelman și Lucie Olbrechts-Tyteca (1971) la mijlocul secolului XX au adus studiul argumentării din câmpul logicii în cel al retoricii, mai apropiat de pragmatică, obiectul de studiu fiind modalitățile verbale prin care putem câștiga adeziunea altora la o idee. Ulterior, teoriile au început să se diversifice și mai mult, neoperând nici cu aceeași definiție a argumentului și a argumentării, nici în același câmp conceptual, și nici cu aceleași obiective și angajamente metodologice.

Una dintre chestiunile care mi se par centrale în polemicile dintre diferite teorii ale argumentării ține de orientarea lor *spre argument ca secvență textuală* sau *spre argumentare ca practică discursivă*. Respectiv, în cadrul analizei, putem fi ghidați de două întrebări fundamentale, care ne vor face să concepem diferit ceea ce se întâmplă într-un text: *avem oare de a face cu o secvență textuală argumentativă* sau *avem oare de a face cu o încercare de argumentare ce aparține unui subiect*. Analiza ghidată de fiecare dintre aceste întrebări se va concentra pe aspecte diferite ale materialului analizat – și diferența dintre aceste două perspective face obiectul studiului de față.

Un exemplu de teoretician care operează în logica *secvențelor textuale* este Jean-Michel Adam (1992). În *Les textes: types et prototypes*, autorul francez prezintă ceea ce consideră el a fi specific diferite tipuri de secvențe textuale – descriptive, narative, argumentative. Conștient de polaritatea dintre orientarea spre argumentare și orientarea spre argument, J. M. Adam se mulțumește doar să menționeze, în prima pagină a capitolului despre secvențele textuale argumentative (Adam, 1992, p. 103), câteva perspective care concep argumentarea ca funcție generală a limbii sau a discursului, iar în restul capitolului dezvoltă o analiză a „argumentării ca formă de compoziție elementară”, constând, în termeni generali, dintr-o relație *argument – concluzie* sau *dat – concluzie*. În consecință, argumentarea este o structură binară, care implică o relație dintre enunțuri. Un argument – sau o premisă – este un argument sau o premisă doar *în relație* cu o concluzie, iar o concluzie, la rândul ei, este *concluzia unui argument*. În încercarea de a face credibil sau acceptabil un enunț (concluzia), este folosit cel puțin un alt enunț, cu funcția de întemeiere. Modelul de analiză propus de Adam îl dezvoltă, în principiu, pe cel al lui Toulmin (2003).

Or, în mai multe abordări din spațiul anglo-saxon, termenul de „argument” este aplicat întregului set de enunțuri compus dintr-o premisă (sau câteva)

și o concluzie – deci ca echivalent al celui de „secvență argumentativă”. O teorie controversată – dar cu o deosebită putere explicativă – este cea a „deductivismului reconstructiv”, în diferite variante: deductivism metodologic, deductivism interpretativ, deductivism evaluativ. Adepții acestei teorii, precum Leo Groarke (1999) sau John Shand (2000), încearcă să aplice modelul deducției asupra tuturor formelor de argumentare. Respectiv, din perspectiva lor, un argument are forma unui set de enunțuri în cadrul căruia unul (concluzia) decurge *cu necesitate* din celelalte. Or, în limbajul în uz, avem foarte rar de a face cu structuri deductive explicite. Deductiviștii însă încearcă să demonstreze că în majoritatea argumentelor întâlnite în uzul cotidian cel puțin unele premise (sau uneori concluzii) sunt lăsate *implicite*, altfel secvența discursivă în cauză nu ar funcționa ca argument. Destinatarul – sau analistul – explicitează acest implicit, atribuind argumentului prezentat o formă deductivă, care poate fi validă sau nu (unul dintre criteriile fundamentale pentru evaluarea unui argument). În practică, reconstrucția înseamnă detașarea secvențelor textuale care formează un argument, reorganizarea lor în succesiune și identificarea dimensiunii implicite a argumentului, afirmarea premiselor sau concluziilor implicite fiind conceptualizată de Leo Groarke (1999, p. 6) drept act de vorbire indirect. Voi oferi în continuare un exemplu de cum ar funcționa o asemenea reconstrucție pe materialul pus la dispoziție de un status de facebook, ales aleatoriu. Citez în forma lui inițială fragmentul pe care îl voi reconstrui deductiv:

Se întrebă multă lume de ce nu avem un învățământ mai bun. Mie personal mi se pare o mare realizare ce avem, oricum, la cât băgăm în el. De ce nu avem un învățământ mai bun? Răspunsul este foarte simplu: nu băgăm bani în el.

Avem aici cel puțin un argument deja evident, în care relația dintre premisă și concluzie este marcată prin întrebarea „de ce”. A te întreba „de ce X?” sugerează un „pentru că” ce ancorează răspunsul prin „X”. Respectiv, adepții reconstrucției deductiviste, marcând relația dintre premisă și concluzie printr-o linie, ar rescrie argumentul în felul următor:

Nu băgăm bani în *învățământ* (= el)

Nu avem un *învățământ* mai bun.

Or, în forma în care apare, un asemenea argument este clar nevalid. Aparent, nu există nicio legătură între premisă și concluzie, dar, destul de plauzibil, putem interpreta drept implicită premisa: *Dacă am băga bani în învățământ, am avea un învățământ mai bun*. Adică, ar fi plauzibil să-i atribuim această idee unei persoane care crede că nu avem un învățământ mai bun pentru că nu băgăm bani în el. Respectiv, putem rescrie argumentul în forma următoare:

Dacă am băga bani în învățământ, am avea un învățământ mai bun.

Nu băgăm bani în învățământ.

—
Nu avem un învățământ mai bun.

Structural, argumentul rămâne nevalid deductiv – e o formă de eroare logică numită *negarea antecedentului*. Dar o interpretare a structurii argumentative a acestui pasaj, în varianta deductiviștilor, nu s-ar opri aici. Desigur, avem opțiunea de a spune pur și simplu „argumentul este nevalid”, dar avem și posibilitatea de a nu-l interpreta drept argument. Nu orice relație de întemeiere dintre două enunțuri este una argumentativă. Respectiv, putem admite drept ipoteză că nici nu avem de a face cu un argument, ci cu o explicație a unei stări de fapt, și atunci structura argumentativă a pasajului ne apare în altă lumină. O persoană care se întreabă „de ce nu avem un învățământ mai bun” sugerează, implicit, că „ar trebui să avem un învățământ mai bun”. În plus, comparativul „mai bun” sugerează că învățământul nostru este insuficient de bun – altfel nici nu s-ar pune problema unuia „mai bun” decât este în prezent. În acest sens, a te întreba „de ce nu avem un învățământ mai bun” înseamnă a afirma, implicit, că învățământul nostru este insuficient de bun. Or, enunțul „Mie personal mi se pare o mare realizare ce avem, oricum, la cât băgăm în el” funcționează – și aici voi anticipa, utilizând un concept preluat de la Anscombe și Ducrot (Ducrot, 2009, p. 29-46) – în logică polifonică drept contra-argument sau răspuns la ideea că învățământul nostru ar fi unul insuficient de bun: dat fiind că „băgăm cât băgăm în el” (implicit – investim puțin în învățământ), „ceea ce avem” este o „mare realizare”. Ironia descrierii unei stări nesatisfăcătoare a învățământului drept „mare realizare” este un efect retoric – care, cel puțin din perspectiva deductivismului metodologic, poate fi rescris ca afirmație implicită a unei idei. Respectiv, întreaga schelărie argumentativă a pasajului ar putea fi rescrisă în felul următor, sugerând concluzia (lăsată implicită) „*Ar trebui să investim mai mult în învățământ*” și considerând premisa implicită „*Ar trebui să avem un învățământ mai bun*” drept una necontrovertată și acceptabilă pentru destinatar:

Investim extrem de puțin în învățământ.

Starea sistemului de învățământ depinde de cât investim în el.

Dacă investim puțin în învățământ, starea lui va fi una nesatisfăcătoare.

Sistemul nostru de învățământ este într-o stare nesatisfăcătoare.

Starea nesatisfăcătoare a sistemului nostru de învățământ e deja o realizare, dacă luăm în calcul cât de puțin investim în el.

Dacă am investi mai mult în învățământ, învățământul nostru ar fi mai bun.

Ar trebui să avem un învățământ mai bun.

Ar trebui să investim mai mult în învățământ.

Am prezentat intenționat un exemplu de reconstrucție deductivă, pentru a putea detalia o serie de asumptii care operează, implicit, într-un asemenea demers.

În primul rând, din perspectiva adepților acestei teorii, argumentatorul operează într-un model deductiv al argumentului. Indiferent care este forma de suprafață pe care o ia un argument, îi poate fi atribuită o structură deductivă prin identificarea premiselor sau concluziilor implicite, considerate drept intenție implicită a argumentatorului.

În al doilea rând, adepții deductivismului iau ca de la sine înțeles faptul că destinatarul unui argument *este capabil* să-i reconstruiască structura deductivă și, eventual, să fie convins de el sau să-l conteste *în mod intuitiv*, în regim *live* al lecturii sau al conversației, pe baza unei competențe argumentative formate independent de o teorie explicită a deducției.

În al treilea rând, acești teoreticieni consideră că o reconstrucție explicită a structurii deductive complete a unei secvențe argumentative permite scoaterea la iveală a ceea ce a fost lăsat implicit și, eventual, chestionarea tezelor care pot provoca dubii. După cum remarcăm adesea în studiul argumentelor utilizate în diverse contexte, unele afirmații nu sunt formulate explicit *anume pentru a nu fi contestate* de interlocutor. Replica tipică a unui asemenea argumentator este „nu-mi băga cuvinte în gură, nu am spus asta” – chiar dacă, printre rânduri, anume asta și sugera.

Generalizând, putem afirma că din perspectiva teoreticienilor ce consideră definatorii pentru argumentare prezența unor secvențe argumentative compuse din premise și concluzii, o interpretare adecvată a argumentelor prezente într-un text presupune un concept operativ al orientării argumentative a locutorului. Încercând să argumenteze, locutorul formulează o succesiune de enunțuri care *decurg* unul din altul, chiar dacă, atunci când ignorăm ceea ce a fost lăsat implicit, acest flux nu ne apare drept evident. Însă o neglijare a implicitului echivalează cu ignorarea forței argumentative a unui text sau cu neînțelegerea mizei lui. Chiar dacă mulți dintre teoreticieni ignoră aparent efectele pragmatice ale diferitor enunțuri, aceștia țin oricum cont de ele în formularea unei reconstrucții plauzibile, justificate prin interpretarea întrebărilor, formulărilor marcate afectiv, conectorilor etc.

Deși o asemenea analiză poate avea rezultate interesante – inclusiv în context didactic, oferind studenților instrumente de lectură critică și un model formal de argumentare – există și unele probleme. Printr-o reconstrucție deductivă, textului original i se substituie un model construit de analistul însuși, și care depinde de angajamentele teoretice ale acestuia și

de propria lui competență și intuiție argumentativă. Or, această substituție îndepărtează privirea analistului de la datele însele ale argumentării cotidiene, așa cum apare ea în discurs. Schematizarea implicitului îi trădează realitatea trăită de locutori, care se înțeleg, își răspund și încearcă să se influențeze unul pe altul. În plus, orientarea deductivistă ne poate face să exagerăm importanța schemelor argumentative în detrimentul orientării implicit argumentative a unor alegeri discursive aparent neutre; cu atât mai mult, se neglijează efectul perlocuționar al unor alegeri discursive pe care deductiviștii le consideră strict retorice.

Or, autori precum Oswald Ducrot (2009) sau Jean-Blaise Grize (1981), chiar dacă subscriu unor cadre teoretice diferite, împărtășesc atât orientarea prioritară spre argumentare, cât și convingerea că *orice* utilizare a limbajului este intrinsec argumentativă, în măsura în care vizează influențarea convingerilor unui destinatar. La nivel practic, întrebarea care ar ghida analiza nu este „cum ar trebui să arate argumentul locutorului ca să corespundă unei scheme deductive”, ci „spre ce concluzie încearcă să ne orienteze locutorul, spunând ceea ce spune?”. Într-o analiză la acest nivel, atât alegerile lexicale, cât și unii markeri discursivi, precum conjuncțiile, sunt privite ca demonstrând o orientare argumentativă deja la nivelul limbii, nu doar la cel al discursului. Mai mult decât atât, Ducrot (2009, p. 29-46) propune și o teorie convingătoare a caracterului polifonic al enunțurilor, în care sunt prezenți mai mulți locutori implicați. Perspectivele lui Ducrot și Grize permit o abordare mult mai completă și nuanțată a naturii argumentării prezente în discurs. Amintesc că am utilizat parțial resursele puse la dispoziție de Ducrot, în special viziunea lui asupra polifoniei, și mai sus, când am oferit o reconstrucție deductivistă a exemplului asupra căruia m-am oprit. Însă, în continuare, voi încerca să aprofundez acest stil de analiză, evidențiind aspectele *noi* – în raport cu o abordare strict deductivistă – pe care le permite „argumentativismul radical”.

Revenind la pasajul deja citat –

*Se întreabă multă lume de ce nu avem un învățământ mai bun.
Mie personal mi se pare o mare realizare ce avem, oricum, la cât
băgăm în el. De ce nu avem un învățământ mai bun? Răspunsul
este foarte simplu: nu băgăm bani în el.*

observăm caracterul lui de contra-discurs. Fraza de debut, „Se întreabă multă lume de ce nu avem un învățământ mai bun”, este contrapusă lui „Mie personal mi se pare...”. Astfel, devine clară însăși situația argumentativă – unul dintre factorii esențiali care determină argumentarea. Afirmând că multă lume se întreabă de ce nu avem un învățământ mai bun, locutorul prezintă insatisfacția în raport cu situația din învățământ ca aparținând altora, „cei mulți”, care, în același timp, *nu știu motivul din care starea învățământului este insuficient*

de bună, observă că *starea învățământului este insuficient de bună* (conotația lui *mai*, menționată deja anterior) și *și-ar dori ca starea învățământului să fie mai bună*. Acest complex de atitudini (aparținând „multora”) este fundalul pe care intervine locutorul afirmând „Mie personal mi se pare...”. Locutorul se detașează de poziția „celor mulți”, afirmând, aparent, opusul – „ceea ce avem e o mare realizare” – și în același timp nuanțând acest enunț prin prezentarea unei condiții: „la cât băgăm în el”. Nu este o simplă negare a punctului de vedere aparținând „celor mulți” – de tipul „nu aveți dreptate, învățământul nostru este de fapt într-o situație bună”, ci introducerea unui punct de vedere „pragmatic” sau „obiectiv”, subliniat prin caracterul colocvial al formulei utilizate, „la cât băgăm în el”. Implicit, este prezentată o altă teză: „la cât de puțin investim în învățământ, chiar și starea pe care *voi* o considerați nesatisfăcătoare este o mare realizare – ar putea fi și mai rău”. Respectiv, locutorul se prezintă drept cineva care vede în mod clar motivul situației problematice pe care o constată alții și sugerează că atunci când conștientizăm *adevărată situație problematică* – faptul că se investește puțin în învățământ – ceea ce le pare problematic „celor mulți” poate fi chiar un prilej de celebrare, dat fiind că „situația nu e atât de gravă pe cât ar putea să fie”. Repetarea întrebării – de această dată cu semnul întrebării pus la sfârșitul enunțului, ca marcă a faptului că, a doua oară când e rostită, locutorul și-o asumă și el – e urmată nu de un răspuns direct, ci de nuanțarea „Răspunsul este foarte simplu”, care confirmă statutul pe care și-l asumă locutorul: cel de persoană pragmatică ce vede lucrurile în mod clar.

O asemenea lectură – din perspectiva „argumentativismului radical”, „teoriei argumentării în sistemul limbii” sau a „logicii naturale” – scoate la suprafață aspecte ale implicitului care sunt neglijate de adepții reconstrucțiilor deductive. Atunci când, analizând o secvență discursivă, ne întrebăm nu „ce ar trebui să creadă locutorul ca să putem lua ceea ce spune drept un argument bun”, ci „spre ce concluzie încearcă locutorul să-și conducă destinatarul și ce puncte de vedere sunt sugerate de alegerile lui discursive”, caracterul contextual și intersubiectiv al argumentării ca *orientare discursivă*, nu pur și simplu ca secvență textuală, devine evident. Analizând-o din această perspectivă, putem privi argumentarea ca operație discursivă prin care locutorul încearcă să-și conducă destinatarul spre adoptarea unui punct de vedere – dar nu într-un vid și nu în mod neutru, ci ținând cont, implicit, și de alte puncte de vedere, de care locutorul se delimitează, cel puțin parțial, și de care încearcă să-și detașeze și destinatarul. Un asemenea mod de a privi argumentarea în discursul cotidian accentuează *realitatea discursivă*, fără a-i substitui un model argumentativ idealizat.

Referințe bibliografice:

1. ADAM, Jean-Michel. *Les textes: types et prototypes. Récit, description, argumentation, explication et dialogue*. Paris: Nathan, 1992, 223 p.
2. DUCROT, Oswald. *Slovenian Lectures. Introduction into Argumentative Semantics*. Ljubljana: Pedagoski Institut, 2009, 113 p.
3. GRIZE, Jean-Blaise. Pour aborder l'étude des structures du discours quotidien. În: *Langue française*, 1981, nr. 50, p. 7-19.
4. GROARKE, Leo. Deductivism within Pragma-dialectics. În: *Argumentation*, 1999, nr. 13, p. 1-16.
5. PERELMAN, Chaim; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre-Dame: University of Notre-Dame Press, 1971, 566 p.
6. SHAND, John. *Arguing Well*. London: Routledge, 2000, 103 p.
7. TOULMIN, Stephen E. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 247 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:165.5/.168

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.18>

LOGICĂ ȘTIINȚIFICĂ ȘI COMPETENȚA ȘCOLARĂ

Vlad PÂSLARU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4398-7381>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Logic of Knowledge and School Competences

Abstract. *The authors of the concept of competence, also encouraged by national and European politics, freely attribute to competence the quality of the unique and general purpose of education – an action contradictory to the essence of the competence of capacity circumscribed to operational objectives and dangerous by the tendency to substitute education as a field of culture with a single element of the culture of education. The deculturalization of education through epistemically unmotivated exaggeration of the role and function of school skills destroys the very concept of competence, limits the right of the educable to free training and development, in accordance with their own potential of “becoming into their own being” (C. Noica).*

Keywords: *epistemology, competence, communication competence, literary-lecturer competence, logic of science.*

Rezumat. *Autorii conceptului de competență, încurajați și de politicul național și cel european, atribuie gratuit competenței calitatea de finalitate unică și generală a educației – acțiune contradictorie esenței competenței de capacitate circumscrisă obiectivelor operaționale, și periculoasă prin tendința de a substitui educația ca domeniu al culturii cu un singur element al culturii educației. De-culturalizarea educației prin exagerarea nemotivată epistemic a rolului și funcției competențelor școlare distruge însuși conceptul de competență, limitează nepermis dreptul educabililor la formare-dezvoltare liberă, în conformitate cu propriul potențial de „devenire întru propria ființă” (C. Noica).*

Cuvinte-cheie: *epistemologie, competență, competență de comunicare, competență literară-lectuală, logica științei.*

Preliminarii. Studiul terminologiei, inclusiv al terminologiei pedagogice, este prioritar obiect de cercetare al lingvisticii. Revoluționarea sistemelor pedagogice în sec. al XX-lea, reformele educaționale de la sf. sec. al XX-lea – înc. sec. al XXI-lea, numeroasele cercetări aspectuale, precum și nu mai puținele erori în domeniul utilizării terminologiei pedagogice în practica educațională¹ demonstrează însă că abordarea pur lingvistică a terminologiei pedagogice nu este suficientă, deoarece știința pedagogică și practica educațională creează continuu un nou sistem educațional, posibil a fi reglementat doar din perspectivă *epistemologică*. Practica limbii, de ex., demonstrează că utilizarea corectă a terminologiei unui domeniu de activitate/ Cunoaștere nici pe departe nu este asigurată de produsele lexical-gramaticale – glosare, dicționare, enciclopedii, termenii înșiși modificându-și sensurile de-a lungul istoriei cunoașterii științifice, proces influențat semnificativ și de dezvoltarea ființei umane în calitatea sa de subiect al cunoașterii. E și cazul analfabetului funcțional al epocii IT-iste, impasibil față de propria vorbire și distanțat implacabil de sursele lexicografice ale limbii în care comunică, mergând inconștient pe principiul laconismului în vorbire, care impune cu insistența picăturii de apă ce roade piatra sensul de substantiv cuvântului *rutieră* (microbuz ce transportă pasageri în raza unei localități pe un itinerar stabilit), așa încât lingviștii s-ar putea să fie nevoiți într-o zi să introducă termenul *rutieră* în dicționare și cu sensul de *vehicul special*.

¹ A se vedea, de ex., studiul nostru „*Construcție*”, „*modernizare*” și „*dezvoltare*” *curriculară*, publicat în rev. *Philologia* (nr. 3-5, 2019 și nr. 1-2, 2020) cu ocazia lansării ediției a IV-a a curriculumului de limba și literatura română, clasele V-IX și X-XII.

Terminologizarea (termen încă neelucidat)² se produce în interiorul cunoașterii științifice, rezultatele științifice noi induc fundamentarea/definirea unor noi termeni, pentru a denota noile produse ale cunoașterii, precum cazul termenului *educație literar- artistică* (Pâslaru, 2001).

În cazurile în care terminologizarea este inspirată politic, procesul ei este direcționat spre praxis-ul lingvistic, servilii care însoțesc dintotdeauna procesul științei veritabile preluând slugarnic „noui termeni” și avansându-i în calitate de termeni științifici. E cazul cuvântului *subcompetență*, transformat ulterior în sintagma *unitate de competență*, promovate de documentele oficiale, piesele curriculare și unele texte științifice din R. Moldova, începând cu anul 2009. Deși corectă fonologic, lexical și gramatical, nici un autor servil de politici educaționale n-a reușit să-i atribuie un sens general acceptat *subcompetenței*, deoarece aceasta ... nu există! Limba însă este neputincioasă în obiectivarea ne-fiindului³ – a lucrurilor și fenomenelor inexistente. „Subcompetență” nu poate fi deci definită, căci o însușire a omului, care să anuleze însăși însușirea dată, adică exact ceea ce încearcă să facă construcția „subcompetență”, nu poate exista.

Subcompetența a fost creată prin derivare din *competență* – termenul care însumează/produce cele mai multe probleme în educația modernă.

Definirea competenței. Deși despre competență s-au scris mii de texte, definirea acesteia în ultimii 50 de ani înregistrând numeroase polemici cu privire la utilitatea și modul de utilizare a conceptului de competență (definiții competență, 2022), autori abordându-l exclusiv dinspre praxis-ul educațional.

În antichitatea greacă competența avea sensul de capabilitate sau potențialitate a candidaților în soldați (*ibidem*).

În limba latină termenul *competență* avea două arii semantice: de capabilitate și de permisiune (împuternicire) (*ibidem*).

Timp de două milenii omenirea a definit educația pe cunoștințe și experiențe, pe cutume și credințe. Revoluțiile tehnice și științifice din sec. al XIX-lea însă au sporit de sute de ori volumul informațiilor științifice, considerate necesare educabililor, dar imposibil a fi convertite în cunoștințe de către educabili. Soluția a fost una din rândul celor bine uitate: capacitatea congenitală a omului de a face opțiuni. La începutul sec. al XX-lea se stabilește un nou concept educațional, *formativ-productiv* – o dezvoltare a celui informativ-reproductiv, centrat pe formarea-dezvoltarea educabilului. Ideologia noului concept educațional s-a constituit pe baza unor ample și profunde explorări

² DOR-2008 atestă cuvântul *determinologizare*, dar nici un dicționar nu atestă cuvântul *terminologizare*. Ambii termeni sunt însă utilizați de specialiști, deoarece comportă sensuri bine definite, deci reprezintă obiecte ale cunoașterii, respectiv, ale formalizării lexical-gramaticale, chestiunea fiind în principiile și regulile de inventariere, descriere și clasificare a cuvintelor în dicționare.

³ Termenul *fiindul* aparține lui Aristotel (Aristotel, 1994) și are sensul de *fință*, categorie filosofică.

ale personalității educabilului. Psihologia artei (Vîgotschi, 1973), de exemplu, avansează conceptul priorității procesului receptării asupra finalității ei, pe care filosofia lui Șt. Lupașcu (Lupașcu, 1982) o re-conceptualizează în dinamica psihismului; concomitent, sa dezvoltat conceptul priorității receptorului (Brandza, 1925; Mukarovsky, 1974; Heidegger, 1982; Jauss, 1983 ș. a.) – iar de aici și imperativul de a identifica elementul prim al culturii personalității educabilului. Cunoștințele nemaifiind suficiente rolului de cărămidă elementară a personalității, s-a optat pentru *competență*, înțeleasă drept sinteză de cunoștințe, capacități și atitudini, ultima componentă oferind educabilului optarea pentru un traseu propriu de formare. Nu și al plinătății-de-sine, istoria pedagogiei cunoscând în general exemple rarissime de întemeiere epistemologică a paradigmatelor educaționale. Deci și de data aceasta exegeții competenței s-au mulțumit cu definirea noii cărămizi elementare a personalității exclusiv dinspre praxis.

De aici și problema științifică a definirii competenței școlare, ca și a întregii terminologii pedagogice: algoritmul aplicat este dedus din aria semantică a însăși competenței (constituită praxiologic ca domeniu al finalității educației), fără a o raporta la principiile cunoașterii, formării și dezvoltării educabilului. În consecință, de la sensurile primare consemnate de Platon (capabilitate, abilitate, înzestrare, aptitudine) (noțiune_competență, 2022) competența a evoluat în prezent la „una în toate și toate în una” – aproape că nu există fenomen al educației care să nu fie atribuit competenței. Ph. Perrenoud, unul din cei mai mari exegeți ai competenței, de exemplu, o definește astfel: „O schemă este un *întreg constituit*, care susține o acțiune sau o operație a unui *singur tenant*, în timp ce o competență de o anumită complexitate pune în funcțiune mai multe scheme de percepție, de gândire, de evaluare și de acțiune, <...> care susțin inferențe, anticipări, transpoziții analoge, generalizări, estimări de probabilități, stabilirea unui diagnostic plecând de la un ansamblu de indici, cercetarea unor informații pertinente, elaborarea unei decizii etc” (Perrenaut, 1998). Chiar dacă admitem că fiecare potențialitate menționată de Ph. Perrenoud dă nume unei competențe, această denominație nu rezolvă problema definirii competenței ca entitate a formării-dezvoltării umane, deoarece competența nu este raportată la întregul sistem de elemente ale culturii generale/ Culturii profesionale, ci este investită cu o potențialitate generală/universală cu tentă de substituie a întregii culturi a personalității. Însuși Ph. Perrenoud atribuie această potențialitate competenței: „Evoluția sistemelor educative spre dezvoltarea competențelor, menționează E. Noveanu, reprezintă, pentru Perrenoud, o ipoteză demnă de cea mai mare atenție” (ȘEDE, 2007, p. 182), dar această evoluție, comentează E. Noveanu, este extrem de dificilă întrucât presupune transformări radicale în programe, didactică, evaluare, în instituții, precum și în profesia de educator, în viziunea asupra atributului de „elev” (*ibidem*).

În anii '60, în SUA a apărut conceptul *educația și instruirea pe bază de competențe* (EBC) drept reper pentru formarea cadrelor didactice pe bază de performanță, fiind implementată începând cu, în Europa, Asia și Noua Zeelandă, în măsură și după modele diferite. EBC a instituit noi perspective de abordare a educației, precum accentuarea monitorizării modului de realizare a finalităților asumate la sfârșit de an de studii sau al învățământului obligatoriu; reconsiderarea conceptului de proces de învățare/studiu; certificarea rezultatelor instruirii etc.

Bum-ul competenței începe odată cu un studiu al experienței avansate a cadrelor didactice, prezentat de psihologul american David Mc Clelland, în 1971 (Mukarovsky, 1974), considerat de aceea și *părintele* noțiunii de competență. Deși psiholog, D. Mc Clelland elaborează o definiție pedagogică a competenței – centrată pe obiective (sarcini) și finalități (trăsături caracteriale): *sinteza cunoștințelor, capacităților și atitudinilor care atribuie persoanei capacitatea de a-și îndeplini eficient sarcinile și responsabilitățile postului (ibidem)*. Vom observa că părintele competenței atribuie elementelor acesteia un sens îngust, certificat de reluarea, în aceeași definiție, a termenului *capacitate* în sens larg: capacitatea este element al competenței, în același timp competența însăși este o capacitate. Competența este insecabilă, elementele sale existând în această calitate doar în forma unei sinteze. Și, lucrul cel mai important, competența atribuie persoanei capacitatea de a-și îndeplini eficient *sarcinile și responsabilitățile postului* – deci este o entitate proprie culturii profesionale.

În raport cu *aptitudinile* (formațiune înnăscută, dezvoltată prin educație) (Popescu-Neveanu, 1978), D. Mc Clelland se situează deasupra criticilor competenței (dacă n-ai auz muzical, în zadar încerci să-l dezvolți) printr-o abordare pozitivă: competențele (care nu se bazează neapărat pe aptitudini. – Vl. P.) pot fi formate, identificate și dezvoltate, putem deci să învățăm mai mult într-un anumit domeniu, iar prin experiență și aplicare să deprindem abilități (aici: priceperi. – Vl. P.), să ne cultivăm atitudinile pentru a atinge rezultatele dorite (Mc Clelland, 1973).

Adeptii competenței au încercat să inventarieze competențele necesare pentru diverse poziții, urmărind comportamentele performerilor de top pe pozițiile respective (noțiune_competență, 2022). Dar s-au ciocnit de o confuzie: teoreticienii n-au egalat competența și comportamentele, dar au considerat că acestea din urmă sunt un vehicul bun pentru punerea în act a competențelor (*ibidem*).

Alte variante ale definiției competenței înlocuiesc *atitudinile* cu *aptitudini*. Dar aptitudinile sunt trăsături înnăscute și dezvoltate, iar atitudinile – formate și dezvoltate prin educație. Cele două noțiuni sunt și din clase diferite de episteme: aptitudinile sunt raportate la *clasa operațională* a cunoașterii, iar atitudinile – la *clasa relațională* a cunoașterii.

Guy le Boterf dezvoltă definiția competenței către *sfera de aplicare*: *competența desemnează un ansamblu de resurse (cunoștințe, capacități, atitudini), în vederea rezolvării unei situații complexe aparținând sferei situativ-problematică*, iar A. Beauchense instituie *competenței* calitatea de finalitate a educației, deoarece *cunoștințele, capacitățile și atitudinile* pot fi mobilizate și traduse în performanțe (*ibidem*).

Conceptul de competență face obiectul mai multor abordări variate și în funcție de domeniul pe care îl evocă. Domeniul educativ sugerează o abordare specifică pentru aceasta.

Prima condiție epistemică care definește competența *școlară* este ca aceasta să existe ca obiect de cunoaștere, fie că acesta este un lucru dat sau unul creat prin activitatea umană.

Competența este un lucru (potențialitate, capacitate, însușire) sieși creat prin activitatea ambilor subiecți ai educației, educabilul și educatorul, pentru a realiza un obiectiv/sarcină în domeniul profesional. Limba nu minte niciodată (mint oamenii cu mijloacele limbii⁴). Or, nici într-o limbă nu se spune că la finele școlarității „absolvenții sunt competenți”, ci se spune: „absolvenți culti”. Și în orice limbă se spune: „specialist competent”. Deci localizarea termenului *competență* în învățământul general este nepotrivită firii elevilor și finalității generale a acestui tip de învățământ: cultura generală. Spre deosebire de cultura profesională, care certifică potențialități profesionale într-un domeniu de activitate, în care rezultatele urmărite sunt produse materiale și spirituale extrinseci – elaborate pentru uzul altor oameni, cultura generală se constituie din valori intrinseci – produse exclusiv intelectual-spirituale adresate sieși. Prin cultura generală, omul creează continuu lumea interioară sieși (*universul intim*), iar prin cultura profesională – lumea din afara sinelui (*universul exterior*). Ambele lumi interacționează, valorificând/dezvoltând/recreând continuu cele două universuri ale existenței umane, fizic și metafizic: dezvoltându-se/desăvârșindu-se pe sine, omul influențează și modifică concomitent existența fizică și metafizică, iar producând obiecte culturale, își dezvoltă/desăvârșește propria ființă.

În cotidian însă activitatea omului este strict determinată obiectual: omul (educabilul) fie că trudește pentru a se crea pe sine (educația), fie că muncește (profesionistul) pentru a crea produse culturale pentru uzul celorlalți oameni, de fiecare dată are în față un obiect de cunoaștere/de activitate concret: formarea-dezvoltarea unei trăsături/unui comportament/unei viziuni sau sădirea unui copac, construirea unei nave spațiale, studiul/ Cercetarea fenomenelor limbii etc. Crearea sinelui are drept finalități *cunoștințe, priceperi și deprinderi* (termeni substituiți azi cu termenul *competențe*), *abilități, trăsături caracteriale, comportamente, reprezentări și viziuni*, dezvoltarea de *aptitudini și talente*. Activitatea profesională presupune

⁴ Augustin statuează: „de mințit minte acela care una are în gând și altceva redă prin cuvinte sau prin orice alte moduri de semnificare” (Augustinus, 2017, p. 21).

formarea-dezvoltarea unor cunoștințe-priceperi-deprinderi (denumite și *competențe*)-abilități specifice obiectelor prevăzute a fi transformate în produse culturale pentru uzul tuturor.

Constatăm astfel că noțiunea *competențe* este aferentă domeniului profesional, nu celui general: potențialitatea necesară creării de produse solicitate social. Firește, și caracteristicile de personalitate ale educabilului sunt solicitate social, dar în acest caz ar trebui folosiți termenii *dorite*, *revendicate*, deoarece, contrar opiniei răspândite, educația are ca finalitate principală nu pregătirea individului pentru o inserție adecvată în societate (acesta nu-i decât unul din obiectivele generale ale educației), ci *devenirea întru propria ființă* (C. Noica) sau *desăvârșirea* (Matei, 5:48) – prerogativă a învățământului general.

Elementele culturii generale, identificabile cu finalitățile educației generale, reprezintă și obiecte ale cunoașterii și formării.

Ca obiecte ale cunoașterii, acestea se identifică cu *unitățile de conținut* – valori imanente ale educației, și sunt reprezentate de *sfera cognitiv-informativă* a personalității, cunoscută și cu termenul *cunoștințe*. Didactica modernă (Stones, 2014; *Teor. osnovi*, 1983) discriminează conceptele *informație* și *cunoștințe*, informația fiind tratată ca inertă/indiferentă față de subiectul cunoscător, iar cunoștințele drept informație personalizată, convertită în caracteristici de personalitate (imaginație, memorie, gândire, atitudine etc.).

Ca obiecte ale formării, elementele culturii generale sunt *valorile in actu* ale personalității educabilului, reprezentate de *sfera operațională* a acestuia, care se manifestă în capacități (în sens îngust), priceperi și abilități. Valori in actu, sau operaționale, sunt și *aptitudinile*, care-s înăscute, dar dezvoltate prin educație.

În această abordare, competențele reprezintă implicit ideea de finalitate: proiectate a fi formate – sunt obiective educaționale; aplicate în atingerea obiectivelor – sunt finalitate educațională.

Chestiunea se pune însă nu la nivelul potențialității competențelor ca obiectiv- finalitate, capacitate operațională și obiect al cunoașterii (unitate valorică), ci ca întindere a acestora. Competențele însă au fost definite inițial ca entități (elemente de bază) ale sferei instructive a culturii profesionale, fiind avansate în câteva decenii la rangul de entitate generală a educației la toate nivelurile, în toate domeniile și pe toate dimensiunile.

De ce s-a întâmplat acest lucru? Un alt răspuns epistemic la această întrebare deocamdată nu poate fi formulat, decât acela că paradoxul cunoașterii admite substituirea golului epistemic cu lărgirea necontrolată asupra întregului necunoscut a părții deja cunoscute.

Exemplu. În perioada existenței primitive⁵ a omului acesta realiza o cunoaștere exclusiv empirică și mitic-religioasă, care-i permiteau să umple

⁵ Afirmția este în consens cu ambele abordări ale lumii și a omului: *creaționistă*, care, avansând drept fundamental principiul desăvârșirii umane, acceptă implicit ideea că omul a fost creat doar ca potențialitate a perfecțiunii; și *evoluționistă*, care afirmă că omul s-ar fi dezvoltat prin evoluție din cele mai simple organisme.

golurile cunoașterii cu extinderea cunoașterii empirice asupra întregii lumi, dar într-o formă metaforică (unica care permite o astfel de extindere), care reprezenta al doilea tip de *cunoaștere, mitic-religioasă*. Convertirea ulterioară a cunoașterii mitic-religioase de la obiect reflectat la auto-reflecție (în care obiectul cunoașterii este însuși subiectul cunoașterii) s-a dezvoltat în *cunoaștere artistic-estetică*. Lărgirea și aprofundarea *cunoașterii empirice* a condus la constituirea unui strat autonom al acesteia, care o depășea/o depășește datorită dezvoltării la subiectul cunoscător a capacității de abstracție, nivel (strat) care a avansat în *cunoaștere științifică*.

Competența deci, care-i o entitate a cunoașterii empirice – empirismul este definitoriu profesionalismului, nu-și poate generaliza celelalte tipuri de cunoaștere, căci astfel s-ar produce o inversare a procesului de cunoaștere de la complex și complicat la simplu și simplist, sau de la cunoașterea complexă către cea primitivă. Cunoașterea umană însă, la fel ca și timpul, de care este legată congenital, nu este/nu poate fi! reversibilă.

Se descoperă astfel că paradoxul competenței constă în atribuirea ei concomitentă a calității de cărămidă elementară a cunoașterii și de universalie a cunoașterii – entități care se află la două poluri opuse ale cunoașterii, fiind imposibil a fi sintetizate.

Criza pedagogiei moderne – orice criză este panicardă, distructivă și neputincioasă, dacă nu este corect gestionată -, pedagogia fiind determinată social-istoric să evolueze/să migreze de la o paradigmă la alta, de la o teorie la alta, noile modele umane desființându-le sau diminuându-le pe cele anterioare – constă anume în faptul centrării sale preponderent pe o paradigmă/o teorie. Omul însă este cea mai complexă ființă, deci și schimbarea sa prin educație impune cu necesitate reconsiderarea permanentă a cadrului paradigmatic, întru stabilirea celui mai potrivit pentru educația hic et nunc. Altfel spus, criza pedagogiei moderne nu stă în incapacitatea sa de a formula o nouă paradigmă educațională, ci în tradiția de a centra educația pe o singură paradigmă. Și, deși la nivel teoretic îngustarea epistemologiei educației nu este admisă, fiind reținute ca valabile toate ideile, conceptele, principiile, teoriile și paradigmele (Cf.: ȘEDE, 2007), la nivel praxiologic lucrurile au rămas neschimbate. Competența a fost relansată inițial drept element principal în evaluarea unei capabilități profesionale, dar, trecând peste valoarea sa de element/reper pentru evaluarea unei potențialități raportate la o sarcină *concretă* de lucru, a avansat nemotivat până la calitatea de entitate definitorie a educației.

S-a întâmplat deoarece, odată cu intrarea progresivă a calculatorului în procesul de învățare și în cel de cercetare cu date, informații și operații generalizante și universal accesibile, în această perioadă constituindu-se și Uniunea Europeană, care avea nevoie de un filon teoretic unic pentru învățământul din statele-membre, s-a considerat că și educația poate fi construită pe un singur algoritm. Iar algoritmul se ține pe un prototip epistemic (idee, concept etc.). Așa s-a ajuns la competență, a cărei calitate

fiind artificial lărgită de la o potențialitate în raport cu o sarcină concretă/obiectiv operațional la formațiuni complexe și mega-complexe, precum abilitățile, comportamentele, reprezentările, viziunile – i s-a atribuit rolul de entitate absorbantă a tuturor entităților educației.

Dar documentele UE cu privire la educație sunt totuși foarte precaute în decretarea de paradigme educaționale. *Cadrul de Referință al Competențelor pentru Cultura Democratică* (CRCCD), de ex., nici măcar nu recomandă formarea-dezvoltarea competențelor ca acțiuni ale instruirii prin fiecare unitate de conținut, cu atât mai mult nu le impune (*Cadrul de referință*, 2018), poziție reiterată și vizavi de formarea celor opt tipuri de competențe-cheie. CRCCD definește competența/ Competențele exclusiv drept valori ale cetățeanului european/ Cetățenia democratică și nicidecum drept entități care să substituie întreaga cultură generală sau profesională, care le este formată educabililor în toate tipurile de învățământ formal.

Lectura analitică a documentelor UE descoperă însă o trecere bruscă de la generalități la recomandări punctuale, de ex., de formare a competenței pentru democrație, 55 din 91 pagini ale documentului citat reprezentând un ghid obișnuit pentru cadrele didactice (*ibidem*, p. 37-91).

Dar abordarea preponderent pragmatică a fenomenelor educației întotdeauna a fost atractivă la moment și distructivă pe termen lung, căci euforia „noului” încântă, dar „nu dă de mâncare” – nu alimentează baza conceptual-teoretică a educației cu noi valori epistemice, ci joacă pe efectul imediat, lipsit de perspectivă. În context, entitățile mega-complexe pot fi validate doar prin proba adevărurilor multiple. Astfel, imediat ce competența a fost supusă probei artistic-esteticului, care deține potențialitatea adevărului multiplu (fiecare operă de literatură și artă este adresată tuturor oamenilor și fiecărui receptor în parte), s-a văzut că ea nu răspunde esențial acestui criteriu. Și nici ar putea să răspundă, căci sec. al XX-lea (Vîgotschi, 1973; Lupașcu, 1982; Heidegger, 1982; Jauss, 1983; Mukarovsky, 1974; Eco, 1996 ș. a.), după I. Kant (care le-a definit în formulă filosofică în sec. al XVIII-lea), a consfințit pentru operele de literatură și artă calitatea de obiecte specifice de cunoaștere: acestea sunt create dublu, de către autor, apoi re-create de către fiecare receptor – și nu doar rațional, ca în cunoașterea științifică, ci mai ales emoțional-afectiv, în baza experiențelor de viață și celor literare și estetice ale individului (H. R. Jauss). Este clar că nu putem pretinde tuturor elevilor (dar și oricărei altei categorii de receptori) să demonstreze aceleași experiențe de viață, literare și estetice, deci nu avem dreptul nici să pretindem de la ei aceleași „competențe” literare și artistice, deoarece fiecare dintre ei și-a dezvoltat o anumită percepție, imaginație, gândire și creație artistică, care nu vor fi identice cu ale celorlalți receptori, chiar dacă aceștia sunt elevi din aceeași clasă.

Se vede că acest adevăr a fost înțeles, până la urmă de autorii CRCCD: în dezacord cu potențialitatea cea mai mare a literaturii și artelor de a dezvolta cultura democratică, aceștia nici nu pomenesc de vreo competență

literară sau artistică care să răspundă formării culturii democratice (*Cadrul de referință*, 2018). Cazul își are originea în didactica clasică, construită exclusiv pe cunoașterea științifică, care este diferită de cunoașterea artistic-estetică (Pâslaru, 2017). Din această cauză, presupunem, ignorarea/necunoașterea principiilor educației literare – *Cadrul de referință pentru profesorii de literatură* (CRPL) nu oferă o definiție a *competenței literare a studioșilor*, dar structurează anumite niveluri de formare a acesteia (*Cadru de referință*, 2022).

În schimb, o atenție nesperat de mare i se acordă definirii-formării-dezvoltării *competenței de comunicare*. Conform *Cadrul european comun de referință pentru limbi* (CECRL), competența de comunicare se constituie din: competența lingvistică, competența sociolingvistică și competența pragmatică, acestea fiind și constantele specifice noțiunii *competență comunicativ-lingvistică* (*Cadru european*, 2003).

Competența lingvistică, conform CECRL, sintetizează cunoștințele și deprinderile lexicale, fonetice, sintactice și alte dimensiuni ale sistemului unei limbi, independent de valoarea sociolingvistică a variațiilor sale și de funcțiile pragmatice ale realizărilor sale.

Competența sociolingvistică/socioculturală este raportată la parametrii socioculturali ai utilizatorului limbii; afectează puternic orice comunicare între reprezentanții diferitor culturi.

Competența pragmatică trimite la utilizarea funcțională a resurselor lingvistice (realizarea funcțiilor comunicative, a actelor de vorbire), bazându-se pe schemele sau descriptorii schimburilor interacționale; ea se raportează la „măiestria discursului, coeziunea și coerența lui, la identificarea tipurilor și a genurilor de texte, a efectelor de ironie și de parodie” (*ibidem*, p. 91).

Generalizat, documentele UE însușează caracteristici ale *competenței de comunicare*, precum:

- este un concept dinamic, ce depinde de negociere a sensului dintre două sau mai multe persoane care dețin o legătură directă cu același domeniu;
- se referă la diverse situații de comunicare (scrisă/orală etc.);
- depinde de un context anumit, iar succesul realizării – de înțelegerea corectă a contextului și perceperea experienței noi;
- este relativă și dependentă de cooperarea tuturor participanților;
- reprezintă un ansamblu integrator prin stăpânirea globală a unei categorii de situații complexe, prin mobilizarea unor resurse diverse, prin trimiterea la acțiune, prin utilizarea eficace a unui ansamblu de resurse.

Constatăm că exegeții UE ai competenței de comunicare nu se referă și la potențialitățile acesteia decât la modul general, în special la competența de comunicare artistică și literară-lectuală, care reprezintă o negociere de sensuri între autor și receptor/ Cititor, recunoscuți drept cel de al doilea subiect, re-creator, al operei de artă/literare, adevărații ai acestora

(M. Heidegger). Căci în domeniul artei și literaturii comunicarea și competența de comunicare, în calitate de valori culturale (= cultivate persoanei), revendică statute de creatori de limbă/limbaj și pentru receptor/ Cititor.

În R. Moldova termenul *competență* a fost preluat mai târziu, după 1998, odată cu realizarea reformei în învățământul preuniversitar, prin elaborarea Curriculumului Național, axat pe triada: cunoștințe, capacități/Competențe și atitudini (Curriculum, 1996). Constrânși de limitele formării profesionale, de accesul limitat la sursele de informare din occident, autorii Curriculumului Național au dezvoltat conceptul de competență din teoria conținutului învățământului, elaborată de nume de referință din arealul sovietic – Kraevski, Skatkin, Vișoțkaia ș. a. (*Teor. osnovi*, 1983). S-a stabilit că în cadrul procesului instructiv-educativ competența se poate forma prin activități de integrare. Activitatea de integrare reprezintă situația în care elevul integrează cunoștințele, priceperile, atitudinile. Deoarece sursele teoretice, metodologice și discursurile practice care au urmat primelor documente ale reformei învățământului tratau competența în mod diferit, iar uneori și greșit (mai continuă s-o face și azi), subsemnatul a marcat o caracteristică principială a competenței: faptul că ea reprezintă *o achiziție a personalității elevului*, demonstrată și de predicatul *a ști să faci, a fi în stare să..., a putea să..., a fi capabil să...* (Competențe, 2014; Pâslaru, 2013).

Am precizat, de asemenea, că, în calitate de componentă a competenței, *capacitatea* urmează a fi înțeleasă în sens îngust (de a realiza o operație), iar în sens larg – drept cea mai generală potențialitate a personalității (*ibidem*).

Clasificarea competențelor.

A. După *aria de manifestare*, competențele sunt clasificate în:

- *universale* – proprii și aplicabile în orice gen sau formă de activitate umană;

- *generale* – care se manifestă/se formează într-un domeniu de cunoaștere/activitate umană; de ex., competența comunicativ-lingvistică, competența artistic-estetică;

- *specifice* – componente ale competențelor generale, realizabile într-o sferă relativ îngustă, precum *competența lingvistică* drept constituentă a *competenței de comunicare*, *competența de lectură* drept componentă a *competenței literare-lectorale* sau a *competenței artistic-estetice* (Cf.: Perrenaud, 1998; Pâslaru, 2014; Pâslaru, 2013).

B. După *tipul de potențialitate*, într-o amplă varietate, cuprinzând toate domeniile activității umane, precum:

I. empirice, religioase, artistic-estetice, științifice sau: aplicativ-tehnologice, artisticestetice, științifice;

II. *aplicativ-tehnologice*, în: comunicative, ludice, uzuale;

III. *comunicative*, în competențe de comunicare uzuală, artistic-estetică, științifică etc.;

IV. *artistic-estetică*, în competențe de lectură, analiză literară, de hermeneutică literară (comentare-interpretare), critic-literare, de cercetare literară, de creație literară etc., etc. (*Competențe*, 2014).

Componente ale competenței de comunicare sunt considerate *competența lingvistică*, *competența verbală* sau *discursivă*, *competența sociolingvistică* (mijloacele lingvistice în corespundere cu situația comunicativă), *competența socioculturală* și *competența strategică* (selectarea strategiei/metodologiei adecvate realizării sarcinii comunicative) (*Cadrul european*, 2003).

CECRL distinge: competențe generale și comunicative; competențe de comunicare lingvistică; competențe generale individuale (se bazează pe cunoștințe: *savoir – a ști*; deprinderi: *savoir-faire*; competența existențială: *savoir-être*; capacitatea de a învăța: *savoir-apprendre*).

Competența de comunicare lingvistică este alcătuită din câteva părți componente: lingvistică, sociolingvistică și pragmatică (*ibidem*, p. 18), fiecare din ele fiind constituită din cunoștințe, aptitudini și deprinderi (*ibidem*).

Competența lingvistică include cunoștințele și deprinderile lexicale, fonetice, sintactice și alte dimensiuni ale sistemului unei limbi (*ibidem*, p.18), dar și competența lexicală, competența gramaticală, competența semantică, competența fonologică și competența ortografică (*ibidem*, p. 92). La pag. 97 competența fonologică apare cu denumirea de *competență ortoepică*.

Competența existențială este definită drept „totalitatea caracteristicilor unui individ, a trăsăturilor morale și intelectuale ale unei persoane, precum și a atitudinilor comportamentale, care se referă la imaginea despre sine și despre alte persoane, la caracterul introvertit și extravertit manifestat în interacțiunea socială. Competența existențială nu este considerată pur și simplu un ansamblu de trăsături permanente ale unei persoane. Ea include factorii care prezintă produsul diferitor feluri de aculturație și poate fi modificată!” (*Cadrul de referință*, 2018, p. 17).

La fel sunt diversificate și competențele sociolingvistică și pragmatică – după domeniile lingvistice, nu ale persoanei, încât nu poți să nu te întrebi: este competența o *valoare personală a educabilului* sau o valoare a sistemului limbii?

Concluzii. Autori de referință și documentele UE definesc competența drept:

– valoare formată-dezvoltată individului uman prin educație, necesară soluționării/depășirii unei situații, îndeplinirii unui rol, unei funcții sau unei misiuni – deci este o *valoare personală* a educabilului/profesionistului, face parte din cultura sa generală/profesională – dar acest lucru nu este recunoscut de nici o definiție; nu este menționată pentru competență nici trihotomia *element al culturii fizice – element al culturii intelectuale – element al culturii spirituale*;

– valoare generalizată a educației, manifestată în registrul deplin al educației, de la operarea unor activități elementare aferente realizării

obiectivelor operaționale până la calitatea de comportament și fenomen general de conștiință (atitudini, convingeri); capacitate umană în sens larg de autodezvoltare în procesul aplicării;

- având structură triadică permanentă: *cunoștințe, capacități și atitudini*;
- capacitate dependentă esențial de curriculumul școlar/referențialul profesional;
- capacitate transferabilă asupra unor noi situații, roluri, funcții, misiuni.

Este menționat și caracterul *transversal* al competenței, termen pe care-l considerăm nepotrivit competenței, el negăsindu-se în varianta franceză a *Cadrului european comun de referință pentru limbi*, deci e creație a traducătorilor moldoveni ai documentului. *Dictionnaire Français en ligne*, de ex., indică sensul *transversal* doar pentru domeniul epistemologic, în opoziție cu *longitudinal: étude synchronique și étude longitudinale*, de unde se vede clar că competența nu poate fi nici transversală, nici longitudinală, ea fiind concomitent nu în două, ci în trei dimensiuni ale cunoașterii-educației: teleologică, axiologică și modală. Or, în expresie matematică, competența e mai degrabă o construcție sferică decât una ortogonală.

În mare acceptabile, caracteristicile definatorii indicate de autorii examinați (zonele: occidentală, rusă-postsovietică, românească), sunt tot mai insistent prezentate drept constitutive definatorii ale unei formații capabile/în stare să substituie totalitatea finalităților educației, de-culturalizând educația – reducând-o la formarea de competențe și ignorând caracteristici și trăsături de personalitate perene precum abilitățile, aptitudinile, comportamentele, trăsăturile caracteriale (afectivitatea, dorințele, voința, curajul, perseverența etc.), reprezentările, viziunile.

Competența nu este examinată și ca *potențialitate* determinată de aria artistică de aplicare a ei. Materiile literar-artistice, aferente formării competenței de comunicare, de ex., nu reprezintă un domeniu de definire a competenței pentru sursele examinate.

Fiind recunoscută unitatea structurală a competenței (cunoștințe-capacități-atitudini), este ocolit caracterul triadic implicit și esențial acesteia: unitatea *teleologică* (obiectiv și finalitate) – *axiologică* (materiile de învățământ/studiu care o localizează spațio-temporal) – *procesual-modală* (raportarea/aplicarea exclusiv la obiectivele operaționale).

Avansate la gradul de finalitate totală a educației, competențele sunt clasificate cu grave erori criteriale (de ex., valori culturale sunt toate cele opt tipuri de competențe recomandate de CE, nu doar tipul denumit ”competențe culturale”), prescriu un cadru limitat de dezvoltare în anii de școală generală, limitând astfel nepermis libertatea umană.

Definițiile competenței certifică două tendințe: prima, de limitare a conceptului de competență la suma/sinteza cunoștințelor, capacităților și atitudinilor (toate trei – în sens îngust) necesare îndeplinirii adecvate a unui

rol, executării unei sarcini, și a doua, de lărgire a semnificației termenului *competență* până la conceptul de finalitate generală a educației – de cultură generală și profesională.

Definițiile termenului *competență* nu reperează pe epistemele formării culturii generale/ culturii profesionale a educabililor: tipurile cunoașterii, raportul subiect-obiect, subiectivarea obiectului/obiectivarea subiectului etc.; neagă competenței calitatea de valoare culturală.

Referințe bibliografice:

1. ARISTOTEL. *Categorii*. București: Editura Humanitas, 1994, 167 p.
2. AUGUSTINUS, Aurelius. *Despre minciună*. Ediție bilingvă. București: Editura Humanitas, 2016, 174 p.
3. BRANDZA, Emil. *Filosofia educațiunii estetice*. Teză de doctorat. București, 1925.
4. CADRU de referință pentru profesorii de literatură – LiFT-2 [online]. Disponibil: <http://ro.literaryframework.eu/literaryframework.html> [cit: 23.09.2022].
5. CADRUL de Referință al Competențelor pentru Cultura Democratică/ Consiliul Europei, Strasbourg, 2018, 91 p.
6. CADRUL european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare. Chișinău: F.E.P. „Tipografia Centrală”, 2003. 204 p.
7. *Competențe ale pedagogilor: Interpretări*. / R. Dumbrăveanu, Vl. Pâslaru, V. Cabac. Chișinău: Editura Continental Grup, 2014. 192 p.
8. *CURRICULUMdebază*. Documentereglatoare. / MÎ; CNCE; V. Guțu, Vl. Pâslaru, V. Goraș-Postică et al. Chișinău: TipCim, 1996. 70 p.
9. ECO, Umberto. *Limitele interpretării*. Constanța: Editura Pontica, 1996.
10. HEIDEGGER, Martin. *Originea operei de artă*. București: Editura Univers, 1982, 322 p.
11. <https://www.portalhr.ro/definitii-ale-notiunii-de-competenta> [cit: 09.09.2022].
12. JAUSS, Hans-Robert. *Experiență estetică și hermeneutică literară*. București: Editura Univers, 1983, 500 p.
13. LUPAȘCU, Ștefan. *Logica dinamică a contradictoriului*. București: Editura politică, 1982.
14. Mc CLELLAND, David C. Testing for Compétence Rather Than Intelligence. În: *American Psychologist*, 28, January, 1973, p. 1-14.
15. MUKAŘOVSKÝ, Jean. *Studii de estetică*. București: Editura Univers, 1974.
16. PÂSLARU, Vlad. Educația literar-artistică (definirea termenului). În: *Didactica Pro*, 2001, nr. 3 (7), p. 45-48.
17. PÂSLARU, Vlad. *Introducere în teoria educației literar-artistice*. București: Sigma, 2013, 198 p.
18. PÂSLARU, Vlad. *Prolegomene pentru o didactică a artelor*. Ediție bilingvă. Chișinău: Editura Prolibra, 2017.
19. PERRENAUT, Philippe. *Construire des compétences des Tecole*. Paris: ESF, 1998.
20. POPESCU-NEVEANU, Paul. *Dicționar de psihologie*. București: Editura Albatros, 1978, 784 p.
21. ȘEDE, 2007 = ȘTIINȚELE EDUCAȚIEI: DICȚIONAR ENCICLOPEDIC. Vol. I și II. București: Editura Sigma, 2007, 1295 p.

22. STONES, Edward. *An Introduction to Educational Psychology*. London: Routledge, 2014.

23. *Teor. osnovî*, 1983 = *ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ основы содержания общего среднего образования*. Москва: Изд. Педагогика, 1983.

24. VÎGOTSCHI, Lev S. *Psihologia artei*. București: Univers, 1973.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:811.135.1'37'367.625

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.19>

SEMANTICA VERBULUI ȘI STRUCTURILE ACTANȚIALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Ion BĂRBUȚĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2649-8276>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Verb Semantics and Actantial Structures in Romanian

Abstract. *The article analyses the relationship between the semantic structure and the actantial structure of Romanian verbs. To illustrate these relationships, the semantic classes of verbs were described in relation to the type of actantial structure that characterizes them. The language facts examined show a close connection between the semantic formula and the actantial structure of the verb. Having a bidirectional character, the given relationship is manifested both as an influence of the semantic structure on the actantial structure, and from the opposite direction. Some observations concern the relations established between the semantics of the verb and its actants.*

Keywords: *semantics of the verb, actantial structure of the verb, relative autonomy of actantial structures, process, actant, agent, patient.*

Rezumat. *Articolul analizează raportul dintre structura semantică și structura actanțială a verbelor din limba română. Pentru ilustrarea acestor relații au fost descrise clasele semantice de verbe în raport cu tipul de structură actanțială care le caracterizează. Faptele de limbă examinate denotă o legătură strânsă între formula semică și structura actanțială a verbului. Având un caracter bidirecțional, relația dată se manifestă atât ca influență a structurii semantice asupra structurii actanțiale,*

cât și din direcție opusă. Unele observații vizează relațiile stabilite între semantica verbului și actanții săi.

Cuvinte-cheie: semantica verbului, structura actanțială a verbului, autonomia relativă a structurilor actanțiale, proces, actant, agent, pacient.

Obiectivul de bază al articolului de față este analiza și descrierea unor fenomene aflate la interferența dintre semantică și sintaxă. Opiniile lingviștilor referitoare la problema relației semantică – sintaxă sunt împărțite. Spectrul lor se extinde de la separarea tranșantă a sintaxei de semantică până la admiterea unor relații strânse între aceste două domenii.

O concepție construită pe separarea clară a sintaxei de semantică este expusă în lucrarea *Syntactic Structures* publicată în 1957 de N. Chomsky. Ideile referitoare la acest aspect sunt formulate în cadrul teoriei lui Chomsky privind dispozitivul de achiziție a limbajului, teorie consacrată studierii mecanismului pe baza căruia copiii își însușesc structura sintactică a limbii. În conformitate cu această teorie se presupune că un anumit număr de structuri sintactice sunt cunoscute de copii încă de la naștere. Pornind de la această observație, Chomsky ajunge să creadă că sintaxa și semantica sunt două domenii independente. Separarea sintaxei de semantică este ilustrată de Chomsky pe baza unui enunț corect din punct de vedere gramatical, dar lipsit de sens, absurd din punct de vedere semantic: *Ideile verzi incolore dorm furios*. Concluzia pe care o trage Chomsky e că orice încercare de a defini corectitudinea gramaticală prin raportare la semantică este sortită eșecului (Chomsky, 2002, p. 13-17.).

Ideea unei sintaxe complet autonome de semantică nu s-a bucurat totuși de o recunoaștere unanimă. Chiar din momentul emiterii acestor idei, numeroși cercetători nu au fost de acord cu separarea, considerată artificială, a sintaxei de semantică. În felul acesta, tocmai N. Chomsky a fost cel care, în anii 50 ai secolului trecut, a declanșat apariția teoriilor ce au căutat să se elibereze de ideea că structurile sintactice nu ar fi în niciun fel influențate de semantică.

Una dintre teoriile aflate în contrast puternic cu punctele de vedere ale cercetătorilor care negau relația semantică – sintaxă este gramatica cazurilor propusă de C. Fillmore. Modelul de descriere a enunțurilor elaborat în cadrul acestei teorii se îndepărtează de modelul binar subiect-predicat propus de Aristotel în secolul al IV-lea î. Hr. Fără a intra în detalii menționăm că cercetările privind cazurile semantice (Fillmore, 1968; Fillmore, 1975, p. 65) au evidențiat importanța fundamentală a semanticii și rolul acesteia în motivarea fenomenelor sintactice.

Cele de mai sus sunt menite să servească drept cadru general pentru ceea ce reprezintă relația care se stabilește între semantică și sintaxă în structura enunțului. Articolul de față nu are intenția de a aborda această problemă

spinoasă dintr-o perspectivă amplă, teoretică. El urmărește doar să analizeze și să prezinte anumite fapte de limbă care confirmă ipoteza unei interrelații dintre formele sintactice și sensul exprimat cu ajutorul lor. Mai exact, este vorba despre stabilirea modului în care trăsăturile semantice ale verbului sunt relevante pentru constituirea structurii lui actanțiale.

Vom începe prin a examina unitățile lexicale din clasa verbului sub aspectul conținutului lor semantic. Se știe că acestea înglobează un ansamblu de trăsături semantice care reflectă caracteristicile esențiale ale proceselor desemnate. Aceste trăsături semantice se definesc prin diferite grade de generalitate. La nivelul superior al structurii semice a verbului se află dominantă semantică /+ procesualitate/. Urmează o serie de seme care sunt specifice unor subclase de verbe: /+ acțiune/, /+ devenire/, /+ stare/ și /+ relație/. Pe baza acestor seme se stabilește cea mai generală clasificare a verbelor în funcție de criterii legate de semantica lor lexicală (Constantinovici, 2007, p. 54, Evseev, 1974, p. 41, 42). În conformitate cu aceste trăsături se delimitează următoarele patru clase:

a) verbele de acțiune; exprimă procese dinamice: *a duce, a merge, a se mișca, a lucra, a sări, a urca, a apuca, a arunca, a construi, a rupe, a distruge*. Aceste verbe constituie zona centrală a clasei lexicogramaticale a verbului. Ele posedă toate sau aproape toate trăsăturile specifice lexemelor din clasa verbului.

b) verbele de devenire; desemnează treceri dintr-o stare în alta: *a se agrava, a se boți, a se coace, a se enerva, a se îmbogăți, a se îngălbeni, a se ofili, a rugini, a se schimba*.

c) verbele de stare; semnifică diferite ipostaze existențiale ale obiectelor: *a absentă, a se afla, a exista, a fi, a hiberna, a lăncezi, a lenevi, a se neliniști, a sta, a suferi, a trăi*. În esență, stările reprezintă niște caracteristici nondinamice, statice ale obiectelor sau fenomenelor.

d) verbele de relație; semnifică diferite tipuri de raporturi existente între obiectele și fenomenele din realitate: *a avea, a depinde, a coincide, a se învecina, a semăna, a simboliza, a stăpâni, a posedă*.

În același timp, se știe că verbul, care desemnează fenomenele din realitate conceptualizându-le ca procese, reprezintă expresia globală a unui eveniment, a unei situații, a unei stări de fapt. Astfel, desemnând procesul, verbul indică și participanții implicați de acesta impunându-le determinantilor săi anumite roluri semantice. Informația privind actanții posibili este codificată la nivelul structurii actanțiale specifice fiecărui verb ca unitate lexicală.

În cadrul clasificării verbelor bazate pe criterii de natură sintagmatică se disting patru clase de verbe diferențiate în funcție de numărul de determinanți obligatorii implicați (Constantinovici, 2007, p. 81):

a) verbe avalente (*a ploua, a ninge*), b) verbe monovalente (*a alerga, a cânta*), c) verbe bivalente (*a desena, a săpa*), d) verbe trivalente (*a da, a divulga*).

Dacă pornim de la ipoteza că s-ar putea să existe o adecvare între conținutul semantic al verbului și schema sintactică în care el este utilizat, atunci primul lucru pe care urmează să-l constatăm este faptul că între cele două clasificări, clasificarea semantică și clasificarea sintagmatică a verbelor, ar trebui să existe o anumită corelație. Într-un sens foarte larg, aceasta ar putea să însemne că fiecărei clase semantice de verbe îi corespunde un anumit tip de comportament sintactic.

Analizând cele patru clase semantice de verbe în raport cu tipul de structură actanțială care le caracterizează, constatăm că relațiile dintre aceste entități sunt complexe.

Clasa verbelor de acțiune cuprinde un număr mare de elemente, acestea fiind eterogene din punct de vedere semantic. Având în vedere diversitatea semantică a verbelor de acțiune, este de presupus că aceeași stare de lucruri se constată și în ce privește posibilitățile lor combinatorii. Într-adevăr, verbele din această clasă pot fi utilizate în toate tipurile de structuri de bază existente în limbă:

- structuri monovalențiale: *În poiană cântă păsările.;*
- structuri biactanțiale: *Copiii adună fructele căzute din pom.;*
- structuri triactanțiale: *Poștașul mi-a adus o scrisoare.*

Ceea ce ar trebui observat este că această diversitate în plan sintactic nu reprezintă o dovadă a lipsei de legătură între semantica verbului și structura lui actanțială. Ea denotă doar faptul că specificul structurii actanțiale a verbelor în cauză este determinat nu de dominanta semantică /+ dinamicitate/, comună întregii clase, ci de alte trăsături diferențiale prezente în structura semantică a verbului.

Cu totul altfel este situația în cazul celorlalte clase semantice de verbe. Astfel, două dintre acestea, starea și devenirea, reprezintă procese care se consumă în sfera subiectului fără a se extinde asupra unui alt obiect. Constituind un mod de a fi al unor participanți nondinamici, aceste două forme ale procesului presupun existența unui singur actant care se află într-o anumită stare sau care trece dintr-o stare în alta. Datorită acestei caracteristici a stărilor și a devenirilor verbele în cauză nu sunt tranzitive fiind utilizate doar în structuri monoactanțiale: *Copilul doarme în pătuțul său. Apa a înghețat.*

Cât privește verbele de relație, trebuie menționat că acestea implică prezența a doi actanți, ceea ce se motivează prin faptul că o relație se poate stabili între două obiecte sau fenomene. Prin urmare, verbele de relație, care pot fi tranzitive sau intransitive, se folosesc, de obicei, în componența unor structuri biactanțiale: *Muntele domină împrejurimile. Gardul mărginește curtea.*

Tabelul de mai jos prezintă clasele semantice de verbe prototipice în raport cu tipul de structură actanțială care le cara

Clasa semantică	Structura actanțială	Exemplu
Verbele de acțiune	$N_1 + V$ $N_1 + V + N_2$ $N_1 + V + N_2 + N_3$	<i>Miei aleargă pe imaș.</i> <i>Studenții analizează textul.</i> <i>Regizorul distribuie rolurile actorilor.</i>
Verbele de stare	$N_1 + V$	<i>Becul arde toată noaptea.</i>
Verbele de devenire	$N_1 + V$	<i>Tipul se aprinde ușor.</i>
Verbele de relație	$N_1 + V + N_2$	<i>Casa aparține unui străin.</i>

În același timp, în limbă există verbe și locuțiuni verbale având un comportament sintactic diferit de cel al claselor de bază descrise mai sus. Aceste verbe alcătuiesc construcții sintactice deviante. Au fost identificate următoarele tipuri de astfel de construcții:

1. Construcții zeroactanțiale. Acestea sunt constituite de verbe impersonale (numite și verbe avalente), care nu admit existența unui subiect la cazul Nominativ. Din categoria dată fac parte verbele meteorologice: *a ploua*, *a se însera*, *a se desprimăvara*. Prin conținutul lor semantic, verbele la care ne referim reprezintă o descriere globală a proceselor, a fenomenelor desemnate. Caracteristic pentru procesele în cauză este faptul că ele sunt văzute de vorbitori ca desfășurându-se parcă de la sine, fără să implice un participant ce ar reprezenta sursa, inițiatorul lor. În felul acesta, specificul semantic al acestor verbe își lasă amprenta asupra comportamentului lor sintactic.

2. Construcții uniactanțiale deviante. Caracteristic pentru acest tip de construcții este faptul că verbul predicat implică un participant care însă nu este exprimat printr-un nume în Nominativ, ci printr-un nume la un caz oblic.

Această categorie cuprinde construcțiile constituite de locuțiunile verbale care își asociază un nume cu trăsătura semantică /+ uman/ la cazul Dativ, acesta având funcția sintactică de complement indirect: *Mi-e frig*. *Mi-e foame*. *Mi-e sete*. *Mi-e somn*. *Mi-e lene*. *Mi-e dor*. *Mi s-a făcut rău*.

O altă construcție uniactanțială al cărei actant guvernat de verb este la un caz oblic se caracterizează prin următoarea schemă sintactică: Pr + C ind. prep.: *Miroase a pâine coaptă*. *Aici aduce a mucegai*. *Afară arată a ploaie*.

3. Construcții biactanțiale deviante. În categoria dată intră construcțiile cu structura Sb + Pr + C ind. D: *Îmi convine situația*. Specificul construcțiilor constituite de aceste verbe constă în faptul că subiectul lor este reprezentat

printr-un nume în Nominativ cu trăsătura /+ inanimat/. În același timp, cel de al doilea nume din componența lor caracterizat prin trăsătura /+ uman/ apare în calitate de complement indirect. S-a produs astfel o inversie, numele persoanei apare nu în poziția subiectului, cum ar fi firesc, ci în poziția obiectului indirect. Din clasa verbelor care pot constitui astfel de construcții fac parte: *a-i conveni*, *a-i dispăcea*, *a-i plăcea*, *a-i prii*, *a-i repugna*, *a-i tihni*.

Din această categorie mai fac parte și construcțiile cu structura Pr + C d. + Sb: *Mă doare capul / rana. Mă dor dinții / picioarele / toate oasele. Mă ustură picioarele. Mă furnică spatele. Mă mănâncă palmele. Mă pasionează sportul*. Observăm că în aceste construcții numele marcat prin trăsătura /+ uman/ este la cazul Acuzativ, iar un alt nume care denumește o parte a corpului este în Nominativ, acesta căpătând formal statutul de subiect. Faptul că numele de la urmă nu este un subiect în adevăratul sens al cuvântului poate fi demonstrat și prin aceea că în limbă se atestă construcții în care numele în Nominativ poate fi înlocuit printr-un nume la cazul Acuzativ cu prepoziție: *Mă doare în gât. Mă doare în piept*.

În sfârșit, un comportament sintactic neobișnuit se constată și în cazul construcțiilor biactanțiale cu structura Pr + C ind. D + de C ind.: *Mi s-a acrit de poveștile lui. I s-a acrit de școală. Nu-mi arde acum de plimbare*. Verbele care intră în componența unor astfel de construcții sunt următoarele: *a-i arde (cuiva de ceva)*, *a-i păsa (cuiva de ceva)*, *a i se acri (cuiva de ceva)*, *a i se apleca (cuiva de ceva)* etc. Tot aici ar mai trebui adăugate locuțiunile verbale: *a-i părea bine / rău (cuiva de ceva)*. Și în cazul unei astfel de structuri nu putem vorbi de un participant activ, de aceea el este actualizat cu ajutorul unui nume introdus printr-o prepoziție, și nu printr-un nume la Nominativ.

Generalizând, ar trebui să spunem că toate construcțiile constituite de verbele descrise mai sus denotă o puternică influență a semanticii lexicale asupra structurii lor actanțiale. Aceste verbe au capacitatea de a funcționa în calitate de centru predicativ al unui enunț de cele mai multe ori în absența unui subiect realizat printr-un nume în Nominativ. Ele sunt de două tipuri: a) verbe care formează construcții cu subiect zero, vid și b) verbe folosite în construcții cu un nume definit prin trăsătura /+ uman/ la un caz oblic (D sau Ac). Numele cu trăsătura /+ uman/ desemnează un participant care este interpretat ca sediu al procesului exprimat de verb. Așadar, caracterul pasiv al acestui participant face ca el să fie desemnat printr-un nume la alt caz decât cazul Nominativ. Acest specific al lor se explică prin natura semantică a verbelor predicat. Verbele în cauză sunt, de regulă, verbe de stare, ceea ce înseamnă ca actantul lor reprezintă un participant pasiv, fiind exprimat printr-un nume la un caz oblic, și nu în Nominativ, care este văzut drept caz folosit pentru desemnarea unui participant activ.

Descrierea cazurilor în care structura actanțială a verbului este influențată de semantica lui lexicală realizată în prima parte a acestui articol nu ar trebui să ne facă să credem în atotputernicia semanticii lexicale. Faptele de limbă demonstrează că, în unele situații, structurile sintactice pot căpăta o anumită autonomie. Aceasta se manifestă prin faptul că unele structuri actanțiale pot fi extinse asupra unor situații cu o altă organizare. După specificul lor, ar trebui să distingem două tipuri de transfer al structurilor actanțiale: un transfer având caracter regulat și un transfer care are drept rezultat constituirea unor structuri deviate.

Primul tip de transfer care se produce în cazul extinderii structurilor actanțiale asupra unor situații diferite de cele pentru care ele sunt specializate înglobează următoarele situații:

– folosirea unor structuri uniactanțiale pentru desemnarea unor evenimente denumite de obicei cu ajutorul verbelor impersonale: *Se face noapte.* – *Se înnoptează.* *Se lasă întunericul.* – *Se întunecă.* *Vine primăvara.* – *Se desprimăvărează.* *Astă noapte a căzut brumă.* – *Astă noapte a brumat.*

– folosirea unor structuri biactanțiale pentru desemnarea unor evenimente denumite de obicei cu ajutorul verbelor monovalente: *a efectua un salt* – *a sări*; *a întreprinde o călătorie* – *a călători* etc. Două observații sunt de făcut în legătură cu aceste exemple. În primul rând, determinantul care apare în construcțiile derivate este un nume cu sens abstract. Prin urmare, nu putem vorbi despre existența unui participant real în structura evenimentului din realitate desemnat cu ajutorul acestor structuri. În al doilea rând, este evident că verbele de tipul *a face*, *a efectua*, *a întreprinde* folosite în aceste construcții nu pot fi calificate drept verbe având rol predicativ. Ele reprezintă, de fapt, niște indici ai verbalității, fiind numite și verbalizatori.

Cel de al doilea tip de transfer are drept rezultat apariția unor structuri sintactice deviate. Ceea ce caracterizează aceste structuri este neconcordanța dintre formula semică și structura actanțială a verbului. Printre aceste cazuri sunt de menționat următoarele:

– construcțiile constituite de verbele tranzitive directe în care participanții marcați drept subiect și obiect se află într-un raport de apartenență: *Elevul a ridicat mâna.* *Pomul își pleacă crengile până la pământ.* După cum vedem din aceste exemple, în situațiile descrise prin enunțurile citate, întregul acționează aici prin intermediul părții, deci complementul direct nu denumește un obiect al acțiunii, ci un element activ;

– construcțiile biactanțiale cu subiect și obiect direct, în care subiectul este un participant pasiv. Acesta suportă efectul unei acțiuni provocate sau

cauzate de participantul desemnat prin determinantul având funcția sintactică de complement direct: *Ostașul a simțit o lovitură puternică*. Există mai multe verbe care se pot utiliza în componența unor astfel de structuri: *a îndura, a pătimi, a suferi, a păți, a răbda, a suporta*;

– construcțiile care au în calitate de predicat un verb cu complement direct intern: *Ionel a trăit o copilărie fericită la bunici*. De obicei, acest tip de verbe semnifică o stare care se consumă în sfera subiectului, prin urmare, ele nu pot avea un complement direct care să trimită la un anumit participant: *a trăi o viață lungă, fericită; a dormi un somn adânc, a umblat cale lungă*. Determinantul care apare pe lângă aceste verbe nu este corelat cu un participant real. El doar reproduce sub o altă formă categorială semantica verbului. Din această cauză se consideră că determinanții de acest fel echivalează cu un complement circumstanțial.

Toate cazurile analizate mai sus denotă existența unei legături directe între semantică și sintaxă. După cum s-a observat, relația dintre aceste fenomene se poate manifesta în ambele direcții, atât dinspre semantica lexicală, cât și dinspre structurile actanțiale ale verbului.

Un alt aspect având legătură cu relația semantică – sintaxă este cel care vizează rolul actanților în actualizarea și în modificarea conținutului semantic al verbului. Pentru a clarifica această relație vom examina următoarele perechi de enunțuri:

Vânătorii își atârnă trofeele pe pereți. – Multe picturi care atârnă în muzee sunt falsuri.

Băiatul cu greu i-a despărțit pe bătauși. – Golful desparte insulele.

O furnica duce în spate un grăunte jumătate. (O. Cazimir) – Drumul duce la o carieră.

În timpul nopții, oștirea a înconjurat cetatea. – Munți înalți înconjoară orașul.

Trenul se pierde în depărtare. – Poteca se pierde în pădure.

Toate aceste enunțuri demonstrează foarte clar dependența caracterului dinamic al procesului desemnat de verbele de acțiune de tipul actantului plasat în poziția subiectului. După cum vedem, atunci când în poziția subiectului apare un participant activ, verbul exprimă un proces dinamic, acestea fiind enunțurile din partea stângă a paginii. Constatăm, astfel, o legătură strânsă între semantica actantului din poziția subiectului și semantica lexicală a verbului. În acest caz lingviștii vorbesc despre așa-numita regulă universală de selecție a actanților care apar în poziția subiectului. Astfel, dacă un verb are în structura sa actanțială un Actant activ (agentul, forța), acesta va fi cel care de regulă își va asuma funcția sintactică subiect: *Călărețul a alunecat din șa prăbușindu-se la pământ. Viscolul acoperă urmele trecătorilor*.

În cazul în care actantul activ nu este actualizat în structura enunțului, această poziție poate fi ocupată de un instrument sau de un participant având rolul semantic obiect:

Bunica mea coace plăcintele în cuptor. – Cuptorul bunicii coace plăcinte gustoase. Cuptorul acesta nu coace bine.

Ostașii au înconjurat cetatea cu fortificații defensive groase și cu un șanț adânc. – Un șanț adânc înconjoară cetatea.

Prin urmare, se observă o ierarhie în ordinea apariției actanților în poziția subiectului pe lângă un verb care exprimă un proces dinamic, aceasta fiind reprezentabilă ca: Agent < Instrument < Obiect. De menționat că substituirea participantului activ prin unul pasiv care doar poate realiza acțiunea fără să o controleze are anumite repercusiuni asupra structurii actanțiale a verbului. De exemplu, analizând perechea de enunțuri: *Dușmanul l-a lovit cu o săgeată în umăr. – Săgeata l-a lovit în umăr.*, se observă că în primul caz verbul admite pe lângă cei doi participanți de bază, agentul și pacientul, și un instrument (*săgeata*). În cel de al doilea enunț, apariția unui actant cu rolul de instrument nu mai este posibilă, acesta fiind deja realizat în calitate de subiect.

Așadar, caracterul de sistem al limbii presupune existența unei rețele de relații stabilite între elementele sistemului atât în cadrul fiecărui nivel, cât și de la un nivel la altul, acestea de la urmă manifestându-se, mai ales, în procesul funcționării limbii. Datorită relațiilor la care ne referim, limba a fost definită ca un ansamblu în care totul se leagă.

Analiza relațiilor stabilite între trăsăturile semantice și structura actanțială a verbului denotă că acestea sunt bidirecționale. Astfel, sensul lexical al verbului are un rol hotărâtor atunci când este vorba de structura lui actanțială. În același timp, autonomia relativă a structurilor actanțiale este responsabilă de extinderea unor structuri sintactice asupra unor evenimente cu o organizare diferită de cea a situațiilor pentru care structurile respective sunt specializate.

Schematizată la maximum, relația dintre componenta semantică și componenta sintagmatică se prezintă astfel: comportamentul sintactic diferit se asociază și cu importante deosebiri de sens. În felul acesta, analiza structurii semantice a verbului este necesară nu doar pentru explicarea sensului lexical al acestei unități lexicale, ci și pentru precizarea posibilităților sale combinatorii. Dacă până nu demult, inclusiv în dicționarele explicative, structura semantică a verbelor era tratată izolat de trăsăturile lor sintactice, în ultimul timp tot mai mult se pune accentul pe raportul dintre trăsăturile semantice și cele sintactice atunci când este vorba de definirea verbelor.

Referințe bibliografice:

1. CHOMSKY, Noam. *Syntactic Structures*. Second Edition, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2002, 117 p.
2. CONSTANTINOVICI, Elena. *Semantica și morfosintaxa verbului în limba română*. Chișinău, 2007, 268 p.
3. EVSEEV, Ivan. *Semantica verbului: categoriile de acțiune, devenire și stare*. Timișoara: Facla, 1974, 182 p.
4. FILLMORE, Charles J. The Case for Case. In: Bach and Harms, *Universals in Linguistic Theory*. New York, Holt, Rinehart, and Winston, 1968, p. 1-88.
5. FILLMORE, Charles J. Quelques problèmes posés à la grammaire casuelle. In: *Langages*. Paris, 1975, nr. 38, p. 65-80.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:811.135.1'367.6

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.20>

STRUCTURĂ ȘI SENS ÎN CAZUL ENUNȚURILOR UTILIZATE CA ACTE DE VORBIRE INDIRECTE

Tatiana SÎMBOTEANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4000-4722>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Structure and Meaning in Case of Sentences Used as Indirect Speech Acts

Abstract. *One of the biggest difficulties related to the treatment of indirect speech acts, along with the overlap of illocutionary values and the discrepancy between the meaning actualized by the structure of the utterance and the value it can acquire in a certain context, is the absence of specific linguistic marks. Communication has as its object of research the utterances used to make indirect speech acts. By approaching this problem, the aim was to establish possible regularities between certain utterances and certain indirect speech acts. Thus, the central objective of the research is to examine the utterances used as means of indirect realization of speech acts in terms*

of their syntactic structure and the lexical-grammatical means that could serve as a basis for decoding this type of speech acts.

Keywords: *statement, indirect speech act, intention, illocutionary value, illocutionary mark.*

Rezumat. *Una dintre cele mai mari dificultăți legate de tratarea actelor de vorbire indirecte, alături de suprapunerea valorilor ilocuționare și discrepanța dintre semnificația actualizată prin structura enunțului și valoarea pe care acesta o poate căpăta într-un anumit context, este absența mărcilor lingvistice specifice. Articolul are ca obiect de cercetare enunțurile folosite pentru realizarea actelor de vorbire indirecte. Prin abordarea acestei probleme s-a urmărit stabilirea regularităților posibile între anumite enunțuri și anumite acte de vorbire indirecte. Astfel, obiectivul central al cercetării este de a examina enunțurile folosite ca mijloace de realizare indirectă a actelor de vorbire sub aspectul structurii lor sintactice și a mijloacelor lexico-gramaticale care ar putea servi drept bază pentru decodificarea acestui tip de acte de vorbire.*

Cuvinte-cheie: *enunț, act de vorbire indirect, intenție, valoare ilocuționară, marcă ilocuționară.*

După Austin, comunicarea umană reprezintă un proces în cadrul căruia interlocutorii urmăresc realizarea unor intenții comunicative. Cu alte cuvinte, orice expresie lingvistică reprezintă un act, echivalând cu un angajament sau cu o acțiune. În felul acesta, orice „a spune” înseamnă și „a face” (Austin, 2005, p. 48). Din acest punct de vedere, actul de vorbire care constituie unitatea minimală a comunicării include intenția comunicativă și mijloacele lingvistice de realizare a acestei intenții. Prin urmare, enunțul utilizat în procesul de comunicare poate fi definit ca un produs lingvistic folosit cu un anumit scop.

Cele trei scopuri comunicative de bază care se atestă cel mai frecvent în procesul comunicării sunt transmiterea informației cu ajutorul enunțurilor asertive, obținerea de informații cu ajutorul enunțurilor interogative și cererea adresată interlocutorului în vederea realizării unor acțiuni viitoare prin intermediul enunțurilor imperative. În conformitate cu regulile stipulate în gramatici, fiecărui scop comunicativ îi corespunde un anumit tip de construcție sintactică (GALR, 2005, p. 798).

Actul de vorbire este actul performat prin utilizarea limbii în situații de comunicare concrete: secvența produsă de vorbitor cu o anumită intenție comunicativă, într-un context determinat. Lingviștii vorbesc în acest caz despre actele de vorbire directe.

Există însă și situații când aceste structuri prevăzute pentru realizarea unui anumit scop comunicativ sunt folosite de vorbitori, în anumite contexte, pentru cu totul alt scop. Actele în cauză se numesc acte de vorbire indirecte. Acestea sunt realizate cu ajutorul construcțiilor sintactice specializate

pentru exprimarea altor acte de vorbire. De exemplu, pentru a-i cere unui interlocutor sarea, un vorbitor poate folosi următoarele mijloace: un enunț de tip imperativ (*Dă-mi, te rog, sarea.*) un enunț interogativ (*Ai putea să-mi transmiți sarea?*) ori chiar un enunț asertiv (*Mâncarea asta nu prea are sare.*). După cum vedem, în primul caz interlocutorului i se indică direct, prin intermediul mijloacelor de limbă, acțiunea care urmează a fi realizată. În celelalte două cazuri, pentru a înțelege exact intenția comunicativă a vorbitorului, nu este suficient ca interlocutorul să descifreze doar sensul direct al enunțului. Acesta se vede obligat să realizeze anumite operații suplimentare luând în considerare și anumiți factori contextuali. Lucrul acesta se întâmplă pentru că enunțurile cu astfel de structură sunt folosite pentru realizarea altor acte de vorbire.

E de notat faptul că în unele cazuri, sensul primar al unor enunțuri folosite pentru exprimarea unui act de vorbire indirect poate fi departe de valoarea pe care i-o atribuie vorbitorul într-un anumit context. Astfel, în anumite circumstanțe, enunțul *Ai pierdut ceva pe aici?*, poate fi folosit nu pentru realizarea actului ilocuționar de a-l întreba pe interlocutor cu privire la faptul dacă a pierdut ceva, ci, de fapt, pentru a-i cere acestuia să plece. După cum se afirmă în studiile de specialitate, modalitatea de exprimare a cererii în cazul enunțului citat ar putea fi exprimată cu ajutorul formulei: Cerere = întrebare + context.

Din cele prezentate mai sus devine clar că în cazul actelor de vorbire indirecte nu există o corespondență univocă între structurile sintactice (asertive, interogative, imperative) și forța ilocuționară caracteristică enunțului respectiv (afirmație, întrebare, cerere). Problema legată de actele de vorbire indirecte constă în a stabili cum e posibil ca locutorul, vrând să comunice ceva, spune acel ceva, dar mai spune încă altceva (Searle, 1982, p. 72). În aceste condiții este firesc să ne întrebăm: *există totuși anumite mărci formale care ar putea permite identificarea forței ilocuționare a enunțurilor folosite ca acte de vorbire indirecte?*

Pentru a răspunde la această întrebare vom încerca să analizăm în continuare o serie de enunțuri care sunt utilizate ca acte de vorbire indirecte. Aceste enunțuri vor fi examinate și descrise sub aspectul structurii lor sintactice și a mijloacelor lexico-gramaticale care ar putea servi drept bază pentru decodificarea actului de vorbire realizat cu ajutorul lor.

Folosirea enunțurilor de un anumit tip pentru exprimarea altor acte de vorbire indirecte reprezintă rezultatul unei operații care în lingvistică se numește derivare ilocuționară (Anscombe, 1977, p. 25). Pentru a înțelege și a explica mecanismul acestei operații este necesar să fie luat în considerare raportul stabilit între mijloacele de exprimare folosite și conținutul actelor de vorbire indirecte.

Tipurile de acte de vorbire indirecte. În funcție de corelația dintre mijloacele folosite pentru marcarea forței ilocuționare și forța ilocuționară propriu-zisă distingem următoarele acte de vorbire indirecte:

I. Aserțiunea indirectă, care poate fi realizată prin intermediul 1) unui enunț interogativ sau 2) imperativ;

II. Întrebarea indirectă, ale cărei mijloace de realizare sunt enunțurile 1) asertive sau 2) imperative;

III. Cererea indirectă, având ca mijloc de realizare fie 1) un enunț asertiv, fie 2) unul interogativ.

Pe baza unor exemple vom ilustra aceste tipuri de acte de vorbire indirecte examinând, în primul rând, trăsăturile formale care le caracterizează (acestea fiind mijloace de natură morfologică și sintactică), dar și specificul lor semantic.

I.1. Vorbind despre aserțiunile indirecte realizate prin intermediul enunțurilor interogative, trebuie spus că pentru descrierea lor o importanță deosebită are statutul pozitiv sau negativ al enunțului. Din acest punct de vedere, distingem două situații:

a) enunț interogativ cu formă pozitivă care exprimă, prin derivare ilocuționară, o aserțiune negativă.

În primul caz, sunt folosite ca acte de vorbire indirecte enunțurile interogative totale: *Păi ce, am de-ales?* (= *Nu am de ales.*).

Se cere menționat că verbele predicat din componența acestor enunțuri pot fi la oricare dintre cele 3 persoane, totuși de cele mai multe ori ele sunt la persoana I sau la persoana a II-a: *Să mă tem eu de el?* (= *Nu mă tem eu de el.*); *Te mai poți încrede în cineva?* (= *Nu te mai poți încrede în nimeni.*); *Să nu-i fi rămas nimic în cap?* (= *Nu i-a rămas nimic în cap.*).

Există și enunțuri reprezentând fraze alcătuite prin subordonare. Multe dintre ele au în calitate de predicat al propoziției principale verbul *a crede*: *Crezi că m-am speriat?* (= *Nu trebuie să crezi că m-am speriat.* sau *Nu m-am speriat.*); *Ce crezi că la muncă totul e frumos?* (= *La muncă nu totul e frumos.*). Alte enunțuri au în propoziția principală un predicat exprimat prin verbul *a se chema*: *Asta se cheamă mașină bine întreținută la tine?* (= *Asta nu este o mașină bine întreținută.*); *Și asta se cheamă democrație?* (= *Asta nu este democrație.*).

În cel de al doilea caz, este vorba despre folosirea în calitate de acte de vorbire indirecte a unor propoziții interogative parțiale, adică propoziții cu element interogativ (*care, cine, ce, unde, când, cum, cât, de ce*): *Cine ar fi crezut asta despre el?* (= *Nimeni n-ar fi crezut asta despre el.*); *Cine s-ar fi gândit la asta?* (= *Nimeni nu s-a fi gândit la asta.*); *Cine te crede?* (= *Nimeni nu te crede.*); *Cu ce te-ai ales?* (= *Nu te-ai ales cu nimic.*); *Unde ai văzut așa ceva?* (= *Nicăieri nu poți vedea așa ceva.*).

Enunțurile de acest tip sunt frecvente și în operele literare. Iată câteva exemple: *E noapte. Patul e făcut. / Dar cine să se culce?* (= *Nimeni nu vrea să*

se culce.) / *Când mama spune de Iisus, / Cu glasul-i rar și dulce.* (G. Coșbuc); *Cui îi e ușor să accepte un eșec?* (= *Nimănui nu îi e ușor să accepte un eșec.*) (M. Preda).

Referitor la aceste tipuri de enunțuri, trebuie menționat că ele sunt foarte frecvente în vorbire. Datorită acestui fapt valoarea lor ilocuționară derivată poate fi ușor descifrată de vorbitori. Pentru aceste enunțuri contextul nu joacă un rol atât de important cât privește decodificarea lor. Sunt însă și enunțuri pentru care contextul este hotărâtor când vine vorba de interpretarea lor. De exemplu, enunțul *Cine comandă aici?* poate căpăta sensul *Eu comand aici!* doar într-un anumit context.

b) enunț interogativ cu formă negativă care exprimă, prin derivare ilocuționară, o aserțiune pozitivă: *Nu ți-am spus eu?* (= *Ți-am spus, nu-i așa?*); *Crezi că n-am ce face?* (= *Am eu ce face?*); *Parcă nu știi tu de ce este el în stare?* (= *Știi tu bine de ce este el în stare.*). Caracteristic pentru aceste enunțuri este combinația dintre o interogație și o negație în aceeași propoziție (interogativ-negativă), ceea ce echivalează adesea cu o afirmație întărită. Iată și câteva exemple extrase din literatura artistică: – *Stai la rând, mândrul moșului! Nu vezi câtă lume așteaptă aici?* (= *Vezi doar câtă lume așteaptă aici.*) *Și toți au venit înaintea ta.* (I. Agârbiceanu); – *Parcă eu nu știam că vine?* (= *Știam eu că vine.*) (D. Săraru).

Enunțurile asertive indirecte se folosesc foarte frecvent în dialoguri ca răspuns la o altă întrebare. În acest caz ele exprimă un răspuns afirmativ categoric: – *Mă, meștere, știi să faci potcoave, mă?* / – *Cum să nu știu?* (= *Știu, desigur.*) (I. Creangă).

Se atestă și aserțiuni indirecte realizate prin intermediul unor enunțuri interogative negative cu elemente interogative: *Cine nu greșește în viață?* (= *Toți greșesc în viață.*); *Cui nu-i plac banii?* (= *Tuturor le plac banii.*).

De menționat că există acte de vorbire asertive indirecte care pot fi echivalate atât cu un enunț afirmativ, cât și cu unul negativ: *Cine altcineva decât tine ar putea face asta?* (= *Doar tu poți face aceasta.* sau *Nimeni în afară de tine nu poate face aceasta.*); *Cine altcineva decât un prinț ar fi trăit într-un asemenea sălaș minunat?* (= *Doar un prinț ar fi putut trăi într-un asemenea sălaș minunat.* sau *Nimeni în afară de un prinț nu ar fi putut trăi într-un asemenea sălaș minunat.*).

I.2. Aserțiunile indirecte realizate prin intermediul unui enunț imperativ sunt atestate într-un număr mic în limbă. Este interesant de menționat că pentru a fi interpretate ca acte asertive, aceste enunțuri mai totdeauna au nevoie de un anumit context lingvistic: *Lumea e mare. Mergi unde te poartă inima!* (= *Poți merge unde te poartă inima.*). În același timp, constatăm că, după valoarea pe care o capătă, ele sunt:

– fie cu sens pozitiv: *Aici nu există garduri. Intră în orice grădină.* (= *Poți intra în orice grădină.*);

– fie cu sens negativ: *Când se scoală baba în zori de ziuă, ia nurori dacă ai de unde.* (= *Nu are de unde lua nurorile. Nurorile nu sunt nicăieri.*) (I. Creangă). *Când se trezește frate-său, ie iapă dacă ai de unde!* (= *Nu are de unde lua iapa.*) (I. Creangă).

II.1. Întrebarea indirectă poate fi exprimată printr-un enunț asertiv. Cele mai multe dintre aceste enunțuri înglobează în structura lor următoarele verbe predicat: *a ști, a afla*, însoțite de unul dintre verbele modale: *a vrea, a dori*: *Aș vrea să știu unde mergem.* (= *Unde mergem?*); *Vreau să știu ce-ați mai făcut acolo.* (= *Ce-ați mai făcut acolo?*); *Doresc să aflu ce se va întâmpla cu acești bani.* (= *Ce se va întâmpla cu acești bani?*).

Alte enunțuri cu structură asertivă având valoare ilocuționară interogativă sunt construite cu ajutorul verbului predicat *a întreba*. În cazul unor asemenea enunțuri vorbitorul se poate adresa cu o întrebare adresată fie sie, fie interlocutorului său: *Mă întrebam dacă ne cunoaștem de undeva.* (= *De unde ne cunoaștem?*); *Mă întrebam cât o să dureze criza.* (= *Cât o să dureze criza?*); *Lasă-mă să te întreb dacă ai văzut fotografia.* (= *Ai văzut fotografia?*).

Se atestă și enunțuri asertive negative cu valoare ilocuționară interogativă. Acestea conțin în structura lor verbul *a ști* la forma negativă: *Nu știu dacă va veni.* (= *Oare va veni?*); *Nu știu unde este el acum.* (= *Unde este el acum?*).

II.2. Cazurile de exprimare a întrebării indirecte printr-un enunț imperativ sunt extrem de rare în limbă. De obicei, aceste verbe au în structura lor verbul *a spune*, folosit la modul imperativ: *Spune-mi unde ai fost!* (= *Unde ai fost?*); *Spune-mi dacă ai observat ceva neobișnuit.* (= *Ai observat ceva neobișnuit?*); *Te-ascult!* (= *Ce ai vrut să îmi spui?*);

III.1. Cererea indirectă exprimată printr-un enunț asertiv este frecvent întâlnită în limba română. În structura unor astfel de enunțuri verbul este folosit la indicativ prezent: *Vii mâine mai devreme.* (= *Vino mâine mai devreme.*). Există enunțuri asertive cu valoare ilocuționară de cerere care au în componența lor verbul modal *a putea*: *Poți să faci asta.* sau *Știu că poți să faci asta.* (= *Fă asta! Trebuie să faci asta!*); *Dacă ai putea cumva să-mi împrumuți niște bani.* (= *Împrumută-mi niște bani.*). Alte enunțuri asertive folosite pentru exprimarea unei cereri sunt construite cu ajutorul unor perifraze stabile care exprimă atitudinea evaluativă a locutorului față de acțiunea descrisă în enunț: *Ce bine ar fi dacă ai deschide geamul!* (= *Deschide, te rog, geamul.*).

Unele enunțuri asertive pot căpăta valoare imperativă datorită faptului că descriu o situație ce poate sugera o acțiune viitoare: *Domnule, m-ai călcat pe picior.* (= *Nu mă călca pe picior! Ia-ți piciorul de pe piciorul meu!*); *E întuneric aici.* (= *Aprinde lumina.*); *E prea cald aici.* (= *Deschide fereastra.*); *Afară plouă.* (= *Trebuie să-ți iei umbrela.*).

III.2. Cererea indirectă exprimată printr-un enunț interogativ este frecvent construită cu ajutorul interogației *de ce*: *De ce nu guști nimic?* (= *Gustă ceva.*); *De ce nu-ți vezi de treaba ta?* (= *Vezi-ți de treabă.*); *De ce nu te duci tu la el?*

(= *Du-te la el.*). După cum vedem, aceste enunțuri sunt cu verbul la forma negativă, deși sunt echivalente cu un enunț pozitiv: *Nu vii?* (= *Vino!*); *Nu vrei să iei loc, domnule?* (= *Ia loc, domnule.*); *N-ai cumva o țigară?* (= *Dă-mi o țigară!*); *De ce nu te lași de alcool?* (= *Lasă-te de alcool!*).

De altfel, actele de vorbire indirecte cu formă interogativă pot exprima cele mai diverse nuanțe ale cererii, și anume:

– solicitarea, rugămintea: *Puteți să-mi transmiteți sarea?* (= *Dați-mi, vă rog, sarea.*);

– sfatul, îndemnul: *Nu ar fi mai bine să amâni călătoria?* (= *Te sfătuiesc să amânăm călătoria.*);

– încurajarea: *Ce pierzi dacă încerci?* (= *Încearcă fiindcă nu pierzi nimic.*);

– propunerea: *De ce nu ne-am duce la un film?* (= *Îți propun să mergem la un film.*);

– invitația: *Ai timp mâine?* (= *Te-aș invita mâine la mine, dacă ai avea timp.*);

– ordinul: *Vrei în sfârșit să vorbești?* (= *Vorbește odată!*); *N-ai plecat încă?* (= *Pleacă odată.*);

– cererea unei permisiuni: *Aș putea folosi computerul tău?* (= *Permite-mi să folosesc computerul tău.*);

– refuzul: *Tu chiar crezi că eu am timp pentru plimbare?* (= *Nu am timp pentru plimbare.*);

– interdicția: *Și chiar trebuia să pomenesci despre mâncare?* (= *Nu-mi pomeni despre mâncare.*).

După cum am observat, în cazul actelor de vorbire nu există o corespondență univocă între semnificant și semnificat, prin urmare, deseori, contextul joacă un rol esențial în funcționarea și decodificarea acestora. Importanța datelor cu privire la context variază în funcție de specificul valorii ilocuționare. Astfel, cu cât valoarea ilocuționară a unui act este mai clar codificată în limbă, cu atât mai puțin are nevoie de context pentru actualizare / interpretare și cu cât forța ilocuționară este mai puțin „convențională”, cu atât mai mult are nevoie de suportul contextului pentru a fi precizată (Kerbrat-Orecchioni, 2014, p. 43).

În **concluzie**, menționăm că enunțurile se pot caracteriza printr-un sens direct legat de structura lor morfosintactică. În aceste cazuri, există o relație regulată și constantă între forța ilocuționară a enunțului și forma lui lingvistică. În anumite condiții însă enunțurile se pot defini și printr-un sens mediat sau derivat din contextul situației comunicative în care se regăsesc interlocutorii în momentul comunicării. Prin aceste enunțuri sunt realizate actele de vorbire indirecte. În funcție de corelația dintre mijloacele folosite pentru marcarea forței ilocuționare și forța ilocuționară propriu-zisă distingem următoarele tipuri de acte de vorbire indirecte: aserțiunea indirectă, întrebarea indirectă, cererea indirectă.

Prin analiza întreprinsă am încercat să stabilim o anumită corelație între conținutul actelor de vorbire indirecte și mijloacele de exprimare folosite. Cercetarea ne-a permis să identificăm cele mai frecvente structuri care se folosesc pentru exprimarea actelor de vorbire indirecte. Pentru o descriere mai amănunțită sunt necesare însă cercetări suplimentare pentru clarifica toate aspectele legate de funcționarea enunțurilor ca acte de vorbire indirecte.

Referințe bibliografice:

1. ANSCOMBRE, Jean-Claude. La problématique de l'illocoitoire dérivé. In: *Langage et société*. 1977, nr. 2, p. 17-41 [online]. Disponibil: https://www.persee.fr/doc/lsoc_0181-4095_1977_num_2_1_1040 [citat 02.10.2022].
2. AUSTIN, J. L. *Cum să faci lucruri cu vorbe*, trad.: Sorana Corneanu; pref. Vlad Alexandrescu. Pitești: Paralela 45, 2005, 160 p.
3. GALR = *Gramatica limbii române*. Vol. II: Enunțul. București: Editura Academiei Române, 2005, 1036 p.
4. KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine. *Les actes de langage dans le discours. Theorie et fonctionnement*, Paris: Armand Colin, 2014, 200 p.
5. SEARLE, John. *Sens et expression*. Paris: Les éditions de Minuit, 1982, 243 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN DIALOG EUROPEAN ȘI UNIVERSAL PRIN VALORI, PERSONALITĂȚI, INTERRELAȚII

CZU:821.135.1-1(478).09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.21>

ION VATAMANU: POEZIA PULSAȚIILOR VEGETALE

Oxana GHERMAN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7366-2599>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Ion Vatamanu: the Poetry of Vegetal Pulsations

Abstract. *The article proposes a hermeneutic approach to the vegetal motifs and symbols in Ion Vatamanu's poetry. The author explores the ideational space of the great themes of the poetry of his times (love, homeland, maternal spirit, death, eternity etc.) and transposes into concrete visual or acoustic, olfactory or tactile images, man's reactions to the greatness of divine creation, the revelation of the macrouniverse pulsating movements reflected in the microuniverse. The system of meanings of the symbolic elements of flora and the phenomenon of cyclical regeneration of living matter configure a new myth of anthropogenesis, based the idea of the vegetable origin of the human being. An impressive range of feelings is reflected in the images that capture the euphonies of nature's metamorphoses. The leitmotif of the leaf, in the creation of Ion Vatamanu, triggers the creative energies, generates the artistic word, the significant nucleus of which concentrates the history of the entire universe becoming.*

Keywords: *poetry, motif, symbol, vegetation, microuniverse, genesis, creation.*

Cuvinte-cheie: *Articolul propune o abordare hermenutică a motivelor și simbolurilor vegetale în poezia lui Ion Vatamanu. Autorul sondează spațiul ideatic al marilor teme ale poeziei epocii (iubirea, dorul, patria, spiritul matern, moartea, veșnicia etc.) și transpune în concretul vizual sau auditiv, olfactiv sau tactil, reacțiile omului în fața măreției creației divine, revelația mișcărilor pulsatorii ale macrouniversului reflectate în microunivers. Sistemul de semnificații ale elementelor simbolice ale florei și fenomenul regenerării ciclice a materiei vii configurează un nou mit al antropogenezei, axat pe ideea originii vegetale a ființei umane. O impresionantă gamă de sentimente se reflectă în imaginile care captează eufoniile metamorfozelor naturii. Laitmotivul frunzei, în creația lui Ion Vatamanu, declanșează energiile creatoare, generează cuvântul artistic, nucleul semnificativ al căruia concentrează istoria devenirii întregului univers.*

Cuvinte-cheie: *poezie, motiv, simbol, vegetal, microunivers, geneză, creație.*

„Venit în poezie din lumea laboratoarelor chimice” (N. Costenco), Ion Vatamanu debuta, în 1962, cu placheta *Primii fulgi*. Tânărul poet se afla la etapa tatonării centrilor sensibili ai propriei interiorități, a profilării și distincției individualității sale artistice. Ispita de a pătrunde tainele ființării, de a trăi revelația sinelui creator, îl va transforma într-un explorator împătimit al metamorfozelor alchimice ale Marii Creații.

Primii fulgi este o carte a trăirilor declanșate de reverberațiile universului în spațiul deschis al sinelui („așa de deschis/ că nu-i loc pentru umbre”, spune autorul). Poemul liminar sondează „amintirea” unei istorii genetice a patimii pentru artă („Și cine și-a atins amnarul/ De inima mea,/ De sar scânteile cântului?”). Versurile de inspirație argheziană („desenam cu unghia/ portrete de cai și mâțe/ Pe huma sobei ...”) evocă imagini nostalgice ale unui trecut aflat în stare de germinare, din care izbucnește cu intensitate prezentul ce atinge razant himerele viitorului („Ori că arde-n sufletul meu/ Focul zărilor noi?”). Aspirația către depărtare și către înălțime a eului liric se concretizează într-un complex sistem de simbolizare (*Băiatul și muntele*, *Cad fulgii* ș. a.). În pofida tonalității juvenile a versurilor și a ingenuității viziunilor, *Primii fulgi* anunță un poet al sensibilității acustice, susceptibil la pulsațiile lumii vegetale. Două laitmotive din cartea de debut se dovedesc a fi, în următoarele apariții, mărci conceptuale ale creației lui Ion Vatamanu: lumina și frunza („Și numai doruri/ De lumină și frunze.” (*Cântul stropilor*)), în semnificațiile cărora se concentrează viziunea autorului asupra ființei și ființării, artistului și artei, micului univers uman și a celui infinit. Prin prisma simbolisticii luminii, poezia va fi supusă unor multiple redefiniri lirice („cal al stelelor noaptea”, „crai nou dimineața plecat”, „fulger pe vreme senină”, „surghiun luminos” (*Poezia*)), peste trei decenii, în cartea cu titlul *Atât de mult al pământului* (1990).

Notele stilistice predominante (sintaxa retorică, minimalismul descriptiv, concentrația formulelor poetice, intensitatea imaginilor) în volumul de debut definesc și versurile din *Monologuri* (1964). *Monologul perechii care dansează* cristalizează percepția erosului ca posibilitate de a intra în consonanță atât cu vibrația trupului și a spiritului ființei iubite, cât și cu ritmicitatea cosmică. Barca e simbolul unității, al întregului erotic ce sincronizează, prin mișcarea corpurilor (legănare pe valuri, vâslire) sub „un cer cu lebede de vise”, stările omului cu cele ale universului. Motivul acvatic depășește semnificațiile tradiționale și se asociază cu totul altor realități. „Zbuciumul mării” este un spațiu al rătăcirilor odiseice care nu se încheie eroic, ci absurd și tragic. Ca o reacție împotriva războiului, *Monologul lui Odiseu* (vol. *La firul ierbii*, 1967) conturează imaginea virilității irosite în lupte, prin vocea răzvrătită a bărbatului care, întors din „rătăcirile de moarte”, nu-și mai găsește în viață nici „Penelopa” și nici „Telemacul cuminte”.

Prin mit, metaforă, simbol, unele (sub)teme din poezia lui Ion Vatamanu devoalează realitățile și problemele timpului. Sunetul uniform al rozătoarelor „de sub podele”, în textul *Șobolanii*, încifrează ideea politicii editoriale *underground*. Într-un grad înalt de ambiguitate, dar cu suficientă forță sugestivă, autorul subtextualizează fenomenul cenzurii: „I-aud cum se revoltă sub podele/ De tot ce-am scris,/ Ei țin sub labe-un manuscris./ Orbiți de foamea ce-i înciudă,/ Rod biata coală de hârtie,/ Sperând și ei c-or fi sătui/ Din poezie”. Imaginea șobolanilor devoratori de manuscrise e o aluzie la activitatea cenzorilor inapți să înțeleagă rostul poeziei, pentru care hârtia scrisă e o posibilitate de „a-și potoli foamea”. În același mod, neliniștea și nesiguranța, sentimentul acut al amenințării în societatea ostilă, al primejdiei care poate veni de oriunde, sunt transmise prin simbolul căsuței de melc din poezia *La mijlocul ierbii*: „Este o viață a mea/ O căsuță de melc/ la mijlocul ierbii//[...] Ce știu eu despre căsuța de melc/ De la mijlocul ierbii?/ Poate trecu pe acolo/ Ast-noapte-o mașină,/ Poate o strivi de acum/ Poate trecu pe acolo/ O cizmă ast-noapte ...”. Viața izolată, închisă în sine și tăcută a omului de artă îl întoarce la condiția primară a existenței, similară celei a melcului din „mijlocul ierbii”, protejat doar de Dumnezeu.

Riscul exprimării libere este sugerat și în poezie *Am scris și am șters*: „Am șters în textul unor flori/ Mi-era teamă de culori/ Zării copacul,/ El purta frunzișul pe pământ/ Și-am vrut să-i spun ceva/ De gură mi se izbi un vânt//[...] Și cuvintele veneau încet/ Ce-am scris cu brațul stâng,/ Am șters cu brațul drept.” Reprimarea libertății de creație se transformă într-un obstacol în comunicarea omului cu creația divină, în raportarea omului, ca ființă vorbitoare, la univers. Sentimentul fricii „de culori” amintește de *Curcubeul* vierean, apărut în aceeași perioadă și din cauza căruia cartea *Trei iezi* (1970) este retrasă din librării și nimicită. Eul poetic este o jertfă a pornirilor contradictorii – de a vorbi și de a se retrage în tăcere. În această stare de sciziune interioară, „două atitudini se pot defini în relațiile poetului cu lumea și cu scrisul: una de afirmare și alta de negare în exprimarea adevărului artistic: ce-i «scris cu brațul stâng» (o sugestie argheziană care nu poate fi tăgăduită, dar nici absolutizată) e șters cu «cela drept»” (Burlacu, 2017, p. 117), remarcă criticul literar Al. Burlacu. Ion Vatamanu transfigurează liric nu doar primejdia pe care o presupune libertatea scrisului, ci și conștientizarea soartei cuvântul poetic materializat pe hârtie.

Versurile din volumul *Liniștea cuvintelor* (1971) readuc în prim-plan tema naturii, ilustrată în tablouri „de sud” sau „de nord”, redată în „registrele verzi” ale peisajelor estivale sau rezonând „melodiilor de încheiere” ale crizantemelor

toamnei. Schimbările ciclice ale vegetației se identifică procesului ontologic – o anevoiasă cale de la întrebări la răspunsuri: „La geamul mai bat, întreb/ La geamul nins aștept un verb ...” (*Contur de iarnă*); „...Și-am scos cu mâinile/ -nghețate,/ Din rea ninsoare,/ Răspunsuri/ Neîntrebat” (*Contur de insomnie*). Lumea este surprinsă în variate „contururi” mișcătoare, curgătoare, în vibrante corpuri cromatice și sonore (*Contur de curgere, Contur de armonie, Contur de adevăr*) al unor intense realități senzoriale.

Ninsoarea este o metaforă a iubirii fulgurante – pe jumătate realitate, pe jumătate vis – și pline de candoare. Un ciclu al poeziei de dragoste se formează în jurul obsesiei unei prezențe feminine pe nume Elena. Femeia este fixată în idealitate, fiind mai degrabă o închipuire, proiecție mintală, halucinatorie, declanșatoare a unor fulminante forțe germinative. Versurile dedicate femeii iau forma unor spectaculoase reverii, concretizându-se în imagini ale elementelor creatoare primordiale (apă, foc, aer, pământ) în toate ipostazele lor, intensificând mișcarea universului poetic.

O altă carte a cântecului cosmic, a orchestrației lumii, este *Ora păsării* (1974). Fermecat de „arta luminii”, poetul tinde să se dăruie în totalitate puterii creatoare a acesteia, să „mărturisească divinele splendori” și să transmită semenilor să urmeze aceeași chemare: „Sălbăticește cuvântul fără tine, poete,/ Iar frunza uită să cânte/ Poete, prin vara toridă/ O pasăre zboară lichidă// [...] Sălbăticește și vinul fără tine, poete,/ Salcâmu-i sălbatic de verde” (*Către poet*). Cântecul frunzei și zborul păsării par a fi create să umple de sens și de frumusețe lumea în care trăiește poetul, să-i mângâie auzul și privirea.

Rostirea este și ea o sonorizare, o trecere a cuvântului din idealitatea cugetului în formele materiei vibratorii: „Te uită: cuvântul în suflet se urcă,/ În frunză (...)// Te uită: poetul moare în cuvânt,/ Iar cuvântul naște cântări” (*Ora păsării*). Pasărea nu este doar un simbol al libertății, al zborului contemplativ, ci și al melodicității creației divine – prin trilul păsărilor natura își cântă propria frumusețe. Versurile sunt impregnate de sunet atât la nivel prozodic („Refrenul primăverii”), cât și la cel al imaginilor auditive (*Clopotele lunii*). Poetul este un receptacol al pulsațiilor intime ale pământului, ale vegetației, în esența cărora își caută propria armonie interioară.

Eul creator retrăiește stările diferitelor vârste, este un „copil al câmpului verde”, care își simte numele în „cântecele ierbii”, dar și un creator devenit (*Verdele poetului*), sensibilizat de cromatica vegetală, or poezia nu-i decât o emanație a naturii, un freamăt al ei. Ideea se concentrează și în textul *Verbele verdei*, în care nuanțele de verde sunt expresii ale „cântării ierbii”, a tot ce prinde rădăcini în țărână, dar și ale ființei umane – toate fiind reflectate în materia sonoră a limbii, verbele căreia sunt pătrunse de „melodia dulce” a ierbii. Fiind însuși „un muncitor al limbii”, așa cum se autodefinește în

Inscripție, Ion Vatamanu își cântă graiul matern (*Cuvintele limbii materne*) și își îndeamnă cititorul să păstreze puritatea vorbirii. Vocea poetului se manifestă ca un spirit protector al limbii materne.

Unele texte reproduc ecourile unor trecuturi îndepărtate (*Legenda Moldovei, Duruitoarea veche, Moldova, mărgea de foc*), aureolând cu un lirism nostalgic, plin de afecțiune, un șir de motive cu semnificații naționale și de imagini picturale ale patriei. Poetul psalmodiază plaiul, baștina și femeia iubită (*Aceste locuri ...*). Câteva idile în vers alb surprind scene din viața câmpenească, în care țărani par niște însușiri ale pământului pe care îl muncesc. Unitatea de neam, prin care se subînțelege nu doar coeziunea dintre oameni, ci mai cu seamă legătura fiecăruia cu pământul natal, este cântată în versuri de un lirism exaltat, cel mai cunoscut poem, cu titlul *Ideal*, fiind dedicat lui Ion Druță. Omul se implantează cu toată ființa în pământul, în pădurile și în cerul patriei sale, iar din conștiința acestei puternice înrădăcinări se naște *Sentimentul de țară*. În spiritul epocii, iubirea de țară se asociază și relației cu ființa maternă, aceste două realități consolidând o forță interioară indestructibilă.

Textele patriotice din *Ora păsării* anticipează, sub aspect tematic și conceptual, poezia din cartea *Atât de mult al pământului* (1990), care promovează ideea unității de neam (*Unire, moldoveni*), în care destinul uman și istoria se împletesc strâns (*Istorie și destin*), evocând originile nației prin figurile tutelare ale spiritualității românești (*Alexe Mateevici pe vechi și pe nou, Gheorghe Asachi, Mihai Eminescu, 1989*) și prin marile idealuri ale epocii (*Libertate*). Din dragostea pentru plaiul natal și grija pentru dăinuirea lui, autorul atinge și teme ecologice: „Dacă vei extermina înfrunzirea pădurilor, va fi nevoie însuși/ să înfrunzești, însetatule ...” (*O mie de dacă, Moment ecologic*). Fiind o „casă de frunze”, patria necesită grijă și protecție.

Pădurea, codrii sunt prezente vii în versul lui Ion Vatamanu. Ele constituie eterul creației care hrănește sufletul poetului (*Pădure*). Omul trăiește, în propriile profunzimi, pulsul vegetativ al pământului natal. Pe de altă parte, relația om-pădure se asociază raportului metafizic om-timp. În comparație cu pădurea, care simbolizează eternul, perpetuarea, veșnica regenerare, frunza semnifică efemerul, noțiune ce chinuie conștiința umană: „Tot așa înainte,/ Într-o chemare de veci,/ Cu o clipă de frunză/ O viață petreci” (*Pădure*). Poezia din *Ora păsării* anticipează volumul din 1977, intitulat *De ziua frunzei*, care va dezvolta o întregă filosofie în jurul motivelor vegetale. Între acestea, „două motive – frunza și pasărea – par să domine scrisul lui Ion Vatamanu, una simbolizând statornicia sufletească, spirituală, cealaltă – cântecul, zborul liber al său” (Vieru, 1977, p. 6), nota G. Vieru în prefața cărții. Autorul sondează, în spațiul ideatic al marilor teme ale poeziei epocii (iubirea, dorul, războiul, patria, ființa maternă, destinul, moartea, eternitatea etc.), noi concepții asupra relației

om-univers, transpunând reacțiile sale afective în fața măreției fenomenelor și diversității formelor naturii. În jurul imaginii regenerării perpetue a materiei vii din textul *Stejarii*, se configurează concepția nașterii ființei umane din formele și din pulsațiile naturii, din „frunzele” și „lăstarii” lumii vegetale. Semnificațiile simbolice ale frunzei creează un alt mit al antropogenezei.

Frunza, în creația lui Ion Vatamanu, este simbolul cuvântului artistic, nucleul căruia conține istoria devenirii întregului univers. Poezia *Și-am zis frunză* surprinde etapele esențiale ale vieții umane, marcate prin ceremonialuri populare în care *frunza* este elementul simbolic principal: „Și-am zis frunză de naștere/ Și-am pus frunză-n scaldătoare ...// Și-am zis frunză de iubire/ De mireasă și de mire ...// Și-am zis frunză de-adormit,/ Frunză de pământ iubit ...”. Înfrunzirea marchează atât procesul revitalizării, cât și cel al despărțirii și morții. Înverzirea formează un contrast puternic pentru sentimentul pierderii unui om drag (*La sosirea frunzei*), trecerea în neființă fiind fixată în imaginea îngălbenirii și căderii frunzelor (*Palate de frunze, Monumental final cu frunze*). Moartea și reînvierea sunt privite ca două fațete ale aceluiași fenomen, exact ca în străvechile credințe populare, dar și în cele religioase, în care Paștele Blajinilor (când se deschid Porțile Cerului și duhurile revin între oameni) este sărbătorit primăvara. La Ion Vatamanu, simbol al acestor credințe este creanga de soc, care înfrunzește prima (*Frunză de soc*). Gândul la moarte este acceptat cu seninătatea strămoșilor care credeau în regenerarea omului într-o altă formă vie: „Vă las să m-așteptați din nou în primăvară,/ Sosind pe muguri noi, îndrăgostit de țară ...” (*Cu-ntâia frunză de toamnă*). Metamorfoza trupului uman după moarte în vegetație formează axul ideatic al poemului *Era timpul grăbit*: „Am desfăcut o brazdă în două/ Și-n târziul acela am întrebat:/ – Rudele mele pe unde-s?// – În coroană de pom,/ În fiecare frunză – câte un om ...”, sugerând faptul că unitatea unui neam sfidează legile Marii treceri, familia fiind întregul ce perpetuează dincolo de moarte.

O multitudine de nuanțe de verde sunt reflectate în diverse formule lirice: „Iar pe la noi stejarul nu-i așa de verde,/ Mai mult pământ, probabil, stă în frunza lui” (*Stejarii*); „Ce-i în firul cel de iarbă că-i așa de verde?/ E un cântec, draga mea, ce se cântă repede.” (*Cântec*). Culorile plantelor și cele ale florilor se asociază unor stări: „Nu poate fi umilită floarea-soarelui,/ chipul ei galben,/ încununat de galbene vești ... (*Ție-ți zic*). Intensitatea culorilor se exprimă metaforizat: „Ud e focu-n trandafir.// Că și-un trandafir se-arată/ Cu lumina purpurie/ Și-i luminează legănată,/ Ca și-un vânt ușor adie ...” (*Peisaj cu lumină legănată*). Imaginile peisagistice care reproduc configurația copacilor, împrumută individualitatea lor vegetală. „«Verdele nesfârșit» simbolizează permanența formelor și a forțelor naturii, veșnicia ierbii, a mării, renașterea lor

continuă în opoziție cu nimicnicia destinului uman.” (Anițoi, 2017, p. 182), observă cercetătoarea Galina Anițoi. Bioritmul vegetal, surprins prin nuanțele verdelui, se află în consonanță cu fazele existenței umane.

Motivul frunzei se asociază frecvent unor imagini sonore, cel mai frecvent cântecului („Am auzit în codru: a răsunat un cânt,/ Ori a căzut o frunză și rândul mi l-a frânt?”), unor sunete stridente („pe când în coroanele pomilor/ se îngrămădiseră stoluri de vrăbii ciripitoare,/ care îmi ciripeau gândirea ...” (*Valoarea sentimentului X*) sau celor de liniște profundă, răscolitoare (*Plantă de aloe*). O impresionantă gamă de sentimente umane se exprimă prin pulsațiile vitale ale plantelor: durerea și conștiința morții („Durerea-și pune sufletu-n frunze,/ Copacul își scutură morțile jos ...”), golul și singurătatea („Pe poarta povârnită de vânt, la întâmplare/ Crește mușchiul și ierburi sălbatice./ De parcă mort e și sufletul pietrei/ De-o-ndelungă și dureroasă uitare”), liniștea interioară („M-a ajutat, spun drept, acasă la fereastră/ Un aer cu măslini ce-l miroseam în pace”), melancolia („Pentru că m-am îmbogățit cu o frunză/ Toamna devreme în vânt”), dorul (“... Mă cheamă/ floarea de măr în primăvara asta ...”) și, desigur, cel mai înălțător dintre sentimente – dragostea. Femeii iubite i se creează portret vegetal. *De ziua frunzei* este o poezie de dragoste, în care chipul femeii este conturat prin asocieri cu procese și fenomene ale naturii: „Când tu, înfrunzită,/ Plină de vânt,/ Orice ai spune/ E tot jurământ./ Când știu a te crede/ Ruginie sau verde./ Când ești toată din frunze –/ Ochii și buzele ...” Asemeni frunzelor, trupul iubitei este o lucrare divină extrem de fragilă, dar plină de viață; e un întreg care asimilează afecțiunea, se hrănește din lumina și căldura dragostei.

Erosul se definește prin legătura organică a plantelor cu pământul în care își adâncesc rădăcinile, din care se hrănesc și datorită căruia se înalță spre cer: „Te lăcomesc, iubito, cu lăcomia/ Cu care grâul lăcomește câmpia” (*Te lăcomesc*). Cromatica vegetală constituie o paletă de portretizare a iubitei („Tace gura ta ca un bujor scuturat”) și semnifică diferite niveluri de intensitate a afectivității. În genere, „întreaga poezie a lui Vatamanu – de la *Primii fulgi* încoace – va căuta să surprindă, într-un chip aproape fragmentar, mozaical, momente ale acestor stări esențiale, dialectic asociate într-un portret al trăirilor” (Cimpoi, 1994, p. 102), remarcă redevabilul critic Mihai Cimpoi.

Măslinul oglindit (1983) cântă existența omului de la sat, care trăiește în mijlocul universului vegetal. O parte dintre texte, cu nume de țărani drept titlu (*Tudora*, *Fotea muzicantul*), reprezintă portrete lirice, pline de emoție, altele, preluând prozodia populară, ritmul bocetului, baladei (*Drăgaica*), îmbogățesc motivele folclorice cu noi conținuturi semnificative. „Monologic și, pe alocuri, baladesc, poetul cultivă un fragmentarism în care unii au văzut, imediat, emblema modernității. Dar credincios rădăcinilor (rurale), cinstind statornicia

sufletului și, pe de altă parte, iubind zborul (liber), Vatamanu încearcă o învăluire interogativă pentru a palpa esențele, pentru a găsi o cale de acces spre starea poetică (permanentizată), văzută – deopotrivă – ca spor cognitiv și câmp emotiv. În această „scară de trăiri”, pasionată de ceea ce poetul denumea „perindare imaginativă”, definirea ideii, ținutirea ei (vremelnică și părelnică) naște un cuplu antagonic, polarizând ființa” (Rachieru, 1996, p. 492). *Balada cânepei* desfășoară procesul de metamorfoze ale acestei plante de la înflorire până la transformarea ei în țesătură, împletind în acest proces viața satului. Ființa vegetală se asociază celei umane. Fragilitatea plantelor amintește de vulnerabilitățile existenței omului (*Peisaje cu flori de măzăriche*). Ca și omul, planta își conține trecutul și viitorul, neamul întreg în interior, în propria semință.

Ideea obsesivă a vieții ca traseul interogativ, impusă în placheta de debut, este reluată peste câteva decenii. Cartea *Dimineața mărului* (1986) cuprinde versuri interogativ-meditative ce deschid un dialog creativ cu cititorul, un dialog al revelațiilor. Ion Vatamanu se manifestă ca „poet de meditație lirică, inspirat de anxietatea ce-l paște în lumea contemporană” (Meniuc, 1967, p. 5), notează G. Meniuc. La extremitatea stărilor poetice este extazul conștientizării împlinirii, al creației, prin rod, stare ce generează textul *Dimineața mărului*. Neliniștea de a fi sesizat, în frumusețea mărului copt care preschimbă dimineața într-o sărbătoare a sufletului, este egală pietății în fața desăvârșirii divine. Starea de revelație în fața macrouniversului reflectat în oglinda microuniversului este axul poeziei *Ploaia și frunza*, care descoperă afinitatea între sensibilitatea umană față de fenomene și cea a frunzei.

Ființa vegetală nu este doar sursa de inspirație a creatorului, ci și resursa materiei din care se produce cartea: „O carte nu e altceva decât/ moartea unui copac/ Hârtia pe care scrii a avut cândva frunze verzi,/ acum are cuvinte ...” (*O carte ...*). Creația literară este un flux continuu care transformă viața în moarte și invers, atât la nivelul abstract, al ideilor, cât și al concretului fizic.

Marcate de sentimentul unei profunde deziluzii, al tragismului existențial, versurile din curpinsul volumului *Atât de mult al pământului* (1990) transmit, într-un variat diapazon stilistic și prozodic, zbuciumul sufletesc al omului în miezul unei lumi alterate, ostile, pline de falsitate și ipocrizie, o lume a umbrelor care apasă pe suflet, a „cuvintelor rănite”, de suferința cărora poetul își caută un remediu: „M-ar lecu o iarbă,/ o verde iarbă .../ Aș împărți cu ea din oboseli/ și i-aș lăsa tăcerile ce m-au cuprins/ – un cârd pe-un șes întins/ (...) M-ar lecu, eu cred,/ o apă, un izvor,/ ce curge încetișor/ în lumea lui,/ numai a lui/ (...) M-ar lecu cu sfatului lui/ primăvărat/ și vechiul măr cu fructe dulci de vară,/ cărui i-aș cere să nu moară/ căci morți destui în lume am văzut .../ (...) M-ar lecu, mi-ar fi

de-ajuns,/ sosirea unei păsări călătoare/ m-ar lecui cu ce-a văzut/ trecând în zbor o mare ...” (*Remediu*). Ca răspuns la ecoul propriilor adâncimi sufletești (*Țăranul din mine*), din sete de firesc, de sinceritate și simplitate, poetul tinde să se retragă din lumea bolnavă (a „adevărului pe dos”, a măștilor, a insomniilor și întrebărilor fără răspuns) pe care a construit-o omul, pentru a-și recăpăta forțele în mijlocul lumii create de Dumnezeu.

Creată într-o formulă de sinteză a liricii meditativ-confesive cu epicul baladesc, poezia lui Ion Vatamanu criptează, în straturile semnificante ale motivelor, simbolurilor, imaginilor lumii vegetale, o concepție inedită asupra individualității creatoare, cuvântului artistic, destinului uman, raportării omului la univers, iubirii, suferinței, a morții ca perpetuare etc. Ritmurile pulsatorii ale vegetației sunt, în percepția autorului, o sursă inepuizabilă a energiei vitale, a regenerării interioare, natura constituind un spațiu de refugiu și de reculegere pentru ființa umană, o zonă de rezistență a spiritului la efectele secundare ale evoluției culturii materiale.

Referințe bibliografice:

1. ANIȚOI, Galina. Simbol și simbolizare în poezia lui Ion Vatamanu. În: *Limba română*, 2017, nr. 2 (238), p. 180-188.
2. BURLACU, Alexandru. Ion Vatamanu: poezia ca experiență și experiment. În: *Akademos*, 2017, nr. 2, p. 115-119.
3. CIMPOI, Mihai. Ion Vatamanu. În: *Glasul Bucovinei*, 1994, nr. 3, p. 100-106.
4. COSTENCO, Nicolai. Prefață la vol. *Primii fulgi*. Chișinău: Cartea moldovenească, 1962, 68 p.
5. MENIUC, George. Prefață la vol. *La mijlocul ierbii*. Chișinău: Cartea moldovenească, 1967, 66 p.
6. RACHIERU, Adrian Dinu. *Poeți din Bucovina*. Timișoara: Helicon, 1996, p. 490-492.
7. VATAMANU, Ion. *Atât de mult al pământului*. Chișinău: Hyperion, 1990, 123 p.
8. VATAMANU, Ion. *Nimic nu-i zero* (selecție de A. Suceveanu). Chișinău: Litera, 1998.
9. VIERU, Grigore. *Cine iubește până la capăt*, Prefață la vol. *De ziua frunzei*. Chișinău: Editura Literatura Artistică, 1977, p. 5-6.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

**PERSONAJUL TRANZIȚIEI. DRAMA EMIGRANTULUI
ÎN ROMANELE *FETIȚA CARE SE JUCA
DE-A DUMNEZEU* DE DAN LUNGU ȘI *TÖTENTANZ
SAU VIAȚA UNEI NOPTI* DE CLAUDIA PARTOLE**

Galina ANIȚOI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3166-1472>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

**The Character of the Transition. The Drama of the Emigrant
in the Novels *Fetița care se juca de-a Dumnezeu* by Dan Lungu
and *Tötentanz sau Viața unei nopți* by Claudia Partole**

Abstract. In this article, the author discusses the drama of the emigrant in the novels „Fetița care se juca de-a Dumnezeu” by Dan Lungu and „Tötentanz sau Viața unei nopți” by Claudia Partole, one of the hypostasis in which the character of the transition appears. The subject is approached through the prism of transitology, starting from the idea that the phenomenon of emigration is one of the secondary effects of the transition from the communist totalitarian regime to democracy. We proved that the writers manage to translate into disturbing pages the terrible, shocking trials experienced by a good part of our compatriots who went to earn a penny far from home. The novels reveal the consequences of the exodus which proved to be painful, traumatic, devastating, capable of mutilating souls, dehumanizing the being.

Keywords: post-communist, transition, family, literary character, emigration, Romanian prose.

Rezumat. În acest articol, autoarea pune în discuție drama emigrantului în romanele „Fetița care se juca de-a Dumnezeu” de Dan Lungu și „Tötentanz sau Viața unei nopți” de Claudia Partole, una din ipostazele în care se înfățișează personajul tranziției. Subiectul este abordat prin prisma tranzitologiei, pornind de la ideea că fenomenul emigrației reprezintă unul dintre efectele secundare ale tranziției de la regimul totalitar comunist la democrație. Am demonstrat că scriitorii reușesc să transpună în pagini tulburătoare încercările cumplite, zguduitoare pe care le-au trăit o bună parte din conaționali noștri plecați să câștige un ban departe de casă. Romanele dezvăluie consecințele exodului care s-au dovedit a fi dureroase, traumatizante, devastatoare, de natură să mutileze suflete, să dezumanizeze ființa.

Cuvinte-cheie: tranziție postcomunistă, familie, personaj literar, emigrație, proza română.

În societatea noastră, fenomenul emigrației a produs o dublă suferință: pe de o parte, e vorba despre copiii rămași singuri acasă, a căror dramă am încercat s-o elucidăm într-un alt articol (Cf. Anițoi, 2022), iar pe de altă parte, trăită cu aceeași intensitate, dacă nu chiar într-un grad mai mare, se impune, cu puterea evidenței, drama adulților nevoiți să apuce calea pribegiei în căutarea surselor de existență și a unei bucăți de pâine pentru cei apropiați sau pentru a scăpa de datorii. Disperați, rămași fără un loc de muncă sau ajunși să trăiască la limita subzistenței din venituri mizere, pierzându-și rostul și reperatele într-o lume tot mai debusolată, nesigură și copleșită de crize, neîntrezărind niciun fir de lumină în întunecosul, apăsătorul și nesfârșitul tunel al tranziției posttotalitare spre o viață mai bună, oamenii și-au îndreptat privirile spre zările străinătății, spre un „tărâm al fericirii” din Vest, acolo unde își vedeau realizată dorința de a găsi o posibilitate pentru „a asigura un trai decent familiei, inclusiv de a oferi copiilor un nivel sporit de educație” (Cenușă, 2021, p. 82).

Realitatea nemiloasă a tranziției postcomuniste „a brăzdat” adânc sufletul celor alungați de sărăcia din țara lor, căci consecințele exodului s-au dovedit a fi dureroase, traumatizante, ireversibile: sate pustiite, familii dezbinat, destine mutilate, conștiințe dezumanizate, identități pierdute etc. Străinătatea s-a revelat, și ea, „amară”. Românii (inclusiv cei din Basarabia), abandonând diverse profesii în țara de baștină, au fost nevoiți să accepte munci la negru, munci dintre cele mai umile, asumând-și, într-un fel, condiția de sclavi.

Literatura – „un organism viu” (Pavlicenco, 2002, p. 3) –, atentă la toate convulsiile, nevrozele și problemele fundamentale ale vieții sociale, a prins în reflectoarele sale și fenomenul exodului populației, „cea mai bulversantă și mai dramatică experiență colectivă de după 1990 încoace” (Crudu, 2011, p. 192). Unii scriitori au reușit să transpună în pagini de-a dreptul tulburătoare încercările cumplite, zguduitoare pe care le-au trăit o bună parte din conaționalii noștri plecați să câștige un ban departe de casă.

Fetița care se juca de-a Dumnezeu e romanul lui Dan Lungu care tratează tema emigrației din ambele perspective: a copilului – Rădița – lăsat în grija bunicilor și a mamei – Letiția – plecată la muncă în Italia, pentru ameliorarea situației financiare a familiei. Ambele sunt marcate de această separare impusă de împrejurări și suferă cumplit.

Oricât de greu i-ar fi, oricât de tare ar apăsa-o dorul de casă, de copii, Letiția e conștientă de necesitatea sacrificiului pe care-l face pentru cei dragi și suportă cu răbdare și stoicism despărțirea: „Din senin, se iveau momente, ca acela, când ar fi lăsat totul baltă și s-ar fi întors acasă, să o pieptene îndelung pe Rădița și să sporovăiască verzi și uscate. Asemenea vârtejuri emoționale o răscoleau toată. Și-a încheștat maxilarele ca să stăvilească lacrimile” (Lungu, 2016, p. 47).

În Italia, Letiția îngrijește de Nona, o bătrână ajunsă în scaunul cu rotile. Îndeplinește și alte munci în casa familiei care i-a oferit și adăpost: gătește, spală, calcă. Încearcă să fie mulțumită de puținul pe care îl are și face totul cu responsabilitate și conștiinciozitate, căci soții Bosse „sunt punctuali cu banii, o plătesc bine și nu i-au vorbit urât niciodată, ceea ce, din câte a înțeles printre românii cu care a reușit să mai vorbească, înseamnă maximum de condiții” (*ibidem*, p. 25).

Cum străinătatea se lasă greu (sau aproape deloc) îmblânzită, adaptarea devine un proces îndelungat și chinuitor, amplificat de sentimentul singurătății, al izolării și de dorul neostoit de casă și copii: „Prima lună a fost îngrozitoare, nu era nici în România, nici în Italia. Dimineața sărea din pat cu certitudinea că trebuie să o pregătească pe Rădița pentru școală și se trezea într-o casă străină, unde trebuia să prepare micul dejun pentru doi necunoscuți care vorbeau într-o limbă pe care abia o înțelegea” (*ibidem*, p. 43).

Suferința profundă pe care o trăiește Letiția (și toți cei aflați în aceeași situație ca ea) se naște din conștientizarea condiției sale de om sărac, împovărat de datorii, cu un salariu de mizerie, într-o țară în care nu se întrezărește, cel puțin deocamdată, nicio perspectivă de îmbunătățire a situației financiare. Soțul ei, Vali, care a ajuns șomer, nu-și poate găsi un nou loc de lucru. Fost inginer, acesta nu-și dorește să presteze alte munci. Lipsa cronică a banilor o aduce pe Letiția în pragul disperării. Singura soluție pe care o găsește e să plece peste hotare, pentru o perioadă de timp, să câștige acolo bani, ca să poată trăi și ei „ca lumea”.

Atunci când primește plicul cu prima ei remunerare de la doamna Bosse, simte că o copleșește un amalgam de emoții intense – revelație, tristețe, bucurie: „Erau mulți. A apucat-o un soi de euforie. O lua cu amețală. Pentru banii ăștia ar fi trebuit să muncească jumătate de an în România. Apoi a cuprins-o o stare stranie de tristețe, îi venea pur și simplu să plângă. Nu-și putea stăpâni ceva ca o durere adâncă, o melancolie fără obiect precis” (*ibidem*, p. 44).

Plicul cu bani mulți stârnește o adevărată furtună în sufletul ei. Nu avusese parte vreodată de asemenea sume. O încearcă sentimente de milă și furie pentru condiția în care a ajuns, pentru remunerarea inechitabilă care se face în țara ei, pentru sărăcia în care trăiesc părinții, colegii, semenii săi: „Își plângea și de milă, pentru anii în care muncise pe mai nimic în România. Deodată, acest plic îi arăta că dusese o viață de sclav, de larvă, de bou în jug. Plângea pentru bucuriile pe care le ratase, pentru viața pe care o pierduse, pentru lipsa de orizont cu care o sufocase sărăcia. (...) Plângea de bucurie că a ieșit din acea situație și de teamă că se poate întoarce oricând (...) Plângea pentru că i se părea nedrept ca unii să câștige atât de ușor banii și alții atât de greu pentru aceeași muncă. Plângea de mila părinților, a colegilor și a tuturor celor care se chinuiau cu un salariu de mizerie și care nu vor afla niciodată ce înseamnă

să trăiești decent. Plângea pentru că nu i se părea corect ca unii să se nască în România și alții în Italia, Spania sau America. Simțea în plicul acela dovada unei nedreptăți a cărei adâncime nu o intuise niciodată, ca un hău din care ecoul nici unui strigăt nu se putea întoarce” (*ibidem*, p. 44-45).

În cele din urmă, Letiția se resemnează înțelegând că nu există o altă posibilitate pentru a-și scoate familia din impasul financiar în care s-a pomenit. Poartă o luptă deloc ușoară cu sine pentru a-și reprimă emoțiile și continuă să muncească. Nu-și permite să cheltuiască mult pentru propriile necesități. Le trimite celor de acasă cu regularitate anumite sume, ca ei să nu ducă lipsă de nimic. Restul banilor îl adună pentru timpul când va reveni în sânul familiei și vor putea avea cu toții o viață decentă, fără lipsuri. Să adune bani pentru timpurile bune, când vor putea locui cu Vali și fetele lor din nou în apartament, așa ca odinioară, era singura ei dorință, singurul ei motiv care o făcea să stea în Italia, să tot amâne revenirea, în ciuda rugămintilor și lacrimilor Rădiței, să se mențină pe linia de plutire și să-și facă planuri de viitor. Dar și singurul gând care-i alina mâhnirea: „Îi plăcea ca seara, în liniște, să-și facă planuri cu banii, pentru că astea dădeau sens oboselii amare, durerii de spate și singurătății” (*ibidem*, p. 45).

Cu toate acestea, cu fiecare zi petrecută departe de cei dragi, simțea cum i se strecoară în adâncul ființei un vag sentiment de neliniște, o bănuială că se întâmplă ceva în familia ei. Ceva ce o tulbura și îi adâncea rana sufletească, îi accentua suferința. Nu-i dădea pace gândul că, în ultima vreme, soțul ei părea schimbat. Vali se mutase, împreună cu fiica lor mai mare, la apartament. Nu-și găsisese încă un loc de muncă, dar nici nu-și căuta. Letiția îl simțea tot mai înstrăinat, tot mai distant. Fiecare discuție a lor la telefon se termina cu ceartă. Femeia își dădea seama că starea de lucruri în familia sa luase o cu totul altă turnură, una în defavoarea lor. Nu înțelegea însă cum de s-a ajuns la o asemenea situație și, mai ales, nu înțelegea de ce s-a întâmplat așa, căci ea venise în Italia pentru binele familiei.

Visul ei de a aduna bani mulți și a se întoarce acasă unde vor trăi cu toții mai bine decât înainte începea, ușor-ușor, să se clatine. O copleșea tristețea, căci se vedea neputincioasă în fața unor asemenea împrejurări: „Cu banii era ceva mai bine, dar familia îi putrezea, începea să miroasă a hoit. Nu mai aveau datorii la asociație, asta era marea lor izbândă. Copiii mâncau mai bine, se ocupa bătrâna. Ea se simțea tot mai istovită. Nu numai de muncă, ci mai ales că nu vedea nici o ieșire...” (*ibidem*, p. 131).

Drama Letiției se acutizează odată cu conștientizarea sentimentului de înstrăinare și îndepărtare care vine din partea familiei. Cu excepția Rădiței, nimeni, se pare, nu-și dorește ca ea să revină acasă. Le convine tuturor ca ea să mai stea în Italia. S-au obișnuit, într-un fel, cu absența ei și cu banii pe care li-i trimite, căci cheltuielile lor tot cresc. Femeia nu admite gândul că sacrificiul ei

ar putea fi în zadar. E prea mare prețul pe care-l plătește pentru acest sacrificiu: tinerețea care trece, ofilindu-i trupul, lipsa căldurii și mângâierii bărbatului său, suferința mezinei, care, în ultima vreme, refuză să mai vorbească cu ea etc. Cu atât mai mult cu cât ea a ajuns să muncească în străinătate nu de dragul său, ci pentru a le oferi tuturor celor din familie o situație materială mai bună: „Venise să rezolve o problemă a tuturor și acum rămăsese singură cu ea, restul își croiau noi planuri. Numai să poată munci în ritmul în care ei visează, surâde ea amar” (*ibidem*, p. 180).

Povestea de viață a Letiției, transpusă în modul care dezvăluie talentul lui Dan Lungu de a sonda adâncul sufletesc feminin întru a-i revela tensiunile și crispările deopotrivă cu neliniștile materne, este expresia destinului tuturor femeilor obligate de condiții sociale vitrege să plece în lume pentru a scăpa de sărăcia posttotalitară.

Și personajul Claudiei Partole din romanul *Tötentanz sau Viața unei nopți* oglindește „îmagea pribeagului, gonit de sărăcie, plecat în lume și, astfel, supus unei experiențe acut transformatoare” (Corcinschi, 2021, p. 16).

Problematica în baza căreia se țese pânza narativă a romanului este aceeași cumplită dramă a emigrării cauzată de penurie. Spre deosebire de Dan Lungu, Claudia Partole, prin vocea personajului narator, reliefează și cealaltă fațetă – întunecată – a acestei experiențe cutremurătoare: fenomenul migrației ilegale. Este zugrăvit aici întreg procesul de evoluție a exodului masiv al basarabenilor: de la cauzele care l-au determinat, traseele grele, chinuitoare și, uneori, în condiții de neimaginat pe care le parcurg cei disperăți să ajungă peste hotare, până la consecințele traumatizante, devastatoare, de natură să mutileze suflete, să dezumanizeze ființa.

Protagonista romanului e o fostă actriță, ajunsă în Italia pentru a scăpa de datoriile acumulate și a-și putea întreține, în continuare, familia. Menajera este nevoită să privegheze o noapte întreagă la căpătâiul defunctei Emili, italianca de care îngrijise, fiindcă nu avea unde să se ducă în plină noapte, rudele bătrânei urmând să vină abia a doua zi, spre dimineață. Ca să scape de teroarea fricii care îi dă târcoale într-o asemenea situație extremă, femeia se dedă unui exercițiu salvator de retrospecție. În acest fel, din rememorările sale aflăm despre viața-i zbuciumată, a ei, dar și a altor „nefericiți ca de alde dânsa” (Cârchelan, 2011, p. 4).

Naratoarea Claudiei Partole a ajuns în Italia împinsă de sărăcie și imposibilitatea de a-și găsi un alt loc de muncă în R. Moldova, după ce trupa de teatru în care activase ani de zile se desființase. Decizia i s-a dat greu. Suferea de la gândul că nu se mai regăsește în aceste vremuri tulburi, care „păreau atât de promițătoare la început!” (Partole, 2011, p. 54), într-o lume care parcă o luase razna, pierzându-și toate reperele morale. Era o suferință la limită cu disperarea: „A fost un drum lung. Un drum al disperării. Mi se părea

că mă duc alungată de acasă și că în țara mea nu mai încap, nu mai am loc, nu mai trebuieșc nimănu. (...) De ce, mă întrebam, de ce eu a trebuit să mă pornesc în lume? (...) De fapt, ce sau cine m-a pornit în lume? Întăi de toate, am înțeles că nu mai pot să mă descurc (financiar) lângă ai mei. Neputința de a înfrunta greutățile, dar și disperarea în fața acestor greutăți, m-au făcut să aleg drumul străinătății” (*ibidem*, p. 32).

Conștientizând faptul că propria țară nu este capabilă să-i ofere posibilități reale pentru a-și îmbunătăți condițiile materiale, nici măcar să-i asigure minimumul necesar pentru o viață modestă, femeia își asumă riscul unui drum „spre *nu știu unde*” (*ibidem*, p. 46). Călătoria aceasta istovitoare, pe parcursul căreia întâlnește diferiți oameni și află, fără voia ei, diferite istorii, una mai tulburătoare decât alta, cu privire la exodul moldovenilor care lasă în urmă sate pustii și familii dezbinat, îi servește prilej să reflecteze îndelung la condiția în care a ajuns, la destinul neamului său vitregit de soartă, lăsându-i, în același timp, o infimă speranță de revenire acasă, în locurile pe care le observa din mersul microbuzului, în încercarea de a le impregna pe retina memoriei. O nedumerire și discrepanța dintre ceea ce lăsa în patria sa și ceea ce găsea dincolo, cu toate că nu se schimbau semnificativ configurațiile de spațiu. Singurul gând cu care s-a consolată întotdeauna a fost că, cel puțin, a avut norocul să nu fie nevoită să traverseze clandestin granițele: „Drumul spre străinătate a fost lung, anevoios, obositor, cu tot felul de întâmplări și lume diferită. Zi și noapte mă uitam prin geam (nu puteam nici să ațipesc!), încercând să rețin în memorie anumite locuri din peisaj, de parcă aveam să revin pe același drum pe jos, singură, și aș fi avut nevoie de cât mai multe puncte de reper. Cel mai impresionant mi s-a părut faptul că, deși nu am trecut sub un alt cer și nici pe un alt pământ n-am pășit, vedeam o diferență tot mai evidentă, mai uluitoare (despre care auzisem, dar nu-mi venea a crede). Și, slavă Domnului, n-a trebuit să trec pe furiș frontiere, așa cum au făcut-o atâtea femei pe care le-am întâlnit mai apoi” (*ibidem*, p. 72).

Semnificativă în acest context al abordării emigrării ilicite, despre care am punctat mai sus că ar fi una din calitățile romanului, este secvența care relatează istoria profund cutremurătoare, halucinantă, incredibilă a unei femei căzute în prăpastie, istorie pe care naratoarea o află de la o altă emigrantă basarabeancă, ajunsă și aceasta, în Italia, pe căi ascunse, într-una din zilele când se afla în parcul de la periferia orașului V.: „Mi-au rămas fixate în memorie cele povestite de o doamnă de la *nordul țării*, cum îi plăcea ei să se prezinte: «Sunt de la nord, unde toți ca unul sunt gospodari!» Povesti odată, când eram în așteptarea *spargerii* târgului, cum a ajuns în Italia: venise clandestin, mergând prin munți, trecând peste prăpăstii. N-a crezut că va scăpa cu zile! Ore în șir au mers (de multe ori desculț, ca să nu facă zgomot), au mers după niște însoțitori dubioși, străbătând hățișuri, pe cărări înguste, lipiți de stânci, ferindu-se să-și

arunce privirea în jos, în prăpăstii, unde, ca o gură căscată de fiară uriașă, se deschidea hăul. Atunci, zise femeia, s-a gândit (dar i se spulberă curând acel gând!), că mai bine mânca pesmeți acasă la ea și nu se pornea pe drumuri necunoscute. A fost martora căderii în prăpastie a unei femei tinere (chiar sub ochii ei s-a rostogolit), dar nimeni n-a îndrăznit să coboare s-o scoată. Poate nici n-ar fi putut, dar nici n-a încercat nimeni! Toți au tăcut și fiecare s-a gândit la sine, la norocul de a nu fi el cel căzut și părăsit. Dar, să fi vrut chiar s-o ajute careva, n-ar fi reușit, ar fi trebuit să rămână și el acolo printre stânci, pradă fiarelor. Au mers cu toții mai departe. Iar glasul celei rămase în prăpastie, strigătele eiperate i-a petrecut până hăt în vârful muntelui. Poate ecoul o fi purtat glasul nenorocitei? Strigătul l-o fi repetat ca pe un blestem, ajungându-i din urmă pe tovarășii de drumetrie ai femeii. Dar poate o fi rămas întipărit glasul care cerea ajutor mai mult în memoria celei care povestea întâmplarea. Zicea că în fiecare seară aude chemarea agonică a femeii: «Vă rog, nu mă lăsați! Am trei copii! Vă rog! I-am lăsat cu o mamă bătrână! Vă ro-o-o-og...»” (*ibidem*, p. 86). Fragmentul semnalat, de un realism zguduitor, reliefează dimensiunea tragică a fenomenului migrației din perioada tranziției posttotalitare: sărăciți, mânați de nevoi, în disperare de cauză, oamenii fac sacrificii enorme, recurg la diferite modalități, ajungând până la a-și pune viața în pericol sau chiar plătind cu ea, doar să-și poată soluționa problemele de ordin material.

În romanul său, Claudia Partole întoarce fenomenul emigrației pe toate părțile, examinându-l minuțios și ilustrându-l grăitor prin intermediul a mai multor istorii de viață – unele povestite sumar, dar toate triste și dureroase – ale celor plecați peste hotare: naratoarea; Nely, prietena acesteia, ajunsă victimă a traficului; cei doi bărbați, angajați la grădina zoologică din Moscova, unde li s-a propus unuia să fie leu, altuia – tigru (din lipsă de alte „posturi”), ei acceptând doar pentru că li s-a promis „câteva sute de dolari, și mâncare, și un culcuș...”” (*ibidem*, p. 77); vecinul de alături al naratoarei, care, atunci când șoferul a oprit pentru a alimenta mașina, dar și dându-le pasagerilor răgaz pentru a-și potoli foamea, a întrebat, cu glas sugrumat, dacă nu li se dă bani pentru mâncare, întâmplare ce stârni în sufletul fostei actrițe un puternic sentiment de milă, făcând-o să strecoare, înainte de a coborî, în buzunarul tânărului zece euro; Țicnita, numită și Tribuna, femeia care, înnebunind după mai multe necazuri suportate, umbla prin parc strigând în gura mare.

Unul din aspectele care merită atenție ține de reflecțiile personajului narator cu privire la înnoirile vremii, la schimbările impuse de realitatea obiectivă, la speranța oamenilor într-o viață mai bună odată cu prăbușirea regimului. Sub masca fostei actrițe ajunsă menajeră distingem vocea autoarei care, entuziasmată, ca marea majoritate, de transformările înnoitoare promițătoare de libertate și un trai prosper, la începuturile lor, meditează asupra întorsăturii neașteptate pe care au luat-o lucrurile în țara noastră în procesul de tranziție

spre democrație. Metamorfozele care s-au produs nu au îndreptățit așteptările oamenilor, au însemnat mai mult rupturi decât evoluție (Cf. Cenușă, 2021, p. 81). Într-un timp foarte scurt, constată cu amărăciune eroina principală a romanului, unii s-au pomenit putrezi de bogați, pe când ceilalți, reprezentând partea covârșitoare a populației, au ajuns în pragul unei sărăcii profunde: „Bineînțeles că timpurile s-au schimbat și într-adevăr a fost un moment când părea că s-au deschis cerurile, ca la miezul nopții în ajunul Crăciunului, numai că în timp ce marii naivi priveau cu gura căscată așteptând să se desfacă cerul, (...) alții adunau toate bunurile de pe fața pământului. (...) Se produce o separare, o sciziune, o discrepanță fulgerătoare, năucitoare, care se instaurează pe lungă durată. Vai de cei care rămân cu ochii privind spre stele, iar cu mâinile și cu picioarele fluturând în aer! Sunt asemenea celui căzut în fântână. Astfel, m-am trezit și eu într-o bună zi într-o țară (o țară și a mea) populată de oameni foarte bogați și oameni trântiți la pământ de sărăcie...” (Partole, 2011, p. 54)

Femeia cugetă îndelung la cum a fost posibil un asemenea concurs de împrejurări, de vreme ce orizonturile schimbărilor care se prefigurau în această perioadă de cotitură se anunțau benefice pentru toți. Ea lasă să se înțeleagă că primeniile în sistemul social, în ansamblu, s-au impus cu mari inechități, generând crize, sărăcie și suferințe. Polarizarea societății în bogați și săraci, fenomen greu de înțeles și de explicat, constituie efectul secundar cel mai pronunțat al tranziției spre un regim bazat pe democrație și economie liberă, cel puțin în spațiul basarabean. Anume acest fapt de realitate a cauzat exodul masiv al păturii sărăcite a populației, care până în ultimul moment a sperat că starea de lucruri se va îmbunătăți: „Credeam, chiar credeam cu adevărat că se vor schimba toate așa cum le doream noi, cum ar fi trebuit să fie. (...) în timp ce noi (...) ne bucuram că se întrevăd niște zori azurii, promițători, alții se căpătuiau cu de toate, își croiau o pârtie sigură, își cimentau temelia (...). Într-adevăr, trăiam (traversam!) timpuri cruciale, pe care, într-un fel, eu nu le regret! Fusesse, atunci – în anii '90 ai veacului trecut, o clipă ireversibilă de *schimbare la față* a destinului unei lumi întregi, dar și a fiecărui neam luat în parte. Există asemenea fracțiuni de secundă (unice!) în care se pot întâmpla lucruri, într-un fel sau altul, incredibile, ciudate, determinante... E acea scăpărare de timp în care unii se fac bogați, alții, indiferent de statutul social pe care l-au avut, ajung stigmatizați cu cel mai de jos însemn. (...) M-am gândit la acest moment de răspântie fiind acasă, apoi și aici, și acum, ajunsă pe meleaguri străine. De altfel, de la distanță, lucrurile se văd cu mai multă claritate” (*ibidem*, p. 93).

Romanul *Tötentanz sau Viața unei nopți*, în siajul altor texte literare de acest gen, transmite un mesaj foarte clar: responsabilitatea pentru aceste timpuri complicate, când lumea, ajunsă în pragul sărăciei din cauza reformelor prost gestionate, a fost nevoită să plece masiv în Vest, pentru a simți „căldura

bancnotelor” (*ibidem*, p. 112), o poartă guvernării. Demnitarii cărora poporul, lăsându-se convins de retorica acestora, le-a încredințat cârma puterii. Din momentul obținerii statutului de independență și până în ziua de astăzi, la conducerea țării noastre s-au perindat diferite partide constituite, în mare parte, din vechea nomenclatură. Niciunul dintre ele nu a contribuit, cu adevărat, la procesul democratizării statului. În loc să promoveze reforme eficiente care ar fi asigurat creșterea nivelului de bunăstare a populației, cei aflați la conducere, corupți, neprofesioniști, punând în aplicare o practică „vicioasă a aranjamentelor clientelare” (Fruntașu, 2002, p. 361), au urmărit, înainte de toate, consolidarea propriilor puteri politice și acumularea de bunuri. Toate aceste acțiuni/inacțiuni ale „aleșilor poporului” s-au soldat cu nemulțumiri în masă, mari dezamăgiri și neîncredere în instituțiile oficiale. Mai mult de atât, au alimentat nostalgiile multor indivizi care regretau destrămarea vechiului sistem. Acest fapt de tristă realitate constituie, în arealul nostru, unul dintre marile paradoxuri ale tranziției posttotalitare: la baza doctrinelor politice a partidelor (atât cele (neo)comuniste, cât și cele de orientare proeuropeană) nu a stat „binele poporului”, ci interesele proprii și setea de putere și parvenire, fapt care a cauzat încetineala schimbărilor și toate anomaliiile și dislocările parcursului tranzițional.

Dialogul dintre preotul S. și menajeră scoate în relief atât conștiința și comportamentul politic al elitelor incapabile să exercite o bună guvernare a țării în această perioadă complicată a transformărilor și înnoirilor social-economice, să identifice soluții pentru a atenua șocul schimbărilor, cât și orientările și mentalitățile paradoxale ale unei societăți copleșită de crize, obosită de sărăcie, derutată de complexitatea și manifestările contradictorii ale tranziției spre democrație:

„– Doamnă, de ce i-ați ales la cârma țării tot pe acei care v-au închis bisericile, v-au deportat, v-au rupt de la trupul Țării?

– (...) Apropo de întrebarea «De ce i-ați ales?» Cei care s-au dat drept *ai noștri*, zicându-și democrați, câțiva ani buni au terorizat populația neplătind salarii și nici pensii. Vă imaginați? Să te duci la muncă, să-ți faci datoria, dar să nu fii remunerat (!)... Atunci a și pornit exodul și tot atunci oamenii au prins să ofteze: «Înainte era mai bine!» Adică, comuniștii sunt buni!” (Partole, 2011, p. 167-168).

E de notat că, pe lângă cumplita experiență a emigrației pe care continuă să o îndure, societatea basarabeană, spre deosebire de confrății de pe celălalt mal al Prutului, rămâne profund marcată și de problemele conflictelor identitare. Lupta dintre democrați și comuniști, proromâni și proruși alimentează tensiunile din spațiul nostru, tensiuni care, la trei decenii de independență, se mențin la cote înalte, semn că în acest spațiu urgisit de istorie lucrurile nu se vor limpezi cât de curând.

Romanele *Fetița care se juca de-a Dumnezeu și Tötentanz sau Viața unei nopți* problematizează realist soarta personajelor reprezentând drama sfâșietoare a celor emigrați din cauza penuriei posttotalitare. Textele constituie pentru autorii lor (Dan Lungu și Claudia Partole, dar și alții care pun în discuție tematica enunțată) prilej de relatare, prin mixarea secvențelor de realitate cu ficțiunea, a unor istorii de viață marcate de tranziția de la comunism la democrație, dar și de reflecție asupra resorturilor plecării, periplului dramatic prin străinătatea „frumoasă și ademenitoare”, dar „greă, apăsătoare” (*ibidem*, p. 124). Ele fac parte din categoria operelor literare cu dublă miză: documentară și ilustrativă, accentuând, o dată în plus, rolul literaturii ca mijloc de comunicare și sensibilizare. Și cel mai important, romanele pe care le-am analizat mai sus dau seama de calibrul, aspectele și impactul dezastruos al fenomenului emigrației, unul dintre cele mai grave efecte secundare ale tranziției postcomuniste din țările est-europene.

Referințe bibliografice:

1. ANIȚOI, Galina. The lonely children of transition. În: *Journal of Romanian Literary Studies*. Târgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2022, nr. 28, p. 229-235 [online]. Disponibil: <http://asociatia-alpha.ro/jrls/28-2022-Jrls-d.pdf> [citat 29.08.2022].
2. CÂRCHELAN, Dorin. Tötentanz, sau demitizarea ființei umane și a realității. În: Partole, Claudia. *Tötentanz sau Viața unei nopți*. Chișinău: Pontos, 2011, p. 3-14.
3. CENUȘĂ, Felicia. Reprezentări ale tranziției în literatură. În: *EXEGEZE LITERARE (Caietele Sectorului de literatură contemporană)*. Chișinău: Pro Libra, nr. 1, 2021, p. 76-97.
4. CORCNSCHI, Nina. Proza postsovietică din Basarabia. Un posibil profil. În: *EXEGEZE LITERARE (Caietele Sectorului de literatură contemporană)*. Chișinău: Pro Libra, nr. 1. 2021, p. 15-31.
5. CRUDU, Dumitru. Mărturie veridică a fenomenului migrației. În: Partole, Claudia. *Tötentanz sau Viața unei nopți*. Chișinău: Pontos, 2011, p. 192-193.
6. FRUNTAȘU, Iulian. *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)*. Chișinău: Cartier, 2002, 624 p.
7. LUNGU, Dan. *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*. Iași: Polirom, 2016, 353 p.
8. PARTOLE, Claudia. *Tötentanz sau Viața unei nopți*. Ediția a II-a. Chișinău: Pontos, 2011, 208 p.
9. PAVLICENCU, Sergiu. *Tranziția în literatură și postmodernismul*. Brașov: Editura Universității „Transilvania”, 2002, 133 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu”.

CZU:821.135.1-94(478).09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.23>

**„JURNALUL UNUI SCRITOR (1972-2012)”
DE NICOLAE ESINENCU: REPERE IDENTITARE
ALE PERSONAJULUI DIARISTIC**

Inga SOROCEAN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5177-8811>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chişinău

**”A Writer’s Diary” by Nicolae Esinencu: Identity
Markers of the Diary Character**

***Abstract.** “A writer’s diary (1972-2012)” by Nicolae Esinencu represents an interesting case of (re)construction of the self and essential self-definition in relation to external (social, literary, political) and internal (crises, anguish, revelations) events.*

We will follow in the writing the key defining identity markers for the diary character, this narrative self par excellence, from the effort to relive the “first self” related to the symbol of the parental home and the emblematic figures of the parents in the first chapter of the diary, to the attempts of autoscopy and disclosure of the essential self that stems from a reflexive consciousness bent on understanding the world and preoccupied with the national drama (the struggle for the Romanian language, the Latin script, the exit from the administrative tutelage of the Moscow Writers’ Union). Besides these, we will also discover the internal dialogue, the inner turmoil in the later chapters, which configure a search for the essences of the writer in a conflicting relationship with time.

***Keywords:** diary, identity, diaristic self, identity markers, narrative self, reflexive consciousness.*

***Rezumat.** „Jurnalul unui scriitor (1972-2012)” de Nicolae Esinencu reprezintă un caz interesant de (re)construire a sinelui și de autodefinire ființială în raport cu evenimentele exterioare (sociale, literare, politice) și cu cele interioare (crize, angoase, revelații).*

Vom urmări identificarea reperelor identitare definitorii pentru personajul diaristic, acest sine narativ prin excelență, de la efortul de retrăire a „primului sine” raportat la simbolul casei părintești, al figurilor emblematice ale părinților din primul capitol al jurnalului, până la încercările de autoscopie și de dezvăluire a sinelui esențial care decurge dintr-o conștiință reflexivă aplecată asupra înțelegerii

lumii și preocupată de drama națională (lupta pentru limba română, grafia latină, ieșirea de sub tutela administrativă a Uniunii Scriitorilor de la Moscova). Vom insista și asupra dialogului intern, a frământărilor interioare din capitolele ulterioare, care configurează o căutare a esențelor scriitorului aflat într-o relație conflictuală cu timpul.

Cuvinte-cheie: *jurnal, identitate, eu diaristic, repere identitare, sine narativ, conștiință reflexivă.*

Nicolae Esinencu, ultimul reprezentant al generației șaizeciste din literatura basarabeană, s-a impus în conștiința literară a epocii ca un scriitor singular, neconformist și excentric. „Copilul teribil” care nu ezită să arate cu degetul spre „monstruoasa scenă politică basarabeană” (Cimpoi, 1997, p. 207), dobândește rapid o identitate scriitoricească inconfundabilă, ușor recognoscibilă, criticii literari fiind solidari în viziune prin calificativele date: „poetul-scandal” (Țurcanu, 2011, p. 274), scriitor „neclasificabil” (Dolgan, 2011, p. 19), „inconformistul subversiv” (Simuț, 2011, p. 145), „un inconformist pur-sânge” (Dinu-Rachieru, 2011, p. 141).

Apariția volumului „Jurnalul unui scriitor (1972-2012)” reprezintă, din acest punct de vedere, o oportunitate de a descoperi date inedite despre viața personală a scriitorului, care ar putea confirma sau clătina certitudinea cititorului vizavi de cunoașterea totală a unei personalități literare. Realizat în Laboratorul de cercetări literare și bibliografice (LCLB) al Filialei „Onisifor Ghibu” a Bibliotecii Municipale „B. P. Hasdeu”, jurnalul este, așa cum remarcă criticul și istoricul literar Vitalie Răileanu, coordonatorul volumului, „o colecție de gânduri” nedatate, în cea mai mare parte, și aranjate, după principiul cronologic, în opt capitole tematice, fiecare având câte un motou sugestiv. Fuziunea dintre discursul memorialistic și cel diaristic, observabilă din primele pagini, ne dă posibilitatea de a-l recepta ca pe o poveste de viață care are în centru un personaj-scriitor în devenire, o *identitate narativă* înțeleasă ca un caz de *poliidentitate*, o *unitas multiplex* (Dumitru, 2003, p. 168), o construcție „*poli-identitară*” în sensul că reunește în sine mai multe identități: națională, familială, socială, profesională, culturală etc. În contextul demersului nostru interpretativ, vom numi aceste tipuri de identitate *repere identitare* prin care vom înțelege componentele esențiale care asigură coerență și permanență identității personale a eului diaristic. Astfel, vom urmări identificarea reperelor identitare necesare pentru definirea personajului-scriitor Nicolae Esinencu, acest sine narativ prin excelență, de la efortul de retrăire a „primului sine” raportat la spațiul-matrice al casei părintești, până la încercările de autodefinire a sinelui în baza reperelor culturale, profesionale și familiale. Nu vom neglija nici exercițiile de autoscopie și de dezvăluire a sinelui esențial

care decurge dintr-o conștiință reflexivă aplecată asupra înțelegerii lumii și a societății în care trăiește, o conștiință preocupată de drama națională oglindită în eforturile de sfidare a spiritelor libidinoase realist-socialiste din epocă și în aportul personal la recuperarea identității naționale, cu elementele ei specifice (lingvistice, literare etc.).

Capitolul liminar – „Tu-ți legea ta eu de copil” – reprezintă o încercare de aglutinare a primelor date biografice și funciare ale scriitorului. Privirea eului diaristic se îndreaptă melancolic spre timpuri imemorabile, reconstituind din apele tulburi ale memoriei chipul părinților, casa părintească, satul unde a copilărit. Acestea devin primele repere identitare și ființiale ale viitorului scriitor, elementele care îi asigură echilibrul existențial. Casa, ca localizare spațială, locul în care s-a născut și a crescut, depășește cadrul unui topos și devine „punctul de pornire, respectiv de orientare” în spațialitatea numită *lume* (Rotilă, 2016, p. 11). *Acasă* indică un punct generator de identitate, adică de sens, iar întoarcerea *Acasă*, prin exercițiul de rememorare, constituie „încercarea de retrăire a „primului sine”, o căutare a certitudinilor inițiale (naive) în existența sinelui” (Rotilă, 2016, p. 16). Reflecțiile diaristului sunt solid argumentate în acest sens: „A traduce дом (rus.) – casă, înseamnă să traduci numai zămislirea de casă, carcasa, cum s-ar spune, piatră, stuf sau olane și atât. Dar, în imaginația noastră, casă cuprinde mai mult – viața mea, viața mamei, viața tatei, a fraților, copilăria mea și a fiecăruia dintre noi, bucurii și fericiri, războaie și ani de restricție și tot așa ... Dar noi traducem simplu – дом (rus.) – casă. Dar cum rămâne cu restul? Cu viața care curge prin ea?!” (Esinencu, 2021, p. 12).

Pe de altă parte, revenirea la spațiul-matrice, echivalează cu o căutare a sensului existențial și o identificare a locului propriu în societate, capabil să genereze reperatele necesare pentru perceperea și cunoașterea sinelui, dar și pentru păstrarea certitudinii originilor: „Ca să nu-ți pierzi neamul, trebuie mereu să-ți porți rudele cu tine. Fie măcar chipurile lor, datele lor esențiale. Și mereu să le repeți [...]” (Esinencu, 2021, p. 16).

În fine, copilăria este percepută ca un reper esențial în construirea destinului și elementul integrator care asigură coerența sinelui. „Ne sprijinim de copilărie până la adâncă bătrânețe”, recunoaște diaristul (Esinencu, 2021, p. 16). Părinții au o pondere egală în conturarea sentimentului de *Acasă*. Figura maternă asigură armonia și echilibrul în spațiul protector al familiei: „mama era de-o bunătate unică și, dacă n-ar fi fost să ne miște ea, dar noi eram mulți, demult am fi fost prăpădiți” (Esinencu, 2021, p. 12), în timp ce tatăl este perceput de copii ca un mentor care le poate da certitudinea cunoașterii și a inițierii în lumea adulților: „tata, care a făcut două războaie, știa o brumă de rusească, putea să-i răspundă cumva fără prea multă gândire” (Esinencu, 2021, p. 13).

Îmbătrânirea părinților și conștientizarea apropierii inevitabilului sfârșit apasă ca o povară asupra memoriei eului, care încheie primul capitol pe o notă plină de dramatism:

„Mama șade în stânga mea, tata – în dreapta.

– Degrabă noi o să ne ducem, Nicolae, zice mama.

Știu despre ce vorbește. Sunt bătrâni și degrabă au să părăsească pământul acesta. Dar mă fac că nu știu despre ce-i vorba. Tac.

– Poate tată-tu a duce-o mai mult, eu însă nu mai pot ...

Aș vrea să plâng.” (Esinencu, 2021, p. 16).

Capitolul II, intitulat „Spre căutarea luminilor noastre” 1972-1973, cuprinde note din perioada studiilor moscovite de la Institutul de Literatură „M. Gorki”. Aflat printre alți 20 de de poeți din mai multe republici, scriitorul în formare își caută obsesiv reperele identitare care se concretizează în simbolul cultural al poetului național Mihai Eminescu despre care vorbește cu o însuflețire necaracteristică vârstei de 30 de ani: „Mă gândesc: Eminescu se putea naște numai pe pământ. Mă gândesc Eminescu se putea naște numai printre stele!” (Esinencu, 2021, p. 23). Anume din acest considerent, criticul literar Daniel Cristea-Enache identifică, în această parte a jurnalului, „mostre de entuziasm apologetic”, „un stil bombastic în corespondență cu un mod emfatic de gândire” (Cristea-Enache, 2021, p. 51). Dincolo de acest aspect în care nu trebuie să vedem neapărat o carență, reperăm un efort al emitentului de autodefinire într-un context cultural străin. Gestul de glorificare a poetului M. Eminescu poate fi îndreptățit dacă ținem cont de contextul istorico-literar din Basarabia anilor postbelici, marcat de propaganda comunistă care a vizat deznaționalizarea basarabenilor, crearea așa zisului „moldovenism sovietic” care a avut ca idee fixă, dincolo de cadrul politic și istoric, cultivarea unei „diferențe culturale și lingvistice” între populația românească din RSSM și cea din România (Șleahtițchi, 2019, p. 532). Până la moartea lui I. V. Stalin (1953), opera poetului Mihai Eminescu a contravenit „modelului moldovenist”. Mulți scriitori din această perioadă, oportuniști sau comuniști convinși, au acceptat pactul cu Partidul Comunist, devenind o portavoce a acestuia și bucurându-se de anumite privilegii destul de atractive (de exemplu, Em. Bucov, Andrei Lupan). Abia după dezghețul hrușciovist, scriitorii generației '60 (Vasile Vasilache, A. Busuioc, Gr. Vieru, Gh. Vodă, A. Codru, L. Damian etc.) vor avea acces la marile valori românești și universale, opera acestora stând sub semnul recuperării esteticului (Șleahtițchi, 2019, p. 542). Așa cum Nicolae Esinencu este ultimul venit în familia șaizeciștilor, debutând în 1968 cu volumul „Antene”, setea sa de „întoarcere la izvoare”, la modelele naționale, elogiul adus poetului Mihai Eminescu își găsește justificare în paginile jurnalului.

Într-o altă ordine de idei, asocierea poetului național cu simbolul casei părintești relevă, din partea scriitorului N. Esinencu, efortul de definire a propriei identități și de recunoaștere a datelor funciare în baza unui reper cultural care reunește însemnele apartenenței etnice, lingvistice și literare. Afirmării precum: „Niciun poet de-al nostru încă, de la Eminescu încoace, n-a cântat cu gura pe deplin deschisă!” (Esinencu, 2021, p. 25) sau „Eminescu e casa părintească din care, încărcăți de lumină, pornim spre căutarea luminilor noastre.” (Esinencu, 2021, p. 36) trebuie interpretate ca aluzii evidente la situația literară și culturală din țară, unde, din cauza cenzurii, unii scriitori au preferat să tacă sau să camufleze adevărul, devenind părtași ai sistemului.

În capitolul III, „Zile zăpăcite cu „gura legată”, prin invocarea altor nume de scriitori din spațiul românesc (I. Creangă, Gr. Vieru. S. Vangheli, I. Druță), se conturează nevoia noastră de cultură, ideea de rezistență a națiunii în timp și de recunoaștere identitară într-un spațiu al hibridizării culturale: „Un popor mic se apără de dușmani, în timp, numai cu mari valori. În cazul nostru – cu Eminescu, Creangă, Druță ... și mai cu cine, dragi contemporani?! Dar aceeași problemă ar trebui să ne frământeze zilnic, pentru a ne înveșnici pământul, poporul!” (Esinencu, 2021, p. 42): „Sunt ferm convins – putem rămâne veșnici ca națiune numai prin artă, lirică, cultură, arhitectură, îndeosebi prin literatură. Literatura ar putea să ne facă patria veșnică!” (Esinencu, 2021, p. 45).

Începând cu aceste pagini, se conturează cu o mai mare precizie identitatea scriitorului principal și autocritic, care se privește fără sfială în oglinda notițelor diaristice și-și dezvăluie crezul artistic: „Toți îmi spun/Să mă supun./ Eu îmi spun/ Nu mă supun.” (Esinencu, 2021, p. 46); „M-am culcat/Pe harta Moldovei mele./ Nu, de aici / Nu mă mai mișcă / Nimeni!” (Esinencu, 2021, p. 54); „În literatură – ori scrii o minciună frumoasă, ori scrii un mare adevăr.” (Esinencu, 2021, p. 46).

În următorul capitol – „O carte cu care am să pun și pe unii scriitori pe fugă” – aflăm mai multe detalii despre proiectele literare esinencuiene, în special despre volumul „Copilul teribil”. La fel de mult interesează relațiile cu alți colegi de breaslă și primele experiențe (deloc plăcute) în funcție de secretar al Uniunii Scriitorilor, întrucât acestea completează identitatea personajului fixată într-un anumit context istoric și social. Din aceste relații interpersonale surprindem principiul dialogic de construire a identității, recunoașterea de sine prin *altul* și prin comunicarea cu *celălalt* relevând valorile morale ale celui care își definește sinele.

În cazul jurnalului, relația cu *altul* este tensionată și încordată, întrucât personajul N. Esinencu nu agreează lipsa de integritate morală, duplicitatea, „poza”. În crearea schițelor de portret moral pentru unii colegi de la Uniune, acesta scoate la iveală un adevăr incomod, susceptibil de a le clătina poziția

socială. O face, de obicei, cu o atitudine tranșantă, necruțătoare, de pe poziția unui observator dur, care evaluează individualitatea după criterii etice: „Meniuc era un om necomunicativ, neinteresant, retras, închis chiar. Comunica, dar foarte rar și atunci numai cu cine credea dumnealui că face. Cu cine să comunice dintre scriitori? Lupan, Bucov? Istru? Bălțan? Borșci? Țăstăleasa erau persoane de carieră, angajați în construcția puterii sovietice. Scrisul, în capul lor, era pe planul doi. Interesul lor era partidul, cariera, postul, epoleții. Cu Druță să comunice? Numai Druță la ora aceea era total dedicat literaturii. Țăstăleasa era adevărul. Druță însuși era necomunicativ. Mai putea, să zicem, cu Vieru, Damian, Vodă, Vatamanu, dar de ce n-o făcea? Vârsta? Talentul?” (Esinencu, 2021, p. 75).

Postul de secretar al Uniunii Scriitorilor produce o distorsionare a imaginii de sine a scriitorului, o receptare dureroasă, alterată de cei care nu văd cu ochi buni venirea sa în funcție: „Eu m-am angajat să lucrez, dar vai, Doamne, am bănuțit oare că mă angajez să fiu scuipat?! [...] Am bănuțit oare c-am să fiu insultat la fiecare pas, pe parcursul a două luni, iar la cele două ședințe de ieri și mai alaltăieri, să fiu insultat crâncen, în public, pe săturate, unde mi s-au spus de toate: ba că-s brută, ba că nu-s nimic, ba că, de la alegerea mea în postură de secretar la Uniunea [Scriitorilor], nu mai există democrație și tot așa.” (Esinencu, 2021, p. 78). Gestul nedrept și descurajant al străinului nu clatină însă conștiința de sine a personajului, ci întărește certitudinea cunoașterii de sine și a propriei valori: „Răspund în continuare: se striga la ședința de alaltăieri: „Cine sunt eu, de-mi permit atâtea?” Eu, dacă poate ați uitat, sunt Nicolae Esinencu. Am la treizeci de cărți, câteva filme, câteva piese. Bune-rele, dar sunt ale mele.” (Esinencu, 2021, p. 78). Ochiul treaz al eului care înțelege că este un actor indezirabil pe scena literară nu-și face iluzii deșarte și nici nu încearcă să facă impresie bună prin mimarea unei atitudini binevoitoare. Scrisul în jurnal rămâne, în continuare, o posibilitate de mărturisire a adevărului dureros și o cale sigură de purificare a sufletului rănit: „Oamenii care îmi doresc dispariția, oameni care, dacă eu în clipa asta aș muri, ar sări în sus de fericire sau ar scrâșni gemând: „am scăpat de acesta”; oameni care știu bine că eu știu totul referitor la mișcarea națională – ei n-au fost cu noi [...]” (Esinencu, 2021, p. 83).

Tema *relației cu altul* este dezvoltată în capitolul VII, Frământări politice la Uniunea Scriitorilor (1988-1989), de data aceasta prin raportarea sinelui la puterea politică care pune în lumină dilemele identitare ale personajului-scriitor, cauzate de mecanismele politice preocupate să fabrice identități false.

În incipit, este relevat planul de dobândire a independenței Uniunii Scriitorilor din RSS Moldova, după care urma, în mod firesc, căpătarea independenței Republicii prin revenirea la grafia latină și declararea limbii române ca limbă

maternă. Adunarea celor 73 de semnături din partea membrilor Uniunii Scriitorilor, necesare primei etape, se transformă într-o adevărată vânătoare, o odisee în care sunt descrise detaliat, cu ironie și stupefiere, tentativele de corupere din partea Partidului Comunist: întâlnirile secrete cu Țâu, Primul secretar de partid al orașului, vizitele repetate la Comitetul Central unde este primit, pe rând, de Bondarciuc, secretarul trei al Partidului, Pșeniciniov, secretarul doi al partidului, și Grosu, Primul secretar al Partidului. Toți trei îi vor propune drept mită o „Volgă” și pe toți N. Esinencu îi va refuza: „– Simion Cuzmici, am explicat și mai explic [...] niciodată nu am luat mită și fie blestemat cel din neamul meu căruia i se întinde mâna la mită. Scuzati.” (Esinencu, 2021, p. 130).

Momentul descris de diarist denotă o strategie identitară specifică puterii care vrea să-și subordoneze activitatea individului prin tendința de politizare a spațiului privat. În viziunea sociologului Dan Lungu, puterea politică a unui stat totalitar încearcă să inițieze un proiect de construcție de identitate prin „anularea identității personale [a individului și a scriitorului] și reducerea identității sociale la identitatea politică” (Lungu, 2012, p. 134). Printre mecanismele generale folosite se numără manipularea, propaganda, îndoctrinarea, cenzura. În timp ce unii scriitori folosesc strategiile intermediare și cele din proximitatea polului pragmatic al identității, adică forme variate de conformism în raport cu puterea, refuzul scriitorului N. Esinencu de a primi „Volga” ca recompensă face parte dintr-o strategie din proximitatea polului ontologic al identității, ceea ce înseamnă că „actorul social” (scriitorul) rămâne fidel propriilor principii, evaluându-și, în acest fel, sistemul de valori și impunându-și, în plan social și profesional, propria valoare.

Un alt Esinencu, introvert și emotiv, vom repera în scenele din viața de familie descrise în capitolul V, „Noi nu mai avem dreptul să murim”. Relația personajului-scriitor cu soția Antonina (To) înregistrează un salt din raționalitate în trăire, o cufundare în subteranele ființei. Scriitorul trăiește sentimentul vinei față de cea care îl inspiră și fără de care nu se percepe ca scriitor. Viața de familie și scrisul nu se prea împacă, ceea ce întunecă fericirea vieții de cuplu: „Când scriu, descopăr că uit complet de soție și asta mă-nfurie grozav” (Esinencu, 2021, p. 96). După o revenire târzie acasă, personajul caută soluții pentru a reface fisura în relație și recurge, în interioritatea eului, la confesiuni amoroase și momente de sinceritate cu sine. „Inspirație, inspirație, inspirație! Ah, și de ce n-aș recunoaște odată și pentru totdeauna că fără To eu nu semnez nimic? Sunt mort. Nu-s” (Esinencu, 2021, p. 101); „Sfinte, ce mai tip sunt și eu! Iubesc și nicum nu-i pot spune că ea și numai ea, To, este și va rămâne prima și ultima mea iubire. Eu o iubesc la nebuneală, păstrând în mine taina c-o iubesc la nebuneală.” (Esinencu, 2021, p. 102). Acest proces de denudare a sufletului ne permite accesul la partea cea mai intimă a sinelui,

o regiune precară, purtătoare de remușcări, regrete, culpe: „Am obijduit-o, îmi zic, și-am obijduit-o rău. Ticălosule, îmi zic. Ticălosule, îmi zic. Acționează, ticălosule! Acționează, acționează și numai acțiunea ta o poate întoarce cu fața spre tine, cu zâmbetul spre tine.” (Esinencu, 2021, p. 102).

Un astfel de dialog intern, echivalent unei *răsuciri* a conștiinței către sine, este surprins, în pagilile jurnalului, după apariția volumului „Copilul teribil” (1979). Exercițiul de aproximativ cinci pagini aduce în scenă un *eu hermeneutic*, interpretativ (Liiceanu, 2021, p. 74), instanță care interoghează eul vorbitor, îi comentează acțiunile, vorbele, gândurile, generând, astfel, o fracturare paradoxală a conștiinței și o inițiere a unui discurs pe două voci:

„Eu: Acum, când ți-a apărut cartea, ce are de zis Nicolae Esinencu?

Tot eu: Multe.

Eu: E cartea pe care ați dorit-o?

Tot eu: Foarte mult.

Eu: Deci ar trebui să fiți fericit. Caz rar când un scriitor se bucură de cartea apărută.

Tot eu: Am spus că mă bucur?

Eu: Aveți motive să fiți trist?

Tot eu: Dacă ar fi fost numai motive și dacă ar fi să fiu numai trist. Am și lacrimi.

Eu: Adevărate?

Tot eu: Lacrimi de copil obijduit.

Eu: De copil teribil.

Tot eu: Am zis de copil obijduit. Un copil care s-a trezit cu un harbuz în brațe. Vine, îi ia harbuzul și îi dă numai o hrincă. Îi ia apoi hrinca și îi dă numai o bucată. Îi ia apoi bucată și îi dă numai o coajă. După care i se dă peste mână că îndrăznește să țină așa ceva în mână.” (Esinencu, 2021, p. 64-65).

În acest dialog autoreferențial se întrevede o stare de nemulțumire, decepție chiar, în legătură cu laconismul aprecierilor din partea prietenilor-scriitori. Pe de altă parte, șirul de întrebări și răspunsuri trădează efortul scriitorului de a se înțelege mai bine, de a-și confirma statutul de scriitor-explorator de terenuri noi. Este, poate, și o formă de căutare a esențelor dincolo de sine, în produsul artistic conceput ca o „revărsare din ființă” și un reper esențial în perceperea identității personale.

Gândurile expuse în ultimele pagini ale jurnalului denotă o conștiință reflexivă aflată într-o relație conflictuală cu timpul, aducând în prim-plan frustrarea ontologică a ființei umane trecute prin viață. La cei 70 de ani, vârstă a totalurilor, diaristul constată cu regret că își încheie periplul existențial, că nu mai are dreptul la timp: „Mereu mi s-a părut: am timp, am timp – reușesc. Reușesc să-mi scot soția la o plimbare, la un teatru sau să o duc măcar o dată în România. Ba să mai scriu asta, aia. Și acum e târziu – insult. Și tocmai

ea, soția – nu! Totul s-a prăbușit în mine! Pentru totdeauna?! Și asta acum, când am 72 de ani! Și asta acum, când încă n-am scris nimic din ce am vrut.” (Esinencu, 2021, p. 169). Identitatea sa de scriitor, așa cum remarcă autorul însuși, stă sub semnul singurătății și al singularității: „Eu m-am născut fără generație și am să plec fără generație. [...] Eu am venit singur și-am să plec singur.” (Esinencu, 2021, p. 169).

În concluzie, „*Jurnalul unui scriitor*” reprezintă un text-mozaic care consolidează imaginea scriitorului Nicolae Esinencu – o conștiință reflexivă, analitică, militantă și temerară. Raportarea sinelui la spațiul-matrice al copilăriei, la modelele culturale, la mediul social, familial, profesional și politic, ne-a permis să identificăm reperele identitare esențiale pentru înțelegerea personajului diaristic ca model de identitate narativă definită prin aspirații și căutări firești ale ființei, în efortul ei de poziționare în societate, identitate care impresionează nu atât prin spiritul „teribilist”, cât prin sinceritatea exprimării adevărului și a convingerilor etico-estetice atât de importante pentru crearea unui model propriu *de-a-fi-în-lume*, respectiv *de-a-fi-în-literatură*.

Referințe bibliografice:

1. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chișinău: Arc, 1997, 431 p.
2. CRISTEA-ENACHE, Daniel. Scriitor de limbă română. În: *România literară*, nr. 51-52, 2021.
3. DINU-RACHIERU, Dinu. Un om liber: Nicoale Esinencu. În: *Nicolae Esinencu. Spectacolul operei literare*. Chișinău: Profesional Service SRL, 2011, p. 141-144.
4. DOLGAN, Mihail. Un original spărgător de tipare: Nicolae Esinencu. În: *Nicolae Esinencu. Spectacolul operei literare*. Chișinău: Profesional Service SRL, 2011, p. 17-21.
5. DUMITRU, Marius. *Identitate. Poliidentitate. Criza identităților*. În: *Revista Sinapsa*. 2008, Nr. 2, p. 168-193.
6. ESINENCU, Nicolae. *Jurnalul unui scriitor (1972-2012)*. Ediție inedită, coordonată de Vitalie Răileanu. Iași: Junimea, 2021, 191 p.
7. LIICEANU, Gabriel. *Impudoare. Despre „eu” va fi vorba*. București: Humanitas, 2021, 363 p.
8. LUNGU, Dan. *Construcția identității într-o societate totalitară. O cercetare sociologică asupra scriitorilor*. Ediția a II-a. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, 282 p.
9. PURICE, Oana. *Jurnale și memorii în România comunistă*. București, 2020, 476 p.
10. ROTILĂ, Viorel. *Despre acasă. În căutarea identității*. Iași: Institutul European, 2016, 187 p.
11. SIMUȚ, Ion. Inconformistul subversiv. În: *Nicolae Esinencu. Spectacolul operei literare*. Chișinău: Profesional Service SRL, 2011, p. 145-149.

12. ȘLEAHTIȚCHI, Maria. Literatura în comunism. În: *Panorama comunismului în Moldova Sovietică. Context, surse, interpretări*. Iași: Polirom, 2019, p. 531-557.

13. ȚURCANU, Andrei. Poetul-scandal Nicoale Esinencu. În: *Nicolae Esinencu. Spectacolul operei literare*. Chișinău: Profesional Service SRL, 2011, p. 274-275.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:821.135.1.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.24>

UNIVERSUL DOMESTIC ARGHEZIAN VĂZUT PRIN OCHII LUI BARUȚU ARGHEZI

Florica FAUR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5850-5915>

Centrul de Cercetare a Literaturii Argheziene, Universitatea de Vest
„Vasile Goldiș” din Arad, România

Arghezi Domestic Universe Seen through the Eyes of Barutu Arghezi

Abstract. *Memory is a field of constant exploration, and memories brought into actuality through memory can shed light on events of which less is known and offer new approaches in the study of a subject. Barutu Arghezi, son of Tudor Arghezi, brings the reader closer to his father's personality, offering images from the domestic universe. Such an exploration is not without errors, caused by affective involvement, but the researcher also finds tools for building the Romanian writer's image as clear as possible.*

Keywords: *Memory, domestic universe, interpretation.*

Rezumat. *Memoria este un teren în permanentă explorare, iar amintirile aduse în actualitate prin memorie pot lămuri evenimente despre care se cunoaște mai puțin și pot oferi noi abordări în studiul unui subiect. Barutu Arghezi, fiul lui Tudor Arghezi, apropie cititorul de personalitatea tatălui său, oferind imagini din universul domestic. O astfel de explorare nu este lipsită de erori, cauzate de implicarea afectivă, dar cercetătorul găsește și unelte pentru construcția imaginii cât mai clare a scriitorului român.*

Cuvinte-cheie: *memorie, univers domestic, interpretare.*

*Timpurile se schimbă și rămâne din tot numai iluzia,
ca să nu zic un fel de amintire ...*¹

Memoria ca punct de plecare

Cât de importantă este memoria pe parcursul unor generații și postgenerațional, și ce poate ea determina în conștiința unui popor? Paul Ricoeur vorbește despre o percepție considerată „micul miracol al memoriei” ca forță a sinelui și scop cognitiv al ființei, care readuce în actualitate evenimente fericite (Ricoeur, 2000). Jan Assmann (Assmann, 2013, p. 16) atinge o altă realitate sensibilă, și anume aceea a unei generații de martori contemporani la evenimentele nefaste ale istoriei, care se estompează și dispar după patruzeci de ani din memoria colectivă. Este o justificare a cercetării memoriilor, a jurnalelor, care pot aduce mai multă claritate în înțelegerea unor evenimente individuale, dar și a unei epoci. În acest sens, Maurice Halbwachs (Halbwachs, 2001) vorbește despre mărturiile altora care pot corecta sau repara propria memorie. Amintirile altora nu se pot substitui amintirilor personale, dar pot trezi noi percepții asupra trecutului.

Pentru cercetătorii operei argheziene, Barutu T. Arghezi reprezintă un reper important prin volumele care înfățișează viața în familia Arghezi sau secvențe ale peregrinărilor sale, după plecarea din țară, fiind cunoscut multor cititori români din lecturile copilăriei, ca unul din personajele volumului *Cartea cu jucării* și a altor texte dedicate universului domestic și publicate de Arghezi: „Și totuș am avut copilăria râvnită de mulți părinți și mulți copii cititori ai *Cărții cu jucării*: aparent o copilărie de basm, de joacă și libertăți nemăsurate – în fond o copilărie cu oglinzile vieții întoarse când către soare, când către luceafăr, pe pârgurile de aur ale unei existențe definite pe cele mai simple realități (...)” (Arghezi, 1995, p. 20).

Însă el va fi și martorul tatălui său, precum în *Pentateuh*-ul citat de Jan Assman (Assmann, 2013), unde explicarea textelor timpurii ca imagini și povești din altă vreme, pe fundalul prezentului în mișcare, aduc cu ele speranță și continuitate.

Povestiri din Mărțișor, Pași prin lume, Dincolo de zare, Înaintea uitării, Zâmbet și bocet, Vorbiri, Convorbiri argheziene sau Prezențe literare, sunt câteva din volumele semnate de Barutu T. Arghezi, apărute după 1990 la edituri din țară și străinătate, unele reluând aceleași texte mai vechi. În volumul de memorii *Înaintea uitării*, Editura „Mihai Eminescu” Publishing House, 2001, Oradea, Barutu menționează: „În paginile acestei cărți sunt cuprinse momente din viața familiei noastre, confruntate cu o seamă de evenimente, care au fost

¹ O amintire notată de Barutu Arghezi, ca fiind cuvintele tatălui său, cu referire la Virgil Gheorghiu, în septembrie, 1966, *Înaintea uitării*, Editura Casa de presă și Editura Anotimp, în colaborare cu Editura Abaddaba, 2000, p. 158.

consemnate ca note memoriale sau imprimare pe banda de magnetofon, în urma unor convorbiri directe, intime, cu tatăl meu, sau cu alte personalități, ca și după participarea directă a mea la o serie de întâlniri, devenite mult importante ...” (Arghezi, 2001, p. 10).

Baruțu Arghezi, deținător al manuscriselor inedite

Puțină lume cunoaște ce s-a întâmplat cu Baruțu după ce a crescut. Este cert că a avut o copilărie fericită, nu scutită de constrângeri, după cum mărturisește în volumele sale de amintiri. A trăit o vreme în Elveția, a avut un băiat bolnav, dintr-o primă căsătorie, iar ultima etapă a vieții sale, începând cu anul 2000, și-a petrecut-o la Arad. Împreună cu cea de-a doua soție, Doina, au făcut în 2008 o donație de manuscrise argheziene Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, unde s-a deschis, în 21 mai 2009, la 130 de ani de la nașterea poetului Tudor Arghezi, Centrul de Cercetări Literare Argheziene, în parteneriat cu Academia Română și Fundația Națională pentru Cultură și Artă, București. Donația a cuprins 7020 de manuscrise inedite argheziene, înregistrări, publicistică, volume din biblioteca personală, piese de mobilier și decorațiuni aparținând familiei Doina și Baruțu Arghezi, aduse de la locuința lor din Lausanne. Manuscrisele argheziene au fost donate în 2019 Academiei Române, asigurându-se, astfel, protecția împotriva deteriorării, la centru rămânând trei volume ce conțin transcrierea fidelă a unui număr important de texte din numeroasa donație. Este demnă de remarcat contribuția Centrului de Cercetare a Literaturii Argheziene la apariția unui volum de publicistică argheziană și a câtorva manuscrise inedite, astfel: în 2010 apare primul volum de manuscrise inedite argheziene, *Anii tăcerii*, îngrijit de Doina Arghezi și Cezara Lăzărescu, în 2011 apare volumul *Tudor Arghezi, Opere, X. Publicistică (1951-1967). Postume. Cutia de poștă. Anchete și interviuri. Prefețe*, Academia Română, în 2012, al doilea volum de manuscrise inedite argheziene, *Tudor Arghezi. Din duhul pământului*, îngrijit de Ștefan Gencărău și Vasile Man, iar în 2017, albumul ce conține 50 din schițele grafice ale lui Tudor Arghezi, din perioada elvețiană, 1905-1910, îngrijit de Doina Arghezi.

Textele din volumul *Tudor Arghezi. Din duhul pământului*, editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2012, fuseseră îngropate în grădina de la Mărțișor, la rădăcina unui tei, și recuperate peste mulți ani. Calitatea lor nu este intactă, aproape fiecare pagină suferind deteriorări, mai bine conservate fiind cele scrise în creion. Au fost alese 51 de pagini numerotate sus, sau la mijloc, de Tudor Arghezi, de la 1 la 3 și de la 1 la 48, distribuite pe două secțiuni care alcătuiesc un text confesiv, un jurnal matur. Tot ceea ce nu mai putea spune public, Arghezi nota, ca formă de autoprotecție, cunoscându-se perioadele de detenție de la București și Târgu-Jiu. Paginile salvate de la foc

primesc încuviințarea autorului de a fi revizuite și publicate cândva: „Au fost zile, în acel timp, când tata mă chema în camera lui de lucru și-mi dădea pagini de manuscris, versuri sau proză, ca să le ard în soba de teracotă verde. Uneori, când nu mă supraveghea, „furam” câte un crâmpei de manuscris pe care-l ascundeam printre hârtoagele mele școlare. Târziu, prin 1960, am dactilografiat aceste crâmpeie, redându-i-le spre revizuire, cu mărturiile necesare. Tata m-a iertat! (Arghezi, 2000, p. 97).

Univers domestic arghezian

Cele mai consistente pagini de memorii ale lui Baruțu Arghezi sunt cuprinse între 1944 și 1955, când familia Arghezi trece prin mari frământări și lipsuri materiale. Perioada anterioară și cea care a precedat războiului activează memoria colectivă a multor români. În acești ani, Arghezi își scrie textele pe hârtia igienică, după spusele lui Baruțu, ce se vindea sub formă de pachete dreptunghiulare, găurite într-un colț de sârma ce le reunea: „Pe o asemenea hârtie, devenită document literar inedit, au fost scrise și versurile intitulate *Iisușii*” (Arghezi, 2000, p. 98). În casa de la Mărțișor, Arghezi și-a ales cea mai mică odaie pentru scris, asemănătoare chiliei de la Cernica, locul dintâi unde își căutase liniștea. Aici îi era adusă cafeaua de către Paraschiva, la cântatul cocoșilor, și ei îi citea ce scrisese peste noapte. Un spațiu insular, de izolare, și în același timp, un loc de întâlnire și fuziune cu celălalt. Momentele de intimitate se consumau în gesturi aparent banale în spațiul interior: „Obiectele „Chiliei” erau puține și simple. Un pat, o masă, o bibliotecă și, iarna, o sobiță de tuci. Pereții purtau câteva fotografii de familie și câțiva clești cu note diverse, prinse la iveală. O lampă mică pe masă, un carton pe care-și potrivea hârtia de scris, condeie și creioane (...), scrumiera, ceașca de cafea și, pe timpul războiului, o cutie pătrată cu tutun. Țigările erau pe atunci proaste și prefera să și le răsucească singur. Uneori i le făcea mama.

„– Sunt mai gustoase când le face Paraschiva”, spunea sorbind fumul țigării. „Ea le face cu dragoste.” (Arghezi, 2000, p. 33).

Simplitatea și nucleul intim al familiei sunt ilustrate în textul „Ambianțe”, în care Baruțu Arghezi o evocă pe mama sa, Paraschiva, alintată de Arghezi cu apelative afectuoase, „Puică”, „Bobi” sau „Kiva”. În jurul ei se construiește întregul Mărțișor, un univers domestic desăvârșit prin copii, plante și viețuitoare. Fiecare nouă construcție începe sau se finalizează odată cu un nou contract al scriitorului. Astfel că „primul spațiu al casei ar fi al *Cuvintelor potrivite*, etajul – poate că al *Ochilor Maicii Domnului*, grădina – a *Țării de Kutu*, ograda – a *Horelor*, avutul gospodăresc – al *Linei* ...” (Arghezi, 2000, p. 37) După cum mărturisește poetul în interviurile sale, Paraschiva menține echilibrul dintre scris și viețuirea gospodărească, prin atașamentul ei față de valorile tradiționale, instituind un ceremonial al existenței autoprotectoare: ritualul de a lua masa împreună, de a sta mai mult în mijlocul familiei decât în

afara ei ori responsabilitățile zilnice realizate cu rigurozitatea unui căpitan de corabie: „Mama era căpitanul, inginerul și arhitectul general al tuturor acestor mișcări începute în zorii zilei și încheiate la apusul soarelui. Era pe schelă sus la căpriori tocmind cu domnul Johansen povârnișurile acoperișului. Era cu tâmplarii la așezarea podelei și a ușilor. Era cu săpătorii la locul unde se proiectase ghețăria. Era la bucătăria improvizată într-un șopron, unde fierbeau oalele cu mâncare pentru douăzeci, treizeci de porții zilnice. Era în fundul grădinii unde se băteau parii ulucilor și unde conflictele cu vecinii obișnuiți cu trecerea liberă peste câmp, trebuiau puse la punct. Era la numărătoarea pachetelor cu șipci, a stâlpilor pentru lumină, a sacilor cu ciment și a hârdaelor cu var. (Arghezi, 1995, p. 25).

Demersuri critice

În 2001, la inițiativa Editurii Dacia din Cluj-Napoca, Barătu Arghezi publică un volum în colecția Bibliografiei școlare, cu titlul *Duhovnicească, Psalmi, Testament de Tudor Arghezi*. Intenția autorului (și a editorului, probabil) este de a prezenta o parte din opera poetului în relație cu aspecte mai puțin cunoscute legate de viața sa. Cu unele contradicții față de afirmațiile din celelalte volume, discursul aduce lămuriri, însă și interpretări intens personalizate: „Tatăl” a fost Tudor Arghezi, „fiul” fiind cel care încearcă o zugrăvire generală a unor împrejurări de viață care au definit momentul scrierii acestor versuri. (Arghezi, 2001, p. 116).

Momentul la care face referire Barătu este cel al nașterii sale, când, din motive medicale viața sa era o incertitudine, iar tatăl i-ar fi dedicat acest poem. Unii cercetători consideră acest act interpretativ ca fiind naiv, alții, dimpotrivă. În *Interpretarea psihologică a operei*, Norbert Groeben (Groeben, 1978) face câteva delimitări, astfel, dacă statutul operei literare este strâns legat de intenția autorului, înseamnă că cercetarea se va îndrepta asupra creației. Cum creația presupune mecanismul proceselor psihice, intenția cercetătorului se îndreaptă spre psihologia literaturii, care pare să ofere accesul la esența operei. Dar apelând la acest raționament, imixtiunea psihologiei în cercetarea literaturii devine un psihologism, pe care Groeben îl contestă. Căutarea de sine prin intermediul religiei și al rememorărilor repetate pare să fie o explicație prin care Barătu încearcă interpretarea poemelor argheziene. În 1964, Barătu își însoțește tatăl la mânăstirea Cernica pentru a rememora amintiri ale tinereții călugărești. La întrebarea fiului: „Dintre toate cântările bisericești, pe care le-ai practicat, pe care o socotești cea mai sufletească, cea mai elocventă?”, Arghezi răspunde: „*Pune pază gurii mele și ușă de îngrădire buzelor mele*. Fără să fie o dogmă bisericească, de ascultare tăcută, expresia aparține unui fel de vorbire sau de scriere în dogmele vechi ale practicii bisericești. Este, aș spune, forma poetică a înfățișării unei datorii de înțelegere a secretului spovedaniei sau a unui înțeles mistic. Pe vremuri, se scria și se vorbea cu alt tâlc și înțelesuri mai adânci. (Arghezi, 1995, p. 74).

Cărturari din epoca trecută și alții ceva mai noi au încercat să-l prezinte pe Arghezi în conflict cu credința creștină și mai ales să-l situeze printre atei. Argumentele lor erau căutate în două direcții: amplificarea forțată a unor împrejurări în care condeiul pamfletar al lui Arghezi luase atitudine netă împotriva unor detractori ai ortodoxismului românesc, sau a unor „slujitori” prea puțin evlavioși, ca și de apărare a poziției lor de critici oficiali, mult conformiști. (Arghezi, 1995, p. 41).

Despre religiozitatea lui Arghezi s-a scris mult, iar acest aspect a provocat controverse în critica literară românească. Eugen Lovinescu a vorbit despre spiritul religios arghezian care „nu se poate numi misticism, ci este mai mult efectul unei educații religioase în conflict cu realitățile vieții și cu datele științei” (DGLR, 2016, p. 400). La peste un secol de la nașterea sa, ceea ce rămâne este poezia care vobește de la sine, așadar demersul psihocritic din partea fiului nu poate fi asimilat ca memorie.

Diferit de alți scriitori, Arghezi și-a organizat posteritatea, lăsând direcții clare urmașilor săi în privința Casei Memoriale de la Mărțișor și a administrării operei sale. Nu i se poate verifica acordul în apariția manuscriselor inedite, publicate sau în curs de publicare, după moartea sa. Unele tratează subiecte care la vremea redactării puteau să-l readucă în atenția cenzurii, dar în prezent ele nu fac decât să clarifice informații existente.

Concluzie

Importanța memoriei generaționale și postgeneraționale este evidentă în conservarea unor evenimente literar-istorice. Memoria este un teren în permanentă explorare, iar amintirile aduse în actualitate pot lămurii evenimente despre care se cunoaște mai puțin, și pot oferi noi abordări în studiul unor lucrări monografice. Barutu Arghezi este un exponent al perioadei interbelice, supraviețuitor în perioada comunistă și viețuitor în cea postdecembristă. A fost martor la travaliul tatălui său, iar evocările sale combină raportarea istorică cu cea afectivă. Pentru cercetătorul textelor argheziene, memoriile Lui Barutu Arghezi pot constitui un reper, raportate mereu la textele argheziene.

Referințe bibliografice:

1. ARGHEZI, Doina, LĂZĂRESCU, Cezara. *Anii tăcerii*. Arad: Editura University Press, 2010.

2. ARGHEZI, T., Barutu. *Înainte de uitării*. Casa de presă și Editura Anotimp, în colaborare cu Editura Abaddaba, 2000.

3. ARGHEZI, T., Barutu. *Înainte de uitării*. Oradea: Editura „Mihai Eminescu” Publishing House, 2001.

4. ARGHEZI, T., Barutu. *Povestiri din Mărțișor*. Oradea: Editura „Mihai Eminescu”, 1995.

5. ASSMANN, Jan. *Memoria culturală. Scriere, amintire și identitate politică în marile culturi antice*, traducere de Octavian Nicolae. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

6. DGLR = *Dicționarul General al Literaturii Române*, ediția a II-a revizuită, adăugită și adusă la zi. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2016.

7. GENCĂRĂU, Ștefan, MAN, Vasile. *Tudor Arghezi. Din duhul pământului*. Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press, 2012.

8. GROEBEN, Norbert. *Psihologia literaturii*. București: Editura Univers, 1978.

9. HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective*, réalisé à partir du livre de Maurice Halbwachs (1950) de Lorraine Audy et Jean-Marie Tremblay, 2000, dans le cadre de la collection: „Les classiques des sciences sociales”, site web: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html, Bibliothèque Paul-Émile-Boulet de l'Université du Québec à Chicoutimi, site web: <http://bibliotheque.uqac.quebec.ca/index.htm> [citat: 21.08.2022].

10. RICOEUR, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil, 2000.

CZU:821.113.5-31.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.25>

**FORME ȘI TIPURI DE AGRESIVITATE ȘI DISTRUCTIVITATE
ÎN BAZA TEORIEI LUI ERICH FROMM
(CU O ANALIZĂ CRITICĂ LITERARĂ PE ROMANUL
ANNEI HOLT *MOARTEA DEMONULUI*)**

Olesea GÎRLEA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7427-3509>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

**Forms and Types of Aggression and Destructiveness Based
on Erich Fromm's Theory (with a Literary Critical Analysis
of Anna Holt's Novel *Death of the Demon*)**

Abstract. *The article focuses on the forms of destructiveness based on Erich Fromm's theory, especially the concept of playful and vengeful violence, necrophilia, narcissism and symbolic fixation with the mother. The representation of the necrophilic orientation in some resonant personalities, the types of benign, malignant and social narcissism are concepts taken from Erich Fromm and clarified in the theoretical course of the article. The author applies the concept of destructiveness through the prism of symbolic fixation towards the mother, based on the novel by the Norwegian writer Anne Holt „Death of the Demon”. The morbid aspects of the child's development and the investigation of the crime are the key dimensions through which Anna Holt's novel can be read and interpreted.*

Keywords: *symbolic fixation, destructiveness, narcissism, violence, necrophilia, biophilia.*

Rezumat. *Articolul se centrează pe formele de distructivitate în baza teoriei lui Erich Fromm, în special pe conceptul de violență ludică și răzbunătoare, necrofilie, narcisism și fixația simbolică față de mamă. Reprezentarea orientării necrofile la unele personalități de rezonanță, tipurile de narcisism benign, malign și social sunt concepte preluate de la Erich Fromm și clarificate în parcursul teoretic al articolului. Autoarea aplică conceptul de distructivitate prin prisma fixării simbolice față de mamă, pe baza romanului scriitoarei norvegiene Anne Holt „Moartea demonului”. Aspectele malade în evoluția copilului și investigarea crimei constituie dimensiunile cheie prin intermediul cărora poate fi lecturat și interpretat romanul Annei Holt.*

Cuvinte-cheie: *fixație simbolică, distructivitate, narcisism, violență, necrofilie, biofilie.*

Motto: „Binele constituie o plecăciune în fața vieții, în fața a tot ceea ce face posibilă viața, creșterea, evoluția. Răul este tot ceea ce înăbușă viața, o limitează, o fragmentează” (Erich Fromm *Sufletul omului...*, p. 53).

Numele lui Erich Fromm (1900-1980) este legat de două domenii distincte, sociologie și psihanaliză, s-a format în cadrul școlii de la Frankfurt. În anul 1933 emigrează în SUA. Cele mai cunoscute studii ale sale sunt: *Arta de a iubi, Budismul Zen și psihanaliza, Arta de a fi, Anatomia distructivității umane, Omul pentru sine.*

Volumul *Sufletul omului între geniul binelui și al răului* semnat de Erich Fromm pornește de la un demers de analiză a capacității omului de a discerne binele de rău și de a face alegerea potrivită. Pe baza experienței sale clinice și a cercetării proceselor sociale, autorul ajunge la ideea că omul are puterea de a gestiona distructivitatea minimalizând-o sau intensificând-o. În acest sens se conturează două forme de *violență ludică* (o formă nonpatologică) și *violența răzbunătoare* (cauzată de ură și invidie). Autorul își canalizează atenția pe formele maligne de distructivitate, pe așa-numitele „tendențe împotriva vieții”, care alcătuiesc nucleul bolii psihice severe și pe care le consideră reprezentări ale esenței răului absolut. Demersul teoretic al autorului sus menționat este centrat pe trei tipuri de orientare: *necrofilia* (cu antipodul ei *biofilia*), *narcisismul* și *fixația simbolică față de mamă*. Formele maligne ale acestor trei orientări formează „sindromul de descompunere” care reprezintă chintesența răului. „Necrofilia” înseamnă iubire de moarte, așa cum „biofilia” înseamnă iubire de viață. Autorul conturează portretul distinct al persoanei cu tendințe necrofile. Necrofilul trăiește în trecut, e fascinat de distrugere, mirosul morții reprezintă încântarea supremă pentru acesta (e atras de cadavre, putrefacție,

fecale, murdărie, îi place să vorbească despre boli, înmormântări, cadavre), cea mai mare realizare a necrofilului este distrugerea vieții. Persoana necrofilă „iubește tot ceea ce nu crește, tot ceea ce este mecanic” (Fromm, 2017, p. 44), este atras de întuneric și noapte. Corespondentul real al unor astfel de prototipuri sunt identificate de autor în persoanele lui A. Hitler și I. Stalin, la care adaugă și caracteristicile controlului și împărțirii corecte, ordinii și rigorii, venerarea întunericului și a nopții, pasiunea intensă de a-i distruge pe alții, culoarea cadaverică a tenului feței.

O latură mai puțin cunoscută a personalității lui Carl Gustav Jung este remarcată de Erich Fromm și anume cea de orientare necrofilă, pornind de la visele frecvente pe care le avea Jung și care erau populate adesea de cadavre, sânge și crimă. Un alt indiciu este legat de toposul casei lui Jung de la Bollingen, în timp ce se afla în construcție „a fost descoperit cadavrul unui soldat francez, care se înecase cu 150 de ani înainte, la momentul în care Napoleon invadase Elveția” (Fromm, 2017, p. 47). Orientarea către moarte a lui Jung a fost certificată și de pasiunea acestuia de a vorbi foarte mult de cadavrele bine conservate care fuseseră descoperite în mlaștinile de lângă Hamburg. Aceste observații îi aparțin lui Freud, dar au fost remarcate de E. Fromm, care menționa că opusul necrofiliei lui Jung a fost creația, lucru care l-a salvat pe Jung de a cădea deplin în capcana necrofiliei.

Cele două tendințe sunt generate de anumite condiții de trai, dacă biofilia presupune puterea și armonia internă, stimularea influenței și a reacțiilor față de ceilalți, bazată pe relațiile directe și umane dintre oameni; necrofilia (în viziunea lui Fromm) e condiționată de creșterea printre oamenii iubitori de moarte; lipsa stimulării, teama, care fac ca viața să fie rutinieră, neinteresantă și mecanică.

Concluzia la care ajunge E. Fromm în privința ambivalenței necrofiliei/biofiliei este că în orice persoană se manifestă două tendințe opuse și că există cazuri când predomină masiv una dintre ele. Orientarea biofilă presupune tendința tuturor organismelor de a se menține în viață și de a lupta împotriva morții.

Cealaltă formă de distructivitate – *narcisismul* – se caracterizează prin imposibilitatea unei persoane de a percepe realitatea altei persoane ca fiind diferită de a sa proprie. E. Fromm determină diferite tipuri de narcisism: *negativ* (K. Abraham) care se regăsește în mod deosebit în stările de melancolie, caracterizate de sentimente de inadecvare, irealitate și autoculpabilizare” (Fromm, 2017, p. 84), *narcisism benign* și *malign*. În cazul formei benigne obiectul narcisismului este rezultatul eforturilor unei persoane. Satisfacția pe care o are față de rezultatul muncii sale, mândria narcisică, explică de ce acest tip de oameni sunt creativi. Obiectul satisfacției *narcisismului malign* îl constituie corpul, calitățile fizice, sănătatea, averea (adică nu ceea ce produce, ci ceea ce are deja, îi aparține, o astfel de persoană

se consideră minunată pentru calitățile sale fizice, spre exemplu, fără a face altceva) etc. O altă formă de narcisism identificată de E. Fromm este cea a *narcisismului social* (de grup), care are de regulă un conducător cu care se identifică membrii grupului.

Teoria *fixației față de mamă*, o formă de distructivitate și de reprezentare a esenței răului pornește de la un demers de combatere a accepțiunii pe care a dat-o S. Freud prin teoria libidoului, fixația confirmă dependența irațională față de mamă și frica față de ea. Descrierea fixației are loc în două registre *benign* și *malign*. La nivel benign, de regulă, bărbații caută astfel de femei care să-i admire, alinte, îngrijească, hrănească așa cum a decurs grija maternă față de ei. Dacă acest timp de iubire nu este obținut bărbații se simt cvasianxioși și deprimați. La nivel malign fixația devine mult mai gravă, nevrotică și distructivă, persoana eșuează în a-și dezvolta independența, are nevoie mereu de o figură maternă. Fixația malignă presupune dependența față de o figură maternă neînduplecată; bărbatul care alege o astfel de soție „se simte ca un prizonier căruia nu i se îngăduie să facă decât acele lucruri care slujesc mamei-soției și care se teme tot timpul să nu cumva să o înfurie” (Fromm, 2017, p. 125). Nivelul cel mai profund al fixației este, după Fromm, „simbioza incestuoasă” care se caracterizează prin faptul că „persoana care e atașată simbolic devine parte integrantă din persoana-”gază” de care este atașată. Nu poate trăi fără acea persoană, iar dacă relația este amenințată se simte extrem de anxioasă și înspăimântată () individul atașat simbolic se poate simți uneori superior, uneori inferior, uneori egal persoanei-gază – dar, întotdeauna, ei sunt inseparabili” (Fromm, p. 128-129). E. Fromm consideră dorința de a primi iubirea mamei și frica de distructivitatea ei, mult mai puternică și mai elementară, decât „legătura oedipiană” freudiană bazată pe dorințe sexuale.

Studiul lui E. Fromm intitulat *Omul despre sine* poate fi considerat o cercetare răspuns referitoare la ideea devalorizării valorilor, pe care-l găsește în tendința întoarcerii omului la sine, pentru o „nouă artă de a trăi” prin actualizarea potențialului propriu, al eticii morale (ce e permis/interzis). Binele este definit de Fromm ca afirmare și actualizare a posibilităților proprii, iar „răul” este echivalent cu degradarea puterilor noastre omenești.

Înțelegerea agresivității umane constituie reperul unui studiu amplu semnat de E. Fromm cu titlul *Anatomia distructivității umane*, care-și pune problema originii violenței generată fie de animalitatea umană, fie de determinarea culturală. E. Fromm determină două chipuri fundamentale ale agresivității, una *defensivă* sau de supraviețuire moștenită pe linie biologică și alta *malignă*, care derivă din caracterul uman. Cel de-al doilea tip de agresivitate este considerat de E. Fromm o deformare a personalității, asociat cu patima distructivității prin sadismul birocratic a lui Stalin și „necrofilia” lui Hitler.

Voi încerca să explic conceptul distructiv al fixației față de mamă, pornind de la studiile lui Erich Fromm, prin prisma romanului Annei Holt *Moartea demonului*, care prezintă mentalul și evoluția bolii unui copil. Protagonistul este victima tulburărilor nervoase la care se adaugă dependența obsesională de mamă. Olav, chiar din momentul nașterii sale, e diferit de ceilalți copii, confesiunile mamei despre naștere, alăptare, creștere la care se adaugă confesiunile angajaților de la casa de copii „Soarele primăverii” din Oslo certifică anormalitatea copilului. Însemnele psihologului sunt argumentele forte, care înclină greu în balanța dintre normalitatea, dar mai ales anormalitatea copilului. Despre tatăl copilului nu se știe prea multe, se menționează în roman că în casa în care locuiau se consuma mult alcool și că acesta a decedat într-un accident la două zile de la nașterea copilului. Alcoolul de care era dependent tatăl este unul dintre motivele care o fac pe mamă să susțină mereu ipoteza că Olav era anormal încă de la început, de cum s-a născut cântărea mai mult de 5 kilograme, nu plângea și se făcea negru de furie dacă nu primea mâncare. Alimentația exagerată, consistentă, bogată în dulciuri este motivul obezității copilului. Nimeni dintre specialiștii care consultă copilul nu oferă inițial verdictul unei boli, însă faptul că Olav plângea rareori sau scotea zgomote fără să arate disconfort, nivelul slab la studii, agresivitatea (generată de lipsa adaptării), neînțelegerea crizelor de către mamă care găsește doar soluția neinspirată de a-l lega de pat până se liniștește, depresia postnatală a mamei constituie momente cheie în evoluția și dezvoltarea firului epic. Încă de la începutul nașterii mama intuiește prezența bolii, știe că Olav suferă de o afecțiune a creierului, dar nu găsește o metodă potrivită de a comunica cu copilul ei, decât prin alimentarea exagerată și vizionarea neconținută a televizorului, chiar și la ore destul de târzii. Olav nu are interdicții, orice protest e o luptă câștigată mereu de copil. În momentul alimentației Olav e liniștit și ușor de manevrat, iar această abordare simplă de gestionare a conflictului și de umplere a timpului petrecut cu copilul este implementată mereu de către mamă.

Descrierile copilului de către directoarea de la casa de copii, Agnes Vestavik, se centrează pe calificative negative precum „monstru” cu „privirea plină de ură”. În roman este inserat raportul medicului psihiatru care confirmă comportamentul agresiv, antisocial și afecțiunile psihice cauzate prin neglijență, fără a da vreun verdict al bolii sau anumite prescrieri. Boala psihică a copilului capătă proporții când este anihilată fixația simbolică față de mamă – pesoana-gazdă de care e atașat. Ambii suferă deopotrivă, mama pentru că i se ia copilul bolnav, pe care-l poate ajuta și înțelege doar ea; copilul pentru că este rupt de mediul în care a crescut și privat de prezența mamei. Teoria lui Erich Fromm despre agresivitate susține ideea că dependența/fixația exagerată de mamă este una dintre formele de manifestare ale răului, este o simbioză patologică

care paralizează evoluția copilului. Psinahaliștii explică distanțarea de mamă (pe parcursul creșterii copilului) prin necesitatea de a rupe cordonul ombilical la timp. Dacă mama nu îi oferă copilului șansa de a alege și a greși și ea decide mereu în locul lui, îi rezolvă toate problemele și impedimentele, copilul eșuează în dezvoltare. Copilul, în aceste condiții, este privat de opțiunea alegerii, devine lipsit de personalitate, dependent totalmente de decizia și părerea mamei. Inclus în categoria Crime și catalogat drept roman polițist, *Moartea demonului*, este cu siguranță și un roman psihologic despre o relație defectuoasă mamă-copil, care generează apariția unei crime premeditate imposibilă de gestionat în lipsa unor specialiști. Este Olav victimă sau criminal? Devine o întrebare firească și retorică în evoluția narațiunii.

Tragismul mamei este resimțit puternic, ea conștientizează că nu își crește copilul adecvat și că nu poate gestiona boala de care suferă, că medicii nu i-au pus diagnosticul potrivit. Stările de depresie prin care trece mama și nervozitatea pe care încearcă s-o ascundă în rutina zilnică sunt elemente cheie în derularea textului. Narațiunea e plină de remușcările mamei, vocea conștiinței mamei este mereu activă și mereu la datoria protectoare a copilului ei. Mama îi oferă lui Olav tot ce e necesar pentru creșterea fizică, fără a asigura și creșterea potențialului individual și evoluția psihică. Potolirea foamei permanente a lui Olav este singura formă de control a mamei asupra fiului ei. Crizele prin care trece copilul merg mână în mână cu crizele mamei. Doar că mama are libertatea independenței de a ieși în oraș și de a-și consuma criza la cumpărături, la o cafea (se relaxează cu băutura ei preferată și cu țigara în mână); copilul, însă, este legat strâns de scaun de către mamă, dus în baie (acolo unde izolația e cea mai bună), e înconjurat de perne astfel încât să nu se rănească și lăsat ore în șir să își consume neputința crizei și revolta imobilizării forțate. La revenire mama își reia activitățile de rutină, în special are obsesia curățeniei exagerate, mirosul de dezinfectant umple mereu locuința. Băiatul este găsit de către mamă într-o stare de consum fizic până la epuizare (pe jumătate ieșit din scaun, cu cureaua în jurul gâtului, albastru pe față, cu respirația sufocantă), tratamentul acesta aplicat de mamă în depășirea crizei începe și continuă de la 5 luni de viață ai copilului. Iar mama deși are sentimentul clar al bolii copilului și anormalității în dezvoltare își continuă viața în același registru. Narațiunea evocă astfel nu doar aspectele maladive ale copilului, ci și pe cele ale mamei.

Angajatele de la orfelinat surprind anormalitatea relației mamă-copil, care la despărțirea de fiul ei, stă ca o stană de piatră fără expresie pe chip și fără a face vreo acțiune, nici chiar atunci când Olav lovește grav un angajat al azilului, mama nu intervine în nici un fel. Realitatea simbiozei distructive mamă-fiu este anunțată în debutul romanului: „- Băiatul este pur și simplu un

pericol pentru ceilalți! Iar maică-sa este înfricoșătoare, asta e clar ca lumina zilei!” (Holt, 2016, p. 40).

La casa de copii Olav are un regim alimentar bine stabilit, cele 3 mese pe zi îi sunt insuficiente, iar când cere adaos i se refuză pe motiv că este obez. Copilul primește mâncare sănătoasă pe care o refuză. Vizitele mamei la orfelinat sunt rare și puține ca durată temporală. Orice formă de împotrivire și comportament agresiv a lui Olav se pedepsește prin interdicția prezenței mamei pe termen de 2 sau 3 săptămâni, ceea ce accentuează și se complică criza. Dezvoltarea copilului și crizele prin care trece, confesiunile mamei legate de creștere și educație conturează dimensiunea psihologică a romanului, formele maladive de manifestare. Atât mama, cât și copilul o urăsc și-i doresc moartea directoarei care le-a distrus relația de simbioză.

Încă de la vârsta de trei ani Olav are o reținere în vorbire, cunoaște doar 10 cuvinte, Olav are un nivel scăzut la activitățile de învățare, de aici derivă progresele slabe la școală, inadaptarea în colectiv, dese înjurii în adresa tuturor, furia cu care distruge tot ce-i stă în cale conturează portretul amplificator al monstruoșității copilului.

Amalgamul de evenimente surprinde conștiința îndurerată a mamei, în viziunea ei apar descrieri care anticipează boala psihică și monstruoșitatea copilului. Copiii de la orfelinat observă aceleași reprezentări în negativ a lui Olav „un uriaș anormal de mare” care este responsabil de o crimă premeditată. Accesele de furie, agresivitatea fizică, agresivitatea verbală apar chiar din primii ani de viață, descrierea agresivității lui Olav la doar trei ani ancorează monstruosul în lumea inocentă a copilăriei, crizele de foame declanșează devierile de comportament generate de satisfacerea trebuințelor fiziologice: „Când în sfârșit am reușit să scot rapid cinci bucățele de pește din tigaia încinsă pe farfuria lui decorată cu Karius și Baktus, m-am gândit că se va potoli. Am pus tigaia fierbinte pe colțul aragazului, m-am așezat la masă în fața lui și am curățat doi cartofi. Părea foarte mulțumit, cu gura plină de pește. I-am zâmbit – era atât de dulce și de angelic cum stătea acolo, calm și fericit. M-am întins să îi prind mânuța.

Absolut din senin și-a înfipt furculița în mâna mea. Era o furculiță pentru copii, din fericire, din aceea cu trei dinți, asemănătoare cu furculița de tort. Dar mi-a sfâșiat pielea cu o forță pe care nu aș fi bănuț-o la un copil de trei ani. Apoi mi-a dat sângele. Eram atât de șocată încât nu am reușit să reacționez în nici un fel. El a tras furculița înapoi, apoi s-a lansat cu toată forța într-un nou atac. Durerea a fost imposibil de descris. Dar ce a fost mai grav – îmi era frică! Stăteam în fața unui copil de trei ani și îmi era mai teamă de el decât îmi fusese teamă vreodată de tatăl lui beat.

Doamne, cât de teamă îmi putea fi de fiul meu de trei ani!” (Holt, 2016, p. 65). Fixația simbolică a fiului față de persoana gazdă (mamă)

se simte în diferite registre uneori superior, alteori inferior sau egal, dar întotdeauna inseparabil.

Singurul moment de existență al fiului pe cont propriu (cu excepția căminului familial de unde fuge) e momentul în care Olav are statutul de bănuț și se refugiază în subsolul casei unor oameni necunoscuți. Evadarea de sub protecția mamei și supravegherea evoluției lui Olav din căminul familial îi impune un alt regim zilnic. Olav trebuie să-și asigure hrana zilnică și consumă tot ce găsește în debaraua din subsol, iar timpul liber și-l umple cu scrijelirea tapetelor pe pereți. Evadarea e asigurată de mamă, care ia un taxi și-l ascunde iar în casa sa.

Hanne Wilhelmsen responsabilă de investigarea crimei evită orice asociere de ucidere din partea lui Olav; un copil de doar doisprezece ani nu o poate înjunghia pe o persoană adultă cu precizia unui măcelar, o ipoteză emisă de polițistă pe care o menține constant. Perspectivele crimei se schimbă de la un bănuț la altul. De aici derivă căutarea polițistă, probe și martori, piste posibile și greșite, circumstanțe și indicii de tot felul.

Evenimentele adiționale cum ar fi: banii sustrași din contul decedatei, posibilul moștenitor, delapidările din instituție, sinuciderea lui Terje Welby induc în eroare investigația.

În pofida ciudăteniei anormalității copilului ei Birgitte Hakonsen, mama lui Olav, îl iubește și îl protejează de pericolele din jur. Modul de a simți și înțelege lumea copilului, una distorsionată și confuză, e relatată cu lux de amănunte polițistei Hanne Wilhelmsen. Anormalitatea rezidă în modul ciudat al copilului de a privi lumea, din confesiunile mamei copilul „vede ceva bun acolo unde alții văd ceva rău și ceva rău acolo unde alții văd ceva bun (...) Atunci când toți copiii se bucură că vine Crăciunul el e trist pentru că durează câteva zile. Atunci când e vară și toți copiii vor să stea în aer liber și să se scalde, el stă în casă, mănâncă și spune că e prea gras ca să stea afară. Când un copil obișnuit ar plânge și ar fi nefericit, Olav zâmbește și nu mă lasă să-l alint” (Holt, 2016, p. 138-139).

Finalul romanului nu dezvăluie cine e adevăratul criminal, Maren Kalsvik care a fost angajată la orfelinat în baza diplomei false sau Olav, care a fost lipsit de grija și protecția maternă. Cert este că cei doi au o legătură puternică și că neputința, minciuna și crima fac parte din mersul firesc al vieții lor.

Natura umană e capabilă să se autogestioneze prin reprimarea unui act malefic/distructiv, fiecare victorie e rezultatul unei bătălii interioare prin care se impune conștientizarea binelui și al răului. Atât Erich Fromm, cât și Anne Holt își centrează cercetările pe ideea că omul e în drept să-și descopere propriul potențial și propria personalitate, doar dacă nu sunt supuși presiunii bolii, care însă nu-i scutește de judecată. Fixația simbolică față de mamă devine o formă de distructivitate care-l devorează pe Olav și-i stopează parcursul evoluției firești. Ruperea de mamă e catastrofală, dureroasă, impune conștiința monstruoșității sale.

Olav e o consecință a bolii și a educației, a conjuncturilor sociale și a conflictului etic; instinctele personajului predomină asupra rațiunii, nu există limite și interdicții, Olav e un mic dictator bolnav, de aici derivă anormalitatea și monstruoziitatea acestuia.

Referințe bibliografice:

1. FFROMM, Erich. *Sufletul omului între geniul binelui și al răului*. Trad. din engleză de Laura Netea. București: Editura Trei, 2017, 190 p.

2. HOLT, Anne. *Moartea demonului*. București: Trei, 2016, 301 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:821.135.1-3(478).09(092)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.26>

VICTOR PROHIN LA 80 DE ANI

Dan VEREJANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5682-5955>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Victor Prohin at 80 years old

Abstract. *Victor Prohin, the well-known publicist and writer, in his stance of journalist who knows how to handle the word perfectly – has been working at newspapers and magazines all his life, since he graduated college at Moldova State University and even now. Modest and honest like a tree, he carried the „burden of his true goodwill” from which he poured his tender humor in his proses for adults and children. Cherished by the reader for „ripe leaves”, for checked humor and for his well achieved joke, the writer of „benevolent humor” was blessed at the beginning of his journey by Grigore Vieru and Spiridon Vangheli.*

Keywords: „benevolent humor”, „well achieved joke”, meditation, ripe leaves, the weapon of satire, modesty, honesty.

Rezumat. *Victor Prohin, cunoscutul prozator și publicist, în calitatea sa de jurnalist care știe să mânuiască la perfecție cuvântul – muncește la ziare și reviste de o viață, imediat după absolvirea facultății la USM și până în prezent. Modest și sincer ca un pom, și-a dus „povara bunătății adevărate” din care își turna umorul*

duios în prozele sale pentru adulți și copii. Prețuit de cititor pentru „frunzele coapte”, pentru umorul echilibrat și poanta reușită, prozatorul „umorului binevoitor” a fost blagoslovit la început de cale de Grigore Vieru și Spiridon Vangheli.

Cuvinte-cheie: „umor binevoitor”, „poantă reușită”, meditație, frunze coapte, arma satirei, modestie, sinceritate.

Victor Prohin este un prozator, publicist, jurnalist. Născut la 2.10.1942, în satul Vindrei, raionul Torbeevo, Republica Autonomă Mordovia (URSS). E al patrulea copil în familia lui Dumitru Prohin, funcționar, și a Mariei, lucrătoare în gospodăria colectivă a satului. În 1945 familia s-a stabilit în RSS Moldovenească. Primele două clase le termină la școala de 7 ani din satul Mereșeuca, raionul Otaci (în prezent raionul Ocnița). Apoi familia s-a mutat în satul Lencăuți din aceeași comună, unde viitorul scriitor a absolvit șapte clase. A urmat școala medie din Verejeni, unde veneau să studieze cei mai buni elevi din localitățile din jur, satul de baștină al poetei Renata Verejanu. A avut noroc de profesori buni. Profesor de limba și literatura română i-a fost Gheorghe Negară, un verișor pe linia mamei al poetului Petru Zadnipru. El i-a dat elevului avid de lecturi primele cărți cu grafie latină. În anii de școală la Verejeni a scris primele versuri și le-a publicat în gazeta raională *Tribuna*.

La Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Chișinău (în prezent USM) i-a avut colegi de grupă pe viitori academicieni: Mihai Cimpoi, Anatol Gavrilov, Elena Constantinovici, precum și mai mulți viitori colegi scriitori: Aurel Ciocanu, Gheorghe Ciocoi, Ion Vieru, Andrei Hropotinschi. Printre profesorii care au contribuit în perioada dezghețului hrușciovist la formarea acelei promoții îi nominalizăm pe Ion Osadcenco, Nicolae Corlăteanu, Anatol Ciobanu, Vitalie Marin, Gheorghe Dodiță. În anii de studenție Victor Prohin a publicat epigrame, versuri, proză în ziarele *Tinerimea Moldovei*, *Cultura Moldovei*, în presa pentru copii.

După absolvirea facultății, în 1965, lucrează în redacția emisiunilor pentru copii și adolescenți a Televiziunii Naționale. Timp de un an împreună cu poetul Aurel Ciocanu își satisface serviciul militar în termen în Carelia, între Finlanda și Marea Albă. Tot acolo, ca și majoritatea ostașilor cu studii superioare, urmează cursuri de ofițeri în rezervă. Revenit la vatră, este invitat să lucreze la revista de satiră și umor *Chipăruș* unde, în scurt timp, devine redactor-șef adjunct. În 1968 e luat iar în armată, ca ofițer în rezervă, pentru doi ani. De data aceasta lucrează ca tehnician-locotenent într-un regiment de aviație din regiunea militară Odesa. A fost secretar responsabil, redactor-șef adjunct, redactor la secția proză a revistei *Basarabia* (până în septembrie 1990, *Nistru*), reporter, stilizator, șef de secție la cotidianul *Moldova Suverană* (1995-2002). Din 2002 este secretar responsabil la revista pentru elevi *Alunelul*.

Pe când era redactor șef adjunct la revista *Nistru*, devine și deputat în Sovietul Suprem al RSSM (1985-1990); inițial, membru al Comisiei permanente pentru cultură, știință, învățământ și ocrotire a sănătății, apoi vice-președinte al Comisiei permanente pentru relații interetnice. În 1989 a făcut parte din grupul de lucru, constituit din deputați și savanți-filologi, care a elaborat proiectul de Lege privind revenirea la grafia latină și cel despre circulația limbilor pe teritoriul republicii.

Reprezentarea operei

Cunoscutul prozator și publicist Victor Prohin, în calitatea sa de jurnalist care știe să mânuiască la perfecție cuvântul – muncește la ziare și reviste de o viață, imediat după absolvirea facultății la USM și până în prezent. Modest și sincer ca un pom, și-a dus *povara bunătății adevărate* din care își turna *umorul duios* în prozele sale pentru adulți și copii. Prozatorul *frunzelor coapte* a fost blagoslovit de mari prozatori și prețuit apoi de cititori pentru *umorul echilibrat și poanta reușită*, este apreciat de critica literară ca scriitorul *umorului binevoitor*. La început de cale, tânărul prozator a fost susținut de Vladimir Beșleagă și Spiridon Vangheli, ambii consultanți la Uniunea Scriitorilor din Moldova. În perioada cât tânărul prozator se afla în armată, ei au organizat discutarea manuscriselor sale prezentate la secția literatură pentru copii și la cea de proză a Uniunii Scriitorilor din Moldova și le-au recomandat spre a fi editate. A debutat cu *Puiul de stea*, 1969, editura Lumina, Chișinău (proze scurte pentru copii). Au urmat cărțile: *Supracotoi*, 1970, editura Cartea Moldovenească, Chișinău (schite); *Orașul fără nume*, 1974, editura Lumina, Chișinău (povestire); *Noi doi și bunelul*, 1984, editura Literatura artistică, Chișinău (povestiri pentru copii); *Olimpia*, 1976, editura Cartea Moldovenească (povestiri și nuvele); *S-a copt frunza*, 1978 (reeditat în 2008), editura Literatura artistică, Chișinău (roman); *Dacă ar fi mânăzul fotograf*, 2002, editura Prut International, Chișinău (povestiri pentru copii). A fost tradus și editat cu povestiri și nuvele la Vilnius și Riga. Unele nuvele ale lui Victor Prohin au fost incluse în culegeri colective editate în Bulgaria, Ucraina, Estonia.

În eseuul său *Arma satirei*, criticul literar Ion Ciocanu afirma: „În *S-a copt frunza*, ne cucerește o calitate nu mai puțin prețioasă a scriitorului, și anume cea de observator atent al realității, dublată în mod fericit de umorul și ironia cu care sunt consemnate o seamă de amănunte și detalii văzute „pe viu”, fără ca prozatorul să fi îmbrăcat ochelari împrumutați de la alți autori, de curajul cu care el spune lucrurilor pe nume, de capacitatea cu care a creat o atmosferă captivantă” (Ciocanu, 1979, p. 7). Marele istoric literar Vasile Coroban avea să constate în prefața la una din primele cărți de nuvele, *Olimpia*, că prozatorul „posedă o serie de calități valoroase, printre care justetea observației e preponderentă. E un dar miraculos pe care îl râvnesc sau, mai bine zis, ar

trebui să-l râvnească toți prozatorii de factură realistă. Autorul vede bine esențialul în lucruri și știe să-l fixeze în lucrările sale. Prozele lui Victor Prohin îi „trădează” laudabila facultate de a simți și a *colora* lucrurile, raporturile dintre ele, dintre ele și individ. Acesta e unul din atributele imperioase meditației epice. Atitudinea ironică, în mai toate prozele lui, dezvăluie miezul problemelor, câmpul de confruntare a sentimentelor și gândurilor, faptelor și metehnelor oamenilor. Dar autorul nu se limitează doar la ironie. El meditează adânc la ce se află în încercuirea anumitor porniri ale omului nu atât ironice, cât mai degrabă străine felului său de a fi onest, sociabil, curat sufletește, uman. Îmbinarea tonalității meditative și ironice este o caracteristică a scrisului său” (Coroban, 1977, p. 8). „În *Pomul lui Arsenie*, meditația are pondere filosofică. E o povestire cu adevărat rezistentă, care activează lectura și îi cere cititorului participare, trăire sufletească intensă. Acuitatea obsesiei *pomului*, senzația evidentă a acestuia constituie în conștiința eroului un moment dialectic al condiției umane” (Palladi, 1976, p. 2), avea să constate istoricul și criticul literar Tudor Palladi.

Potrivit acad. Mihai Cimpoi, „Victor Prohin are o statură artistică cu mult mai mare decât modestia lui exemplară. El este un liric cu note epice, care se fac simțite în prozele sale scurte, dar dense și prezentând studii de viață dramatice, care fac lectura agreabilă” (Cimpoi, 2002, p. 212). Victor Prohin, este unul din antologatorii cărții de satiră și umor românesc *Gustul zâmbetului*, apărută la editura Arc, în 2020. Precum și a volumelor *Pară mălăiață* (schite, povestiri satirice și umoristice). Literatura artistică, Chișinău, 1983. *Proza Moldovei Sovietice* (antologie). Selecție: Nicolae Vieru, Victor Prohin. Literatura artistică, Chișinău, 1984. Creația și activitatea prozatorului Victor Prohin au fost apreciate cu distincția de stat medalia „Mihai Eminescu”, cu premii la importante Saloane Internaționale de Carte pentru Copii și Tineret, (Chișinău, 2002), cu *Premiul Prozatorului „Umorului Binevoitor”* al Uniunii Internaționale a Oamenilor de Creație (2022). Victor Prohin e membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova și al Uniunii Scriitorilor din România.

Scrieri

Puiul de stea, proză pentru copii, ed. Lumina, Chișinău, 1969; *Supracotoi*, schite, ed. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1970; *Orașul fără nume*, povestire, ed. Lumina, Chișinău, 1972; *Olimpia*, povestire, ed. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1976; *S-a copt frunza*, povestire, ed. Literatura artistică, Chișinău, 1979, 2008; *Noi doi și bunelul*, proză pentru copii, ed. Literatura artistică, Chișinău, 1984; *Dacă ar fi mânzul fotograf*, proză pentru copii, ed. Prut Internațional, Chișinău, 2002; *Prochinas Viktoras. Rudens Lapu Svente* (povestiri și nuvele). Vaga, Vilnius, 1983; *Prohins Victors. Ja Kumelins Butu Fotografis* (povestiri pentru copii). Liesma, Riga, 1989.

Referințe critice: Palladi T., *Între meditație și ironie*, „Tinerimea Moldovei”, 1976, 32 mai; Hropotinschi A., *S-a copt frunza*, „Lit. și arta”, 1979, 21 dec.; Ciocanu I., *Arma satirei*, „Moldova socialistă”, 1987, 13 dec.; Cimpoi M., *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ch., 1997; *Calendar Național*, Ch., 2002; Ciocoi Gh., *Povara bunătății adevărate*, „Lit. și arta”, 2007, nr. 40; Dumbrăveanu V., *Dumbrăveanu față în față cu Prohin*, „Moldova”, 2010, iul.-aug.

Referințe bibliografice:

1. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ediția a III-a, București: Editura Fundația Culturală Română, 2002, 431 p.
2. CIOCANU, Ion. *Arma satirei*. În: *Moldova Socialistă*. 1979, nr. 5, p. 7.
3. COROBAN, Vasile. *Justețea observației*. În: *Literatura și Arta*. 1977, nr. 6, p. 8.
4. PALLADI, Tudor. *Între meditație și ironie*. În: *Tinerimea Moldovei*. 1976, nr. 3, p. 2.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:821.135.1-3.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.27>

FUNCȚIA INTERPRETATIV-IDEOLOGICĂ A NARATORULUI ÎN PROZA PAȘOPTISTĂ

Lilia JUNCU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2880-7389>

Școala Doctorală Filologie, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

The Interpretative-Ideological Function of the Narrator in Pashoptist Prose

Abstract. *Gathering several narrative and stylistic formulas, the prose of the Pasoptist period also highlights a diverse typology of narrators, who, apart from organizing the sequence of events (narration), also assume other roles, arising from the way these textual instances relate to the diegesis.*

In our communication, we will follow and comment on the interpretative-ideological positioning of the narrators of some proses of the period in relation to the narrated events, in relation to the characters and narrators. We specify that

this function, which requires the acting narrator (in the terminology of the French theorist Jaap Lintvelt) to define his attitude, to express his own opinions in relation to the characters and the narrators, is adopted by the narrators of the memoirist writings, signed by Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri etc.

Keywords: *pashoptist prose, narrator, narrator-performer, acting narrator, diegesis, function.*

Rezumat. Întrunind mai multe formule narative și stilistice, proza perioadei pașoptiste reliefează și o tipologie diversă a naratorilor, care, în afară de organizarea succesiunii evenimentelor (*nararea*), își asumă și alte roluri, ce decurg din modul în care aceste instanțe textuale se raportează la diegeză.

În comunicarea noastră, vom urmări și comenta poziționarea interpretativ-ideologică a naratorilor din unele proze din epocă față de evenimentele narate, față de personaje și naratari. Specificăm că această funcție, care presupune ca naratorul actorial (în terminologia teoreticianului francez Jaap Lintvelt) să-și definească atitudinea, să-și exprime propriile opinii în raport cu personajele și cu naratarii, și-o adoptă naratorii din scrierile cu filon memorialistic, semnate de Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri ș. a.

Cuvinte-cheie: *proză pașoptistă, narator, narator-interpret, narator actorial, diegeză, funcție.*

Întrunind mai multe formule narative și stilistice, proza perioadei pașoptiste reliefează și o galerie diversă de naratori, care, în afară de organizarea succesiunii evenimentelor (*nararea*), își asumă și alte roluri, ce decurg din modul în care aceste instanțe textuale se raportează la diegeză. Fiind o instanță intermediară între autor și cititor, o proiecție aparent neutră a autorului, naratorul organizează succesiunea evenimentelor, asumându-și diverse funcții, care se deduc, în special, din modul cum acesta se raportează la *naratar*. Se știe că funcția sa de bază este reprezentarea (*nararea*), dar naratorul mai poate cumula și alte funcții: *de evaluare*, *de autentificare*, *emoțională* etc.

În comunicarea noastră, vom urmări și comenta, ilustrând cu exemple selectate din unele proze din epocă, poziționarea *interpretativ-ideologică* a naratorilor în raport cu evenimentele narate. Specificăm că această funcție, care, de obicei, este *facultativă* și presupune ca naratorul *actorial*, după Jaap Lintvelt, să-și definească atitudinea, să-și exprime propriile opinii față de personaje și naratari, și-o adoptă naratorii din prozele, semnate de Constantin Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo ș. a. Afirmăm că apare aici ipostaza naratorului *intruziv*, dacă este să aplicăm terminologia propusă de Franz K. Stanzel în *Teoria narațiunii*.

Fiind la etapa constituirii și, respectiv, a căutărilor de orice gen, generată mai mult de *memorie* și mai puțin de *ficțiune*, narațiunea artistică pașoptistă își extrage subiectele din *biografic* și *memorialistic*. Cum este și firesc, în

acest caz, lumea epică se organizează în jurul persoanei întâi singular, autorul-narator prezentându-se ca „un *dispecer* al textului” (Gheorghe Crăciun). De aceea demersul prozatorilor români din epocă este puternic marcat de prezența *naratorului-actor* sau chiar de identitatea *autor-narator-actor*. Fenomenul s-a manifestat și în proza din veacurile anterioare a altor popoare. Prefațatoarea volumului *Teoria narațiunii* de Franz K. Stanzel, Monika Fludernik, afirmă că romanul anglo-american din secolele XVIII-XIX „a fost puternic marcat de punerea accentului pe naratorul-personaj, care intervine adesea în fluxul narativ pentru a evalua și moraliza. Naratorului care a devenit cunoscut în limba engleză ca *intrusive narrator* (narator intruziv), îi plăcea să se adreseze cititorului (de fapt, personajului cititor, ceea ce Gerald Prince a fixat terminologic, în 1985, drept *narrataire*, engleză, *narratee* [în română, *naratar*]) să comenteze desfășurarea acțiunii și chiar să-i mustre pe protagoniști”. (Stanzel, 2011, p. 10-11).

Situația este similară cu ceea ce s-a întâmplat și în proza românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, unde, în contextul narațiunilor axate pe experiențele de viață ale autorilor, cele trei instanțe textuale (*autor, narator, actor*) se contopesc într-o singură identitate, cum se întâmplă în scrierile cu filon memorialistic (memorialele de călătorie, jurnalele intime, epistole literare, corespondență). În alte genuri de proză (nuvelele *O alergare de cai* de Constantin Negruzzi, *Iluzii pierdute... Un întâi amor* de Mihail Kogălniceanu, *Bucheiera de la Florența* de Vasile Alecsandri sau *Piatra Teiului* de Alecu Russo) tipurile de narator *heterodiegetic* (*auctorial* și *actorial*) cu cel *homodiegetic* alternează.

Mai jos, vom examina câteva proze literare în care naratorul deține funcția de regie, își decide poziționarea în raport cu diegeza, dar tot el definește ideologia operei. Ilustrativă, în acest sens, este beletristica lui Kogălniceanu. Deși redusă ca volum, conținând nuvela *Iluzii pierdute... Un întâi amor*, câteva schițe de moravuri, proză istorică și parodică, un început de roman – *Tainele inimei*, această operă se distinge de alte compuneri narative ale perioadei prin compoziția originală, prin spontaneitatea discursivă, prin frecvența digresiunilor și a parantezelor auctoriale, prin expresia umoristico-ironică, în fine, prin reliefurile stilistice inedite. Așa cum scrierile autorului relevă o accentuată dimensiune subiectivă, naratorul lui Mihail Kogălniceanu devine conștiința care prezintă istoriile mai mult direct decât indirect, își definește imediat punctul de vedere, stările afective. În acest caz, naratorul se deghizează în *personaj*, asumându-și funcția *interpretativ-ideologică*, prin care se raportează direct la cele narate, exprimând certitudine sau incertitudine, dă note situațiilor, evaluează comportamentul altor personaje.

În nuvela *Iluzii pierdute... Un întâi amor*, naratorul se *autentică* începând cu primele fragmente ale *Introduției*, unde, ignorând discursul obiectiv, de tip balzacian, adoptă o poziție subiectivă în raport cu cele relatate, devenind,

în terminologia lui Gerard Genette, narator *homodiegetic*. (Cf. Ducrot, Schaeffer, 1996, p. 468). În debutul prozei dialogând imaginar cu naratarul, naratorul se reliefează prin afirmații ludice de genul: „Într-o seară de iarnă sau de primăvară, zău nu ți-oi ști spune, pentru că nu sunt astronom, dar știu că era în mart, era adunată o mică societate alcătuită de tineri și de dame asemenea tinere; este de prisos să spun că erau și frumușele. Această societate era în Iași, într-o uliță al căreia nume *nu ți l-oi spune*, fiindcă *eu însumi nu-l cunosc*”. Mai jos, prezentând natura societății despre care scrie, naratorul își exprimă fără echivoc atitudinea în raport cu unele tradiții ieșene sau cu anumite flageluri ale timpului său: „Societatea noastră avea încă un mare avantaj asupra tuturor strângăturilor și adunăturilor ce iașenii binevoiesc a le decora cu nume de societate, care, *după ideea mea* (s. n), este numai produsul civilizației; și, după cum este știut, civilizația este departe de o țară unde se află oameni ce pot zice ziua mare: „Astăzi am vândut sau am cumpărat atâte *suflete* de țigani”. (Kogălniceanu, 1967, p. 57-58).

Partea introductivă a nuvelei are forma unui colaj, prozatorul, întrerupând subiectul propriu-zis, prezintă panoramic imaginea societății moldave, evocându-i aspectele maladive, umane și sociale (trufia, ignoranța, amoralismul, robia, falsul patriotism etc.), inserând fragmente de discursuri (despre starea civilizației moldave și efectele benefice ale contactelor cu mentalitatea europeană, despre condiția femeii în Moldova etc.). Conectat la discursul publicistului și omului politic Mihail Kogălniceanu, naratorul său nu va înceta să-și expună opiniile în raport cu unele fenomene sociale sau ontologice. Este ironic, satiric, ludic, polemic, precum deducem din afirmația: „Eu sunt de o altă opinie: am slăbiciunea să cred că femeia este făcută pentru altă ceva mai înalt decât a porunci de bucate și a căuta numai prozaicele trebi ale gospodăriei; o socot de o misie mai nobilă în societatea europeană. De aceea, măcar că entuziasmul meu pentru Napoleon covârșește toată comparația, totuși nu pot să-i iert nedreapta ură ce avea pentru Doamna de Staël, numai pentru că era o femeie de geniu.” (Kogălniceanu, 1967, p. 63).

Și în *Tainele inimii*, primul capitol al unui roman neterminat, pe lângă funcția de bază – de *narare* sau *reprezentare* – naratorul-personaj intervine în text cu o amplă alocuțiune pe temă de civilizație, afirmând că este solidar cu opiniile personajului Stihescu, boier basarabean, care se pronunță împotriva snobismului de orice gen: „Aceste cuvinte aduseră un al doilea zburcnet de râs în toată adunarea. *Eu, însă, care mă aflam într-un colț al confetăriei, lăsând tot ce era extravagant în zicerile basarabeanului, găseam că el în multe avea dreptate* (s. n.). În adevăr, curioasă și nedreaptă mi se pare civilizația ce pretindem a adopta. Fie-mi iertat aici o mică digresis”. În acest fragment, Alexandru Călinescu identifică „un dublu efect de verosimilizare: pe de o parte, naratorul autentifică scena povestirii

prin calitatea lui de narator și observator, așa cum în unele tablouri cu mai multe personaje, pictorul se reprezintă pe sine într-un colț sau în planul secund al pânzei; pe de altă parte, această poziție privilegiată îi îngăduie să introducă și să motiveze lunga (deloc „mică”) digresiune care urmează”. (Călinescu, 2007, p. 10).

Operele menționate au un statut aparte în contextul prozei române din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Originalitatea și dinamica discursului, distanța, modificată mereu, a naratorului în raport cu fragmentele narate, expunerea la persoana întâi, anularea convențiilor epice – aceste și alte particularități descind din diversificarea funcțiilor naratorului, ceea ce ne determină să conchidem că Mihail Kogălniceanu a fost înzestrat cu talent și intuiție de prozator, manifestându-se ca o voce originală în contextul literaturii române din perioada pașoptistă.

Și în *Piatra Teiului* de Alecu Russo, proză de călătorie, autobiografică, concepută ca *povestire în ramă*, în partea expusă de naratorul-diarist, identificăm o instanță narativă care vede, fixează și analizează realitățile, adoptând asupra celor relatate atât o *percepție externă*, cât și una *internă*. Proza debutează cu un fragment pe tema călătoriei și a călătorului, expusă la persoana întâi plural. Discutând despre călătoriile semenilor săi prin ținuturile străine, după o amplă digresiune lirică, în care relevă frumusețile Moldovei, naratorul revine la subiectivul *eu*, definindu-și clar opinia în raport cu ideea de imitație și adaptare în literatură și pronunțându-se pentru o literatură inspirată din realitățile naționale: „Ce-mi pasă mie, moldovan ruginit, de scenele voastre din Italia, de serile voastre pariziene, de amintirile voastre din străinătate, de fantomele voastre nemțești, de *comediile voastre imitate și de povestirile voastre traduse și adaptate!* Zugrăviți-mi, mai curând, o icoană din țară, povestiți-mi o scenă de la noi, pipărată ori plină de poezie, o mică scenă improvizată, căci bunul și răul, simplul și emfaticul, adevărul și ridicolul se întâlnesc la fiecare pas”.

Reflexivitatea este marca naratorului în această parte introductivă, dar, până la finele fragmentului, el își delimitează explicit autoritatea: „Eu, cel care vorbesc acum și *critic...*”, căci mai jos va prelua și conduce narațiunea de la persoana întâi singular, anticipându-și demersul diaristic cu o adresare către eventualii lectori, în care le comunică, pe un ton umoristico-ironic, despre condițiile deplorabile în care călătorește spre Piatra-Neamț, în același timp, amendându-și discursul *excesiv reflexiv*: „Vă rog să mă iertați deocamdată de toate cugetările, observațiile și tablourile, căci și-așa mi-i destul de greu să-mi păstrez cumpăna în gingașa căruță în care mă aflu. La fiecare hop stau gata să călătoresc în aer; e foarte plăcut. Până la Piatra surugiul m-a răsturnat numai de două ori. Am făcut adânci studii mineralogice și nemărginit progres în psihologia oamenilor.” (Alecu Russo).

Deosebindu-se, în cadrul generației sale, printr-un stil individual, Alecu Russo propune, în *Piatra Teiului*, o expunere axată pe descriptiv și raportată direct la sistemul său senzorial, la propria sa percepție, asumându-și, ca narator, funcția *interpretativ-ideologică*. Episoadele narative, prezente abia în partea finală a textului, sunt regizate de alte instanțe textuale. Numeroasele detalii descriptive coagulează, totuși, un cadru epic, cititorului oferindu-i-se o informație *filtrată prin sensibilitatea autorului-narator*, el însuși personaj și martor al celor evocate. În aceste secvențe, naratorul care excelează în descrieri adoptă o perspectivă subiectivă asupra celor expuse. Pe alocuri, pentru a nuanța evocările, își relevă stările de spirit. De exemplu, subliniind ideea de pericol la care se expune când coboară povârnișurile abrupte, meditează astfel: „Fericire, bucurie, plăcere nu există decât prin contrast! Ce preț aș pune oare pe vana fericire pe care până azi n-o cunosc decât din nume, dacă într-adevăr m-aș folosi de ea? Numai durerea cunoaște bucuria; și cred că trebuie să fie tare nesărată o viață de plăceri neconținut înnoite. Astfel, după tulburarea fără voie care mă cuprinsese trecând pe poteca Vișoarei, răsplata a fost în adevăr măreață”. În acest sens, Alecu Russo este un autor care reprimă epicul, apelând la el doar fragmentar. Conform teoreticianului Jaap Lintvelt, există un nivel profund al perspectivei: „În planul perceptiv-psihic, este interesant să facem distincția între perspectiva narativă, legată de subiectul preceptor, și profunzimea perspectivei, în raport cu cantitatea de cunoștințe asupra obiectului perceput” (Lintvelt, 1994, p. 52).

Dacă, în virtutea funcției *interpretativ-ideologică*, naratorul subiectiv se dezvăluie în discurs, naratorul obiectiv își camuflează identitatea morală, respectând distanța față de situațiile și personajele proiectate. În *Zoe*, nuvelă cu un evident substrat moralizator, naratorul lui Costache Negruzzi se distanțează de faptele relatate, dar, în anumite momente, își divulgă empatia sau reticența în raport cu acțiunile personajelor. „Mișelul! vorbile lui era loviri de cuțit pentru Zoe. Ea tremura.”, conchide naratorul în scena întâlnirii celor doi amanți. În totalitate, textul vizează lipsa de moralitate a tinerilor aristocrați ieșeni. Preocupat de acest subiect, naratorul îl raportează la cadrul social general, aducând acuzații grave la adresa protipendadei și a întregii societăți, verdict rostit de naratorul deghizat într-un tânăr „ca de douăzeci ani, cu sprincene negre”: „Ce veac! ce oameni! zicea el; pentru că o biată slabă ființă a căzut sub sarcina ticăloșiei vieții, pentru că n-a mai putut suferi chinurile sale, oamenii nu vor să-i dea nici o rugăciune, nici trei coți de pământ în locul unde or să se întoarcă și ei. Ei fac pe Dumnezeu rău și nemilostiv. Stăpânitorul ce varsă în războaie pârăie de sânge pentru ambiție, ministrul ce despoaie pe văduvă și pe orfan adunându-și o pomenire de blăstemuri, ucigașul ce

ține drumurile merg cu paradă de să pun cu obrăznicie lângă însuși locașul Dumnezeului dreptății și al îndurării; și pe biata fată pământul nu o primește! Iartă-le lor, Doamne! că nu știu ce fac!” (Constantin Negruzzi).

În partea memorialistică a nuvelei *O alergare de cai*, naratorul-actor intervine frecvent în text cu judecăți de valoare, anunțându-și fără echivoc opiniile. În deschidere, descriind portretul frumoasei doamne B, declară șăgalnic: „Netăgăduit este că eu slăvesc pe toate femeile tinere și cinstesc pe bătrâne în amintirea trecutei lor frumuseți; dar cu toată plecăciunea rog pe damele care nu vor avea o talie frumoasă, să mă ierte dacă le prefer pe cele nalte și subțiri. Asta este o gresală de care e vinovat gustul meu.” În partea a III-a, intitulată „Tristeță”, atestăm și alte intervenții de acest gen, naratorul mărturisindu-și idei de genul: „Eu totdeauna am gândit că îngerul păzitor pe care prevedința l-a dat fiecarui om nu este decât femeia căria el a jărtfit amorul sau; și însă, pentru ce lasă ele a intra într-o inimă plină de iubire îndoiala și ura?”

Din textele comentate desprindem convingerile etice ale autorilor, care, de obicei, își construiesc naratorii în funcție de acestea. Prin opiniile și convingerile enunțate în text, naratorii le inoculează subtil lectorilor o atitudine dezaprobatoare față de plăgile sociale și individuale sau le transmit anumite concepte, căci scopul prozatorilor de la 1840 și de mai târziu constă în instruirea lectorului, trezirea conștiinței lui. În linii generale, întreaga literatură din epocă are ca obiectiv principal promovarea valorilor morale, deseori, prin dezvăluirea unor comportamente mai puțin acceptabile în perspective moralității.

Referințe bibliografice:

1. CĂLINESCU, Alexandru. *Incursiuni în proza românească*. Iași: Editura Princeps Edit, 2007.
2. CRĂCIUN, Gheorghe. *În căutarea referinței*. Pitești: Editura Paralela 45, 1998.
3. DUCROT, Oswald, SCHAEFFER, Jean-Marie. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. București: Editura Babel, 1996.
4. GENETTE, Gerard. *Introducere în arhitect. Text și ficțiune*. Traducere și prefață de Ion Pop. București: Editura Univers, 1994.
5. KOGĂLNICEANU, Mihail. *Scrieri*. Texte alese și studiu introductiv de Geo Șerban. București: Editura Tineretului, 1967.
6. LINTVELT, Jaap. *Încercare de tipologie narativă. Punctul de vedere. Teorie și analiză*. Traducere de Angela Martin, Studiu introductiv de Mircea Martin. București: Editura Univers, 1994.
7. STANZEL, Franz K. *Teoria narațiunii*. Traducere de Valeriu P. Stancu și Silvia Chirilă, Cuvânt introductiv de Monika Fludernik. Iași: Institutul European, 2011.

CZU:821.135.1.09(092)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.28>

EMINESCOLOGIA ȘI EXTREMUL ORIENT ÎN DIALOGURILE LUI MIHAI CIMPOI

Emilia STAJILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-8055>

Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

Eminescence and the Far East in the Dialogues of Mihai Cimpoi

Abstract. *The literary critic Mihai Cimpoi lets the curtain fall and presents us with some dialogues with the representatives of China and Japan. Reading these scholarly discussions, we can dive among the Alpha and Omega of Mihai Eminescu's works subtleties, we also manage to pick from the precious seeds of universality and crystallize interculturality – the basis of precious axiology.*

Academician Mihai Cimpoi's dialogues with the representatives of China and Japan profile the attitude of society in the Far East towards the values identified in Romanian literature, towards our Light (which the Chinese consider to be theirs). These discussions develop the props of universal literary criticism and offer a new grid for presenting interculturality, a spectrum of ideas woven in a friendly atmosphere, a constructive dialogue between personalities of phenomenal erudition.

Keywords: *Eminescence, Far East, universal dialogue, values, literary criticism.*

Rezumat. *Criticul literar Mihai Cimpoi lasă cortina să cadă și ne prezintă câteva dialoguri cu reprezentanții Chinei și Japoniei. Pe lângă faptul că, lecturând aceste discuții savante, putem plonja printre Alfa și Omega ale subtilităților eminesciene, mai reușim să culegem din jerbele fertile ale universalității și să cristalizăm interculturalitatea – temeiul prețioasei axiologii.*

Dialogurile criticului Mihai Cimpoi cu reprezentanții Chinei și Japoniei profilează atitudinea societății din Extremul Orient față de valorile identificate în literatura română, față de Luceafărul nostru (pe care chinezii îl consideră ca fiind al lor). Aceste discuții dezlănțesc recuzita criticii literare universale și oferă o grilă nouă de prezentare a interculturalității, un spectru de idei țesute pe o atmosferă prietenoasă, un dialog constructiv dintre niște personalități de o erudiție fenomenală.

Cuvinte-cheie: *Eminescologie, Extremul Orient, dialog universal, valori, critică literară.*

Academicianul Mihai Cimpoi e arhitectul care a construit unica și trainică citadelă sub/ pentru/ întru steaua operei lui Eminescu. Exegețul a monolitizat pluralitatea spectrelor critice, obținând un adevărat sistem decriptabil pentru capodopera eminesciană. Ba mai mult, a deschis-o și-i lasă pe toți să intre prin oricare ușă.

În volumul *Eminescu – mă topesc în flăcări. Dialoguri cu eminescologi în perspectiva Mileniului III*, trecând de pământurile lui Tangra, Zeus, Tomor, Oghuz și Ar, navigăm prin interculturalitate până ajungem, finalmente, în Extremul Orient. Omul de cultură Mihai Cimpoi lasă cortina să cadă și ne prezintă câteva dialoguri cu reprezentanții Chinei și Japoniei. Pe lângă faptul că, lecturând aceste discuții savante, putem plonja printre Alfa și Omega ale subtilităților eminesciene, mai reușim să culegem din jerbele fertile ale universalității și să cristalizăm interculturalitatea – temeiul prețioasei axiologii.

În *Steaua de aur*, discuție cu Ghe Boaquan, din primele rânduri observăm pasiunea eminescologului chinez pentru marele Geniu român: „Impresia mea despre Eminescu o voi spune laconic, în stil oriental: frumusețe, lirism, umanism. Am înțeles de îndată că este un mare liric, un poet cu rădăcinile adânci în folclor, în spiritul și viața de toate zilele ale poporului său. M-a frapat nervul liric, care se împletește organic cu cel social. *Împărat și proletar*, *Luceafărul* și *Scrisorile* m-au impresionat în primul rând” (Cimpoi, 2000, p. 165). Or, multilateralitatea personalității poetului român și „complexitatea intrinsecă a creației acestuia” (Crăciunescu, 2018, p. 78) formează o perfectă întâlnire între *europenism* și *orientalism*. Sesizăm niște similitudini indubitabile între percepțiile vestice și cele estice.

Într-un mod deosebit de tacticos, dar, totuși, cu o licărire de provocare amicală, academicianul Mihai Cimpoi a reușit să-l aducă la concluzii obiective și, totodată, mărește pe Ghe Boaquan privitor la modelul chinez al lui Eminescu. Reprezentantul Extremului Orient vorbește cu certitudine că modelul se impune de la sine prin Li-Tai-Pe și Du Fu. Trăsătura care-i unește pe toți trei este că ei sunt poeți ai ființei umane ce-și apără valorile, „sărăcia, nevoile și neamul”. Nu trebuie de trecut cu vederea diferența vădită caracteristică Occidentului și, respectiv, Orientului. Ghe Boaquan oferă un exemplu concret de diferențiere a operei eminesciene: „Mă voi referi iarăși la *Luceafărul*: caracterul său parabolic îl apropie de Orient (și eu i-am păstrat „învățăturile”), motivele-cheie, tratând totuși apartenența stilistică la „occidentalii” Byron, Pușkin, Shelley, Mickiewicz, Lermontov, Heine, Petőfi ...” (Cimpoi, 2000, p. 165).

Reprezentantul culturii chineze elucidează o perspectivă definitivă pentru dialogurile cu eminescologii din Orient, pentru întregul tezaur

Weltliteratur și pentru studiul nostru dornic de a reflecta noi abordări ale discuțiilor menționate mai sus: „M-am gândit la nevoia Europei de Asia și la nevoia Asiei de Europa ...” (Cimpoi, 2000, p. 166). Or, Occidentul și Orientul nu e decât un Uroborus, creator de cerc închis, fără marcări radicale, ci doar cu unele puncte delimitatoare de trecut și tradiții. Nici nu se zărește unde e capul și coada sau dacă se mușcă reciproc, lucește doar evidentul – un tot întreg. În discuția *Steaua de aur* se ajunge la concluzia că „haina lui Eminescu e una modernă”, deci e un „model veșnic în vogă” atât în Occident, cât și în Orient.

Un alt dialog foarte generos al academicianului Mihai Cimpoi este cu Xu Wende – *Eminescu aparține și Chinei*. Observând un atașament sufletesc al lui Wende față de opera eminesciană, Mihai Cimpoi îl descoase (în sensul bun al cuvântului), având scopul de a descoperi „ce se ascunde sub crusta sentimentală” a contactului atât de apropiat cu scrierile lui Eminescu. Exegetul chinez remarcă predilecția pentru Luceafărul român, argumentând: „În perioada anilor 1953-1956, am făcut trei ani de studii la Facultatea de Filologie din București. De atunci m-am îndrăgostit de literatura română și, mai ales de opera poetului național român Mihai Eminescu, care a cântat cu atâta pasiune frumusețea naturii patriei sale și adâncă dragoste de țară (*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*). Lirica lui Eminescu m-a atras prin tulburătoarea ei muzicalitate și armonie, prin simplitatea stilului ei folcloric, proaspăt ca roua primăverii” (Cimpoi, 2000, p. 513). Xu Wende îi mărturisește academicianului Cimpoi că din anii studenției visa ca într-o zi să poată traduce măcar ceva din versurile lui Eminescu, iar primele încercări le-a și făcut în 1957. Un moment foarte important este colaborarea, pentru a edita un volum de poezii eminesciene, dintre Xu Wende, Ghe Boaquan și Li Ninglai. Cu cât mai mult erau traduse operele Geniului român, cu atât mai accelerată și mai vehementă devenea convingerea societății chineze că Eminescu este și al lor. Poetul chinez Zhu Ziqi l-a evocat pe Eminescu, accentuând că este „o stea luminoasă pe bolta poeziei universale”, ba mai mult, „prin lirica sa tradusă în limba chineză, a afirmat vorbitorul, marele poet român Mihai Eminescu aparține Chinei” (Cimpoi, 2000, p. 515).

Mihai Cimpoi demonstrează că „pentru Eminescu, China este o țară mitologică pură, o împărăție a Mijlocului care, dincolo de contradicție (Dao) tinde spre armonie, spre unitate, spre îmbinarea dialectică a lui *yin* și *yang*. Putem găsi și la Eminescu acea scufundare într-o stare naturală (și supranaturală, care nu poate fi percepută de rațiune), care scapă legilor cunoașterii, adică contradicției. Numai pe calea acestei scufundări poți ajunge la Totul universal supus voinței supreme ...” (Cimpoi, 2000,

p. 517). Surprindem o coagulare a filosofiei chineze în viziunile eminesciene, o preferință subconștientă pentru conceptele de natură spirituală ce-și au originea în metafizica chineză, iar „calea” e percepută ca firul ce direcționează gândirea spre Transcendental, Divin și Absolut. Aceste referințe culminante pot explica, într-o oarecare măsură, conexiunea invizibilă (probabil la nivel energetic) dintre Eminescu, opera sa și lumea chineză. Xu Wende atrage atenția la faptul că „Eminescu este receptat și prin universalitatea sa care vine odată cu ceilalți uriași ai poeziei universale” (Cimpoi, 2000, p. 518). Traducătorul chinez reiterează lumina pe care o propagă Luceafărul literaturii române nu doar pe meleagurile natale, ci și pe pământuri străine, astfel devenind omniprezent: „Influența poeziilor mirifice ale lui Eminescu în diferite volume de poezii din lirica universală, apărute în limba chineză, constituie o mărturie a universalității lui Eminescu, „Luceafărul poeziei românești”, care strălucește nu doar deasupra gliei sale străbune – România – ci pretutindeni în lume, pe firmamentul de azur.” Cristalizând legătura între abisul ontologic (ființial) eminescian și abisul ontologic taoist, Xu Wende ajunge la concluzia că în poezia lui Eminescu se întâlnesc cultura chineză și română. Academicianul Mihai Cimpoi concretizează că „Eminescu este atras cu toată evidența de corelarea taoistă a Ființei și Neantului și de arhetipalul chinezesc. S-ar putea discuta mult despre similitudinile mitopoetice pe care le demonstrează *topoi* golului (neantului) și plinului, Totului și Unului, luminii și întunericului ...” (Cimpoi, 2000, p. 520).

De o importanță crucială este observația eminescologului român depistată în lucrările lui C. G. Jung „despre o fascinație a simbolurilor Orientului, pe care o are europeanul.” Farmecul nu poate fi indispensabil nici în atitudinea omului estic față de Occident. Legea atracției contrariilor joacă festa nu doar în științele exacte, ci și în literatură, în cultură, în interrelațiile umane. Or, conotațiile mistificatoare rămân pe-al doilea plan, oferind pioneratul legilor evidente, dătătoare de efluvii lirice geniale. Arsenalul de gânduri și concluzii privitoare la relațiile Orient – Occident, China – Eminescu este completat de considerația criticului Mihai Cimpoi: „China apare, în viziunea lui Eminescu, și ca o imagine a clasicismului stabil, *ne varietur* (ca imagine a vieții). Călinescu vorbea chiar despre o „chinezărie” de speță „clasică”: „Chinezăria este o formă îmbătrânită de clasicism, unde se recunosc îndată interesul pentru o viață morală, metoda apoftegmatică, înlăturarea radicală a genialității și deci a spontaneității. China e Franța Extremului Orient. (*Ulysse*, București, 1967, p. 499)” (Cimpoi, 2000, p. 521). Xu Wende e de părerea că George Călinescu „s-a referit aici la importanța Chinei și impactul ei cultural în Extremul Orient

precum cele ale Franței în alte părți ale spațiului european” (Cimpoi, 2000, p. 521). Și în prima reflecție, și în a doua, China ajunge ținta săgeților de eminescianism și occidentalism cultural, împletit cu fire de „mătase” a filosofiei.

Dialogurile criticului Mihai Cimpoi cu cei doi reprezentanți ai culturii chineze (Ghe Boaquan și Xu Wende) profilează atitudinea societății din Extremul Orient față de valorile identificate în literatura română, față de Luceafărul nostru (pe care chinezii îl consideră ca fiind al lor). Aceste discuții dezlănțesc recuzita criticii literare universale și oferă o grilă nouă de prezentare a interculturalității, un spectru de idei țesute pe o atmosferă prietenoasă, un dialog constructiv dintre niște personalități de o erudiție fenomenală.

Extremul Orient ne conduce spre curiozitatea informării din rodnicia culturii nipone prin reprezentantul acestei țări – Sumiya Haruya. *În țara Soarelui-Răsare* reprezintă încă o discuție foarte captivantă a eminescologului Mihai Cimpoi cu filologul nipon. Din momentele biografice și din unele repere ale activității sale, aflăm că domnul Haruya a tradus câteva poeme din Eminescu, nuvela lui Constantin Negruzzi *Alexandru Lăpușeanu* și mai multe cărți din literatura contemporană, datorită năzuinței sale de a putea să ajungă la „una din culturile încă sincere, necontrafăcute, neînstrăinate de natură”. Academicianul Mihai Cimpoi focalizează albia dialogului în orientalismul ontologic din figura intelectuală eminesciană, în compararea culturilor română și japoneză, punctând liniile patente: „Pe marele nostru Poet îl atrăgea, evident, sincretismul originar al artei Orientului, unitatea inseparabilă *religie – artă – filozofie*, interesul deosebit pentru elementul spiritual în detrimentul celui material, cultul imaginației. Or, niponul, după cum îmi spune intuiția, manifestă o predilecție pentru universal în alte culturi. De aceea „confucianismul” îl atrăgea mai mult prin „omul perfect”, iar filozofia lui Kju-tzy, care i-o fi fost cunoscută lui Eminescu, prin postularea concepției moniste a Absolutului, a „Marelui vid”. În domeniul poeziei atestăm aceeași aspirație spre universalitate: formele tradiționale *tanka* și *bokky* valorifică o impresie estetică sau reacția imediată la tot ce înregistrează simțul și gândul” (Cimpoi, 2000, p. 223).

Sumiya Haruya ne semnalează că un „simț al închiderii și deschiderii” justifică fenomenul japonez. Este vorba despre o „colaborare” a culturii nipone cu alte culturi, însă, totodată o păstrare a autenticității care nu a fost și nicidecum nu va putea fi deteriorată de „împrumuturile” dătătoare doar de amplificări ale tezaurului intelectual. Nevoia de enciclopedism, interesul pentru universalitatea cunoștințelor sunt pilonii care nicidecum nu se pot dărâma, ei doar pot consolida templul unei mari culturi. Filologul

nipon semnaleză: „În Eminescu văd anumite puncte de convergență dintre Orient și Occident. Dorul de Nirvana din *Odă (în metru antic)* se conjugă cu o energică acțiune de recuperare a *Eului*: „Pe mine mie redă-mă”. Versul acesta răstoarnă părerea despre pura cufundare a *eului* eminescian în Nirvana. Prin urmare, e mai mult decât o gândire orientală în acest strigăt final” (Cimpoi, 2000, p. 226). Mihai Cimpoi completează cu ideea că în aceste cuvinte se atestă un *calm-energic*, un fel de *calm oriental* cu *dinamism european*.

Făcând un popas asupra literaturii din Țara Soarelui-Răsare, profesorul Sumiya Haruya menționează că Japonia nu are un poet de felul lui Eminescu, însă pot fi găsite analogii între opera eminesciană și scrierile lui Narihira (825-880) a cărui operă lirică e de esență erotică. Analizând o poezie de-a lui Narihira și poezia *Pe aceeași ulicioară* de Mihai Eminescu, filologul nipon observă niște diferențe de viziune, însă accentuează că la ambii „e vorba nu atât de obiectivul dragostei – iubitul sau iubita – ca despre o stare complexă de dor, mijlocită de natura care e de asemenea o componentă sufletească.” Se deslușește ideea unei afinități în „profundul sentiment elegiac”.

Dialogul cu profesorul Sumiya Haruya ne certifică veridica eficacitate a interșanjabilității culturale prin exemplul concret al literaturii nipone și a celei române, iar Marele Eminescu este flacăra ce luminează această mostră de perceptibilitate a multiplelor configurații aparent la poluri opuse, dar, totodată, pe alocuri, cu linii complementar-congruente.

Eminescologia și Extremul Orient în dialogurile academicianului Mihai Cimpoi cu Ghe Boaquan (China); Xu Wende (China) și Sumiya Haruya (Japonia) dezvăluie reflexia esențială că de fapt jongleriile culturale și literare ale diferitor popoare formează un unic ghem de valori și idei, indiferent de faptul că firele ghemului pot avea culori variate, consistență diversă, pot fi estice sau vestice. Aceste discuții, organizate de eminescologul român, invocă ideea unui Tot Întreg liric caracterizat prin universalism, adică prin spiritul eminescian care nu poate fi încorsetat într-un Timp sau Spațiu.

Referințe bibliografice:

1. CIMPOI, Mihai. *Eminescu – mă topesc în flăcări. Dialoguri cu eminescologi în perspectiva Mileniului III*. Chișinău – București: Editura Litera – David, 2000.
2. CRĂCIUNESCU, Pompiliu. *Eminescu. Paradisul infernal și transcsmologia*. Iași: Junimea, 2018.

CRONOTOPUL LITERAR AL ORAȘULUI CHIȘINĂU ÎN OPERA SCRITORILOR CONTEMPORANI ROMÂNI

Silvia COTORCEA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5617-3160>
Școala Doctorală Științe Umanistice, Universitatea de Stat
din Moldova, Chișinău

The Chronotope of the City Chisinau in the Works of Contemporary Writers

Abstract. *Science explains that there are no simple concepts, each having relative and absolute character. The present study presents the correlation between time and space in relation to the literary world of Chisinau. Thus, the city of Chisinau in artistic texts, over the years, is seen from several perspectives, depending on the emotional, aesthetic, axiological or historical dimension that the author wants to polish in the work. In this sense, the symbolic richness of Chisinau's chronotopic structures, reproduced in the works of contemporary Romanian writers, requires an interdisciplinary approach, in order to elucidate the constraint of literary analysis horizons.*

Keywords: *chronotop, Chișinău, literature, interdisciplinary, symbol.*

Rezumat. *Știința explică că nu există concepte simple, fiecare având caracter relativ și absolut. Lucrarea de față prezintă corelația dintre timp și spațiu în raport cu lumea literară a Chișinăului. Astfel, orașul Chișinău în textele artistice, de-a lungul anilor, este văzut din mai multe perspective, în dependență de dimensiunea emoțională, estetică, axiologică sau istorică pe care autorul dorește să o șlefuiască în lucrare. În acest sens, bogățiile simbolice ale structurilor cronotopice chișinăuiene, redată în operele scriitorilor români contemporani necesită o abordare interdisciplinară, pentru a elucidă constrângerea orizonturilor de analiză literară.*

Cuvinte-cheie: *cronotop, Chișinău, literatură, interdisciplinar, simbol.*

Literatura este arta cuvântului. Procesul de cunoaștere a Lumii implică „nemijlocit” literele, tehnica scrisului artistic. De-a lungul timpului, conceptul de „literatură” a căpătat noi sensuri, pe lângă cel de azi – „ansamblul operelor

scrise, cu caracter estetic, însușind periodic diferite funcții, în dependență de curentul literar adoptat de creator” (Grati, 2018, p. 280). În acest scop, din antichitate până în romantism, se insistă pe *funcția educativă și instructivă*, iar modernistii au pus în prim-plan *funcția cunoașterii și estetică*. „Postmodernistii implică cititorul la crearea literaturii operând *strategii dialogice*.” (Grati, 2018, p. 280). Un termen care reprezintă mijlocul de cunoaștere dialogică a operei literare este *cronotopul* – „relațiile temporale și spațiale, valorificate artistic în literatură. Astfel, cronotopul reproduce viziunea spațio-temporală și crează compoziția operei literare în imagini convenționale, determinând în cele din urmă, genul operei literare.” (Grati, 2018, p. 118).

În acest sens, studiul de față se centrează pe analiza teoretică și practică a conceptelor *spațiu*, *timp* și *cronotop*, în perspectivă identitară și comparativă în operele *Clopotnița* de Ion Druță, *Dependența* de Constantin Cheianu și *Sălbaticii copii dingo* de Vasile Ernu. În prealabil, considerăm necesară fundamentarea teoretică a conceptelor, sub aspect diacronic și sincron, urmărind și formularea analizelor și exemplificarea spațialității, temporalității, având ca reper conceptul bahtinian de *cronotop*.

În tezele sale, Bahtin relevă conținutul specific al cronotopului literar: „Noi înțelegem cronotopul ca o categorie a formei conținutale în literatură. În cronotopul literar artistic are loc contopirea însemnelor spațiale și temporale într-un întreg concret și plin de sens. Timpul, aici, se condensează, se comprimă, devine plastic-vizibil, spațiul însă capătă dinamism, absoarbe mișcarea timpului, a subiectului, a istoriei. Însemnele timpului se relevă în spațiu, iar spațiul capătă sens și este măsurat prin timp. Intersectarea seriilor și contopirea însemnelor temporale și spațiale constituie caracteristica cronotopului artistic” (Bahtin, 1982, p. 295).

În aceeași ordine de idei, generalizând și sistematizând unele teze bahtiniene, observăm următoarele:

- Timpul și spațiul sunt forme ale realității, iar rolul lor în cunoașterea artistică este indiscutabil;
- Formele spațiale și temporale ale cronotopului literar nu sunt abstracte și invariabile, ci au un conținut cultural-istoric, determinat de conținutul istoric al creației culturale-umane;
- Structura cronotopică este propriei viziuni și creației artistice. Prin reprezentarea unei imagini spațiale este sugerată și dimensiunea ei temporală, și invers. Percepția nu poate fi pur optică sau pur auditivă;
- Noțiunea de *dialogism bahtinian*, care conține concepția filosofico-antropologică dialogică, evidențiază nivelul ontologic-antropologic care definește „natura dialogică a conștiinței umane”.

Astfel, prezentarea *dimensiunii temporale* în operele sus-menționate nu este doar o tehnică de analiză artistică a textului sau o lege de natură

compozițională. Temporalitatea este unul din straturile organice principale care contribuie la crearea operei de artă, a temei și simbolurilor contextuale. Identificarea personajelor într-un anumit timp și numirea evenimentelor la care au fost parte ține de perspectiva temporală abordată de creator în opera sa. Astfel, vom distinge 4 categorii temporale care influențează conceptul abordat de analiză literară:

- *categoria existențială*;
- *categoria filosofică*;
- *categoria istorică*;
- *categoria structurală*.

Reprezentarea acestor categorii temporale în opera literară necesită indiscutabil aplicarea anumitor procedee ca: inversarea cronologiei evenimentelor și deconstruirea timpului, intersectarea perspectivelor temporale într-un spațiu narativ mic, subiectivizarea, fragmentarea, contractarea, dilatarea, încetinirea, surmontarea timpului, folosite de-a lungul timpului de scriitori.

Istoricul literar rus Dimitri Lihaciiov distinge timpul ca o categorie care are funcție artistică diferențiindu-se în *timp real* (al istoriei) și *timp imaginar* (cel al povestirii).

În aceeași ordine de idei, *dimensiunea spațială* în literatură ajută la determinarea naturii și acțiunii personajelor. Spațiul literar artistic se clasifică în: *fizic*, *social* și *spiritual*.

Astfel, în opera *Clopotnița* de Ion Druță, Chișinăul și structurile cronotopice care apar pe parcursul drumului retrospectiv („Numai drumul îl poate readuce în albia lui.”): *Spitalul republican*, *strada centrală* (*azi*, *bd. „Ștefan cel Mare și Sfânt”*), *Parcul Pușkin* (*azi*, *Parcul „Ștefan cel Mare și Sfânt”*), *Lacul Consomolist* (*azi*, *Parcul „Valea Morilor”*), *monumentul*, *cimitirul*, reprezintă spațiul fizic și spiritual unde acționează personajul, Horia, și meditează asupra existenței sale: „cum se cheamă și unde era ea: adevărata lui baștină.”

Conflictul interior, alimentat anterior de „ploaia cea de dăunezi...” este dilatat în timp și fragmentar expus în urma aflării sale în spațiile reale geografice menționate mai sus.

„Era cald, era bine, dar de liniște și pace sufletească nici pomeneală.”

„Horia s-a ridicat, și-a luat geanta, plasa cu portocale și amărât de toate câte-i văzuseră ochii, a pornit spre poarta cimitirului. Iată că și cuibul unde se înfiripase cândva dragostea lor se năruie, și dacă pleacă acești martori statornici ai dragostei lor, de ce adică însăși dragostea nu poate fi și ea dezrădăcinată? Și dacă vin doi oameni chercheliți și scot cu târnăcoapele dragostea din sufletul unui om, el cu ce rămâne?”

Orașul Chișinău devine un spațiu social sovietic inadapabil pentru protagonist. *Societatea de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură*, unde

este numit inspector, se transformă, în cele din urmă, într-o lecție dură, privită existențialist, filozofic și structural ca o pierdere de timp și un eșec.

„A trecut grăbit strada de unul singur, a luat-o la stânga, spre stația de troleibuz. Mirat, Horia nu-și putea de seama ce-a dat peste dânsul. De abia când l-a văzut cum urcă, furând cu ochiul în lături, a înțeles. Se temea. Nu vroia să fie văzuți împreună. După ce i-a predat cinci ani istoria, după ce s-au plimbat de atâtea ori pe Aleea Clasicilor, acum nu mai vroia să fie văzuți împreună, și o amărăciune, o tristețe de moarte s-a lăsat peste trădatul fiu al Bucovinei. S-a apropiat de-un stâlp de lumină, s-a rezemat de metalul lui rece. Oamenii trecând de lângă el, își conteneau pașii și-l căinau, crezându-l beat, dar nu era beat – în apucase atunci, pentru întâia oară, inima.”

Astfel, formele spațiale și temporale ale cronotopului literar al orașului Chișinău sunt determinate de conținutul istoric al epocii respective:

– formarea identității artificiale, „moldovenismul sovietic” (Țîcu, 2019, p. 35) (*Puteai să întrebi în rusește sau moldovenește*);

– agenda politicii de partid și respingerea oricărui element național român (*muzeul și harta obiectelor/monumentelor istorice și culturale*).

În altă ordine de idei, într-un fragment din romanul *Dependența* de Constantin Cheianu, Chișinăul apare ca un imens spațiu al *erosului*. Ludicul căutării permanente în orașul așezat pe 5 coline a unui loc „al dezvățului” ne vorbește despre *categoria temporală structurală* pe care o adoptă cronotopul literar, evidențiind *aspectul recreativ artistic al timpului și spațiului*. („Numai unde nu m-am iubit cu Suzana! Am transformat orașul nostru într-un imens spațiu al amorului. Unii ar zice „al dezvățului”. Peste ani, când mă deplasam prin urbea noastră, ce deliciu era să fac această trecere în revistă: și aici, îmi ziceam, în acest bloc, într-un apartament de la etajul opt, m-am iubit cu Suzana... și aici, în această bibliotecă, am făcut sex cu Suzana... și aici... Pe scurt, toate cele cinci sectoare ale capitalei au găzduit în diverse epoci câte două-trei astfel de cuibușoare de nebunii care mă mai fac și astăzi, când trec prin preajmă, să vibrez.”).

În alt roman al său, *Sex & Perestroika*, autorul abordează *erosul* ca metodă de protest/negare a timpului și spațiului istoric, a tot ceea ce a însemnat *indigenizare* („korenizația”), „procesul de educare prin teroare, apoi prin mecanismele clasice de modelare a lui Homo Moldovanus.” (Țîcu, 2019, p. 376).

Tot în acest sens, *Sălbaticii copii dingo* de Vasile Ernu prezintă adolescența ultimilor copii sovietici din orașul Chișinău, în spate fiind „nebunul secol XX, iar în față, necunoscutul secol XXI”. Rutina melancolică îi copleșea: școală, vacanțe lungi etc., dar brusc, lumea lor este dată peste cap de o serie de evenimente istorice. Astfel, citind Bulgakov, ascultând „Kino” și urmărind filme occidentale, descoperă o altă lume, diferită de cea a părinților și bunicilor.

Astfel, este important să vedem că la baza creării unei imagini de ansamblu a tot ceea ce înseamnă Chișinăul anilor 80, în opera *Sălbaticii copii dingo*, stă contextul istoric, care determină și scoate în evidență timpul și spațiul cultural, caracterul filozofic al acestuia, nuanțele psiho-emoționale predominante în societate și natura dialogică a conștiinței umane, aici în devenire. Deci, „atât timp cât sistemul politic și economic, întreținut de resursele abundente și de constrângere, a fost eficient, Uniunea Sovietică s-a menționat ca o construcție imperială relativ stabilă și viabilă. Începând cu anii 1980, vechiul contract social între regim și populație a încetat să mai aibă valabilitate, deoarece totalitarismul nu mai putea să-i acopere costurile politice și economice. Odată cu erodarea puterii centrale, sistemul ingineriei de stat al stratificării sociale a început să se clatine. În asemenea circumstanțe, naționalitățile instituționalizate au câștigat în importanță socială și politică și au devenit principala bază a mobilizării sociale și acțiunii colective, ceea ce a cauzat, în ultimă instanță, prăbușirea imperiului.” (Țicu, 2019, p. 184).

„La sfârșitul anilor 80, acea țară cenușie și uniformă care se presupunea că a construit un om unic, unitar – *homo sovieticus* – s-a trezit cu un Babel format dintr-o mulțime de triburi de o diversitate amenințătoare. În acele zile toată lumea credea în orice cu excepția comunismului. Când URSS ne-a văzut în ce hal eram a făcut infarct și a dispărut.”

Un alt aspect important, ce ține de înțelegerea termenului *cronotop*, îl joacă imaginea/descrierea sectoarelor orașului în opera dată, diferită de cea din zilele noastre. Ori mozaicul structurilor cronotopice reprezintă spațiul fizic al operei.

„Am trecut de Sala cu Orgă și parcul Gorki – acolo se aflau hotelul, restaurantul și celebra cafenea Moldova, unde petreceam câteva ore bune din zi cu prietenii mei din centru.”

„Ciocana era un cartier nou, uriaș, opus cartierului vecin Râșcani. Aici aveai un bulevard mare, „ca la ruși”, și blocuri optzeciste mari, zdravene, înalte de opt etaje, cu spații largi între ele. Nu era prea multă verdeață. Asta avea să apară mai târziu.”

În altă ordine de idei, prezentarea spațiului și timpului se află în raport de cauză-efect cu valorile cromatice existente în text, ceea ce determină natura psiho-emoțională a personajului-narator și aspectul filozofic al termenului *cronotop*, făcând legătură și cu tezele lui Kant: „Noi percepem lumea potrivit unor forme și structuri care nu aparțin lucrurilor însele, ci aparțin sensibilității noastre.”

„La școală mă uitam pe geam ore în șir ca la o fotografie. Stăteam și priveam trist, melancolic acei monștri minunați de la Ciocana. Mă tulburau atât de tare, că îmi venea să plâng. Nimic nu se compară cu centrala electrică a orașului.”

Erau trei furnale, dacă îmi amintesc bine. Imense, cilindrice, din care veșnic ieșea fum. Această imagine pe care am văzut-o zi de zi, timp de un an, îmi provoca tristețe, atâta melancolie, încât mai mereu îmi dădeau lacrimile. Nu puteam să-mi explic de ce. Ce mă făcea atât de sensibil? Cum de monștrii aceia industriali trezeau în sufletul meu de adolescent începător atâta emoție? Nu cred că există pe lumea asta o poezie sau o pictură care să mă fi emoționat la fel de mult. Îmi plângea sufletul când le priveam. Durerea era atât de profundă încât îmi afecta corpul: îmi tremura carnea, simțeam intestinele cum se frământă împreună cu sufletul meu. Aveam și o senzație ciudată, de erotism involuntar. Acele coșuri imense, acele cazane industriale, ce-or fi fost, aveau asupra mea o putere mistică, metafizică.”

Pe lângă faptul că termenul *cronotop* are la bază aspectul istoric, cultural, filozofic, psihologic, el are și caracter *dialogic*. Or, așa cum afirmă Bahtin, „natura dialogică a conștiinței umane este definită prin natura dialogică a existenței în timp și spațiu”. Un fragment care susține această teză este:

„În 1988 străbăteam zilnic această distanță de maxim o oră. Dimineața eram cu unii, după-amiaza cu alții. Trăiam rupt între cele două lumi, două păături sociale care se intersectau foarte rar. Aveam obiceiuri și valori diferite. Era o ruptură foarte greu de dus.

Aceasta este istoria adolescenței mele: cu sufletul rupt în două. O parte din el era cu *gopnicii* de la Ciocana, iar o parte cu copiii romantici ai „școlilor de elită” din centru. Luam troleul, îmi puneam căștile pe urechi și ascultam Kino, *Amicii mei*”.

În urma celor relatate mai sus, conchidem că temporalitatea și spațialitatea în literatura contemporană necesită o abordare interdisciplinară. Funcția dialogică, pe care se insistă în postmodernism, demonstrează natura ființei umane ca parte a sistemului sovietic. Or contradicțiile care apăreau în legătură cu politica partidului erau de ordin existențial, filosofic și fizic.

Cronotopul literar al orașului Chișinău, de la un autor la altul, trasează un altfel de tablou artistic, cauzat de experiențele și emoțiile protagoniștilor.

Referințe bibliografice:

1. BAHTIN, Mihail Mihailovici. *Probleme de literatură și estetică*. București: Editura Univers, 1982.
2. GRATI, Aliona. *Dicționar de teorie literară*. Chișinău: Editura ARC, 2018.
3. ȚÎCU, Octavian. *Homo Moldovanus Sovietic*. Chișinău: Editura ARC, 2019.

LITERATURA ROMÂNĂ DINCOLO DE „FRONTIERELE” ESTETICULUI. NOI/ALTE IDEOLOGII EST/ETICE

CZU:821.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.30>

SINCRETISMUL DADAIST – SUPOZIȚII

Felix NICOLAU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8288-6516>

Universitatea Complutense din Madrid, Spania/ Universitatea Tehnică
de Construcții din București, România

Dadaist Syncretism – Assumptions

***Abstract.** There have been made distinctions and approximations between Dada and futurism, cubism and surrealism. The same with regard to the load of (political) anarchism in Dada. My article is about the experimental and performative side of the Dada phenomenon. Of course, there is a comprehensive spirit of the avant-garde, just as there is a Saeculum of modernity. Dada, however, functioned as a crucible that took over the experimental openings of the moment and potentiated them to a level rarely surpassed until today. Any contemporary performance could claim its origin, better said must claim, from Cabaret Voltaire. What could be the typology of Dada performance?*

***Keywords:** anarchism, dada, experiment, performance, syncretism.*

***Rezumat.** Distingeri și apropieri între Dada și futurism, cubism și suprarealism s-au tot făcut. La fel și cu privire la încărcătura de anarhism (politic) din Dada. Articolul meu vizează latura experimentală și de performance a fenomenului Dada. Desigur, există un spirit cuprinzător al avangardei, așa cum există și un saeculum al modernității. Dada, însă, a funcționat ca un creuzet care a preluat deschiderile experimentale ale momentului și le-a potențat până la un nivel arareori depășit până azi. Orice performace contemporan se poate revendica, ba chiar trebuie să se revendice de la Cabaret Voltaire. Care ar fi tipologia performance-ului dada, așadar?*

***Cuvinte-cheie:** anarhism, dada, experiment, performance, sincretism.*

Poți fi Dada și anti-Dada simultan, sugera Tristan Tzara. Asta înseamnă că pot parcurge sute de pagini despre Dada și apoi să fiu și să nu fiu de acord cu ele. Dar asta ar putea să însemne că încerc să mă pun la adăpost, după un mic flirt cu riscul.

S-a insistat pe latura anti-sistem, anarhică și anti-estetică a mișcării Dada. Aș prefera să glosez mai mult pe contribuția ei în domeniul tehnicilor de

creație și performance. Cum se știe, Dada au asimilat și au respins asemenea. De exemplu, au preluat fără înconjur dansuri expresioniste, farse și poeme simultane. Tristan Tzara cânta o melodie Maori în timp ce purta monoclu și mima spasme epileptice. Lumea abia ieșise din victorianism și decadentism când asemenea reprezentății radicale aveau loc, în paralel cu dezumanizarea radicală din războiul care făcea ravagii în jur.

Punând la treabă în mod imprezvizibil perspectivismul nietzschean, Marcel Duchamp își lansează în expoziții readymade-urile. Noua artă poate conține, fără fașoane, obiecte de uz comun produse în masă și accesibile oricărui buzunar. Pop-arta debutează acum și e greu de spus în ce măsură kitsch-ul aparține postmodernismului. De fapt, postmodernismul va întreprinde o nouă perspectivizare prin coborârea vernisajelor și galeriilor direct în stradă, unde nu mai știi ce e artă și ce e mobilier urban. Este un pas în plus pe calea „degradării”, căci dadaștii doar revendicaseră utilitatea și accesibilitatea artei, însă încă nu discutau despre artă când propuneau anti-artă. Postmodernismul jonglează atât cu arta, cât și cu non-artă.

Chiar promovând estetica urâtului, încă era luată în considerare *estetica*. Readymade-ul rectificat al Monei Lisa cu mustăți și transsexuale, ori pisoarul (*Fountain*) semnat R. Mutt trebuie să îi fi oripilat pe cei ce se limitau la *modernismul înalt*. La fel, colaje și asamblări ca *Secțiune cu cuțitul de bucătărie Dada prin Epoca Culturală a burții-de-bere din Ultimul Weimar în Germania* (*Cut with the Kitchen Knife Dada through the Last weimar Beer-Belly Cultural Epoch in Germany*), comisă de Hannah Hoch în 1919, sau *Cap mecanic* (*Spiritul epocii noastre*) [*Mechanischer Kopf (Der geist unserer Zeit)*], circa 1920, de Raoul Hausmann, scot în evidență fără niciun dubiu latura anarhică, contestatară a noii mișcări. Dada este anti-război, dar deloc anti-beligerantă. Ea lovește în cultura de berărie a burghezului snob și superficial, precum și în gândirea colectivistă fundamentată pe slogan. Lovitura este adesea oblică, bazată pe tehnica imitației ironice.

Protestând împotriva tradiției, Dada desființează discursul rațional. Improvizația, accidentul și happening-ul sunt aliații lor principali. De aceea, ei recurg la decupaje din ziare și reviste cu care creează colaje, la origine inventate de cubiști, dar dezvoltate plenar abia acum. Kurt Schwitters lucrează cu tichete de tramvai, staniol de învelit bomboanele, calendare, broșuri și hărți găsite prin Hanovra. În Köln, Max Ernst utilizează tapet, cataloage și pagini de instrucțiuni pentru croșetat pentru a-și realiza colajele.

Încă mai hibrid și pop-art este *asamblajul*, tehnică ce se folosește de orice obiect pentru a crea conglomerate: șuruburi, șireturi, unghii, medalii utilitare, lucruri stricate ș.a.m.d.

Cadavre exquis practica oarecum aceeași abordare, acumulând cuvinte și imagini într-un tot unitar. Nu s-a subliniat îndeajuns caracterul colaborativ al acestor tehnici. Nu degeaba mulți dadaști și suprarealiști erau evrei și cu afinități comuniste. Nu originalitatea genialoidă conta pentru ei, ci

colaborarea celor suficient de inițiați cât să producă improvizații dereglatoare de perspectivă.

Dadaștii din Berlin erau fascinați de fotografie. Utilizând fotografii autentice sau unele decupate din ziare, ei s-au lansat în domeniul fotomontajului. Artefactele lor erau hiperrealiste, străduindu-se să redea cu acuratețe scene de luptă și moarte. Fotografiei, la acea dată, îi era contestat statutul de artă, dar dadaștii, la fel ca suprarealiștii, i-au evidențiat expunerea, perspectiva și alte tehnici.

Dar nu la aceste coordonate tehnice se limita inovația. Demersul dadaist era unul sincretic, în care fiecare formă de artă era pusă în slujba unei über-arte, anume performarea mesajelor compozite, rezultanta fiind o artă în mișcare, imprezibilă și cu infinite conotații.

Tind să fiu pe aceeași lungime de undă cu Gérard Durozoi când afirmă că „Les avant-gardes rebelles contestent la notion de progrès, se préoccupent davantage du sens que des formes” (2005, p. 11). Dar asta doar în ce privește acel „rebelles”. Nu tot ce face Dada are implicații antiideologice. Unele acțiuni sunt chiar experimente autentice legate de zona esteticului. Așa cum multor avangardiști de frunte le-au trecut simpatiile comuniste odată cu vârsta și cu istoria. De aceea și unii teoreticieni au făcut o demarcație între apolitismul dadaștilor din New York, Paris și Elveția față de implicarea politică a celor germani. Elza Adamowicz și Eric Robertson susțin că Dada a fost „une internationale sans institution, sans comité d’organisation, sans organismes d’exécution” (2012, p. 23).

Dacă Dada contrazice principiul non-contradicției, iar Tzara își dorea să instaureze peste tot idioțenia, afirmând că Dada nu aparține cuiva anume, atunci cum putem spune că Dada e ceva sau nu e ceva? O discuție în termeni apofatici ar fi mai fertilă.

Dincolo de delicia auto-contradicției, aș prefera să vorbesc mai curând despre spectacolele dadaiste, decât de arta dadaistă. Spectacole sincretice și eclecticice, conținând toate ingredientele necesare unui performance sănătos. Iată cum reface Jed Rasula atmosfera de la Cabaret Voltaire: „A slightly pockmarked, emaciated man plays honky-tonk piano to set the mood. After crooning a tender ballad, a slender, faintly wasted-looking ingenue abruptly lurches into a ribald number. Then, with the demeanor of a madonna, she does the splits. A few others join her for a vaudeville skit, followed by a recitation from Goethe, Germany’s Shakespeare and Ben Franklin rolled into one. A short young fellow with a monocle delivers a Maori tribal spell („Ka tangite tivi/ kivi/ Ka tangi te moho”), spinning and wiggling like a belly dancer. A pianist and cellist indulge in a heartfelt lyrical movement from a forty-year-old Saint Sæns sonata. Then three of the performers pair up, knocking out a poem for three voices in three languages (French, German, English), babbling simultaneously. Students from Rudolf Laban’s nearby academy of modern dance stomp out an

Expressionist number. A menacing, sneering figure glares at the audience as he snarls and roars his way through one of his „Fantastic Prayers”, while pounding a big bass drum and swishing a riding whip. The gaunt pianist, back at the keyboard, launches into a *Hungarian Fantasy* by Franz Liszt”¹ (Rasula, 2015, p. IX-X). Probabil că secretul reprezentației rezidă în acel „rolled into one”, marcă a unei înțelepciuni artistice de elită, nu lipsite de repere, ori strict bufone, cum ar spune unii.

Debitori „paginii albe” a lui Mallarmé, dadaiștii cred și ei că „gândirea se formează în gură”. Nu trebuie uitat că primele tipărituri ale mișcării au apărut după mai multe reprize performative. Sesiunile live și sincretico-eclectice nu vor putea niciodată fi refăcute, deci niciodată nu vom ști cu exactitate ce a fost Dada. Putem remarca, firește, că metaironia lui Raymond Russel și a lui Alfred Jarry a fost mixată cu alegoriile morbide și mașinăriile infernale ale lui Isidore Ducasse, dar decontextualizarea și recontextualizarea Dada nu pot fi înțelese decât cu ajutorul performativității. Poemul simultan „L’amiral cherche une maison a louer», scris de Richard Huelsenbeck, Marcel Ianco și Tristan Tzara aduce foarte bine cu o partitură corală și conține „refrene ritmice”. Contează mai puțin implicațiile ideologice, care se vor uita, cât noul înțeles al acestei arte/non-arte compozite. În 1920, Tristan Tzara scrie *Manifeste sur l’amour faible et l’amour amer*. La punctul XI el definește Dada ca pe un fenomen instabil și polimorf: „Dada est un chien – un compas – l’argile abordable – ni nouveau ni japonaise nue – gazomètre des sentiments en boules – Dada est brutal et ne fait pas de propagande – Dada est une quantité de vie en transformation transparente sans effort et giratoire”.

Propriu-zis, nihilismul dadaist, fundamentat pe atâtea influențe, face din nou cărțile în artă. Suntem în momentul amestecării cărților, dar în pachet sunt introduse și cărți noi, ce reflectă tehnici de ultimă oră. E destul de amuzant să îi vezi pe experimentalisti îmbrăcați în respectabile costume burgeze. Dramatismul încercărilor și curajul lor devine și mai perceptibil așa.

Pe lângă *rumorism*, un fel de muzică a zvonurilor, dadaiști ca Ball și Huelsenbeck inventează poezii onomatopice compuse din vocabule fără sens:

¹ „Un bărbat ușor ciupit de vărsat și uscățiv cântă la un pian honky-tonk ca să creeze atmosferă. După ce interpretează moale o baladă, o tânără actriță cu înfățișare nițel obosită dintr-odată se lansează într-un număr deșucheat. Apoi, cu atitudinea unei madone, face un șpagat. Încă vreo câteva i se alătură pentru o reprezentație de vodevil, urmată de o recitare amestecată din Goethe, Shakespeare-ul Germaniei și Ben Franklin. Un june scund cu monoclu rostește o vrajă tribală Maori („Ka tangi te tivi/ Kivi/ Ka tangi tem oho”), învârtindu-se și bâțându-se ca o dansatoare din buric. Un pianist și un violoncelist se distrează cu o duioasă mișcare lirică dintr-o sonată veche de 40 de ani a lui Saint Sæens. După care trei dintre performerii se adună pentru a detuna un poem pe trei voci în trei limbi (franceză, germană și engleză), bolborosind deodată. Studenți de la Academia de dans modern a lui Rudolf Lahan, din apropiere, bubuie un număr expresionist. O figură amenințător-rânjită se chiorăște la audiență în timp ce rage, și mârâie o „Rugăciune fantastică”, timp în care izbește într-o tobă imensă și plesnește dintr-o cravașă. Pianistul costeliv, întors la claviatură, se lansează într-o *Fantezie maghiară* de Franz Liszt”.

„Gadji beri bimba. Glandli di lauli conni cadori. Gajama bim beri glassala”. Renunțarea la limbajul cursiv al acelei epoci este reperabilă și în experimentul tipografic. Xilografii în culori răstoarnă orice „decentă” editorială. Până la urmă, această infinită performativitate țintește mulțimea de unghiuri ale tridimensionalității. Categoriile abstracte (frumosul, puritatea, adevărul) sunt relativizate prin răsucire, răsturnare și amestecare.

Grotescul, ridicolul, incomprehensibilul și idioțenia, tobele, capacele de oală, tigăile, concertele sâsâite și „cântecele negre” urlate se conjugă într-o sintaxă din componente de marcă, dar dezmembrată, alandala. Înainte de *melting pot* a existat, deci, un „Babbling pot” (Sandqvist, 2006, p. 2).

Noua estetică încorporează întâmplătorul, neprevăzutul și schimbarea categoriei de întrebuințare a obiectelor. Logica esteticii de până la acea dată este subminată și acest act a fost văzut de unii ca sacrilegiu, de alții ca deschizător de drum pentru arta conceptuală sau pentru cea non-creativă. Faptul că un Pierre Pinoncelli a deteriorat cu un ciocan două din cele opt reproduceri ale *Fântânii* lui Marcel Duchamp, nu face decât să arate că spiritul de reconstrucție și de relativizare al Dada nu a fost priceput. Pinoncelli a motivat că este în spiritul de performance Dada când în 2006, la Centrul Pompidou din Paris, a lovit artefactul cu un ciocan, după ce în 1993, la Nîmes, urinase în altă reproducere, înainte de a o izbi tot cu un ciocan. Eroarea lui grosolană e că s-a întors la vechea estetică deterministă, pentru care un pisoar sau o pipă nu puteau fi altceva decât un pisoar sau o pipă, pentru că exista o funcționalitate în acest sens. Dada a eliberat obiectele și fenomenele de meschinele funcționalități impuse lor de minți utilitare, *terre-à-terre*. Fără această eliberare din relația formă-utilitate nu poate exista performance.

Referințe bibliografice:

1. ADAMOWICZ, Elza, ROBERTSON, Eric. *Eggs Laid by Tigers: Dada and beyond*, vol 1. Amsterdam: Rodopi (Avant-garde Critical Studies series), 2012.
2. DOROZOI, Gérard. *History of the Surrealist Movement*. University of Chicago Press, 2005.
3. RAGOZZINO, Marta. *Dada*. Giunti Editore, 1994.
4. RASULA, Jed. *Destruction Was My Beatrice. Dada and the Unmaking of the Twentieth Century*. New York: Basic Books, 2015.
5. SANDQVIST, Tom. *Dada/East: the Romanians of Cabaret Voltaire*. Massachusetts Institute of Technology, 2006.

Webografie:

1. <http://www.widewalls.ch/dada-collage-readymade/> [citat 16.10.2022].

LIBERTĂȚI SUBVERSIVE ÎN BUCUREȘTIUL STALINIST

Marius MIHEȚ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2902-9558>
Universitatea „Comenius”, Bratislava, Slovacia

Subversive Freedoms in Stalinist Bucharest

Abstract. *What were the chances of a poor provincial in the apocalyptic Bucharest of war and the first Stalinist years? Assuming that he would not have died in the war, and by some miracle, the young man would have had the chance to connect to the culture of the moment. Let's follow the young writer Constantin Țoiu with an invisible camera, and let's watch his destiny with the door ajar, while entering the atmosphere of utopian freedom of the first communist years. With degrees in philology and philosophy, he wants more than melting into the underground cultural world of Bucharest, which has gone through war and, recently, totalitarianism. The last utopia – that of freedom – was more attractive than anything.*

Keywords: *post-war Bucharest, communism, underground, culture, Stalinism, freedom.*

Rezumat. *Ce șanse avea un sărac provincial în Bucureștiul apocaliptic din război și din primii ani staliști? Dacă nu murise în război, și, printr-un miracol, tânărul avusese șansa conectării la cultura momentului, nedislocată? Să-l urmărim cu o cameră invizibilă pe tânărul scriitor Constantin Țoiu, prin destinul căruia pătrundem, chiar și printr-o ușă întredeschisă, în atmosfera de utopică libertate din primii ani comuniști. Absolvent de filologie și filosofie, el caută nu doar să se topească în lumea culturală underground a Bucureștiului trecut prin război și, recent, în totalitarism. Ultima utopie, a libertății, atrăgea mai intens decât orice bogăție.*

Cuvinte-cheie: *comunism, stalinism, cultură underground, libertate, contracultură.*

București. Hipnoza Centrului

În perioada studiilor superioare (1942-1946), la Facultatea de Litere și Filozofie din București, se poate spune că talentul reținut din liceu se transfigurează cu adevărat. Nu înainte de-a-și provoca iarăși destinul, cu

impresia că activează ruleta doar ca să aibă parte de experiența hazardului. Noțiunea din urmă se va regăsi în proza de aventură din romanele sale de mai târziu, ca și cum biografiile fără nimic spectaculos n-au ce căuta în prezentul parcă sufocat de rigiditate, damnat în zodia neîntâmplărilor. Se cuvine să explicăm: prezentul, în comunism, era previzibil. Mereu același, neinteresant. Cu imaginația, prozatorul nu stătea prost. Ba chiar prea bine pentru o epocă ce-o interzicea oficial. Nu-i rămâne decât trecutul, fără de care romanele lui Țoiu sunt golite de conținut ideatic. În trecutul ce se lărgeste mereu în narațiune, eroi și anti-eroi sunt evocați întotdeauna sub semnul hazardului, mai ales dacă destinul lor acroșează date din trama romanului. Dar și atunci când numai tangențial ei ocupă un loc în galeria strămoșilor vreunui personaj, cei din trecut trăiesc parcă mai multe vieți deodată, neverosimile pentru urmașii din prezentul în care nu se întâmplă nimic. Cu excepția autoînscenărilor unor drame amoroase ori de idei.

Prin urmare, filologia vine și nu prea natural ca primă opțiune, ci după ce, în prealabil, încercase, fără succes, să fie admis la Facultatea de Drept. Uită mai repede decât ar fi crezut cariera utopică dintr-un Barou aristocratic și-l fascinează cursurile filologilor. Pe care le urmează cu mirare crescândă, pasiunea reală făcându-și rapid loc între prioritățile noi ale studentului. În sensul că tânărul Țoiu începe să se ia în serios.

Spiritual și atrăgător, modest și ironic, pus pe șotii, nu e de mirare că, la fel ca în anii liceului, Țoiu se integrează rapid în comunitatea studentescă. Își face prieteni, comunică natural cu cei din afara Bucureștiului, pe care-i are alături și după cursuri. De partea lui are urgența cunoștințelor și ambiția celui înzestrat pentru cultura mare, dar, ca un fiu risipitor, el și-a amânat formarea gravă, autentică. Se prea poate și ca el să sufere de procrastinare. Amânările lui artistice să fie rodul anxietății sociale: fiul Ialomiței venea în București ca din trecut, deși trecuse prin anii brașoveni, Centrul îl responsabiliza deodată, fără să-i dea răgazul necesar adaptării la funcționarea prin angajamente.

Căzut în mijlocul ideilor, e fără scăpare. Pentru că atracția îi este întreținută de profesori valoroși. Între alții, îi are pe Tudor Vianu, Mircea Vulcănescu, Mihai Ralea, Dimitrie Gusti, Mircea Florian... Despre condițiile vremii, ar trebui să ne imaginăm următorul anunț¹ descoperit în revista „Curentul” (anul XVI, numărul 5521, de vineri, 2 iulie 1943), intitulat *Tabloul studenților chemați la munca de războiu*. Pe listele cu studenții „Facultăților de Litere”, îl găsim și pe studentul din anul I, Țoiu Constantin, repartizat, din fericire, „la județul Ialomița”. În plin război, tânărul uita frica de moarte și se mira de idei, apoi, îndreptățit, de Bucureștiul cu atâtea atracții rămase în clarobscuritate.

¹ Locurile de practică ale studenților vor fi publicate și în „Universul”, în numerele 177, din 2 iulie 1943, și 178, din 3 iulie, la rubrica: „Repartizarea studenților chemați la munca de război”.

Trebuie că tânărul fascinat de Centru s-a întrebat cum să fi arătat orașul în anii de dinainte, când nici războiul, nici sistemul nu distruseră bună parte din oraș. Când lumea bună dialoga exact ca în saloanele pariziene sau în cele londoneze, cu biblioteci din care volumele nu fuseseră scoase pentru a fi arse.

Ce-i rămânea de experimentat studentului din Urziceni în noua realitate socială? În condițiile date, cum anii cei mai frumoși ai studenției erau condamnați la anormalitate, destinul lua chipul speranței fiecăruia. Fără să facă excepție, Țoiu iubește oamenii și crede în prietenii înainte de-a se dovedi solide. Vocația prieteniei lui Țoiu va crește, dintotdeauna, din această încredere atipică în ceilalți.

Despre dificultățile integrării într-o lume în schimbare brutală, precum societățile staliniste, accelerată s-a scris mult și detaliat. În *Stalinismul de fiecare zi. Viața cotidiană în Rusia sovietică a anilor 1930* (Editura Corint, 2016), Sheila Fitzpatrick arată cum experimentul social întrecea orice imaginație, începând cu îngrămădirea locatarilor până ce insuportabilul sau claustrofobia își făceau loc prin asaltul de mizerie, foamete și anomalii morale. În orice caz, studenții, deși copleșiți de lipsuri, ei erau întrucâtva obișnuiți cu războiul și nenorocirile, chiar cu nedreptățile proceselor politice, dar tot mai neobișnuiți cu arta adevărată. Acoperișul era prima necesitate, abia apoi veneau frigul și foamea, la fel ca în închisori.

Șansa lui este să primească un loc la căminul Mătășari. Asigurat deasupra capului, va lega prietenii cu colegii de generație, începând cu Pavel Chihaiia, Dorel Cazaban, Teodor Mihadaș, Al. Husar și alții. Intimitatea căminului deschidea amintirile și elibera spontaneități. Aici, în căminul studentesc, Constantin Țoiu nu mai are timp de adaptare, ca la Brașov; tăcerea și marginalizarea pot fi etichetate conformist. Sau poți fi lăsat în grupul posibililor denunțatori. Ignoranți și neindignați, tinerii studenți iau viața în piept, fără utopia zilei următoare, pentru că nici cursurile, nici profesorii, nici diplomele nu le asigură nimic. Oricând, ei pot fi în următorul lot de tineri intelectuali trimiși la reeducare. Trăiesc, așadar, din plin, riscând derapări sociale și legături primejdioase. Doar cu doi ani mai mare, Pavel Chihaiia e celebrat devreme ca un mentor artistic. Carismatic și implicat, impertinent în sens bun, dar inflexibil și căpos, autorul *Blocadei* îl inițiază pe colegul din Urziceni și în lumea pictorilor tineri bucureșteni. Nimic din rebeliunea studențească nu anunța savantul medievist așezat, temeinic, întemeietor de mai târziu. Artă bucureșteană și europeană, spectacolele de la lansări și vernisaje se deschid deodată ce Pavel și Constantin pătrund în atelierelor artiștilor și cunosc o altfel de lume decât cea de la „suprafața” societății. Mai cu seamă, un tip de libertate, pe care doar arta știe să o provoace. Coborâți prin artă în istorie, ei gustă, de fapt, ca neinițiații, din fructul oprit al artei; ca străini, travestiți, intruși, ei se cutremură în fața ei și reacționează cu timiditatea imberbului:

luând-o la târbacă, glumind pe seama ei, caricaturizând artiștii și manifestările neînțelese. Iar ei știu asta. Se lasă răsfățați de marginalitatea lumii, din care se înfruptă nesocotind manierele și asimilarea civilizației.

Problema este că tinerețea și bunul gust nu sunt de ajuns. Ar trebui să și cumpere artă, dacă tot ajung în bârlogul underground al creatorilor bine cotați. De fiecare dată, cei doi joacă piesa clienților mofturoși, dar sunt săraci lipiți. Grăitoare pentru simulacrul jucat de Chihaia și Țoiu este participarea la vernisajul unuia dintre rebelii generației – pentru care arta se desfășura simultan în pictură și dans. După ani, Țoiu își amintește cum s-au dus la expoziția pictorului modernist Trixy Checais², un balerin excentric, de un talent „diabolic”, care a revoluționat coregrafia autohtonă. Inovațiile lui din dansul modern au fost întrerupte de epurările din 1950. Pentru unii, geniu, pentru alții, controversat. Despre aventura lui de pictor suprealist, ca reper nu doar biografic, prozatorul crede, privind retrospectiv, că reprezenta *sfârșitul generației pariziene* a Bucureștiului. După care se instalase înghețul totalitar. În ziarele vremii, lozinca „*Parazitismul social trebuie să înceteze*” anunța procesul tuturor artiștilor liberi. Boema instruia numai în subteranele orașului.

Merită să zăbovim puțin asupra acestui artist, pe care Țoiu, ca un gentleman, îl lasă în zona anecdoticului, deși relația cu el și anturajul erau ceva mai întortocheate. Mă rog, urmau să fie. Artistul, celebru balerin, cum spuneam, dar și scenograf de costume, coregraf, regizor... este considerat, până astăzi, *cel mai mare* balerin roman. Nina Cassian îl numise cel mai mare „dansator” al României. Cu studii la București și Berlin, Dumitru Checais, pe numele lui real, a fost și prim-solistul Operei Române, până în 1950, când dansul modern este interzis oficial în România.

Ce nu se știe – sau cunosc prea puțini amănuntul esențial – este că, până în 1955, artistul a fost deținut în lagărul de la Canal. Motivele nici nu contează: pentru cei din lumea artistică, cauza pornea de la influențele occidentale dăunătoare din dansul și coregrafiile sale. Autohtonizarea și promovarea lor într-un stil unic. Credem că motivul principal se poate să fi ținut de homosexualitatea artistului. Sau dacă nu a fost, organele de anchetă sigur s-au folosit de orientarea sexuală și așa-zisele legi morale. Abia în 1960, Checais primește dreptul de-a se angaja la Teatrul Muzical „Nae Leonard” din Galați, unde va lucra până la moarte, în 1990. Fără să ia cu el și celebritatea bucureșteană. Nu e de mirare că mulți îl credeau fugit în Occident. Sau mort. Cu arta marginalizată, exilat la capătul țării, artistul era ca și mort. Viața nu era decât agonia celebrității imposibil de afirmat.

² Țoiu greșește numele și destinul englez al personajului. Este vorba, fără îndoială, de Trixy Checais (Dumitru Checais – 1914-1990).

Întâmplător sau nu, Irinel Liciu, prietena apropiată a lui Țoiu, fusese partenera lui Trixy Checais. Împreună, Irinel și Trixy au dansat chiar pe compozițiile de duo ale lui Trixy, între care amintim *Noaptea Valpurgiei*. Memorabile rămân fragmentele din jurnalele Ninei Cassian. Despre balerin, poeta diaristă spune că „se înfășurase într-o plasă aurie, plutirile, căderile erau ireal de dulci și de fără sunet, brațul înălțat părea să nu se mai termine, mâna foarte lungă și slabă se prelungea și pâlpâia în aer un timp infinit”. Format la școala lui Harald Kreutzberg și Iris Barbura, „dăruit de natură cu un trup suplu și plutitor, a căzut pradă „principiilor” rudimentare, brutale și demagogice care guvernau arta în acea perioadă. Creațiile lui au strălucit în primii ani după război, marcând generația tânără (nu și „generațiile”, deoarece, în scurt timp, dansul modern a fost interzis, singura formă coregrafică permisă fiind baletul clasic de tradiție rusă și dansul cu elemente folclorice)”³. De altminteri, Nina Cassian mărturisea că a compus pentru el și-l acompania adeseori la pian. După anii de detenție, ea spune că artistul nu și-a mai revenit cu adevărat. De parcă ar fi avut cum: pierzându-și aripile – trupul – în lagăre și sărăcie, cum să te aștepți să zboare prin dans?

Mai precizăm că Țoiu greșea și în privința plecării balerinului în exil... Nici vorbă de așa ceva. Din păcate, artistul rămăsese, cum spuneam, până la moarte, în Galați, ca un fel de domiciliu forțat. Măcar era aproape de manifestarea artistică, fie ea doar din spatele scenei. Într-un articol din „Țara”, din 1943, intitulat chiar *Trixy Checais*, se spune că toți coregrafii români apreciau cu superlative recitalul lui Trixy din Capitală, numindu-i dansul o „artă desăvârșită”, iar unii chiar „au numit-o diabolică”, aparținând unui „mare artist”. Totodată, articolul (nesemnat) consemnează și mărturia tânărului artist: „După cum vedeți, prefer dansul expresionist, care are nesfârșite posibilități de interpretare. Dansul cerebral cere eforturi mari, totuși iubesc mult și baletul clasic cu prețiosul arhaic al poantelor sale”⁴.

Grupul de cunoștințe din lumea artistică se lărgiseră brusc pentru tânărul Țoiu cu oameni importanți. Personaje reale, adevărate, cu adâncimi artistice în care un literat găsea nestemate narative. După cum rememorează portretul încercărilor plastice ale lui Checais, se vede de la distanță că provincialul Constantin e complexat de boema bucureșteană. Mai întâi, pentru că o înțelege numai pe jumătate. Întâlnise oameni deștepți, dar nu artiști desăvârșiți. Din alt punct de vedere, școlit la templul clasicismului, Constantin nu acceptă

³ Nina Cassian, *Memoria ca zestre. Cartea I*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2003, p. 55.

⁴ V. „Țara”, anul III, nr. 601, 18 mai 1943, p. 2 (straniu este că același articol va fi reluat în publicație în numerele 609 și 610, probabil forme obișnuite de publicitate...).

avangarda cu ușurință, nici derogările, de orice natură. Trebuie însă să reținem și că prieniile legate sunt investiții ideale: Nina Cassian, Ștefan Aug. Doinaș, Irinel Liciu, Pavel Chihaiia... Pentru a-i numi doar pe cei din jurul balerinului caricaturizat de cei doi studenți. Care se umflau de bravură masculină ca să-și ascundă frustrările neintegrării în viața cosmopolită a orașului.

După jumătate de veac, când reia legătura cu Chihaiia – „năstrușnicul meu drag”, îi va spune Țoiu – exilat în Germania din anii șaptezeci, cei doi foști farsori rememorează micile bucurii din sărăcia în care trăiau ca studenți.

Exagerând din atașament, atunci când portretiza vechii prieteni, Țoiu se lasă în voia promisiunilor literaturii. Prea timid să se manifeste complet, prea fascinat de oraș ca să se dedice studiului coerent. Stau dovadă eforturile diferite ale celor doi. În vreme ce Pavel Chihaiia frecventează în anii patruzeci Cenaclul lui Petru Comarnescu, Țoiu petrece în lumea artiștilor. Dacă i-ar fi însoțit pe prietenii Chihaiia și Mihadaș la casa din strada Icoanei, chiar în 1945-1946, viitorul prozator ar fi avut, fără îndoială, alte mize literare. Mai ales după întâlnirile cu Theodor Cazaban, Ruxandra Oteteleșanu, Florian Nicolau, Alexandru Husar, Margareta Sterian, Petru Dumitriu, Sorana Gurian, Geo Dumitrescu... Comparativ, destinele sunt și mai dure când vorbim despre abilitatea și talentul lui Chihaiia, care a publicat repede *Blocada*, roman interzis, scos după o lună din librării, și autorul condamnat la 12 ani de închisoare... Misterul apariției lui Chihaiia în paginile „Luceafărului” din anii șaptezeci nu are sens, decât dacă facem un simplu exercițiu de relaționare: sunt sigur că prietenul Țoiu, secretarul general al redacției, îi întindea o mână de ajutor când se ivise ocazia. Ca de pildă, să participe la masa rotundă dedicată edițiilor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Alături de alte puncte de vedere, cele ale lui Pavel Chihaiia nu săreau în ochi la enumerarea reportericească. Încrezătoare era inițiativa că, pe marginea problematicii despre trecutul agreat de regim, spirite enciclopedice precum Chihaiia putea să se întoarcă la dialogul savant, indiferent cum, chiar și ajutat, iată, de mâna prietenului din urmă cu decenii. Cât de tulburi erau destinele generației lor observăm numai aruncând o privire peste ce se întâmpla în revista din februarie, 1971: Leonid Dimov elogia debutanții, încă fără volume publicate, Emil Brumaru și Mircea Dinescu... Condițiile pentru tinerii scriitori erau comode încă *înainte de-a debuta*. În timp ce generația războiului se străduia să respire la suprafața apei, să avanseze prin uși semideschise, înghesuindu-se să supraviețuiască, nu să concureze prin talent și meticulozitate socială. Întrajutorarea se petrecea prin interpuși sau intermediari, poate cu contracte semnate de alții, pentru că integrarea reală nu era posibilă.

Dar să ne întoarcem la inițierea bucureșteană a ialomițeanului. Participând la aventura urbană mai mult decât la istorie, studentul Țoiu descoperă la pas

Bucureștiul. Orașul va avea un efect hipnotic pentru tânăr. Învață, de la bun început, cum este să locuiești precaritatea în mijlocul frumosului. Trăiește modest, cu stomacul veșnic revoltat. Adeseori, foamea se instalează și-l lasă fără soluții... Primii ani bucureșteni sunt pentru Țoiu adevărate exerciții de supraviețuire. Utopia provincialului înseamnă că foamea și sărăcia pot fi ascunse în ambiția cunoașterii. Dar nu le poți ignora trupește. Lipsurile tinereții se reiau în romane. Omul le va eradica prin ajutorul, aproape convulsiv, acordat tinerilor scriitori, atunci când posibilitățile sociale îi vor permite. Deocamdată, cultura se face pe stomacul gol, cu uimirea plină și revelațiile în serie descumpănesc, lăsând istoria demonică de la suprafață în urmă, ca un vis urât.

Reducția ideologică

Sedus de atmosfera artistică și de posibilitățile implicării în presa scrisă, tânărul Țoiu va fi atras de reportaj. Pentru majoritatea colegilor de generație, specia literară, asumată profesionist, putea asigura un trai decent. Nu fără uimire, lumea descoperise că nu se poate sincroniza cu rapiditatea evenimentelor (în desfășurare), iar reportajele aduceau informația. Urgența zilei era adeseori nucleul deciziilor. Publicațiile preferau tineri capabili să meargă la locul zero al întâmplărilor, cititorii căutând să citească despre ce se întâmplă în timp real. De aici șansa tinerilor filologi, bucuroși că pot îmbina turismul local și câștigul simplu, care să le asigure minima supraviețuire. Economia e în ruină, totul merge în gol, mai puțin presa. Prin urmare, viitorul, pentru cei ce se visau scriitori, trece întâi prin presă. Altminteri, gestul e nepotrivit.

După ani, în 1973, Constantin Țoiu va folosi cel dintâi sintagma de „generație amânată” pentru tinerii intrați în literatură în anii patruzeci. Mutațiile socio-politice îi condamnă fie la exil, fie la închisoare sau integrare. Tinerii preferă să încheie studiile și să nu ajungă pe un posibil nou front. Așa se face că prozatorul intră „nechibzuit” în politică, în 1945, convins fiind că ideologia de stânga este antidotul sărăciei în care se găsește. De fapt, cum recunoaște mai târziu, motivul era, fără să știe, troțkist: anume că, pentru toți oamenii, cultura e una. Puși în fața inevitabilului, ei căutau în ideologia proaspătă ceva care să-i avantajeze cultural. Pentru Țoiu, interesat exclusiv de cultură, nuanța troțkistă îl mulțumește. De fapt, făcea paradă de explicații. Nefiind atât de interesat de politică, ba chiar deloc, așa spune, cât de supraviețuire. Cred că unicul adevăr al adeziunii lui de tinerețe este următorul: la terminarea războiului, în 1945, locurile la Căminul „Pache” erau destinate *numai* membrilor de partid. Amicul Costică Ionete, responsabilul căminului, îi dă această sugestie (de înscriere în Partid) pentru a beneficia de un adăpost. Opțiunea e cu totul salvatoare, pentru că tânărul s-ar fi întors la Urziceni, de care, cum am văzut, se despărțise în

câteva rânduri, de care uitase cu desăvârșire. Urziceni însemna atunci doar mama și frații. Nu urbea, nu amintirile, și deloc tatăl.

Eroarea ideologică este corectată nu peste mult timp, ajutat și de opiniile lui Istrati, dar și citind *Întoarcerea din URSS* a lui Gide. Revelația naivității sale politice, nu doar sociale, duce la decizia de-a ieși din partid. Dar cum? Demisia fiind exclusă, inexistentă în epocă, trebuia să înscezeze o situație fără întoarcere; prin urmare, își provoacă excluderea, în 1949. La ședința de pomină, se folosește de Troțki, nenumit (altminteri, ar fi fost o blasfemie pentru întreaga suflare), pentru a-și susține punctul de vedere, unul transformat în disidență. Conchide, după mulți ani: „comunismul meu era *imaginar*”. Va scrie multe tablete memorialistice despre momentul istoric. Gestul din 1949 nu va fi repetat mai târziu, el trecând în romane disidențele și atitudinile contestatate. După el, era soluția unică de-a se poziționa critic în regimul totalitar.

La discuțiile nesfârșite, ani mai târziu, cu Belu Silber, amicul îl asigură că ieșirea violentă din partid a folosit viitorului prozator. Paradoxal sau histrionic, el rămâne om de stânga și se consideră un mic-burghez.

După consacrare, lumea literară – și nu doar – îl vede ca pe un dandy transformat, în cele din urmă, la fel ca celebrul amic Gheorghe Jurgea-Negrilești, într-un lord din comunism. De altminteri, pe Gheorghe îl va proiecta în chipul arhitectului Jorj Turcea (din romanul *Obligado*). Alții, autohtoniști sau hiperrealiști, îl numesc mai comod – boier. Oricare dintre etichete îl situa pe săracul student din Urziceni în elita mondenă. Chiar în afara timpului, periculos și virtuos în egală măsură. Să precizăm repede că etichetele n-aveau nimic în comun cu starea materială. Doar cu atitudinea lui publică, cu eleganța manierelor și vestimentația atent organizată.

De ce-l numea Nichita Stănescu, în italiană, *tenente*? Pentru că aluzia cuprindea un chip frumos, cu un fel aparte de-a fi. După decenii, privind îndărăt, prozatorului nu i se pare altfel. Doar că anii 1944-1945 degajau ceva consolator, de neîntâlnit până după Revoluție. Printre altele, fusese și ultimul an când se predase în facultăți filosofia idealistă.

Referințe bibliografice:

1. ARON, Raymond. *Opiul intelectualilor*. Ediția a doua, traducere de Adina Dinițoiu. București: Editura Curtea Veche, 2008.
2. CASSIAN, Nina. *Memoria ca zestre. Cartea I*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2003.
3. FITZPATRICK, Sheila. *Stalinismul de fiecare zi. Viața cotidiană în Rusia sovietică a anilor 1930*, traducere de Alina Popescu, prefață de Sorin Antohi. București: Editura Corint, 2016.

CZU:821.135.1-1(478).09(092)+821.135.1-1.09
<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.32>

GRIGORE VIERU ȘI POETII GENERAȚIEI 60 DIN ROMÂNIA

Daniel CRISTEA-ENACHE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-669X>
Universitatea din București, România

Grigore Vieru and the Romanian Sixties Literary Generation of Poets

Abstract. *There is an identity function of poetry, of literature, that shapes the symbolic consistency of a collective spirit, a map of emblematic landmarks of a national community. Goga and Cotruș are representative for Transylvania, Vieru and Păunescu are emblematic for Moldavians, whereas Eminescu is emblematic for the Romanians of all the historic provinces.*

For those living in Basarabia, Vieru represents a prophet of their Nation, an apostle of the Romanian Nation standing against the historic oppression, in the form of the Russian camps. To the elitists and relativists from Romania, Vieru is regarded as a representative of the traditionalist literary currents, frozen into an obsolete aesthetic manner and a heroic dimension out of phase.

The article portrays Vieru's relations with the Romanian 60's generation of poets and their lyrical formulas assumed by Modernism.

Keywords: *Vieru, poetry, community, nation, 60's generation, Modernism.*

Rezumat. *Există și o funcție identitară a poeziei, a literaturii, care poate asigura consistența simbolică a unui spirit colectiv, harta de repere și embleme a unei comunități naționale. Ardelenii se regăsesc în Goga și Cotruș, basarabenii în Vieru și în Păunescu, iar românii din toate provinciile istorice în Eminescu.*

Pentru majoritatea basarabenilor, Vieru este un profet al Națiunii și un apostol al Neamului Românesc, în contra unor constrângeri istorice luând tiparul de lagăr al sovietizării. Pentru dâmbovițenii elitari și relativști, același Vieru ar fi doar un autor post-sămănătorist, încremenit într-o formă estetică vetustă și într-un eroism defazat.

Articolul discută raporturile lui Vieru cu poezii generației 60 din România și cu formulele lor lirice, asumat moderniste.

Cuvinte-cheie: *Vieru, poezie, comunitate, națiune, generația 60, modernism.*

Dacă publicul larg are dreptul de a iubi un scriitor fără a-i înțelege mecanismele de proiecție lirică și tehnicile de compoziție, criticul profesionist ar trebui să pornească de la acestea pentru a profila specificitatea autorului și, apoi, statura sa valorică. Cu atât mai mult un istoric literar. Nu sunt opționale, ci necesare înscrierea poetului într-o filiație literară, re-plasarea într-un context cultural și istoric, cântărirea influențelor care l-au format și estimarea influenței pe care, la rândul lui, o va avea asupra generațiilor ulterioare.

În antologia *Taina care mă apără* (2008) există asemenea contribuții critice și istoriografice semnate de Gheorghe Grigurcu, Alex. Ștefănescu, Nicolae Manolescu, Eugen Simion ori Mihai Ungheanu. Sunt comentarii în care imaginile mai plastice, atunci când apar, au rolul de a da echivalente critice pentru fragila alcătuire de cuvinte și spații albe, etos și melos, a poeziei lui Grigore Vieru. Iată un portret remarcabil conturat de Alex. Ștefănescu (Ștefănescu, 2005, p. 421): „Grigore Vieru are o înfățișare de poet romantic. Fruntea înaltă, continuată de un început de calviție, pletele lungi, răsfrânte pe umeri, privirea visătoare, îndreptată spre un *dincolo* inaccesibil oamenilor obișnuiți, fac parte dintr-un tipar fizionomic consacrat de multă vreme de istoria literaturii. La acestea se adaugă – ca trăsături particulare – un zâmbet timid și o fragilitate a întregii ființe, datorită cărora ne gândim la poet nu numai cu admirație, ci și cu dorința de a-l ocroti.”

Același istoric literar explică, folosind termenul „*malentendu*”, procesul de-legitimizării lui Grigore Vieru, după 1989, prin asocierea lui cu barzi din România ai ceaușismului și național-comunismului. Naivitatea lui Vieru și a altora este numită ca atare (Ștefănescu, 2005, p. 422):

„Scriitorii din Basarabia însuflețiți de un patriotism sincer au crezut că autorii de literatură patriotardă din România – favorizați cândva de naționalismul comunist promovată de Nicolae Ceaușescu – reprezintă replica lor simetrică. Și și-au întins mâinile unii altora, primii din naivitate, iar ultimii pentru a profita grabnic de o legitimitate nesperată, în condițiile în care în România erau – și pe bună dreptate – disprețuiți. Drept urmare, Grigore Vieru și ceilalți scriitori din Basarabia înrudiți spiritual cu el au pierdut o mare parte din capitalul de stimă și simpatie de care se bucurau în România. Este o nedreptate. Grigore Vieru rămâne un poet foarte talentat, care nu seamănă prin nimic cu «aliatul» său din România, Corneliu Vadim Tudor, un autor minor și grandilocvent, un Rică Venturiano al iubirii de patrie.”

La rândul său, Gheorghe Grigurcu observa alianțele „dubioase” pe care „le-a contractat bardul basarabean”, comparându-l în *Poezie de patrie* cu Octavian Goga și din acest punct de vedere: „ca și, de altfel, predecesorul său, marcat de regretabile prestații politicianiste” (Grigurcu, *apud* Vieru, 2008, p. 555-556).

Un alt portret pregnant (dovadă că elogiul poate fi făcut și cu stil, nu numai prin hiperbole și cuvinte goale „ce din coadă au să sune”) îi aparține lui Adrian Păunescu, alt coleg de generație al lui Grigore Vieru, el însuși născut în Basarabia (ca și Gheorghe Grigurcu), și având o sensibilitate acută pentru soarta românilor de dincolo de Prut. Iată începutul articolului semnat de Adrian Păunescu, intitulat *Poetul cel mare* și apărut în „Contemporanul” în martie 1989 (Păunescu, *apud* Vieru, 2008, p. 565): „Firav la trup, cercetat de suferințe, de mic adânc în tot ceea ce face și expresiv în tot ceea ce scrie, a coborât dinspre Chișinău, cu cărțile lui, încoace, la București, parcă pentru a-și dovedi adâncă înțelegere a spiritului poeziei lui Eminescu, cel mai bun, cel mai tulburător trubadur, poetul cel mare, Grigore Vieru.”

Apartenența la o aceeași generație lirică este dată nu numai de anii nașterii din dreptul poezilor români „șazeciști” și, respectiv, al lui Grigore Vieru: acesta a fost receptat favorabil, iar în unele cazuri cu entuziasm de către poeți atât de diferiți precum Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Alexandru, Adrian Păunescu, Gheorghe Grigurcu și alții.

De altfel, Sorescu reprezintă un caz special în discuția noastră, întrucât el a fost încă din anii '60 un admirator declarat al lui Vieru, scriind unele dintre cele mai expresive caracterizări ale lirismului său. Iată una dintre ele (Sorescu, *apud* Ciobanu, 2019): „El atacă poezia frontal și cu cea mai mare simplitate, cu candoarea și nevinovăția celor care umblă pe acoperișuri. Așa cum pe copii câinii nu-i mușcă și frigul nu-i taie, așa cum pe somnambuli îi ține aerul, artiștii umblă pe muchia muntelui din cuvinte cu lira sub braț, nepedeșiți cu prăbușirea.”

Influența „șazeciștilor” de dincoace de Prut asupra colegilor lor din Basarabia (nu numai asupra poeziei lui Grigore Vieru) este vizibilă. Într-un comentariu consistent, Mihai Ungheanu o califică drept „incontestabilă”, criticul și istoricul literar înscriindu-i, pur și simplu, pe tinerii poeți basarabeni în generația 60 din România. Fragmentul este dintr-o prefață a lui Mihai Ungheanu la un volum din 1996 (Ungheanu, *apud* Vieru, 2008, p. 657, 658): „Surprinzător este să descoperim, în această literatură care nu și-a uitat stirpea, motive și formule artistice proprii poeziei românești care explodează în România anilor '60. Influența lui Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Adrian Păunescu, Ioan Alexandru și alții este incontestabilă la Grigore Vieru și colegii lui, evident în doze diferite, ceea ce le conferă o notă comună cu generația simetrică de poeți din România. În pofida seriei de interdicții, un fluid cultural și poetic a comunicat peste opreliști, afirmând încă o dată importanța unei matrice culturale comune. (...)”

În ciuda distanțelor și a obstacolelor, ceea ce numim generația Labiș sau generația Nichita Stănescu îi cuprinde și pe tinerii scriitori de la Chișinău.”

Influența poezilor din generația 60 din România asupra confratelui lor basarabean a fost evidențiată nu numai de criticii din România, ci și de colegii lor din Republica Moldova. Într-un remarcabil volum de convorbiri cu Nina Corcinschi, criticul basarabean Andrei Țurcanu observă o corespondență între Vieru și un alt poet „șaiyecist” de dincoace de Prut, și anume Cezar Ivănescu (Țurcanu, Corcinschi, 2017, p. 59): „Firește, poezia lui Grigore Vieru nu poate fi comparată cu poezia lui Petre Stoica sau Virgil Mazilescu. Tiparul ei paradigmatic este altul, regăsit la Daniel Turcea și, în bună parte, la Cezar Ivănescu.”.

În același punct al influenței „șaiyeciștilor” români asupra lui Grigore Vieru, de notat compararea lor critică de către un alt exeget basarabean, Mircea V. Ciobanu, care, comentând *Numele tău*, volumul lui Vieru din 1968, nu-l supralicitează deloc pe conaționalul său (Ciobanu, 2019):

„În principiu, cartea rezistă și azi, este poezie acolo. Doar că, alături de edițiile congenerilor din România, nu e un volum de raftul întâi. La 1968 Nichita Stănescu avea deja editate *O viziune a sentimentelor*, *Dreptul la timp*, *II elegii*, *Oul și sfera*, iar Marin Sorescu își editase nu doar parodiile din *Singur între poeți*, ci și alte volume, inclusiv *Moartea Ceasului* sau *Tinerețea lui Don Quijote*.”

În fine, privind dinspre spațiul basarabean al Uniunii Sovietice din epoca Hrusciiov înspre cel românesc de la finele epocii Dej și începutul epocii Ceaușescu („dezgheț” politic pe ambele maluri ale Prutului), concluziile critice sunt similare. Două cercetătoare basarabene, Svetlana Dermejni și Liliana Grosu, sunt autoarele unei comunicări al cărei titlu este edificator, din această perspectivă a influenței „șaiyeciștilor” români asupra poeziei lui Grigore Vieru: *Sincronizarea literaturii din Basarabia cu literatura de peste Prut prin intermediul generației anilor '60*. Prin „șaiyeciștii” români (desigur, nu exclusiv prin aceștia) s-a făcut legătura și cu modernismul liric interbelic, Blaga fiind printre modelele lui Vieru. Dermejni și Grosu observă pertinent că „poezia basarabeană șaiyecistă, deși apelează la teme tradiționale, la folclor și formule consacrate acestuia” (Dermejni, Grosu, 2019), nu le tratează „în mod frontal, tezist, tradiționalist, ci în mod creator, inovator, prin optici moderne, pe calea imaginilor și tehnicilor lirice de o reală virtuozitate, *elemente împrumutate din lirica românească de peste Prut, în primul rând*. (s.m., D.C.-E.) În acest context, vom vorbi despre latura modernă a poeziei șaiyeciste, care se manifestă plener în expresia poetică ce îmbracă materialul de viață expus.”

Toate exemplele oferite de cele două cercetătoare (nu numai din creația lui Vieru, ci și din cea a altor poeți basarabeni) confirmă titlul și concluzia

studiului lor, exprimată limpede în ultima frază: „este evidentă o sincronizare cu spiritul poeziei române de peste Prut.” (Dermeș, Grosu, 2019).

Nu au lipsit comentatorii care au contestat modernismul poemelor lui Grigore Vieru, numindu-l un poet tradiționalist sau de-a dreptul „pășunist”. Iritarea acestor comentatori pare a fi mai degrabă una de gen, nu una de nume. Lor le displac în general poezia patriotică, lirismul mesianic, tribuna suferințelor istorice, simplitatea cantabilă, modelarea unui univers rural și a unui spațiu românesc comprimat în elementele lui primare.

Apelând la istoria literară, să observăm că și cel mai modernist dintre criticii români interbelici, E. Lovinescu, s-a confruntat la un moment dat cu excesul afirmării individuale prin recriminarea tuturor valorilor socio-istorice românești. În memoriile marelui critic, despărțirea lui B. Fundoianu de spațiul literar autohton este prinsă exact în acul problemei noastre, cu o ironie ucigătoare (Lovinescu, 1998, p. 220):

„Întâlnit peste câțva timp de un fost compatriot pe bulevardele Parisului și întrebat asupra motivelor plecării sale, d. Fundoianu a lăsat să-i cadă acest răspuns lapidar:

– În București începuse să mi se urască cu sentimentul propriei mele superiorități. Răspunsul prinde astfel într-o copcă de aur psihologia eroului nostru care, odată stabilit la Paris, a uitat de băligarul de la Hârlău, de probul vers arghezian, captat în poezii proprii, de tradiționalismul său doctrinar”

În opinia mea, relativ tânărul Fundoianu devenit Fondane arăta consecvență cu un modernism dus la extrem, adică la maximă epurare. Modernismul activează și accelerează despărțirea de trecut, de tradiții, de spațiul și spiritul comunitar, de istoria națională. Modernistul Fundoianu devenit Fondane era deci coerent și consecvent cu sine.

În schimb, contradicția în care cad postmoderniștii noștri globaliști, disprețuitori din principiu ai mesianismului tradiționalist de tip Vieru, vine din aceea că – pe platforma lor teoretică – trecutul istoric decantat în cel literar chiar contează. Miza postmodernismului și farmecul lui constă în rearticularea și reamenajarea acestui fond cultural comun aflat în urmă, dar nu și lăsat în spate; aparent osificat, de fapt actualizabil prin revizitare. Era mai firesc, așadar, ca poeții generației 60, neomoderniștii ei puri, să-l respingă pe Grigore Vieru; iar nu postmoderniștii generației ulterioare, în a căror agendă de lucru, pe fiecare filă, se află câte un reper al mai-vechiului. S-a întâmplat invers.

Într-o cronică pe marginea volumului *Poezia lui Grigore Vieru. Structuri ale imaginarului și construcția sensului poetic* de Liliana Grosu, Vasile Spiridon observa (Spiridon, 2018, p. 6): „propunerea unei repoziționări a poeziei din

Basarabia, din perspectiva comparării și a sincronizării cu aceea din România. Aici s-a avut în vedere conceptul de «generație de creație», al lui Tudor Vianu, pe care Liliana Grosu a încercat să-l ancoreze impactului operei lui Grigore Vieru cu poezia generațiilor care i-au urmat, fie prin asumarea acestui model, fie prin detașarea de acesta.”

Eugen Simion, critic și istoric literar important din aceeași generație 60, observa cu dreptate că, în condițiile Istoriei cu care s-a suprapus biografia lui Grigore Vieru, poetul „nu putea fi postmodern”, opțiunea lui pentru condiția de liric „mesianic” fiind într-un tot legitimă (Simion, *apud* Boldea, 2009, p. 85): „despre Grigore Vieru am putea spune că este ultimul poet cu Basarabia în glas. Un poet mesianic, un poet al tribului său, obsedat de trei mituri: Limba română, Mama și Unitatea neamului. Un poet elegiac, dar, în ciuda fragilității înfățișării sale și a vocii sale – moi și stinse, menite parcă să șoptească o rugăciune, nu să pronunțe propoziții aspre ca vechii profeți –, un poet dârz, un cuget tare, un spirit incoruptibil. Mulți i-au înțeles stilul și mesajul, alții i-au reproșat mereu faptul că nu este un poet postmodern. Judecată rea. Vieru nu putea fi postmodern pentru că, spune chiar el, s-a născut și a crescut într-o istorie imposibilă și, când a început să scrie, și-a dat seama că publicul său așteaptă altceva de la el. Ceva esențial, spus limpede, ceva despre suferințele și bucuriile nației sale, atâtea câte sunt.”

Dincolo însă de aceste glisaje și bizarerii de receptare din interiorul scenei noastre literare, este de discutat chiar asupra etichetei de „sămănătorist” (variantă: „pășunist”) aplicată lui Grigore Vieru și mai tuturor poezilor universului rural. Sămănătorismul este convențional, decorativ, exterior, aproape automatic în decupajul unui paradis al satului. Imaginile sunt fixate printr-un simbolism diminuat, univoc, iar nuanțele de culoare creativă lipsesc. Textele „pășuniste” sunt niște pagini de album, scrise de versificatori neaoși pentru ipostazele românești ale nobilelor costumate, din plictiseală, în păstorite din Arcadia.

Și verosimilitatea, și autenticitatea lipsesc din producțiile sămănătoriste, în timp ce artificialitatea domină, de la un capăt la celălalt, procesul constituirii „literare”. Și așa cum țărani români nu sunt, în sămănătorismul tezist, țărani români, nici istoria națională nu este istorie națională. Vedem doar o galerie de poze aranjate, cosmetizate, din care personaje lipsite de consistență zâmbesc fals unui cititor mai credul.

Dacă idolatrii lui Grigore Vieru dau impresia că nu disting esteticul de etnic, „dâmbovițenii” minimaliști și minimalizatori, racordați la *trend*, par să confunde tematica autorului cu problematica lui; și artificialitatea mărunță, manufacturieră a poezilor (post)sămănătorști cu naturalitatea atât de bine construită, cristalizată de poet.

De fapt, nimic decorativ, convențional, previzibil figurativ și interpretativ nu vedem în poemele de calibru ale lui Vieru, circumstanțiate și amprentate istoric, dar smulse, liric, oricărei circumstanțe. Criticul și poetul Gheorghe Grigurcu respinge calificarea poeziei lui Grigore Vieru drept una „depășită”; și argumentează în felul următor (Grigurcu, *apud* Vieru, 2008, p. 556): „Există opinia că poezia lui Vieru ar fi «depășită», «demodată». Din punctul de vedere al inserției în istorie, evident că nu e. Separarea Basarabiei de patria-mamă rămâne o rană deschisă a sensibilității noastre etnice. Din punctul de vedere al discursului literar, credem că răspunsul e așijderea negativ, căci, ținând seama și de dezvoltarea în condiții ingrate a culturii dintre Prut și Nistru, poetul are un timbru personal, adesea acut, în registrul tradiționalist pe care l-a adoptat oarecum obligatoriu. Versul lui Grigore Vieru e cabrat de revoltă, purtător al unei sarcini incandescente, care-l particularizează, inclusiv sub unghiul plastic. Compunându-se contrastant, imaginile conturează un stil inconfundabil”.

După cum se poate observa, punctul pe i l-a pus, în această privință, tot un autor din generația 60 de dincoace de Prut.

Referințe bibliografice:

1. BOLDEA, Iulian. Grigore Vieru – valoare și adevăr poetic. În: *Limba română*, 2009, nr. 1-4 (163-166), p. 84-86.
2. CIOBANU, Mircea V. Grigore Vieru, cel dintâi. În: *Viața Românească*, 2019, nr. 7 [online]. Disponibil: <https://www.viataromaneasca.eu/revista/2019/07/grigore-vieru-cel-dintai/> [citat: 16.09.2022].
3. DERMENJI, Svetlana, GROȘU, Liliana. *Sincronizarea literaturii din Basarabia cu literatura de peste Prut prin intermediul generației anilor '60*. Comunicare la atelierul *Clasic și (post)modern în literatura actuală*, în cadrul Colocviului științific național *Lecturi în memoriam acad. Silviu Berejan*, ediția a IV-a, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Academia de Științe a Moldovei, 12 noiembrie 2019.
4. LOVINESCU, E. *Memorii. Aqua forte*, ediție îngrijită de Gabriela Omăt. București: Editura Minerva, 1998, 844 p.
5. SPIRIDON, Vasile. *Suflet în imaginarul neamului său*. În: *Ateneu*, 2018, nr. 10, p. 6.
6. ȘTEFĂNESCU, Alex. *Istoria literaturii române contemporane. 1941-2000*. București: Editura Mașina de scris, 2005, 1176 p.
7. ȚURCANU, Andrei, CORCINSCHI, Nina. *Cartea din mâna lui Hamlet. Andrei Țurcanu de vorbă cu Nina Corcinschi*. Chișinău: Editura Cartier, 2017, 200 p.
8. VIERU, Grigore. *Taina care mă apără*, opera poetică, ediție de Grigore Vieru și Daniel Corbu, prefață de Mihai Cimpoi, postfață de Theodor Codreanu. Iași: Editura Princeps Edit, 2008, 744 p.

CZU:821.135.1-3.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.33>

UNIVERSUL COPILĂRIEI ȘI METAMORFOZELE SOCIETĂȚII ÎN TRANZIȚIE

Felicia CENUȘĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3872-3031>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Childhood World and the Metamorphoses of the Society in Transition

Abstract. *The present study aims to trace the guidelines of an ongoing phenomenon, the transition, reflected in post-Soviet Romanian literature, especially the transition seen and experienced by children. Two novels are analyzed: „Kinderland” by Liliana Corobca and „Children’s Crusade” by Florina Ilis. Regardless of the aesthetic stakes, the texts have at the center of the action the experiences of the infantile self, its formative and deforming events that denounce the political and social context of the current period. They are barometers both of the era and of the literature that was published in these years.*

Keywords: *childhood universe, migration, transition, Soviet period, Romanian literature.*

Rezumat. *Studiul de față își propune să traseze liniile directe ale unui fenomen în derulare, tranziția, reflectată în literatura română postsovietică, în special tranziția văzută și trăită de copii. Sunt analizate două romane: „Kinderland” de Liliana Corobca și „Cruciada copiilor” de Florina Ilis. Indiferent de mizele estetice, textele au în centrul acțiunii experiențele sinelui infantil, întâmplările formatoare și deformatoare ale acestuia ce denunță contextul politic și social al perioadei actuale. Ele sunt niște barometre atât ale epocii, cât și ale literaturii ce se plămădește în acești ani.*

Cuvinte-cheie: *universul copilăriei, migrație, tranziție, perioada sovietică, literatura română.*

Studiul de față își propune să traseze liniile directe ale unui fenomen în derulare, tranziția, reflectată în literatura română postsovietică, în special tranziția văzută și trăită de copii. La această temă s-a scris puțin în Basarabia, iar abordarea ei este una oportună. Studiul nu intenționează să epuizeze subiectul, nici nu își arogă atributul exhaustivității.

La nivelul cunoașterii comune, fenomenul migrației, al tranziției în general, și impactul acesteia asupra copiilor în special, este explicat adesea simplist, vorbind cu ușurință despre o relație de cauzalitate între două evenimente. Fenomenul respectiv este însă unul complex și cu multiple fațete, se produce în timp și spațiu, iar afirmațiile generalizatoare, în deosebi despre situația copiilor „singuri acasă” nu se aplică, având o valabilitate chestionabilă. Astfel că în ajutor vin mărturiile, jurnalul, literatura în general.

Spre deosebire de alte romane scrise în perioada postsovietică, în mare parte, volume de memorii, precum *Născut în U.R.S.S.*, 2006, de Vasile Ernu, *Iepurii nu mor*, 2002, de Savatie Baștovoii, dar și *Exuvii*, 1997, de Simona Popescu, *Muzici și faze*, 2000, de Ovidiu Verdeș, *Băiuțeii*, 2006, de Filip Florian și Matei Florian, *Tinerețile lui Daniel Abagiu*, 2004, de Cezar Paul-Bădescu și altele, *Kinderland-ul*, 2013, Lilianeii Corobca și *Cruciada copiilor*, 2005, de Florina Ilis, texte la care ne vom referi în studiul nostru, nu tratează perioada comunistă. Ele sunt adevărate puzzle-uri prozastice ale perioadei tranziției văzute din perspectiva copilului. Romanele constituie, în mare, o radiografie a societății actuale, o reprezentare *soft* a tranziției, înregistrată sub aspectele sale aparent comice, ludice, cotidiene, în contrast cu scrierile jurnaliere sau memorialiste despre tranziție prezente cu pregnanță în textele de după anii '90 apărute în Basarabia (romanul *Totentanz sau Viața unei Nopti (Jurnalul Menajerei)*, 2009, de Claudia Partole, romanul epistolar *Testamentul necitit*, 2009, de Lilia Bicec-Zanardelli, piesa de teatru, cu nume semnificativ, *Oameni ai nimănui*, 2007, de Dumitru Crudu ș.a.), scrieri cu tentă justițiară, adeseori tragică, cu accent pe situația problematică și dilemele etice prin care a trecut (și trece) individul debusolat, în căutarea unui loc decent pentru existență. Experiența migrației, reflectată literar prin intermediul diferitor evenimente ori strategii de creație cu puternică încărcătură afectivă, depășește astăzi, la nivelul artei literare, simplul nivel emoțional, ajungând sursă a afectului chiar.

În romanul *Kinderland*, climatul social al trepidățiilor tranziției cu exodul populației e apelat fără tragism și prezintă doar un pretext pentru construirea atmosferei. Personajele trăiesc drama trecerii de la copilărie la adolescență concomitent cu transfigurările și convulsiile societății rătăcite și desfigurată de metamorfozele sociale. Copiii devin maturi înainte de vreme, au o copilărie risipită în apele tulburi ale schimbărilor. Concludente în acest sens sunt mărturiile Cristinei, personajul-narator: „La 12 ani, copiii sunt oameni foarte mari și responsabili, au grijă și de alți copii, mai mici. La 12 ani, nu plâng că vor la mama sau la tata, fac curățenie generală vinerea sau sâmbăta.

(...) La 12 ani, fac plăcinte pentru frații mei. Și colăcei facem, că nu-i greu, pui frunze din aluat deasupra, ca decorațiune. Dan mănâncă toate frunzele, cum le scot din cuptor, încă fierbinți. Eu mă supăr, însă pe urmă îmi trece.

Tot n-are cine să-i vadă cât sunt de frumoși, că doar nu-i Paștele, ca să ne ducem cu colaci la biserică, să-i admire tot satul. Eu nu plâng deloc niciodată, cui i-ar folosi”. (Corobca, 2013, p. 57)

Părinții plecați, măcinați de propriile dureri și neazuri, nu conștientizează că copiii au nevoie și de altceva în afară de bunurile materiale: „Mai bine fără atâtea haine naturale, de firmă, dar cu mama”, îi scrie Cristina mamei. „Stai, mama, cu copii străini, îi plimbi, te joci cu ei, îi hrănești, le spui povești la culcare. Iar cu noi nu stă nimeni, mâncăm ce apucăm, pâine cu zahăr sau cu cârnaț afumat de la magazine. Și nimeni nu ne cântă seara la culcare. Aș cânta eu, dar nu știu niciun cântec. Stai acolo și faci bani. Ne trimiți, chipurile să avem de mâncare. Dar nimic din ce cumpărăm de la magazine nu-i bun. Nici mâța, oricât de flămândă, nu se atinge de mâncarea cumpărată. Că-n țara noastră cea săracă și necăjită se aduce tot râsul, toate chimicalele, stricăciunile, pulpe rozalii care nu se strică nici dacă stau la soare o săptămână, smântâna cu care poți să vopsești gardul și peste o lună să-l lingi, are același gust, sucuri care curăță rugina din chiuvetă”. (Corobca, 2013, p. 22-23)

Romanul Liliane Corobca reține mai mult prin fabulă și mai puțin prin arhitectonică. Trama narativă nu e complicată, autoarea mizând pe limpezime și simplitate. Limbajul textului este unul tranzitiv, fără gratuități verbale, angajamentul civic prevalând asupra esteticului.

Prima convenție pe care o adoptă autoarea este cea a frazei scurte unice, fără promisiuni de complexitate. A doua convenție scoate în evidență faptul că autoarea rareori sacrifică viziunea copilului în favoarea comentariului naratorului adult. Realitatea este filtrată prin ochii copilului. Cea de-a treia convenție este organizarea materialului narativ în 44 de mini-capitole având același narator și personaje care circulă în diferite scene, dezvoltând filmul copilăriei personajelor – toate un soi de scrisori imagine adresate mamei absente, plecată peste hotare, cu care rareori copiii comunică doar la telefon. Probabil mama ar fi trebuit să fie axa în jurul căreia s-ar fi rotit materialul narativ, cum se întâmplă în *Amintirile* lui Creangă, spre exemplu. Lipsa mamei „deformează” romanul, acesta devenind și unul al „deformării” personajelor, nu unul al formării cum s-ar fi crezut. În roman pare a avea loc o dezintegrare a sinelui versus discursul formativ al acestuia, o copilărie care evoluează pe un teritoriu accidentat, indefinit, în care raportul aproximativ cu realul vin dintr-o zonă străină vârstei copilăriei. Romanul rămâne totuși o frescă în miniatură a Basarabiei actuale, o țară în „deformare”, deabusolată, părăsită de cetățeni, fără un punct exact de ancorare. Prin această construcție narativă, autoarea schițează lumea și universul copilăriei caracteristice acestei perioade.

Ca în majoritatea textelor narrative ale Liliane Corobca, și în romanul *Kinderland* se observă o predilecție pentru repertoriile marginale, explicabilă prin statutul non-eroic al personajelor, în cazul dat, al copilului, – care sunt

unicele ce își permit să emită discursuri ale sincerității precum copiii din basmul lui Andersen, gata să afirme că „împăratul e gol”, capabili să pună întrebări la care nu se gândise nimeni.

O bună parte din publicul cititor al romanului, crescut la țară, poate rezona cu personajele acestuia, pentru că are ca element de suport un mediu cunoscut și o tehnică de realizare a personajelor care beneficiază de credibilitate. Personajele romanului – Cristina de 12 ani, frații ei mai mici Dan, de 6 ani, și Marcel, de 4-5 ani – își petrec singuri copilăria, părinții fiind plecați după „bani lungi” în străinătate. Compromisurile și penuria sunt asumate de cele mai dese ori jovial, mediate de figura bonomă a Cristinei, personajul narator.

Savuroasele gafe infantile, teribilismul copilăriei constituie pretextul unor exerciții de observație care, prin intermediul identificărilor ludice, examinează personajele în cadrul familiei, satului, mahalalei, se încearcă o sondare a societății. În roman nu au loc evenimente, ci doar întâmplări, care, luate laolaltă, creează o atmosferă. Copiii nu sunt niște caractere formate, acestea putând fi conturate din cumulul faptelor exterioare. Romanul este despre situațiile cu care se confruntă acești copii, despre dorul după părinții plecați, despre gândurile că aceștia ar putea veni acasă doar în situații extreme, atunci când are „să moară bunica”: „Nici nu mă gândesc că aș vrea să moară bunica și astfel mama și tata vor veni amândoi imediat acasă. Așa au hotărât toți copiii bunicii și de aceea vara asta suntem singuri acasă. S-au înțeles părinții noștri să nu vină de două ori și să cheltuiască bani pe drum. Vara trecută a mai venit tata pe vreo două zile și a mai lucrat, a mai reparat. Apoi a venit și mama în concediu. Iar anul acesta așteaptă mai întâi să moară bunica.” (Corobca, 2013, p. 120) Montând o serie de intrigi auxiliare de o intensitate aparte, romanul începe cu scena în care lui Dan i se lipește de burtă o căpușă și nu are cine să i-o scoată, întrucât în sat aproape că nu e nimeni: „Fetița ieși în drum. Ar putea striga la vecini, dar la ora asta nu-s acasă. Mai departe locuiește bunica unei colege de școală, dar nici ea n-o fi pe acasă și, oricum, nu are vederea atât de bună ca să scoată și capul căpușei. Fetița porni de-a lungul drumului, în căutarea unei persoane potrivite. A strigat la unchiul Vasile, dar nu i-au răspuns decât câinii din toată mahalaua. La urletul unanim al câinilor, nu a foșnit nimic prin casă, nu s-au trântit uși sau porți, nimeni n-a deschis, să vadă cine strigă și de ce. În general, când cineva striga pe drumul lor, auzeau toți și se găsea măcar unul care să răspundă: persoana căutată nu-i acasă, tocmai a plecat la vie, la nănașu-său ori în altă parte. La capătul drumului, a zărit într-o curte o mamă care spăla rufe. Nu știa cum o cheamă. A deschis poarta zgometos și femeia a privit-o întrebător.

– Bună ziua. Nu vreți să ne scoateți și nouă o căpușă?

Femeia a strâmbat din nas cu dezgust și i-a răspuns:

– Nu scot căpușe.

Și intră repede în casă.

Scăparea veni de la un om care veni la fântână să bea apă. Fata îl rugă să scoată căpușa fratelui. La plecare omul o întrebă pe fetiță:

– Și zici că tat-tu nu-i acasă.

– Copiii dădură din cap.

– Muncește. Trei copii nu-i lucru de glumă. Și mă-ta? Tot la lucru. V-au făcut pe voi și s-au împrăștiat care și pe unde, vorbea omul în drum spre poartă. Și a mea îi plecată, și copiii au plecat. Singurel am rămas. Noroc de cal.” (Corobca, 2013, p. 5-6)

Deși nelipsit de frământări, omul ar trebui să cunoască în copilărie (așa cum arată studiile de psihologie), în ciuda tuturor circumstanțelor, perioada sa de aur, marcată de tendința spre unitate și adaptare la lumea înconjurătoare, văzută cândva și de Ion Creangă în *Amintiri. Amintirile din copilărie*, de fapt, sunt considerate „prototipul scrierilor din copilărie” (Mihalache, 2019, p. 75), satul rămânând a fi toposul copilăriei, prelungindu-se cu sensuri redimensionate până în prezent. „Controversa cea mai importantă rămâne cea dintre oponenții care, plecând de la G. Călinescu au văzut în *Amintiri* „copilăria copilului universal” și cei care, dimpotrivă, au argumentat în legătură cu caracterul individual și profund subiectiv al scrierilor.” (Mihalache, 2019, p. 75) *Amintirile* sunt deci, înainte de toate, un prilej de a aduce omagiu unui astfel de sat, situate indiscutabil, în dimensiunea exemplarității.

La fel ca în *Amintirile* crengiene, autoarea descrie universalitățile copilăriei, atributele esențiale ale acesteia, printre care inocența sau capacitatea imensă de a proiecta fantasme. În raport cu mediul evocat, imaginea copilului se construiește diferit față de cea a lui Creangă. Copiii *Kinderland*-ului cunosc atributele generale ale sărăciei și înstrăinării, devenind victime-prototip ale societății în tranziție sau ale economiei defectuoase care afectează viața la sat: „Precum caprele din povești, vin mamele acasă, tremurând de emoție și de teamă, le așteaptă iezii acasă, nu i-a mâncat lupul? Copiii plâng la venirea mamelor, timide și speriate cât de mult li s-au lungit odraslele în lipsa lor. Vin mamele la copiii din sat, că au, acum, vara concediu, numai mama noastră nu vine.” (Corobca, 2013, p. 120)

Personajele din *Kinderland* visează la un sat ca cel al lui Creangă, teleportat în zilele de azi: „Trebuie undeva să existe un sat doar al nostru, cu legile lui, cu viața lui inaccesibilă și necunoscută celorlalți. Unde viața să curgă frumos, darnic, milostiv, fără răutate, dor și așteptare. Un sat al copiilor buni. Vezi, am spus buni. Nu doar satul copiilor, care deja există. Fiecare sat din Moldova e un sat al copiilor, întreaga țară... Mai ales dacă socotim și bătrânii, căzuți și ei în mintea copiilor. Bărbații și femeile, normali, sănătoși, apti de muncă și care să trăiască la sat, sunt o raritate, o minoritate. Moldova copiilor. Sună foarte frumos. Construim un viitor luminos pentru copiii noștri. Da, numai că-l construim în Spania, Italia, Rusia, că-n Cehia am construit deja totul

și nu se mai cer constructori. În Spania, de fapt, e criză. Copiii cu părinți în Spania s-au bucurat. Criza – cuvântul magic, care înseamnă întoarcerea părinților acasă, la copii. Dar nu s-a întors niciunul”. (Corobca, 2013, p. 133) Respectivul fragment amintește de romanul *Cruciada copiilor*, al Florinei Ilis, în care copiii încearcă restaurarea lumii prin inocență. Ei își doresc un tren al lor pentru a vedea „cum e lumea! Lumea adevărată”! Ei se vor prosperi precum americanii, canadienii, australienii, europenii.

Textul Liliane Corobca este unul al așteptării fără sfârșit: „Așteptarea mea, ca un buchet de flori uriaș, mai mare decât mine, frumos mirositor, colorat, cules de pe toate dealurile noastre, pe care le aduci mamei, dar mama nu-i acasă. Intri și strigi: mama! Dar nu răspunde nimeni. Flori de câmp împrăștiate prin toată casa, pe toate covoarele „Ungheni”, curate, proaspăt măturate. O așteptare tandră și resemnată.

Așteptarea noastră, ca o boală mocnită, ca un virus insistent, care nu trece decât în apropierea părinților. (...) Așteptarea ca o ploaie, după secetă. Suntem niște copii ofiliți, uscați de dor. Ca albia râului fără apă. Suntem îmbătrâniți de atâta așteptare responsabilă și matură și redevenim copii când vine mama.” (Corobca, 2013, p. 169)

Copiii își doresc mereu părinții alături: „Gândul meu este ca mama să se întoarcă acasă. Un gând scurt de tot: mama acasă!

Te duci cu el, cu acest gând, la răscruce, noaptea. Italia nu-i atât de departe, dacă zbori cu avionul, dar gândul nu-i din oțel, el trece prin mii de alte gânduri asemănătoare, că toți copiii visează la întoarcerea mamelor și le roagă în gând să revină și atunci gândurile se încurcă, mamele se încurcă cu cine știe a cui mamă este chemată de gândul tău și care copil fericit se bucură de venirea mamei. Ori gândul e prea slab și se usucă pe drum, ori ajunge fără vlagă, mama plânge trei minute pentru puii ei rămași acasă, își șterge lacrimile apoi cu colțul mâneicii ori cu un șervețel de unică folosință și lucrează mai departe prin străini. Și apoi, gândul nu trebuie trimis la inimă, ci la cap. La inimă duce la câteva lacrimi și gata. Trebuie ca ea să simtă cu capul, să se gândească rațional nu cumva ceea ce câștigă e mai puțin decât ceea ce pierde, dacă nu cumva alături de familie și de copii ar trăi mai bine decât singură departe, prin străini.” (Corobca, 2013, p. 140-141)

Romanul *Kinderland* poate fi perceput drept o vedere panoramică a societății, cu toate straturile ei ascunse sau vizibile, o excelentă radiografie a unei Basarabii haotice pusă în situația de a gestiona o criză socială atipică exodului basarabenilor peste hotare. Acest tip de literatură spune o poveste despre prezent, autoarea reușind să *plimbe o oglindă de-a lungul timpului său*. Liliana Corobca reușește să conserve prezentul într-o asumare neagresivă și responsabilă, în așa fel încât această poveste să fie accesibilă nu doar prezentului, ci și viitorului, iar povestirile de astăzi să constituie „amintiri din copilărie” pentru generațiile născute

în perioada tranziției, „amintiri despre rănilor morale care vor dura încă multe decenii de acum înainte.” (Șleahțișchi, 2015, p. 51)

Pe lângă subiecte precum violența în familie, alcoolismul, provocările marginalilor ș.a., întâlnite în romanul *Kinderland*, Florina Ilis, în *Cruciada copiilor*, roman la care ne-am referit anterior, mai abordează și problemele adopțiilor, orfanilor, integrării europene, incompetenței autorităților etc. Autoarea îi are în vizor atât pe cei puternici, cât și pe cei slabi, se interesează de cei bogați, dar și de copiii străzii.

Acțiunea romanului debutează în gara din Cluj. Două trenuri stau gata de plecare: rapidul de București și un tren de copii care se îndreaptă spre mare, la Năvodari. Părinții își petrec copiii emoționați pe peron, întrucât pentru mulți dintre ei este prima plecare departe de casă. Trenul de vacanță și acceleratul de București simbolizează două lumi: lumea copiilor și cea a maturilor. Printre aceste două, se strecoară și lumea copiilor străzii: Calman, Ciungu și Rada, care vor să urce ilegal în rapidul de București. Chipul lui Calman este cel care se reține: arată mult mai matur pe lângă cei 12 ani pe care îi are: „Dacă unii băieți la vârsta lui Calman se mai jucau încă inventând soldați universali, civilizații extraterestre, roboți sofisticăți sau vrăjitori copii, Calman, în nerăbdarea de a crește cât mai repede cu putință și de a se debarasa de sângele moale al copilăriei, se va juca inventând realitatea așa cum își închipuia el că ar trebui să fie, ca și cum realitatea n-ar fi decât un boț de lut”. (Ilis, 2008, p. 233) Printr-un vicleșug, Căliman, un „Gavroche bucurestean pus pe sotii” (Burța-Cernat, 2005), îi convinge pe copii că acesta este trenul lor pe care urmează să-l cucerească, închizându-i pe profesori într-un compartiment. Copiii preiau controlul trenului, înainte să apară un conflict între aceștia, fapt care îi face să se separe în două tabere. De aici încolo, acțiunea ia un ritm alert, iar cele câteva zeci de planuri narative (cam câte personaje), ce până atunci păreau a funcționa paralel, încep să se întretaie. Opriți undeva la țară, copiii vor organiza o rezistență în fața trupelor speciale venite de la București, care nu înțeleg ce se petrece în tren. O încăierare între cele două grupuri permite autorităților să preia controlul asupra situației făcând uz de arme, acțiune ce se va solda cu victime. Copiii continuă să protesteze înaintând o serie de revendicări, printre care desființarea orfelinatelor și a altor centre de adăpost. Căliman se visa pe sine „intrând în București, conducând o locomotivă până în inima capitalei, imaginându-și inimaginabilul, roțile de fier traversând orașul, despiciând asfaltul, tăind brazde în trotuare, plutind peste spațiile verzi, strecurându-se printre blocurile înalte, imaginându-și de-o parte și de alta a trenului cum copiii din canale, aurolacii, toți cei fără de adăpost îl aclamau și-l proclamau, înaintând cu trenul până în fața Parlamentului României, cerând mâncare, bani și locuințe, apoi fiecăruia după fantezie, privilegiu, țigări, femei, schiuri, excursii în străinătate, celular cu cameră digitală.” (Ilis, 2008, p. 507) „Trenul, după spusele cercetătoarei Ștefania Mihalache, devine

imaginea societății românești de tranziție, a problemelor legate de sărăcie, lipsa funcționalității instituționale, corupție, politicianism veros, lipsa de protecție a copiilor străzii, disfuncțiile economiei de piață ș. a. m.d.” (Mihalache, 2019, p. 292)

Atmosfera în care decurg evenimentele este una cinematografică: „Era ca și cum dintr-o dată personajele preferate din cărți sau din filme s-ar fi aflat printre copii și le-ar fi adresat cuvântul, invitându-i în împărățiile fantastice din care proveneau! Și totuși, în ciuda intensității cu care trăiau bucuria cuceririi trenului, copiii nu îndrăzneau să iasă încă pe hol, știind că profesorii fuseseră închiși în compartimente și că aceștia ar fi putut să-i vadă prin ușă, teroarea respectuoasă de tot ceea ce reprezentau ei, ordine, pedepse, calificative sau note la purtare, într-un cuvânt lumea adultă din care, de parcă n-ar fi fost de ajuns, mai făceau parte și părinții, funcționa cu precizia unui arc de ceas bine întors, dar care, în delirul amețitor care-i cuprinsese pe copii, își diminuase mult influența auditivă, În compartimente se dezlănțuise sărbătoarea, Era minunat! Cool! Beton! Vacanță! fără părinți, fără școală, fără supravegherea profesorilor! Și, mai presus de orice, cuceriseră un tren a cărui destinație era lumea copiilor!” (Ilis, 2008, p. 202)

În aproape fiecare scenă a romanului, putem recunoaște fragmente de viață cotidiană plină de probleme: acțiunile poliției sabotate de funcționarii corupți, avizi de câștiguri ilicite, ziarști-vânători de rating, de un cinism crâncen, care deformează, fără scrupule, informația despre realitatea tristă a vieții păturilor de jos, inocența ultragiată, turismul sexual, practicat în special printre minori și supravegheat de oamenii legii etc. Toate sunt parte a vieții din această lume, care prin maniera în care sunt prezentate în roman, devin semnale de alarmă care ar trebui să oprească atenția autorităților asupra problemelor actuale din societate. Revolta împotriva nepăsării adulților, dorința copiilor străzii și a celor neajutorați de a avea un trai decent este una dintre acele probleme ascunse de autorități, care, nesoluționată fiind, răbufnește, așa cum se și întâmplă în roman.

„Formula pentru care optează Florina Ilis este un mixaj între imaginea revelatoare a celor mai actuale realități, scriitoarei reușindu-i de minune o proză cu priză la real și viziunea unei suprarealități, intuiția unor momente și falii ce mediază intruziunea misticului într-o lume cu aparența secularizării. Iar suplimentul de mister, de nelămurit și de fabulous nu impietează asupra verosimilității poveștii. Sau, în orice caz, transferă o eventuală discuție despre verosimilitatea narațiunii în planul circumscris de o formulă mai largă, mai permisivă, mai nuanțată a realismului (...) Cruciada copiilor este o pseudo-epopee oscilând între utopie și anti-utopie, între imaginea apocaliptică și obsesia soteriologică”. (Burța-Cernat, 2005)

Criza din trenul de copii se transformă într-o adevărată „cruciadă” a copiilor căreia i se alătură și o parte dintre adulți (altă parte rămânând inertă și dezaprobând cele întâmplate). Apar cerințe destul de elaborate, clar formulate, precum: „Case de copii mai bune, legalizarea adopțiilor internaționale și programe de integrare socială pentru copiii instituționalizați! Noi suntem pentru Europa! Noi vrem un parlament european al copiilor!” (Ilis, 2008, p. 471). Autoarea face trimitere și la experiența lui Gulliver în țara piticilor, când o mare comunitate de ființe, a căror putere fizică e limitată de statura lor mărunță, reușesc, totuși, prin convergența forței fizice a fiecărui membru al comunității, precum și prin excelenta coordonare de scopuri, să demonteze piesă cu piesă, într-o mărunțire sistematică, orice obstacol care le-ar fi, în alte circumstanțe, superior din toate punctele de vedere. Mai mult, inclusiv lumea politică din roman nu rămâne neatinsă de morbul swiftian, „Gulliver e un termen de comparație preferat de autoare și pentru primul ministru ficțional” (Mudure, 2006, p. 5), care urmează să rezolve „cruciada” copiilor: „... minerii fuseseră floare la ureche față de criza pe care o aveau acum de înfruntat, un Gulliver în țara piticilor! așa se simțea premierul și nu-i plăcu deloc ipostaza ficțională în care imaginația îl închipuise pentru o clipă, Dar pentru că nu-și permitea să se vadă că situația îi scăpase de sub control solicită înființarea unui grup de control guvernamental care să soluționeze criza”. (Ilis, 2008, p. 367)

Revendicările copiilor, dar și cele ale adulților părtași la „cruciadă”, se rezumă la promisiuni din partea autorităților. Copiii sunt readuși acasă și intră în ritmul vieții obișnuite, iar inițiatorul, Calman, copil al străzii, este arestat incriminându-i-se că ar fi ucis un copil și, după toate probabilitățile, va fi judecat și închis la penitenciarul de la Craiova, un penitenciar special pentru minori. Tot el este acuzat că ar fi adus droguri în tren. Acuzațiile vin din partea Serviciului Român de Informații, „care se ocupă cu adunarea de informații și uneori, după caz, cu fabricarea acestora...” (Ilis, 2008, p. 183)

Romanul Florinei Ilis pare a avea similitudini cu ceea ce s-a întâmplat pe 6-7 aprilie 2009 la Chișinău, în așa-zisa „revoluție” Twitter, când, după alegerile în care 60 la sută dintre voturi au fost câștigate de către comuniști, tinerii și-au strigat drepturile și dorința de integrare europeană a Republicii Moldova, readucând în fața opiniei publice internaționale problemele grave cu care se confruntă această țară: corupția, problema identitară, starea economică precară a societății. „Revoluția”, pe lângă faptul că s-a soldat cu e serie de jertfe, a rămas doar o sensibilizare a lumii întregi asupra situației din Moldova, autoritățile neluând în serios cele întâmplate, participanții la protest fiind intimidați.

Din punct de vedere literar, romanele analizate sunt niște radiografii atât ale epocii, cât și ale literaturii ce se țese în acești ani. Narațiuni de impact, romanele au în centru experiențele sinelui infantil, întâmplările formatoare

și deformatoare ale acestuia, texte ce denunță un context politic și social. Miza nu este în primul rând estetică, prioritate fiind ideile ce privesc situația actuală, producătoare de mutații care se pot produce asupra individului.

Referințe bibliografice:

1. BURȚA-CERNAT, Bianca. Două autoare, două feluri de lectură. În: *Observator cultural*, nr. 298, decembrie, 2005 [online]. <https://www.observatorcultural.ro/articol/doua-autoare-doua-feluri-de-lectura-2/> [citată 27.09.22].
2. COROBICA, Liliana. *Kinderland*. București: Editura Cartea Românească, 2013.
3. ILIS, Florina. *Cruciada copiilor*. București: Editura Cartea Românească, 2008.
4. MIHALACHE, Ștefania. *Copilăria. Reconstituiri literare după 1989*. București: Editura Paralela 45, 2019.
5. MUDURE, Mihaela. Plăcerea povestirii. În: *Tribuna*, nr. 101, 16-30 noiembrie, 2006, p. 5.
6. ȘLEAHTIȚCHI, Maria. Tendințele romanului sud-est european. În: *Revista Sud-Est cultural*, nr. 2, 2015, p. 46-51.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu”.

O CUTEZĂTOARE ȘI FASCINANTĂ RESCRIERE A UNUI CANONIC BASM ROMÂNESC

Sergiu COGUT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1330-0833>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

A Daring and Fascinating Rewriting of a Canonical Romanian Fairy Tale

Abstract. The author of the article proposed to highlight the advantages of returning to Ion Creangă's writings by elucidating their importance as sources of inspiration for contemporary prose writers who publish valuable works rewriting the famous creations of the Romanian classic. Such an indisputable achievement in the context of Romanian prose of the last decades is the novel that came out in 2004 and is entitled „Relatare despre Harap Alb” („A Report about Harap Alb”) by Stelian Țurlea, a prolific author that has dozens of books on his record, but who, surprisingly, does

not feature in the recent histories of Romanian literature („The Critical History...” of Nicolae Manolescu and that of Mihai Iovănel which covers the time segment between 1990 and 2020), although he is the holder of several literary awards, including the one from 2005 which was awarded for this exceptional rewriting, in a postmodern register, of the Crengian fairy tale about Harap Alb. Thus, is emphasized and motivated the necessity to valorize the Crengian literary heritage, but also that of recognizing the merits of the novelist Stelian Țurlea by highlighting his contribution and his position in the landscape of current fiction.

Keywords: fairy tale, classic writer, rewriting, novel, postmodern, history of Romanian literature.

Rezumat. Autorul articolului și-a propus să reliefeze avantajele revenirii la scrierile lui Ion Creangă prin elucidarea importanței acestora ca surse de inspirație pentru prozatorii contemporani ce publică opere de valoare prin care rescriu celebrele creații ale clasicului român. O astfel de realizare incontestabilă în contextul prozei românești a ultimelor decenii este romanul apărut în 2004 și intitulat „Relatare despre Harap Alb” al lui Stelian Țurlea, un autor prolific, având la activ zeci de cărți, dar care, în mod surprinzător, nu figurează în recente istorii ale literaturii române („Istoria critică...” a lui Nicolae Manolescu și cea a lui Mihai Iovănel care vizează segmentul temporal cuprins între 1990 și 2020), deși este deținătorul mai multor premii literare, printre care și cel din 2005 ce i-a fost decernat pentru această excepțională rescriere, în registru postmodern, a basmului crengian despre Harap Alb. Astfel, este accentuată și argumentată necesitatea valorificării moștenirii literare crengiene, dar și cea a recunoașterii meritelor romancierului Stelian Țurlea prin evidențierea contribuției sale și poziției ce îi revine în peisajul beletristicii actuale.

Cuvinte-cheie: basm, scriitor clasic, rescriere, roman, postmodern, istorie a literaturii române.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a romanului căruia îi vor fi consacrate paginile de mai jos, e necesar, credem, să ne exprimăm nedumerirea legată de regretabila absență a numelui celui care l-a scris din *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* a lui Mihai Iovănel. Acesta nu este măcar menționat nici în monumentală *Istorie critică...* a lui N. Manolescu și nici nu figurează în *Dicționarul de scriitori români* elaborat de Cătălina Mărănduc și apărut în 2007. Este vorba de Stelian Țurlea, un autor prolific din spațiul literelor românești. Născut la 6 ianuarie 1946, el s-a afirmat și s-a impus ca un scriitor destul de productiv, care a publicat până acum optsprezece romane, zece cărți de publicistică, nouă cărți pentru copii și două traduceri. Ovidiu Pecican precizează și el, în cele câteva pagini despre opera lui Țurlea *Trei femei*, că autorul e „un scriitor de cursă lungă, având la activ cicluri narative pentru copii, romane detectivice și proze ample *main stream*, alături de jurnale de călătorie, reportaje și jurnalism de televiziune” (Pecican, 2012, p. 65). De asemenea, acesta îl citează pe Ștefan Agopian

care, referindu-se la producția literară a lui Țurlea, o apreciază astfel: „Un palmares impresionant”, dar, relevă în continuare, „autorul a rămas într-un con de umbră. Poate că tocmai abundența editorială să fi trezit neîncrederea cititorilor. La fel au pățit, în interbelic, Cezar Petrescu și apoi, Radu Tudoran, cu toate că ambii au scris cel puțin câte o carte extraordinară, *Fram, ursul polar*, primul și *Toate pânzele sus!*, al doilea” (Pecican, 2012, p. 65-66). Ne raliem și noi opiniei exprimate de același Ov. Pecican care remarcă: „Datorită cantității, dexterității și a diversității producției sale românești (caracteristică proiectelor ample de creație, tip Balzac și Dumas-tatăl), se simte nevoia – mai acută decât în cazul altor prozatori – unei situații a lui Stelian Țurlea în peisajul actual al beletristicii noastre” (Pecican, 2012, p. 66-67). De altfel, activitatea sa literară a fost apreciată prin următoarele premii: Premiul Uniunii Scriitorilor pentru literatură pentru copii (2003), Premiul Special al Uniunii Scriitorilor (2006), Premiul Asociației Scriitorilor din București (2007) și Premiul *Flacăra* pentru literatură (2011). Romanul său la care ne vom referi în continuare a apărut în 2004 și a fost distins cu Premiul Asociației Editorilor din România pentru literatură pentru copii la Târgul de carte Bookfest din 2005, iar în 2014 a văzut lumina tiparului a doua sa ediție. Se intitulează *Relatare despre Harap Alb* și chiar din titlu se prezintă ca o rescriere a genialului basm crengian. Merită să remarcăm, în acest sens, că reputatul profesor, critic și prozator Mihai Zamfir a formulat, cu nu prea multă vreme în urmă, o incitantă provocare pentru scriitorii români de azi: „Ce-ar fi dacă, în loc de a lansa pe piață noutăți dubioase, ne-am consacra rescrierii capodoperelor? Dacă am actualiza, în felul nostru, arta medievală a copierii comentate, a scrisului în palimpsest? Ce-ar fi dacă cititorul ar ști din capul locului la ce să se aștepte atunci când deschide romanul?” (Țurlea, 2014, p. 307). În anul apariției cărții lui Țurlea despre Harap Alb, Dan Stanca preciza în legătură cu ea că „pare un fel de sinteză a literaturii” de până atunci a scriitorului, menționând totodată: „Ne lasă impresia că se adresează copiilor, totuși prin gravitatea unor pagini iese din perimetrul ficțiunii inocente” (Țurlea, 2014, p. 307). La rândul său, Liviu Antonesei subliniază și el: „În ciuda punctului de plecare și a experienței autorului în acest domeniu, țin să precizez, de la bun început, că nu este o carte pentru copii, ci una pentru adulți, mai mult chiar, una pentru adulți inteligenți, cultivați și, nu mai puțin, foarte rafinați” (Țurlea, 2014, p. 311). Iar binecunoscutul critic Alex Ștefănescu o apreciază drept o „fermecătoare rescriere, în registru postmodern, a basmului” (Țurlea, 2014, p. 305) clasicului literaturii noastre. E cazul să amintim că în 2007 Stelian Țurlea mai publică un roman la fel inspirat dintr-un basm și anume *Greuceanu. Roman (cu un polițist)*. Iar în ceea ce ține de rescrierea creațiilor lui Ion Creangă, considerăm că trebuie menționat și romanul *Învoiala* din 2016 al regretatului prozator George Bălăiță care, potrivit cercetătoarei Ana-Maria Cornilă-Norocea, „exploatează potențialul rescriptibil al *Poveștii lui Stan Pățitul*” (Cornilă-

Norocea, 2019, p. 533), ea remarcând de asemenea următoarele: „Spre deosebire de Țurlea, ce deplasează scenariul dincolo de granițele specificului etnic, George Bălăiță construiește o lume rurală autentic românească, din care nu se exclude, bineînțeles, inserția fabulosului, derivat din imaginarul popular, dublat de notele fantasticului de extracție cultă. Vocea lui Creangă se resimte mai puternic decât în creația lui Țurlea, fără ca spiritul omniprezent al acestui autor de secol XIX să altereze viziunea originală și fascinantă a scriitorului postbelic” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 533). Cu referire la romanul lui Bălăiță, aceeași exegetă relevă că acesta, ca și sursa sa de inspirație, „imaginează spațiul satului românesc ca un loc al demonofaniei și al conviețuirii pașnice (ba chiar utile) dintre om și diavol. Termenii slujirii sunt inversați: omul este de data aceasta stăpânul ce dispune de forțele (constructive, benefice) ale slujitorului său infernal” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 533).

Dar să revenim la *Relatare despre Harap Alb*. Din start se impune atenției faptul că din ceata de voinici legendari care îl însoțesc pe protagonist în peripețiile sale (Setilă, Flămânzilă, Ochilă, Gerilă, Păsări-Lăți-Lungilă) în romanul lui Țurlea mai face parte unul și anume Vorbilă care îi califică pe ceilalți drept „hoaște bătrâne fără de care nu cred că viața ar avea vreun rost” (Țurlea, 2014, p. 17). El și este cel care scrie și povestește toate prin câte trec personajele cărții. De asemenea, aflăm că el a scris anterior un număr de piese pentru Shakespeare, după cum precizează singur, împreună cu Christopher Marlowe: „Până atunci scrisesem împreună vreo patru-cinci piese de teatru și, cam despre toate, lumea știa că sunt numai ale lui. Era prea de tot, deși la o adică tot ce ne interesa era să căpătăm și noi câțiva bănuți, ceea ce se întâmpla, l-aș mânia pe Cel de Sus să spun altminteri. Dar într-o seară de beție, înainte să plece să-și înece amarul în poala unei femeiuști care-l aștepta noapte de noapte, fără alt client, Marlowe mi-a plâns pe umăr, înjurându-l cumplit pe Shakespeare că ne ia toată gloria și mi-a spus că nu-l mai interesează nici măcar *Tragica istorie a doctorului Faust*, la care truisem amândoi ca descrierea vreme de doi ani, și că o să-i dea lui Will și piesa asta să se-mpăuneze cu ea” (Țurlea, 2014, p. 8-9). După care el evocă și momentul uciderii poetului englez: „...eram mai mulți într-o tavernă la Deptford, s-a iscat o ceartă în legătură cu plata băuturii și, în încăierarea care a urmat, Ingram Friser l-a înjunghiat pe Christopher Marlowe și au încercat să dea vina pe mine, cel mai mânjit cu sânge. Nu mai conta că mă văzuseră cum îl luasem în brațe, vrând să-l salvez, era destul că mă auziseră înjurând și bănuiau că aveam un dinte contra lui...” (Țurlea, 2014, p. 9). Ana-Maria Cornilă-Norocea menționează în legătură cu Vorbilă că e o „figură memorabilă, pitorească. Prin intermediul său, se denunță condiția povestitorului. El este, putem spune noi, cu o parafrază după titlul unui studiu dedicat basmelor de Viorica Nișkov, «cât povestește». Și povestește enorm, într-un discurs fluviu, atotcuprinzător” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 507). Iar în altă parte despre el se specifică: „Povestitorul imaginat de Țurlea devine

o figură arhetipală, protagonist și martor al atâtor episoade din destinul lumii; el este un erudit și un inițiat, cu vocația exhaustivității: «Am aflat atâtea și am făcut atâtea în veacul ăsta nebun că, de-ar fi să le povestesc n-ar încăpea într-o carte groasă cât Cartea Cărților, iertate-mi fie cutezanța și blasfemia» (...) Vorbilă e contemporan cu marile evenimente și se arată sensibil la ele; asistă, de exemplu, la înmormântarea lui Henric VIII și la încoronarea reginei Elisabeta. Ca un adevărat om al Renașterii, cunoaște călători, cărturari, vizionari, oameni de știință, personalități care au marcat soarta umanității. Îi cunoaște pe Newton, Copernic, Magellan, pe Nostradamus, pe Johannes Honterus, care a pus la noi bazele primului gimnaziu și ale primei biblioteci” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 512-513). Remarcăm că îl cunoaște și pe Cervantes, după cum singur precizează: „Unele isprăvi i le-am spus castilianului Don Miguel de Cervantes Saavedra, căruia de uimire îi ieșeau ochii mici din orbite, în timp ce-și mângâia țacălia, fără să scoată o vorbă, cu mâna rămasă întregă după luptele crunte cu maurii, *el manco de Lepanto*, ciungul de la Lepanto. A reținut, afurisitul, totul! Era înainte să se însoare ca să-și înnegrească zilele cu doña Catalina de Salazar, pe vremea când scria romanțuri pastorale pline de magie, descântece și fantezii, cu talent șchiop, cum el însuși spunea. După vreo doi ani am citit o cărțuie de-a lui în care povestea de-a fir a păr ce-i istorisise eu. Nu-l credeam capabil de o asemenea memorie și, mai ales, ciung fiind, să scrie o cărțoaie fără seamăn” (Țurlea, 2014, p. 19).

Portrete memorabile le face naratorul, chiar la începutul romanului, și acelor viteji cu puteri supranaturale. Astfel, Setilă este descris ca fiind „un bărbat urât ca noaptea, cu un cap țuguat și cu câteva smocuri de păr, ochi atât de mici că trebuia să-i cauți în fundul capului, să le vezi culoarea. La trup semăna cu o pară, un burdihan cum nu se poate mai încăpător se sprijinea pe două picioare incredibil de mici, numai mușchi, ca niște lemne strâmbe în care păreau să se fi adunat toate nodurile din lume. În burdihanul ăsta golea fără încetare clondire, damigene, butoiașe și butii cu vin, că te cruceai cum de nu plesnește...” (Țurlea, 2014, p. 20). Flămânzilă este prezentat drept fratele lui Setilă și e caracterizat după cum urmează: „o slăbătură de om, că-ți venea să-i întinzi ultimul codru de pâine din casă, doar să nu-l vezi cum se prăbușește de foame. (...) Dar mânca ceva de speriat! Un miel sau un porc întreg abia îi ajungeau când se trezea din somn și după câteva ceasuri zbiera de foame” (Țurlea, 2014, p. 20-21). Întrucât era „un hârdău fără fund”, „oricât ar fi mâncat, tot piele și os rămânea. Călugării și medicii în devenire îl rugau uneori să-i lase să studieze pe scheletul lui oasele trupului și o făcea cu plăcere dacă îi promiteau o masă ca lumea. (...) Un pictor s-a amuzat mai demult și l-a imortalizat în câteva tablouri renaștentiste înfățișând lecții de anatomie. Vesalius a folosit în cartea sa despre anatomia umană, *De humani corporis fabrica*, schițe pe care i le făcuse lui Flămânzilă când se oprise vreo săptămână la Antwerpen” (Țurlea, 2014, p. 21). La fel ca fratele său, acesta „era frumos de-ți venea să mănânci

pământul fugind, să nu visezi urât noaptea. Nasul turtit, purtările necioplite, îmbrăcămintea grosolană. Și unul și celălalt erau săraci lipiți pământului, dar cu minte pătrunzătoare, cinste, vitejie și îndrăzneală” (Țurlea, 2014, p. 22). Merită citată și următoarea paralelă făcută între cei doi și celebrii uriași din capodopera literaturii franceze: „Povestea fraților ăstora s-a vândut ca pâinea caldă după ce François Rabelais i-a numit cu sfială Gargantua și Pantagruel, în faimoasele lui cărtoaie, mai exagerând ici-colo, mai inventând pe alocuri, descriindu-i altfel decât sunt în realitate” (Țurlea, 2014, p. 22). La rândul său, Gerilă se remarcă prin aceea că e un piroman neîntrecut: „Se pricepea ca nimeni altul să dea foc, prepara din te miri ce praf de pușcă sau prafuri care să explodeze, inventa amestecuri pentru fel și fel de pocnitori. Fusesse ucenicul unui chinez, maestru în stăpânirea focului, celebru în tot Orientul Îndepărtat, despre care scrisese Ulrich von Strelitz în admirabila sa lucrare *Artele focului*, greu de găsit în vreo bibliotecă ori pe rafturile vreunui negustor. Câinele de Loyola a pus să fie arsă pe rug, susținând că ar vorbi doar despre lucrările Diavolului” (Țurlea, 2014, p. 23). Despre Ochilă se precizează din start: „avusese cea mai aventuroasă viață dintre noi toți. Fusesse corăbier, apoi pirat, colindase o droaie de mări, ajunsese în Imperiul Han, Cathay și Cipangu, hămălise pe corăbii care aduceau piper negru din Malabar, nușoară din Moluca, camfor din Sumatra, rădăcini de galanga din China, dar și țesături de mătase și covoare scumpe din Persia și Egipt, șofran din India, perle și rubine din Ceylon, arme scumpe din ținutul Oxului, își pierduse un ochi într-o bătălie cu un vas al conchistadorilor spanioli, plin cu aur și sclavi...” (Țurlea, 2014, p. 24). Păsări-Lăți-Lungilă ieșea în evidență prin frumusețea sa, căci, după cum remarcă Vorbilă, „bărbat mai frumos în viața mea n-am mai văzut, dar e drept că trebuia să îmi dau capul pe spate să admir frumusețea asta, atât de înalt era, ca un fag falnic”, adăugând apoi: „Părea din neamul uriașului Morgante, numai că, spre deosebire de uriașii înfumurați și lipsiți de buna-cuviință, era binecrescut și fără țâfnă. Culegea cu palmele lui cât lopețile merele cele mai coapte din pomii cei mai înalți. Crescuse pe lângă o trupă ambulată de circ și învățase toate trucurile acrobaților și bufonilor: sărea cu o ușurință de neînchipuit, se încolăcea, își aducea capul între picioare și se făcea ghem și se rostogolea ca o minge, părea ușor ca un fulg, învățase să îmblânzească toate animalele pământului, îi făcea pe oameni să se prăpădească de răs cu giumbușlucuri și strâmbături. Nimeni nu-l întrecea” (Țurlea, 2014, p. 27). Totodată, despre el se menționează: „N-a avut parte de ce i-a plăcut mai mult în viață, să fie artist de *commedia dell' arte*, pentru că trupa la care se aciuse a fost atacată, jefuită și în parte nimicită de bandiți tocmiți de un principe venețian convins că piesa nouă pe care o jucaseră în fața lui, una dintre primele ale aiuritului ăluia de Will, îl făceau de răs pe el, cel sortit să ajungă doge” (Țurlea, 2014, p. 27-28). De asemenea, se specifică despre Păsări-Lăți-Lungilă că „... multe alte femei au vrut să-l urmeze și multe au și făcut-o, fără vreun folos vizibil pentru ele,

sau așa se știe. Omul nostru avea un lipici al lui, în multe locuri i se spunea Banditul Gentilom, în altele Frumosul Ioan sau pur și simplu Don Juan. Limba îi era mieroasă, știa pe dinafară un munte de texte din care recita fără să stea pe gânduri, vorbea mai multe limbi, istorisea și cânta mai bine ca menestrelii de pe vremuri...” (Țurlea, 2014, p. 28-29). E necesar să facem o remarcă și anume că în romanul scriitorului contemporan, spre deosebire de basmul lui Creangă, cei care formează ceata de hoaște bătrâne, înainte de a ajunge prietenii de nădejde ai lui Harap Alb, au fost foarte buni camarazi ai tatălui său, Craiul. Acesta are trei fii, dintre care doi pe parcurs mor în confruntarea cu Spânul, conducătorul armatei cotropitoare a Împăratului Roșu, atunci când pornesc să îl ajute pe Verde Împărat în lupta cu temutul său dușman. De altfel, pe când era tânăr, miluindu-l pe un orb pe care-l întâlnise în Creta, Craiul aflase de la el ce îi este sortit în viitor, căci orbul îi spuse: „– Ești în floarea vârstei. Vei mai trece prin încercări. Vei ajunge să domnești peste o țară. Vei avea trei feciori și doi dintre ei vor muri de tineri. Dar s-ar putea să-ți vezi nepoții, dacă un șef de oști spân va fi oprit” (Țurlea, 2014, p. 80). Spre deosebire de cel din basmul lui Creangă, Craiul din roman este numit astfel nu datorită statutului său regal de stăpânitor peste o crăie, ci pentru a face referință, prin porecla respectivă, la aventurile sale amoroase din tinerețe. Totodată, menționăm că cei trei fii ai săi în opera lui Stelian Țurlea se numesc Ioan, Gheorghe și Petru, având, după cum observăm, nume ce coincid cu cele ale sfinților din religia creștină, întrucât au de luptat cu oastea păgânului Spân, dar numai cel mai mic dintre ei, Petru, va fi învingător după ce, ca slugă a Spânului care-l va numi Harap Alb, va trece cu brio de toate încercările cumplite la care îl va supune stăpânul său.

Un alt personaj-surpriză în *Relatare despre Harap Alb*, pe lângă Vorbilă, este tânărul Odiseu Andruțu care, și el, îl va însoți pe fiul cel mic al Craiului în peripețiile lui spre Împărăția Verde. Odiseu era „fiul unui căpitan aromân care speria în mai multe rânduri turcii și care trecuse Dunărea într-o iarnă înot printre sloiurile pe care le evitase ca un rățoi de baltă” (Țurlea, 2014, p. 101). Când fiul cel mic Petru îi vorbi lui Odiseu despre dorința sa de a-l înfrânge de unul singur pe Spân, acesta fu de acord: „– Eu zic să plecăm, spuse el în aromână. Dacă ne e scris să murim, ne împotrivim degeaba. Dacă îi e scris să moară de mâna noastră, se ascunde degeaba, dacă înțelegi ce vreau să spun” (Țurlea, 2014, p. 103). În lungul drum la care au pornit, fiul Craiului și Odiseu, la un moment dat, poposesc la un han ce se cheamă Pe Deal, iar numele hangiului e Toma. Aici cei doi îi vor întâlni pe uriașii buni la suflet din șleahta lui Vorbilă. Atunci când îi vede pentru prima dată, Odiseu, la întrebarea lui Petru de unde îi cunoaște, răspunde: „– Nu-i știu, dacă înțelegi ce vreau să spun. Nu i-am văzut în viața mea și nici nu știam că există. Dar maică-mea îmi spunea niște basme cu unul Setilă, care sorbea un râu și nu se sătura, cu unul Flămânzilă, care mânca o cireadă odată și sărăcea satele, unul

Gerilă, care dormea pe jărat și urla că-i e frig, un altul Ochilă, care vedea pasărea ascunsă în crăpătura stâncilor din spatele munților, dacă înțelegi ce vreau să spun. Și mai era unul al cărui nume nu-l mai țin minte...” (Țurlea, 2014, p. 113). La auzul acestor vorbe ale tânărului voinic, cel care nu a fost numit, întrebă: „– Păsări-Lăți-Lungilă, cumva?” „– Întocmai! se luminează Odiseu Andruțu. Dar el n-am înțeles niciodată ce făcea, pentru că îmi rămânea gândul la Ochilă care vedea pasărea din spatele muntelui...” (Țurlea, 2014, p. 113). Analizând acest fragment, A.-M. Cornilă-Norocea relevă următoarele: „basmul devine astfel un referent chiar pentru personajele implicate într-un scenariu existențial și narativ similar cu cel din basmul matrice – o poveste preexistentă semnalată de mai multe ori prin secvențele: *exact ca în basm, ca în poveste*. Este angajată aici o dublă conștiință a poveștii-matrice: personajele știu povestea, la fel și cititorul; autorul face complice cu ochiul cititorului, inserând elemente mnezice menite să evoce matricea. Realitatea ficțională se revendică de la o poveste, iar personajele au această conștiință, uneori dilemă, legată de ascendența textuală” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 514). Apoi, după ce e întrerupt de furiosul Păsări-Lăți-Lungilă care se indignă că nu îl cunoaște, Odiseu continuă să-și exprime nedumerirea: „Asta e, dacă înțelegi ce vreau să spun. Dacă era basm, cum de sunteți în viață? Dacă nu era basm, cum de știa mama de voi? Și mai zicea că îl ține minte de la mama ei, pe care eu nici n-am apucat-o... Or, asta nu se poate! Ca să știe bunica basmul, ei ar fi trebuit să fi trăit înaintea ei, sau cel mult în timpul vieții ei, dacă înțelegi ce vreau să spun. Adică ar fi fost prea bătrâni acum sau morți demult, nu să stăm cu ei la masă... Și nici măcar unu-doi, ci toți deodată, exact ca în basm!” (Țurlea, 2014, p. 114). Cu referire la aceste întrebări pe care și le pune flăcăul Odiseu sieși, dar și cititorului, aceeași cercetătoare de peste Prut specifică: „O posibilă rezolvare rezonabilă este oferită de mezinul Craiului, care consideră că poreclele puteau fi preluate din basmul ce le-a plăcut prea mult. Odiseu Andruțu e dispus să accepte explicația, deoarece, după cum mărturisește, el însuși purta numele unui călător din vechime, fără să fi trecut prin peripețiile acestuia. Deși Vorbilă îi sfătuiește să fie cumpătați și discreți, tovarășii «fabuloși», orgolioși, sunt gata să-și dovedească puterile, iar Odiseu (alături de cititor) e din nou contrariat. Explicația rațională nu mai rămâne plauzibilă, revenindu-se la o posibilă explicație fabuloasă: «– Chiar ei sunt? Cum se face asta? – I-ai auzit doar, îi spuse Vorbilă. Iar cum se face, chiar că nu știu să-ți spun»” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 514-515).

Cât privește Spânul, e necesar să reliefăm deosebirea flagrantă dintre cel din basmul lui Creangă și cel din romanul lui Stelian Țurlea. Astfel, cum remarcă regretatul acad. Eugen Simion în monografia sa *Ion Creangă. Cruzimile unui moralist jovial*, în discuția lui cu fiul cel mic al Craiului pe care are de gând să și-l facă slugă, e surprinzător „slabul discurs al Spânului (discursul ispitei).

Argumentul lui este că «locurile aiestea sunt șugubețe» și «întâmplarea» vine de oriunde și oricând și că omului, în genere, îi cade greu să fie singur. Motivații neconvingătoare” (Simion, 2011, p. 50). Pe când în persoana Spânului din roman, relevă Tudorel Urian, avem „un soi de ofițer cinic școlit cu lecturi din Machiavelli, așa cum o demonstrează replicile sale din conversația cu Petru/Harap Alb: «Folosești forța, luminăția ta, învingi prin viclenie, te faci temut de prostime, urmat și respectat de soldați, asta cred eu! Îi nimicești pe aceia care ți-ar face rău într-o bună zi! Îmbină viclenia vulpii cu forța leului! Să fii vulpe, ca să recunoști cursele, și să fii leu ca să-i sperii pe lupi. Un stăpânitor înțelept nu trebuie să-și țină cuvântul atunci când acesta s-ar întoarce împotriva lui și când motivele care l-au făcut să promită un lucru au încetat să mai existe... »” (Țurlea, 2014, p. 308-309). De altfel, însuși interlocutorul Spânului îi spune la un moment dat: „– Vorbești ca un principe” (Țurlea, 2014, p. 129), prin aceasta amintind de opera cea mai cunoscută a ilustrului autor italian, scrisă în 1513, dar publicată abia în 1532. Totodată, menționăm că Spânul în roman este ridiculizat atunci când i se face următorul portret: „Își scosese coiful de bronz sau de fier pe care-l ținea într-o mână și avea țeasta învelită într-o scufiță roșie de pluș. Părea o femeie afurisită, cu o tăietură în loc de buze, un nas coroiat și ascuțit, ochii mici și scăpărând a primejdie” (Țurlea, 2014, p. 16), dar mai ales când Vorbilă precizează în legătură cu el: „Am fost uluit de subțirimea glasului său, părea un glas de adolescent sau, mai degrabă, un glas de scapete, era imposibil să nu te pufnească râsul” (Țurlea, 2014, p. 14).

Criticul Tudorel Urian remarcă în articolul său despre romanul lui Stelian Țurlea că în cazul operei respective avem de-a face cu „un joc narativ fără nici o altă semnificație dincolo de un mai mult sau mai puțin amuzant joc al măștilor” (Țurlea, 2014, p. 309) și aduce acest exemplu memorabil: „Împăratul Verde împrumută uneori, pentru puțin timp, masca legendară a lui Ștefan cel Mare: «Dusese mai bine de patruzeci de războaie și la capătul fiecăruia, după ce se adunau și îngropau morții, potrivit datinilor străbune, punea să se înalțe o biserică ori o mănăstire, spre slava lui Dumnezeu și bucuria cinului preoțesc care îi aducea mulțumiri la fiecare slujbă. Omorâse cu mâna lui războinici aprigi ai multor seminții, i se dusese vestea în toate zările că e crud, însă drept»” (Țurlea, 2014, p. 309), precizând totodată: „Firește, cu excepția acestui succint portret, nimic din ceea ce face Împăratul Verde nu mai contribuie la stabilirea unor eventuale similitudini cu domnitorul moldovean” (Țurlea, 2014, p. 309-310). Cercetătoarea Ana-Maria Cornilă-Norocea specifică, la rândul ei, că „Împăratul Verde avusese un fiu viteaz și foarte priceput în arta războiului, dar fusese ucis de Spân; se evocă astfel situația de criză sau lacuna din basm, menită să reunească personajele într-un conflict epic susținut. Apusul, care îi oferise sprijin Împăratului o vreme, îi uitase vitejia și importanța, părăsindu-l acum pe cel supranumit «atlet al credinței creștine». Luptase cu barbarii înainte de cucerirea Constantinopolului, iar

lumea creștină, care-l lăudase și binecuvântase (Papa însuși îl gratificase cu o binecuvântare neacordată vreodată vreunui rege sau împărat apusean), acum îl părăsise, considerând că e prea bătrân și ar trebui să se descurce singur sau să lase tronul unui urmaș mai tânăr. Avea vreo douăzeci de copii, băieți și fete, îi trimisese la învățătură și păstrase lângă el doar pe feciorul ce a fost mai apoi ucis de spân. (...) În figura acestui personaj se îmbină așadar ecouri legate de câțiva eroi ai neamului românesc: Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 520).

Cu referire la alt personaj din roman, același T. Urian relevă: „Ursul însuși a cărui împărăție este călcată de Harap Alb în căutarea salatei care, arsă în foc, doboară o armată (cânepa halucinogenă), are parte de un final care seamănă ca două picături de apă cu cel al lui Othello” (Țurlea, 2014, p. 310). La fel ca protagonistul piesei shakespeariene, Ursul este și el un maur poreclit astfel, după cum menționează unul dintre oaspeții lui Verde Împărat, dogele venețian, atunci când aduce vorba despre el: „...salata e în mâna unui maur ursuz și ciufut, căruia i se spune pentru asta Ursul, stabilit prin părțile Triestului. Acolo ar fi cumpărat o limbă de pământ, numai stâncă și granit, care se prelungeste în mare” (Țurlea, 2014, p. 160). Precizăm că în roman acesta e un vechi cunoscut al lui Ochilă cu care el „se însoțise în isprăvile sale nerușinate prin Lumea Nouă, în căutare de avere” (Țurlea, 2014, p. 165-166). De asemenea, considerăm că e cazul să semnalăm confuzia făcută de T. Urian în enunțul său de mai sus despre maurul poreclit Ursul. În cartea lui Țurlea nu se menționează care e sfârșitul acestuia, dar mai există un personaj, maur și el, anume regele din Cipru care figurează printre cei veniți la apelul lui Verde Împărat să lupte cu dușmanul comun, hoarda barbarilor. Despre el, în încheierea romanului, se precizează: „Regele maur din Cipru, abia revenit în insula lui, și-a ucis nevasta, despre care aflase un zvon mișelesc că l-ar fi înșelat, apoi și-a pus și el capăt zilelor” (Țurlea, 2014, p. 300), ceea ce amintește de faptele personajului cu numele căruia e intitulată celebra tragedie a marelui dramaturg englez.

În legătură cu fata Împăratului Roșu care va deveni, în final, soția lui Petru/Harap Alb după ce acesta îl va ucide în luptă dreaptă pe Spân, e necesar să specificăm că în roman ea poartă un nume legendar, Semiramis, despre care se remarcă: „Împăratul o numise cu gândul la frumoasa Babilonului, pentru care regele construisese mărețele grădini suspendate, minune a lumii. Dacă ar fi găsit meșteri capabili, i-ar fi dăruit și el grădini asemănătoare, dar nimeni nu era în stare să refacă planurile străvechi, în cazul în care n-or fi fost vreo poveste” (Țurlea, 2014, p. 56-57). Aici se impun câteva concretizări. În fascinantă carte *Enciclopedia minunilor lumii* despre grădinile respective se precizează: „Potrivit unei legende, Grădinile suspendate ale Semiramidei au fost construite de către regele Nabucodonosor (605-562 î. Hr.) la rugămintea soției sale Amitys sau Amuhea” care „era copleșită de tristețe, din pricina

peisajului monoton al Babilonului” (Meshceriakov, Pahomov, Parhomenko ș. a., p. 12). De asemenea, sunt evocate afirmațiile istoricului Diodor din Sicilia, conform cărora „aceste grădini se întindeau pe o suprafață de 15 mii de metri pătrați, fiind dispuse pe patru nivele, cu înălțimea totală de 77 metri” (Meshceriakov, Pahomov, Parhomenko ș. a., p. 12). Totodată, se menționează că ele „poartă numele reginei Asiriei. Semiramida a trăit cu mult timp înaintea construirii grădinilor; se presupune că ea a avut doar ideea acestui proiect. Legenda povestește că Semiramida i-a cerut unui rege asirian, ca răsplată pentru dragostea ei, permisiunea să conducă țara timp de trei zile. Primind acordul, ea a poruncit ca regele să fie omorât. Acest ordin a fost îndeplinit imediat. Așa a devenit Semiramida regina Asiriei. Ea a dus numeroase războaie cu vecinii” (Meshceriakov, Pahomov, Parhomenko ș. a., p. 12-13). Cu referire la fiica Împăratului Roșu, e necesar să reliefăm îndărătnicia ei și faptul că Harap Alb, pentru a o cuceri, e nevoit să joace un spectacol, la vederea căruia, se remarcă în roman, „Vorbilă și ai lui înmărmuriseră de multă vreme, ascultând replicile și urmărindu-i îndeaproape pe Harap Alb și prințesa Semiramis. Setilă și Flămânzilă uitaseră de sete și de foame. Ochilă își scuipa în sân că scăpase de o muiere ca asta, o pacoste curată, pe care o îmblânzești cu greu” (Țurlea, 2014, p. 262). Astfel că lectura acestui pasaj îi evocă unui cititor cât de cât cultivat o binecunoscută comedie shakespeariană, despre care precizează și Ana-Maria Cornilă-Norocea atunci când relevă că Stelian Țurlea creează „o relație conflictuală (mascând de fapt afecțiunea incipientă dintre cei doi tineri) între Harap Alb și Semiramis, pseudo-conflict ce amintește de scenariul din *Îmblânzirea scorpiei*, de negocierea teritoriului între voința/încăpățânarea feminină și puterea/Curtoazia masculină. De altfel, urmărind jocul celor doi tineri, alternanța ofensivă-defensivă la masculin și feminin, Vorbilă reflectează: «Trebuie să-i povestesc asta lui Will (...) Să scrie o piesă despre cum să îmblânzești o femeie îndărătnică»” (Cornilă-Norocea, 2019, p. 530).

Cât despre calul protagonistului din roman, relevăm că, spre deosebire de calul năzdrăvan din basmul crengian, cel pe care și-l alege mezinul Craiului în cartea lui Stelian Țurlea nu se remarcă prin nimic, atâta doar că se precizează despre el: „...își alege din grajduri cel mai bun cal și se pregătește să plece, fără știrea domnitorului” (Țurlea, 2014, p. 103). Presupunem că în opera scriitorului contemporan, Odiseu Andrușu e cel care a luat locul calului năzdrăvan din povestea clasicului român, deoarece, atunci când îl povățuiește pe fiul său să se ferească de omul spân, Craiul îi spune totodată: „...fiu treaz mereu, nu te încrede decât în fratele tău de sânge Andrușu” (Țurlea, 2014, p. 104), pe când în creația humuleșteanului acesta îi zice feciorului cel mic: „...la toată întâmplarea, calul, tovarășul tău, te-a mai sfătuit și el ce ai să faci, că de multe primejdii m-a scăpat și pe mine în tinerețele mele!” (Creangă, p. 89).

În încheiere, merită să relevăm că, așa cum precizează Tudorel Urian, *Relatare despre Harap Alb* „respectă întru totul derularea epică a poveștii lui Creangă chiar dacă autorul optează pentru o formulă narativă oarecum schimbată, de roman picaresc tradițional” (Țurlea, 2014, p. 308) și că același critic apreciază la justa valoare izbânda prozastică a lui Stelian Țurlea afirmând că scriitorul român ne-a dat „un soi de carte a cărților în care este condensată întreaga memorie culturală a lumii, din antichitate până în zilele noastre” (Țurlea, 2014, p. 309), ceea ce a remarcat autorul însuși când a menționat despre romanul său: „...am încercat să topesc în el toată înțelepciunea lumii și s-o aduc pe meleagurile noastre, sper să fi reușit. Mi-a făcut o plăcere nebună!” (Păuna, 2019). Totodată, în contextul în care se pune problema dacă mai este Ion Creangă actual, dacă este sau nu citit el în România de azi (a se vedea, în acest sens, materialul publicat în 2019 de Florian Saiu și intitulat *Îl mai citesc românii pe Ion Creangă? 182 de ani de la nașterea unui mare povestitor*), ajungându-se până la așa solicitări de a-l exclude din programa școlară, accentuăm necesitatea revenirii la creațiile sale care rămân nemuritoare prin aceea că servesc anumitor prozatori contemporani drept surse pentru elaborarea propriilor opere, acestea fiind, în intenția lor, rescrieri ale fascinanelor texte ce constituie moștenirea literară rămasă de la inegalabilul humuleștean.

Referințe bibliografice:

1. CORNILĂ-NOROCEA, Ana-Maria. *Ficțiunea biografică și rescrierea: reconfigurări ale autorului și cititorului în romanul postbelic*. București: Editura Tracus Arte, 2019, 590 p.
2. CREANGĂ, Ion. *Povești și povestiri*. București: Editura Lucman, f. a., 224 p.
3. MESHCHERIAKOV, B., PAHOMOV, E., PARHOMENKO, O ș. a. *Enciclopedia minunilor lumii*. Trad. de Alexandru Rusu. Editura ROOSSA, f. a., 256 p.
4. PĂUNA, Oana. *Stelian Țurlea jonglează cu literatura și ametește cititorii prin introspecție, emoție și suspans* [online]. Disponibil: <https://elitaromaniei.ro/stelian-turlea-jongleaza-cu-liter...> [citat 10.10.2022].
5. PECICAN, Ovidiu. *Acorduri și dezacorduri critice: întâmpinări și comentarii*. Cluj-Napoca: Editura Eco Transilvan, 2012, 259 p.
6. SIMION, Eugen. *Ion Creangă. Cruzimile unui moralist jovial*. Iași: Editura Princeps Edit, 2011, 180 p.
7. ȚURLEA, Stelian. *Relatare despre Harap Alb*. Ediția a 2-a, București: Editura Cartea Românească, 2014, 318 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

PROBE DE NARCISISM TEXTUAL ÎN LIRICA OPTZECISTĂ DIN STÂNGA PRUTULUI

Victoria MALINOVSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0590-2428>
Școala Doctorală Filologie, Universitatea de Stat
„Alec Russo” din Bălți

The Evidence of Textual Narcissism in the Eighties Lyric from the Left of the Prut

Abstract. *In the eighty's poetry from the left of the Prut, a kind of self-referential writing is highlighted, defined by literary exegesis by the term textual narcissism (Cristian Moraru). This own lyrical manner belongs the poets Emilian Galaicu-Păun and Nicolae Leahu and It supposes the concentration on one's own linguistic resources and their experimentation in the field of language. The developed lyrical constructions, frequently used in the work of these poets, they bring language games, quotations, allusions, parodies, rewritings, etc. Although, both poets don't ignore the ideational plan, which an attentive reader can perceive, the finality of their writing consists, however, in the creating of the discourse, which It detaches itself from any other reality and It exists autonomously, being self-sufficient. Thus, such a poem returns the myth of Narcissus, stating the concept of self-referential and self-contemplative writing.*

Keywords: *myth of Narcissus, textual narcissism, eighty's lyric, discourse, self-referential writing, self-contemplative writing.*

Rezumat. *În poezia optzecistă din stânga Prutului, se reliefează un gen de scriitură autoreferențială, definită de exegeza literară prin termenul de narcisism textual (Cristian Moraru). Asemenea manieră lirică, proprie, în special, poezilor Emilian Galaicu-Păun și Nicolae Leahu, presupune concentrarea asupra propriilor resurse lingvistice și experimentarea în câmpul limbajului. Construcțiile lirice complexe, frecvente în creația poezilor respectivi, reunesc jocuri de limbaj, citate, aluziile, pastişe, rescrieri etc. Deși ambii poeți nu ignoră planul ideatic, pe care un cititor atent îl poate percepe, finalitatea scrisului lor constă, totuși, în elaborarea discursului, care se detașează de oricare altă realitate și funcționează autonom, fiindu-și sie suficient. Astfel, o asemenea poezie repune în discuție mitul lui Narcis, afirmând conceptul de scris autoreferențial și autocontemplativ.*

Cuvinte-cheie: *Mitul lui Narcis, narcisism textual, lirica optzecistă, discurs, scriitură autoreferențială, scriitură autocontemplativă.*

Dezvoltarea umanității s-a aflat succesiv sub impactul unor concepte și sisteme de idei concrete, care, interacționând cu mediile sociale, le-au determinat valorile etice și morale. Unele din aceste concepte și idei s-au dizolvat în istorie, altele au fost perpetuate și actualizate mereu. Între cele din urmă se include și mitologia, domeniu ce a influențat constant artele și, intrinsec, literatura, care, de la Renaștere încoace, a asimilat marile mituri universale și, prin diverse mijloace, le-a convertit substratul filosofic în operele literare. Există un *continuum mitologic*, din care scriitorii din toate timpurile, în mod conștient sau involuntar, își alimentează ficțiunea, extrag teme și motive, pornind de la arhetipuri, modelează personaje, contextualizează diverse aspecte ale realului sau ale fantasticului. În opinia lui Victor Kernbach, „Mitul este un mod de a regândi lumea, o formă specifică de a retrăi spiritual existența umană în lume” (Kernbach, 1995, p. 5), ceea ce, în esență, este și rolul literaturii, interacțiunea acestor două domenii devenind un fapt cât se poate de firesc. Or, „Pentru a obține o anumită viziune și efectul estetic corespunzător, literatura împrumută tipuri de personaje, teme, motive, imagini, simboluri proprii mitului, împrumută, o dată cu acestea, ceva din dimensiunea sacralului acreditat de mit”. (Angelescu, 1999, p. 32)

În sensul celor discutate mai sus, constatăm că evoluția poeziei s-a aflat, în câteva perioade, sub semnul unor personaje mitologice, ale căror semnificații simbolice au guvern timer anumite paradigme lirice. Plecând de la interpretarea unor fenomenologii induse de asemenea figuri emblematice ale mitologiei universale, exegeza literară discută, de exemplu, despre reverberațiile, în interiorul genului, ale mitului despre Orfeu, de numele căruia este legată estetica liricii orfice, dar și a celei anti-orfice. Sau, în vederea explicării raportului creator-operă, a conceptului despre reprezentare a simulacrului, „care proclamă victoria artefactelor-fantasme și semnalează îndepărtarea de conceperea operei ca imitație a unui model” (Stoichiță, 2011, p. 7), se apelează la semnificațiile legendei despre sculptorul grec Pygmalion. Istoria lui Sisif, un alt personaj din mitologia greacă, cadrează cu ideile existențialiste despre absurditatea vieții și inutilitatea ființei umane.

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XX-lea, figura lui Narcis, fiul nimfei Liriope și al zeului râului, Cephios, este pusă în discuție, intrând în atenția filosofiei, psihologiei, psihanalizei, sociologiei etc. În literatură, „mitul său face obiectul unei simbolistici deosebit de longevive, însă nu mai puțin procesuale. Fundamentat de antichitate mai degrabă sub specia figurilor tragice, tânărul pedepsit de Nemesis pentru trufia de a-și fi suficient și de a fi refuzat dragostea, deci relația, va deveni în timp, succesiv, o figură a autoreflexivității și, în cele din urmă, a ostentației amendate”, susține Mihaela Ursa (Ursa, 1999, p. 39).

Literatura actuală percepe într-un mod aparte conotațiile lui Narcis, în special, cele avansate de *invarianta* mitului care evocă îndrăgostirea frumosului tânăr de propria imagine reflectată în apă. Semnificațiile acestui

mitem se regăsesc în zona scrisului propriu-zis, fiind confirmate de operele în care elaborarea textului devine un act în sine. „Narcis nu mai poate fi un punct de referință în postmodernitate decât în măsura în care se manifestă drept semn *cultural*, permițând o reinvestire și refuncționalizare simbolică, funcționând deci ca element al hiper-realității”, susține aceeași Mihaela Ursa în subcapitolul *Narcis, disgrațiatul* din cartea sa de debut, *Optzecismul și promisiunile postmodernismului* (Ursa, 1999, p. 42).

Astfel, noua abordare a simbolului în planul literaturii, fenomen despre care discută profesoara și cercetătoarea clujeană, explică apariția unei maniere inedite de scriere și, respectiv, a unei scriituri autentice, ambele definite drept *narcisiste*. Într-un articol, dedicat prozei experimentale hispano-americane din anii '60-'70 ai secolului trecut, Dana Diaconu constată că, în romanele-eseu autoreferențiale, mexicanii Octavio Paz, Carlos Fuentes, Salvador Elizondo, cubanezii Guillermo Cabrera Infante, Severo Sarduy, Gestos, chilianul Enrique Lihn impun o scriitură autoreflexivă, în care se îmbină metaliteratura cu ficțiunea și care presupune autonomia discursului. Cercetătoarea face trimitere la volumul *Pensar el lenguaje, escribir la escritura. Experiencias de la Narrativa Hispanoamericana contemporánea* (1996) (*A gândi limbajul, a scrie scriitura. Experimente ale narațiunii hispano-americane contemporane*), semnat de hispanistul Eduardo Becerra. Autorul, profesor la Universitatea Autonomă din Madrid, susține că prozatorii respectivi, ignorând fabula propriu-zisă, experimentează în câmpul limbajului. Dana Dumitriu concretizează că este vorba despre *scriitura narcisistă*, care, „se concentrează asupra propriului material lingvistic și a autocontemplării, dând naștere unei literaturi repliate asupra ei înseși”. Fiind „autosuficientă, aceasta exclude orice altă realitate în afara celei proprii, fundamentându-se pe un individualism extrem, relaționat cu contextul istoric al ultimelor decenii” (Diaconu, 2013, p. 21).

Aceeași opinie o atestăm și într-un articol semnat de Nicolae Berindeiu, care, referindu-se la poezia suprarealistă din tinerețe și la jurnalul lui Radu Petrescu și afirmând că operele scriitorului sunt „prelungiri naturale ale ființei”, definește astfel fenomenologia scrierii narcisiste: „În influența reciprocă cu autorul estetizat, opera, epurată de evenimential și de ingredientul lumesc, a devenit modernist-autonomă; iar el (tânătul scriitor Radu Petrescu – *n. n.*) – narcisist-(auto)reflexiv” (Berindeiu, 2005).

Ca și în proză, în poezie, mitul lui Narcis afirmă conceptul de scris autoreflexiv, care se contemplă pe sine în el însuși. Prin urmare, o asemenea manieră de scriere generează și o poetică specială. Cristian Moraru, în *Poetica reflectării*, subliniază ideea că „...opera se referă la propria-i constituire, la propriu-i eșafodaj, scriitura aventurii devine o aventură a scriiturii” (Moraru, 1990, p. 94).

În aceeași ordine de idei, afirmăm că, în lirica optzecistă din Basarabia, identificăm asemenea probe de narcisism *textual* (Cristian Moraru), cu

predilecție, în creația lui Emilian Galaicu-Păun și a lui Nicolae Leahu, în care construcțiile lirice complexe reunesc jocurile de limbaj, miza pe citat, aluzie, pastișă, rescriere. Deși ambii poeți nu ignoră planul ideatic, pe care un cititor atent îl poate percepe, finalitatea scrisului lor constă, totuși, în elaborarea discursului, care, în fine, se detașează de oricare altă realitate și funcționează autonom, fiindu-și sie suficient.

Emilian Galaicu-Păun scrie „o poezie a limbajului. Personajul ei se scaldă în limbaj precum duhul sfânt în apele primordiale se scaldă, rotindu-le roitor, pornindu-le gestația, fertilizând sensuri, imagini și semnificații”, susține criticul literar Maria Șteahțișchi (Șleahțișchi, 2007, p. 80).

Pentru confirmare, inserăm mai jos poezia *străvezie aproape și i se vedea*: „străvezie aproape și i se vedea – precum firul metalic al unei bancnote de-o sută de

mărci, discontinuu – coloana vertebrală. iar faptul, în cele din urmă firesc când e vorba de altcineva c-o să moară

o făcea cu atât mai dorită. și n-am spus nimic de valoarea intrinsecă a cărnii – privită-n lumină, de flacără, proprie i se vedea-n filigran dumnezeu – ei de dincolo

de principiul plăcerii (a scrie

despre ea și a da la tipar cele scrise înseamnă de fapt a o pune-n circulație – prin „în lumină” – pe-ntreg teritoriul de răspândire a limbii). iar faptul

c-ar putea fi schimbat-o făcea de preț (...) a trecut însă vremea imperfectului, ca o reformă a banilor în u.r.s.s. – peste noapte. ea este. și prezentul, dar mai ales faptul, banal prin firescul său, că va muri și c-o s-o doară – și n-am cum s-o apăr – îi dau acel aer de în absența cuvântului (meu) potrivit, scriu și eu – poezie”.

Discutând despre poetica lui Emilian Galaicu-Păun, Maria Fărâmbă consideră că „Em. Galaicu-Păun dezvoltă o poetică de limbaj situată între luciditate și visceralitate. Lumea este înțeleasă ca mecanism textual ale cărui piese (silabe, cuvinte, fraze) sunt selectate și asamblate riguros. Prin limbaj, poetul explică realitatea, dar în același timp sfidează existența, trasând și retrasând noi teritorii. Aventura experimentalistă pornește de la reprezentarea lumii prin limbaj și își propune să o depășească. Forța unui asemenea delir al limbajului rezidă tocmai din încercarea de a atinge limitele ultime ale logosului” (Fărâmbă, 2017, p. 24).

Și Nicolae Leahu este preocupat de materialul lingvistic al poemului, explorând, în plan estetic, la nivelul limbajului și al discursului. În cele ce urmează, ne vom referi doar la cartea *Alungarea muzelor din cetate*, în care, acționând în interiorul unor limbaje lirice, apuse sau consumate recent, poetul le reactualizează prin intermediul parodiei, le reunește într-o țesătură

nouă, ceea ce confirmă preferința pentru ludic a autorului, pentru tehnica intertextualității, a transpunerii unor texte celebre anterioare într-un sistem nou, ironico-parodic. În cele trei texte incluse în volum, precum și în notele de la *Epistola sextină*, autorul, în căutarea unor efecte stilistice, apelează la tehnica citatului, inserând în poeme fragmente, distorsionate și convertite la parodic, extrase din creația cronicarilor, a poezilor premoderni, a romanticilor, simboiștilor, moderniștilor și chiar a postmoderniștilor. Demontarea, în *Epistola sextină*, a discursului și a imagisticii eminesciene din *Scrisori* și din alte poezii ale romanului, trimiterile la poezia lui Macedonski, a lui Bacovia, evocarea unui șir de nume de poeți din literatura română și universală, de la Dante – la Conachi, au ca finalitate organizarea unei noi structuri – în fond, o meditație despre identitatea poeziei, a literaturii, în genere:

„Nimeni, ah! Ce-i poezia nu mai știe în ăst veac!... (*Irelevantul*, p. 35)

Sau: C'est la vie, literatura-i plină toată de surprize –

Stă poetu-n pat, citește, apoi scrie, în reprice.

Nu mai este-acum poetul ca-n cele epoci de aur,

Textul, azi, leviathanic, structurează un balaur;

Nu e candid epitetul, sinecdoca nu-i virgină,

Moft e vechea inocență. S-a scris și la Colentina!” (p. 15)

Rescrierea parodică a *Scrisorii a treia* se produce prin trucuri verbale savuroase (aluzii, citate, pastişe, definiții), textura modelului este descompusă, distorsiunea, desfigurarea, transfigurarea, remodelarea fiind indicii ai intertextualității. Prin denudarea procedeelelor liricii anterioare, Nicolae Leahu denunță convenționalitatea acestei literaturi, îi desface miturile, îi anulează prejudecățile, în fine, identifică și localizează simptomelor unei spațiu literar, închistat în clișee, căruia însă nu îi detestă valoarea, ci pe care îl reactualizează. Referentul devine lesne recognoscibil, cum se întâmplă pe tot parcursul *Epistolei...* sau al *Irelevantu-lui*, dialog transparentă cu *Levantul* lui Mircea Cărtărescu.

În fine, distanțarea, prin umor, ironie și parodie, de texte celebre poate fi interpretată, în acest caz, și ca o manifestare de *narcisism textual*, autoreflexivitatea fiind ca o marcă a acestui tip de discurs.

Cartea e un comentariu original al unor discursuri lirice anterioare și contemporane, o lectură inedită, prin care sunt supralicitate sisteme literare, stiluri și dicțiuni, având și scopul producerii unui alt text, unde limbajul configurează o topografie unică, inedită.

În loc de concluzie, apelăm la afirmația cercetătoarei Dana Diaconu că „scriitura narcisistă atrage atenția ca o nouă explorare, menită a pune în discuție, în termenii extremi ai literarității, limitele creației și ale actului creator, ale limbajului și ale cuvântului-semn și sens, adică ale posibilităților de care dispune scriitorul pentru a da expresie gândirii, identității și situații sale în univers” (Diaconu, 2013, p. 21).

Referințe bibliografice:

1. ANGELESCU, Silviu. *Mitul și literatura*. București: Editura Univers, 1999, 158 p.
2. BERINDEIU, Nicolae. *Formă și psihologie* [online]. Disponibil: <https://www.observatorcultural.ro/articol/forma-si-psihologie-2/> [citat 01.07.2022].
3. DIACONU, Dana. Scriitura narcisistă. În: *România Literară*. 2013, nr. 18, p. 21.
4. FĂRĂMĂ, Maria. Poetica lui Emilian Galaicu-Păun. În: *Steaua*. 2017, nr. 8 (826), p. 24.
5. KERNBACH, Victor. *Mit. Mitogeneză. Mitosferă*. București: Editura Casa Școalelor, 1995.
6. MORARU, Cristian. *Poetica reflectării. Încercare în arheologia mimezei*. București: Editura Univers, 1990.
7. STOICHIȚĂ, Victor Ieronim. *Efectul Pygmalion. De la Ovidiu la Hitchcock* (traducere din engleză de Delia Răzdolescu). București: Editura Humanitas, 2011.
8. ȘLEAHTIȚCHI, Maria. *Cerc deschis. Literatura română din Basarabia în postcomunism*. Iași: Editura Timpul, 2007.
9. URSA, Mihaela. *Optzecismul și promisiunile postmodernismului*. Pitești: Editura Paralela 45, 1999.

CZU:821.135.1.09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.36>

TENTAȚIA EXOTICULUI: PROIECȚII ALE ORIENTULUI ÎN PROZA ROMÂNEASCĂ DE CĂLĂTORIE DIN PERIOADA PAȘOPTISTĂ

Angela GREJDIERU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2078-241X>
Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

The Temptation of the Exotic: Projections of the Orient in Romanian Travel Prose from the Pashoptist Period

Abstract. Passionate about travel, the writers of the Pasoptist era were also tempted to explore the Orient, a sumptuous land full of miracles. In the memorials and travel diaries of Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri et. a., the colorful, picturesque and bizarre, of the places visited, the unusual atmosphere of this universe are evoked. Contemplative, the Romanian writers expose in detail the

coordinates of the oriental space – a mixture of human entities, of sumptuousness, luxury and misery. All of them still experience the feeling that they have entered a real Babylon. The exotic element is highlighted in geographical, ethnographic, cultural-spiritual descriptions, etc. The journey of the writer-travelers through such lands stimulates not only the initiatory adventure, but also the act of writing.

Keywords: *travel, traveler, Orient, prose, identity, otherness, exoticism.*

Rezumat. *Pasionați de călătorii, scriitorii epocii pașoptiste au fost tentați să exploreze și Orientul, tărâm somptuos și plin de miracole. În memoriile și jurnalele de călătorie ale lui Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri ș. a., sunt evocate coloritul, pitoresc și bizar, al locurilor vizitate, atmosfera neoboșnuită a acestui univers. Contemplativi, scriitorii români expun în detalii coordonatele spațiului oriental – un amestec de entități umane, de somptuozitate, lux și mizerie. Mai toți trăiesc sentimentul că au intrat într-o adevărată babilonie. Elementul exotic este reliefat în descrieri geografice, etnografice, cultural-spirituale etc. Periplitul scriitorilor-voiajori prin asemenea ținuturi le stimulează nu doar aventura inițiativă, ci și actul scrisului.*

Cuvinte-cheie: *călătorie, călător, Orient, proză, identitate, alteritate, exotism.*

Secolul al XIX-lea, traversat de mari evenimente sociale, marcat de schimbarea raportului de forțe între imperii și de expansiunile teritoriale ale marilor puteri, aduce în discuție problema Orientului, parte a lumii care incita tot mai mult curiozitatea europenilor. În accepția generală, afirmă autorul celebrei monografii *Orientalism*, Edward W. Said, ținutul încă mai era conceput în formula Antichității – „un loc al idilei, al ființelor exotice, al amintirilor și peisajelor obsedante, al experiențelor remarcabile” (Said, 2018, p. 29).

Pentru scriitorii romantici, cunoașterea și reprezentarea acestui univers geografic, cultural și spiritual, subsumat Celuilalt, constituia un prilej fericit de abordare a unor subiecte inedite și accesare a unui fond exotic. Amintim că, la începutul secolului, tema Orientului s-a proiectat inițial în literatura franceză, unde, pe lângă operele artistice, inspirate de acest subiect, sunt atestate mai multe proze memorialistice, rezultate din călătoriile întreprinse pe aceste meleaguri de câțiva autori celebri: *Voyage en Syrie et en Egypte* (1787) de Volney; *Itineraire de Paris à Jerusalem* (1811) de Chateaubriant; *Le voyage en Orient* de Lamartine și un memorial cu același titlu de Nerval. În presa românească a timpului, în *Curierul Românesc*, *Albina Românească*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Curier de ambe sexe* etc., apar publicate, în traducere, secvențe din memoriile lui Lamartine, Chateaubriand, Humboldt ș. a. (Cf. Anghelescu, 2015, p. 106).

Pasionați de călătorii, și românii au fost tentați să exploreze Orientul, tărâm somptuos și plin de miracole. Primele lor deplasări în ținuturile orientale, în special, în cele din Orientul Apropiat, datează încă din secolul al XVI-lea, când pelerini valahi, călugări sau alți slujitori bisericești, călătoresc la Muntele Athos și la alte locuri sfinte. Ulterior, în timpul dominației otomane, itinerarele spre lumea orientală sunt parcurse de negustori și demnitari cu ranguri diferite. După anul 1830, când societățile românești dobândesc un nou statut politic și economic, orientându-se tot mai mult spre spațiul european, acest interes ia alte conotații. Anume în perioada respectivă, când putem vorbi despre jurnalul și memorialul de călătorie în sensul modern al termenilor, cele mai multe periple se îndreptau spre Europa occidentală și mai puține spre Orient. Prima relatare scrisă a unui itinerar oriental, ne informează Mircea Anghelescu, este *Jurnalul mergerii boierilor deputați la Țarigrad*, scris în anul 1822 și atribuit de editorul textului, Mihail Kogălniceanu, lui Alecu Beldiman (Cf. Anghelescu, 1975, p. 85).

În perioada pașoptistă, apar câteva memoriale de călătorie, inspirate de asemenea experiențe și rezultate din diverse voiajuri: întreprinse în scopuri de informare și instruire (*O călătorie la Constantinopol* de Teodor Codrescu, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople* de Dimitrie Ralet), de agrement și divertisment (*Călătorie în Africa* de Vasile Alecsandri, *Călătorii în Palestina și Egipt* de Dimitrie Bolintineanu) și în contextul exilului de după înfrângerea revoluției burghezo-democratice de la 1848 (*Suvenire și impresii ale unui proscris* de Ion Heliade Rădulescu). În aceste scrieri, călătorii epocii s-au raportat în mod diferit la spațiul exotic al Orientului. În funcție de circumstanțele în care le-au decurs călătoriile, de intențiile și de talentul lor de a vedea și a reda, diferă și opticile de reprezentare a traiectelor parcurse.

Dacă inițierea călătorilor români în realitățile occidentale decurge facil, explorarea Orientului devine o practică mai mult decât complexă și se realizează în virtutea unui sentiment acut: familiarizarea cu o cultură și o civilizație, care, timp de secole, au avut prezențe terorizante în istoria noastră. De aici și relația specială a înaintașilor noștri cu tot ce oferea acest ținut, care „a însemnat secole de-a rândul un focar de primejdie. Un stres istoric. Dar și un centru de iradiere culturală, dacă ne gândim la cărțile populare”, afirmă Florin Faifer (Faifer, 1993, p. 75). Autor al unui important studiu despre memorialistica de călătorie în literatura română de până la 1900, Florin Faifer consideră că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, călătoriile românilor prin ținuturile orientale aveau, în special, un scop recuperator. În capitolul *Orientul discutabil. Călătoriile în Orient din Semnele lui Hermes*, opinează: „Acum, când timpul dă toate semnele că se grăbește, ce este Orientul pentru

pământeanul, deci și pentru călătorul nostru, dacă nu Trecutul? Un trecut pe care îl privește cu un rest de teamă sau cu o anumită detașare, zâmbind sau încruntându-se, având poate sentimentul că ține sub ochi o pagină care datează. O pagină veche, în care pitorescul – de care peregrinul livresc face atâta caz – constă mai ales în violența contrastelor șocante. Dacă este așa, avem a face cu o călătorie regresivă. Numai că multe călătorii în Orient se înscriu, ca sens al viziunii, pe coordonatele prezentului.” (*ibidem*).

În memorialele și jurnalele de călătorie, la care ne vom referi în continuare, *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt* de Dimitrie Bolintineanu, *Suvenire și impresii ale unui proscris* de Ion Heliade Rădulescu și *Călătorie în Africa* de Vasile Alecsandri, autorii evocă, de obicei, realitățile orientale, fiind atrași de configurațiile lor exotice. În planul literaturii, exotismul devine „o posibilitate de explorare a unor sentimente, emoții, amintiri care au avut un puternic impact asupra spectatorului”, afirmă Ana-Mihaela Istrate în articolul *Exotismul și Orientalismul* (Istrate). În același articol, cercetătoarea susține că „*Exotismul*, adesea confundat cu orientalismul, ar putea fi definit ca o tendință a culturii și în special a literaturii secolului al XIX-lea, un altfel de spațiu geografic, situat în afara granițelor vizibile ale societății, ce s-a format ca rezultat al Revoluției Franceze (considerată un etalon politic pentru întreaga Europă) și al revoluției tehnologice, care a marcat evoluția societății modern.” (*ibidem*).

În memorialele și jurnalele de călătorie, menționate mai sus, sunt evocate coloritul, pitoresc și bizar, al locurilor vizitate, atmosfera neobișnuită a acestui univers. Elementul exotic este reliefat în descrieri geografice, etnografice, cultural-spirituale etc. De regulă, proiectarea unor asemenea detalii este însoțită de imaginația auctorială, care înobilează realitatea reprezentată. În memorialul *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt*, Dimitrie Bolintineanu imprimă peisajului nocturn, inspirat de traversarea Bosforului și presărat cu orientalism, note afective: „Noaptea se întindea asupra saraiurilor misterioase, pierdute prin arborii grădinelor desfătătoare ale Bosforului. Cotul unde fuse altădată palatal împăraților, astăzi saraiul sultanilor, părăsit, rămase la dreapta noastră. Scutari, Cadikioi pieriră unul după altul în umbră și în depărtare; insulele Principilor, semănate în fața mării, păreau că înoată sub cununele lor de scânteii, în apă, în umbră și în tăcere.” (Bolintineanu, 1968, p. 105).

Dimitrie Bolintineanu își însoțește descrierile după natură și de observații asupra civilizației acestor locuri, precum cele care, de exemplu, se regăsesc în fragmentul dedicat burgului turcesc Cianac-alesi: „Vaporul nostru se opri aici câteva oare, iar noi merserăm mai mulți să vizităm aceste triste barace. Câteva case vechi de lemn, ce par a se închină înaintea noastră, ca să ne zică

bine am ajuns; câteva geamii ruinate, și saraiul guvernatorului, ce seamănă, la cel întâi vânt tare, că are de gând să zboare în mare cu oamenii și cucuvaiele ce îl locuiesc, formează acest burg. Bazarul se compune de câteva dughene. Nu puturăm înțelege dacă stăpânii acestor dughene vindeau ori cumpărau, căci marfă nu se vedea aici.” (*ibidem*, p. 112). Sau, impresionat de obiceiurile locului, memorialistul notează: „Merserăm la un cafeu, pe malul mării. Aici aflarăm o mulțime de turci, cu chipuri galbene și posomorâte. Ei nici se mișcă, nici rădicară ochii să ne vadă, precum fac alții la venirea unor călători. I-ar fi luat cineva, văzându-i, pentru o adunare de morți în mijlocul mormintelor, precum se zice în baladele fantastice ale Occidentului. După ce ne așezarăm pe o bancă și trecură trei minute, ei ne salutară unul după altul, puind mâna la cap.” (*ibidem*, p. 113).

În câteva capitole ale prozei memorialistice *Suvenire și impresii ale unui proscris*, Ion Heliade Rădulescu își redă impresiile din urma călătoriei spre Constantinopol, întreprinsă cu vaporul *Rhamsès*, pe care se îmbarcă în portul Marsilia din Franța, unde se afla în exil și unde i se spulberaseră toate speranțele. (Totuși, lui și însoțitorilor săi nu li se va permite să părăsească nava și se vor întoarce în Franța). Pe vapor, *proscris*-ul *rătăcitor*, cum se autodefinește, meditează: „Unde mă duc? cugeta-i în sine-mi. La Stambul! Ce soartă m-așteaptă acolo? Amiciție ori trădare; pace ori durere?” (Heliade Rădulescu, 1975, p. 59). Deși este dominat de sentimentul incertitudinii, scriitorul-călător nu este un simplu contemplator, ci, ca un adevărat romantic, vibrează la formele peisajului, deopotrivă, bizar și exotic, își asociază dispoziția sumbră cu atmosfera din jur, așa cum remarcăm în descrierea cetății Smyrna, actualmente, orașul Izmir: „Ce tristă e o cetate orientală, cu casele ei turtite de acoperișurile slute, costumele varii și ciudate; cu ulițele ei strâmte, întortocheate – plină de mister; cu bazarele ei posomorâte, cu minaretele ei exotice. *Cadânele* trec tăcute, de crezi că vezi niște fantasme. Sufletul e năpădit de aceste impresii încântătoare și stranii din *O mie și una de nopți*. Și al meu era dinainte preparat pentru impresii lugubre”. (*ibidem*, p. 59).

Pe parcursul călătoriei, Ion Heliade Rădulescu trăiește diverse stări, predominantă fiind cea elegiacă. La Smyrna, vederea turcilor îi deșteaptă „suvenirea măcelului de la cazarma Spirei”. Tot aici, în orașul atât de trist, unde „trebuia să-mi las oasele”, precum declară, impresionat de ritmurile peisajului turcesc, le transpune într-o splendidă descriere poetică, presărată cu sugestii fonetice: „Frunzișul piramidal și melancolic al chiparoșilor, edificiile religioase, fântânile murmurătoare și limpezi, spălarea mistică a credincioșilor, somnambulismul în rugile lor de purificare, îmbrăcămintea și mersul dervișilor; zgomotul clopoțelilor cămilelor, defilând legate una lângă alta, pe străzile întunecoase, pașii lor înceți și măsuțați, căutătura lor

tâmpă, formele lor colosale și rahitice în același timp – toate se schimbau și se amestecau în mintea-mi visătoare ca într-un caleidoscop.” (*ibidem*, p. 98).

Atras de mirajul ținuturilor orientale, Vasile Alecsandri își avântă spiritul romantic spre aceste țărâmurii exotice. Proza sa *Călătorie în Africa*, un amestec de jurnal și de memorial, conține descrieri ample ale realităților din Maroc, regiune din Africa de Nord, aflată pe atunci în zona de influență a civilizației arabe. Abia coborât de pe vapor în portul african Tanger, Vasile Alecsandri este oripilat de realitățile locului, dar notează, cu jovialitatea-i caracteristică: „Debarcarea noastră pe pământul Africii este întâmpinată de o populație întregă, compusă de arabi înveliți cu burnuse stremțeroase, de copii cu capetele rase, care lucesc la soare ca niște tingiri spoite, și de evrei ce se furișează prin gloată, dominați de frică și de setea câștigului. Toți ne înconjoară pe mal, privesc la noi cu o curiozitate comică, și ne grăiesc delaolaltă, unii arăbește, alții spaniolește, fără a se îngriji dacă îi înțelegem sau ba. Angel și eu le răspundem serios englezește și românește, și astfel reînnoim scena confuziei limbilor din turnul Babelului, scenă ce s-ar fi prelungit mult, dacă dragomanul Consulatului Britanic nu ar fi venit să întrerupă interesanta noastră conversație.” (Alecsandri, 1992, p. 235).

Prozatorul observă, cu predilecție, senzaționalul, insolitul și pitorescul, remarcând, concomitent, și bizarul, rudimentarul, sălbaticul din aceste locuri, cum procedează și în descrierea minuțioasă a pieții din Tanger: „În centrul pieței stau întinse câteva rogojini, pe care sunt aruncate grămezi de curmale putrede, de harbuji necopți, de smochine de India și de alune negre ca pământul. Mulțime de arabi, de berberi, de negri și de evrei se ceartă, se împing, de la acele ticăloase merinde, ce zac într-un roi de muște; iar de-a lungul pieței doi *santuni* aleargă sărind și amenințând pe toți trecătorii cu vârful lăncilor ce poartă în mână; un al treilea stă la soare tremurând și zbierând ca o capră, un al patrulea se dă de-a tumba, zdrobindu-și trupul de pietrele pavelei în onorul lui Mohamed, și un al cincilea strigă toată ziua cuvintele: *Sahailic mlihi*, împreunându-și glasul cu sunetul unei cobze cu două strune, numită *ghiumbrea*. Toate acestea se petrec pe un loc încadrat cu pereți goi, fără ferestre, fără uși și unde soarele Africii varsă torente de foc.” (*ibidem*, p. 238). Dar nu doar aceste bizareri și elemente de civilizație inferioară celei europene îi rețin atenția scriitorului. Călătoria prin Maroc îi va face martor la adevărate splendori peisagistice, cum este spectacolul natural, contemplat în munții Uadras: „Soarele apare splendid, acoperind de o lumină feerică lanțul munților Uadras, valea desfășurată pe la poalele lor până la orașul Tetuan, și în orizont marea albastră, mărginită de munții Spaniei. Verdeța codrilor, zidurile albe ale Tetuanului, stâncele roșii de pe creștetul dealurilor, albăstrimea cerului și a Mediteranei, toate contopindu-se în focul soarelui produc un tablou de o rară frumusețe.” (*ibidem*, p. 268).

Remarcându-i talentul scriitoricesc, Teodor Vârgolici constată că, „Spre deosebire de toți ceilalți scriitori români din epoca sa, Vasile Alecsandri nu este livresc, nu călătorește cu baedekerul în mână, ci este prin excelență spontan, personal, transcriind senzațiile proprii, directe”. (Vârgolici, 2001, p. 94).

Contemplativi, scriitorii români din această epocă își expun în detalii impresiile de la contactul cu realitățile orientale – un amestec de entități umane, de somptuozitate, lux și mizerie. Mai toți trăiesc sentimentul că au intrat într-o adevărată babilonie. Din punctul lor de vedere, raportul Occident – Orient nu se definește doar geografic, ci include ideea de secționare și polarizare a lumii. Orientul era total opus Occidentului nu doar geografic, ci ca identitate, devenind astfel întruchiparea antagonismelor. Porniți în căutarea senzaționalului, dar și tentați să identifice linia de demarcație între oriental și occidental, poli care se asociau antitezelor *aservire-libertate*, *obscurantism-civilizație*, memorialiștii pașoptiști au descoperit în Orient un tărâm somptuos, exotic și plin de mistere. Anume aceste elemente pot fi identificate în memorialele și jurnalele lor de călătorie, în care a fost surprins coloritul, pitoresc și bizar, al locurilor vizitate, reliefată atmosfera neobișnuită a acestui univers, unde se accentuau (tot mai intens!) diferențe de tot genul.

Referințe bibliografice:

1. ALECSANDRI, Vasile. *Opere*, vol. IV. Chișinău: Editura Hyperion, 1992.
2. ANGHELESCU, Mircea. *Literatura română și Orientul (secolele XVII-XIX)*. București: Editura Minerva, 1975.
3. ANGHELESCU, Mircea. *Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*. București: Editura Cartea Românească, 2015.
4. BOLINTINEANU, Dimitrie. *Călătorii*. Ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, note și glosar de Ion Roman. București: Editura pentru literatură, 1968.
5. FAIFER, Florin. *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*. București: Editura Minerva, 1993.
6. HELIADE RĂDULESCU, I. *Suvenire și impresii ale unui proscris*. Traducere, ediție îngrijită, prefață și note de Maria Protase. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1975.
7. ISTRATE, Ana-Mihaela. *Exotismul și Orientalismul* [online]. Disponibil: http://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/Cbccsr/2016-2/7.2_2016_Istrate_A.pdf [citat: 19.09.2022].
8. SAID, Edward W. *Orientalism*. Trad. din lb engleză de Doina Lică și Ana Andreescu. București: Art, 2018.
9. VÂRGOLICI, Teodor, *Portrete și analize literare*. București: Editura 100 + 1 GRAMAR, 2001.

**PROIECTE INTERNAȚIONALE
ALE INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”**

**Lansarea proiectului *La recherche sur l’imaginaire
littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires –
SERIMAGE 2022*, finanțat de Agenția Universitară
a Francofoniei**

* * *

CZU:069.02:2(100)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.37>

**PROIECȚII ALE „IMAGINALULUI”
ÎN MUZEUL RELIGIILOR LUMII**

Marian Gh. SIMION

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4398-5113>
Universitatea Harvard, SUA

**Projections of the Imaginal in the Museum
of World Religions**

***Abstract.** This reflective essay focuses on the work performed by the author as part of a Harvard University team of researchers who, in 1999, developed the early content outlines of the Museum of World Religions (www.mwr.org.tw), built in Taipei, Taiwan, by the Buddhist leader, Dharma Master Hsin-Tao. Apart from its reflective content, the scientific research component of this essay highlights themes related to the internal debates on how religion ought to be displayed in a museum, and on the significance of „imaginal” as a compelling conceptual device in exhibiting religion in its essence and outlook.*

***Keywords:** Dharma Master Hsin-Tao, imaginary, imaginal, museum, religion, Taipei, world religion museum.*

***Rezumat.** Acest eseu reflexiv se concentrează asupra activității desfășurate de autor ca parte a unei echipe de cercetători de la Universitatea Harvard, care, în 1999, a elaborat primele schițe de conținut ale Muzeului Religiiilor Lumii (www.mwr.org.tw), construit în Taipei, Taiwan, de către liderul budist Maestrul Dharma Hsin-Tao. În afară de conținutul reflexiv, conținutul de cercetare științifică al acestui eseu evidențiază atât dezbaterile interne privind modul în care religia ar putea fi expusă*

într-un muzeu, cât și semnificația conceptului de „imaginal” ca dispozitiv eficace în expunerea religiei în esență și în perspectiva sa de manifestare exterioară.

Cuvinte-cheie: Dharma Master Hsin-Tao, imaginar, „imaginal”, muzeu, religie, muzeul religiilor lumii, Taipei.

Poate fi religia un element de muzeu? O tapiserie a trecutului? O reprezentare a unei lumi deja apuse? A murit Dumnezeu? – după dilema lui Friedrich Nietzsche. (Nietzsche, 2021)

Iată câteva întrebări, abrazive, la care și eu a trebuit să răspund într-o manieră formală, cu 23 de ani în urmă, în schimbul primului meu salariu de cercetător al universității Harvard. Vizitasem multe muzee de icoane și obiecte liturgice, unde toate acestea nu erau expuse decât în limita ambianței ritualice pe care o reprezentau și unde puteau fi venerate în continuare ca și cum s-ar fi aflat în intimitatea propriului spațiu sacru.

La Harvard, situația s-a schimbat. Spațiul muzeistic propus era diferit de spațiul sacru al icoanelor expuse în muzeul mănăstirii Cozia, în vecinătatea căreia am copilărit. Era diferit de spațiul celor 81.257 de tăblițe ale canonului Tripițaka Koreana din muzeul templului budist de la Goryeo Gayasan din Coreea de Sud, pe care l-am vizitat mai târziu, unde simpla interacționare cu aceste obiecte sacre trebuia dramatizată devoțional.

Aici trebuia să regândim atât ideea de muzeu cât și ideea de religie. Pentru mine, ideea unui muzeu al religiilor lumii, unde propria mea religie trebuia să stea pe scaunul său, asemenea unui zeu oarecare din panteonul Olimpului, părea mai degrabă un teatru burlesc pe care dacă era să-l iau în serios nu aș fi putut decât să-l privesc ca pe o condamnare colectivă la trecut a tuturor religiilor lumii sau ca pe o atitudine de nesupunere și de condescendență garantată manifestată de omul modern față de divin. Totodată, chiar și ideea de muzeu părea compromisă; fiind supusă unei disonanțe existențiale deoarece muzeul își distrugea propria sa esență ca loc al muzelor, a căror menire, după *Teogonia* lui Hesiod, era să cânte neîncetat *mnemosinele*, adică amintirile prezentului, amintirile trecutului și amintirile viitorului despre victoria armoniei asupra haosului. Locul muzelor era luat cu asalt de o insurgență venită din interior prin care opt muze deveneau slavele celei de-a noua. Patroana istoriei (Clio) devenea stăpâna patroanelor muzicii (Euterpe), a comediei (Thalia), a tragediei (Melpomene), a dansului (Terpsichore), a elegiei (Erato), a poeziei (Polyhymnia), a astronomiei (Ourania) și a elocinței (Caliope). (Carlier, Milanezi, 1987, p.162-163) Mai mult, un muzeu al religiilor lumii ar fi condamnat religia unui număr fix de rotații ale pământului în jurul soarelui, ar fi exilat-o în trecut și ar fi încuiat-o în timp și spațiu. Religia ar fi încetat să rămână ceea ce pretinde să fie, și anume, o apoteoză a eternului concentric, a acțiunii eterne, a forței universului și a mișcării, dacă nu însăși viața. Cu alte

cuvinte, religia înceta să mai fie un verb; era transformată într-un substantiv; devenea un obiect.

Imaginarul versus „Imaginalul” religios

Cadrul conceptual al prezentării religiei în contextul muzeistic a generat provocări atât legate de fenomenologia religiei, cât și de reprezentarea religiilor organizate din perspectiva imaginației și a creativității umane. Pentru noi ca cercetători a ne „imagina” acest lucru și a folosi conceptele de „imaginar” și „imaginație” drept instrumente de lucru presupunea asumarea unui risc al utopiei.

Aflați în căutarea terminologiei potrivite, ne-am îndreptat atenția către expresia *mundus imaginalis* – o expresie propusă și prelucrată de filosoful islamic francez Henry Corbin – care avea să rezolve parțial problema semantică. Pentru Corbin, *mundus imaginalis* reprezenta „o lume care ontologic este tot atât de reală cât e lumea senzorială și lumea intelectului” (Corbin, 1972; Perluss, 2006, p. 215), conceptualizare ce se potrivește experiențelor mistice religioase. Pornind de aici, Corbin a propus și distincția dintre imaginar și „imaginal” ca pe un instrument lexicologic menit să separe imaginația utopică de ceva ce poate fi obiectivat, dar care, derivă tot dintr-o imagine. Pentru proiectul nostru, adoptarea acestui termen de „imaginal” a avut avantajul proiectării unei ordini precise a imaginilor religiei și a felului în care realitatea este percepută în experiențele acesteia. Cu alte cuvinte „imaginalul” reprezenta imaginația cognitivă și oferea un punct de referință tehnic și precis. (Corbin, 1964).

Privind din exteriorul religiei (întrucât muzeul religiilor lumii urma să fie o zonă predominant empirică, unde vizitatorul trebuia să poată experimenta suveniruri ale creativității umane de inspirație religioasă), imaginalul a devenit cadrul reprezentativ potrivit atât al muzeului ca instituție modernă, cât și al religiei organizate. Relația dintre „imaginar” și „imaginal” a fost clarificată în cadrul acestui proiect de design conceptual prin faptul că în timp ce imaginarul religios a fost perceput ca o stradă cu sens unic – deconectat de misiunea educațională a muzeului din Taipei – imaginalul a fost perceput ca o stradă pe care se circulă în ambele sensuri în reprezentarea religiei. Cu alte cuvinte, imaginarul ar fi funcționat asemenea imaginației unui individ care scrie o ficțiune pe care fiecare cititor și-o asimilează într-o formă unică și personală. Nuvela are potențialul de a deveni parte din imaginal numai după ce aceasta a fost ecranizată și re-absorbită de public sub o formulă specifică generată de inter-subiectivismul participării colective la absorbirea acesteia; ecranizarea devenind așadar un punct imaginal de referință. Așadar, în timp ce imaginarul a avut dreptul de întâi născut pentru felul în care ne-am imaginat cum un muzeu al religiilor lumii ar putea să apară unui vizitator, imaginalul a fost cel care a concretizat inter-subiectivismul reprezentărilor artistice. Imaginalul a depins de imaginar atât în privința misiunii instituționale a muzeului din Taipei, cât și

în ancorarea acestuia în realități empirice; servind, după intențiile fondatorului, drept interfață între perceperea realității unei lumi aflate în conflict religios, pe de-o parte, și semnificația păcii și a bunei conviețuiri, pe de alta.

Privind din interiorul religiei, imaginalul a continuat să-și dovedească utilitatea în sensul că, după cum explica un alt filosof francez, Gilbert Durand, „imaginalul oferă posibilitatea de a reveni la o intuiție a divinității, dacă nu chiar la divinitatea însăși, prin intermediul imaginilor și, astfel, fără a ceda apofatismului. În același timp, el se distinge de domeniul profan al imaginii, unde semnificațiile sunt multiplicare în așa măsură încât nu mai înseamnă nimic.” (Durand, 1987, p. 109) Așadar, imaginalul a reprezentat însăși partea semnificativă a experienței religioase și a procesului religios, întrucât după cum continua Durand, „acest lucru este valabil atât pentru iconoclasmul apofatic preferat de anumite teologii raționaliste radicale, cât și pentru idolatria care profanează prin însăși scufundarea transcendenței – care este necesară definirii sacrului – în imanența profană.” (Durand, 1987, p. 109-110).

Dincolo de aspectele legate de teoria religiei enunțate mai sus, religiile organizate nu sunt doar ancorate în imaginal, ci funcționează prin intermediul imaginalului în sfera autoreprezentării dogmatice, artistice și mistice. În acest context al imaginalului, fiecare religie organizată își creează și își distruge propriile imagini; adică este și iconodulă, dar și iconoclastă.

Pentru a ilustra acest lucru este suficient să reamintim cum hinduismul, care este probabil religia cea mai abundentă în reprezentări ale imaginalului, nu numai că a dat naștere budismului ca mișcare iconoclastă, ci iconoclasmul hindus s-a manifestat de-a lungul istoriei prin diverse forme de suprimări cultice sau ca manifestări politice. (Salmond, 2004, p. 31-39)

În cazul budismului, care asociază iconografia cu lumea *maya*, adică lumea aparențelor false (Durand, 1987, p. 110), imaginalul subscrie aparențelor dureroase care sunt responsabile pentru geneza suferinței și care reprezintă unul dintre cele patru adevăruri nobile ale budismului. (Rahula, 1974, p. 16) În același timp, chiar dacă simulacre în esență, budismul face uz de iconografie și de reprezentări statuare ale lui Buddha sau ale altor bodhisattve, tocmai pentru a ilustra anumite tipologii legate de iluminarea mentală. Sub impactul ciocnirilor cu diverse culturi, budismul chiar s-a separat sociologic pe linii legate de imaginal; între orientarea iconoclaștilor antici Sthaviravāda și a moderniștilor iconoduli Mahāsāmghika. (Durand, 1987, p. 110).

Iudaismul este de asemenea o religie cu manifestări ambivalente față de imaginal. În timp ce misticismul iudaic este iconoclast prin excelență – unde tetragrama *YHWH* sau *Elohim*, care reprezintă numele lui Dumnezeu, sunt profund voalate de mister iconografic – arborele vieții din Kabbalah introduce imaginile *merkavah* și *sefirot*, iar tronul divin din viziunea profetului Ezechiel rămâne un element central meditației mistice iudaice (Durand, 1987, p. 110).

Creștinismul are o istorie amplă de conflicte între iconoduli și iconoclaști în maniera în care și-a definit imaginalul prin reprezentări ale divinității, a sfinților, prin delimitarea spațiului sacru, și prin obiecte liturgice, tocmai pentru a separa noua credință de lumea imaginală iudaică și greco-romană. Aceste polemici pe baza imaginalului nu au durat doar în primele secole, așa cum s-ar putea deduce din dezbaterile oferite de Dionisie Areopagitul și Ioan Damaschinul, ci au continuat să rămână subiecte ale dialogului ecumenic actual.

Islamul, care este probabil cea mai iconoclastă religie, nu a reușit să mențină atitudinea de denunț împotriva imaginalului, ci a introdus diverse dispozitive euristice preluate din iconografie, deoarece, după cum explică Durand, „figurile imaginare sunt ‚intermediarii’ necesari între chemarea incognoscibilă a transcendenței divine („comoara ascunsă” a islamului) și experiența pământească a credinței credinciosului.” Mai mult, în privința revelațiilor divine din islam, „teoria imaginarului teofanic se bazează pe două noțiuni esențiale: *ta’wīl* și *’ālam al mithāl*. În timp ce *tanzīl* reprezintă transmiterea revelației lumii superioare către vocea sau pana profetului care o proclamă și, prin urmare, reprezintă fundamentul religiei pozitive, revelată exoteric, *ta’wīl* este procesul invers prin care fiecare suflet urmărește cuvântul profetic până la sensul său ezoteric.” (Durand, 1987, p. 111).

O altă dilemă cu care echipa noastră de cercetători s-a confruntat a fost cea legată de relația dintre imaginal și simbolic. Continuând metodologia propusă de Corbin, prin deducție, s-a ajuns la concluzia că imaginalul poate avea și puterea de a genera simbolicul prin intermediul unor dispozitive euristice menite să devină instrumente principale de lucru ale ambivalenței dintre imaginație și realitatea empirică. Cu alte cuvinte, în sfera religiei, în timp ce imaginarul a scos în evidență latura creativă, imaginalul a scos în evidență latura prescriptivă a lucrurilor în sensul că, prin folosirea instrumentelor simbolice, imaginalul a creat și impus structuri sociale ce au devenit incontestabile, fie sub formă de tabuuri, fie sub forma accepțiunii sociale ca forme de construire a identității culturale și a sensului spiritual al vieții. Din acest motiv, instrumentalizarea simbolului ce reprezintă suvenirul vizibil al imaginalului stă la fondarea religiei organizate ca structură socială.

Așadar, pe de-o parte, reprezentarea imaginalului sub delimitările practice și simbolice ale spațiului fizic al muzeului religiilor lumii a subscris eforturilor de subliniere a legăturii dintre imanența viziunii creative și transcendentele a ceea ce este semnificat de puterea simbolică a imaginii. Pe de altă parte, imaginalul a demonstrat cum toate religiile lumii rămân ancorate în imaginal nu numai în privința manierelor în care, în sens durkheimian, acestea sunt constituite în baza narațiunilor spirituale, a comportamentului social și a socializării spirituale (Durkheim, 1969, p. 62), cât și în manierele în care imaginile simbolice operează în fiecare religie sub forma personalităților

iconice, a figurilor mitologice, a instrumentelor liturgice și sacramentale și nu în ultimul rând a teofaniilor (Durand, 1987, p. 113-114).

Muzeul Religiilor Lumii

Cu privire la ideea unui muzeu al religiilor lumii, mai este important de subliniat că aceasta s-a născut într-o perioadă în care religia era criticată și etichetată ca fiind o sursă de violență și intoleranță. (Simion, 2011, p. 57-65) Talibanii din Afghanistan bombardau statuile cu Buda (Harding, 2001), soldații ortodocși sârbi declarau emfatic faptul că îi urăsc pe musulmanii bosniaci și kosovari pentru ce le-au făcut sârbilor în 1389 (Simion, 2001, p. 4), budiștii Sinhala căutau anihilarea culturală și spirituală a hindușilor Tamil din Sri Lanka, iar Tamilii răspundeau pe măsură (Little, 1994, p. 19-47), intifadele și terorismul arabo-israelian (Predahzur, Perliger, 2009) erau zilnic pe prima pagină a ziarelor, și așa mai departe.

Fondatorul acestui muzeu al religiilor lumii este Maestrul Dharma Hsin-Tao, liderul spiritual Budist taiwanez, cunoscut ca fondatorul centrului monastic Ling-Jiou Mountain Non-Being Monastery din Taiwan. Înainte de fondarea acestui muzeu, Dharma Master Hsin-Tao a călătorit în întreaga lume, a întâlnit diverși lideri religioși cu care a discutat despre necesitatea promovării respectului interreligios, a înțelegerii și a efortului de a înceta distrugerea locurilor sacre și mai ales a sprijini eforturile de reconstruire a monumentelor religioase distruse de războaiele etno-religioase ale anilor '90, de furt, de vandalism și de acte de intoleranță religioasă. Când Dharma Master Hsin-Tao ne-a vizitat pentru prima oară la Harvard chiar se întorcea din Bosnia, unde întâlnise câțiva lideri creștini și musulmani cărora le oferise sprijinul său în căutarea unei soluții pentru restaurarea bisericilor și moscheilor distruse de bombardamente. Hsin-Tao spera la vremea respectivă că acest muzeu al religiilor lumii va reflecta aceste eforturi de păstrare a culturii religioase și a păcii dintre religiile și etniile din Balcani (Simion, 2001, p. 10).

Dând curs invitației adresate de Dharma Master Hsin-Tao, ucenicul lui Mircea Eliade, Dr. Lawrence Sullivan, profesor de istoria religiilor la universitatea Harvard și directorul Centrului pentru studiul religiilor lumii, a acceptat să asiste această inițiativă de a asambla componentele de bază ale muzeului în scopul reprezentării religiei ca promotor al păcii și înțelegerii. De-a lungul anului 1999, Dr. Lawrence Sullivan a organizat șase întruniri naționale cu experți din domeniile muzeisticii, religiei și artei, colaborând direct cu Muzeul Amerindian Smithsonian, Institutul de Artă din Chicago și Muzeul de Artă Modernă din San Francisco și aducând împreună peste 150 de lideri din discipline multiple, inclusiv membri ai echipei artistice a lui George Lucas, creatorul seriei de filme Războiul Stelelor. Scopul acestor șase întruniri naționale a fost acela de a identifica componentele-cheie ale reprezentării obiectelor și conceptelor religioase într-un muzeu.

Experiența mea cu Muzeul Religiilor Lumii a început la invitația profesorului Lawrence Sullivan de a mă alătura echipei de cercetători însărcinate cu crearea structurii de conținut a acestui muzeu. Având această viziune asupra lucrurilor, echipa de cercetători a primit misiunea de a identifica și colecta mostre ale imaginarului și realului religios într-o formulă coerentă cu scopul reprezentării religiei ca un instrument de promovare a respectului reciproc, a păcii și toleranței. Toți cercetătorii eram practicanți ai propriilor noastre religii, iar echipa noastră includea creștini, musulmani, mozaici, budiști, șintoști, daoști, hinduși și practicanți ai religiilor populare asiatice. Ca atare, pentru fiecare dintre noi, acest muzeu devenise o chestiune provocatoare atât la nivel intelectual, cât și o chestiune de crez personal. Nu știu dacă noi, ca echipă de cercetători, începeam să devenim un experiment în sine. Însă, ceea ce îmi amintesc este că nu mai era vorba de snobismul pe care Harvardul ți-l impune uneori, atunci când devii parte din această comunitate academică, ci de confortul individual pe care fiecare dintre noi a trebuit să ni-l găsim. Mulți dintre noi eram puși în situația de a intra într-o coliziune frontală cu competitorul ideologic, cu dușmanul istoric real sau imaginat, cu ereticul, cu păgânul și cu necredinciosul.

Pentru grupul nostru de cercetători, provocarea principală a fost legată de întrebarea cum poate acest muzeu să prezinte religia atât în esența sa, cât și în exprimarea cultural-artistică, deoarece obiectele de artă religioasă colectate de fondator pentru a fi folosite drept mostre păreau insuficiente în a defini religia.

Pentru noi, intenția din spatele componentelor artistice și ideatice ale religiei era aceea de a proiecta imaginalul religios drept un *primum movens* ce a generat realul istoric al mostrelor artistice, nu neapărat ca pe o simfonie a contrastelor, cât mai ales ca pe o relație de dependență a realului de imaginal. De fapt, în istoria umanității, imaginația religioasă nu numai că a precedat imaginalul și implicit geneza narativei, cât mai ales a fost dintotdeauna o constantă a religiei care a stabilit parametrii limitelor opozabile dintre frică și siguranță. De exemplu, imaginalul magiei și al fetișismului a condus către distincția morală dintre bine și rău, imaginalul din spatele totemismului și tabuului a creat conceptualizarea forțelor misterioase de bine și rău existențial (Sparks, 2013), în timp imaginalul, ca produs oniric, a condus către credințe în existența spiritelor și a cultului strămoșilor.

În același timp, toți din grupul nostru de cercetători am rămas loiali și păstrării unei relații egalitariste dintre imaginal și real, ținând cont de rolul creator al imaginației care nu se poate manifesta în absența realului. A abandona această perspectivă ar fi fost ca și cum un cibernetician ar fi scris un program sau software fără a avea un hardware, adică un sistem fizic prin

care programul să ruleze și să-și demonstreze utilitatea. Ar fi fost o tragedie similară celei semnalate de basmul cules de Kunisch, și anume „Die Jungfrau ohne Korper” (Metleaeva, 2015, p. 85-91), acela al unei femei frumoase, dar lipsite de corp și senzualitate.

Dincolo de considerațiile grupului nostru de cercetători, exploatarea imaginalului religios era și o strategie de marketing a muzeului, prin care echipa managerială intenționa să ofere vizitatorului propriul spațiu experimental care să-i stimuleze imaginația, chiar la costul acribiei curatoriale, știut fiind faptul că după expresia lui Blaise Pascal, o astfel de imaginație nu putea fi mai mult decât o „amantă a erorii și a falsității.” (Wood, 2013, p. 57)

Cu toate acestea, inițiativa principală a fondatorului de a aduce și de a prezenta simboluri, mesaje și mostre încărcate de semnificații profunde ale religiilor lumii sub un singur acoperiș era mult mai simplistă. Pe de-o parte, designerii clădirii păreau strict interesați de portofoliul profesional și de profit, minimalizând într-un fel tematica muzeului. Pe de altă parte, Dharma Master avea scopul ideologic de a scoate în evidență faptul că religia poate fi privită exclusiv ca o voce a păcii, a iubirii, a bunăvoinței și a respectului reciproc. Din acest motiv, componentul educațional al muzeului – mai exact „educația pentru viață” (după limbajul fondatorului) – era menit să includă un vast program multimedia orientat către copii, cu exponate interactive menite să prezinte audienței o înțelegere experimentală, dar și unitară a tradițiilor religioase, a textelor sacre, a muzicii, a ritualurilor și a arhitecturii sacre, toate cu intenția de a prezenta religia ca parte a frumuseții și a creativității umane. Intenția era de a reprezenta sacrul într-o manieră dinamică și experimentală, ceea ce, la nivel sociologic, mergea dincolo de reducerea religiei la o simplă creativitate artistică și culturală. Prin însăși ambianța arhitectonică a muzeului, fondatorul muzeului chiar risca să ducă lucrurile aproape de experiența intimă, dar ambivalentă a ritualului. După cum s-a demonstrat, puterea psihologică a ritualului a fost utilă atât individului, cât și societății pentru stabilitate, tot atât de mult pe cât a fost folosită ca instrument de manipulare, machiavelism și chiar violență (Simion, 2017).

Combinând imaginalul cu realul, de la bun început, experiența vizitatorului a trebuit să fie orientată în funcție de perspectiva asupra religiei de la micro la macro; iar pe cât posibil, din interior și din exterior. Experiența a fost ghidată și de împărțirea spațiului fizic al muzeului în trei zone principale, și anume: „Lumea Avatamsaka,” „Holul Călătoriei Vieții” și „Marea Sală a Religiilor Lumii,” alături de alte zone secundare dedicate stimulării imaginației vizitatorului și a reflecției, precum zona pentru copii numită „Țara Minunilor Iubirii,” „Elevatorul,” „Lobiul de Aur,” „Calea Pelerinului” și altele.

Spațiul „Lumea Avatamsaka” (denumit după „Avatamsaka Sutra” – scriptura principală a budismului mahayana, ce se traduce drept „multitudinea aforismelor”), încearcă să arate cum realitatea este revelată unei ființe iluminate, iar acesta reprezintă o proiecție a lumilor infinite, a istoriilor, a înțelepciunii

universale, a atemporalului, fiind evidențiată de imaginea spațiului sacru celest în ideea că toate sunt una, iar una le înglobează pe toate – în timp ce un film este proiectat tridimensional pe tavanul boltă.

Spațiul „Holul Călătoriei Vieții” este împărțit în 5 zone, și anume: nașterea, maturizarea, jumătatea vieții, îmbătrânirea și moartea și viața de după moarte, reprezentând o zonă dedicată temporalului și istoriei, unde fiecare religie organizată sau manifestare a sacralității vieții contribuie cu propria sa teodicee.

Spațiul „Marea Sală a Religiiilor Lumii” scoate în evidență spiritul religiilor organizate printr-o expunere a arhitecturii sacre prin machete miniatură cu catedrale, moschei, stupe, temple, pagode, vizitatorul putând privi și în interiorul acestora prin camere speciale.

În toate aceste spații, contribuția mea ca cercetător a fost focalizată pe reprezentările simbolice ale universului din lumea Avatamsaka, pe creștinism, pe imaginarul sonic al coloanelor sonore a două filme documentare despre originile universului și despre etapele vieții umane și mai ales pe crearea ambianței sonore din spațiul muzeului. Profesorul Sullivan adesea glumea cu noi spunând că „Marian Simion compune simfonia muzeului.”

Concluzie

Ca o concluzie prematură, atât din considerente legate de prezența religiei în conflictele violente ale vremii respective, cât și ca idee generală, proiecția imaginalului religios în cadrul muzeului a fost ancorată în recunoașterea ambivalenței religiei. Ambivalența a fost adoptată ca manieră descriptivă a manifestării religiei atât ca dogmă și trăire sacră, cât și ca structură socială. În general, în timp ce fiecare religie manifestă intenția de a transcende efemerul prin apelarea la nevăzut, în egală măsură, religia manifestă și o vădită lipsă de încredere față de imaginație. Religiile lumii întotdeauna și-au manifestat potențialul iconoclast, iar în același timp, teologiile acestora au fost create tocmai în baza referințelor de autovalidare derivate din teofanii și viziuni. Atât în teorie cât și în practică, religiile lumii au fost dominate de iconoclastism și iconografie, de negație și de afirmație, de teofanie și de profanare, de apofatic și de catafatic. Ca atare, în propriul progres istoric, religia și-a creat și distrus propriul imaginar, și-a afirmat și negat propriul simbolic și și-a instalat propria viziune de geneză și de apocalipsă. Muzeul Religiilor Lumii din Taipei, Taiwan a fost deschis în data de 9 noiembrie 2001 și poate fi vizitat, detalii fiind disponibile pe website-ul oficial, www.mwr.org.tw.

Referințe bibliografice:

1. CARLIER, Jeannie, MILANEZI, Silvia. Muses. În: ELIADE, Mircea. *Encyclopedia of Religion*. Vol. 10. New York, London: MacMillian Publishing Company, 1987, p. 162-163.

2. CORBIN, Henry. *Mundis Imaginalis, or the Imaginary and the Imaginal*. În: *Spring Journal*. 1972, p. 1-19.
3. CORBIN, Henry. *Mundus Imaginalis or The Imaginary and the Imaginal*. În: *Cahiers internationaux de symbolisme*. Brussels: 1964, No 6, p. 3-26.
4. DURAND, Gilbert. *The Imaginal*. În: ELIADE, Mircea. *Encyclopedia of Religion*. Vol. 7. New York, London: MacMillian Publishing Company, 1987, p. 109-114.
5. DURKHEIM, Emile. *The Elementary Forms of Religions Life*. New York: The Free Press, 1969.
6. HARDING, Luke. *Taliban blow apart 2,000 years of Buddhist history*. În: *The Guardian*, Sat 3 Mar 2001 [online]. Disponibil: <https://www.theguardian.com/world/2001/mar/03/afghanistan.lukeharding> [citat: 28.10.2022].
7. LITTLE, David. *Sri Lanka: The Invention of Enmity*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1994.
8. METLEAEVA (LUCHIANCICOVA), Miroslava. *Percepția eminescianismului în traducerele ruse ale poemului „Luceafărul”*. În: *Metaliteratură*. 2015, nr. 2 (40), p. 85-91.
9. NIETZSCHE, Friedrich. *God Is Dead. God Remains Dead. And We Have Killed Him*. (Translators: Michael A. Scarpitti, R. Kevin Hill). New York: Penguin Great Ideas, 2021.
10. PERLUSS, Betsy. *Touching earth, finding spirit: A passage into the symbolic landscape*. În: *Spring Journal*.
11. PREDAHZUR, Ami, PERLIGER, Arie. *Jewish Terrorism in Israel*. New York: Columbia University Press, 2009, p. 38-68.
12. RAHULA, Walpola. *What the Buddha Taught*. New York: Grove Press, 1974.
13. SALMOND, Noel A. *Hindu Iconoclasts: Rammohun Roy, Dayananda Sarasvati, and Nineteenth-Century Polemics against Idolatry*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2004.
14. SIMION, Marian Gh. *Harvard Center proposes early content outlines for the Museum of World Religions in Taiwan*. În: *Bulletin of the Boston Theological Institute*. 2001, Fall, Number 1.1, p.10.
15. SIMION, Marian Gh. *Religion and Political Conflict: From Dialectics to Cross-Domain Charting*. Montréal: Presses Internationales Polytechnique, 2011, p. 57-65.
16. SIMION, Marian Gh. *The ambivalence of ritual in violence: Orthodox Christian perspectives*. În: *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*. 2017, 73(3), a4526 [online]. Disponibil: <https://doi.org/10.4102/hts.v73i3.4526> [citat: 21.10.2022].
17. SIMION, Marian Gh. *The Peace of Yugoslavia in a dialogue with Father Raymond Helmick*. În: *Bulletin of the Boston Theological Institute*. 2001, Fall, Number 1.1, p. 4.
18. SPARKS, John B. *Time Chart of World Religion: A Histomap of Faith Through the Ages*. New York: Sterling Metro Books, 2013.
19. WOOD, William. *Blaise Pascal on Duplicity, Sin, and the Fall: The Secret Instinct*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului *La recherche sur l'imaginaire littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires – SERIMAGE 2022*, finanțat de Agenția Universitară a Francofoniei.

**L'IMAGINAIRE DE L'ENFANCE – UNE EXPRESSION
DE PROFONDEUR DANS LA PROSE CONTEMPORAINE
DE BESSARABIE**

Nadejda IVANOV

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0451-444X>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chişinău

**The Imaginary of Childhood – an Expression of Depth in
Contemporary Bessarabian Prose**

***Abstract.** The communication proposes some considerations on the concept of the imaginary and on the methodology of researching the imaginary in literature. The trajectories of interpretation of contemporary novels from Bessarabia are presented through the research of some literary images and cultural contexts, which highlight the condition of the child and childhood in this geo-cultural area.*

***Keywords:** imaginary, child, childhood, literary images, cultural context.*

***Rezumat.** Comunicarea propune câteva considerații asupra conceptului de imaginar și asupra metodologiei de cercetare a imaginarii în literatură. Se prezintă traiectorii de interpretare a romanelor contemporane din Basarabia prin prisma cercetării unor imagini literare și contexte culturale, ce reliefează condiția copilului și copilăriei în această arie geo-culturală.*

***Cuvinte-cheie:** imaginar, copil, copilărie, imagini literare, context cultural.*

La spécificité d'une recherche qui met l'imaginaire au premier plan consiste dans l'identification de représentations sensibles telles que les images, les figures symboliques, les croyances, les symboles voire les idéologies, constituant l'essentiel de l'univers fictionnel de l'œuvre soumise à une analyse approfondie.

La recherche de l'imaginaire et l'intérêt accru pour cette discipline prennent leur essor au milieu du XXe siècle, lorsque des chercheurs de différents domaines d'activité sont invités à Ascona, pour discuter d'un thème commun, tel que le symbolisme analysé sous tous les angles possibles: la psychologie, la théologie, l'anthropologie, la biologie, etc. Jung présente

ici ses recherches sur le processus d'individuation, l'alchimie, et propose d'analyser la problématique des images et de leurs forces archétypales en relation avec l'individu et la culture. L'objectif central des rencontres d'Eranos était, à travers la recherche de l'imaginaire religieux, de mythologiser le monde à travers le symbolisme religieux et scientifique, afin de parvenir à une unité de l'esprit humain dans ses multiples expressions. Ainsi, Mircea Eliade, dans une perspective comparative, explique l'histoire des religions comme une herméneutique totale, „une herméneutique qui a comme finalité le décodage de tous les types de rencontre entre l'homme et le sacré “ (Araújo, 2016, p. 42). Dès lors, la recherche des phénomènes religieux ne peut plus se réduire, aux yeux d'Eliade, à leur seule constatation chronologique et datation, mais requiert un déchiffrement complexe des significations d'un symbole ou d'une image symbolique, faisant appel, le cas échéant, également à l'apport connaissances scientifiques de chercheurs d'autres domaines, comme la psychologie, l'anthropologie: „Je pense avant tout à la découverte de l'inconscient en psychanalyse, qui a ouvert de nouvelles perspectives à notre compréhension de l'homme. Dans les deux cas, également, il y a eu une rencontre avec «l'étranger», avec l'inconnu, avec ce qui ne peut être réduit aux catégories connues – bref, une rencontre avec, «l'autre»” (Eliade, 1994, p. 17).

Créé au milieu du XXe siècle et imposé grâce aux travaux de Gaston Bachelard, Henry Corbin, Gilbert Durand, Mircea Eliade, etc., le concept de l'imaginaire suppose une certaine approche méthodologique de l'analyse des images et des représentations créées soit par un individu, soit par une collectivité, ce qui permet, certainement, d'établir un rapport herméneutique entre le monde des idées et les images du monde. Pour Gilbert Durand, „l'imaginaire est donc ce connecteur obligatoire par lequel toute représentation humaine est constituée “ (Durand, 1999, p. 151). Par conséquent, une analyse du point de vue de l'imaginaire consiste à établir une panoplie d'images sur le monde et sur la manière dont l'individualité créatrice se rapporte à ce type de savoir.

Tant que l'imaginaire renvoie à un complexe de réactions et de représentations humaines envers le monde, il implique une approche comparative des éléments qui composent la totalité des images qui constituent l'être humain. L'imaginaire est donc un état de conscience révélé dans une actualité psychique, soit comme une rêverie, soit comme un flux psychique se déployant dans un rêve, soit comme un fantasme: „On peut cependant admettre qu'une part de l'imaginaire n'engage pas un sujet conscient de soi, un Cogito, mais s'impose à nous au point qu'il envahit notre conscience en la déposédant d'elle-même. Tel est le cas de l'imaginaire présent dans le rêve nocturne qui présuppose une conscience dormante et dont la conscience au réveil ne peut que reconstituer des traces. Tel est le cas aussi des associations

d'images qui échappent à la volonté, et surtout des fantasmes qui surgissent sous la pression de pulsions ou de différentes configurations du corps (dans le cas des délires qui aliènent la conscience, souvent à la suite de règlements du corps, donc du cerveau, et qu'un traitement pharmacologique peut endiguer en libérant le sujet de ses visions et croyances subies)", affirme le philosophe français Wunenburger dans son livre *L'imaginaire* (en ligne).

L'algorithme d'analyse que nous proposons ne va pas de l'auteur à l'œuvre ou du contexte culturel à l'œuvre, mais c'est exactement l'inverse – de l'œuvre à l'auteur ; du caractère au facteur culturel ou idéologique. Pour pénétrer l'abîme psychologique des personnages, il faut d'autres outils d'analyse que ceux réductionnistes dont la critique textuelle dispose, des outils qui développent le subsidiaire du psychique et sa relation avec l'inconscient collectif.

Il s'agit en principe d'une herméneutique centrée sur le „déchiffrement” de certaines essences d'ordre religieux ou de toute autre nature, considérée, de surcroît, une herméneutique des profondeurs, qui s'étend sur plusieurs sphères du savoir humain, un fait remarqué et par Adrian Marino: „L'herméneutique du penseur roumain (M. Eliade) s'étend, par extrapolation, de l'analyse du phénomène religieux à l'analyse du phénomène spirituel, artistique et littéraire, dans tous ses aspects significatifs” (Marino, 1980, p. 31).

C. G. Jung observe que l'œuvre littéraire psychologique dans son ensemble a pour base de son contenu une action de la conscience humaine de l'écrivain, une émotion, une expérience, un scénario mythique, qu'il traduira d'une manière littéraire en une configuration artistique. Ainsi, ces profondes expériences spirituelles originales sont, parfois, des expressions mythologiques, „venant comme de l'abîme des temps préhumains ou des mondes de lumière et d'ombre de la nature surhumaine” (Jung, 2003, p. 94). Les images artistiques ne sont pas des dérivés seul de l'expérience et de la vie quotidienne de l'écrivain, mais encore de véritables symboles, des expressions de la nature inconnue.

Par exemple, dans l'imaginaire de la prose de Vladimir Beșleagă, les souvenirs d'enfance représentent les révélations profondes de l'être des personnages. Les héros descendent dans l'opacité de la mémoire affective, parce qu'ils ne voient pas le sens de leur existence, en errant dans le labyrinthe du destin imprégné d'énigmes et d'ambiguïtés. Ici, depuis cette vaste nécropole de la vie qui est l'enfance, le moi troublé tente de consteller sa véritable identité à partir d'images et de fragments oubliés, mais „prêts à reflourir avec une vigueur intacte” (Pareyson). Le passé et le présent apparaissent comme deux dimensions temporelles entrelacées par le même topos mental, archétypal: l'enfance. L'enfance défait la scission intérieure et assure la restauration de la colonne ontologique par le moi à travers un processus ardu de compréhension et de pleine connaissance de soi. La nécessité de

s'immerger lentement dans le „temps de l'éternité" (Durand), jusqu'à ce que l'état de *regressus ad uterum*, est accentué par l'existence d'un défaut dans la personnalité des protagonistes Isai (du roman „Vol brisé") et Filimon (de „La vie et la mort du malheureux Filimon").

Certains romans de la littérature contemporaine de Bessarabie reconstituent le panorama de la réalité de la Bessarabie des années '90, en utilisant le regard de l'enfant comme des données complémentaires de la réalité, car ils sont constitués des expériences, des affects, des sentiments, des frustrations qui vocifèrent de la profondeur du monde subtil. Ce flux de souvenirs de l'adulte apparemment réalisé professionnellement le ramène aux espaces de son intimité, car ils conservent les informations sur son identité personnelle et culturelle, et eux seuls peuvent répondre à la question: que suis-je? Pourquoi suis-je comme ça? Que serai-je si je m'engage sur le chemin du souvenir? Descendre dans le subsidiaire de l'imaginaire, une fabrique de souvenirs personnels, d'impressions, de paradigmes inoculés, imaginés, recréés, etc., représente un itinéraire difficile pour projeter le moi du personnage, et le monde extérieur, le quotidien, se réfracte aussi à travers ses propres expériences. C'est la littérature qui ne fait qu'inviter le lecteur aux profondes investigations de son imaginaire. L'enfance, en effet, est la forme la plus sensible de la personnalité humaine, un noyau identitaire, qui tend à décoder certaines manifestations de la conscience, certaines perceptions de la réalité et à renseigner sur le contexte socioculturel de l'époque remémorée – ce n'est qu'une image kaléidoscopique d'un monde mourant ou émergeant. „Fantasme, souvenir, argumente le philosophe Jean-Jacques Wunenburger, rêverie, rêve, croyance invérifiable, mythe, roman, fiction sont autant d'expressions, mentales et parfois extériorisées dans des œuvres, de l'imaginaire d'un homme ou d'une culture. On peut parler de l'imaginaire d'un individu mais aussi d'un peuple, à travers l'ensemble de ses œuvres et croyances. Les croyances religieuses, les mythologies politiques, les stéréotypes et préjugés sociaux, les productions artistiques et la science-fiction, font partie de l'imaginaire les conceptions préscientifiques, qui inventent d'autres images de la réalité" (Wunenburger, en ligne). Ainsi, la réalité reconstituée par un auteur sera générée, directement, par son imagination, qui s'avère être un outil d'interprétation des émotions, des états, des affects par rapport à un certain moment ou peut-être une manière de connaître l'homme et son comportement dans le contexte d'une idéologie dominante, d'une mentalité, de stéréotypes. Par conséquent, l'imaginaire offre la possibilité de connaître et de comprendre ce qui est au-delà de la perception rationnelle, c'est une manière de décrypter certains thèmes, souvenirs, questions obsessionnelles de la conscience du créateur.

Une facette de l'histoire de la Bessarabie, et plus précisément le conflit militaire entre la République de Moldavie et la région Transnistrie est reconstituée dans le contexte d'un besoin pressant de connaissance de

soi du protagoniste Ivan du roman „Montana” d’Alexandru Popescu. Les traumatismes profonds de l’enfance du personnage ont produit „une rupture” entre l’enfant Ivan de sa „base” de la région de Transnistrie, une ville près de Bender, (qui est „la maison, la table et un ensemble de règles de conduite ou même une façon particulière de penser”, dit-il (Popescu, 2022, p. 25), et Ivan – l’adulte, le journaliste de Grande-Bretagne. Les deux hypostases sont en lutte continuelle, car la conscience du personnage évite de les ordonner selon une ligne narrative ou un axe chronologique. Comme dans le cas du roman „L’été où maman a eu les yeux verts” de Tatiana Țîbuleac – l’adulte racontant son enfance est pris entre deux feux – celui de confronter le moi à des drames personnels et celui de confronter l’individu aux effets de la mondialisation, de la „dissolution” de l’identité personnelle.

Ainsi, entre ces deux univers intérieurs du personnage Ivan du roman „Montana” se trouve la mère du personnage, qui, symboliquement, espère encore une congruence, une réconciliation de la personnalité de son enfant: entre le passé – l’enfance et le présent – l’émigration en Grande-Bretagne. La mère est le pont symbolique vers la patrie, elle est la raison d’itinéraires labyrinthiques vers le passé et une rencontre avec le présent de Transnistrie, qui ne fait que dissoudre la croyance d’un individu en ses droits humains et moraux. Ainsi, la région Transnistrie est représentée à travers deux perspectives, deux lentilles – l’une à travers l’imagination et l’imaginaire de l’enfant, qui, à travers les subtilités et la profondeur de la perception, projette la vie collective, l’ordre social dans un désordre politique comme la situation de la Transnistrie; et l’autre c’est la vision de l’adulte revenu de Grande Bretagne. L’enfance, comme dans le cas du roman „Le jardin en verre” de Tatiana Țîbuleac, est un piédestal de la hauteur duquel le lecteur parvient à voir la représentation du monde jusque dans les moindres détails à travers les „pores” d’un soi et de ses souvenirs des subsidiaires de son être.

De son côté, Tatiana Țîbuleac dans „Le jardin en verre” s’appuie sur un seul personnage féminin, une orpheline élevée par une vieille femme pour l’aider à laver les bouteilles ramassées autour de Chisinau, puis les revendre – une sorte de boulot. Toute son enfance Lastocika joue à travers une série de convulsions psychiques, transformations permanentes de son monde imaginaire, étroitement interdépendant des changements brusques et douloureux du pays, situé dans un climat tendu, vulnérable politiquement, économiquement, culturellement, éducativement: la dissolution de l’URSS et la „consolidation” de la République de Moldavie, le passage de la langue moldave et de l’écriture cyrillique à une nouvelle langue – la langue roumaine et l’alphabet latin. „A quel point peut-il être difficile d’apprendre une langue que vous parlez déjà? Oubliez la langue ancienne et étrangère. Aimez cette

langue nouvelle et vraie. Notre langue” (Țîbuleac, 2018, p. 132). Dans ce contexte, le besoin essentiel d’amour et de protection de l’enfant passe au second plan. Par conséquent, l’auteur saisit les voies de „survie” de l’enfant dans un monde d’adultes mal aimés, abandonnés, frustrés, toujours obsédés par le désir de mourir, qui, bien sûr, partent des expériences dramatiques de pauvreté. En collectant des bouteilles, Lastocika, par un acte symbolique, forme son identité personnelle à partir des „fragments” de personnalités de différentes nationalités retrouvés dans la cour de l’immeuble.

Ainsi, l’âme de l’enfant est „tissée” d’un jardin de visages sombres, accablés et défigurés par les besoins financiers. L’enfant avec son imagination peut transformer tout cela en une aventure curieuse mais profondément traumatisante. Un autre aspect essentiel à mentionner est que l’être du personnage Lastocika n’est pas soutenu par des piliers archétypaux – la mère, le père, le foyer parental, les proches, les personnes, mais au contraire, toutes ces valeurs essentielles perdues semblent avoir besoin d’un abri, d’une protection, une chanson bercée au sein d’un enfant à l’âme pure, dont renaître. Son être est comme une pyramide renversée – tout le monde à la dérive, brisé, violent, démoralisé est soutenu par la fragilité d’une enfant orpheline. Elle a essayé, par son affection immaculée, de rapprocher émotionnellement et affectivement les gens et elle espère remarquer les „bouts” d’amour dans chaque geste des voisins dans la cour de l’immeuble – qui s’ouvrait à elle comme un panorama du monde entier.

La condition de l’enfant abandonné puis adopté peut être le reflet de l’état de toute la société de la République de Moldavie dans les années ’90. Les gens se sentaient aliénés de l’ancien empire – l’URSS, aliénés du nouveau pays – la République de Moldavie, aliénés entre eux, aliénés de la langue, de l’histoire, de la culture, de la vérité, du patriotisme et de la famille, accablés financièrement. Avec de grands efforts, ils essaient de résister aux pressions morales par les signes d’un bout d’amour. L’enfance, dans ce cas, est la seule forme d’existence qui parvient à transformer la souffrance en espoir de victoire.

Dans un autre ordre d’idées, le roman de Liliana Corobcă – „Kinderland” présente un autre panorama de l’enfance „renversée” en raison de la situation socio-économique précaire des parents contraints de travailler à l’étranger. L’enfance, dans ce cas, est un écran qui projette le monde de ces enfants pour qui le jeu comme moyen de connaître le monde a été annulé et remplacé par les soucis et les responsabilités des adultes. La magie, le charme de cette période mythique, créatrice d’histoires et de légendes, disparaît, laissant place à la routine, aux soucis domestiques, aux peurs, aux angoisses. L’ingéniosité de la sœur aînée peut être considérée comme une valeur spécifique de l’enfance

qui l'amène à surmonter tous les défis et surprises offerts par le lendemain. Le roman illustre donc la vie du peuple de la République de Moldavie dans les années 2000, rendue artistiquement à travers les substrats fragiles de l'enfant „adulte”, qui, à travers des efforts tenaces de résistance psycho-émotionnelle, offre une chance à son pays de même.

Alors, nous voyons que certains romans contemporains dans la littérature roumaine de Bessarabie tendent à mettre en évidence la dimension subtile du contexte socio-politique par le biais de l'imaginaire de l'enfant, parce que c'est un monde au-delà du panorama réaliste, quotidien. C'est pourquoi l'herméneutique a pour tâche de décoder le message, ce qui implique de comprendre d'abord la relation affective entre moi et le monde extérieur et sa représentation artistique. Parce que les émotions, sa manière de percevoir et de discerner les faits, expriment, dans une dimension plus profonde, la représentation de la conscience collective qui se constelle à partir d'expériences sensorielles et affectives.

Références bibliographiques:

1. ARAÚJO, Alberto Filipe. Mircea Eliade et les conférences d'Eranos. Sous le signe de l'interdisciplinarité et de l'humanisme. In: *Symbolon 12. Mircea Eliade et le sacré dans le monde contemporain*, 2016, p. 32-54.
2. DURAND, G. *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*. Traducere din limba franceză de Muguraș Constantinescu și Anișoara Bobocea. București: Nemira, 1999.
3. ELIADE, M. *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie*. București: Humanitas, 1994.
4. JUNG, C.G. *Opere complete 15. Despre fenomenul spiritului în artă și știință*. Traducere din limba germană de Gabriela Danțiș. București: Trei, 2003.
5. MARINO, A. *Hermeneutica lui Mircea Eliade*. Cluj-Napoca: Dacia, 1980.
6. POPESCU, A. *Montana*. Chușinău: Editura ARC, 2022.
7. ȚÎBULEAC, T. *Grădina de sticlă*. Chișinău: Editura Cartier, 2018.
8. WUNENBURGER, J.-J. *L'imaginaire*. PUF QUE SAIS-JE? Deuxième édition mise à jour. 7e mille [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/49244496_JeanJacques_Wunenburger_L'imagination [citat: 10.03.2021].

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului *La recherche sur l'imaginaire littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires – SERIMAGE 2022*, finanțat de Agenția Universitară a Francophoniei.

ȘTIINȚA FILOLOGICĂ DIN BASARABIA: DATE ISTORIOGRAFICE ȘI CONTEX- TUALIZĂRI SOCIALE

CZU:[323.1+811.135.1'272](478)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.39>

SCRISOAREA CELOR 66 ȘI CONTRIBUȚIA FILOLOGILOR LA DEMOCRATIZAREA RSS MOLDOVENEȘTI

Viorel PÂSLARU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8189-0612>
Universitatea din Dayton, SUA

Letter of 66 and the Contribution of Philologists Toward Democratization of Moldavian SSR

Abstract. *In this paper I examine an open letter known as the “Letter of 66”. According to the dominant interpretation of the letter, its publication in 1988 triggered the movement for national liberation of Romanians from Eastern Moldavia, which was then part of USSR, and that culminated with the declaration of independence and founding of Republic of Moldova. I argue that in addition to triggering the national liberation movement, the “Letter” represents the birth certificate of Moldovan democracy and offers a model of governance based on scientific expertise and moral and civic values. In support of this thesis, I show that the demands made in the “Letter” rejected the official Soviet view on the Romanian identity of the language spoken by Moldovan from USSR. In this way, the demands are affirmations of fundamental human liberties, which represents a first democratic exercise.*

Keywords: *Letter of 66, science, democracy, human rights, sociolinguistics, Moldova, USSR.*

Rezumat. *În acest text examinez scrisoarea deschisă cunoscută drept „Scrisoarea celor 66”. Conform interpretării curente a „Scrisorii”, publicarea ei în 1988 reprezintă declanșarea mișcării de eliberare națională a românilor din Moldova de est aflată atunci în componența URSS și culminată cu declararea independenței și fondarea Republicii Moldova. Argumentez că pe lângă declanșarea mișcării de eliberare națională, „Scrisoarea” reprezintă certificatul de naștere al democrației moldovene și oferă un model de guvernare bazat pe expertiză științifică și valori morale și civice general-umane. În sprijinul acestei teze arăt că revendicările „Scrisorii”, respingând poziția oficială sovietică în problema identității române a limbii vorbite de moldovenii din URSS, sunt afirmări ale libertăților umane fundamentale, ceea ce reprezintă un prim exercițiu democratic.*

Cuvinte-cheie: *Scrisoarea celor 66, știință, democrație, drepturile omului, sociolingvistică, Moldova, URSS.*

Introducere

Pe 17 septembrie 2021, ministrul moldovean al culturii și directoarea bibliotecii naționale de la Chișinău au dezvelit o placă comemorativă instalată pe un corp al instituției și dedicată semnatarilor unei scrisori deschise, cunoscută drept *Scrisoarea celor 66* (MOLDPRES, 2021). Acest nume se datorează numărului semnatarilor ei. Onorarea publicării unei scrisori cu o placă comemorativă și cu prezența unui membru al guvernului vorbește despre importanța scrisorii pentru istoria recentă a Moldovei din stânga Prutului. Aniversarea a 65 de ani la fondarea Institutului de Filologie Română B. P.-Hasdeu reprezintă un prilej potrivit pentru a examina semnificația scrisorii, având în vedere că primii semnatori ai scrisorii, și anume un grup de șaisprezece persoane, erau la acea vreme cercetători ai institutului. Voi argumenta ca scrisoarea a fost mai mult decât un gest public care a contribuit în mod hotărât la declanșarea mișcării pentru eliberare națională, după cum este ea văzută în interpretările curente. Voi argumenta că *Scrisoarea celor 66* reprezintă certificatul de naștere al democrației în RSS Moldovenească (RSSM) și articulează o concepție de guvernare democratică în care știința are rolul de putere a statului, similar presei și justiției.

Conținutul scrisorii și semnatarii ei

Din istoria privind redactarea scrisorii și colectarea semnăturilor, istorie pe care o voi publica în curând, voi reține că ea a avut câteva variante, iar autorii acelor variante – precum și ai textului final – sunt, în ordine alfabetică: Viorel Ciubotaru, Emil Mîndîcanu și Vlad Pohilă. La textul final a contribuit și Constantin Tănase. Viorel Ciubotaru era doctor¹ în matematică aplicată în economie și un mare prieten al filologiei. Emil Mîndîcanu și Constantin Tănase erau doctori în filologie, cu studiile doctorale făcute la institut, iar Vlad Pohilă era la acea vreme doctorand la institut.

Scrisoarea a fost publicată pe 17 septembrie 1988 în versiunile română și rusă ale ziarului *Învățămintul Public*. O săptămână mai târziu, ziarul *Literatura și Arta* a publicat o copie identică a scrisorii. Scrisoarea era adresată Comisiei Interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești pentru Studierea Istoriei și Problemelor Dezvoltării Limbii Moldovenești. Scrisoarea formula cinci cereri, schița argumente în favoarea lor și răspundea anticipat unor obiecții:

1. Să se renunțe la teoria a doua limbi romanice la nord de Dunăre care a dus la degradarea limbii vorbite de populația băștinașă. În cazul în care Comisia va ajunge „printr-o majoritate **mecanică**” la concluzia că limba vorbită în RSSM este diferită de cea vorbită în România, semnatarii scrisorii

¹ Folosesc termenul curent de *doctor* pentru a desemna ceea ce în perioada sovietică se numea *candidat în științe*.

cer Comisiei să indice criteriul lingvistic, nu geografic, alfabetic, etnografic etc., al comparației și să ofere exemple care să illustreze comparația.

2. Revenirea la alfabetul latin. Scrisoarea cere Comisiei „o abordare științifică care să pornească de la menirea **reală** a alfabetului – un sistem de semne destinate să fixeze legitățile fonetice și structura gramaticală a unei limbi –, dar nu de la niște considerente „tradiționale” sau de oricare alt gen extralingvistic”. Scrisoarea cere deci o justificare lingvistică, nu una extralingvistică precum tradiția. Alfabetul latin va contribui la ridicarea nivelului de cultură al vorbitorilor moldoveni, va ajuta alolingvii să învețe mai ușor „limba republicii” și va avea numeroase alte beneficii pentru „limba și cultura moldovenească”.

3. „...repunerea limbii populației de bază în funcțiile necesare pentru dezvoltarea ei”, care este una dintre condițiile sine qua non de normalizare a situației lingvistice din republică. Scrisoarea cere Comisiei „o tratare **sociolingvistică** a căilor de ieșire din impas, adică recunoașterea adevărului că o limbă se poate dezvolta și poate în general exista **numai** atunci când ea este folosită în **a d m i n i s t r a ț i e** (documentația Sovietelor, miliției, poștelor), în **p r o d u c ț i e** (lucrările de secretariat tehnic de la uzine, colhozuri, ministere, instituții), în **v i a ț a s o c i a l ă** (comerț, deservire socială, gospodăria comunală, ocrotirea sănătății)”. Scrisoarea mai califică drept amorală situația când un popor este lipsit de dreptul de a-și folosi și dezvolta limba doar pentru că „exercitarea nestingherită a acestui drept ar putea fi interpretată de către unii răuvoitori drept un atentat la coeziunea de nezdruccinat a națiunilor sovietice, la prietenia dintre poporul moldovenesc și celelalte popoare frățești din țară”.

Scrisoarea afirmă și necesitatea unui „**program sociolingvistic de normalizare a situației lingvistice**” pentru a asigura „limbii moldovenești” condiții de bună funcționare în administrație, în producție și în viața socială, ridicând astfel nivelul de funcționare a limbii la nivelul limbii ruse. Aceste măsuri sunt necesare pentru a aduce starea de fapt în acord cu starea de drept: declararea „limbii noastre” drept limbă de stat, adică oficială, prin modificarea corespunzătoare a constituției RSSM. Această stare de drept era însă un deziderat și a fost exprimat ca atare pentru prima dată anume în această scrisoare.

Pe lângă măsurile de susținere a „limbii noastre”, scrisoarea afirmă și necesitatea asigurării și garantării „funcționării la cerere a limbilor tuturor celorlalte naționalități din republică”.

4. Pentru traducerea în fapt a dezideratului de drept – limbă oficială stabilită în Constituție, scrisoarea cere adoptarea unui program multidisciplinar constând în „**măsuri ideologice, juridice, economice, financiare, organizatorice și tehnice**”, finanțat corespunzător de guvern, și antrenarea specialiștilor care nu sunt membri ai Comisiei, dar care cercetează diferite aspecte ale funcționării „limbii moldovenești” și pot contribui la atingerea obiectivului Comisiei.

5. Înlăturarea neînțelegerii și indiferenței pe care o manifestă față de aspirațiile etnoculturale ale moldovenilor persoane aflate în posturi de conducere în organe de partid, de stat și economice, ceea ce, împreună cu un set de „acțiuni energice, bine chibzuite, neamânate, bazate pe bunăvoință reciprocă” pot duce la destinderea încordării existente între vorbitorii de diferite limbi.

Formularea acestor cinci revendicări este precedată de o introducere în care se cere Comisiei transparență în luarea deciziilor, mod de lucru democratic, să fie permisă participarea cetățenilor la lucrările comisiei și care să fie prezentate cetățenilor prin intermediul unei publicații proprii. Pentru că membrii Comisiei au grade diferite de pregătire lingvistică și sociolingvistică, *Scrisoarea* vede Comisia drept „un organism de arbitraj al argumentelor și contraargumentelor emise de toți cei care țin la soarta acestui unic popor romanic din Țara Sovietelor” care nu trebuie să ia decizii care vizează „destinul existențial al poporului” pe baza unei banale majorități aritmetice.

Scrisoarea a fost semnată de 31 de doctori în științe: 16 filologi, 2 istorici, 2 filosofi, 8 matematicieni și fizicieni, 1 biolog, 1 psiholog, 1 pedagog, 1 inginer, restul fiind muzicologi, artiști, scriitori, jurnaliști și doi doctoranzi.

Semnificația *Scrisorii celor 66*. Interpretarea curentă

Conform interpretării curente, semnificația scrisorii constă în declanșarea mișcării de eliberare națională care a culminat cu declararea independenței și fondarea Republicii Moldova. O ilustrare a acestei interpretări este chiar placa comemorativă la care m-am referit la începutul comunicării. Placa evocă actul excepțional de curaj și demnitate națională al semnatarilor care a avut urmări decisive pentru istoria Republicii Moldova. Placa a fost instalată cu ocazia aniversării a treizeci de ani de independență a Republicii Moldova.

Istoricul Gheorghe Cojocaru observă și el că cererile scrisorii privind identitatea limbii vorbite în RSS Moldovenească, statul ei și revenirea la alfabetul latin au dat „un impuls puternic descătușării conștiinței civice și energiilor populare în sprijinul revendicărilor formulate” și care au dus la adoptarea legilor privind funcționarea limbilor și revenirea la alfabetul latin” (Cojocaru, 2018). Iar aceste revendicări au dus la declararea independenței: „La o privire retrospectivă, prin apelul plin de curaj civic și național al celor 66 de semnatari, se puneau în fapt începuturile istoriei recente a Republicii Moldova, care încerca să se rupă din chingile unui regim opresor” (Cojocaru, 2018). Istoricul Valeriu Pasat exprimă un punct de vedere similar într-o scrisoare deschisă adresată Președintei Maia Sandu în care îi solicită decorarea semnatarilor *Scrisorii celor 66*. Semnatarii „au intrat într-o competiție inegală cu un regim totalitar”. *Scrisoarea* a declanșat colectarea scrisorilor de adeziune la revendicările formulate în *Scrisoare* și a format valul de aderenți la Mișcarea de eliberare națională, „care a culminat cu obținerea drepturilor revendicate de „spartani” – limbă oficială, alfabet latin, istorie adevărată;

dar s-a mers și mai departe, până la dobândirea independenței de stat și înlocuirea regimului totalitar cu unul democratic etc.” (Pasat, 2021). Pasat a fost Ministru al Securității Naționale și a avut acces la documente operative. Din această perspectivă oferă și un indiciu despre reacția fostului KGB la publicarea scrisorii: „semnatarii... riscau, în cel mai bun caz, internarea forțată în clinici sau în spitale de psihiatrie” (Pasat, 2021).

Sunt de acord cu interpretarea curentă a importanței scrisorii pentru istoria recentă a Republicii Moldova, dar o găsesc incompletă. Interpretarea curentă pleacă de la revendicările scrisorii și efectele ei și vede scrisoarea drept o primă cauză într-un lanț de cauze și efecte ale Mișcării de eliberare națională, ultimul efect fiind chiar declarația de independență, dar nu examinează argumentația scrisorii în sprijinul revendicărilor și semnificația argumentelor. În plus, interpretarea curentă vede *Scrisoarea* exclusiv în cadrul Mișcării de eliberare națională, dar nu examinează semnificația scrisorii dincolo de acest proces politic și nu explică semnificația faptului că autorii și semnatarii ei erau cercetători științifici. Interpretarea dominantă nu situează lectura scrisorii în contextul sovietic care nu era democratic. Deși Gorbaciov inițiasse restructurarea la vârful puterii politice sovietice, democratizarea nu ajunsese încă în terenul RSSM. Drept care problema trebuie formulată, cred, astfel: care este semnificația publicării în contextul unei societăți nedemocratice a unei scrisori deschise, adresate puterii politice în care un grup de oameni de știință și ai artelor fac revendicări despre care, până atunci, nu era permis să vorbești în public? Teza mea este că *Scrisoarea celor 66* reprezintă certificatul de naștere al democrației moldovene și oferă un model de guvernare în care știința este o putere în stat, afirmă libertăți umane fundamentale și valori general-umane.

Despre democrație în URSS

În URSS și în RSSM, democrația era sublimă, dar lipsea cu desăvârșire. URSS nu a semnat în 1948 Declarația Universală a Drepturilor Omului. A semnat însă în 1968 *Pactul internațional pentru drepturile civile și politice* (1966) care include libertățile din declarație, dar regimul sovietic nu respecta libertățile stipulate, deși URSS era obligată să le respecte, fiind vorba de un tratat internațional. De exemplu, articolul 12 declară:

1. Orice persoană care se află în mod legal pe teritoriul unui stat are dreptul de a circula acolo liber și de a-și alege liber reședința.
2. Orice persoană este liberă să părăsească orice țară, inclusiv propria sa țară.

Contrar acestei libertăți, din URSS nu se putea emigra cu ușurință, iar sistemul de vize de reședință limita dreptul la libera alegere a reședinței.

Articolul 19 stipulează:

1. Nimeni nu trebuie să aibă de suferit din cauza opiniilor sale.

2. Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare; acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi și de a răspândi informații și idei de orice fel, indiferent de frontiere, sub formă orală, scrisă, tipărită ori artistică sau prin orice alt mijloc, la alegerea sa.

Același articol limitează libertatea de exprimare, dacă este necesară: „a) respectării drepturilor sau reputației altora; b) apărării securității naționale, ordinii publice, sănătății sau moralității publice”. Doar că în interpretarea sovietică orice opinie diferită de a partidului aducea atingere securității naționale. Deci trebuia interzisă.

Libertățile civile și politice nici nu puteau fi respectate în totalitate în URSS, pentru că articolul 6 al constituției sovietice rezerva Partidului Comunist și ideologiei marxist-leniniste rolul conducător: „Partidul Comunist, înarmat cu ideologia marxist-leninistă, determină direcțiile generale de dezvoltare a societății și politicile internă și externă ale URSS, îndrumă munca creatoare a poporului Sovietic și conferă un caracter planificat, sistematic și fundamentat teoretic luptei sale pentru victoria comunismului” (Konstituția, 1977). Acest statut al ideologiei comuniste limita toate libertățile care puteau știrbi rolul conducător al partidului. Cetățenii sovietici nu puteau avea libertate de exprimare pentru a-și exprima dezacordul cu partidul sau ideologia sa, nu se puteau asocia cu alți cetățeni pentru a oferi o alternativă ideologică și de guvernare și nici nu puteau emigra, căci acest gest indica dezacord cu politicile partidului. Controlul ideologic al partidului era exercitat și în cercetarea științifică.

Lingvistica sub presiune politică

În lingvistica sovietică, criteriile social și politic erau determinante în clasificarea limbilor și variantelor lor. Manualul de introducere în filologia romanică folosit în universitățile sovietice identifica limbile după criteriul statutului sociolingvistic al limbii într-o unitate administrativă și după criteriul dezvoltării istorice (Alisova, Repina, Tariverdieva, 1987). Drept care româna era diferită de moldovenească. Româna era limba în care avea loc comunicarea la nivel de stat național, iar moldoveneasca era limba în care avea loc comunicarea în cadrul unei unități administrative componente a unui stat (Alisova, Repina, Tariverdieva, 1987, p. 8).

Întrebarea privind existența limbii moldovenești era și subiect geopolitic, ceea ce însemna că libertatea de cercetare și exprimare a lingviștilor din URSS era limitată de politicile externă și internă ale partidului. Două exemple. În 1956, lingviștii de la Moscova R. A. Budagov și S. B. Bernstein au trimis revistei *Probleme de Lingvistică* a Academiei Sovietice un articol scurt, intitulat *Cu privire la unitatea de limbă româno-moldovenească* (Budagov

și Bernstein, 1988, p. 132). Redactorul-șef al revistei, academicianul V. V. Vinogradov, trimite textul secretarilor Partidului Comunist din URSS și din RSSM și le cere avizul pe motiv că articolul discuta probleme care aveau legătură cu relațiile româno-sovietice. Avizul a fost negativ. Articolul a fost publicat abia în toamna lui 1988 în revista *Nistru*.

Al doilea exemplu. În 1976, Ceaușescu declara reprezentantului sovietic Katiușev: „În niciun caz nu putem accepta teza care contrazice flagrant adevărul istoric că românii și moldovenii sunt două popoare distincte, că româna și moldoveneasca sunt două limbi diferite” (Conspect of Conversations...). În 1979, Brejnev îi răspundea lui Ceaușescu în cadrul unei întâlniri la nivel înalt: „Publicațiile pe subiecte istorice trebuie să înceteze. Ambii știm despre ce este vorba” (Information Regarding...). Este probabil o ironie a istoriei că Ceaușescu, cel care controla totalitar România, apăra adevărul științific în fața lui Brejnev.

Minimul democratic

Pentru argumentarea mea, voi asuma teza că o societate trebuie să satisfacă un minim democratic pentru a fi considerată democratică. Acest minim democratic constă din două condiții care, luate împreună, produc democrația liberală (după Mounk, 2018, p. 27):

1. Un set de instituții electorale care traduc opțiunile populare în politici publice.
2. Instituții liberale care asigură domnia legii și garantează drepturile individuale, precum libertatea de exprimare, de practicare a religiei, presa liberă, libertatea de asociere și altele, pentru toți cetățenii, inclusiv pentru minorități.

Cea de a doua condiție impune limite politicului. Libertatea individuală de exprimare, de gândire și presa liberă nu permit politicului să impună individului ce și cum să gândească sau să spună. Limitarea politicului de către libertățile individuale este esențială pentru a citi semnificația *Scrisorii celor 66*.

Contribuția la democratizare a *Scrisorii celor 66*

Am menționat mai sus că formularea celor cinci revendicări din scrisoare este precedată de o secțiune introductivă în care autorii scrisorii explică cum trebuie să funcționeze comisia – transparent, să facă publice conținutul ședințelor, să permită participarea cetățenilor interesați și să includă experți lingviști, pentru că cei mai mulți membri ai comisiei nu aveau pregătire filologică. Două aspecte ale acestei secțiuni introductive trebuie observate. Primul, explicația privind felul cum trebuie să funcționeze Comisia este generală și poate fi

aplicată la orice alt caz în care o comisie a statului examinează un subiect de interes public². Al doilea, introducerea, la fel ca și întreaga scrisoare, este prescriptivă. Autorii ei, cercetători științifici, prescriu Comisiei sarcinile și modul de lucru. În cuvintele Scrisorii: „Cum înțelegem noi la ora actuală sarcinile Comisiei? Mai întâi de toate este necesar ca ea să lucreze în mod democratic, cu ușile deschise, în așa fel ca orice locuitor al republicii care își leagă propriul destin de cel al poporului și limbii moldovenești, să-și poată spune părerea în problemele abordate.”

Aceste afirmații sunt în răspăr cu practica sovietică de a governa prin ordin de sus și fără consultarea celor de jos. Scrisoarea afirmă în acest fel un drept stipulat în *Pactul privind drepturile civile și politice* la Articolul 25: „Orice cetățean are dreptul și posibilitatea, ...de a lua parte la conducerea treburilor publice, fie direct, fie prin intermediul unor reprezentanți liber aleși.” Participarea cetățenilor la conducerea treburilor publice le permite să-și exercite puterea politică, ceea ce este sensul original al democrației. Participarea cetățenilor la conducerea treburilor publice limitează puterea și rolul conducător al partidului.

Primele trei revendicări, pe lângă cererile pe care le afirmă, susțin implicit și un punct de vedere privind relația dintre știință și politic.

Voi reaminti aici că prima revendicare se referă la recunoașterea inexistenței limbii moldovenești și provocarea puterii de a formula criteriul lingvistic care permite identificarea limbii moldovenești drept distinctă de română, iar cea de a doua cere revenirea la alfabetul latin. Ambele revendicări resping punctul de vedere oficial al lingvisticii sovietice și presuposițiile ei ideologice în problema limbii române vorbite de moldovenii din URSS. Cu cea de a treia revendicare, *Scrisoarea* cere Comisiei să folosească expertiza sociolingvistică pentru rezolvarea problemei funcționării normale a limbii moldovenilor.

Respingând public un punct de vedere oficial al URSS pe un subiect încărcat geopolitic, aceste trei cereri afirmă câteva lucruri: 1) autonomia științei față de domeniul politic; acesta nu poate dicta științei ce trebuie ea să afirme; 2) separarea puterilor în stat; știința este o putere care oferă expertiză și este diferită de puterea politică și de ramurile executivă, legislativă sau judiciară ale statului. Separarea puterilor în stat este o caracteristică a democrației. În URSS, însă, rolul conducător al partidului anula separarea puterilor. Afirmând autonomia științei, *Scrisoarea* afirmă separarea puterii expertizei și cercetării de dictatul ideologic și politic. De aici și până la afirmarea separării celorlalte puteri este doar un pas ușor de imaginat.

² Îi mulțumesc Manuelei Ungureanu pentru sugestia acestui aspect.

Respingând public un punct de vedere oficial al URSS pe un subiect încărcat geopolitic și declarând public adevăruri care până atunci nu se discutau decât în cercuri restrânse, *Scrisoarea* este o manifestare și afirmare a libertății de exprimare și de gândire stipulate în *Pactul privind drepturile civile și politice*, după cum urmează:

Articolul 18

1. Orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei;
și

Articolul 19

1. Nimeni nu trebuie să aibă de suferit din cauza opiniilor sale.

2. Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare; acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi și de a răspândi informații și idei de orice fel, indiferent de frontiere, sub formă orală, scrisă, tipărită ori artistică sau prin orice alt mijloc, la alegerea sa.

Cererea a treia de a acorda statut de limbă de stat, adică oficială limbii moldovenilor pentru a contracara deznaționalizarea care avea loc este o cerere de dreptate lingvistică, ceea ce presupune egalitatea persoanelor, iar egalitatea este o idee fundamentală a drepturilor omului. În plus, cererea prevede și dreptul minorităților etnice de a-și folosi limba, ceea ce afirmă

Articolul 27

În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă.

Cu cea de a patra cerere se revendică implementarea unui set de măsuri multidisciplinare pe baza expertizei științelor sociale pentru a elabora politicile publice care să realizeze statutul de limbă oficială și să îi asigure funcționare normală. Propunând acest set de măsuri, *Scrisoarea* oferă un model de guvernare bazat pe expertiză.

Ultima revendicare a scrisorii se referă în principal la persoanele aolingve care ocupau posturi în structurile de partid, de stat și în economie. *Scrisoarea* le cere să manifeste înțelegere pentru aspirațiile etnoculturale ale moldovenilor. Indirect este criticată supremația velicorusă și este afirmată valoarea înțelegerii reciproce pentru buna funcționare a societății. Supremația velicorusă era o componentă cheie a ierarhiei etnice care exista în URSS și care nu era contestată public. Criticând supremația velicorusă, *Scrisoarea* afirmă egalitatea între persoane de diferite etnii, afirmă dreptatea sociolingvistică și libertatea de exprimare.

Puse cap la cap, argumentele din *Scrisoarea* oferă un model de guvernare bazat pe expertiză și atitudine științifică autonomă față de politic și principii

pentru buna funcționare a unei societăți multietnice. Aceste principii sunt drepturile omului și coeziune socială pe baza unor valori general-umane, precum dreptate sociolingvistică, egalitate, protecția minorităților și înțelegere reciprocă. La treizeci de ani de la publicarea scrisorii, trebuie să ne întrebăm în ce măsură cele afirmate în *Scrisoare* au fost realizate. Scrisoarea este și un model de știință angajată în serviciul cetățenilor și motivată de valori morale și civice, nu de comandă politică.

Caracterul unic al Scrisorii

Scrisoarea nu este prima exprimare publică a identității române a limbii moldovenilor, a nevoii de revenire la alfabetul latin. În aprilie 1988, Valentin Mândăcanu pune unele probleme în eseu *Veșmântul ființei noastre*. Eseul era o replică dată articolului *Etapele dezvoltării limbii moldovenești* de academicianul Nicolae Corlăteanu. În august 1988, Constantin Tănase și Vasile Bahnaru puneau problema alfabetului latin într-un articol lung din *Literatura și Arta* în replică la un text al istoricului A. Borsci care se opunea alfabetului latin. Ceea ce face *Scrisoarea* să fie diferită de aceste articole este că ea nu se angajează într-un schimb de replici între oameni de știință, ci e primul text adresat public puterii politice. Scrisoarea contestă afirmații cheie ale puterii politice pe un subiect încărcat geopolitic, o provoacă să urmeze expertiza științifică și valorile pe care puterea politică le afirmă, dar nu le aplică.

Și un ultim, dar nu cel din urmă aspect al scrisorii. Eseul lui Valentin Mândăcanu din revista *Nistru* era urmat de o notă a redacției revistei care se disocia de text, punându-l în categoria articolelor științifice care ating doar o parte a adevărului. Ziarul *Învățământul Public* care a publicat *Scrisoarea* nu a găsit necesar să facă o notă explicativă sau să se disocieze de text pentru a diminua furia partidului. Trăsătura cheie a unei presei libere este că ea nu trebuie să justifice în fața puterilor politice de ce publică ceea ce publică și nu are nevoie de permisiuni politice. În acest fel, *Învățământul Public* este primul ziar liber din Moldova de est încă sovietică. O democrație nu poate exista fără o presă liberă. Filologii de la Institut și prietenii filologiei au oferit ziarului o foarte bună ocazie să se declare liber, ceea ce *Învățământul Public* a și făcut, oferind și altor publicații un model de libertate profesională.

Concluzie

Scrisoarea celor 66 este mai mult decât un declanșator al procesului istoric de eliberare națională a românilor din Moldova de est. Scrisoarea reprezintă certificatul de naștere al democrației moldovene. Aceasta s-a născut datorită filologilor și prietenilor filologiei care au văzut că știința poate să ofere unei societăți autoritare harta drumului spre democrație.

Referințe bibliografice:

1. ALISOVA, T. B., REPINA, T. A., TARIVERDIEVA, M. A. *Vvedenie v romanskiuu philologhiu*. Ed. a II-a, Moscova: Editura Vîșșaiia Șkola, 1987, 344 p.
2. BUDAGOV, R. A., BERNSTEIN, S. B. Cu privire la Unitatea de limbă româno-moldovenească. În: *Nistru*. 1988, nr. 11, p. 132-1136.
3. COJOCARU, GH. *O dată istorică: 17 septembrie 1988 și „Scrisoarea deschisă” cerând declararea limbii române ca limbă de stat*. În: moldova.europalibera.org [online]. Disponibil: <https://moldova.europalibera.org/a/o-dată-istorică-17-septembrie-1988-și-scrisoarea-deschisă-cerînd-declararea-limbii-române-ca-limbă-de-stat/29512699.html> [citat 27.09.2018].
4. "Conspect of Conversations with V. I. Potapov, Chief of Romanian Sector of CPSU CC Section", October 27, 1978, History and Public Policy Program Digital Archive, Document No. 3, în NEGRU, GHEORGHE., "Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso- și soviet-române", *Destin românesc*, nr. 3-4 (2010), pp. 192-197; *Arhiva Organizațiilor Social-Politic din Moldova [AOSPRM], fond 51, inv. 47, dosar 11, filele 108-119. Traducere în engleză de Larry L. Watts*. [online]. Disponibil: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114158> [citat 24.05.2022].
5. "Information Regarding the Meeting and Conversation in the Crimea of L. I. Brezhnev with N. Ceausescu, on 1 August 1979", August 20, 1979, History and Public Policy Program Digital Archive, Document No. 5 în NEGRU, GHEORGHE., "Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso- și soviet-române" [*The Dispute Between the USSR and the RSR Regarding the Historical Treatment of Russo-and Soviet-Romanian Relations*], *Destin românesc*, no. 3-4 (2010), p. 201-203; *Archive of the Social-Political Organizations in Moldova [AOSPRM], fond 51, inv. 50, dosar 6, filele 80-85. Traducere de Larry L. Watts*. [online]. Disponibil: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114160> [citat 24.05.2022].
6. Konstituția (Osnovnoi Zakon) Soiuza Sovetskih Soțialisticeskih Respublik 1977 [online]. Disponibil: [http:// Constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/](http://Constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/) [citat 20.11.2022].
7. ISTRU, B. et al. Scrisoare deschisă. În: *Învățământul Public*. 1988, 17 septembrie.
8. MÂNDĂCANU, V. Veșmântul ființei noastre. În: *Nistru*. 1988, nr. 4.
9. MOLDPRES. *A fost dezvelită o placă memorială în onoarea intelectualilor care și-au pus semnătura pe Scrisoarea celor 66*. 17. 09. 2021. [online]. Disponibil: <https://www.moldpres.md/news/2021/09/17/21006839> [citat 18.09.2021].
10. MOUNK, Y. *The People vs. Democracy*. Harvard University Press, 2018, 393 p.
11. *Pactul privind drepturile civile și politice* [online]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/82590> [citat 20.11.2022].
12. PASAT, V. *Apel către Maia Sandu să acorde distincții semnatarilor „Scrisorii celor 66”: Fapta „spartanilor” a fost dată uitării*. În: *Jurnal.md* [online]. Disponibil: <https://www.jurnal.md/ro/news/1c5020292e72a847/apel-catre-maia-sandu-s...atarilor-scrisorii-celor-66-fapta-spartanilor-a-fost-data-uitarii.html> [citat 24.10.2021]
13. TĂNASE, C., BAHNARU, V. Alfabet pe banca acuzaților?. În: *Literatura și Arta*. 1988, 35, p. 3.

**ISTORIA UNUI INSTITUT PRIN ISTORIA
UNUI SECTOR SAU DESPRE VALORIFICAREA
MOȘTENIRII LITERARE LA CHIȘINĂU**

Svetlana KOROLEVSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0042-0289>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

**The History of an Institute through the History of a Section or
about the Capitalization of the Literary Heritage
at Chisinau**

***Abstract.** The reintegration of the classical values in the cultural life of postwar Bessarabia was a long and difficult path, because of the involvement of the political factor, the powerful impact of the sociological mentality, and from here – the selective exegetical approach, influenced by the ideology of power and the enforcing of restrictive and dogmatically norms, with focus on certain writers and works, certain aspects of those. Among the most active and competent representatives of the literary heritage in the area between the rivers Prut and Nistru from the second half of the 20th century were the literary historians Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Pavel Balmuș, researchers from the Classical literature section (today the Premodern and modern Romanian literature Section of the Institute of Romanian Philology „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”). Their achievements in the literary and historical areas constitutes the subject of this article.*

***Keywords:** literary heritage, capitalization, area of value, culture, spirituality, reintegration, generally Romanian and European literary context.*

***Rezumat.** Readucerea valorilor clasice în viața culturală a Basarabiei postbelice a însemnat un parcurs lung, dificil, dată fiind politizarea intensă, impactul marcant al mentalității sociologizante, iar de aici – abordarea exegetică selectivă, dictată de ideologia puterii și de impunerea unor norme dogmatice, restrictive, cu accent pe anumiți scriitori, anumite opere, anumite aspecte ale acestora. Printre cei mai activi și competenți valorificatori ai moștenirii literare în spațiul dintre Prut și Nistru în a doua jumătate a secolului al XX-lea s-au numărat istoricii literari Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Pavel Balmuș, cercetători ai Sectorului de literatură clasică (astăzi*

Sectorul de literatură română premodernă și modernă al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”). Realizările lor pe tărâm istorico-literar constituie subiectul articolului de față.

Cuvinte-cheie: moștenire literară, valorificare, arie valorică, cultură, spiritualitate, reintegrare, context literar general-românesc și european.

Începuturi. Anii postbelici...

Viața omului, ca și viața unei națiuni, nu poate fi închipuită în afara cuvântului, forța stimulatorie a acestuia pentru creșterea spirituală și sănătatea sufletească a unui neam fiind determinantă.

Ediția, specială, a reuniunii științifice la care participăm în acest sfârșit de octombrie este și un bun prilej de a arunca o privire la anii din urmă (15 luștri!) și a rememora parcursul deloc facil, dar tenace, al reafirmării valorilor spirituale românești în Moldova postbelică, al încetățenirii cuvântului scris și rostit românește în acest spațiu, construcție la care și-au dat concursul, nemijlocit, cercetătorii de la institutele de profil ale Academiei. Voi începe prin a evoca numele a doi cărturari, membri ai Academiei, implicați, chiar de la bun început, în această acțiune vitală pentru devenirea și dăinuirea noastră – Nicolae Corlăteanu, filologul, și istoricul Eugeniu Russev. Revista *Octombrie* (nr. 3, 1946) publică textul lui Nicolae Corlăteanu *Ion Neculce – întemeietorul prozei moldovenești*, alături de cel semnat de Eugeniu Russev *Însemnătatea literară a cronicii lui Grigore Ureche*, pe care le putem considera drept prime semne a ceea ce se va numi mai târziu „adevărat avânt de valorificare a moștenirii literare” (Balmuș, 1972, p. 144), ținând să cuprindă un triplu aspect: *cultural, științific, didactic*.

Edificarea culturii românești în spațiul basarabean postbelic a însemnat un parcurs lung, dificil, *spinos* (ani grei, impregnați de dogmatism ideologic), dată fiind politizarea intensă, impactul marcant al mentalității sociologizante, iar de aici – abordarea exegetică selectivă și impunerea unor norme restrictive, cu accent pe anumiți scriitori, anumite opere, anumite aspecte ale acestora. Citez dintr-un text publicat de Mihai Cimpoi în *Revista de Lingvistică și Știință Literară*, în 1996: „Cu toate restricțiile metodologice impuse și aservirea stăruitoare a ideologiei dominante, au existat studii și articole sau chiar lucrări monografice importante care, deși prejudiciate de spiritul timpului, au înlesnit accesul cititorului la opera clasicilor români în limitele acceptate. În acest sens putem vorbi cel puțin de meritul cultural al criticilor și istoricilor literari Vasile Coroban, Ramil Portnoi, Eugeniu Russev, Ion Vasilenko, Haralambie Corbu, Efim Levit, Constantin Popovici, Ion Osadcenco” (Cimpoi, 1996, p. 58). Acestor nume li se alătură cele ale lui Lazăr Ciobanu, Pavel Zavulan, Pavel Balmuș, Vladimir Chiriac, Vasile Badiu, Sava Pânzaru, dar și ale profesorilor universitari Elena Ciornâi sau Gheorghe Dodiță. Au publicat în

volume colective și de autor, au îngrijit ediții de opere. Textele publicate, ca și prelegerile (memorabile! unele) ale acestor devotați ai cuvântului denotă rigoare, competență și, bineînțeles, pasiune. În particular, studiile consacrate literaturii române vechi, literatură care, menționa încă acum 50 de ani, într-un articol sugestiv intitulat *Sărbătoare a scrisului vechi*, istoricul literar Pavel Balmuș, este „atât de bogată în personalități cu renume european și universal. [Această] literatură ce ilustrează strălucit secolele XVI-XVIII din istoria Moldovei, nu este la noi [la Chișinău] un domeniu nedestelenit. În ultimele trei decenii de valorificare și cercetare a culturii moldovenești din trecut și-au făcut apariția zeci de studii, articole și contribuții științifice privind literatura veche, cronicarii și citorii scrisului nostru artistic, semnate de N. Corlăteanu, E. Russev, V. Coroban, I. Varticean, T. Ursu, T. Celac ș.a.” (Balmuș, 1972, p. 144).

Importante apar astăzi considerațiile celor implicați nemijlocit în această acțiune. Despre readucerea valorilor clasice în viața culturală a Basarabiei postbelice, Efim Levit va spune, mai târziu: „Acțiunea de valorificare a moștenirii literare, fie parțială și trunchiată, ce s-a desfășurat în anii '50 prin editarea și comentarea operelor lui Donici, Stamati, Cantemir, Negruzzi, Alecsandri, Creangă, Eminescu, Mateevici, A. Hâjdău, Russo, Milescu, Hasdeu și ale altora nu poate fi trecută sub tăcere sau subestimată. Această acțiune de proporții a semnat, de fapt, recunoașterea identității limbii, a literaturii și în genere a culturii. Ea a consfințit și utilizarea limbii literare române... Valorificarea clasicilor a produs un reviriment și în literatura română basarabeană a vremii. Fără clasici, desigur, n-ar fi putut să se afirme pe deplin și noua generație de scriitori din anii '60” (vezi interviul „*Oamenii din generația mea n-au renunțat la adevăr și echitate*”, realizat de jurnalista Tatiana Rotaru, Săptămîna, septembrie, 1996).

Oameni și cărți. Valorificarea moștenirii literare la Chișinău este nemijlocit legată de numele cercetătorilor Sectorului de literatură clasică, astăzi Sectorul de literatură română premodernă și modernă: Efim Levit, Eugeniu Russev, Haralambie Corbu, Pavel Zavulan, Ion Vasilenco, Lazăr Ciobanu, Vasile Ciocanu, Vladimir Chiriac, Pavel Balmuș, Alexandrina Matcovschi, Mihai Cimpoi, urmași de mai tinerii Vasile Malanețchi, Ala Zavadschi-Cojocar, Dorina Surugiu-Negrei, Svetlana Korolevski, Vlad Caraman.

Despre unele dintre reușitele lor pe tărâm istorico-literar vom vorbi în cele ce urmează, contribuțiile lor în domeniu, în general cunoscute (Cimpoi, 2002, p. 259-261), se cuvin readuse în atenția celor interesați.

Eugeniu Russev, cel care ne spune în prefața cărții sale consacrată cronicarilor: „Mă simt fericit că în viața mea de creație i-am avut tovarăși de drum. Dacă s-ar putea relua totul *dacapo*, aș păși mai departe în plăcuta și instructiva lor companie” (am citat din *Cuvânt-înainte la Cronografia*

moldovenească din veacurile XV-XVIII, apărută în 1977), a făcut parte, între anii 1970-1982, din echipa de cercetători adunați la Sectorul de literatură clasică.

Licențiat al Facultății de Litere-Filosofie a Universității din București (1939), cu reale perspective de încadrare în mediul intelectual românesc, a ales să revină la Chișinău, unde, după o scurtă perioadă de activitate în sistemul de învățământ (1940-1943), își leagă, pentru totdeauna destinul de cel al Academiei, care, la acea dată, își cristaliza structurile. Aici a muncit Eugeniu Russev, mai întâi la Institutul de istorie; între anii 1961 și 1970 ocupând și funcția de director, apoi la Institutul de Limbă și Literatură. Își ia doctoratul la Institutul de Istorie al A.Ș. a U.R.S.S., cu o teză despre *Viața și opera lui Grigore Ureche* (Moscova, 1951), un tratat de peste 500 de pagini.

Întreaga sa activitate s-a axat pe munca de valorificare a moștenirii istorice și literare. În 1956, publică monografia *Cronicarul Ioan Neculce* (în colaborare cu Vasile Coroban); în colecția Luceafărul apar, între anii 1969 și 1974, edițiile *Letopisețelor* lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, îngrijite de Pavel Dimitriev și Tatiana Celac, Eugeniu Russev semnând studiile introductive, studii care anunță, de fapt, sumarul unei viitoare cărți, publicată în 1974, *Slova cronicărească, ecoul bătrânei Moldove*. „Pentru cele zece studii cuprinse în volum, care sunt rezultatul gândirii și muncii dvs. de mai mulți ani, vă aduc felicitări, – îi scria preotul și cărturarul Paul Mihail, în 23 martie 1974. Ceea ce formează pentru mine cheagul volumului este limba literară frumoasă, exprimarea atrăgătoare, fraza scurtă și înaripată. Voi ceti și studia în săptămânile viitoare această creație a dvs.” (vezi volumul *Correspondența*. Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail, București: Paideia; 2001). Dincolo de receptarea critică spre care suntem îndrumați, apropiind omul vechi, autor al textului vechi, de omul modern, resuscitând interesul pentru un palier mai puțin frecventat, cărțile lui Russev au constituit, cred, și un imbold pentru alte apariții editoriale, între care aș aminti: *Antologia poeziei vechi moldovenești. Modele și reconstituiri*. Prefață, selecție, traduceri și note de Nicolae Dabija. Chișinău: Literatura artistică, 1987 sau Gheorghe Dodiță. *Literatura română veche*. Manual-crestomație. În mai multe volume. 2000-2002.

Haralambie Corbu. Sectorul de Literatură clasică unde s-a manifestat și în fruntea căruia s-a aflat, un timp, își propunea să aprofundeze câteva aspecte principale, axându-se, în special, pe valorificarea moștenirii literare, reintroducerea clasicilor în circuit. Sunt de reținut abordările dedicate lui Creangă, Stere, publicisticii eminesciene, ca și paginile de eseistică ce reînvie frământul sau tăcerile nespuse ale oamenilor de condei, pe care i-a știut, i-a avut aproape: Lupan, Druță, Simion Cibotaru, Pavel Boțu ș.a.

Corolarul preocupărilor sale rămâne însă creația lui Vasile Alecsandri. Studiul monografic *Dramaturgia lui Vasile Alecsandri* (1962), aprofundat, inclusiv documentar, în ampla exegeză *Vasile Alecsandri și teatrul* (1973), este reeditat în 2010. Dintre problemele abordate rețin atenția: rezonanțele creative ale teatrului lui Vasile Alecsandri în istoria curentă și în contemporaneitate; opera dramatică pe scena teatrală în timpul vieții scriitorului; dramaturgia lui Vasile Alecsandri pe scena teatrelor din Republica Moldova în perioada postbelică. Edițiile Vasile Alecsandri, îngrijite și prefațate de H. Corbu (*Publicistică. Scrisori* – 1968; *Poezii* – 1971; *Piatra din casă. Piese* – 1972; *Opere. În patru volume* – 1976-1977; *Scrieri alese. În trei volume* – 1987, în colaborare) – veneau să întrească și să motiveze perpetuarea acestui nume important, care a contribuit nemijlocit la crearea literaturii naționale moderne. Ediții selective, e adevărat, care, însă, alături de altele, apărute în tiraje de masă (chiar dacă în grafie rusească și cu amarele puncte de suspensie), au mijlocit promovarea limbii literare, cultivarea conștiinței de neam, menținerea unui nivel al cărturăriei noastre, opera alecsandrină anticipând și sugerând modele ce se vor regăsi în scrierile celor care i-au urmat. Textele dramatice ale lui Vasile Alecsandri, prin personajele sale de neuitat, cheamă și adună ovații la rampă (ne-am convins și în această toamnă!) an de an. H. Corbu reeditează, cum am spus, studiul *Vasile Alecsandri și teatrul* în 2010, vrând să accentueze necesitatea cunoașterii acestui tezaur; iar, în sens mai larg, să reanime interesul pentru autori mai vechi, valoroși, care nu mai stau sub reflectoarele atenției publicului contemporan. Or, astăzi, în această lume tot mai grăbită, tot mai agitată, tot mai aplicată, ne rezervăm tot mai puțin timp – sufletesc – pentru parcurgerea textelor (sclipitoare!) de altădată.

Efim Levit. A tradit „aproape o jumătate de veac pe tărâmul valorificării literaturii clasice românești” (Levit, 2021, p. 394), îngrijind ediții, punând în valoare opera unor scriitori din raftul întâi al literaturii române premoderne și moderne; semnând peste 500 de titluri: monografii și culegeri de studii, capitole în lucrări colective, prefețe la ediții de opere; articole în volume colective și în reviste de profil, în enciclopedii și manuale de literatură.

A studiat monografic viața și opera lui Gheorghe Asachi, Costache Conachi, Ioan Cantacuzino, Alecu Beldiman, Alexandru Hrisoverghi, a altor autori din zorii moderni ai literaturii noastre. Investigațiile de arhivă pe care le-a întreprins („eforturi ciclopice de arhivar”, le definea M. Cimpoi), s-au soldat, de cele mai multe ori, cu rezultate importante pentru istoria literaturii și a vieții culturale din Basarabia secolului al XIX-lea.

Scoate, în 1989, la editura Literatura artistică ediția *Alecu Russo. Opere* (Studiul introductiv „*Eterna tinerețe a scriitorului*”, semnat și de Ion Vasilenco, are la bază un text elaborat împreună anterior).

O primă ediție (sumară, e adevărat) din opera cântărețului *Limbii noastre* i-o datorăm: Alexei Mateevici. *Opere alese* apare în 1954, avându-l pe F. Levit

(alături de I. Varticean), drept alcătuitor. O ediție critică a operei lui Mateevici, asupra căreia a gândit mai mulți ani, apare în 1993: *Alexei Mateevici. Opere*. În 2 volume. Chișinău: Știința, în binecunoscuta colecție *Moștenire*, rod al efortului comun a trei cercetători de la Chișinău și Iași: Efim Levit, Sava Pânzaru și Ion Nuță.

Prioritară însă a fost pentru cercetător tema *Asachi*, universul acesteia copleșindu-l și marcându-i întregul parcurs exegetic. Ne-o confirmă edițiile, mai multe, din opera lui Asachi, pe care le-a îngrijit (*Opere alese*. Școala sovietică, 1957; *Opere alese*. Cartea moldovenească, 1968; *Opere*. Literatura artistică, 1979; *Opere*. În două volume. Hyperion, 1991); dar mai ales constanta investigativă care n-a încetat să se manifeste, asupra căreia a revenit continuu.

Prima parte a lucrării (privind viața și activitatea lui Gheorghe Asachi), Efim Levit a reușit să o vadă tipărită. Apărea, în 1999, la editura *Cutia Pandorei* din Vaslui, sub titlul *Gheorghe Asachi. Romanul vieții sale*.

Partea a doua (text inedit, 258 de pagini dactilo, pe ultima stând scris: 16 ianuarie 2001), pe care autorul intenționa să o publice sub titlul *Gheorghe Asachi – scriitorul*, a fost tipărită abia de curând, în ediția integrală *Gheorghe Asachi. Romanul vieții și al operei* (Levit, 2021) – cartea care va fi asociată de acum înainte cu numele omului de știință Efim Levit.

Pavel Zavulan. A fost un laborios. Pavel Zavulan s-a consacrat cercetării academice, activând câteva decenii în cadrul Institutului de Limbă și Literatură al AȘM. Venea în cercetare, având deja experiența vieții (o experiență dureroasă: anii, ș a p t e! petrecuți în exilul siberian l-au marcat vizibil), având lecturi și pasiune pentru literatură.

Epoca marilor clasici este segmentul de cercetare de care se arată interesat (mă și întrebam, la un moment dat: de ce preferința pentru clasici? A însemnat un refugiu, după experiența marcant dureroasă a situațiilor extreme din anii petrecuți departe de Moldova, în deportare?), în particular, opera lui Vasile Alecsandri (cu o contribuție privind *Proza de călătorii și memorialistica lui Vasile Alecsandri* își ia doctoratul, în 1968, urmată curând și de primele două cărți de autor: monografia *Proza lui Vasile Alecsandri* și antologia *Vasile Alecsandri văzut de contemporani*). De ce Alecsandri? Și de ce Literatura (Proza) de călătorii? Aspect mai puțin sau încă insuficient cercetat la acea dată în spațiul basarabean (azi gândul mă duce, bineînțeles, și la fermecătoarele pagini despre călătorii și călătorii în literatura română semnate de regretatul Mircea Anghelescu), dar cu atât mai revelatoare cheia în care alege să trateze istoricul literar Pavel Zavulan cele propuse: sistematizator, documentarist-erudit, cu accent pe valoarea estetică. Principii cărora le rămâne fidel și în cercetările ulterioare, materializate în numeroase articole, inclusiv de sinteză, publicate în culegeri colective, reviste de profil, ziare.

Exegezele sale își propuneau, de rând cu cele ale colegilor literați, să răspundă dezideratului de valorificare a moștenirii literare și reintegrare a acesteia în circuitul valoric, imperativului dat circumscriindu-se și titlurile anunțate mai sus, și cele care au urmat: *Între document și evocare. Contribuții la studierea memoriilor lui Zamfir Arbure despre mișcarea revoluționară narodnicistă* (1976), studiu monografic cu valoare de document pentru istoria plină de zbucium a mișcării revoluționare europene.

Profilul savantului îl desprindem și din numeroasele articole/studii despre opera și preocupările scriitorilor Gheorghe Sion, Dimitrie Ralet, Nicolae Beldiceanu, Dimitrie Dăscălescu, Iraclie Porumbescu, Ion Păun-Pincio, Teodor Vârnab – apărute mai întâi în Revista Institutului (*Limba și literatura moldovenească*, se numea pe atunci), cele mai multe reluate apoi, cu titlu de paragraf, în culegeri colective: *De la cronografie la literatura modernă, Cercetări de istorie literară, Relații literare moldo-ruso-ucrainene din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Literatura moldovenească și problema istorismului, Literatura moldovenească și folclorul*, în fine, *Istoria literaturii moldovenești, volumul II. De la 1840 până la 1917*, lucrări de sinteză, la unele dintre care apare și în calitate de redactor.

Creația lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și folclorul, în care Mihai Cimpoi vede o *întoarcere la izvoare, la rădăcini, o întoarcere la valori* (Cimpoi, 2017, p. 7), apare în 1983, la Știința, editura care i-a găzduit toate aparițiile. Este o carte minuțios elaborată, un comentariu inspirat a ceea ce a însemnat pentru mai tânărul Hasdeu, dar și pentru scriitorul și savantul în deplină maturitate eterna, nesecata fântână a creației populare. Pavel Zavulan tratează cu lux de amănunte *opiniile lui B.P.-Hasdeu despre folclor*; abordează pe larg *elementele de folclor în scrierile literare în limba rusă ale scriitorului*, ca și *elementele de folclor în poezia acestuia*; capitole aparte sunt dedicate aspectelor privind *proza și folclorul*, sau *elementele de folclor în scrierile dramatice*. O cercetare doctă, cu note bibliografice ce au căutat să cuprindă tot ce se scrisese în materie de *Hasdeu și folclorul* la acea dată (evitându-se, pe cât a fost posibil, într-o epocă a drasticei cenzuri, obligațiile citate de circumstanță; era anul 1983!).

Volumul *Pagini de istorie literară* (Chișinău, 2017) întocmit (recunoaștem, în grabă, dar o grabă motivată! și vom explica de ce) în cadrul Sectorului de literatură română premodernă și modernă al Institutului de Filologie al AȘM, de o echipă de cercetători în frunte cu acad. Mihai Cimpoi, s-a dorit un contur al profilului unui intelectual, filologul Pavel Zavulan, reluând, pentru prima dată în alfabet latin, o parte din lucrările cercetătorului, consacrate marilor scriitori români din secolul al XIX-lea. Pe lângă studiile *Creația lui B.P. Hasdeu și folclorul, Proza lui Vasile Alecsandri* (fragmente), cartea ne oferă și surpriza unui interviu cu

vechiul nostru coleg, realizat de Vlad Caraman și Valeriu Sclifos, interviu tulburător prin mărturisirile și nuanțările pe care ni le relevă. *Locul nostru aici e...*, ține să ne amintească, cu titlu de testament, cel care a iubit și a promovat tot ce a avut mai bun acest meleag.

Reluăm un fragment edificator în contextul celor evocate:

„Nu știu cum e acum, dar atunci din cinci în cinci ani, dacă era o comemorare, se făcea oleacă de conferință științifică, uneori chiar erau și invitați. Și odată erau nu știu câți ani de la nașterea lui Alecu Russo [1969, se împlineau, de fapt, 150 de ani de la naștere]. Ca să nu treacă ziua neobservată, Corbu a scris în revista *Nistru*, cu *șrift* mărunțel, la urmă, acolo, o privire generală asupra vieții și activității lui Alecu Russo. Și odată eram eu singur în cabinet și el vine cu revista și zice: – Citește atent articolul acesta al meu și să-mi spui, ce este aicea, de care s-ar putea lega cineva?.. Eu am citit atent și zic, dar eu știam de acum ce se poate și ce nu se poate. – Haralambie Grigorievici, nu e nimic, de care s-ar putea lega cineva. Dar el zice: – Ia mai citește o dată pagina cutare... Eu citesc atent și zic: – Haralambie Grigorievici, nu-i nimic; doar acolo sub pagină, cu *șrift* latin era scris A. Russo. *Opere*, București, pagina cutare. Dar el zice: – Da, pentru aceea a avut chemare la Bodiș [prim-secretar al CC al PC din RSSM] și așa mai departe. Deci, noi lucrăm pe un *butoi de pulbere* (s.n.). De aceea Corbu spunea să nu pomenim de alți scriitori, ca să nu-i pierdem și pe aceștia pe care îi aveam la moment, și avea dreptate. Cum se stricau relațiile cu România, cum simțeam și noi acolo. Deodată, când m-am dus la Academie, erau relații bune și a ieșit culegerea noastră *De la cronografie la literatura modernă* [1974], am acolo două materiale. Unul despre sursele documentare ale memoriilor lui Arbure [*Sursele documentare ale memoriilor lui Zamfir Arbure despre mișcarea revoluționară narodnicistă*] și unul despre mișcarea literară din anii cutare, oglindită în memorialistică [*Mișcarea literară moldovenească din anii 1860-1880, oglindită în memorialistică*]. Acolo am și despre Caragiale, și despre Slavici, despre *Junimea*, Anton Pann, Iacob Negruzzi și alții, și nu s-a legat nimeni. Dar după aceea, pentru un flecușeț erai chemat sus. Iată așa era politica (Zavulan, 2017, p. 267-268).

În ultimii ani, când n-a mai putut citi ca altădată, slăbindu-i vederea, radioul a devenit „prietenu” care îi mijlocea contactul cu ce se întâmplă în lume și, în particular, în lumea literelor, potolindu-i setea de cultură. Deși pensionat strict la limita de vârstă și declinând orice colaborare ulterioară, era la curent cu tot ce se întâmplă în lumea științifică și literară a Chișinăului, demonstrându-ne acest lucru de fiecare dată când îl vizitam, în fiecare an, de regulă, la început de noiembrie. Am ținut să edităm volumul de autor (direcția Institutului a făcut posibil acest lucru!), astfel că la 03 noiembrie 2017, ziua când împlinea 90 de ani, Pavel Zavulan a putut să țină în mâini prima sa carte tipărită în alfabet latin. I-au dat lacrimile; cei de față atunci, în căsuța din Dealul Schinoasei, o pot confirma.

Dincolo de unele amendări sau retușări pe care le presupune și le impune trecerea anilor/módelor/ Canoanelor, paginile semnate de Pavel Zavulan, cele mai multe dintre ele, rămân viabile și convingătoare. Este multă substanță și multă sinceritate în ele, care pentru mine, ca lector, contează. Multă substanță și multă sinceritate, care fac posibil și real, fortifică tot mai popularul de la un timp îndemn de revizitare a textelor clasice, preclasice, a trecutului nostru literar.

Lazăr Ciobanu. Istoricul literar Lazăr Ciobanu s-a impus prin realizarea și coordonarea câtorva ediții care s-au bucurat de atenția cititorului avid de carte românească (*Opere de Eminescu*, 1971, reeditate în 1981; ediția de proză *Sărmanul Dionis*, 1985; *Opere de Ion Creangă*, 1972 și 1978; *Opere de Al. Donici*, 1975 și 1979; *Istoria ieroglifică* de D. Cantemir, 1987; *Scrieri alese* în două volume de B.P. Hasdeu, 1988. Publică, începând din 1957, mai multe articole privind literatura română, veche și clasică, și literatura universală. Colaborează la colecția *Omagii* consacrate lui Eminescu, Creangă, Alecsandri, Cantemir ș.a. Eșantionul edițiilor îngrijite și prefațate cuprinde și volumul *Cărțile populare în Moldova. Veacurile XVII-XVIII*, apărut la editura Literatura artistică, în 1989.

Vasile Ciocanu. Contribuțiile sale se înscriu în efortul comun de valorificare a moștenirii literare și de reintegrare a acesteia în circuitul valoric general românesc. Spațiul cultural basarabean este domeniul asupra căruia a stăruit, cărturarilor basarabeni li se întocmește cu migală biografia, cercetătorul insistând pe vitalitatea și continuitatea elementului autohton. Ne dă o ediție academică *Constantin Stamati. Scrieri*, în colecția *Moștenire* (Știința, 1993). Alte câteva ediții apărute la editura *Litera*, în colecția *Biblioteca școlară*: *Constantin Stamati. Imnul lăutei românești* (1997); *Alecu Donici. Scrieri* (1997); *Mihai Kogălniceanu. Scrieri literare, istorice și sociale* (1997); *Constantin Stamati Ciurea. Răsunete din Basarabia* (1998), îi întregesc profilul de zelos promotor al moștenirii literare.

Pavel Balmuș. Cercetător atent și competent al scrisului românesc, cu accent pe literatura română veche și cea modernă, Pavel Balmuș a frecventat bibliotecile și arhivele din Odessa, Sankt Petersburg, Moscova, București, Iași, Cernăuți, Lvov, Kamenet-Podolsk; Vinița, Kiev, punând în circulație date inedite sau puțin cunoscute (e de la sine înțeles, că o imagine completă a culturii noastre presupune și luarea în calcul a patrimoniului spiritual care se păstrează în arhivele și bibliotecile din mari orașe ale lumii; să amintim, în acest context, de efortul și revelațiile eminentului om de cultură Virgil Cândea, care pentru cercetătorul chișinăuian a fost un model); a îngrijit/prefațat volume de opere reprezentative; câmpurile literare pe care i-a plăcut să le străbată, cu rost, soldându-se cu reliefări de aspecte și nume relevante ale culturii române: Nicolaus Olahus; Petru Movilă, Nicolae (Milescu) Spătarul; Miron și Nicolae Costin; Dimitrie Cantemir; Antioh Cantemir, Donici, Negruzzi,

Russo, Stamati, tatăl și fiul, Eminescu, Stere, Iorga, Mateevici ș.a. Devenise proverbială stăruința sa pentru detaliu, ca și pentru precizie documentară. Data nașterii lui Mihai Eminescu, bunăoară. Temă de care s-a arătat interesat și Victor Cirimpei, și unul și celălalt publicându-și, de altfel, considerațiile. Sau *Floare albastră*. O după-amiază întregă s-a discutat la Sectorul de literatură clasică, în contradictoriu: **Totul sau totuși este trist în lume?!** Protagonisți ai discuției fiind, firește Lazăr Ciobanu și Pavel Balmuș.

Pavel Balmuș este coautor (la unele și coordonator) al volumelor de studii *Pagini din istoria culturii și literaturii moldovenești* (1979); *Un veac de aur în Moldova. 1643-1743. Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi* (Chișinău- București, 1996); *Pro Fide et Patria. Contribuții la studierea vieții și activității familiei Hâjdău – Hasdeu* (2002); *Texte uitate, texte regăsite* (III, IV, V, București, 2004-2006). Cărți de autor: *Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hâjdeu* (în colaborare cu Vasile Ciocanu), Chișinău 1984; *Moștenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău – Hasdeu în bibliotecile chișinăuene* (în colaborare), Chișinău, 2007; *Scripta manent. Contribuții de istoriografie literară*, Iași, 2014. A îngrijit numeroase ediții: B.P. Hasdeu, *Principii de lingvistică*, Chișinău, 1974; *Publicistică din ziarul „Traian”. 1869-1870*, postfața edit., Chișinău, 1998 (în colaborare cu Gabriel Mumjiev), Alexandru Hâjdeu, *Izbrannoe*, Chișinău, 1986 (în colaborare); *Domnia Arnăutului*, Chișinău, 1987; *Clipe de inspirație*, Chișinău, 2004; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1988; Dosoftei, *Opere poetice*, Chișinău, 1989; Miron Costin, *Opere*, pref. Vladimir Beșleagă, postfața edit., Chișinău, 1989 (în colaborare cu Svetlana Korolevski); *Aglaia. Roman anonim din secolul al XIX-lea*, introd. Dan Mănuacă, pref. Ion Varta, postfața edit., Chișinău, 1996, 2008; C. Stere, *Publicistică*, Chișinău, 2006; Nicolae Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei* (1914-1940), prefața edit., București, 2008; Alexandru Hâjdău, Boleslav Hâjdău, *Scrieri*, prefața edit., Bacău, 2014.

Alexandrina Matcovschi. Istoric literar, doctor în filologie (1973), cu o teză publicată în 1976, *Prezențe moldovenești în publicațiile ruse din anii 1880-1905*, în care sunt valorificate materiale de arhivă de real interes. Întocmește biobibliografiile *Polihronie Sârcu și A.I. Iațimirski*. Participă la elaborarea *Istoriei literaturii moldovenești. De la origini până la 1840* (I, 1986). Publică, în culegeri colective și la revistele *Nistru*, *Limbă și literatură moldovenească*, studii despre Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Grigore Țamblac.

Vladimir Chiriac. Pentru Vladimir Chiriac domeniul predilect de cercetare l-a constituit istoria scrisului și tiparului în Moldova (*Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII*, 1977). Semnează articole cu caracter enciclopedic despre personalități ale culturii române, studii despre Varlaam, Petru Movilă, Miron Costin, Al. Mateevici. Îngrijește

edițiile *Petru Movilă. Împăcarea bisericii ortodoxe* (2002) și *Alexie Mateevici. Genealogii. Iconografie. Evocări* (2003), două contribuții importante ale domeniului.

Vasile Malanețchi venea/ revenea de la Muzeul de literatură (de unde au venit, de altfel, ceva mai devreme, și Vasile Ciocanu, și Pavel Balmuș), ca să se reîntoarcă acolo ulterior; a activat un timp în cadrul Sectorului, preocupările sale intersectându-se și completându-se cu cele ale lui Pavel Balmuș pe axa dinastiei Hasdeu. Foarte harnic la condei, scoate, de vreo două decenii, mai multe titluri, care impun. De curând, a editat, cinste lui! o carte cu și despre Vasile Badiu, colegul nostru de institut (*Vasile Badiu. Pagini de publicistică*, Chișinău: Epigraf, 2020).

Lucrările amintite mai sus, în special cele apărute după 1990, se înscriu sub semnul **reintegrării**, atunci când **sincronizarea cu valorile spirituale românești devine o prioritate**.

Efervescența anilor redeșteptării naționale a impulsionat și Academia de la Chișinău, care încearcă să se remodeleze, urmând structura academică românească.

Institutul de Limbă și Literatură, înființat în 1958, trece prin câteva reorganizări.

În 1991, sunt înființate Institutul de Lingvistică și, respectiv, Institutul de Istorie și Teorie Literară (numit așa după modelul celui bucureștean, la sugestia lui Pavel Balmuș), care, din 1999, fuzionând cu Secția de Folclor a Institutului de Etnografie și Folclor, devine Institutul de Literatură și Folclor. În 2006, Institutul de Literatură și Folclor, Institutul de Lingvistică și Centrul Național de Terminologie se unesc, formând Institutul de Filologie; astăzi, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

Institutul de Istorie și Teorie Literară, organizat apoi în Institutul de Literatură și Folclor (cu Anatol Gavrilov în frunte, și Vasile Ciocanu, director adjunct; apoi și director, din 1993 și până în septembrie 2003), anunța prioritățile spre care urma să-și direcționeze eforturile: reîntregirea și valorificarea moștenirii literare; legitățile și tendințele procesului literar contemporan; principiile teoretice ale istoriei și criticii literare; relațiile literaturii române cu literaturile europene, moștenirea etno-folclorică și rolul ei la renașterea și dezvoltarea culturii naționale; orientându-se, în special, spre reintegrarea în contextul general românesc, o atenție sporită acordându-se editării moștenirii literare și valorizării creației scriitorilor basarabeni din perioada interbelică și cea contemporană. Un aspect important al activității Institutului avea să-l constituie, în anii imediat următori, colaborarea cu unitățile de profil din România, printre temele comune de cercetare înscriindu-se și lucrarea de proporții *Dicționarul general al literaturii române* care acum, iată, este la a II-a ediție.

Îmi amintesc vizita la Chișinău a unui grup de cercetători de la Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”, între care Mircea Anghelescu, Ion Chițimia, Cătălina Velculescu, Andrei Nestorescu, Marin Bucur, Mihai Moraru, Mircea Frânculescu. Un prim acord de colaborare între două institute-gemene, semnat de domnii directori, chișinăuianul Anatol Gavrilov și bucureșteanul Mircea Anghelescu, urmat, în timp, de vizite reciproce de documentare și de realizări comune.

În martie 1996, la Chișinău, este lansată culegerea de studii *Un veac de aur în Moldova. 1643-1743. Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*, apărut la editura Știința, Chișinău & Fundația Culturală Română, București, volum coordonat de academicianul Virgil Cândea și de istoricul literar Pavel Balmuș și care reunea, între coperțile sale, mai multe studii și articole inedite, semnate de cercetători de la București, Iași, Cluj, Chișinău.

Mai multe cronici favorabile vor releva importanța acestui mănunchi de studii, axate pe direcții revelatorii ale culturii românești din perioada dată. Scriitorul Vladimir Beșleagă salută apariția acestui volum, considerându-l „o mare contribuție la ceea ce se va numi poate mâine un nou curs de istorie națională”. O carte care „vine să aducă în actualitate personalități dintre cele mai proeminente ale culturii noastre”, studiul despre Miron Costin văzându-l „adevărat mobil în revenirea la romanul dedicat acestei mari personalități; un adevărat imbold întru finalizarea lui” (Surugiu-Negrei, 1996, p 122).

Lucru care s-a și întâmplat (finalizarea romanului!); prozatorul nostru, neobositul cititor de suflete și de vechi hrisoave dându-ne ampla construcție artistică care promovează imaginea umanității noastre medievale, având în prim-plan pe *cel dintâi mare învățat al Moldovei*, Miron Costin. Editura Cartier a reluat, de curând, în ediție completă, epopeea *Cumplita vreme*. Roman în trei cărți. (Beșleagă, 2017). O carte de recitit, cu siguranță, pentru că este una dintre cărțile care ne definesc. Permisă fie-mi detalierea, aceste rânduri încercând să spună, de fapt, despre legătura, nemijlocită, pe care cărturarul Vladimir Beșleagă a avut-o, dintotdeauna, cu institutul, cu oamenii care-i asigurau mobilul – cercetătorii. El însuși captivat, la început, de o temă de cercetare – proza lui Liviu Rebreanu (sub oblăduirea lui Vasile Coroban), orizontul cuprinderii sale înscriind, în timp, noi și alte popasuri, mergând tot mai adânc, la izvoare. Astfel că preocupările sale de literatură română veche, de istorie și cultură medievală au devenit o constantă. Ediția *Miron Costin. Opere* (îngrijire: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski), apărută la Literatura artistică în 1989, beneficiază de un cuvânt-înainte *Miron Costin – câteva intuiții*, semnat de Vladimir Beșleagă. Membru al colegiului de redacție al *Istoriei literaturii moldovenești. De la origini până la 1840*. Volumul I. Știința, 1986, volum realizat în cadrul Sectorului de literatură clasică. Un timp, a făcut parte

și din Consiliul științific al institutului, viața științifică, *mișcarea literelor* la Chișinău fiindu-i totdeauna aproape.

Eforturi susținute se depun, în continuare, la reîntregirea și valorificarea moștenirii literare. Apar, în 1990-1991, la Editura *Hyperion* (nu fără concursul nemijlocit al inimosului Ion Ciocanu, cel cu pâinea și cuțitul la Departamentul Editare), edițiile *Varlaam. Opere* (îngrijită de Manole Neagu) și *Scrieri*, de Nicolae Costin, în două volume (ediție îngrijită de Svetlana Korolevski).

Legături literar-spirituale între Moldova și Ardeal, un volum colectiv, coordonat de academicianul Mihai Cimpoi (București: Editura Fundației culturale române, 2002), cuprinde câteva studii care readuc în lumină momente importante din istoria relațiilor oamenilor de cultură din aceste spații românești.

Studiul monografic al Dorenei Surugiu-Negrei *Octavian Goga și fenomenul literar basarabean*, este publicat la *Pрут internațional*, în 2003 (post-mortem).

Simpozionul științific internațional consacrat celor 330 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, de o largă rezonanță, s-a soldat cu o carte care adună contribuțiile participanților, texte în mare parte inedite: *Dimitrie Cantemir. Dimensiuni ale universalității* (Gunivas, 2008).

Cartea *Istoria vieții mele*, de Teodor Vârnav, pregătită pentru tipar de Vasile Ciocanu, va fi editată post-mortem, în 2007 (coordonare științifică și îngrijire a textului: Pavel Balmuș).

Ediția *Ion Vasilenko. Reîntoarcerea valorilor*, îngrijită de Lazăr Ciobanu, cu o *Prefață* de Mihai Cimpoi (Chișinău: Elan Poligraf, 2007), cuprinde pledoariile istoricului literar Ion Vasilenko cel care s-a pronunțat fără ezitare în favoarea restabilirii ortografiei limbii române și a optat în articolele publicate pentru reintroducerea clasicilor în circuitul științific și cultural.

Vlad Caraman publică, în 2009, studiul *În preajma revoluției de Constantin Stere. Elemente de poetică a Bildungsromanului* (Chișinău: Gunivas).

Două importante culegeri de studii însumând exegeze de la Chișinău, Iași, Cluj și București: *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne. Secolele XVI-XVIII* (coordonare științifică: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski, Chișinău: Tipografia Elan Poligraf, 2007) și, respectiv, *Miropolitul Dosoftei în contextul culturii române medievale* (coordonare științifică: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski, Chișinău: Profesional Service, 2013), ultima reluată și de Editura TipoMoldova de la Iași în 2014, reconfirmă interesul viu pentru începuturile literaturii române/ redimensionarea literaturii române vechi.

Nu ar fi de prisos să amintesc că, de câteva decenii, Sectorul de literatură română premodernă și modernă și tot ce se editează în cadrul lui sunt onorate de coordonarea acad. Mihai Cimpoi. Domnia sa, prin chiar cărțile de autor pe care le scoate, neobosit, în copleșitor evantai (prilejuindu-ne noi, surprinzătoare întâlniri, cu un alt Eminescu sau Creangă; cu poeta „neliniștii divine” Elena

Văcărescu; cu Titu Maiorescu sau Petru Creția), face dovada totalei sincronizări cu valorile spirituale românești (liant și cheazășie, acum și în veac, a celor dorite și exprimate de poetul Mateevici: *N-avem două limbi și două literaturi, ci una singură*), iar de aici – cu cele europene. Spre *Europa, sarea Terrei*, spre civilizația ei strălucitoare, ne îndeamnă Eminescu, și, încă de mai departe, luminatul Costin, care, în monografia sa *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ne vorbește despre Italia, afirmând că „acéia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dascăliia și învățătura, cum era într-o vrème la greci Athina, acum Padova la Italiia...” (Costin, 1989, p. 296). Dar, „ca vechi europeni, ar trebui să ne apărăm mai dârz valorile” (Duțu, 2009, p. 250), asta însemnând să le cunoaștem mai bine. *Revizitarea preclasicilor*, clasicilor (de la Ion Simuț citire! vezi *România literară*, nr. 25, 2004) rămâne un imperativ, epoca premodernă și modernă – o continuă invitație la noi redescoperiri.

Aceste rânduri, fragmentare, s-au vrut o reverență celor care au adus/ aduc un prinos la edificarea și perpetuarea culturii românești în Basarabia, o *istorie a istoriei literare* de pe aceste meleaguri încă urmând să fie scrisă. Vă mulțumesc.

Referințe bibliografice:

1. BALMUȘ, Pavel. Sărbătoare a scrisului vechi. În: *Nistru*, 1972, nr. 8, p. 144-146.
2. BEȘLEAGĂ, Vladimir. *Cumplete vremi*. Roman în trei cărți. Chișinău: Cartier, 2017.
3. CIMPOI, Mihai. Direcția studiilor – reintegrarea. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1996, nr. 4, p. 58-59.
4. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ediția a III-a revăzută și adăugită. București: Editura Fundației culturale române, 2002, 431 p.
5. CIMPOI, Mihai. Obsesia și nostalgia „fântânelor”. [Cuvânt-înainte la]: ZAVULAN, Pavel. *Pagini de istorie literară*. Chișinău: Tipografia Farmec Lux, 2017, 270 p.
6. COSTIN, Miron. *Opere*. Selecție, postfață, note și comentarii: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski. Cuvânt-înainte: Vladimir Beșleagă. Chișinău: Literatura artistică, 1989, 427 p.
7. DUȚU, Alexandru. *Lumea dinăuntru și lumea din afară*. București: Editura Universității, 2009, 353 p.
8. LEVIT, Efim. *Gheorghe Asachi. Romanul vieții și al operei*. Studiu monografic. Coordonare și îngrijire a textului: Svetlana Korolevski, George Ghețu. Cu un cuvânt înainte de acad. Mihai Cimpoi. Chișinău: Editura Unu, 2021, 400 p.
9. SURUGIU-NEGREI, Dorina. Lansare de carte la Academia de Științe a Moldove. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1996, nr. 4, p. 120-123.
10. ZAVULAN, Pavel. *Pagini de istorie literară*. Alcătuire: Svetlana Korolevski, Vlad Caraman, Ala Cojocar-Zavadschi. Chișinău: Tipografia Farmec Lux, 2017, 270 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

FOLCLORISTICA DIN BASARABIA DE LA ÎNFIINȚAREA PRIMELOR INSTITUȚII DE CERCETARE

Mariana COCIERU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7707-525X>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Folkloristics from Bassarabia since the Establishment of the First Research Institutions

Abstract. *In the present approach, the author refers to the historical course of folklore research in Bessarabia. To be able to follow their evolution diachronically, the exposition starts from the precursors of Romanian folklore and continues with the stages of development of the investigations, conventionally focusing them around some personalities who contributed to a greater or lesser extent to this itinerary. Analyzing these stages of development, he notes that the greatest contribution in this regard made by folklorists who worked in the post-war period. Especially in the 1960s-1990s years, the most extensive field campaigns carried out, essential for the establishment of the general fund of information regarding the traditional culture of Romanians from Bessarabia and from Romanian localities in Ukraine and the Russian Federation. It also highlights the most important folklore studies and collections that appeared during this period.*

Keywords: *field research, folklore, ethno-folkloric materials, folklorists, traditional culture.*

Rezumat. *În demersul de față autorul se referă la parcursul istoric al cercetărilor folcloristice în Basarabia. Pentru a putea urmări diacronic evoluția acestora inițiază expunerea pornind de la precursorii folcloristicii românești și continuând cu etapele de dezvoltare a investigațiilor, concentrându-le convențional în jurul unor personalități care au contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la acest itinerar. Analizând aceste etape de dezvoltare, observă că cea mai amplă contribuție în acest sens au avut-o folcloriștii care au activat în perioada postbelică, cu precădere în anii 1960-1990, perioadă în care au fost realizate cele mai vaste campanii de teren, esențiale pentru constituirea fondului general de informații privind cultura tradițională a românilor din Basarabia și din localitățile românești din Ucraina și Federația Rusă. De asemenea, evidențiază și cele mai importante studii și culegeri de folclor care au apărut în această perioadă.*

Cuvinte-cheie: *cercetări de teren, folcloristică, materiale etnofolclorice, folcloriști, cultură tradițională.*

Inițiator al cercetării moderne a patrimoniului cultural imaterial din spațiul basarabean, potrivit afirmațiilor istoricilor folcloristici românești [Andrei Hâncu, Grigore Botezatu, Victor Cirimpei] este considerat ilustrul savant și clasic al literaturii române Bogdan Petriceicu-Hasdeu, fondator al școlii științifice folcloristice românești, cel care a pus „bazele studierii moderne a folclorului” (Creația populară, 1991, p. 56). Între anii 1852-1853, etnologul întreprinde cercetări de teren, înregistrând pe hârtie „creații folclorice și precepte mitologice de la moldoveni basarabeni și din stânga Nistrului” (Creația populară, 1991, p. 57). Deși, despre câteva tradiții etnografice basarabene, desigur prezentate sumar, la începutul secolului al XIX-lea aflăm și din presa slavonă grație publicațiilor lui **Alexandru Hâjdeu** [cântece nuptiale (Hâjdeu, 1930), despre lirica populară, tradiția sărbătoririi Armindenului la 1 mai (Hâjdeu, 1833, p. 504) etc. (A se vedea: Ciocanu, 1982a)], **Boleslav Hâjdeu** [legende, basme (Hâjdeu, 1835a), balade (Hâjdeu, 1835b), tradiții de familie (Hâjdeu, 1845)], **Constantin Stamati** [două versiuni ale unei legende despre o movilă din stepa Bugeacului (Stamati, 1850, p. 811), o legendă despre Lacul Ovidului (Stamati, 1850, p. 809), poezia ritualurilor existențiale (Ciocanu, 1982b)] ș. a. Ulterior, prin activitatea unor remarcabili oameni de cultură: **Gheorghe Olofson** [tradiția etnofolclorică *Drăgaica* (Olofson, 1850, p. 552)], **Ioan Tanski** [rituri nuptiale (Tanskii, 1851), cântece haiducești, cântece istorice (Tanskii, 1860) etc.], **Alexandr Iațimirschi** [legende despre haiduci (Iațimirschi, 1896a, p. 54-90), etnografie românească (Iațimirschi, 1896b, p. 329-330) etc.], **Nicolae Gherbanovschi** [obiceiurile agrare *Paparuda*, *Drăgaica* (Gherbanovschi, 1951), personajul folcloric Dochia (Gherbanovschi, 1852), legende (Gherbanovschi, 1854a; Idem, 1854b), basme (Gherbanovschi, 1869a; Idem, 1869b)], **Apolinarie Filatov** [folclor literar (Filatov, 1861a; Idem, 1861b), proză populară (Filatov, 1861c), proverbe (Filatov, 1861d; Idem, 1861e)], **Polihronie Agapie Sârcu** [folclor și obiceiuri calendaristice (Sârcu, 1874), rituri de familie (Sârcu, 1914)], **Constantin Hanațki** [sărbători calendaristice (Hanațki, 1861a), obiceiuri de familie (Hanațki, 1861b), rituri funerare (Hanațki, 1861c), rituri de întemeiere a fântânilor (Idem)], **Gheorghe Gore** [lirică populară (Gore, 1863; Idem, 1867; Idem, 1868a), obiceiuri nuptiale ale moldovenilor (Gore, 1866), credințe și superstiții populare (Gore, 1868b)], **Dmitrii Dmitrievici Surucean** [habitat tradițional (Surucean, 1890), obiceiuri calendaristice de iarnă (Surucean, 1891)], **E. P. Cazimir** [obiceiuri de naștere, nuptiale și funerare (Cazimir, 1907a; Idem, 1907b)], **Lev S. Berg** [habitat tradițional (Berg, 1918)], **Teodor Burada** [folclor muzical (Burada, 1876), bocete populare (Burada, 1879; Idem, 2006), obiceiuri funerare (Burada, 1882; Idem, 2006), obiceiuri nuptiale (Burada, 1978), teatru popular (Burada, 1915) etc.], **Olga Nacco** [Paparudă, Caloian, obiceiuri nuptiale (Nacco, 1970; A se vedea: Idem, 1976)], **Alexei Mateevici** [cântece populare, obiceiuri calendaristice, ritualuri de familie (Mateevici,

1985; Idem, 1986; Idem, 1993a; Idem, 1993b)], **Tudor Pamfile** [cântece epice și lirice (Pamfile, 1913; Idem, 1919a), anecdote, glume (Pamfile, 1919b), legende, povestiri populare (Pamfile, 1919c)] etc., au fost extinse investigațiile asupra satelor basarabene și ale celor românești din regiunile Herson (Burada, 1893), Kamenets-Podolsk (Burada, 1906) etc., din Rusia de Sud, dar și asupra localităților din stânga Nistrului (N. A. Moghileanschi, P. Z. Reabcov, P. A. Sumanschi, V. A. Babenco, A. M. Vâsoțchi etc. – cercetători ruși care colectau obiecte etnografice ale moldovenilor pentru Secția de Etnografie a Muzeului Rus din Sankt-Petersburg) (Demcenco, Botezatu, 1997, p. 6).

Între anii 1918-1940 în Basarabia se evidențiază cercetători ca: Nichita Smochină, Gheorghe V. Madan, Petre Ștefănuță, Tatiana Gălușcă și alți oameni de cultură care au publicat „un șir de studii, schițe despre creația populară a basarabenilor” (Băieșu, 2014, p. 50): **Nichita Smochină** – *Din obiceiurile românilor de peste Nistru – Duminica Mare* (1924), *Crăciunul la moldovenii de peste Nistru* (1925), *Anul Nou la românii de peste Nistru* (1925), *Boboteaza la românii transnistreni* (1928), *Prohoadele la moldovenii de peste Nistru* (1927), *Iarba verde la moldovenii de peste Nistru* (1927), *Din literatura populară la românii de peste Nistru* (1939), *Jocuri de copii* (1939) etc.; **Gheorghe V. Madan** – *Obiceiurile la naștere, rodină și botez în partea Codrilor din Basarabia* (1932), *Obiceiuri și rânduieli – la nuntă în părțile Codrilor din Basarabia* (1932), *Răsunete din Basarabia* (1935), *De la noi din Basarabia* (1938) etc.; **Petre V. Ștefănuță** – *Literatura populară a satului Iurcenii* (1936), *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos* (1937), *Datinile de Crăciun și Anul Nou pe Valea Nistrului de Jos* (1938), *Folclor din județul Lăpușna* (1939) etc.; **Tatiana Gălușcă** – *Câteva aspecte de folclor* (1935), *În ajunul Sfântului Andrei* (1936), *Folclor basarabean, adunat din județele Soroca, Bălți, Orhei de Tatiana Gălușcă, împreună cu elevele-străjere ale Liceului Domnița Ileana* (vol. I, 1938; vol. II, 1939), *Viața păstorească în Basarabia* (1941), *Miorița – bocet basarabean* (1942), *Nunta ciobanilor în Basarabia* (1943) etc.; **Ion Buzdugan** – *Cântece din Basarabia* (1921; 1928); **Aurel Codreanu și Gh. Ștefănescu** – *Comorile satelor* (1930); **Ilie Țurcanu** – *Monografia satului Năpădeni* (1933); **Ecaterina Nemirovski** – *Din comorile sufletului basarabean: Materialul didactic folcloristic adunat de eleve sub îndrumarea profesoarei* (1936); **Olimpiu Constantinescu și Ion Stoian** – *Din datina Basarabiei* (1936); **Natalia Dăscălescu** – *Regiunea codrilor Basarabiei* (1936); **Boris Malski** – *Olăneștii: Monografia sociologică a unui sat de pe Nistru* (1939) ș.a.

Relevant pentru procesul de teaurizare din Basarabia este faptul că în 1937 se înființează Filiala Institutului Social Român (1938-1940 – Institutul de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău) la îndemnul ilustrului etnolog și sociolog Dimitrie Gusti și prin concursul unor intelectuali basarabeni: Petre Ștefănuță, Pantelimon Halippa, Aurel Sava, Teodosie Știrbu, Sergiu

Bogos, Mihail Ieniștea, Leonida Guștiuc, Preot Paul/Pavel Mihailovici, Alexei Arvat, Paul Guja, Nicolae Moroșanu, Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur etc. Activitatea științifică a institutului se baza pe efectuarea cercetărilor de teren prin aplicarea metodei anchetelor. Astfel, respectiva metodă sociologică și-a găsit relevanță în investigarea următoarelor localități: Cornova, Vâprova, Dâșcova, jud. Orhei; Nișcani, Iurceni, Ialoveni, Nimoreni, Bardar, Pojoreni, Buțeni, Cigârleni, Molești, jud. Lăpușna; Copanca, Talmaza, Ciobruciu, Purcari, Olănești, Corcmaz, Tudora, Chițcani, Leuntea, Palanca, jud. Tighina; Popeștii de Sus, jud. Soroca; Satul-Nou, Vădeni, jud. Cetatea-Albă etc. Câteva texte culese de la refugiații din stânga Nistrului prezintă folclorul satelor Slobozia, Zavărtaica (Nezavertailovca) din „Republica Moldovenească” a Sovietelor, dar și din Bugeac: Feștelița, Volontiri (Ștefănucă, 1991, p. 41).

De asemenea, au fost efectuate cercetări de teren și în stânga Nistrului. În 1926 este înființat Comitetul Științific Moldovenesc la Tiraspol, iar în 1934 – Institutul de Istorie și Cultură. Prin contribuția cercetătorilor acestor instituții și a celor de la Institutul Pedagogic din Tiraspol: E. Lebedeva, P. Chioru, C. Neniu, V. Corcinschi, L. Corneanu, V. Popovici, M. Oprea, L. Barschi, N. Marcov, P. Dodul, I. D. Ciobanu etc. (Demcenco, Botezatu, 1997, p. 6; Băieșu, 2014, p. 51, 166-171) au fost investigate câteva localități nistrene [Podoimița, Stroiști, Molochiș, Zăzulenii, Jura, Ofatinți, Cocieri, Coșnița, Tocilova, Grușca, Goian, Doibani, Tocmazeia etc. (Serghievșchii, 1959; Băieșu, 2014, p. 178)] din raioanele Camenca, Dubăsari, Râbnița, Slobozia, Grigoriopol ș.a. (Băieșu, 2014, p. 166-167), dar și sate din regiunile populate de români din Ucraina și Federația Rusă (Balta, Novoucrainca, Handrabura, Caucaz, Donbas, Kirovograd etc.).

Materialele colectate au servit drept repere factologice pentru întocmirea culegerilor de folclor: *Zicători moldovenești* (1927) și *Cântiși moldovenești (norodniși)* (1928) culese de Pavel Chioru; *Cântece populare moldovenești* (1935) de Culai Neniu și Elena Lebedeva; *Молдавские наигрыши и песни* (1937) de Victor Corcinschi; *Cântece norodnice moldovenești* (1939) de Leonid Corneanu; *Povești moldovenești* (1940) de Mihai Oprea; *Din folclorul muzical al românilor de peste Nistru* (1942) de Vasile Popovici.

În perioada Războiului al Doilea Mondial în Transnistria funcționează Institutul Științific Român (Tiraspol), iar în Ucraina – Institutul Universitar (Odessa) – „instituții științifice pentru cercetarea trecutului istoric al poporului” (Demcenco, Botezatu, 1997, p. 7). De o reală valoare sunt investigațiile efectuate: una – în iarna lui 1942, de către etnologii de la București și Iași: D. Gusti, C. Brăiloiu, N. Smochină, T. Gălușcă, A. Golopenția, T. Herseni, N. Dunăre, C. Ionescu, O. Bârlea, G. Pavelescu etc. în localitățile dintre Nistru și Bug și alta mai amplă – între 1942-1944, de către Institutul Central de Statistică din București la est de Bug (în localități dintre Bug și Nipru, coasta Mării Azov, până în nordul Caucazului, bazinul carbonifer al Donbasului). Despre ultima,

dr. hab. Nicolae Băieșu ne relatează că „a fost una dintre cele mai interesante și valoroase cercetări etnosociologice și folcloristice din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Informațiile dobândite au o deosebită importanță privind viața, munca, tradițiile, spiritualitatea românilor transbugeni. <...> Investigațiile s-au efectuat în spatele frontului germano-sovietic, în condiții deosebit de grele. Atunci au fost studiate și unele sate românești din regiunile transnistriană și transbugeană pe care le-a vizitat T. Burada la începutul anilor 1880” (Băieșu, 2014, p. 67).

În 1940, prin înființarea Institutului de Cercetări Științifice de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, iar mai târziu, în 1946, a Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice, secția de Limbă și Literatură, din cadrul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a Uniunii Sovietice (din 1949 – Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a Uniunii Sovietice), se continuă investigațiile etnografice și folclorice. E adevărat că aceste studii purtau, potrivit afirmațiilor folcloriștilor Andrei Hâncu, Grigore Bostan, Victor Cirimpei amprenta „ciobănistului” (Creația populară, 1991, p. 128, 130), în care erau vehiculate ideea ideologică a prieteniei dintre popoare, patriotismul sovietic și „eliberarea moldovenilor” de către marele popor rus. Și Nicolae Băieșu este de părerea că „folcloristica românească din Basarabia deceniilor postbelice a avut mult de suferit din cauza promovării oficiale a teoriei false despre existența a «două popoare, două limbi, două culturi» (românești și moldovenești). <...> atitudinea autorităților regimului totalitar față de tradițiile populare naționale, față de folclor, în general era negativă. Cu toate că interesul pentru folclor, pentru etnografie, arta populară a diferitelor etnii exista – sub masca «prieteniei între popoare», a «internaționalismului» – cele mai specifice, mai valoroase creații populare naționale erau excluse <...> din culturile popoarelor neruse. Aceste valori erau etichetate ca elemente burgheze, naționaliste, neutile și chiar «vătămătoare» pentru așa-numitul «popor sovietic». Se urmărea scopul ștergerii deosebirilor între etnii, astfel înfăptuindu-se nivelarea culturilor ce aparțineau numeroaselor popoare din Uniunea Sovietică” (Băieșu, 2014, p. 51-52).

În primii ani postbelici (1945-1955) s-au făcut câteva înregistrări de folclor, dar s-au editat doar câteva culegeri de texte, prelucrate de alcătuitori: *Cântece* (1950), alcătuită și redactată de Iosif Balțan, Bogdan Istru, George Meniuc; *Молдавские народные песни* (1951), înregistrate de Elena Lebedeva; *Culegere de proverbe, zicători, ghicitori, cimilituri și expresii norodnice moldovenești* (1952), alcătuită de Leonid Corneanu; *Povestiri și povești* (1954), prelucrate de Mitrofan Oprea, alcătuitor și redactor: Lev Barschi; *Молдавский фольклор. Песни и баллады* (1955), alcătuită de Vladimir Galiț, Leonid Corneanu, Vasile Coroban etc.

Resurecția interesului față de patrimoniul cultural imaterial al românilor din Basarabia ia amploare după anii 1955. În cadrul Institutului de Limbă și

Literatură se creează Sectorul de Folclor (1956), iar în organigrama Institutului de Istorie – Secția de Arheologie și Etnografie, peste trei ani, în 1961 – Sectorul de Etnografie și Studiul Artelor.

În această perioadă sunt editate culegerile de folclor: *Poveștile lui moș Trifan* (1955), alcătuită de Lev Barschi, Valentin Roșca și Ion C. Ciobanu; *Povești norodnice moldovenești* (1955), culese și prelucrate de Grigore Botezatu; *Povești norodnice moldovenești* (1955) și *Folclor moldovenesc* (1956), antologate de Ion Ciobanu și Maria Savina; *Cântece norodnice vechi moldovenești* (1956), sub îngrijirea lui Leonid Corneanu; *Povești* (1956), culese și prelucrate de Grigore Botezatu; *Poezie populară moldovenească* (1957) de Grigore Botezatu, Maria Savina și Gheorghe Timofte; *Молдавские сказки* (1957), prefațată de Gheorghe Bogaci; *Basme și snoave* (1958), culese și prelucrate de Grigore Botezatu; *Лейся свет впереди, тьма стелится позади: Молдавские народные сказки* (1959), alcătuită de Grigore Botezatu, prelucrare literară și prefață de Victor Gațac. În 1958 cercetătoarea Lidia Axionova semnează prima lucrare teoretică de muzicologie *Cântecul popular moldovenesc*.

Odată cu înființarea în 1969 a unei instituții autonome în cadrul Academiei de Științe a Moldovei, Secția de Etnografie și Studiul Artelor, având trei sectoare: de folclor, etnografie și studiul artelor, campaniile de teren se intensifică, iar grupul de cercetători se extinde, incluzând mai mulți specialiști. În 1978 Sectorul de Folclor a fost reintegrat în cadrul Institutului de Limbă și Literatură, funcționând până în anul 1991, când a fost constituit Institutul de Etnografie și Folclor. Odată cu desființarea acestuia în anul 1999, Sectorul de Folclor a trecut în cadrul Institutului de Literatură și Folclor, iar Sectorul de Etnografie în subordinea Institutului de Arheologie și Etnografie. În 2006 au fost reorganizate și respectivele instituții în Institutul de Filologie și Institutul Patrimoniului Cultural. Din 2018 Sectorul de Folclor se află în cadrul Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”. În toată această perioadă au fost efectuate cercetări de teren și colectate materiale etnofolclorice de o valoare incontestabilă pentru patrimoniul imaterial românesc.

Culegerea pe principii moderne a folclorului a necesitat eforturi considerabile: pregătirea și realizarea cercetărilor de teren planificate, utilizarea tehnicii de înregistrare actuale aceluși timp (magnetofoane portative, aparate de fotografiat), descifrarea materialelor colectate, transcrierea acestora în caiete și legarea lor în manuscrise. Analiza materialelor de arhivă ne demonstrează că între anii 1960-1990 folcloriștii de la Academia de Științe a Moldovei au efectuat investigații de teren sistematice în localitățile din Republica Moldova și într-o serie de localități românești din Ucraina și Rusia (reg. Transcarpatia, Cernăuți, Odessa, Nicolaev, Kirovograd, țin. Krasnodar). Materialele înregistrate, descifrate și sistematizate, erau predate pentru păstrare în Fondul de Folclor al Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei.

Înregistrarea materialului de teren nu a urmărit niciodată un scop comercial, ci a servit pentru identificarea constituentelor de patrimoniu național prin: fixarea, studierea și teaurizarea acestora, evaluarea și determinarea factorilor care ar prejudicia existența ulterioară a lor, elucidarea măsurilor de protejare a patrimoniului cultural imaterial și nevoia de diseminare a rezultatelor de investigație prin editarea monografiilor și antologiilor de folclor.

Istoria înregistrărilor de teren ne relatează despre faptul că inițial colectarea materialelor se făcea la auz, cu transcrierea directă în caiete. Din 1959, după achiziționarea magnetofonelor, se fac și imprimări în format analogic pe bandă magnetică, care necesitau condiții de păstrare specifice. Lipsa surselor financiare a făcut aproape imposibilă respectarea acestor prevederi, de aceea, s-a recurs la cele mai rudimentare metode de mentenanță (amplasarea unor vase cu apă lângă benzile magnetice pentru a preveni uscarea peliculei și eventuala rupere a acesteia la depanarea bobinelor, recondiționarea materialului imprimat prin transferarea pe alte suporturi etc.). Cu regret, după descifrarea materialelor și transcrierea lor în manuscrise, majoritatea benzilor magnetice au fost sau distruse, sau utilizate pentru alte înregistrări, ceea ce a constituit o pierdere esențială pentru volumul de materiale sonore, dar și pentru evaluarea obiectivă a materialului consemnat. La ora actuală, din cauza acțiunilor necugetate față de o moștenire culturală a unui popor, Sectorul de Folclor are în gestiunea sa peste 500 de benzi magnetice cu materiale de teren, ne referim doar la cele înregistrate de folcloriști, care, dacă se întreprindeau acțiuni concrete pentru conservarea acestora, puteau fi mult mai multe.

Odată cu evoluția metodelor de înregistrare a materialelor pe teren, colaboratorii Sectorului de Folclor au demarat elaborarea și publicarea unor importante lucrări științifice. Între 1961-1985 au fost redactate și tipărite o serie de culegeri de studii și articole: *Izvor veșnic viu* (1961), *Schițe de folclor moldovenesc* (1965), *Folclor moldovenesc: Studii și materiale* (1968), *Cercetări folcloristice* (1969), *Folcloristică și folclor* (1970), *Studii și materiale de folclor* (1971), *Genuri și specii folclorice: Culegere de articole* (1972), *Estetica folclorului moldovenesc = Эстетика молдавского фольклора* (1974), *Народные традиции и современность* (1980), *Relații folclorice moldo-ruso-ucrainene: Studii, materiale, bibliografie = Молдавско-русско-украинские фольклорные взаимосвязи: Исследования, материалы, библиография* (1981); *Specii folclorice și realitatea istorică* (1985) ș. a. Au fost editate câteva lucrări monografice care tratau aspectele istorice și teoretice ale patrimoniului cultural imaterial: Grigore Botezatu, *Folclorul haiducesc în Moldova* (1967); Andrei Hâncu, *Balada populară „Miorița”* (1967); Victor Gațac, *Восточнороманский героический эпос: исследование и тексты [Eposul eroic est-romanic: Studii și texte]* (1967); Nicolae Băieșu, *Poezia populară moldovenească a obiceurilor de Anul Nou* (1972); Ion

D. Seban, *Молдавская народная лирическая поэзия: Необрядовая песня* [*Poezia lirică populară moldovenească: Cântecul neritualic*] (1973); Victor Cirimpei, *Фольклор и современность (На материале молдавской народной поэзии)* [*Folclorul și contemporaneitatea (În baza poeziei populare moldovenești)*] (1974); Efim Junghietu, *Studiu asupra folclorului moldovenesc din perioada războiului (1941-1945)* (1975); Gheorghe Spătaru, *Drama populară moldovenească* (1976); Sergiu Moraru, *Poetica liricii populare moldovenești* (1978); Victor Cirimpei, *Realizări ale folcloristicii timpurii moldovenești* (1978); Efim Junghietu, *Deslușiri* (1989) ș. a.

O altă direcție distinctă a activității folcloriștilor s-a bazat pe elaborarea primelor lucrări didactice, destinate profesorilor, studenților filologi și specialiștilor din domeniul culturii tradiționale: *Schițe de folclor moldovenesc* (1965) și *Folclor moldovenesc: Crestomație* (1966). Autorii lucrărilor au urmărit să prezinte materiale folclorice din toate zonele cercetate realizând și o analiză generală a taxonomiei folclorului literar al românilor din Moldova și Ucraina.

Pornind de la aceste fundamente teoretice, la începutul anilor 1970 a demarat și elaborarea corpusului de folclor al românilor din R.S.S. Moldovenească și din R.S.S. Ucraina (1975-1983). Lucrarea a avut o mare importanță, însă volumele respective au avut și neajunsuri serioase, determinate de condițiile din acei ani: neglijarea vehementă a lucrărilor semnate de folcloriștii basarabeni, considerați „naționaliști” [N. Smochină, P. Ștefănuță, T. Gălușcă ș. a.] (Băieșu, 2014, p. 74), excluderea din ediții a creațiilor populare cu conținut magic-religios (descânțece, colinde, legende etc.), încadrarea în volume doar a unei cantități foarte mici de note muzicale, prelucrarea textelor folclorice în conformitate cu normele limbii literare ș. a. La elaborarea seriei *Creația populară moldovenească* cercetătorii Sectorului de Folclor au muncit mai mult de un deceniu, publicând în total 16 volume: *Poezia populară a obiceiurilor calendarice* (1975) de Nicolae Băieșu; *Poezia lirică populară* (1975) de Ion Ciobanu; *Legende, tradiții și povestiri orale* (1976) de Grigore Botezatu; *Balada populară* (1976) de Andrei Hâncu; *Povești fantastice* (1976) de Grigore Botezatu; *Cânțece populare de dragoste* (1977) de Efim Junghietu; *Strigături, amintiri și scrisori versificate* (1978) de Efim Junghietu și Sergiu Moraru; *Folclorul copiilor* (1978) de Nicolae Băieșu; *Snoave și anecdote* (1979) de Victor Cirimpei; *Folclorul obiceiurilor de familie* (1979) de Andrei Hâncu și Valentin Zelenciuc; *Ghicitori* (1980) de Sergiu Moraru; *Povești nuvelistice* (1980) de Grigore Botezatu; *Proverbe și zicători* (1981) de Efim Junghietu; *Teatru popular* (1981) de Gheorghe Spătaru și Iulian Filip; *Cânțece revoluționare și sovietice* (1982) de Ion Ciobanu și Ion Buruiană; *Eposul eroic* (1983) de Victor Gațac.

Al doilea ansamblu de culegeri folclorice a avut drept obiectiv publicarea creațiilor populare orale românești din Republica Moldova, Ucraina, Rusia conform zonelor etnografice. Volumele au fost întocmite pe baza materialelor inedite, urmărindu-se scopul de a reflecta particularitățile zonale ale folclorului literar. Lucrările din serie se impun printr-o adecvată ținută științifică: *Folclor din părțile codrilor* (1973); *Folclor din Bugeac* (1982); *Folclor din nordul Moldovei* (1983); *Folclor din stepa Bălților* (1986); *Folclor din câmpia Sorocii* (1989); *Folclor din țara fagilor* (1993); *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului* (vol. I, 2007; vol. II, 2009). Alcătuitoarii volumului din această serie *Cât îi Maramureșul...* (1993) (Nicolae Băieșu, Grigore Botezatu, Victor Cirimpei, Nicolae Demcenco, Iulian Filip, Andrei Hâncu, Efim Junghietu, Sergiu Moraru, Andrei Tamazlăcaru) au fost apreciați de către Academia Română cu Premiul „Simion Florea Marian”.

Cea de a treia serie – *Mărgăritare* (15 cărți) (1981-1985) – destinată instituțiilor de învățământ preuniversitar, de asemenea valorifică materialele înregistrate în localitățile românești din Republica Moldova, Ucraina și Rusia: *Cine-a zis doinu-doina: Doine și cântece lirice* de Efim Junghietu (1981); *Auzit-am din bătrâni. Legende moldovenești* de Grigore Botezatu (1981); *Soarele și Luna. Balade* de Andrei Hâncu (1981); *Toma Alimos: Cântece epico-eroice* de Andrei Hâncu (1981); *De-a mijatca: Din folclorul copiilor* de Nicolae Băieșu (1982); *Lumea o face, lumea o desface. Ghicitori populare moldovenești* de Sergiu Moraru (1982); *La poale de codru verde: Cântece de protest, istorice și revoluționare* de Ion Buruiană (1982); *Primiți „Căluțul”*: *Teatru popular* de Iulian Filip (1983); *De n-ar fi, nu s-ar povesti: Povești* de Grigore Botezatu (1983); *Apele mici fac râurile mari: Proverbe și zicători* de Efim Junghietu (1984); *Să trăiți, să-nfloriți: Din poezia obiceiurilor calendarice* de Nicolae Băieșu (1984); *Așa se joacă pe la noi: Strigături* de Efim Junghietu (1985); *Ace pentru cojoace. Glume, anecdote, snoave* de Victor Cirimpei (1985); *Așa joacă pe la noi: Strigături* de Efim Junghietu (1985); *Plugul de aur. Parabole și povești nuvelistice* de Grigore Botezatu (1985).

În perioada 1960-1980 s-a fructificat și editarea folclorului muzical. Astfel au apărut: *Cântece populare moldovenești* (1967) și *500 melodii de jocuri din Moldova* (1972) de Petru Stoianov; *Doine, cântece, jocuri populare moldovenești* (1975) de Gleb Ceaicovschi-Mereșanu; *Tot cu cântul mă mângâi* (1984) de Vladimir Curbet; *Cucușor cu pană sură* (1988) de Constantin Rusnac ș. a.

Analizând lucrările apărute, savantul Nicolae Băieșu se referă atât la neajunsurile, cât și la importanța substanțială a acestor studii pentru dezvoltarea folcloristicii din Basarabia: „Nelipsite de unele deficiențe, determinate de factori obiectivi, dar și subiectivi, lucrările nominalizate și altele, editate în deceniile de după Războiul al Doilea Mondial au o valoare importantă, servind

drept surse informative semnificative și repere în cercetarea chestiunilor folcloristice, literare, lingvistice” (Băieșu, 2014, p. 54).

După descompunerea în 1991 a Uniunii Sovietice și înființarea Republicii Moldova, odată cu redeşptarea națională, a sporit și interesul general față de cultura populară. Și în prezent are loc reactualizarea prin punerea în circulație a unor tradiții etnofolclorice negate în perioada regimului totalitar.

În anii 1990-1991 au fost efectuate unele cercetări de teren comune ale folcloriștilor din Chișinău, Iași, București, care au avut ca finalitate publicarea unor studii importante în baza materialului colectat. În acest context menționăm contribuția folcloristei Steluța Popa de la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, care a elaborat lucrarea *Folclor muzical din Basarabia: Cântecul propriu-zis; Repere funcționale și tipologice* (1999).

Tot în această perioadă, s-au creat condiții favorabile pentru realizarea în colaborare a unor foruri științifice ale folcloriștilor și etnografilor din Republica Moldova și România. Sesiunile științifice cu genericul *Imagini și permanente în etnologia românească* – la care participau și specialiștii basarabeni – au avut loc la Sighetul Marmației, Câmpulung Moldovenesc, Chișinău, Ialoveni, București, Roma. Un rezultat considerabil al acestor întruniri l-a constituit publicarea în anul 1992 a materialelor științifice susținute în cadrul primului simpozion național de etnologie *Imagini și permanente în etnologia românească* (desfășurat la Sighetul Marmației, 1991) (Imagini și permanente, 1992).

Începând cu anul 1991, colaboratorii Sectorului de Folclor și-au focusat direcțiile de cercetare pe revalorificarea moștenirii științifice a precursorilor folcloristici din Basarabia. Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*, în 2 volume (1991), îngrijite de Grigore Botezatu și Andrei Hâncu; Tatiana Gălușcă, Ioan R. Nicola, *Folclor român din Basarabia* (1999) – de Grigore Botezatu și Tudor Colac; Gheorghe V. Madan, *Un sat basarabean de codru: Trușenii* (2008) – de Grigore Botezatu și Tamara Apostol-Macovei.

Între 2001-2012 continuă editarea culegerilor de texte folclorice, de studii și articole, monografii: *Cultura populară și contemporaneitatea: articole și materiale metodice* (responsabil de ediție: Victor Ghilaș, 2001); Tudor Colac, *Sorcove de lumină: Consemnări, articole, studii etnofolclorice* (2001); Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, *Cântece bătrânești ale românilor: Cântece istorice* (2002); Dumitru Blajinu, *Antologie de folclor muzical: 1107 melodii din Moldova istorică* (2002); Nicolae Băieșu, *Sărbători domnești (închinare Maicii Domnului și Mântuitorului): Studiu. Culegere de texte etnografice și folclorice* (I, 2004; II, 2007); Victor Ghilaș, *Muzica etnică: tradiție și valoare* (2007); Maria Mocanu, *Colinde din sudul Basarabiei* (2007); Nicolae Băieșu, *Tradiții etnofolclorice ale sărbătorilor de iarnă* (2008); Lilia Hanganu, *Subiecte, motive, imagini comune în folclorul epic al românilor și bulgarilor*

(2008); Andrei Tamazlâcaru, *Astă seară-i seară mare: Caiet de colinde* (2008); Ștefan Sofronovici, Tatiana Sofronovici, *Ilenuța româncuța: Din repertoriul ansamblului folcloric „Țărăncuța” din Durllești* (2009); Iulian Filip, *Miracolul scenei în arta populară: Teatrul popular din Basarabia și Bucovina de nord. Afirmarea dramaticului și poetica sincretică* (2011); Ludmila Romanciuc-Dutcovschi, *Folclor din Moldova* (2012) ș. a.

Chiar și în ultimii 10 ani, în pofida faptului că rândurile cercetătorilor folcloriști s-au redus considerabil, au apărut câteva lucrări importante: *Să trăiți, să-nfloriți! Poezia obiceiurilor de iarnă* (Colecția „Mărgăritare folclorice”) de Iulian Filip (2012); *Povești cu Feți-frumoși și Ilene Cosânzene* de Grigore Botezatu, Trifan Baltă (2012); *La vatra doinelor: Festivalul doinei* de Tudor Colac (2013); *Молдавские народные сказки* de Tudor Colac (2013); *Povești și snoave* de Grigore Botezatu (2013); *Bușnița nu clocește privighetori. Proverbe românești* (Colecția „Mărgăritare folclorice”) de Iulian Filip (2013; ed. a 2-a, 2015); *Tipologia baladei populare* de Tatiana Butnaru (2013); *Comicul folcloric, literar, politic-național* de Victor Cirimpei (2013); *Obiceiurile și folclorul sărbătorilor de iarnă: (Tipologie. Corpus de texte etnografice și folclorice)* de Nicolae Băieșu (în 2 volume, 2014); *Lumânarea vieții. Tatiana Sofronovici: In memoriam* de Ștefan Sofronovici (2014; ed. a 2-a, 2015); *Dicționar de ghicitori* de Tudor Colac (2014); *Nicolae Sulac. Rapsod al plaiului moldav* de Tudor Colac și Nicolae Blajinu (2015); *Folclorul copiilor* de Nicolae Băieșu (2015); *Tradiție și spiritualitate în civilizația cinegetică* de Tudor Colac (2015); *Izvoditori de tâlcuri subtile. Introspecția unui festival de umor* de Tudor Colac (2015); *Cântecul cu aripi frânte...* de Tudor Colac (2015); *Repere etnologice: Studii, articole, eseuri* de Tudor Colac (2017); *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie*, coord. de Mariana Cocieru (2018); *Iulian Filip în scene interferente: Valori, paradigme, personalități, interconexiuni culturale*, coord. de Mariana Cocieru (2018); *Constituente etnofolclorice în proza scriitorilor români din Basarabia (1960-1980)* de Mariana Cocieru (2018); *Mai primiți căluțul?: Teatru popular* de Iulian Filip, redactor coord.: Mariana Cocieru (2018); *Tradiții, obiceiuri și sărbători cinegetice*, ediția a doua, completată de Tudor Colac (2019); *Cheia lui Oedip* de Tudor Colac (2019); *Hai măi frați, ș-om trăi bine* de Ștefan Sofronovici (2019); *La izvorul dorului. Monografia folclorică a satului Onițcani* de Tudor Colac (2020); *Lume, lume... Lirică populară românească* (Colecția „Mărgăritare folclorice”) de Iulian Filip (2021); *Documente etnofolclorice sonore: CD 1 – Cântece lirice, balade*, selecție de Mariana Cocieru (2021); *Documente etnofolclorice sonore: CD 2 – Folclor al ritualurilor de familie*, selecție de Mariana Cocieru (2021); *Satul din suflet: Dumeni, Costiceni, Vancicăuții Mici* (monografie etnofolclorică, volumul I) de Tudor Colac, redactor coord. Mariana Cocieru (2022).

Parcursul istoric al cercetărilor folcloristice ne demonstrează existența unui interes continuu față de patrimoniul cultural intangibil, diferențele dintre preocupări fiind dictate atât de perioada istorică, cât și de nivelul de pregătire al specialiștilor, dar și de existența lor.

De bun augur pentru redimensionarea cadrului legislativ privind revalorificarea folclorului au fost elaborarea în 1996 a *Legii Republicii Moldova cu privire la cultură*. După ratificarea în 2006 a Convenției UNESCO privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial (la Paris, 2003) și aprobarea *Legii privind protejarea patrimoniului cultural imaterial* (de Parlamentul Republicii Moldova, 2012), a demarat utilizarea instrumentarului oferit de aceste documente la abordarea realităților culturale tradiționale din spațiul nostru.

Vom menționa că cele 6 proiecte implementate de cercetătorii Sectorului de Folclor din ultimii 15 ani: *Tezaurul folcloric al românilor din Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă* (2006-2010); *Bibliografia folclorului basarabean în context general românesc și european (de la începuturi până în 2014)* (2011-2014); *Constituirea Arhivei Naționale de Folclor a Academiei de Științe a Moldovei (Digitizarea și recondiționarea fondului arhivistic documentar și de magnetofon)* (2011-2014); *Evoluția literaturii române, folclorului și a teoriei literaturii în context european și universal* (în colaborare, 2015-2019); *Contextualitatea culturii tradiționale în contemporaneitate: Hora satului în spațiul geo-cultural al Republicii Moldova* (2018-2019) (programul de stat *Valorificarea potențialului culturii tradiționale în dezvoltarea Republicii Moldova*), dar mai ales ultimele două cu finanțarea europeană: EAP1045 *Saving the folkloric archival material preserved in Chișinău, Republic of Moldova* (în colaborare, 2018-2019) și EAP1248 *Saving the dialectological and ethnographic archival material preserved in Chișinău, Republic of Moldova* (2019-2021), la care au fost antrenați colaboratorii Institutului Patrimoniului Cultural, ai Sectorului de Folclor și ai Sectorului de Istoria Limbii, Dialectologie și Onomastică de la Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu”, au onorat cu succes prevederile Convenției UNESCO de Salvagardare a Patrimoniului Cultural Imaterial prin tezurizarea, valorificarea și promovarea creației populare intangibile.

Pe lângă activitățile esențiale enunțate, în anul 2011 a demarat și acumularea înregistrărilor de creație populară existente în Republica Moldova pentru a constitui Arhiva Națională de Folclor. În urma acestor acțiuni s-a reușit acumularea de materiale de la specialiștii în domeniu: Ștefan Sofronovici, Victor Ghilaș, Iulian Filip, Maria Mocanu, Tudor Colac, Pavel Popa, Victor Cirimpei, fondul muzicologului Petru Stoianov, fondul de folclor al minorităților naționale al Institutului Patrimoniului Cultural etc., a diverselor evenimente culturale cu impact etnologic de la Secțiunile

raionale de cultură (Ungheni, Ialoveni, Hâncești, Râșcani, Basarabeasca, Cahul) etc. De bun augur pentru realizarea respectivelor proiecte a fost și reluarea cercetărilor de teren în câteva localități din Republica Moldova și regiunea Cernăuți, Ucraina. Prin urmare, la finele anului 2014, în cadrul Sectorului de Folclor al Institutului de Filologie, ca subdiviziune a fost fondată Arhiva de Folclor. Grație implementării celor două proiecte cu finanțarea europeană, manuscrisele etnofolclorice depozitate în fondul de folclor al Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei au trecut în gestiunea Arhivei de Folclor, iar în anul 2019 aceasta a fost îmbogățită și cu fondurile manuscriptice și sonore ale fostului Sector de Dialectologie și Fonetice Experimentală, azi Sectorul de Istorie a Limbii, Dialectologie și Onomastică al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

Evaluând contribuția folcloriștilor pe parcursul deceniilor, vom conchide că volumele celor trei serii de folclor românesc, înregistrat în majoritatea raioanelor republicii și într-un șir de localități românești din Ucraina și Federația Rusă (reg. Transcarpatia, Cernăuți, Odessa, Nicolaev, Kirovograd, țin. Krasnodar) [*Creația populară moldovenească; Mărgăritare; Seria editării folclorului pe zone*], reprezintă cele mai substanțiale realizări ale folcloriștilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În pofida faptului, că au fost editate în grafie chirilică, impregnate, evident, de numeroase probe de tribut ideologic, și care, în mare parte, ne prezintă unilateral creația populară orală, fiind excluse probele de folclor muzical și coregrafia populară, aceste lucrări au devenit de multă vreme niște rarități bibliografice. Procesele continue de transformare și reactualizare a patrimoniului cultural imaterial cer imperios revizuirea și reconsiderarea elementelor de cultură tradițională și, desigur, editarea noilor colecții de folclor care să corespundă complexității și caracterului sincretic al fenomenelor etnofolclorice, pentru a contribui la patrimonializarea și asigurarea viabilității tezaurului etnofolcloric românesc. Reieșind din situația descrisă, folcloriștii Sectorului de Folclor și-au propus să lucreze în anii următori la seria *Corpusul Național de Folclor* prin selectarea, alcătuirea și editarea unor noi antologii (tipologie și corpus de texte) de memorie colectivă, prin revizuirea colecțiilor de folclor apărute în perioada totalitară cu tentă ideologică, prin revalorificarea fondului digital arhivistic documentar și de magnetofon care conțin materiale inedite ce probează existența fenomenelor etnoculturale în perioada pre-industrială, prin completarea cu noi creații identificate în cadrul campaniilor de teren, reprezentative pentru toate compartimentele culturii populare tradiționale românești, prin înregistrarea și cercetarea recentelor actualizări ale unor fenomene etnoculturale contemporane.

Referințe bibliografice:

1. Băieșu, 2014 = BĂIEȘU, Nicolae. *Nicolae Băieșu – o viață închinată valorificării folclorului*. Omagiu 80: col. de red. acad. Mihai Cimpoi, Nicolae Bilețchi, Iulian Filip [et al.]. Chișinău: Profesional Service, 2014. 436 p.
2. Berg, 1918 = БЕРГ, Лев С. *Бессарабия: Страна, люди, хозяйство*, Петроград: Огни, 1918. 257 с.
3. Burada, 1876 = BURADA, Teodor T. Despre întrebuintarea muzicii în unele obiceiuri vechi ale poporului român. În: *Almanah muzical pe anul 1876*. Iași: Tipografia Goldner, 1876. p. 57-59.
4. Burada, 1879 = BURADA, Teodor T. Bocete populare la români. În: *Convorbiri literare*. Anul XII, Iași: Tipografia Națională, 1879, p. 356-365.
5. Burada, 1882 = BURADA, Teodor T. *Datinele poporului român la înmormântari*. Iași: Tipografia Națională, 1882. 158 p.
6. Burada, 1893 = BURADA, Theodor T. *O călătorie în statele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)*. Iași: Tipografia Națională, 1893. 36 p.
7. Burada, 1906 = BURADA, Teodor T. *O călătorie la români din Gubernia Kamenitz-Podolsk (Rusia)* (cu o hartă): (Extras di „Arhiva” organul Societății Științifice și Literare, 1906, No. 12). Iași: Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Co., 1906. 14 p.
8. Burada, 1915 = BURADA, Teodor T. *Istoria teatrului în Moldova*. Volumul I. Iași: Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefaniu & Comp., 1915. 357 p.
9. Burada, 1978 = BURADA, Teodor T. Conăcăria și iertăciunea la nunțile românilor din Basarabia. În: BURADA, Teodor T. *Opere*. Volumul III: *Folclor și etnografie*. București: Editura muzicală, 1978, p. 232-236.
10. Burada, 2006 = BURADA, Teodor T. *Datinile poporului român la înmormântări*. Ediție îngrijită și prefată de I. Opreșan. București: Editura Saeculum I.O., 2006. 208 p.
11. Cazimir, 1907a = КАЗИМИРЪ, Е. П. Изъ свадебныхъ и родильныхъ обычаевъ Хотинскаго уѣзда Бессарабской губернии; În: *Этнографическое обозрѣние*. 1907, кн. LXXII-LXXIII, № 1-2, с. 202-208.
12. Cazimir, 1907b = КАЗИМИРЪ, Е. П. Изъ свадебныхъ, родинныхъ и похоронныхъ обычаевъ Подольской губернии. În: *Этнографическое обозрѣние*. 1907, кн. LXXII-LXXIII, № 1-2, с. 208-210.
13. Ciocanu, 1982a = CIOCANU, Vasile. Alexandru Hâjdeu și creația populară. În: *Literatura moldovenească și folclorul*. Chișinău: Știința, 1982, p. 111-142.
14. Ciocanu, 1982b = CIOCANU, Vasile M. Constantin Stamati și folclorul. În: *Literatura moldovenească și folclorul*. Chișinău: Știința, 1982, p. 143-159.
15. Creația populară, 1991 = *Creația populară (Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina)*. Chișinău: Știința, 1991. 767 p.
16. Demcenco, Botezatu, 1997 = DEMCENCO, Nicolae; BOTEZATU, Grigore. *Evoluția cercetărilor etnofolclorice din Basarabia și Republica Moldova*. În: *Revista de etnologie*. 1997, nr. 1(2), p. 5-10.
17. Filatov, 1861a = ФИЛАТОВ, Аполлинарий. Очерки Бессарабии: Народная литература у молдаван. Статья I. În: *Бессарабскіе областныя вѣдомости*, 1861, № 13, 25 мартă;
18. Filatov, 1861b = ФИЛАТОВ, Аполлинарий. Народная поэзия и литература у молдаван: Статья II. În: *Бессарабскіе областныя вѣдомости*. 1861, № 14; Статья III. În: Idem, № 15; Статья IV. În: Idem, № 16.

19. Filatov, 1861c = ФИЛАТОВ, Аполлинарий. Молдавские сказки (в сравнении с литовскими, славянскими, словенскими). Статья I. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, № 23, 3 июля; Статья II. *În: Idem*, № 24, 10 июля; Статья III. *În: Idem*, № 25, 17 июля.

20. Filatov, 1861d = ФИЛАТОВ, Аполлинарий. Простонародные молдавские поговорки. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, № 19.

21. Filatov, 1861e = ФИЛАТОВ, Аполлинарий. Молдавские поговорки. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, пг. 53.

22. Gherbanovschi, 1851 = ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай. Дрѣгайка. *În: Одесскій вѣстникъ: Journal d'Odessa*. 1851, № 18.

23. Gherbanovschi, 1852 = ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай. Докия. *În: Одесскій вѣстникъ: Journal d'Odessa*. 1852, № 66.

24. Gherbanovschi, 1854a = ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай. Аккерман. *În: Одесскій вѣстникъ: Journal d'Odessa.*, 1854, № 11.

25. Gherbanovschi, 1854b = ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай. Татарбунары. *În: Одесскій вѣстникъ: Journal d'Odessa.*, 1854, № 23.

26. Gherbanovschi, 1869a = [ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай] Сказки бабушки Лукерии, пересказанные Н. Гербановским. Сказка 1-я: Три желанія. Кишинев: тип. Н. Дезидериева, 1869. 18 с.

27. Gherbanovschi, 1869b = [ГЕРБАНОВСКИЙ, Николай] Сказки бабушки Лукерии, пересказанные Н. Гербановским. Сказка 2-я: Дух добра. Кишинев: тип. Н. Дезидериева, 1869. 18 с.

28. Gore, 1863 = ГОРЕ, Георгий Спиридонович. О молдавских народных песнях. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1863, № 3.

29. Gore, 1866 = ГОРЕ, Георгий Спиридонович. Свадебные обычаи у молдаван. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1866, № 12, 19 марта.

30. Gore, 1867 = ГОРЕ, Георгий Спиридонович. О молдавских народных песнях. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1867, № 31, № 37, № 41, № 47, № 49.

31. Gore, 1868a = ГОРЕ, Георгий Спиридонович. О молдавских народных песнях. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1868, № 3.

32. Gore, 1868b = ГОРЕ, Георгий Спиридонович. О суевериях и предрассудках молдаван. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1868, № 4, 27 января; № 10, 9 марта.

33. Hanațchi, 1861a = Х[АНАЦКИЙ], К[онстантин]. Очерки нравов и быта Бессарабии. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, № 7.

34. Hanațchi, 1861b = Х[АНАЦКИЙ], К[онстантин]. Очерки нравов и быта Бессарабии. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, № 9; № 10; № 11.

35. Hanațchi, 1861c = Х[АНАЦКИЙ], К[онстантин]. Очерки нравов и быта Бессарабии. *În: Бессарабские областныя вѣдомости*. 1861, № 12.

36. Hâjdeu, 1830 = ХИЖДЕУ, Александръ. Двѣ Молдавскія пѣсни. *În: Вѣстникъ Европы*. 1830, № 23-24, с. 129-131.

37. Hâjdeu, 1833 = ХИЖДЕУ, Александръ де. Румунскія Народныя Пѣсни на Русскомъ Языкѣ. Письмо къ Издателю. *În: Телескопъ. Журналъ современнаго просвѣщенія*. Часть четырнадцатая. Выпуски 5-8. Москва: Въ Типографіи Н. Степанова, 1833, с. 491-526.

38. Hâjdeu, 1835a = ХИЖДЕУ, Болеслав Ф. Суд в Сердарии Оргеевской: Сказка из Молдавской Летописи Костина. *În: Молва*, 1835, часть IX, № 9, с. 145-149.

39. Hâjdeu, 1835b = ХИЖДЕУ, Болеслав Ф. Клад Господаря Петричейки: Балада из молдавского народного преданія. *În: Молва*, 1835, часть X, № 35, с. 137-140.

40. Hâjdeu, 1845 = ХИЖДЕУ, Болеслав. Свадьба у бессарабских крестьян. În: *Одесский вѣстникъ: Journal d'Odessa*. 1845, № 51, 27 июня, № 52, 30 июня.
41. Iașimirschi, 1896a = ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. Разбойники Бессарабии в рассказах о них. În: *Этнографическое обозрение*. 1896, кн. XXVIII, № 1, с. 54-90.
42. Iașimirschi, 1896b = ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. Отчет о румынской этнографии летом 1896 года. În: *Этнографическое обозрение*, 1896, № 2-3, с. 329-330.
43. Imagini și permanente, 1992 = *Imagini și permanente în etnologia românească: Materialele primului simpozion național de etnologie*. Coord.: PAPUC, M. Chișinău: Știința, 1992. 372 p.
44. Mateevici, 1985 = МАТЕЕВИЦИ, Alexei. *Pagini alese*. Alcătuirea, tabel cronologic, note și comentarii de V. Nazar, prefață de A. Hropotinschi. Chișinău: Literatura artistică, 1985. 146 p.
45. Mateevici, 1989 = МАТЕЕВИЦИ, Alexei. *Scrieri*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, variante și bibliografie de Ion Nuță. Iași: Junimea, 1989. 160 p.
46. Mateevici, 1993a = МАТЕЕВИЦИ, Alexei. *Opere*. Ediție îngrijită de Nuță Ion, Levit Efim, Pânzaru Sava. Volumul I. Chișinău: Știința, 1993. 623 p.
47. Mateevici, 1993b = МАТЕЕВИЦИ, Alexei. *Opere*. Ediție îngrijită de Nuță Ion, Levit Efim, Pânzaru Sava. Volumul II. Chișinău: Știința, 1993. 728 p.
48. Nacco, 1970 = НАККО, Ольга. *Из бессарабской старины: Очерки и рассказы*. Составитель А. С. Кидель, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. 295 с.
49. Nacco, 1976 = NACCO, Olga. *Din trecutul Basarabiei: Schițe și povestiri*. Alcătuitor Alexandru Kidel. Din rusește de Nicolae Bătrănu. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1976. 260 p.
50. Olofson, 1850 = ОЛОФСОНЪ, Георгий. Примѣчательнѣйшіе курганы Бессарабской области въ Бендерскомъ уѣздѣ. În: *Записки Одесскаго общества исторіи и древностей*. Томъ 2, Отдѣленіе 2-3. Одесса: Въ Городской Типографіи, 1850, с. 550-554.
51. Pamfile, 1913 = PAMFILE, Tudor. *Cântece de țară*. București: Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1913. 356 p.
52. Pamfile, 1919a = PAMFILE, Tudor. *Cartea cântecelor de țară*. Chișinău: s.n., 1919 [Citat apud: *Creația populară*, 1991, p. 96].
53. Pamfile, 1919b = PAMFILE, Tudor. *Cartea povestirilor hazlii*. Chișinău: s.n., 1919. 128 p.; Ediția a doua. Craiova: Ramuri. 122 p.
54. Pamfile, 1919c = PAMFILE, Tudor. *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*. Chișinău: Tipografia „Glasul Țării”, 1919. 100 p.
55. Sârцу, 1874 = СЫРКУ, Полихроний. Святочные обычаи и песни у бессарабских молдаван на Рождество и Новый Год. În: *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1874, № 5, с. 207-221; № 14, с. 535-552;
56. Sârцу, 1914 = СЫРКУ, Полихроний. *Изъ быта бессарабскихъ румынъ*. Петроградъ: Типографія В.Д. Смирнова, 1914. 370 с.
57. Serghievshii, 1959 = Сергиевский, Максим. *Молдаво-славянские этюды*, Москва: Издательство АН СССР, 1959. 212 с.
58. Stamati, 1850 = СТАМАТИ, Константин. О Бессарабии и ея древнихъ крѣпостяхъ. În: *Записки Одесскаго общества исторіи и древностей*. Томъ 2, Отдѣленіе 2-3. Одесса: Въ Городской Типографіи, 1850, с. 805-554.
59. Surucean, 1890 = СУРУЧАН, Дмитрий Д. Наброски бессарабской жизни. În: *Бессарабский Вестник*. 1890, № 212, с. 2.

60. Surucean, 1891 = СУРУЧАН, Дмитрий Д. Встреча Нового года у молдаван Бессарабии. În: *Бессарабский Вестник*. 1891, № 389, с. 4.

61. Ștefănuță, 1991 = ȘTEFĂNUȚĂ, Petre V. *Folclor și tradiții populare*. Volumul I. Chișinău: Știința, 1991. 360 p.

62. Tanschii, 1851 = ТАНСКИЙ, Иван. Свадебные обряды в Бессарабии. În: *Одесский вѣстникъ: Journal d'Odessa*. 1851, № 25, 28 марта; № 26, 31 марта.

63. Tanschii, 1860 = ТАНСКИЙ, Иван. Народные молдавские песни в Бессарабии: Статья I. În: *Бессарабские областныя вѣдомости*. 1860, № 43, 20 октября.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:811.135.1'373.23(478)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.42>

DINAMICA CERCETĂRILOR ANTROPONIMICE INSTITUȚIONALE

Viorica RĂILEANU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7855-3412>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Dynamics of Institutional Anthroponymic Research

Abstract. *Institutional Anthroponymic research was carried out, mainly, at the „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” Institute of Romanian Philology of the Academy of Sciences of Moldova, since the 60s of the last century. As other humanistic disciplines, the Anthroponymy was established gradually, by collecting material, systematization, classification, terminology creation, refinement of the research methods and techniques. Based on the collected and systematized materials, were written and published monographs, dictionaries, guides, doctoral theses, scientific articles, were developed orthographic and transcription norms of Anthroponyms, were presented at various national and international scientific forums reports, communications and summaries. The scientific results were disseminated on radio or TV broadcasts and were highly appreciated.*

Keywords: *anthroponymy, research, stages, evolution, themes, methods, sources, results.*

Rezumat. *Cercetările antroponimice instituționale s-au desfășurat, în mare parte, la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Academiei de Științe a Moldovei, începând cu anii '60 ai secolului trecut. Ca și alte discipline*

umaniste, antroponimia s-a constituit treptat, prin adunare de material, sistematizare, clasificare, crearea terminologiei, rafinarea metodelor și tehnicilor de cercetare. Pe baza materialelor colectate și sistematizate au fost redactate și publicate monografii, dicționare, ghiduri, teze de doctorat, articole științifice, s-au elaborat norme ortografice și de transcriere a antroponimelor, au fost prezentate la diferite forumuri științifice naționale și internaționale rapoarte, comunicări și rezumate. Rezultatele științifice au fost diseminate la emisiuni radio sau TV și au fost înalt apreciate.

Cuvinte-cheie: antroponimie, cercetare, etape, evoluție, teme, metode, surse, rezultate.

În general, cercetările onomastice (*antroponimice* și *toponimice*) din Republica Moldova s-au desfășurat, în mod organizat, începând cu anii '60 ai secolului trecut, în cadrul Institutului de Limbă și Literatură (actualul Institut de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”), una dintre cele mai vechi instituții de cercetări științifice din Republica Moldova. Ca și alte discipline umaniste, onomastica se constituie treptat, prin colectarea materialului faptic, sistematizarea, clasificarea, crearea terminologiei, identificarea metodelor și tehnicilor de cercetare și, în final, prin publicarea mai multe monografii, dicționare, ghiduri, atlase, hărți, teze de doctorat, articole științifice în reviste de specialitate și în culegeri tematice, rezumate și comunicări, prezentate la diverse foruri științifice naționale și internaționale, prin prezentarea emisiunilor de popularizare a rezultatelor științifice din domeniul onomasticii la radio și TV etc., prin elaborarea normelor de ortografiere și de transcriere a numelor proprii.

Până a căpăta caracter instituțional, investigațiile onomastice s-au efectuat și ocazional, începând din secolul al XVII-lea, la cronicarii moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce) și devin o preocupare curentă, dar nesistematică, în opera istoricilor, scriitorilor din secolul XIX. Astfel, analize și explicații științifice ale unor nume de persoane sau ale unor nume de locuri găsim în lucrările lui Dimitrie Cantemir, B. P.-Hasdeu etc. Ulterior, tot mai mulți specialiști, sensibilizați de importanța onomasticii, publică lucrări științifice și de referință: Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Moldovei* (1904), I. Halippa, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года* (1909), V. Levițchi, *Список населённых мест Бессарабской губернии* (1913), E. Giurgea, *Dicționarul statistic al Basarabiei* (1922), M. Costăchescu, *Satul și târgul Telenești din județul Orhei* (1930), T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici* (1931), T. Hotnog, *Originea denumirii or. Bender* (1938) etc. Un interes deosebit pentru onomastica basarabeiană l-au manifestat cercetătorii ruși A. Skalicovskij, A. Sobolevskij, M. Serghievskij etc., studiile cărora aveau o menire extralingvistică.

În perioada postbelică, au fost realizate progrese semnificative în studiul onomasticii basarabene. Pentru prima dată este pusă problema transcrierii în limba rusă a antroponimelor și toponimelor românești. În paginile publicațiilor periodice, atestăm descifrări etimologice ale unor nume proprii, apar o serie de articole despre ortografia lor. Relevante sunt articolele și notele oamenilor de știință, dar și observațiile, sugestiile de valoare făcute de scriitori, jurnaliști. O contribuție deosebită au avut-o Vitalie Marin, Anatol Ciobanu, Gh. Bogaci, Anatol Eremia, Demir Dragnev, Maria Cosniceanu, Nicolae Raevschii, Silviu Berejan, Albina Dumbrăveanu, Vladimir Zagaevschi, Andrei Hropotinschii etc.

S-au elaborat dicționare, ghiduri, norme și instrucțiuni comune de scriere a numelor proprii, care revedeau transcrierea antroponimelor și toponimelor românești în mod adecvat, în special în limba rusă.

Începând cu anii '60 ai secolului trecut, studierea, culegerea și prelucrarea materialului onomastic a căpătat un caracter sistematic și planificat în cadrul Institutului. A fost creat grupul de onomastică pentru cele două direcții: antroponimia și toponimia.

Studierea antroponimiei le-a revenit cercetătoarelor Maria Cosniceanu și Albina Dumbrăveanu, având drept scop colectarea și sistematizarea materialului antroponimic, examinarea materialului antroponimic în plan teoretic, evidențierea specificului antroponimelor în comparație cu numele comune, corelația dintre numele propriu și numele comun, interdependența dintre antroponimie și celelalte ramuri ale lingvisticii (istorie a limbii, dialectologie, stilistică, sociolingvistică), publicarea studiilor de antroponimie, corectarea numelor de persoane etc. Materialul antroponimic era colectat din hrisoave slavo-moldovenești (sec. XIV-XVI), documente moldovenești (sec. XVII-XIX), calendare bisericești, arhive ale Serviciului Stare Civilă, registre agricole rurale, literatură artistică, opere folclorice, publicații periodice etc. (v. Răileanu, 2016)

Aspectele cercetate și-au găsit reflectare într-o serie de articole semnate de Maria Cosniceanu (*Problema articolului la antroponime*, 1967; *Originea numelor de familie*, 1969; *Источники пополнения молдавской антропонимии*, 1970; *Интерференция в антропонимии (на материале славяно-молдавских отношений)*, 1972; *Derivarea semantică – procedeu de formare a antroponimelor din apelative și a apelativelor din antroponime*, 1977; *Структура значения антропонима*, 1985), Albina Dumbrăveanu (*Din istoria numelor de familie*, 1966; *Considerații privind formele trunchiate și diminutivale ale prenumelor moldovenești*, 1972) și Silviu Berejan (*Nume proprii devenite comune*, 1967) etc. (Eremia, Lungu, 1984, p. 56-95)

Materialul antroponimic a fost cercetat și din punct de vedere istoric, fapt ce a scos la iveală straturile de nume de diferite origini care s-au succedat treptat în diferite epoci și care, în prezent, circulă sub diferite forme (oficiale,

populare, hipocoristice), alcătuind sistemul antroponimic contemporan. Aspectele cercetate au fost reflectate în lucrarea de sinteză *Studiu asupra numelor de persoane* (1973), semnată de Maria Cosniceanu.

În anii următori, s-au făcut investigații mai profunde referitoare la particularitățile gramaticale ale numelor de persoane, a fost elucidată problema funcțiilor sociale ale numelor de persoane, a fost abordată problema interferenței antroponimice. Pentru prima dată, Maria Cosniceanu tratează problema normei în antroponimie (*Norma în antroponimie*, 1993) etc.

Cercetarea antroponimiei avea la bază metode lingvistice moderne: *metoda componentială* (Maria Cosniceanu, *Derivarea semantică – procedeu de formare a antroponimelor din apelative și a apelativelor din antroponime*, 1977; *Antroponime formate prin conversie*, 1979; *Структура значения антропонима*, 1985; *Метонимическая основа некоторых антропонимов*, 1985), *metoda statistică* (Albina Dumbrăveanu, *Aplicarea metodei statistice în cercetarea antroponimiei*, 1976).

Din anul 1965, în cadrul Institutului a început studierea antroponimiei dialectale. Cercetătoarea Albina Dumbrăveanu, pe baza materialului colectat din aproximativ 150 de localități din Republica Moldova, a reușit să evidențieze specificul antroponimiei dialectale, să elucideze problema cartografierii numelor, să stabilească tipurile de derivare și formanții derivaționali viabili în graiuri, să schițeze tabloul general al frecvenței și circulației numelor etc. Rezultatele cercetărilor antroponimiei dialectale au fost prezentate în lucrările *Молдавская диалектная антропонимия/ Antroponimia dialectală moldovenească* (1982) și *Mic dicționar de prenume dialectale moldovenești* (1983). Principala idee susținută și promovată în aceste lucrări e că numele noastre de persoane, cu forme de circulație în graiuri, se rezumă la cele cu statut general literar din antroponimia românească.

Cercetarea numelor de persoane din punct de vedere teoretic a servit drept bază pentru constituirea studiilor normativ-practice. Astfel, *Nume de persoane. Îndreptar antroponimic*, semnat de Anatol Eremia și Maria Cosniceanu, primul de acest gen, publicat în mai multe ediții (1964, 1968, 1974), avea drept scop indicarea formelor corecte ale celor mai răspândite prenume și nume de familie din circulație și precizarea scrierii numelor noastre în limba rusă, fapt necesar pentru acea vreme, deoarece majoritatea abaterilor se atestau anume la acest capitol. Lucrarea a contribuit semnificativ la reglementarea antroponimiei românești din spațiul de la est de Prut.

Paralel, a fost abordată și problema etimologiei antroponimelor în lucrări semnate de către Maria Cosniceanu (*În lumea numelor*, 1981; *Reflecții asupra numelor*, 1986), Marcu Gabinschi (*Numele propriu Borș*, 1995), George Rusnac (*Etimologii*, 2006, 2010) etc.

Despre funcțiile stilistice ale numelor proprii în operele literare, despre motivarea numelor personajelor în literatură a scris Maria Cosniceanu (*Funcțiile stilistice ale numelor proprii în comediile lui V. Alecsandri*, 1961) și Haralambie Corbu (*Numele proprii în comediile lui V. Alecsandri*, 1972, 1973). Până în prezent, acest aspect rămâne a fi unul puțin explorat, deși ar putea fi investigat atât de cercetătorii lingviști, cât și de cercetătorii literari.

Din 1991, cercetările de antroponimie au continuat să se desfășoare în cadrul direcției de onomastică, având ca temă de cercetare *antroponimia romanică*. Această temă făcea parte din proiectul internațional PatRom: *Patronymica Romanica. Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane*, centrul coordonator fiind Universitatea din Trier, Germania. *Dicționarul istoric de antroponimie romanică*, elaborat între anii 1994–2000, ca rezultat al proiectului, a inclus materialul antroponimic de origine latină din 11 țări, inclusiv din Republica Moldova, din grupul de cercetători făcând parte dr. Maria Cosniceanu, în calitate de coautor și redactor regional, și acad. Silviu Berejan, în calitate de coordonator. Principiile (*etimologic, istoric, lingvistic, geostatistic*) care au stat la baza elaborării proiectului PatRom au fost aplicate și pentru analiza numelor românești basarabene. Ca rezultat, au fost publicate lucrările *Nume de familie (din perspectivă istorică)* (vol. I, 2004; vol. II, 2010; vol. III, 2018) și *Dicționarul de prenume* (2006), semnate de Maria Cosniceanu.

Evenimentele de ordin social de la 1989 – legile cu privire la statalitatea limbii, revenirea la grafia latină, acceptarea normelor ortografice pe baza alfabetului latin – au scos la iveală o serie de probleme comise și impuse într-o perioadă îndelungată de timp: rusificarea forțată a prenumelor, efectuată prin promovarea variantelor rusești, promovarea unor nume rusești, deformarea numelor de familie ale autohtonilor basarabeni în scopul apropierii de sistemul limbii ruse, utilizarea după modelul rusesc a patronimicului etc. Cu toate acestea „specialiștii noștri în antroponimie au dat dovadă de probitate științifică în cercetarea numelor de familie și prenumelor românești. Anume această situație a permis ca studiile ulterioare anului 1989 să fie canalizate cu facilități în albia lor firească, bazată pe adevărul științific și istoric, pe tradiția noastră milenară.” (Bahnaru, 1994, p. 93). Astfel, apar o serie de publicații referitoare la scrierea corectă a numelor de persoane (v. Albina Dumbrăveanu, *Noi și numele noastre*, 1991; *Să ne cunoaștem numele*, 1991; *Erori la scrierea numelor de familie*, 1992; *Antroponimele în formulele de adresare*, 1992; *Recomandări pentru ortografierea numelor de familie*, 1994, coautor Anatol Eremia etc.) Corectitudinea numelor de persoane, restabilirea formelor oficiale ale numelor și prenumelor și propagarea formelor corecte, lucru început cu aproape șase decenii în urmă, continuă și în prezent. De fapt, în Republica

Moldova, date fiind condițiile social-istorice vitrege, corectitudinea numelor de persoane are o importanță deosebită. În acest sens „a fost necesară adoptarea unei legislații lingvistice specifice prin care se prevăd și normele referitoare la ortografierea în limba română a numelor de persoane, căci aspectul lingvistic corect al acestora este un factor primordial de redobândire a specificului național românesc.” (Bahnaru, 1994, p. 93).

În lumina acestor necesități a fost întocmit și publicat *Dicționar de prenume și nume de familie* (1991, 1993, 1999), de Maria Cosniceanu. Dicționarul cuprinde circa 90% din numele românești care circulă în Republica Moldova și servește drept sursă de bază în procesul de ortografiere și de corectare a numelor de persoane în actele de identitate naționale. Pe baza acestui dicționar a fost redactată *Instrucțiunea privind ortografierea numelor de persoane românești și transliterarea din rusește a numelor neromânești ale reprezentanților altor etnii*, aprobată prin hotărârea *Comisiei republicane pentru reglementarea și ocrotirea onomasticii naționale*.

Corectitudinea numelor de persoane a suscitât și interesul cercetătorului dialectolog Vladimir Zagaevski, care, pe baza atlaselor lingvistice și a materialelor colectate pe teren, a pus în discuție ortografierea și corectarea unor nume de familie românești (*Nume de familie românești (Doga, Goga, Goma, Moga, Popa, Zota)*, 2007; *Nume de familie românești articulate cu -l (Crețul, Dodul, Grosul, Racul)*, 2007; *Nume de familie românești cu formantul -arius (Morariu, Morari, Moraru, Morar)*, 2008).

Problema transcrierii și pronunțării numelor străine sub aspect teoretic și practic a fost studiată de cercetătorul Vlad Pohilă (*Nume proprii din alte limbi în context moldovenesc*, 1988).

Din 2000, antroponimia figurează ca temă de cercetare în mai multe proiecte instituționale: *Tezaurul antroponimic din Republica Moldova* (2004-2008), *Analiza tipologică a antroponimelor* (2009-2010), *Patrimoniul antroponimic din Republica Moldova sub aspect derivațional* (2011-2014), *Direcții actuale în cercetarea limbii române* (2015-2019), *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextual integrării europene* (2020-2023) sau proiecte doctorale: *Studiu asupra prenumelor actuale (pe material din raionul Orhei)* (Tatiana Trebeș), *Prenumele românești de origine greacă, structura și semnificația etimologică, evoluția formelor onimice* (Elena Ursu), *Numele proprii: aspecte semantico-pragmatice* (Doina Corobcean) etc., fapt ce a stimulat publicarea mai multor studii, articole sau susțineri de teze. Numeroase cercetări se referă la stratigrafia etimologică a antroponimiei autohtone; originea numelor; componența lexical-semantică a nomenclaturii antroponimice; structura derivațională a numelor de familie; repartiția

teritorială a diverselor categorii de nume și formații onimice; unele particularități antroponimice; antroponimia literară etc. S-au discutat și definit termenii utilizați în antroponimie: nume unic, nume complementar, nume de familie, prenume, poreclă, supranume, nume compuse, teonime, hagianime, hipocoristice, diminutive, patronime, matronime, nume maritale, sistem popular, sistem oficial etc. Rezultatele cercetărilor au fost semnate de Maria Cosniceanu, Albina Dumbrăveanu, Viorica Răileanu, Irina Condrea, Tatiana Trebeș, Doina Corobcean, Inga Druță etc.

Se desfășoară, de asemenea, o amplă activitate de popularizare a rezultatelor științifice din domeniul antroponimiei la diverse întruniri științifice și științifico-practice organizate în țară sau peste hotare sau în cadrul unor rubrici permanente ale publicațiilor periodice etc.

Toate problemele de antroponimie abordate anterior rămân a fi actuale și necesită o aprofundare teoretică, pe baza unor metode moderne de cercetare și a unor argumente strict științifice. Fluctuațiile și contradicțiile apărute la scrierea antroponimelor, înlocuirea prenumelor românești cu formele rusești, schimonosirea în fel și chip a numelor de familie au impulsionat cercetarea antroponimiei în toate timpurile. Materialele antroponimice inedite colectate și sistematizate în fișiere alfabetice și tematice, precum și cele ce urmează a fi adunate, mobilizează și inspiră încredere în realizarea altor proiecte inițiate sau lucrări schițate.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. [Recenzie] Maria Cosniceanu. *Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*. Chișinău, 1991, 91 p. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1994, nr. 1, p. 93-94.

2. Eremia, Lungu = ЕРЕМИЯ, А., ЛУНГУ, М. *Молдавская ономастика (1924-1984). Обзорный очерк исследований*. Chișinău: Editura Știința, 1984.

3. RĂILEANU, Viorica. Recherches onomastiques de la République de Moldavie: histoire, évolution, performances. În: *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie (SCOL)*. Craiova: Editura SITECH, 2016, anul IX, nr. 1-2, p. 89-98.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

PATRIMONIUL CULTURAL IMATERIAL AL ARHIVELOR DE FOLCLOR

CZU:398+821.135.1-144(478).09

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.43>

CICLUL BALADESC DESPRE LOGODNICII NEFERICIȚI: O INTERPRETARE ARHETIPALĂ

Tatiana BUTNARU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5771-9081>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Ballad Cycle about Unhappy Betrothed: an Archetypal Interpretation

***Abstract.** In this article, we intend to analyze the ballad cycle *Two lovers*, with a wide sphere of circulation in the Bessarabian area, but at the same time, known in folklore of several Balkan peoples, especially in the south-eastern European area. On this occasion, new types of topics are highlighted, related to the sphere of family life, where the relationships between parents and children will be externalized to deepen various aspects of life in the patriarchal community, as well as revealing relationships between lovers. The epic narrative places in the center of attention the motif of the embraced trees, which comes from an old animistic belief and is meant to express a culmination of the erotic feeling, revealed depending on the creative intuition of the anonymous genius.*

***Keywords:** south-eastern European area, embraced trees, archetypal symbols, cosmogonic tree, fundamental type, poetic topos.*

***Rezumat.** În articolul de față intenționăm să analizăm ciclul baladesc „Doi iubiți”, cu o largă sferă de circulație în arealul basarabean, dar în același timp, cunoscut în folclorul mai multor popoare balcanice, în special, în zona sud-est europeană. Cu această ocazie, sunt evidențiate noi tipuri de subiecte, ce țin de sfera vieții de familie, unde raporturile dintre părinți și copii vor fi exteriorizate pentru a aprofunda diverse aspecte de viață din comunitatea patriarhală, precum și la dezvăluirea relațiilor dintre îndrăgostiți. Narațiunea epică plasează în central atenției motivul arborilor îmbrățișați, care vine dintr-o veche credință animistă și are menirea să exprime o culminație a sentimentului erotic, relevat în dependență de intuiția creatoare a genului anonim.*

***Cuvinte-cheie:** zonă sud-est europeană, arborii îmbrățișați, simboluri arhetipale, arborele cosmogonic, tip fundamental, topos poetic.*

Ciclul baladesc *Doi iubiți* are o largă sferă de circulație în arealul românesc, dar în acelaș timp, cunoaște „o audiență general-europeană” (Fochi, 1975, p. 144), motivul fiind prezent în folclorul mai multor popoare, în special, în „zona sud-est europeană” (Fochi, 1984, p. 158), astfel textul a fost atestat la bulgari, greci, iugoslavi, albanezi, sârbo-croați, maghiari. Cântecul este binecunoscut și în arealul basarabean și dispune de careva analogii cu mai multe subiecte baladești la tema respectivă. Problematika baladei este subordonată unei profunde drame de familie, iar narațiunea epică este determinată de un moment funcțional, care vizează o legătură directă sau indirectă cu aprofundarea relațiilor dintre părinți și copii și, concomitent, se referă la dezvăluirea anumitor situații din viața îndrăgostiților. Este vorba de noi tipuri de subiecte, ce țin de domeniul vieții familiale, făcând parte „dintr-un grup de expresivitate cu mari ramificări în baladă și în basm”, încadrată „într-o imagine ghicitoare” (Amzulescu, 1959, p. 195), cu orientare spre dezvăluirea unor reprezentări erotice, ce depășește caracterul legendar al faptelor relatate. În tendința de a explica largă circulație universală a motivului și a efectua cronologizarea lui, Gh. Vrabie se referă la originea baladei stabilită în baza unui „basm egiptean publicat de Maspero”, imaginile căruia sunt „înfățișate pe pereții piramidelor, ai cavernelor, pe sarcofagii, iar mai târziu, găsindu-și expresie în legendele biblice sub forma arborelui ce crește din coasta lui Iisus” (Vrabie, 1966, p. 428). Motivul „arborii îmbrățișați” sau „uniți prin moarte” provine dintr-o veche credință animistă și, după cum încearcă să ne convingă, la rândul său R. Vulcănescu, își trage originea „din mitologia arhaică dacică și daco-romană”, fenomen întrevăzut prin „sentimentul comuniunii dintre plantă și om” (Vulcănescu, 1985, p. 82), cu alte cuvinte, este confirmată ipoteza formulată anterior, că „arborii simt, au sânge, ... cresc și fac una cu viața omului” (Vrabie, 1966, p. 489). De aceea, imaginea este considerată „mai aproape de momentul ei de genază (pe plan mondial), așa încât noi nu am preluat-o de la vecinii noștri” (Fochi, 1975, p. 151), ea se manifestă printr-o exteriorizare specifică, ce vizează „îmbrățișarea a doi pomi, sau... îmbrățișarea a două flori” (Fochi, 1973, p. 138). Atunci când dragostea tinerilor nu va fi acceptată nici de părinți, nici de comunitate, situația descrisă își găsește concretizare în altă formă, iar imaginea arborilor îmbrățișați vine să exprime culminația sentimentului:

„Pe mormântu la băiat
 Crește un puișor de brad,
 Pe mormântu la fetiță,
 Crește un puișor de viță
 Vița crește și se-ntinde,
 Și pe brad îl tot cuprinde” (AF IFRBPH, 1955, f. 212-213).

Versurile indică un moment funcțional interceptat drept un criteriu tipologic important în aprecierea motivului propus discuției. În episodul care înfățișează moartea tinerilor îndrăgostiți, St. Cârstean stabilește trei tipuri tematice, între care vede o anumită legătură cu motivul arborilor îmbrățișați. În conformitate cu ierarhizarea șabloanelor dezvoltate de către autorul nominalizat, acestea sunt: „I. Logodnici nefericiți; II. Mireasa moartă – mirele mort; soția moartă prin persecuție. Între acestea, tipul I este tipul fundamental și, probabil, cel mai vechi. Tipurile II și III, ulterioare, prezintă frecvent forme eliptice de motivul arborilor îmbrățișați” (Cârstean, 1984, p. 103). Discutabilă într-o anumită măsură, opinia ar putea fi interpretată și prin prisma altor puncte de vedere, în dependență de procesul de interpretare a motivului în zonele de circulație a subiectului respectiv și remedierea sa mitică. Or, secvențele ce vizează plantele îmbrățișate pe mormântul celor doi tineri îndrăgostiți, la fel ca în balada *Inelul și Năframa*, se află într-un proces de antropomorfizare și oscilează de la o variantă la alta. Secvența improvizată prin îmbrățișarea plantelor capătă statutul de „topos poetic bun de întrebuițat pentru diferite situații ce înlocuiesc primul motiv” (Fochi, 1884, p. 159), orientat fiind pentru a releva actul de remediere determinat de sinuciderea eroilor epici. Cea mai frecventă imagine atestată în versiunile baladești aflate în circulație în contextul etnologic basarabean, constituie bradul și viișoara, substituită uneori și prin alte toposuri folclorice, cum ar fi: *bradul și trandafirul* (AF IFRBPH, 1951, f. 42), „o simplă floare” și „un salcâm mare” (AF IFRBPH, 1953, f. 174-175), „un măr mare și-nflorit și un brad mare înverzit” (AF IFRBPH, 1964, f. 66-67) și „un măr mare înflorit și o rujeniță” (AF IFRBPH, 1964, f. 66-67), „un plop nalt și înverzit” și „un struguraș aurit” (AF IFRBPH, 1963, f. 108). Aceste toposuri folclorice se profilează printr-o orientare conceptuală, etică, estetică, gnoseologică și capătă caracter sincretic. Astfel, într-o versiune greacă a baladei respective se spune, că după moartea îndrăgostiților,

„Pe el unde îngropară un chiparos crescut-a,

unde pe ea-ngropară a răsărit o trestie,

Și trestia se mișcă, pe chiparos sărută” (Papahagi, 1970, p. 137),

ca mai apoi, după cum ni se relatează în continuare, la un moment dat, apare „o pasăre pe frunza de trestie:

dar nu cântă ca pasăre, ca priveghetoare,

ci ea cântă cu vorbe și voce omenească

„uite nefericiții, cei despărțiți cumplit,

ce, vii nu se sărută, dar, morți, ei se sărută” (Papahagi, 1970, p. 137).

Impresionează, de asemenea, și versiunea înregistrată și comentată de Gh. Vrabie, unde personajul epic, aflând de moartea iubitei sale, „își trage cuțitul de aur din teaca de argint” și, asemenea situațiilor descrise în baladele *Crăișorul* sau *Inelul și năframa*, „nemerește drept inima-i” (Vrabie, 1966,

p. 484), ca mai apoi, „acolo unde a fost îngropat el, a crescut un cipru, iar din mormântul fetei – un trandafir” (Vrabie, 1966, p. 484), iar atunci când „trandafirul se leagănă și sărută ciprul” (Vrabie, 1966, p. 484), survine o situație neverosimilă, ceea ce atribuie narațiunii epice un caracter legendar. Și de astă dată, autorul popular vorbește despre o pasăre neobșnuită, care vine să aprofundeze o stare specifică de durere și apăsare sufletească cauzată de moartea îndrăgostiților. Este vorba de o „pasăre mitică” (Vulcănescu, 1987, p. 269), dar în același timp, și de topos al predestinării, având menirea să dezvăluie o profundă dramă omenească:

„Nu cântă ca o pasăre,
Nu cântă cum cântă ciocârlia,
Ci cântă și vorbește cu glas omenesc
Vedeți acești nenorociți copii,
Acești nenorociți copii separați,
Ei nu s-au îmbrățișat cât au trăit,
Ei se îmbrățișează când sunt morți” (Passov, 1860, p. 336).

Pe lângă sugestia metaforică a unei situații existențiale de limită, pasărea mai vine să sugereze în contextul semnalat remedierea mitică, exprimă „o stare sufletească chinuitoare într-un univers existențial specific”, este „zvârcolirea sufletească a omului”, „strădania zădarnică” (Rusu, 1967, p. 32) a celui aflat sub amenințarea „necazurilor cosmogice” (Vulcănescu, 1987, p. 311).

O situație individuală, de maximă încordare lăuntrică, similară într-un fel oarecare cu „epicul grecesc”, specific pentru cronologizarea motivului, atestăm și într-o variantă din Transnistria, Coșnița – Dubăsari, care după toate probabilitățile, pare că suportă o anumită influență din partea folclorului ucrainean:

„Pe mormântul băiatului,
Crește vița bradului,
Iar pe-al fetei mormânt,
Din toate părțile bate vânt” (AF IFRBPH, 1947, f. 55).

Factura realistă a imaginii folclorice dezvăluie o situație dramatică prin esență, iar deznodământul exprimă o culminație emoțională specifică. Pentru comparație, propunem un subiect din folclorul ucrainean, unde vedem circumscrisă această diferențiere macabră chiar și în lumea celor dreپți:

„Fiul a murit seara,
Iar nora muri dimineața,
Pe fiu îl îmbracă frumos pe catafalc...
Și fiului îi aprinde lumânarea,
Iar pe noră a rămas pusă o cociorvă” (Vrabie, 1966, p. 480).

Modelul este atestat și în unele texte din spațiul etno-cultural basarabean. Astfel, într-o versiune înregistrată în Bașcalia – Comrat, logodnicii nefericiți sunt înmormântați în locuri diferite, ceea ce demonstrează o atitudine ostilă față de dragostea lor:

„Pe fetiță lângă drum,
Pe fetiță lângă drum, măi,
Pe flăcău la cimitiri, măi,
Pe flăcău la cimitiri, măi” (AF IFRBPH, 1972, f. 147-148).

Dacă „flăcăul” este dus spre locul de veșnică odihnă „la cimitiri”, atunci fata este înmormântată „lângă drum” sau într-un loc mai puțin agreabil pentru situația respectivă, cât mai departe de persoana iubită, ceea ce semnifică o pustuire, o răvășire sufletească. Marcat de tragism, evoluția motivului se manifestă în dependență de contaminările exterioare și influențele parvenite din afară, dar și de o serie de credințe, superstiții, eresuri ce și-au găsit expresie în tradiția folclorică a locului. De subliniat, în majoritatea cazurilor, intenția estetică a creatorului popular este orientată de a dezvălui relațiile din familia patriarhală, fiind relatate niște amănunte suplimentare. În situația epică descrisă, merită atenție tendința de a reda și reticența „soacrei față de noră”, idee accentuată, în special, în versiunea ucraineană, ceea ce „denotă că motivul s-a dezvoltat în acest spațiu sub predominanța cântecelor despre soacră și noră (Vrabie, 1966, p. 480), iar apoi a fost inclusă în sfera relațiilor dintre părinți și copii. Odată ce soacra își urăște nora, așa cum vedem într-o versiune greacă, din aceste considerente, ea îi prepară bucate din „capetele-a trei șerpi: de viperă, de gușter, și – unul de șarpe orb” (Papahagi, 1970, p. 136), ceea ce-i va cauza moartea, un final aproape similar cu unele subiecte baladești din contextul etnologic de la noi. Or, atunci când părinții nu acceptă dragostea tinerilor, se poate de presupus, din considerente economice ori sociale:

„Când au dat la logodit,
Părinții nu i-au voit,
Când au dat la cununat,

Părinții nu i-au lăsat” (AF IFRBPH, 1966, f. 167), deznodământul va lua alura unui tragism interior. Spre deosebire de Voichița, elementul macabru este substituit printr-o seninătate lăuntrică, iar prin imaginea arborilor îmbrățișați își găsește expresie un bogat fond de idei, cu o vastă sferă de circulație în spiritualitatea diferitor popoare. Blestemul rostit la adresa părinților din finalul unor texte baladești devine un element exterior, purtând mai mult o semnificație moralizatoare:

„Blestemați să fiți, părinți,
C-ați despărțit doi iubiți” (AF IFRBPH, 1966, f. 167).

În calitate de element funcțional, blestemul capătă mai multă intensitate lăuntrică într-o versiune atestată în Slatina – Teceu (Ucraina), unde autorul popular, fiind marcat de moartea tinerilor îndrăgostiți, rostește un verdict dur adresat celor, care s-au implicat în această „mișcătoare tragedie” (Papahagi, 1970, p. 137). De astă dată, motivarea blestemului se manifestă prin niște nuanțe specifice de „patriarhalism superstițios” (Papahagi, 1970, p. 163), cu niște efecte imprevizibile asupra întregului cosmos existențial:

„Cine-o despărțit doi drugi,
Roade-i carnea croncii-n ciungi;
Cine a despărțit doi dragi,
Roade-i corbii carnea-n fagi;
De i-a despărțit o femeie,
Sângele-n piept să nu-i stee;
De va despărțit un fecior,
Fie-i moartea din pistol;
De i-a despărțit o fată,
Cununa să nu și-o vadă” (AF IFRRBPH, 1987, f. 229-230).

În principiu, „imaginea de bază a baladei” (Fochi, 1975, p. 151) este întruchipată prin „creșterea spontană din trupurile celor doi iubiți a unei plante agățătoare” (Fochi, 1975, p. 151), considerată una „dintre cele mai vechi și mai frumoase așa-zise imagini poetice”, „din câte a imaginat fantezia creatoare a omului, fiecare popor aducându-și aportul său caracteristic și original la valorificarea ei artistică” (Fochi, 1975, p. 151-152). Purtând un vădit caracter legendar, această imagine străveche ne sugerează ideea despre „arborii dragostei credincioase” (Vrabie, 1966, p. 457), cu deschidere spre un complex de valori de sorginte mitică, orientate spre esențele primordiale ale vieții. Mitologia folclorică a copacului sacru este orientată spre un nivel superior de existență, dincolo de hotarele nemărginirii terestre. Privit fiind drept „metaforă străveche a puterii elementare” (Vaida, 1975, p. 211), în folclorul nostru ritualic, arborele preconizează un concept filosofico-mitologic și estetic viabil, este un „pom al raiului” în continuă regenerare. Or, cele două simboluri arhetipale, bradul și viișoara, au devenit niște prototipuri al tinerilor îndrăgostiți, atât în creația populară a românilor, cât și în cea universală. Prin intermediul „vegetalului cosmogonic” (Vrabie, 1975, p. 161), adică bradul, prezent de obicei, în mai multe scrieri folclorice, este exprimată o nuanță sacrală, de întregire mitică, se are în vedere corelarea elementelor celeste cu cele pământești. Odată ce bradul este arborele cosmogonic, el simbolizează dănuirea, condiția vitală a existenței umane, iar atunci când omul dispare, prin intermediul lui are loc suprapunerea semnificațiilor și a conotațiilor existențiale dintre viață și moarte. Simbolul bradului descinde din proiecția mitică a unui univers de valori, stratificat în concepția universală despre perenitatea mitului solar al existenței. În plan mitic, la fel ca și teiul sau gorunul, bradul unește, amplifică diferite tărâmurii ontologice, este redată legătura dintre soarta omului și cea a copacului sacru, unde „apare ca punte între cele două lumi, ca centrul sacru unde are loc judecarea sufletului și chiar ca substitut al mortului” (Coman, 1980, p. 213). Fenomenul își găsește explicație, prin aceea că „în ceremoniile concrete de înmormântare, după cum ne sugerează în continuarea aserțiunilor sale M. Coman, bradul poate ține locul miresei cu care mortul ar trebui să fie „lumit”, atunci când cel decedat a pierit pe alte plaiuri, arborele este îngropat în locul mortului. Toate aceste atribute se situează pe planul relațiilor dintre

cel dispărut (ca individ concret) și lumea înconjurătoare. Dacă ne situăm însă pe punctul de vedere al colectivității, în ansamblul ei, perspectiva pe care ea o proiectează asupra acestei realități pune accentul nu atât pe substituirea celui dispărut ca un arbore, cât pe văduvirea naturii, act prin care între ea și societate se restabilește echilibrul inițial. Satul pierde un om, pădurea pierde un brad...” (Coman, 1980, p. 213). Ideea vieții în moarte, cu o vastă sferă de circulație în spiritualitatea diferitor popoare, își găsește expresie și se coagulează prin revelația resemnării mioritice. Astfel, trecând peste aspectul de suprafață a ființării lui pământești, alături de elementele transcendente ale cosmosului, „soarele și luna”, „brazi și pălținași”, „stelele-făclii”, „munții mari”, omul își găsește un nou tărâm de existență, el se transferă „prin împlinirea ciclului funerar în orizontul stihilor, iar bradul, pus la căpătâiul mortului, devine un element socio-cultural, integrat prin semnificațiile sale funerare în orizontul colectivității rurale” (Coman, 1980, p. 213). Vișoara la fel ca și bradul, după cum ne sugerează autorul anonim la lectura mai multor texte folclorice, printre care Soțul la nunta soției, Mireasa moartă, Mirele mort, exprimă ideea de viață într-o accepție germinativă fundamentală, iar îmbrățișarea cu bradul pe mormântul „logodnicilor nefericiți” capătă o deschidere spre o modalitate de a percepe viața prin intermediul unor simboluri de proveniență mitică, întruchipează niște resorturi de semnificație filosofică. Senzația morții se profilează drept o stare ontologică, unde ar putea fi întrevăzute noi dimensiuni existențiale. Se presupune, că această imagine ar fi parvenit „de la strămoșii noștri geto-daci”, „reputați cultivatori de viță de vie încă din antichitate”, ceea ce ne determină să întrevădem o posibilă apropiere „de concepția mediteraneană” (Fochi, 1975, p. 152). După opinia unor specialiști în domeniu, fenomenul în discuție a generat aprofundarea unor situații artistice de un vădit caracter legendar, acestea fiind redată în cele mai variate forme și ipostaze. Luate împreună, imaginile artistice improvizate, de sorginte arhetipală în esența lor, vor circumscrie conturul unui spațiu mitic învăluit de misterul trecerii și al perenității. Este invocat un cosmos liturgic, unde toate elementele universului au funcția de preamărire a vieții în aspectele sale fundamentale. Or, balada *Doi iubiți* anunță un deznodământ situat între niște dimensiuni valorice de alternativă, acolo unde viața și moartea, amurgul și lumina, dragostea și suferința se condiționează reciproc. La fel ca și balada *Miorița*, textul scrierii e străluminat de o senzație de resemnare, de revigorare a substratului mitic. Impresionează, în deosebi, deznodământul din unele versiuni, când „viță aurită”, prin contaminare cu alte imagini artistice din poezia populară, în îmbrățișarea ei funcțională cu bradul, capătă niște puteri miraculoase și va da naștere unor struguri „de poamă vie”, ca să sugereze ideea de dănuire și perenitate, de curgere ireversibilă a vieții. Asemenea eroilor epici din balada *Meșterul Manole*, „logodnicii nefericiți” își asigură continuitatea existenței terestre în sfera arhetipală a sacrului și vor dănui „uniți prin moarte”, ca o simbolică întruchipare a suferinței și jertfei.

Balada *Doi iubiți* nu redă doar o simplă istorie de dragoste, așa cum pare la prima vedere, ea exprimă după sugestia lui A. Fochi „o idee străveche”, reprezintă „masculinitatea și feminitatea” (Cârstean, 1984, p. 104), iar „îmbrățișarea acestor plante ar constitui o nuntă de natură magică” (Fochi, 1988, p. 15), având menirea „de a complecta destinul celor doi tineri necăsătoriți” și în felul acesta a ajunge la „plenitudinea vieții terestre” (Fochi, 1988, p. 11). Simbolismul imaginii vine să aprofundeze noi dimensiuni de exteriorizare a sentimentului trăit, acesta căpătând semnificația de „sentiment total, abisal, ireversibil”, în stare de cele mai sublime momente de elevație, dar și „de catastrofele cele mai dureroase” (Fochi, 1988, p. 15). Este invocat un spectacol de semnificație arhetipală, unde toate elementele universului au funcția de preamărire a vieții, de cucernică plenitudine în fața rosturilor existențiale supreme. Ceremonia nupțială subînțeleasă în ciclul baladesc despre tinerii îndrăgostiți, capătă un caracter sacramental, se va transforma treptat într-o „liturghie cosmică” (Munteanu, 1982, p. 172), demonstrând caracterul arhetipal al toposurilor folclorice, semnificația lor conceptuală. Ideea de întregire mitică este alimentată de o irezistibilă sete de viață, de primenire lăuntrică, aducându-ne în preajma unei înțelegeri universale despre un spațiu sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale, determină aprofundarea și lărgirea orizonturilor general-populare.

Unică în felul ei, balada despre logodnicii nefericiți dezvoltă „un adevărat cod axiologic al etnosului folcloric” (Cârstean, 1984, p. 201), iar în planul funcționalității mitice va rămâne o problemă deschisă pentru sfera de cercetare. Balada „străbate” și în continuare marile teme din eposul nuvelistic, ca să aprofundeze o complexitate de trăiri, sentimente, stări interioare fără precedent în creativitatea folclorică, în lumina unor inițieri multiple, în corespundere cu „punctul de plecare al oricărei evaziuni serioase în sfera poeticului” (Fochi, 1975, p. 48).

Referințe bibliografice:

1. AF IFRBPH, 1947, ms. 13, f. 55, Coșnița – Dubăsari, inf. E. Pontazi, culeg. M. Postică.
2. AF IFRBPH, 1951, ms. 40, f. 42, Pașcani – Rezina, inf. M. Ursul, culeg. F. Popovici.
3. AF IFRBPH, 1953, ms. 59, f. 174-175, Pârjolteni – Călărași, inf. M. Surdu, culeg. V. Tabunșic.
4. AF IFRBPH AȘM, 1955, ms. 59, f. 212-213, Bravicea – Orhei, inf. N. Balan, culeg. M. Savin.
5. AF IFRBPH, 1963, ms. 145, f. 108, Manta – Vulcănești, inf. E. Grăsun, culeg. A. Hâncu.

6. AF IFRBPH, 1964, ms.150, f. 66-67, Rădenii Vechi – Fălești, inf. E. Gălușcă, culeg. A. Hâncu.
7. AF IFRBPH, 1966, ms. 162, f. 167, Leușeni – Hâncești, inf. V. Danilescu, culeg. N. Băieșu.
8. AF IFRBPH, 1972, ms. 245, f. 147-148, Bașcalia – Comrat, inf. P. Tarlev, culeg. G. Botezatu, A. Hâncu.
9. AF IFRBPH, 1987, ms. 382, f. 229-230, Slatina – Teceu, inf. M. Cepuca, culeg. A. Hâncu, Gr. Botezatu.
10. AMZULESCU, Alexandru. Cântecul nostru bătrânesc. În: *Revistă de etnografie și folclor*, an 5, 1959, nr. 12.
11. CĂRSTEAN, Stelian. *Balada și folclorul Moldovei de Nord*. București: Editura Minerva, 1984.
12. COMAN, Mihai. *Izvoare mitice*. București: Editura Cartea Românească, 1980.
13. FOCHI, Adrian. *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*. București: Editura Academiei, 1975.
14. FOCHI, Adrian. Bradul și Viișoara – geneza și semnificația unor imagini poetice în cântecul popular românesc. În: *Studii de folclor*. București: Editura Minerva, 1973.
15. FOCHI, Adrian. *Valori ale culturii populare române*. București: Editura Minerva, 1988.
16. FOCHI, Adrian. *Paralele folclorice, coordonatele culturii carpatice*. București: Editura Minerva, 1984.
17. PAPAHAĞI, Tache. *Paralele folclorice*. București: Editura Minerva, 1970.
18. PASSOW. *Popularia carmina Graecine recentioris*. Lipsiae, 1860, nr. 456.
19. RUSU, Liviu. *Viziunea lumii în poezia noastră populară*. București: Editura pentru Literatură, 1967.
20. VAIDA, Mircea. *Lucian Blaga. Afinități și izvoare*. București: Editura pentru Literatură, 1975.
21. VRABIE, Gheorghe. *Balada populară română*. București: Editura Academiei, 1996.
22. VRABIE, Gheorghe. *Structura poetică a basmului*. București: Editura Academiei, 1975.
23. VULCĂNESCU, Romulus. *Mitologie română*. București: Editura Academiei, 1985.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”

SEMANTICĂ ȘI TERMINOLOGIE

CZU:811.135.1'276.6'37:339.138
<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.44>

RELAȚII SEMANTICE ÎN TERMINOLOGIA DE MARKETING

Inga DRUȚĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6180-653X>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Lidia VIERU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9862-7308>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Mariana VLAS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-3361>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Semantic Relations in Marketing Terminology

Abstract. *Concepts do not exist in isolation. Within each domain of knowledge, any notion is defined in relation to other notions through various semantic relations. Terminological variation gives rise to polysemy and synonymy. Equally significant are the relationships of antonymy and hyperonymy.*

The paper analyzes the most important semantic relations in marketing terminology in Romanian: polysemy, homonymy, synonymy, antonymy, hyperonymy and their types. The relevant identification of semantic relations is important for the structuring of a terminographic work, for the proper ordering of concepts and for the correct drafting of specialized definitions.

Keywords: *marketing, terminology, polysemy, homonymy, synonymy, antonymy, hyperonymy.*

Rezumat. *Conceptele nu există izolat. În interiorul fiecărui domeniu al cunoașterii, orice noțiune este definită în raport cu celelalte noțiuni prin diverse relații semantice. Variația terminologică dă naștere polisemiei și sinonimiei. La fel de semnificative sunt relațiile de antonimie și hiperonimie.*

În lucrare se analizează cele mai importante relații semantice din terminologia de marketing în limba română: polisemia, omonimia, sinonimia, antonimia, hiperonimia și tipurile acestora. Identificarea pertinentă a relațiilor semantice este importantă pentru structurarea unei lucrări terminografice, pentru ordonarea adecvată a conceptelor și pentru redactarea corectă a definițiilor specializate.

Cuvinte-cheie: marketing, terminologie, polisemie, omonimie, sinonimie, antonimie, hiperonimie.

Sistemele conceptuale se fundamentează pe conceptele-cheie ale unui domeniu, de la care se ramifică celelalte concepte. În structurarea conceptelor într-o arie tematică, într-un sistem de noțiuni, „fiecare noțiune își definește relațiile cu celelalte noțiuni” (Felber, 1987, p. 101). Sub aspect semantic, termenii care desemnează conceptele dezvoltă diverse relații: polisemie, omonimie, sinonimie, antonimie, hiperonimie.

Cercetătoarele Judit Freixa și Sabela Fernández-Silva, luând în discuție variația terminologică, susțin că aceasta constituie un fenomen amplu, întrucât cuprinde variația în densitatea terminologică, în caracteristicile desemnărilor, în conținutul conceptual ș.a., iar polisemia și sinonimia sunt cele mai vizibile rezultate ale acesteia (Freixa, Fernández-Silva, 2017, p. 160).

Polisemia. Rita Temmerman consideră că din perspectivă semasiologică polisemia este rezultatul evoluției sensului (Temmerman, 2007, p. 138), afirmație argumentată prin analiza termenului *cloning*. Cercetătoarea subliniază că, odată cu noile descoperiri științifice în fiecare etapă de cercetare, apar noi semnificații ale termenului discutat, iar, în consecință, termenul devine tot mai general și mai vag.

Polisemia este abordată frecvent în relație cu omonimia. Astfel, Maria Teresa Cabré susține că în terminologie polisemia este abordată diferit de modul în care este tratată în lexicografie. Valoarea semantică a unui termen este stabilită numai pe baza relației sale cu un sistem conceptual specific. Identificarea unui termen ca element al unui domeniu specializat determină situarea acestuia într-un sistem conceptual specific și, ca urmare, ceea ce în lexicografie se consideră polisemie, în terminologie devine omonimie (Cabré, 1999, p. 108). Acest postulat este deosebit de important în proiectarea dicționarelor terminologice, în care autorul trebuie să decidă dacă un termen este polisemantic și să-i descrie semnificațiile în aceeași intrare terminografică, apelând la numerotarea acestora, sau să opteze pentru intrări distincte, considerându-le omonime. Discriminarea urmează să se fundamenteze pe apropierea sau „distanța” dintre semnificații.

Există două viziuni distincte asupra polisemiei terminologice: terminologia tradițională, de sorginte wüsteriană, nu admite polisemia, transformând-o în unele cazuri în omonimie; noua terminologie („externă”), cercetând migrarea termenilor și luând în discuție efectele majore ale acesteia – **determinologizarea**,

terminologizarea și **interdisciplinaritatea**, consideră că aceste fenomene reprezintă cauzele esențiale ale polisemiei terminologice.

Problema polisemiei terminologice a atras atenția mai multor cercetători (Rebeyrolle, 1995; L'Homme, 2000; Bidu-Vrănceanu, 2007; Rizea, 2009 ș.a.). Principalele tipuri de polisemie terminologică, evidențiate în lucrările de specialitate, pot fi încadrate în trei categorii principale: **polisemie intradomenială**, **polisemie interdomenială**, **polisemie extradomenială**.

Definiția terminologică „tradițională” de tip ISO exclude polisemia, recomandându-se repertorierea termenilor cu un singur sens. Cu toate acestea, în dicționarele de marketing consultate se înregistrează termeni polisemantici (polisemie în interiorul domeniului), ca o singură intrare de dicționar, cu sensuri diferențiate prin cifre arabe, cum ar fi: *banner* „1. scurt mesaj informațional sau reclamă plasată pe o pagină web, legat de site-ul firmei care-și face reclamă; 2. suport promoțional sub formă de panglică, cu una sau cu două fețe, montat între piloni de susținere”; *estompare* „1. diminuare treptată a intensității unei imagini, finalizându-se cu un ecran negru sau gol; 2. tehnică de dezinformare ce presupune inundarea unui fapt sub o avalanșă de alte amănunte fără legătură cu faptul în cauză, dar care atrag în mai mare măsură atenția publicului”; *design* „1. disciplină care se referă la estetica produselor; domeniu complex care include întregul orizont al armonizării ansamblului ambiental, de la publicitatea comercială până la arhitectură, pentru crearea produselor, ținând seama de aspectele estetice îmbinate cu funcționalitatea lor; 2. formă, aspect exterior, fel în care se prezintă un lucru (un produs) din punct de vedere estetic”; *expertiză a mărfurilor* „1. categorie de expertize orientate spre elucidarea unor aspecte în legătură cu problematica largă a mărfurilor, de la cele pur tehnice până la aspecte comerciale, juridice și ambientale; 2. raport întocmit de expert la terminarea cercetării sale”; *franciză* „1. tehnică de comercializare a produselor și serviciilor; 2. marjă de toleranță la livrarea mărfurilor provenită din scurgeri, evaporare etc.”; *relansare* „1. acțiune de introducere pe piață a unei mărci de produs comercializate în trecut de o firmă, într-o formulă îmbunătățită, în scopul dinamizării vânzărilor, creșterii cotei de piață etc.; 2. acțiune comercială de stimulare a interesului unui public determinat, care nu a răspuns unei oferte inițiale (dar care este susceptibil să devină cumpărător al produsului) sau vechilor clienți care, în ultima perioadă, nu au mai efectuat comenzi”; *sold* „1. rest de plată la lichidarea unor obligații; operația, starea de închidere, de lichidare a unui cont contabil; 2. bun, marfă care, din multiple considerente, s-a depreciat ca unitate inițială, a rămas în stoc și pentru trecerea în sfera consumului necesită o reevaluare, o reducere de preț”; *voucher* „1. bon, certificat, chitanță, adeverință prin care se atestă că posesorul are la dispoziție o anumită sumă de bani; 2. document de călătorie eliberat unui turist de o agenție de turism reprezentând contravaloarea serviciilor (transport, hotel, restaurant etc.) achitate de acesta și care urmează a fi prestate;

3. document comercial pentru plata unui produs sau serviciu, oferind o anulare totală sau parțială a sumei de plătit; 4. exemplar al unei publicații care se expediază clientului pentru verificarea conformității publicării unui anunț publicitar” (DEM).

Semnalăm și cazuri de omonimie, înregistrate în dicționare prin intrări separate: *attribute*¹ „elemente care amplifică și/sau îmbunătățesc funcția de bază a unui produs” și *attribute*² „variații ale aspectului caracterelor tipărite, incluzând următoarele tipuri: obișnuit, mediu, subțire, aldin, semialdin, extins, îngust, condensat, cursiv, cursiv aldin ș.a.”; *codificare*¹ „operațiunea de transpunere în cod a elementelor defnitorii ale unei mulțimi de obiecte, servicii, fenomene etc. Aceste elemente pot fi litere (cod alfabetic), cifre (cod numeric) sau litere și cifre (cod alfanumeric). În practica economică, se codifică produsele” și *codificare*² „caractere tipărite cu cerneală conținând fier, ce pot fi recunoscute de sistemele de recunoaștere a caracterelor cu cerneală magnetică. Se folosește pe cecuri bancare și alte documente de garanție”; *embargou*¹ „limitare temporară privind publicarea informațiilor disponibile într-un comunicat de presă” și *embargou*² „interzicere a importului de bunuri într-o țară, deseori din motive politice sau pentru protejarea propriilor produse și industrii”; *format*¹ „dimensiunea, forma și înfățișarea exterioară a unei pagini proiectate și a versiunii sale tipărite ulterior” și *format*² „instrucțiuni date unui calculator pentru a determina mărimea, forma și aspectul materialului de pe ecran”.

Polisemia interdomenială se referă la termenii comuni unor domenii care interrelaționează sau termenii folosiți în domenii interdisciplinare, cum ar fi: *achiziție, bonificație, card de debit, cerere și ofertă, comandă, competitivitate, credit, discount, elasticitate a cererii, investiție, leasing, piață de afaceri, preț, profit, rabat, rentabilitate a activelor, scont* etc. (economie); *amintire, apreciere, atenție, atitudine, conștientizare, empatie, feedback, gestalt, motivație, persuasiune, scală de atitudini* ș.a. (psihologie); *bază de sondaj, chestionar, eșantion, focus-grup, panel, sondaj de opinie, standard de viață, unitate de sondaj* etc. (sociologie); *audiență, campanie, comunicare, media mix, mix de comunicare, planificare media, rată a audienței* etc. (științele comunicării); *bancă de date, bancă electronică, codificarea datelor, promo-site, sistem-expert, tag* ș.a. (tehnologii informaționale); *coeficient statistic, comunicat statistic, date statistice, segmentare statistică, tabel statistic* ș.a. (statistică); *denotație, conotație, limbaj al culorilor, nucleu semantic* etc. (semiotică).

Polisemia extradomenială sau externă se definește ca „tip de polisemie ce se manifestă în afara domeniilor specializate, fie ele domenii de origine sau domenii-receptor, ca urmare a migrării termenilor spre limba comună care îi poate pune în relație, prin intermediul presei de largă circulație, și cu alți termeni despecializați proveniți din alte domenii, admitându-se că libertățile

combinatorii pot fi mult mai mari” (Rizea 2009, p. 8). Din această perspectivă interesează utilizările concrete ale termenilor în texte cu grad inferior de specializare sau chiar în comunicarea obișnuită, fenomen care va fi abordat de noi într-o altă lucrare.

Sinonimia. În limbajul comun, sinonimia este o soluție de a evita monotonia prin repetarea aceluiași cuvânt și/sau de a conferi comunicării expresivitate. În terminologie, lucrurile stau altfel. Teoretic, în terminologie fiecare *concept* trebuie exprimat printr-o singură *denominație* – pentru asigurarea non-ambiguității. Realitatea însă e alta: în multe cazuri există fie denominații concurente pentru o singură noțiune, fie relațiile de sinonimie se stabilesc pe paliere distincte: în diacronie, în funcție de registru, în interiorul aceluiași domeniu, însă în (con)texte cu un grad diferit de specializare (de la texte cu un grad înalt de specializare până la texte de vulgarizare științifică). Reprezentanții abordării socioterminologice susțin că sinonimia este inevitabil prezentă în terminologie, având rolul de a reflecta aspectele sociale ale utilizării acesteia.

Un tip special de sinonimie este *siglarea*, o metodă foarte importantă folosită în terminologiile actuale, care conferă statut de termen unor sintagme ce funcționează în cadrul terminologiilor. Sigla și sintagma terminologică-sursă sunt *sinonime paronimice* (Kocourek, 1991, p. 141) și ar putea fi considerate sinonime de necesitate. Pentru a răspunde nevoii de economie în exprimare, terminologia ultimelor decenii se îndreaptă spre o formalizare puternică, procedeu garantând totodată univocitatea termenilor.

Terminologia de marketing recurge în mod curent la sigle (în engleză sau în română): *AIDA – Atenție, Interes, Dorință, Acțiune*; *APC – analiza profitabilității pe client*; *ATS – Average Time Spent*; *B2B – business to business*; *BTA – Best Time Available*; *CMI – comunicări de marketing integrate*; *CVP – ciclul de viață al produsului*; *COD – cash on delivery*; *CUP – cod universal al produsului – cod de bare*; *CVB – comunitate virtuală de brand*; *ER – Exclusive Reach*; *IDM – indicele de dezvoltare a mărcii*; *ILV – informare la locul de vânzare*; *TM – marcă comercială (siglă pentru trademark)*; *© – copyright – drepturi de autor*; *SOV (share of voice) – cotă de piață publicitară – cotă de „voce”*; *MRC – managementul relațiilor cu clienții*; *MRP – marketingul relațiilor publice*; *PDP – profitabilitatea directă a produsului*; *PPP – paritate a puterii de cumpărare*; *POS (point-of-sale) – punct de vânzare*; *PLV – publicitate la locul de vânzare*; *SIM – sistemul informațiilor de marketing*; *SIVA – Soluții, Informații, Valoare, Acces*; *SLI – sisteme logistice integrate*; *SSMD – sistem-suport al deciziilor de marketing*; *USP – Unique selling proposition*; *VPC – vânzare prin corespondență* ș.a.

Astfel, putem afirma, în acord cu accepția lingvistică europeană (Lerat, 1995, p. 58), că siglele sunt sinonimele perfecte ale termenilor întregi, pe care

îi înlocuiesc din rațiuni de economie de mijloace în vorbire în general și în comunicarea profesională, în mod special.

Relația de sinonimie apare și în cazul opoziției *termen favorit/preferat* (de specialiști) – *termen vulgarizat* (în presa nespecializată și în vorbire): *rebranding* – *rebrănduire* sau *termen standard* – *termen favorit*: *cotă de piață publicitară* – *cotă de „voce”*.

În situația variantelor unor limbi vorbite în diferite state, cum ar fi franceza din Franța și cea din Canada sau engleza britanică și cea americană, se constată și *sinonime geografice* (Dubuc, 1980, p. 59), cf. *antenna* în engleza americană – *aerial* în engleza britanică. Pentru terminologia română, această opoziție nu este relevantă, cu foarte puține excepții, cum ar fi *marketer* în româna din România și *marketolog* în româna din Republica Moldova („specialist în marketing”).

În seria *branding* – *marcare* – *brănduire*, termenul de origine engleză este concurat de termenul format pe teren românesc *marcare*; însă acesta se suprapune deseori cu *marcaj* (*marcare/marcaj CE*, de exemplu). *Brănduire* este o variantă utilizată în exprimarea orală, în presă etc., aparținând registrului informal de comunicare. În domeniu a învins anglicismul *branding*. În cazul seriei *brand* – *marcă*, *marcă de fabrică*, *marcă de firmă*, *marca produsului*, *brand* și *marcă*, în opinia specialiștilor, nu sunt sinonime absolute, deoarece o marcă diferențiază o ofertă a unui comerciant de alta, dar nu orice marcă ajunge să fie brand, adică o marcă notorie, care se asociază în mintea consumatorului cu un produs de notorietate, generând anumite legături emoționale și fizice. Astfel, *brand* și *marcă* nu pot fi considerate sinonime absolute, ci parțiale.

Așa cum terminologia de marketing provine în mare parte din limba engleză, se constată un paralelism între termenii originari și cei românești: *advertising* – *publicitate*; *blind test* – *test „orb”*; *brand book* – *manual de brand*; *cash flow* – *flux de numerar*; *desk research* – *cercetare de birou*; *e-money* – *bani electronici*; *flyer* – *fluturaș*; *inflight* – *revistă de călătorie*; *jingle* – *semnal publicitar*; *media planner* – *planificator (de) media*; *naming* – *creare de nume*; *rebranding* – *recreare a brandului* (și *rebrănduire*, în situații de comunicare informale); *sampling* – *eșantionare*, *oferire de mostre*; *spinner* – *stand rotativ*; *sticker* – *autocolant*; *target* – *țintă*; *teasing* – *acroșaj publicitar*; *trademark* – *marcă comercială*; *wordmark* – *marcă verbală* ș.a.

Specialiștii preferă, din motive de eficientizare a comunicării, dar și din snobism, termenii originari. Totuși o bună standardizare în marketing ar trebui să țină cont de realitățile existente în domeniu și de rigorile terminografiei moderne.

În alte cazuri, în competiție sinonimică intră termenii rezultați din traducere: *articol publicitar – editorial publicitar* pentru *advertorial* (engl.); *brand de țară – brand de națiune* pentru *country brand* (engl.); *afișaj dinamic – afișaj mobil* pentru *affichage dynamique/mobile* (fr.); *ofertă promoțională – ofertă – promoție* pentru *promotion* (engl.); *marcă generică – nume generic* pentru *branduct* (engl., din *brand + product*); *brand ecologic – brand „verde”* pentru *green brand* (engl.); *card de fidelitate – legitimație de fidelitate* pentru *fidelity card* (engl.); *imprimat publicitar fără adresă – fluturaș publicitar* pentru *flyer* (engl.); *marketing agresiv – marketing de gherilă* pentru *guerilla marketing* (engl.) etc.

Caracterul univoc al termenilor, monoreferențialitatea, absența sinonimiei nu reprezintă decât o caracteristică ideală a oricărei terminologii. Dezambiguizarea poate fi realizată prin activitățile sistematice de standardizare a sistemelor terminologice, desfășurate de terminologi și de lingviști, pe calea diferențierii unor termeni, prin restrângerea sau extensiunea sensului lor, în acest mod producându-se specializarea semnificației lor pentru anumite domenii.

Antonimia. În limbajul comun, antonimia este cercetată continuu din diverse perspective, în terminologie însă aceasta nu s-a bucurat de un interes atât de profund, fiind considerată de multe ori un caz specific de cohionimie. Rostislav Kocourek definește termenii antonimici ca „doi termeni care se opun printr-o pereche de seme contrare, având în comun celelalte seme” (1991, p. 167). Este important să subliniem că opozițiile se stabilesc cel mai des între termenii compuși, mai exact între determinanții care indică semele diferite ale cuplului antonimic.

Antonimele au fost clasificate în diverse moduri. Astfel, după tipul de opoziții stabilite, ele pot fi **polare** sau **complementare** (*masculin – feminin, mort – viu*), **scalare** sau **graduale** (*cald – răcoare – frig, început – mijloc – sfârșit*), **contrare** (*nord – sud, seral – matinal, orizontal – vertical*), **reciproce** (*a cumpăra – a vinde, a da – a lua*). Relațiile logice care caracterizează antonimia ar fi, în consecință: a) de contradicție (când cei doi termeni ai opoziției se exclud reciproc; b) de contrarietate (când un membru al opoziției implică negația celuilalt, dar nu și invers; c) de reciprocitate (când un membru al opoziției îl implică pe celălalt și invers) (Moroianu, p. 3).

Din perspectiva structurii, se disting **antonime primare** sau **heterolexe**, alcătuite din termeni cu radicali diferiți (*absolut – relativ, activ – pasiv, cauză – efect* etc.) și **antonime analizabile** sau **homolexe**, alcătuite din termeni derivați sau compuși de la aceeași bază cu ajutorul afixelor sau afixoidelor opuse ca sens (*antemeridian – postmeridian, bibliofil – bibliofob, omogen – eterogen*) (*ibidem*, p. 4).

În dicționarele specializate, definiția trebuie să țină cont în mod explicit de relația de antonimie dintre doi termeni. De exemplu, *import* este corelativul semantic și terminologic al lui *export*. Aceeași relație caracterizează termenii *active* și *pasive*, *adaos* și *rabat*, *beneficiu* și *pierdere*, *cerere* și *ofertă*, *debitor* și *creditor*, *detailist* și *angrosist*, *abundență* și *penurie*, *emițător* și *destinatar*, *francizor* și *francizat* ș.a. Antonimele menționate sunt heterolexe. Sunt homolexe antonimele *codificare* – *decodificare*, *dumping* – *antidumping*, *informare* – *dezinformare*, *solvabilitate* – *insolvabilitate* etc.

Terminologia de marketing se distinge și prin antonimie sintagmatică: *adoptare a produsului* – *respingere a produsului*, *afișaj staționar* – *afișaj dinamic*, *consonanță cognitivă* – *disonanță cognitivă*, *culoare caldă* – *culoare rece*, *creștere a vânzărilor* – *declin al vânzărilor*, *invenție progresivă* – *invenție regresivă*, *resurse stocabile* – *resurse nestocabile*, *lansarea produsului* – *retragerea produsului*, *strategie ofensivă* – *strategie defensivă*, *studiu ex ante* – *studiu ex post*, *vânzare soft* – *vânzare agresivă*, *vânzare „la cald”* – *vânzare „la rece”*, *marcă generică* – *marcă individuală*, *marjă brută* – *marjă netă*.

Utilitatea relației de antonimie pentru definirea riguroasă a conceptelor se manifestă și la nivelul metalimbajului. De exemplu, sintagma *grad de concentrare* este corelată cu *dispersie* prin precizarea: „Concentrarea este conceptul opus celui de *dispersie* a valorilor/manifestărilor unei caracteristici”. Relația de antonimie se indică și în cazul conceptelor *grad de încredere* – *grad de risc* („conceptul este opus celui de *grad de risc*”) și *integrare orizontală* – *diversificare orizontală* („opusul *diversificării orizontale*”).

În seria *inovatori* – *adoptanți timpurii* – *adoptanți târzii* (ai noilor produse), pe de o parte, se remarcă o relație de opoziție, care ar justifica încadrarea termenilor în categoria antonimelor graduale, iar, pe de altă parte, termenii reprezintă cohionime ale conceptului supraordonat *adoptant*.

Hiperonimia. În relațiile ierarhice, conceptele sunt organizate pe niveluri, unde conceptele supraordonate (**hiperonime**) apar divizate în cel puțin un singur concept subordonat (**hiponim**); conceptele subordonate aflate la același nivel și având criterii asemănătoare de subdivizare se numesc concepte coordonate (**cohionime** sau **izonime**).

Hiponimele pot fi exprimate prin termeni simpli și complecși; de exemplu, unitatea simplă *venituri* reprezintă un hiperonim pentru hiponimele sale *salariu*, *beneficiu*, *bonus*, *primă*, *dividende*. La rândul lor, și hiponimele rezultate pot obține statut superordonat de hiperonim în raport cu specificarea tipurilor subordonate existente: *salariu* – *salariu brut*, *salariu net*, *salariu nominal*, *salariu real*, *salariu mediu*, *salariu minim* etc.; *beneficiu* – *beneficiu brut*, *beneficiu net*, *beneficiu fiscal*, *beneficii ale consumatorului*, *beneficii ale produsului*, *beneficii de cost* etc.

Unitatea complexă *servicii de marketing* este hiperonim pentru termenii: *producție și creație publicitară*, *direct mail*, *expoziții*, *design grafic*, *cercetare*

de marketing, selecție și achiziționare media, promovare, servicii de prepress, relații publice, sponsorizare, marketing de testare ș.a.

Termenul *canale de marketing* este hiperonim pentru *angroșiști, detailiști, trasee de marketing direct, internet*. Unitatea complexă *mobilier de prezentare utilizat în magazine* are ca hiponime *gondolă, stand, vitrină, raft ș.a.* Hiperonimul *identitatea vizuală a mărcii* cuprinde hiponimele *nume de marcă, logotip, emblemă, simbol, slogan, paletă de culori, fonturi* etc. Termenul *matricea Boston* este un concept superordonat în raport cu elementele *copil-problemă, vedetă, vacă de mulș și câine*. Unitatea complexă *resurse ale întreprinderii* reprezintă un hiperonim pentru termenii *resurse financiare, resurse materiale, resurse umane*. Conceptul *sistematică a bunurilor* cuprinde hiponimele *bunuri perisabile, bunuri durabile, servicii, bunuri de consum, bunuri industriale, bunuri de uz curent, bunuri speciale, bunuri fără căutare*, categorii care, la rândul lor, pot fi sistematizate în funcție de alte criterii, la un nivel inferior, de exemplu, bunurile de uz curent pot fi clasificate în: *bunuri de bază, bunuri cumpărate din impuls, bunuri de necesitate imediată* etc. Hiperonimul *anchetă colectivă* are hiponimele *anchetă multiclient, anchetă omnibuz, barometru de analiză, panel ș.a.*

Hiperonimele exprimate sintagmatic prin relația dintre un hiperonim și un determinant arată clar relațiile și subdiviziunile conceptuale, de exemplu: *afișaj – afișaj color, afișaj dinamic, afișaj staționar*. Expresiile de acest tip asigură precizia sensului specializat, de unde rezultă rolul important al exprimării sintagmatice a hiponimelor în terminologia de marketing, trăsătură caracteristică în lexicul specializat.

Deși la prima vedere termenii *publicitate* și *reclamă* se află în relație de sinonimie, având semul comun „activitate comunicațională”, *publicitate* se referă la întregul demers de comunicare, iar finalitatea lui este *reclama*, activitate de difuzare concretă. Prin urmare, chiar dacă în presă termenii *reclamă* și *publicitate* pot apărea în relație de sinonimie, înlocuindu-se unul pe celălalt, sub aspect conceptual, termenul *publicitate* este hiperonim, iar *reclamă* – hiponim. *Publicitatea* este formă de comunicare, iar *reclama* – unul dintre mecanismele prin care se realizează această formă (Ciolăneanu, 2008, p. 27).

Relația de hiponimie – corect stabilită – este esențială în definirea precisă și riguroasă a conceptelor învecinate în interiorul unui domeniu și este extrem de utilă în procesul de elaborare a unui dicționar specializat sau a unei baze de date terminologice, contribuind la formularea genului proxim și la identificarea diferențelor specifice.

Stabilirea pertinentă a relațiilor semantice este importantă pentru structurarea unei lucrări terminografice, pentru ordonarea adecvată a conceptelor și pentru redactarea corectă a definițiilor specializate.

Referințe bibliografice:

1. BBIDU-VRÂNCEANU, Angela. *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*. București: Editura Universității din București, 2007, 265 p.
2. CABRÉ, Maria Teresa. *Terminology: Theory, Methods, and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1999, 248 p.
3. CIOLĂNEANU, Roxana. Terminologia specializată de marketing în raport cu limba comună. În: *Lexic comun/Lexic specializat. Actele Conferinței Internaționale „Lexic comun/Lexic specializat”*. Ediția I, 17-18 septembrie 2008. Galați: Galați University Press, 2008, p. 20-30.
4. DUBUC, Robert. *Manuel pratique de terminologie*. Paris: CILF, 1980, 105 p.
5. FELBER, Helmut. *Manuel de terminologie*. Paris: UNESCO, 1987, 375 p.
6. FREIXA, Judit, FERNÁNDEZ-SILVA, Sabela. Terminological Variation and the Unsaturability Of Concepts. În: Drouin, P., Francoeur, A., Humbley, J., Picton, A. (eds.) *Multiple Perspectives on Terminological Variation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 2017, p. 155-180.
7. KOCOUREK, Rostislav. *La langue française de la technique et de la science*. Wiesbaden: Brandsteter, 1991, 259 p.
8. LERAT, Pierre. *Les langues spécialisées*. Paris: PUF, 1995, 201 p.
9. L'HOMME, Marie-Claude. Les enseignements d'un mot polysémique sur les modèles de la terminologie. În: *Cahiers de Grammaire* 25, 2000, Sémantique et Corpus, p. 71-91.
10. MOROIANU, Cristian. Antonimia în limba română. Antonimia neologică. [online] Disponibil: www.unibuc.ro/prof/moroianu.../2011febAntonimia_neologica_in_limba_romana.doc [citată 28.08.2022]
11. REBEYROLLE, Josette. *Polysémie dans les langues spécialisées: une question de point de vue?* Mémoire de DEA de sciences du langage. Toulouse, 1995, 53 p.
12. RIZEA, Monica-Mihaela. *De la monosemie la polisemie în terminologia științifică actuală* (teză de doctorat), 2009, 375 p.
13. TEMMERMAN, Rita. Approaches to Terminology. Now that the dust has settled... În: *Synaps 20. The Journal of Professional Communication*, 2007, p. 27-36.

Surse:

1. DEM = Constantin Florescu, Petre Mălcome, Nicolae Al. Pop. *Marketing. Dicționar explicativ*. București: Editura Economică, 2003.
2. DIM = Daniel Yadin. *Dicționarul internațional de marketing*. București: Rentrop & Straton, 2006.
3. DCIM = Daniel Șerbănică. *Dicționarul comunicării integrate de marketing*. București: Rosetti Educațional, 2006.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

**TERMINOLOGUL DIMITRIE CANTEMIR
DESPRE MEDICINĂ ȘI DESPRE OM
(TRIDIMENSIONALITATEA CORP, SUFLET, SPIRIT)**

Eugenia MINCU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3774-2599>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

**The Terminologist Dimitrie Cantemir about Medicine and Man
(the Three-Dimensionality of Body, Soul, Spirit)**

Abstract. *The great scholar Dimitrie Cantemir, considered the founder of Romanian medical terminology, treats man from the perspective of the three-dimensionality of body, soul, spirit. In the novel Hieroglyphic History, divided into twelve parts ..., we attest reminiscences of Geto-Dacian medicine. Plato mentioned that this is one of the most evolved and contains the sacred teaching of human healing.*

Dimitrie Cantemir explains the state of health and the pathological state within the body → soul relationship, defining the terms megalopsychia and micropsychia, which designate the presence of the “big soul” and the “small soul”, an explanation made by the author.

A true psychologist, the scientist mentions the importance of emotional balance, the lack of inner conflict in maintaining health, because “life sitting and serving good account, to cure all and cure”, is “in the form of soul power”, “health and all useful soul and body”.

Keywords: *medicine, terminology, man, the three-dimensionality of body, soul, spirit, love.*

Rezumat. *Marele cărturar Dimitrie Cantemir, considerat fondatorul terminologiei medicale românești, tratează omul din perspectiva tridimensionalității corp, suflet, spirit. În romanul „Istoriia Ieroglifică, în douăsprădzece părți împărțită...”, atestăm reminiscențe ale medicinei geto-dacice. Platon menționa că aceasta este una dintre cele mai evolute și conține învățătura sacră a tămăduirii omului.*

Dimitrie Cantemir explică starea de sănătate și starea patologică în limita relației trup → suflet, definind termenii „megalopsihiia” și „micropsihiia”, care desemnează prezența „sufletului mare” și cea a „sufletului mic”, explicații făcute de către autor.

Veritabil psiholog, savantul menționează importanța echilibrului emoțional, lipsa conflictului interior în menținerea sănătății, căci „viață stând și buna socoteală

slujind, tuturor tămăduire și vindecare să nedejduiește”, este „în chipul puterii sufletului”, „sănătate și toate cele sufletului și trupului folositoare”.

Cuvinte-cheie: medicină, terminologie, om, tridimensionalitatea corp, suflet, spirit, dragoste.

Medicina... „cu ochii sufletului o oglindea”.

Dimitrie Cantemir

Introducere. Viața centrată pe om (în complexitatea sa – corp, suflet, spirit), parte integrantă a „lucrurilor” sociale și a „lucrurilor” universale, este o temă reflectată pe larg în diverse scrieri (filosofie, medicină, beletristică etc.).

Romanul *Istoria Ieroglifică* de Dimitrie Cantemir este, prin excelență, o lucrare alegorică. George Călinescu cataloga romanul drept cel mai viabil dintre textele vechi, considerându-l „un adevărat «Roman de Renard» românesc, însă cu scopuri polemice” (Călinescu, 1941, p. 44).

Modernismul lucrării este relevat inclusiv prin concepția savantului referitoare la om: „Toată filosofia fizicească asupra trupului firească și în știința lucrurilor ființăști se sprijinește” (Cantemir, 1991, p. 78), accentuând valori existențiale universale, prezențe ontologice, deontologice și gnoseologice.

Menționăm faptul că, în prezent, medicină încearcă să documenteze prezența sufletului omului drept parte componentă a umanului fizic (*Actual issues of morphology*, 2015, p. 205).

Trupul – dimensiunea fizică a omului. Omul, în primul rând este perceput drept „ființă trupească” (Cantemir, 1991, p. 88), supusă morbidităților: „cea din trupul său născută din fire căldură [...] și setea vârtos li se pocnește” – autorul se referă la starea febrilă a organismului uman; „...însă folositoare în trupul bolnav” (*ibidem*, p. 41) – cu referire la tratamentul administrat etc. Corpul uman, în perceperea savantului, este „atocmirea mădularilor la frumsețea trupului” (*ibidem*, p. 42), pentru care distinge „mărimea trupului, arătarea trupului, puterea trupului” (*ibidem*, p. 97) și „Cât ieste de partea marteriască [...]: cap, vine [...] și alalte câte la materie să cuprind” (*ibidem*, p. 124). Lexemul *materie* confirmă concepția despre om – „materie a creației”: „în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul carile mă poartă” (*ibidem*, p. 184). În viziunea savantului, trupul este însuși omul: „Ochii trupului la videre să tâmpăște” (*ibidem*, p. 94).

Unitatea trup și suflet. Credința marelui cărturar în unitatea corpului fizic și al sufletului este vădită: „și cu trupurile și cu sufletele armuțite și amuțite” (*ibidem*, p. 12); „ale trupului picioare și ale sufletului aripi” (*ibidem*, p. 118). Înțelegerea corpului fizic uman, în accepția lui Dimitrie Cantemir este „trupul”, pe care îl deține omul în timpul vieții, adică însoțit de suflet,

atestând comuniunea trup-suflet, dar și după plecarea sufletului din trup, adică după moarte: „agonă (el.) lupta care face trupul cu sufletul în ceasul morții” (*ibidem*, p. 16).

Astfel, regăsim reminiscențe ale credinței geto-dacice despre nemurirea sufletului și împământarea trupului. Se consideră că anume această credință oferea curaj ostașilor daci, care nu se temeau de moarte și erau neînfricați pe câmpul de luptă.

Și așa cum „la cel bolnav sănătatea de mare preț este” (*ibidem*, p. 240), pentru a vă vindeca mai întâi de toate e necesar „inima și sufletul înainte a vă vărsa” (*ibidem* p. 119), „că pre cât este de lăudată doftoriia bună la boală pre atâta este încă mai lăudat aședzământul la răscoală” (= boală) (*ibidem*).

Comuniunea trup-suflet este întărită prin enunțuri de tipul: „toate cele sufletului și trupului folositoare îți poftesc” (*ibidem*, p. 41). Corpul fizic este ceea ce dă formă materiei sau „figură (lat.) chip, formă, schizmirea trupului, sufletului. Iar termenul „fiziognomie (el.)” este „știința firii de pre chipul obrazului și a tot trupului” (*ibidem*, p. 25). Actualmente, lexemul *fizionomie* face trimitere la „aspect, chip, expresie, față, figură, înfățișare, mină, obraz” etc., iar statul trupului este un indicator al statului de suflet: „statul trupului de mijlocie li s-a schimonosit” (*ibidem*, p. 47).

Totodată, este prezentă opoziția trup-suflet: „că în cei mai mulți mărimea și greuimea trupului sămnnul micșorării sufletului și minții ieste” (*ibidem*, p. 83). Dimitrie Cantemir considera că plăcerile trupești reduc din mărinimia sufletului uman: „Singură a mea a trupului slăbăciune și micșorarea a sufletului... ieste” (*ibidem*, p. 83) și „vrednicia sufletului nu de pe frâmșeștea trupului să măsură” (*ibidem*, p. 83).

Măsura în toate (*est modus in rebus*) este condiția unui suflet neprihănit: „... supunerea trupului în slobodzeniia sufletului acmu îmi întorc” (*ibidem*, p. 83).

În *Istoria Ieroglifică* de Dimitrie Cantemir sunt prezenți termenii *megalopsihiia* și *micropsihiia*, care desemnează prezențele „sufletului mare” și „sufletului mic”, explicații făcute de către autor: „Unde este grijă la măsură, megalopsihiia o cârmuiște, iar unde grija trece peste măsură, acolo micropsihiia a mai chevernisi părăsește” (*ibidem*, p. 158).

Astfel, Dimitrie Cantemir realizează o relație de antonimie (opoziția semantică a primului element: *megalo-* < gr. *megas*, *megalos* „mare” ≠ *micro-* < gr. *mikros* „mic”) specifică termenilor compuși prin juxtapunerea „cultismelor”. În *Scara a numerilor și a cuvintelor streine tâlcuitoare*, atestăm definiția: *megalopsihiia* – „mărimea sufletului, neprihănire”. (*ibidem*, p. 25).

Termenii respectivi au la bază grecescul *psykhe* „suflet”. În mitologie, Psykhe este fiica unui rege necunoscut (Dvoretzky, 1967, p. 831), venerată pentru frumuseștea ei, fapt pentru care a fost pedepsită, iar dragostea ei – supusă la grele încercări. Jupiter s-a îndurat de ea și a ridicat-o în ceruri, dăruindu-i

nemurirea. Psykhe devine simbolul sacrificiului prin dragoste, pentru că *dragostea nu poate exista decât în suflet și sufletul nu se poate înălța la ceruri decât prin dragoste*.

Unde este sediul dragostei? Cuvântul *dragoste*, în cel mai vechi sens al său, înseamnă puterea care „ține” lumea. Din slavă *dragostu* este „minune”, cuvânt înrudit cu *drag*. Vechii slavi numeau *dragu* o persoană sau un lucru la care țineau mult. Dimitrie Cantemir folosește sinonimele *dragoste* și *iubire* relaționând inima și sufletul (considerând că sufletul se află în inimă): „S-au adunat așe suflete și inimile [...] a să împrena [...] la o iuboste și la dragoste a le încleșta (Cantemir, p. 151), dar și: „în dragoste te-am luat, fiul meu te numești” (*ibidem*, p. 152); „și cei în horă se află, cu dragoste îl vor giuca” (*ibidem*, p. 209).

Anume inima este considerată drept sediu al dragostei: „dragoste în inimă dospită” (*ibidem*, p. 224).

Sinonimul *iubire* este de origine slavă. Se consideră că *iubirea* vine din dorință sau este o formă a dorinței trupului. Savantul definește termenul (care nu a rezistat timpului) „filatfie (el.) Trufie, dragoste, iubirea sa” (*ibidem*, p. 25) și include în șirul sinonimic și cuvântul *trufie*. În pofida faptului că sunt înșirate aceste sinonime, savantul face distincție între dragoste și iubire în enunțul: „... mai cu iubirea firii l-ar ocroti decât dreptatea giudecății (= minții) ar suferi” (*ibidem*, p. 43), în care indirect arată sediul iubirii.

Dimitrie Cantemir relaționează inima și sufletul. Explicația o găsim în etimologia cuvântului. Cuvântul românesc *inimă* derivă de la latinescul *anima*, *ae, f.* Asocierea *inimă – suflet* este prezentă din Antichitate: < lat. *sufflitus* < *sufflō* < *flō* „a respira” și < lat. *animus*, *anima* „suflet”, „respirație”, „a respira”. Plutarh menționa: „Soarele răspândește lumina, precum inima – răsuflare”. Asocierea persistă și în filosofia idealistă a poporului român, pentru care inima este sediul sufletului. Inima este primul organ care ia naștere în procesul de zămislire a fătului și prima care moare, astfel marcând două limite ale vieții.

Așadar, sediul dragostei (pure) este sufletul, identificat prin inimă, iar sediul iubirii (a dorinții trupești) este mintea (= *giudecata*), dar și „firea” (= trupul): „Iubirea dară cătră cel sie de-aseenea va să arete ne iubirea cătră cel nu sie de-aseenea” (*ibidem*, p. 43).

Dragostea și „iuboștea” sunt „împreunătoarele” sufletelor și a inimilor, pe care le are „ființă trupească” a omului (*ibidem*, p. 88).

Savantul definește *starea de sănătate* și *starea de boală* în limitata relației trup → suflet. Veritabil psiholog, savantul menționează importanța echilibrului emoțional, lipsa conflictului interior în menținerea stării de sănătate, căci „viață stând și buna socoteală slujind, tuturor tămăduire și vindecare să nedejduiește” (*ibidem*, p. 236). Sănătatea este „în chipul puterii sufletului” (*ibidem*, p. 117),

„sănătate și toate cele sufletului și trupului folositoare” (*ibidem*, p. 20). Boala se instalează în „a trupului slăbăciune și micșorare a sufletului” (*ibidem*, p. 67). Consecințele sunt vădite: „chinul trupului carnea domolește, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima rănește” (*ibidem*, p. 111). Altfel spus, marele cărturar consideră „betejirea și julirea cinstei” (*ibidem*, p. 43) prima cauză de apariție a stării de boală.

Persoanele care „chipul boalei în chipul sănătății să preschimbe” (*ibidem*, p. 240) sunt: *țirulnicul*, specificând că este „vraciu carile tămăduiește ranele, frânturile” (*Scara a numerilor...*), *doftorul* („prognosticul doftorului” (*ibidem*, p. 266), „și doftorul cel bun găsisse și leacul nimerisă” (*ibidem*, p. 240) și „*apothecariu* (el.) (= farmacist) cela ce șede la prăvălie, și, mai cu de-adins, cela ce vinde ierbi, doftorie” (*ibidem*, p. 16), iar *rețeta* este „izvodzel de leacuri carile trimit doftorii la spițeri să facă leacul asupra boalei” (*ibidem*, p. 23). Tratatamentul presupune „Pilula (lat.) Pirulă, gogoasă, bubușlie carea dau doftorii de înghit pentru leacul...” (*ibidem*, p. 21), dar și „Doftoriiia boalei” (*ibidem*, p. 290).

Relația trup → suflet este pusă din nou în evidență: „răutatea bolii doftorii o tămăduiesc, iar boala sufletului leacurile apotecarilor nu știe” (*ibidem*, p. 243); „mai ușor este a suferi obrenteala ranii la aer scoasă decât patima (= durere, boală) sufletului către împotrivnic arătată” (*ibidem*, p. 42), „răutatea bolii doftorii o tămăduiesc, iar boala sufletului leacurile apotecarilor nu știe” (*ibidem*, p. 243).

Unitatea minte-trup. Minte este „primiitoarea” adevărului: „... la mulți ea spre înțelegere gătată mai tare pătrunde cuvântul adevărului” (*ibidem*, p. 94).

Savantul pune în valoare cuvântul, inclusiv puterea lui tămăduitoare, care slăbește boala și fortifică sănătatea: „numai în cuvânt... și tot feluri de *farmacuri descântătoriu* prin urechile tuturor” (*ibidem*, p. 19). Cuvântul este *farmac* (= medicament). Ulterior, grecescul *pharmakon* „medicament” în limba română evoluează în: elementul terminologic *farmaco-* și cuvântul *farmec, farmece* „vrajă” < lat. *pharmacum* < gr. *pharmakon*.

În romanul *Istoria Ieroglifică* se atestă comuniunea inimă-minte, inima fiind, de regulă cea care subordonează mintea și calitatea cuvântului depinde direct de „însușirile” inimii: „din prostia inimii au grăit” (*ibidem*, p. 46), cuvântul „chipul inimii pizmuitoare au arătat” (*ibidem*, p. 74); „dintr-a inimii împietrire” (*ibidem*, p. 130); „ales plăcută inimii bucurie” (*ibidem*, p. 159); „ascunzișul inimii sale de fățarnicie curățește” (*ibidem*, p. 44).

Identificată cu mintea, inima este un sediu al cuvântului: „din plinirea inimii cuvântul și fără veste izbucnește” (*ibidem*, p. 78) etc., dar menținându-și statutul de sediu al dragostei: „cu dragoste priimindu-l, cu dulce în cămara inimii” (*ibidem*, p. 79).

Gândul, rodul minții, este de asemenea, dependentă de minte: „pizma inimii mută gândul din bun în rău” (*ibidem*, p. 58). Gândul rău influențează

malefic inima: „cu știință rea într-ascuns inimii nacăjește” (*ibidem*, p. 86) și poate provoca „înfrângerea inimii” (*ibidem*, p. 183).

Mintea (sau spiritul uman) este asociată cu principiul gnosiologic – cunoaștere:

„În lume [...] lucrurile tâmplatoare [...], nime din muritori cu mintea a le cuprinde poate” (*ibidem*, p. 262). Astfel, Dimitrie Cantemir se referă la cunoașterea „lucrurilor” care ne formează realitatea (= în lume) la niveluri micro- și macrouniversuri, tangențială cu aceeași teorie a lui Eugeniu Coșeriu despre cunoașterea lucrurilor, care formează limbajul (uzual și specializat). Ideea este plăsmuită în mintea omului. Savantul definește ideea drept „chip, formă a lucrului”: „idea (el.) – chipul feticui lucru pe care mintea plăsmuindu-l, ca cum ieste îl înformuiește” (*ibidem*, p. 19). Dar înainte de a (re)cunoaște realitatea, omul trebuie să se cunoască pe sine însuși. Cunoașterea omului, în general, pentru savant, este importantă. Sentința „Cineva spre sine ce este a să cunoaște” este o traducere din latinescul *Nosce te ipsum*, care arată *cunoașterea* ca una dintre menirile omului în relația macrosistem (univers) → microsistem (om). Cunoașterea în sine depinde de abilitățile minții omului: „nici pe sine a să cunoaște mintea îl ajunge” (*ibidem*, p. 205) și este un fenomen individual.

Câmpul conceptual „minte” – „neștiință” – „cuvânt” – „limbă” definește și personalizează funcția gnoseologică a minții, nivel social: „căci pedeapsa distihii (aluzie la dubla natură) mintea, iar neștiința cuvântului limba împiedică și scurtează” (*ibidem*, p. 206). Mintea este asociată cu inteligența, judecata, gânduri etc.: „minte și înțelepciune” (*ibidem*, p. 224), „minte și socoteală” (*ibidem*, p. 224), „gândurile și mintea” (*ibidem*, p. 291) și este definită drept „a creirilor materie” (*ibidem*, p. 87).

Savantul descrie boala, aptă de a „sminti” inima, trupul și mintea. Astfel, Dimitrie Cantemir definește termenul „ypohondriac (el.) Boală care smintește fantazia, slăbăciune părților trupului care sunt pregiur inimă” (*ibidem*, p. 26).

Actualmente, dicționarul oferă următoarea definiție pentru cuvântul *ipohondrie*: „stare psihică morbidă, caracterizată prin neliniște continuă, teamă și preocupare obsesivă de starea sănătății proprii; idee fixă a cuiva care crede că suferă de o boală pe care în realitate nu o are”. În *Clasificatorul internațional de boli* este definit termenul *nevroză ipocondrială*.

În acest mod, Dimitrie Cantemir, considerat „pionier al internaționalizării terminologiei românești” (Baharu, 2011, p. 69), prin „numeroase neologisme [...] a intuit, într-o oarecare măsură, linia de dezvoltare a limbii române literare” (Rosseti, Cazacu, 1961, p. 316).

„Doftorul bun știință în cap, iar ierbele în câmp le are și unde chichițele văruiute și pilulele șicuite sunt, acolo bolnavul să amăgește, iară nu să tămăduiește” – această sentință conține un adevăr incontestabil.

Concluzii. În opinia filosofului Dimitrie Cantemir, medicina este știința care trebuie interpretată doar cu ochii sufletului și atunci „va da sănătate trupului bolnav”. Savantul nu oferă o definiție precisă a tridimensionalității corp, suflet, spirit, aceasta formând un tot întreg; corpul fizic se identifică cu sufletul, sufletul – cu inima, inima – cu mintea, mintea – cu gândurile, cuvintele, iar acestea – cu omul, „ființă trupească”, care, la rândul său, se identifică cu materia creației divine, parte a micro- și a macrouniversului, subordonată valorilor existențiale.

În accepția savantului Dimitrie Cantemir, mintea este înțelepciunea omului, sintetizată din comuniunea trupului și a sufletului, ochii fiind cei care „văd și aleg”: „Că ce este adulfăcarea minții sau care este icoana înțelepciunii, fără numai cele ce ochiul trupului și ochiul sufletului să le vadă și să aleagă...” (Cantemir, 1991, p. 117). Viața umană este în limita „ale trupului picioare și ale sufletului aripi” (*ibidem*, p. 118), dragostea fiind cea care mântuiește omul și îl înalță spre ceruri.

Referințe bibliografice:

1. *Actual issues of morphology*. Materials of the International Scientific Conference dedicated to 70th year anniversary of Nicolae Testemitsanu State University of Medicine and Pharmacy, Chișinău, October, 2015. Chișinău: CEP Medicina, 2015.
2. ROSSETI, Alexandru; CAZACU, Boris. *Istoria limbii române literare*, vol. 1. București: Editura Științifică, 1961.
3. BAHNARU, Vasile. Dimitrie Cantemir, pionier al internaționalizării terminologiei românești. În: *Terminology and translation studies. Plurilingual terminology in the context of european intercultural dialogue*. Cluj-Napoca: Scientia, 2011, p. 69-84.
4. CANTEMIR, Dimitrie. *Istoria Ieroglifică*. București-Chișinău: Editura Litera Internațional, 1991 [online]. Disponibil: <http://lcaracuseniivechi.educ.md/wp-content/uploads/sites/412/2017/11/Cantemir-dimitrie-istoria-ieroglifica1-carte.pdf> [citată 20.02.2022 – 20.09.2022].
5. CĂLINESCU, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, 1941 [online]. Disponibil: Calinescu George – Istoria literaturii romane (Cartea).pdf [citată 20.09.2022]
6. DVORETSKY, Iosef = Дворецкий И. *Латинско-русский словарь*. Москва: Издательство Русский язык, 1976.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:811.135.1'373.45=111

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.46>

EXTINDEREA SENSULUI TERMENILOR DE ORIGINE ENGLEZĂ ÎN DIFERITE DOMENII

Livia CARUNTU-CARAMAN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6829-6440>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Expanding of the Terms of English Origin Meaning in Different Domains

Abstract. *The essence of the evolution of a language is characterized by the creation and permanent improvement of the means of expression. However, changes in the lexicon and, in general, language development are determined by the progress of objective reality. Thus, the language must use new lexical units to constantly enrich itself and to name realities that have recently appeared in various domains of public activity (politics, economy, sports, information technologies, fashion, music, cinematography, gastronomy, cosmetology and others).*

In the contemporary linguistic context, the innovative changes in the Romanian language occur mainly due to interference with the English language. The influence of English on our language constitutes a topical aspect in the development of the Romanian vocabulary. The new social realities have led to an opening of the domains, this fact favoring terminological migration. In the present study we approach the phenomenon of expanding the meaning of terms of English origin in different spheres of current interest and analyze the polysemy as a result of their circulation in various specialized domains.

Keywords: *vocabulary evolution, influence, terms of English origin, fields of activity, migration of terms, expansion of meaning, polysemy.*

Rezumat. *Esența evoluției unei limbi se caracterizează prin crearea și perfecționarea permanentă a mijloacelor de exprimare. Or, schimbările în lexic și, în general, dezvoltarea limbii sunt determinate de progresul realității obiective. Astfel, limba trebuie să utilizeze unități lexicale noi pentru a se îmbogăți constant și a denumi realități apărute recent în diverse domenii de activitate publică (politică, economie, sport, tehnologii informaționale, modă, muzică, cinematografie, gastronomie, cosmetologie și altele).*

În contextul lingvistic contemporan, modificările inovative în limba română se produc preponderent datorită interferențelor cu limba engleză. Influența englezei

asupra limbii noastre constituie un aspect de maximă actualitate în dezvoltarea vocabularului românesc. Noile realități sociale au condus la o deschidere a domeniilor, acest fapt favorizând migrarea terminologică. În studiul de față abordăm fenomenul extinderii sensului termenilor de origine engleză în diferite sfere de interes actual și analizăm polisemia ca urmare a circulației lor în varii domenii de specialitate.

Cuvinte-cheie: evoluția vocabularului, influență, termeni de origine engleză, domenii de activitate, migrarea termenilor, extinderea sensului, polisemie.

Limba nu se „impune” individului, individul dispune de ea pentru a-și manifesta libertatea sa expresivă (Coșeriu, 2000a, p. 250)

Evoluția unei limbi se caracterizează prin crearea și perfecționarea continuă a mijloacelor de exprimare. Limba trebuie să utilizeze unități lexicale inovative pentru a reda realitățile apărute și a se îmbogăți constant. În acest context putem afirma că și limba română, la fel ca celelalte limbi, se află într-o permanentă dezvoltare, încercând astfel să se adapteze unor condiții sociale, culturale și economice.

Noul înaintează și se impune. Aceasta este legea de bază a evoluției, care ține în perpetuă mișcare și limbile lumii, supuse unor schimbări de esență atât în structurile lor interne, cât și datorită influențelor din exterior. Modernizarea societății catalizează mutațiile din necesitatea de a marca și a propaga inovațiile. Limbile de mare circulație, ca exponente ale economiilor și culturilor mai avansate, care generează progresul și-l fac un bun al tuturor națiunilor, se revarsă peste graiurile acestora, asupra cărora își lasă amprente novatoare (Caruntu-Caraman, 2017, p. 63). Astfel, înnoirea vocabularului unei limbi este un proces esențial și inevitabil în condițiile schimbărilor care au loc permanent în societatea umană.

Drept efect, în urma multiplelor influențe, în procesul de comunicare românească a circulat de-a lungul timpului un număr incalculabil de cuvinte străine. Cele mai multe au trecut prin limba română fără a lăsa vreo urmă, pur și simplu au dispărut incognito cum au și pătruns. Unele însă s-au arhaizat trecând în vocabularul pasiv, altele au căpătat caracter regional, fiind întrebuințate rar, în opere literare și științifice pentru a reda vremuri trecute sau local, în vorbirea dialectală. Și doar unele, care s-au pretat definitiv mecanismelor de adaptare în limbă și au fost (și sunt) utilizate în lexicul activ, și-au însușit drepturi depline de a fi considerate unități ale limbii române (*ibidem*, p. 22).

La etapa actuală ne preocupă influența limbii engleze în mod special asupra lexicului limbii române, întrucât cunoașterea englezei este o necesitate în cele mai multe sectoare și domenii de activitate umană. Englezismele sunt resimțite

din ce în ce mai mult în vocabularul românesc, având un impact semnificativ la nivel de comunicare. Termenii de origine engleză își demonstrează funcționalitatea prin extinderea ariilor de utilizare și sporirea frecvenței lor, cuprinzând, practic, toate sferele de activitate publică (știință, comerț, afaceri, comunicații, informatică, divertisment, diplomație și altele).

Deci, un alt aspect ce denotă valoarea renovatoare și capacitatea semantică a englezismelor pentru vocabularul limbii române este diversificarea ariilor de răspândire a lor, cuprinzând aproape toate domeniile de activitate ale societății noastre contemporane în tranziție (*ibidem*, p. 97).

În studiul de față scoatem în evidență o altă particularitate a englezismelor – cea de extensiune a sensului. Prin extindere, englezismele își demonstrează capacitatea de acumulare a valențelor de exprimare polisemantică, după adaptare, în limba română, desemnând în diverse contexte diferite nuanțe semnificative.

Cercetătorii constată că, pe lângă împrumuturile din alte limbi, resemantizarea cuvintelor obișnuite din limba generală și polisemizarea termenilor speciali (mai ales în cadrul migrării lor către alte domenii, diferite de cel de origine) sunt cele mai productive procese de inovare a vocabularului românesc. Actualmente se constată „un număr considerabil de termeni speciali care dezvoltă în sincronie sensuri multiple, apărute grație efectului unor mecanisme de polisemizare particulare (în speță, resemantizarea și redomenializarea termenilor)” (Păcuraru, 2015, p. 71).

Raportându-ne la realitatea actuală din limbă, datorată în mare parte uzului, remarcăm că cei mai mulți termeni care pătrund din engleză în limba română posedă sau dezvoltă în sincronie mai multe sensuri noi, prin intermediul unor mecanisme de polisemizare specifice, particulare. Se acceptă ideea că „unitățile terminologice împărtășesc numeroase trăsături comune cu celelalte unități ale lexicului limbii naturale, admitând chiar și faptul că termenii speciali, ca semne lingvistice specifice – unități ale limbajelor specializate tehnico-științifice și profesionale, sunt foarte dinamici și, în virtutea «migrației conceptelor» și, respectiv, a termenilor care îi denumesc, ei au capacitatea de a trece cu ușurință dintr-un domeniu specializat în altul, achiziționând sensuri noi, drept care se reterminologizează. În consecință, unii dintre termenii speciali devin chiar unități polisemantice în sincronie (care însă acuză o polisemie specifică!) și dobândesc un statut special – cel de «împrumut interdomenial» sau de «termen interdisciplinar»” (*ibidem*, p. 72).

Simultan, această migrare a termenilor se desfășoară fie între domenii de specialitate, fie între domenii de specialitate și limba comună. Respectiv se vorbește despre „polisemia interdomenială (migrarea termenilor în domenii care interrelaționează), cea intradomenială (termenii dezvoltă mai multe

sensuri în același domeniu) și cea extradomenială (migrarea termenilor specializați spre limba comună)” (Rizea, 2009b, p. 52-68).

„Noile realități sociale au condus la o «deschidere» a domeniilor, atât din perspectiva asigurării unei bune comunicări între specialiștii de orientări diferite care sunt nevoiți să lucreze împreună, cât și din perspectiva interesului manifestat de către nespecialiști, care solicită accesul la cât mai multe informații din diverse domenii, în această «societate a cunoașterii», unde fiecare trebuie să se țină la curent cu descoperirile științifice și tehnice” (*ibidem*, p. 52).

Prin urmare, în cadrul reterminologizării, termenii dintr-un anumit limbaj specializat migrează fie în limbajele unor discipline din alte domenii de referință, în care dezvoltă sensuri noi, fie în limbajele altor discipline din același domeniu științific, fie în limbajul specializat al aceleiași discipline științifice, dar cu sens modificat (Luca, 2020, p. 121).

Așadar, termenii de origine engleză sunt preluați în limba română cu unul sau mai multe sensuri, în funcție de aria de utilizare și de necesitățile de comunicare. În cele ce urmează vom încerca să încadrăm o serie de englezisme, înregistrate în varii lucrări lexicografice, în cele 3 categorii principale de polisemie, identificate la cercetătorii sus-numiți.

1. Polisemia interdomenială. Ne referim aici la polisemantism ca urmare a migrării termenilor în alte domenii de specialitate. Aducem ca exemplu termenul *bulk* [balc], înregistrat în ICSO (p. 57), care își regăsește sensurile în comerț ca „tip de produs care este achiziționat angro și eventual revândut individual fără ambalaj propriu și fără accesorii, la un preț mai mic decât cel de retail”. Prin extensiune, noțiunea migrează în limba comună, desemnând o „cutie (de diferite dimensiuni) pentru ambalaj; bax”. În domeniul tehnologiei informațiilor, *bulk*-ul este un „folder în unele aplicații de mail în care sunt direcționate mesajele care nu au în totalitate caracteristicile unui spam”, iar prin extensie – „mesaj de acest tip”. Totodată, termenul se regăsește în tipografie însemnând „grosimea hârtiei în raport cu greutatea ei” și în sport – „perioada de creștere a masei musculare”.

Și termenul *lobby* [lôbi], înregistrat în DEXI (p. 1058), DCSR (p. 156), preluat inițial cu sensul de „sală de așteptare”, migrează în limbajul specializat bancar desemnând „sala principală a clădirii unei bănci, unde se fac operațiunile bancare”, iar prin extensiune – „tranzacțiile făcute în această sală”. Ca mai apoi, să-și dezvolte sensuri noi în politică și economie: a) „influențarea legitimă a deciziilor politice sau a funcționarilor superiori de stat, prin activități de comunicare transparente, profesionist realizate, care implică expertiză legislativă, tehnici discursive și abilități strategice, în vederea adoptării unor hotărâri favorabile unor grupări (politice, etnice), unor țări etc.”; b) „grup de persoane care influențează,

din afară, prin diferite comentarii, luări de atitudine etc. hotărârile unui parlament, ale unei personalități politice sau economice etc”; c) „grup de presiune”. Paralel se formează expresia *a face lobby* – „a influența adoptarea unor hotărâri, în parlament, în guvern etc., prin crearea unei atmosfere favorabile sau nefavorabile față de ceea ce se supune discuției”. Tot prin același proces de migrare trec și termenii *monitoring, output, panel, sampling, script, skimmer, spin-off, stand-by*.

2. Polisemia intradomenială. Denumită și polisemie internă, se manifestă în momentul în care „un termen dezvoltă mai multe sensuri în același domeniu (sau în ramuri diferite ale lui)” (Rizea, 2009b, p. 60). Astfel, termenul *gateway* [ghétuei], care desemnează în domeniul tehnologiei informației „legătura între două programe, două sisteme sau rețele; pasarelă sau poartă de acces” (DECSN, p. 79), își extinde sensul indicând „dispozitivul (hardware sau software) care face legătura între o rețea locală de calculatoare și celelalte rețele de pe internet” sau „echipamentul care colectează date dintr-o rețea locală și le trimite în exteriorul acestei rețele” (ICSO, p. 135).

Un alt termen utilizat în domeniul tehnologiilor informaționale este *podcast*. Acesta desemnează „conținutul multimedia (muzică, video, emisiune TV, emisiune radio etc.) distribuit pe internet”. Concomitent, indică „aplicația care permite preluarea de pe internet a acestor conținuturi” (DECSN, p. 216), iar prin extensiune și „conținutul unui astfel de fișier” (ICSO, p. 221). A se vedea și *advertiser, e-mail, handset, opening, service, teaser*.

3. Polisemia extradomenială. Se manifestă în afara domeniilor specializate, în urma migrării termenilor spre limba comună. Termenul *happy-end* [hépîend], utilizat în cinematografie și literatura artistică cu sensul de „sfârșit fericit”, se extinde în comunicarea obișnuită ca „final fericit al unei întâmplări” (DCSR, p. 127). Termenul *snuff*, care în industria cinematografică este un „gen de film care conține înregistrarea unei crime reale, vândut ca produs de divertisment”, prin extensiune desemnează „înregistrarea unei crime sau execuții reale” (ICSO, p. 248). *Office* – „local unde activează funcționari publici; birou, oficiu” (DECSN, p. 178), migrează în limbajul obișnuit, unde desemnează „stilul, ținuta vestimentară potrivită pentru situații oficiale” (DCSR, p. 187). A se vedea și *drive-in, hacker, influencer, performer, planning, shutdown, task, wallpaper*.

Așadar, polisemia constituie un aspect de maximă actualitate în dinamica vocabularului românesc. Englezismele migrează aproape în orice domeniu de activitate. În continuare vom analiza mai desfășurat polisemia ca urmare a migrării terminologice (dintr-un domeniu de specialitate, atât spre alte domenii, cât și spre limba comună).

Așa, examinăm, sub formă de tabel, o serie de englezisme polisemantice, care-și regăsesc semnificațiile în diferite domenii de activitate publică. Primul rând din tabel va reda sensul englezismului așa cum este la origine. Precizez că pentru majoritatea termenilor se indică din engleză doar sensul principal, or, din lipsă de spațiu, nu putem reda multitudinea de semnificații pe care o au aceștia în limba engleză.

În același timp, raportăm unitățile terminologice corespunzătoare la lucrările lexicografice în care sunt înregistrate, în scopul stabilirii legăturilor dintre semnificațiile actuale și celelalte sensuri ale aceluiași cuvânt, prin prezentarea lor adecvată și precizarea statutului lor în lexic. Respectiv, al doilea rând va indica pronunția, categoria gramaticală, ținând cont de ultimele recomandări normative din DOOM³ și al treilea rând va reda sensurile englezismelor identificate în dicționare și relaționarea lor cu contextele de utilizare în mediul online, întrucât contextul ne oferă, în cele mai multe cazuri, indicii referitoare și la domeniul de proveniență. Concomitent, apelăm la contextualizarea acestor cuvinte pentru a dezambiguiza unitățile de vocabular polisemantice vizate. În momentul în care termenului îi este atașat un determinant, sensul devine mai clar.

Și în studiile românești este confirmat acest aspect. „În limba comună granița dintre domenii este estompată, lucru evident, mai ales în cazul termenilor care, la nivelul discursului specializat, se revendică schemelor conceptuale ce aparțin mai multor domenii (fiind, uneori, foarte dificil de stabilit domeniul de proveniență). Interpretarea sensurilor din limba comună nu se poate face decât în legătură directă cu sensul specializat (perceput în grade diferite de lector în funcție de gradul de instrucție), factorii care contribuie la dezambiguizare putând fi: cotextul, dar și gradul de sensibilizare a societății față de un domeniu sau altul” (Rizea, 2009a, p. 7).

Spre exemplu, elementul lexical *background* vine din engleză cu o bogată întrebuințare în mai multe domenii: pictură, muzică, informatică, experiență familială și altele (a se vedea sensurile în Cambridge Dictionary). Și în română polisemia acestui termen se manifestă atât interdomenial, cât și extradomenial, dezvoltând sensuri noi metaforice. În baza semnificațiilor preluate din DCSR, putem lesne deduce că termenul dat, mai întâi figurează în muzică și cinematografie, după care ajungând în contexte de limbă comună, suferind un proces de determinologizare, se reinfiltrează în comunicarea specializată, fiind preluat în alte domenii decât cel de origine, în psihologie și tehnologii informaționale. În rezultat, polisemia se manifestă „ca urmare a reintegrării unităților determinologizate (în urma contactului cu limba comună) în discursul specializat al altor domenii (Rizea, 2009b, p. 58).

Background	Fundal (CD).
Background	(engl.) [<i>bekgraünd</i>] s. n., pl. <i>backgrounduri</i> [<i>bekgraündurⁱ</i>] (DOOM ³ , p. 291).
Background	1) <i>muzică</i> „Fundal sonor (melodie, suport armonic sau ritmic) care susține și completează partea solistică, instrumentală sau vocală”. 2) <i>cinematografie</i> Tehnică de filmare la care o proiecție devine fundal. 3) <i>cu sens figurat</i> Context, cadru (al unei acțiuni, al unui eveniment etc.). 4) Informații esențiale pentru înțelegerea unei probleme sau a unei situații. 5) Totalitate a circumstanțelor, condițiilor și experiențelor care contribuie la formarea psihologică și culturală a unui individ. 6) <i>informatică</i> Imagine sau culoare expusă pe un site sau pe desktop, în fundalul câmpului vizual. 7) <i>informatică</i> Aplicații și procese care pot rula în fundal, fără ca utilizatorul să le monitorizeze direct (DCSR, 2014, p. 31). În context: <i>background armonic, background cultural, background social, background intelectual, background științic, background profesional, background albastru, claritatea backgroundului, stilizarea backgroundului, backgroundul imaginii, backgroundul unei pagini web, melodii în background, backgrounduri pentru Iphone, backgroundul mitic al existenței umane, backgroundul evenimentului, informații de background, backgroundul vieții, un background solid în drept fiscal, litigii civile și comerciale.</i>

În societatea modernă a tehnologiilor informaționale și comunicaționale, publicitatea a devenit o parte integrantă a vieții noastre. „De la artă la manipulare, astăzi publicitatea este mai mult decât un mediator de răspândire a informațiilor referitoare la produse, servicii sau idei. Ea a evoluat într-un mijloc destul de eficient de comunicare al culturii fiecărei țări, reflectând astfel societatea în care funcționează. Devenind o necesitate sine qua non a acestui secol în care trăim, o întâlnim pretutindeni, își găsește loc în toate domeniile sub diverse moduri și canale de comunicare” (Caruntu-Caraman, 2019, p. 34).

Una dintre acestea modalități de promovare a unui serviciu, produs sau brand, a unei afaceri este *bannerul*. Deoarece bannerele se găsesc aproape peste tot, ele au o influență puternică în viața noastră de zi cu zi. În acest context, englezismul *banner* își lărgeste aria de întrebuintare și în limba română, evadând din vitrine, din interiorul încăperilor, de pe fațadele clădirilor, de pe străzi și de pe autostrăzi în spațiul virtual.

Banner	Fâșie de pânză pe care este scris un slogan, mesaj publicitar atârnată într-un loc public (OLD, CD).
Banner ad	Reclamă în partea de sus, de jos sau în partea laterală a unei pagini de pe internet (OLD).
Banner	(engl.) [<i>benăr</i>], s. n., pl. <i>bannere</i> [<i>benăre</i>] (DOOM ³ , p. 294)
Banner	1) Bucată mare de pânză, material plastic etc., suspendată deasupra unei străzi sau pe o clădire, pe care se inscripționează un slogan, titlul și data unei manifestări, numele unui produs etc. 2) Inserție publicitară pe o pagină de internet, reprezentată de o imagine sau de o animație, incluzând un link la site-ul produsului căruia i se face reclamă (DCSR, 2014, p. 33).

	<p>În context: <i>bannere publicitare, culoarea bannerului, banner atractiv, banner original, bannere create online, bannere pentru site, blocarea bannerelor, pe clădire este afișat un banner.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – chenar cu reclame din ziare, reviste (<i>Plăcuța de identificare este bannerul stilizat din partea de sus a majorității ziarelor, revistelor și buletinelor informative</i>); – titlu cu caractere mari care se întinde pe toată lățimea primei pagini (<i>Sub banner erau articole răspândite pe mai multe coloane verticale</i>); – notificare de pe iPhone care se derulează din partea de sus a ecranului ori de câte ori se afișează o alertă de la o aplicație (<i>A afișa un banner. Aproape toate aplicațiile iOS afișează un banner temporar când primiți o notificare</i>); – anunț bazat mai degrabă pe imagini decât pe text, fiind o formă populară de publicitate online (<i>Scopul publicității pe banner este de a promova o marcă și/sau de a determina vizitatorii de pe site-ul gazdă să meargă pe site-ul agentului de publicitate</i>); – chenar cu un anunț, plasat pe o pagină web pentru a atrage atenția utilizatorilor (<i>Amplasarea banerului în partea de sus a rubricilor pe site, îl face vizibil la accesarea paginii</i>); – ♦ o zi banner/un an banner – o zi notabilă, un an bun, deosebit (<i>A fost un an banner pentru departamentul de vânzări</i>); – <i>adj.</i> Care se referă la tipul dat de publicitate (<i>Notificare banner, anunț banner, publicitate de tip banner</i>).
--	---

Dintotdeauna au fost la mare căutare lucrările literare populare cu un mare succes de vânzare – *bestsellerele*. Acestea au fost înregistrate în diverse topuri, au trecut proba timpului, devenind repere în istoria culturii. Termenul englezesc s-a infiltrat rapid și în limba română, extinzându-se și în alte domenii (cosmetologie, industria alimentară, vestimentară, automobilistică).

Bestseller	Produs, de obicei carte care se vinde cel mai bine (OLD).
Bestseller	(engl.) [<i>bestselār</i>] s. n., pl. <i>bestsellere</i> (DOOM ³ , p. 304).
Bestseller	<p>1) Carte, disc etc. cu un mare succes de vânzare, mare succes de librărie. ♦ Ext. Autor al unei lucrări (beletristice) de mare succes.</p> <p>2) Articol sau produs foarte căutat la un moment dat (DEXI, p. 212).</p> <p>În context: <i>bestseller fulgerător, autor de bestseller, adevărate bestsellere, bestsellere internaționale, bestsellerele anului, bestsellerul „Harry Potter”.</i></p> <p>Nuanțe de sens (2):</p> <ul style="list-style-type: none"> – articole de îmbrăcăminte și încălțăminte (<i>Bestsellere la prețuri promoționale. Bestsellere de la Nike</i>); – produse de cosmetică (<i>Rujul Angel este unul din bestsellerele firmei MAC</i>);

	<ul style="list-style-type: none"> – accesorii (<i>Ceasurile pentru bărbați „Michael Kors Lexington” sunt bestsellerele anului 2021</i>); – mărci auto (<i>GEELY aruncă în aer piețele auto din întreaga lume cu bestsellerele sale</i>); – produse alimentare și băuturi (<i>Fetească Neagră este unul dintre bestsellerele de la cramă</i>).
--	---

Blockbuster. Cu semnificația principală de „ceva de foarte mare succes”, termenul pătrunde inițial în industria filmului, după care este preluat în teatru, sport, în informatică și automobilistică.

Blockbuster	Ceva de foarte mare succes, mai ales o carte sau un film (OLD).
Blockbuster	(engl.) [<i>blokbastăr</i>] s. n., pl. <i>blockbustere</i> (DOOM ³ , p. 312).
Blockbuster	<p>1) Termen general pentru un film sau o piesă de teatru care a înregistrat un succes semnificativ la public. 2) <i>cinem.</i> Producții în care au fost investite sume mari de bani și de la care se așteaptă un profit pe măsură (DCSR, 2014, p. 39).</p> <p>În context: <i>staruri de blockbustere, blockbuster clasic, blockbuster animat, blockbuster american, blockbusterul anului, blockbusterul „Avatar”, iubitori de blockbustere.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – meci de succes (<i>Ungaria a răpus Germania în „blockbusterul” zilei. Blockbusterul sferturilor de finală. Blockbusterul Simona Halep vs. Serena Williams</i>); – jocuri video de succes (<i>Companiile produceau jocuri video „blockbuster” cu scopul de a ajunge la un public uriaș și a obține profituri serioase</i>); – automobil cu un profit semnificativ (<i>Primele poze cu SUV-ul care ar putea fi blockbuster. Expoziție aeronautică și aerospațială blockbuster</i>); – denumire a unui joc de masă (<i>The Blockbuster Party Game poate fi achiziționat online</i>).

Și *cocktail*, una dintre cele mai îndrăgite băuturi ale verii, a cărui preparare a ajuns la nivel de artă, tinde să-și extindă semnificația în limba comună. Pe lângă industria alimentară, termenul este utilizat în cosmetologie, farmaceutică și în terminologia militară, dezvoltând sensuri noi metaforice în jurul conceptului „amestec”.

Cocktail	Băutură preparată de obicei dintr-un amestec de licori alcoolice tari și suc de fructe. Se poate face și fără alcool (OLD).
Cocktail	(engl.) [<i>kokteîl</i>] / cocteil , s. n., pl. <i>cocktailuri/ Cocteiluri</i> (DOOM ³ , p. 381).
Cocktail	1) Băutură preparată dintr-un amestec de băuturi alcoolice (coniac, lichior, gin, vin etc.) și diverse ingrediente. 2) Recepție la care se servesc astfel de băuturi. 3) <i>milit. Cocktail Molotov</i> = sticlă umplută cu benzină, folosită drept grenadă (DCSR, 2014, p. 58).

	<p>În context: <i>gustul proaspăt al unui cocktail, învață să prepari cocktailuri, cocktail modern, cocktail răcoritor, pahar pentru cocktail, a fost invitată la un cocktail, rochii pentru cocktail, au folosit Cocktailuri Molotov.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ansamblu constituit dintr-un amestec de elemente diverse (produse farmaceutice, alimentare, cosmetice) (<i>Un cocktail de medicamente împotriva gripei. Cocktail de molecule. Cocktail de fructe. Anti-aging cocktail. Cocktail pentru față. Cocktail de vitamine. Cocktail de arome. Cocktail de culori</i>); – amestec de sentimente, emoții, trăiri (<i>Un cocktail furtunos de emoții – griji, mândrie, curaj, bucurie. Cocktail de sentimente</i>); – program artistic combinat (<i>Cocktail artistic „letal”.</i> Într-un cocktail cu cele mai tari hituri ale momentului); – <i>adj.</i> Care se poartă la evenimente de tip cocktail (<i>Rochie cocktail. Fustă cocktail. Stil cocktail. Ținută cocktail. Dress code cocktail</i>).
--	--

Englezismul *dealer* a preluat de limba română cu toate cele trei sensuri principale întrebuintate în economie, la jocurile de cărți și în traficul de droguri. În limba română, dealerii sunt echivalați cu agenții de bursă și vânzătorii intermediari. Totuși trebuie să identificăm semnificațiile distincte pentru termenii *dealer*, *broker*, *agent de bursă* și *vânzător intermediar*, întrucât au conotații diferite.

Dealer	1. Persoană care cumpără și vinde produse. 2. Persoană care vinde droguri ilegale. 3. Persoană care distribuie cărțile într-un joc de cărți (OLD).
Dealer	(engl.) [<i>dilăr</i>] s. m., pl. <i>dealeri</i> (DOOM ³ , p. 437).
Dealer	<p>1) Persoană fizică sau juridică împuternicită să acționeze ca intermediar în operațiuni comerciale și de schimb, cumpărând și vânzând valori. 2) Persoană care cumpără și vinde droguri. 3) (<i>la jocul de cărți</i>) Persoană care împarte cărțile (DCSR, 2014, p. 75).</p> <p>În context: <i>dealer francizat, dealer autorizat, dealer primar, dealer de mașini, rețea de dealeri, dealer independent, dealer pe piața valorilor imobiliare, dealer de poker, dealer de droguri.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – (<i>la cazinou; la jocurile de noroc</i>) Persoană care explică regulile jocului, acceptă mizele, schimbă fișele, anunță despre începutul și sfârșitul partidelor și rezultatele acestora; crupier (<i>Salariul unui dealer la cazinou variază în funcție de experiență și bacșișul pe care-l primește de la jucători</i>); – Agent de bursă (<i>Majoritatea dealerilor gestionează tranzacțiile pentru un număr de clienți individuali și instituționali</i>); – Vânzător intermediar (<i>Dealerii reunesc cumpărătorii și vânzătorii fără a prelua proprietatea asupra produsului, serviciului sau proprietății</i>).

Dressingurile se regăesc în gastronomie sub formă de sosuri, dar și în interiorul caselor mari, ca încăperi separate, de diferite dimensiuni, special amenajate pentru a depozita articole vestimentare și diverse accesorii. Totodată, unele semnificate se situează în relație de omonimie.

(Salad) dressing	Sos subțire adăugat în salate, de obicei preparat din ulei, oțet, sare, piper etc. (OLD).
Dressing (room)	Cameră mică situată lângă dormitor, în care se păstrează hainele (OLD).
Dressing	(engl.) s. n., pl. <i>dressinguri</i> (DOOM ³ , p. 491).
Dressing ^{1,2}	<p>¹ Sos rece, pe bază de vinegretă sau maioneză, folosit pentru aseasonarea salatelor.</p> <p>²1) Cameră (de dimensiuni reduse), amplasată de obicei lângă dormitor, destinată depozitării hainelor, încălțărilor, accesoriilor etc. 2) Dulap (de dimensiuni mari) în care se depozitează hainele, încălțărilor, accesoriile etc. (DCSR, 2014, p. 89).</p> <p>În context: <i>rețetă de dressing, dressingul potrivit pentru fiecare salată în parte, dressingul poate oferi casei mai mult spațiu, amenajarea unui dressing, dressing în stil modern, cea mai mare parte a dressingului ar trebui să fie ocupată de polițe și sertare.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Amestec folosit pentru a umple carnea de pui, pește sau diverse legume (<i>Dressing de muștar. Majoritatea dressingurilor pot fi servite cu carne și pește</i>); – (<i>la magazin, la teatru etc.</i>) Cameră sau zonă desemnată pentru a se schimba de haine; vestiar (<i>Dressinguri separate pentru bărbați și femei</i>); – <i>adj.</i> Care se referă la tipul respectiv de mobilier (<i>Mobilă dressing. Dulap dressing</i>).

Fake-urile reprezintă un alt fenomen care ne afectează viața mai mult decât credem. Fie ele sub formă de produse, fie incorporate în articole, imagini, videoclipuri, distribuite în lumea digitală se răspândesc fulgerător, ne influențează existența, convingerile și reacțiile și sunt tot mai greu de deosebit de informațiile credibile. Termenul *fake*, care inițial pătrunde ca adjectiv, prin conversie este utilizat tot mai mult ca substantiv. Acesta dezvoltă o polisemie interdomenială, căpătând deja în uz valori semantice noi, datorate unor contexte iterative în care apare frecvent. În DOOM³ este înregistrat cu două forme omonime. Conceptul (obiect, produs fals) rupe relația semantică, adăugând o accepție nouă (știre falsă).

Fake	(subst.) Obiect, operă de artă, monedă sau bijuterie falsificată (OLD). (adj.) Care este fals; falsificat (OLD).
Fake ^{1,2}	(engl.) [<i>feɪk</i>] <i>adj. invar.</i> (produse <i>fake</i>); s. n., pl. <i>fake-uri</i> (DOOM ³ , p. 529).

Fake	<p>Fals; prefăcut; falsificat (ICSO, p. 121). În context: <i>ceas fake, diamante fake, jucărie fake, încălțăminte fake, știrea este fake, zâmbet fake, fișier fake, mesaj fake, cont fake.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Obiect, lucru care este fals, falsificat (<i>Este foarte dificil de cele mai multe ori să deosebim un original de un fake</i>); – Informație, știre care nu corespunde adevărului; fals (<i>În ultima perioadă, în mediul online apar tot mai multe fake-uri. Pe urmele fake-ului!</i>); – Utilizator pe site-uri de știri, forumuri, platforme de socializare care, din diferite motive, pretinde a fi alcineva (<i>Influencerul s-a dovedit a fi un fake</i>); – Fișiere (imagini, videoclipuri) care nu sunt reale; fișier deteriorat care nu corespunde conținutului său (<i>Fake-ul a fost șters de pe pagină, deoarece încălca politica site-ului</i>); – E-mail fals trimis cu scopul de a fura informații cu caracter personal (<i>A primit un fake cu un link care cerea informații cu privire la cardul său de credit</i>); – (<i>în cadrul programelor P2P – BitTorrent, uTorrent</i>) Fișier fals cu un film foarte celebru, recent lansat, care, la momentul descărcării se dovedește a fi diferit (adesea cu conținut pornografic) (<i>Marea majoritate a fake-urilor sunt în format WMA și WMV</i>).
-------------	---

Fillerele, cu sensul de „umplere”, sunt și ele la mare căutare în domeniul construcțiilor, în mass-media, în cinematografie și în industria cosmetică.

Filler	Substanță folosită pentru a umple anumite găuri, în special în pereți, înainte de vopsire (OLD).
Filler	<p>[scris și: <i>filer</i>] 1) (<i>tehn.</i>) Pulbere mineral, care se folosește la prepararea amestecurilor asfaltice, pentru a mări consistența, adezivitatea și stabilitatea termică (DEXI, p. 730). 2) Ser dermo-cosmetic pentru umplerea ridurilor, șanțurilor și a adânciturilor faciale. 3) Material scurt (de umplutură) în televiziune, radio, cinematografie sau presă. 4) Material de umplere folosit în diverse tehnologii (ICSO, p. 123).</p> <p>În context: <i>Filler de calcar. Fillerele redau un aspect întinerit al pielii. Filler facial. Fillerele POESIS, difuzate pe mai multe tronsoane de-a lungul întregii zile, reamintesc iubitorilor versului eminescian câteva dintre cele mai cunoscute creații ale poetului. Înainte de aplicarea fillerului, suprafața trebuie să fie umedă, dar nu udă.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Episod dintr-un film, desen animat care nu are nicio legătură cu acțiunea principală (<i>Fillerul redă amintiri din episoadele anterioare</i>); – Agent de umplere pentru reparația caroseriei auto (<i>Fillerul SINTO este foarte ușor de șlefuit</i>); – Produs pentru păr (<i>Fillerul restabilește structura părului, conferind rezistență internă și elasticitate tangibilă</i>).

Și *flash* s-a răspândit interdomenial, fiind utilizat în televiziune, cinematografie, fotografie, informatică și altele.

Flash	Lumină strălucitoare de scurtă durată (OLD).
Flash	(engl.) [<i>fleș</i>] s.n., pl. <i>flash-uri</i> (DOOM ³ , p. 544).
Flash	1) Tub electric care produce un impuls luminos foarte puternic de scurtă durată și care este folosit pentru fotografiere, la construcția laserelor etc. 2) Impuls produs astfel; blitz. 3) Știre importantă transmisă cu prioritate la radio sau televiziune. 4) <i>cinem.</i> Plan foarte scurt dintr-un film; apariție a unei imagini pe un ecran. 5) <i>inform.</i> Platformă folosită pentru producerea și afișarea animațiilor în browsere. 6) Abreviere de la <i>USB flash drive</i> (DCSR, 2014, p. 110). 7) Semnal luminos realizat cu farurile unui autovehicul pentru a comunica cu alți șoferi, de obicei pentru a forța autovehiculul din față să părăsească banda sau pentru a avertiza existența unui radar (ICSO, p. 125). 8) <i>tox.</i> Senzație acută de plăcere declanșată de injectarea intravenoasă a unui drog (DA). În context: <i>În momentul fotografierii nu a folosit flash-ul. Materialul emis va fi sub formă de știre, breaking news, flash, update etc. Avantajele folosirii flash-ului pe web. Și-a cumpărat un flash de 32 MB. Șoferii care dau flash-uri sau claxonează pentru a li se face loc să treacă riscă amenzi de mii de lei.</i>

În limbajul comercial, sunt tot mai răspândite *offshore-urile*, așa-zisele paradisuri fiscale, în care companiile sau persoanele fizice pot redirecționa bani, active sau profituri pentru a beneficia de impozite mai mici și scutiri de taxe. Prin conversie, termenul își schimbă valoarea gramaticală cu care pătrunde inițial, din adjectiv în substantiv.

Off-shore	<i>adj.</i> (<i>despre companii</i>) Care își are sediul într-o țară străină cu legi fiscale mai generoase decât în țara de origine (OLD).
Offshore	(engl.) [<i>ofșor</i>] s. n., pl. <i>offshore-uri</i> (DOOM ³ , p. 799).
Off-shore	<i>adj. invar.</i> 1. (<i>fin.</i>) Extrateritorial. Care se referă la bani investiți în altă țară. ♦ <i>Zonă off-shore</i> = paradis fiscal. <i>Companie off-shore</i> = firmă care este înregistrată într-un paradis fiscal, pentru a evita impozitarea sau pentru a fi impozitată doar într-o mică măsură (DCSR, 2014, p. 187). 2. (<i>tehn.</i>) Care se referă la petrolul submarin (DEXI, p. 1305). În context: <i>societăți off-shore, firmă off-shore, activitate offshore, bani offshore, afaceri offshore.</i> Alte sensuri: – (<i>despre energia eoliană</i>) Care se referă la producerea energiei eoliene în spațiul maritim (<i>În prezent, energia eoliană offshore produce electricitate curată. Parcuri eoliene offshore</i>); – <i>s. n.</i> Țară sau jurisdicție unde pot fi înregistrate companii, care pot fi scutite complet de impozitare sau pot achita impozite foarte scăzute, în cazul când nu desfășoară activități pe teritoriul respectiv (<i>Banii au fost transferați prin intermediul mai multor offshore-uri</i>).

Swing de asemenea a câștigat teren în mai multe domenii de activitate: sport, dans, muzică. Iar în ultimul timp, printr-un proces de determinologizare, capătă în limba generală un sens nou de „relație partenerială”, ajungând în contexte variate.

Swing	Mișcare sau ritm de balansare (OLD).
Swing	(engl.) [<i>suɪŋg</i>] s. n., pl. <i>swinguri</i> [<i>suɪŋgur^l</i>] (DOOM ³ , p. 1033).
Swing	<p>1) (<i>sport; la box</i>) Lovitură laterală dată cu brațul ușor arcuit. 2) Numele unui dans modern, cu ritm și mișcări rapide. 3) Melodie după care se execută acest dans. 4) (<i>muz.</i>) Manieră de execuție a muzicii de jazz, caracterizată printr-o mare suplețe ritmică, prin accente neregulate și întârzieri imperceptibile ale tempoului (DEXI, p. 1946).</p> <p>În context: <i>În cele mai multe cazuri, swingul este folosit de boxerii cu o tehnică slabă. Swingul este larg răspândit în aproape toate țările dezvoltate occidentale și asiatice. În anii '30, sălile, barurile și străzile erau pline de muzicieni și toată lumea pulsa pe noul ritm de swing. Dintre toate elementele jazz-ului, swingul este cel mai subtil în exprimare.</i></p> <p>Alte sensuri:</p> <p>Tip de relație care constă în practica deschisă a contactelor sexuale cu parteneri din afara cuplului, în scop recreațional sau pentru interacționare socială (<i>În general, numărul persoanelor interesate de swing a crescut</i>);</p> <p><i>adj.</i> 1) Care ține de tipul dat de relație (<i>Petrecere „swing”</i>). 2) Care se referă la genul dat de muzică, dans (<i>Stil swing. Jazz swing</i>).</p>

Și un ultim termen relativ recent, preluat din limba engleză, analizat în studiul de față este *time-out*. Englezismul, cu sensul principal de „pauză” la jocurile sportive, se extinde în pedagogie și tehnologii informaționale, dezvoltând, concomitent și sensuri noi, metaforice.

Timeout	Pauză în timpul unui joc sportiv, în special una pe care o cere antrenorul pentru a da noi instrucțiuni echipei (OLD).
Time-out	(engl.) [<i>taɪmaʊt</i>] s. n., pl. <i>time-outuri</i> [<i>taɪmaʊtur^l</i>] (DOOM ³ , p. 1064).
Time-out	<p>1) <i>sport</i> Pauză solicitată de antrenor pentru a face unele recomandări tehnico-tactice echipei pe care o conduce (DCSR, p. 262). 2) Întrerupere a unei acțiuni, a unei activități, a unei mișcări; oprire temporară în realizarea unei activități; pauză, repaus. 3) <i>pedagogie, educație</i> Pauză de tăcere folosită ca mijloc educativ în disciplinarea copiilor (DECSN, p. 310).</p> <p>În context: <i>La volei, se pot solicita până la două time-outuri pe echipă în fiecare set, cu o durată de 30 de secunde fiecare. De fapt, nu am explodat în fața copiilor, sunt mândră că mi-am luat time-out la timp. Time-outul are un impact negativ semnificativ asupra copiilor sensibili, emotivi și inhibați.</i></p>

	<p>Nuanțe de sens (2):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Pauză în timpul unui program de televiziune (<i>Unele programe live folosesc ocazional time-outuri în scopuri publicitare</i>); – Pauză într-o relație (<i>Ea l-a întrebat: „Este un divorț?”. El a răspuns: „Nu, este un time-out”</i>); – Perioadă de timp pentru recreație (<i>Și-a luat un time-out de la învățat. Time-out după orele de serviciu</i>); <p>Alte sensuri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – (<i>tehn. inform.</i>) Situație în care un program se oprește după o anumită perioadă de timp, deoarece nu funcționează cum trebuie (<i>Time-out de rețea</i>); – (<i>la smartphone-uri și tablete Android</i>) Stare de repaus în care intră dispozitivele după o perioadă de timp de inactivitate a utilizatorului (<i>Pentru a dezactiva complet time-outul ecranului trebuie să folosești o aplicație specială</i>).
--	--

Raportându-ne la teoriile coșeriene, majoritatea acestor termeni (*banner, bestseller, blockbuster, cocktail, dealer, dressing, filler, flash, off-shore, swing, time-out*) au trecut din „limba concretă”, așa cum se manifestă ea în vorbire, în „limba abstractă”, adică limba dedusă din vorbire și obiectivată în dicționare și gramatici (Coșeriu, 2000b, p. 236-237), fiind înregistrați în diverse lucrări lexicografice.

Totodată, după cum observăm din semnificațiile atribuite termenilor respectivi, potențialul semantic este impresionant, majoritatea unităților terminologice migrează dincolo de domeniul de origine și chiar ajung în contexte de limbă comună, având loc procesul de determinologizare a acestora.

În concluzie, putem afirma că înnoirea vocabularului unei limbi este un proces esențial și inevitabil. Englezismele fac parte din realitatea noastră lingvistică, reprezintă un aspect al creativității limbii.

Exemplele date au demonstrat că o bună parte din termenii de origine engleză relativ recent apăruiți în lexicul limbii române prezintă polisemie în sincronie, întrucât dezvoltă mai multe sensuri noi în varii domenii, dar și în limba comună. Din punctul de vedere al apartenenței lor domeniiale, remarcăm că termenii manifestă fie o polisemie internă (intradomenială) – atunci când o unitate terminologică poate căpăta mai multe sensuri în cadrul unuia și aceluiași domeniu de activitate, fie o polisemie externă (extradomenială), atestată atunci când termenii dintr-un domeniu intră în relație cu limba comună, generală sau cu terminologiile din alte domenii, încadrându-se în așa-zisul „lexic migrator” (Rizea, 2009a, p. 2), evidențiind o polisemie specială (interdomenială).

Legăturile strânse dintre diversele domenii de activitate determină propagarea termenilor de la un domeniu la altul, favorizând o liberă și rapidă circulație a lor. Prin extensiune, termenii pătrund în diverse terminologii sau sunt chiar preluați în vocabularul uzual.

Referințe bibliografice:

1. CARUNTU-CARAMAN, Livia. *Englezismele în presa periodică din Republica Moldova (aspectele funcțional, fonetic, ortografic, morfologic, semantic)*: teză de doctor în filologie. Chișinău, 2017.

2. CARUNTU-CARAMAN, Livia. Utilizarea englezismelor pe panourile publicitare stradale. În: *Materialele Colocviului Științific cu participare internațională „Filologia Modernă: Realizări și perspective în context european”* (ed. a XII-a). Chișinău: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, MECC, 2019, p. 33-41.

3. CD = *Cambridge Dictionary* [online]. Disponibil: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> [citat 27.08.22].

4. Coșeriu, 2000a = COȘERIU, Eugeniu. Limba funcțională. În: *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC, 2000, p. 249-274.

5. Coșeriu, 2000b = COȘERIU, Eugeniu. Creativitate și tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului. În: *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC, 2000, p. 233-248.

6. DA = *Dicționar de argou al limbii române*. George Volceanov. Editura Niculescu, 2007.

7. DCSR = *Dicționar de cuvinte și sensuri recente*, autori: DĂNILĂ, Andrei, TAMBA, Elena. București: Editura Litera, 2014.

8. DECSN = *Dicționar explicativ de cuvinte și sensuri noi*, autori: PĂCURARU, Veronica, UNGUREANU, Violeta, VULPE, Ana. Chișinău: Editura Pro Libra, 2016.

9. DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Chișinău: Editura ARC, Editura GUNIVAS, 2007.

10. DOOM³ = *Dicționarul ortografic, ortoepic, și morfologic al limbii române*. Ed. a III-a. București: Univers Enciclopedic Gold, 2021.

11. ICSO = *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*. Vol. 1., autori: BARBU, Ana-Maria, CROITOR, Blanca, NICULESCU-GORPIN, Anabella-Gloria, RADU, Carmen-Ioana, VASILESCU, Monica. București: Editura Academiei Române, 2020.

12. LUCA, Aliona. Limbajele specializate abordate prin prisma fenomenului de reterminologizare (în baza lexicului sportiv al limbii române). În: *Intertext*. Chișinău, ULIM, 2020, nr. 1-2, p. 120-128.

13. OLD = *Oxford Learner's Dictionaries* [online]. Disponibil: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> [citat 27.08.22].

14. PĂCURARU, Veronica. Polisemia și dezambiguizarea unor unități recente ale vocabularului românesc din perspectiva dinamicii semantice actuale. Considerări și reconsiderări în contextul informatizării lexicografiei. În: *Philologia*. 2015, nr. 3-4, p. 70-81.

15. Rizea, 2009a = RIZEA, Monica-Mihaela. Polisemia din perspectiva unei terminologii externe. În: *Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică*. București: Editura Universității din București, 2009, p. 571-583. Disponibil online: http://www.softwinresearch.ro/publications/linguistics/Polisemia_din_perspectiva_unui_terminologii_externe.pdf [citât 06.09.2022].

16. Rizea, 2009b = RIZEA, Monica-Mihaela. *De la monosemie la polisemie în terminologia științifică actuală*: teză de doctorat. București, 2009.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

CZU:81'373.613.2

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.47>

METAFORA – MONADĂ ÎN TERMINOLOGIE

Natalia ROTARI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3882-2248>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Metaphor – Monad in Terminology

Abstract. *The present study is a modest attempt to demonstrate that metaphor is not just a combination of several linguistic units with fundamental meaning which, interacting, give the structure a figurative meaning, through a hidden comparison. Separate words can also have a metaphorical function, obviously in the context. The transfer of meaning occurs not only from term A to term B, from the concrete word to the abstract one, but also at the level of meaning of a single word. The mechanism is the same, an improper term is used instead of the proper term to maximize expressiveness. Often, these metaphors are difficult to identify because they lack the classic structure where there are two or more metaphorical terms. In terminology, monadic-metaphors are very often found in titles, as notions by which some scientific phenomena are explained. Their stylistic function is stronger than that of classically structured metaphors, because a single lexeme suggests an idea that can be understood by several words.*

Keywords: *metaphor, monad, dyad, triad, semantics, terms.*

Rezumat. *Studiul de față este o încercare modestă de a demonstra că metafora nu este doar o combinație dintre mai multe unități lingvistice cu sens fundamental care, interacționând, conferă structurii o semnificație figurată, printr-o comparație ascunsă. Funcție metaforică o pot avea și cuvintele separat, evident în context. Transferul de sens se produce nu doar de la termenul A spre termenul B, de la cuvântul*

concret spre cel abstract, dar și la nivelul de sens al unui singur cuvânt. Mecanismul este același, un termen impropriu este utilizat în locul termenului propriu pentru maximizarea expresivității. Deseori, aceste metafore sunt greu de identificat pentru că le lipsește structura clasică unde există doi sau mai mulți termeni metaforici. În terminologie, metaforele-monade sunt foarte des întâlnite în titluri, în calitate de noțiuni prin care sunt explicate unele fenomene științifice. Funcția stilistică a acestora este mai puternică decât cea a metaforelor cu structură clasică, deoarece un singur lexem sugerează o idee care poate fi înțeleasă prin mai multe cuvinte.

Cuvinte-cheie: metaforă, monadă, diadă, triadă, semantică, termeni.

În lingvistică, metafora este un transfer semantic de la un termen la altul, între două realități lingvistice diferite care formează o realitate nouă. Metafora face posibilă cunoașterea lumii prin abstractizare și conștientizare, având la baza ei analogia și asocierea, or limbajul nostru reprezintă un proces dinamic care se modelează, fiind în interacțiune directă cu gândurile noastre.

Dacă Cicero considera că metafora era utilizată pentru a da mai multă strălucire unei descrieri, cognitiști contemporani au demonstrat că prin metaforă se recurge la exprimarea mai concisă a ideii, înlocuind termenul propriu printr-unul figurat (Vianu, 1957, p. 61-62). În anumite condiții, în baza unor asociații, relația de opoziție se neutralizează, generând noi relații în planul conținutului între termenul propriu și cel figurat. Lingvистa Elena Slave, în acest context, demonstrează pe exemplul lexemului *a lătra* că opoziția dintre *a vorbi* și *a lătra* își pierde puterea pentru că procesul metaforic are la bază încălcarea raporturilor semantice și sintagmatice de implicație (*a lătra* → câine, *a vorbi* → om), raporturi pe care E. Coșeriu le numește solidarități semantice/ lexicale (Slave, 1991, p. 11).

Metaforizarea științifică nu presupune doar o simplă substituție, o deplasare a sensului cuvântului, ci și un fenomen realizat în consonanță cu cele trei planuri de relevanță: planul reprezentării, planul interacțiunii cu receptorul, planul textului (Butiurca, 2016, p. 66).

Sverker Johansson este de părere că „în gramatica construcțiilor metaforice nu există nicio diferență între gramatică și lexicon, totul este reprezentat de expresii” (Johansson), realizându-se o comunicare-mosaic prin care are loc codificarea și decodificarea mesajului transmis, or, structura clasică a metaforelor constă în formarea *diadelor* (doi termeni care formează o unitate), a *triadelor* (trei termeni care formează o unitate) și a celorlalte expresii metaforice care numără mai mult de trei lexeme într-o unitate semantică.

Pe de altă parte, în terminologie există unități lingvistice de sine stătătoare care, prin natura lor semantică, permit crearea unui sens nou,

cu funcție metaforică, pe care le vom numi **metafore-monade** – (din limba greacă, *monas* „ună”) concept care desemnează, în viziunea noastră, **o unitate lingvistică, care redă o realitate terminologică și este menită a înlocui o expresie de cuvinte și a oferi explicația succintă a unui fenomen (printr-un singur cuvânt).**

Prin definiție, termenul *monadă* vine din domeniul filosofiei și desemnează „singura substanță adevărată ca entitate spirituală, fără întindere spațială, capabilă de tendințe și percepții, dar fără legătură cu celelalte” (<https://dexonline.ro/definitie/monad%C4%83>); a fost introdus pentru prima dată de către matematicianul și filosoful german Gottfried Wilhelm *Leibniz*, făcând referire la „modul în care este posibil să reducem conceptele complexe la un număr mic de concepte primitive, fiecare caracterizat printr-un semn” (Dumitrescu). În lucrarea sa *Disertația metafizică*, Leibniz menționează ideea că „fiecare monadă deschide, prin percepția ei proprie, conform principiului autonomiei sale, un anumit punct de vedere” (Dumitrescu). Teoria acestuia nu se reduce doar la domeniul filosofiei, dar are tangență și cu studiul limbajului pe care, crede, că se poate baza o nouă știință interdisciplinară *Ars combinatoria* – proiecție lingvistică a gândirii prin operații logico-matematice (Leibniz, 1967, p. 45).

Deci, din punct de vedere lingvistic, metafora specializată nu poate fi exprimată numai printr-o sintagmă plurilexicală, ci și printr-un singur termen, cum ar fi metaforele din diferite domenii de specialitate. Teoria respectivă este dezvoltată și în studiul monografic *Lingvistică și terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*, semnat de lingvista Doina Butiurca, în care este menționat faptul că lexemul *torace* este o metaforă medicală, o expresie simplă, având modelul preconceptual „platoșă a luptătorilor greci”, metaforă care a stat la baza creării a zece constructe eterogene, pe care le numim metafore terminologice, fiind utilizate în diferite domenii de specialitate: *torace în butoi*, *torace în clepsidră*, *torace în pâlnie* etc. (Butiurca, 2016, p. 70). Dimensiunea epistemologică a metaforei științifice este relevată prin trecerea unui concept lingvistic dintr-un domeniu-sursă în alte domenii-țintă tangențiale sau mai puțin tangențiale. Astfel, unele *metafore-monade* și-au extins aria de utilizare din matematică, fizică, logică și din cibernetică în alte domenii: lingvistică, filosofie, psihologie etc. Un astfel de exemplu îl poate constitui metafora *algoritm* (<https://dexonline.ro/definitie/algoritm/definitii>) care, per general, definește *o succesiune de operații necesare în rezolvarea unei anumite probleme*, disciplinele care au împrumutat conceptul au particularizat sensul fundamental al termenului, conferindu-i nuanțe individuale cum ar *algoritm = totalitatea regulilor cu ajutorul cărora se face o traducere automată* – în traductologie; *algoritm = sistemul de împărțire a funcțiilor de conducere în*

cadrul unei coaliții, proporțional cu ponderea fiecărui partid participant – în științe politice (Volceanov, 2007, p. 37).

Facultatea metaforelor de a participa în procesele secundare și figurative la crearea sensurilor noi ale cuvintelor ține de funcția nominativă a acestora, implicând o analiză la nivel semantico-discursiv și crează emergența unei noi denotații (Mincu, 2017, p. 207), fapt dovedit prin existența metaforelor conceptuale, metaforelor științifice și a celor terminologice care stau la baza creării noilor concepte. Motivarea termenilor de a crea sensuri noi, cu valoare metaforică, este explicată de natura lor tranzitivă și reflexivă care fac posibilă acomodarea semantică și semiotică a acestora. Tiparele generale de realizare a metasemiei implicative diferă de la lexicul limbilor istorice, la limbajele specializate (Butiurca, 2016, p. 82). Semele denotative nu dispar total, dimpotrivă, conservarea lor este condiția indispensabilă a realizării abaterii metasememice, prin care este explicată organizarea unui articol lexicografic în dicționarele explicative unde sensurile figurate (secundare) ale unui lexem sunt prezentate după sensurile proprii (fundamentale) pe care le-au generat.

O *metaforă-monadă* este termenul *sistem* care formează peste 30 de constructe eterogene utilizate în diferite domenii de specialitate. Pe platforma *dexonline.ro*, care citează informații lexicografice din mai multe surse verificate, sensul fundamental al conceptului *sistem* este *ansamblu de elemente (principii, reguli, forțe etc.) dependente între ele și formând un întreg organizat, care pune ordine într-un domeniu de gândire teoretică, reglementează clasificarea materialului într-un domeniu de științe ale naturii sau face ca o activitate practică să funcționeze potrivit scopului urmărit* (<https://dexonline.ro/definitie/sistem/definitii>). Conform aceleiași surse, putem observa modul în care sensul fundamental al termenului explicat a determinat crearea sensurilor secundare ale lexemului, fiind utilizat în calitate de concept în diverse științe:

- informatică („ansamblu de procedee și mijloace de colectare, prelucrare și transmitere a informației necesare procesului de conducere a întreprinderilor, instituțiilor, ministerelor etc.”);
- geografie (totalitatea depozitelor formate în decursul unei perioade geologice);
- filosofie (totalitatea relațiilor pe baza cărora este constituit un sistem);
- fizică (1. sistem format din corpuri și din câmpuri de forță (electrice, magnetice, nucleare), considerat din punctul de vedere al proprietăților sale fizice, 2. sistem internațional de măsurare a lungimilor, a greutateților și a capacităților bazat pe unități fixe, care cresc și descresc din zece în zece);

- oftalmologie (*sistem Braille* = metodă de scriere pentru orbi, cu litere tipografice speciale scoase în relief pentru a putea fi pipăite);
- muzică (combină muzicală);
- anatomie (grupare morfologică și funcțională unitară de organe sau de structuri);
- fiziologie (1. ansamblu de elemente aflate în interacțiune; 2. totalitatea elementelor nervoase (osoase, musculare etc.) formate dintr-un țesut specializat și care acționează în vederea unui scop comun);
- biologie (totalitatea organelor care asigură hrănirea și creșterea unei plante sau a unui animal);
- astrologie (ansamblu de corpuri cerești alcătuit din soare și din corpurile care gravitează în jurul lui);
- științe tehnice (sistem fizic format cel puțin în parte din corpuri solide produse prin mijloace tehnice);
- matematică (ansamblu format din două sau mai multe ecuații, legate între ele prin faptul că admit aceeași soluție).

De aceeași natură sunt un șir de termeni cu valoare metaforică adaptate în funcție de gândirea și de specificul științei care a împrumut termenii; or, potențialul constructului imagistic servește la clasificarea, definiția, experimentul, ilustrarea și la înaintarea unei ipoteze într-o realitate științifică (Milică, 2013, p. 159). În tabelul de mai jos (Tab. 1), au fost inventariate, selectiv, metafore-monade (*atracție, câmp, curent, forță, interacțiune, putere, nucleu, reacție, sarcină, valoare*), termeni care și-au extins aria de utilizare dintr-un domeniu în mai multe domenii de activitate. Menționăm faptul că sensul de bază ține de etimologia cuvântului; de exemplu, termenul *curent* (substantiv) vine din limba franceză și desemnează *mișcarea unui fluid într-o anumită direcție* (fr. *mouvement d'un fluide (air, eau...)*).

Tabelul 1.

Extinderea semantică a metaforelor-monade în diferite domenii de specialitate

Termen	Domeniul-sursă	Domenii-țintă	Extindere semantică
<i>atracție</i>	fizică	psihologie	„înclinație puternică pe care o ființă o simte pentru alta sau pentru ceva, imbold de a te apropia de cineva ori de ceva”
		gramatică	„modificare a unei forme gramaticale (caz, număr, persoană, mod, timp) sub influența unui cuvânt din apropiere”
		biologie	„forța de coeziune pe care o au între ele moleculele unui corp”

		fizică	„regiune din spațiu în care fiecărui punct i se asociază o mărime fizică determinată; mărime care caracterizează o asemenea regiune”
<i>câmp</i>	pedologie	medicină	„fâșie de pânză sterilă care delimitează plaga operatorie”
		pictură	„fondul unui tablou, al unei gravuri, al unei podoabe etc.”
		matematică	„mulțime de valori ale uneia sau mai multor mărimi variabile”
		gramatică	„ansamblul de cuvinte din aceeași sferă semantică, care exprimă noțiuni asemănătoare sau asociabile”
		filosofie	„ansamblul metodelor, conceptelor și ideilor delimitate istoric în interiorul cărora se elaborează o doctrină, o știință, o creație culturală etc.”
		informatică	„cea mai mică unitate dintr-un sistem bază de date care poate fi accesată”
		cinematografie	„spațiu delimitat în care este cuprinsă imaginea de pe o peliculă cinematografică”
<i>curent</i>	fizică	geografie	„formă de mișcare a apelor oceanice sau maritime, cauzată de vânturile regulate sau periodice, de diferențele de temperatură și salinitate etc.”
		literatură	„mișcare artistică sau literară care reunește un număr de scriitori sau de artiști în baza unui program estetic și a unor înclinații (relativ) comune”
		biologie	„mișcare a apei în direcția pantei”
<i>forță</i>	fizică	militară	„totalitatea unităților militare ale unui stat”
		jurisprudență	„putere de constrângere”
<i>interacțiune</i>	fizică	biologie	„influența reciprocă a factorilor biologici”
<i>putere</i>	filosofie	istorie	„autoritate, dominație, stăpânire”
		economie	„valabilitate, valoare”
		matematică	„rezultatul înmulțirii unui număr cu sine însuși (de atâtea ori de câte ori arată exponentul)”
		fizică/ tehnică	„lucru mecanic efectuat sau primit într-o unitate de timp; energie primită sau cedată într-o unitate de timp; mărime caracteristică unui sistem tehnic”
		chimie	„ciclu de atomi sau ansamblu de cicluri de atomi alipite, care formează scheletul moleculelor unei substanțe și care rămâne neschimbat la toți derivații substanței respective”

<i>nucleu</i>	fizică	biologie	„element constitutiv al celulei organice, de formă sferică sau ovoidală, situat în plasmă, având o structură proprie și îndeplinind funcții însemnate în viața celulei”
		astronomie	„porțiune centrală a unei comete, a unei galaxii”
		gramatică	„element central cu funcție importantă în propoziție sau în frază”
<i>reacție</i>	psihologie	chimie	„fenomen de transformare a unei sau a mai multor substanțe chimice sub acțiunea unor agenți fizici sau a altor substanțe chimice, în urma căruia se formează substanțe noi, cu proprietăți diferite de ale celor inițiale”
		fizică	„forță (sau cuplu de forțe) care se opune unei acțiuni, fiind egală și de sens contrar cu aceasta”
		istorie	„împotrivire politică și economică față de orice manifestare a progresului social; totalitatea acțiunilor care au ca scop restaurarea unui regim politic autoritar”
		cibernetică	„noțiune de bază, desemnând recepționarea de către organul de comandă a unei informații despre comportarea organului de execuție sau despre efectul acțiunii; conexiune inversă”
<i>sarcină</i>	fizică	psihologie/ filosofie/ sociologie	„obligație, îndatorire, răspundere (materială sau morală)”
		biologie	„starea de gestație a femeii; starea femeii gravide; perioadă cât o femeie este gravidă”
<i>valoare</i>	psihologie/ filosofie/ sociologie	economie	„consumul de factori de producție necesar pentru obținerea de bunuri economice și servicii”
		matematică	„număr asociat unei mărimi fizice (după un anumit procedeu de măsurare), permițând compararea mărimii acesteia cu altele de aceeași natură”
		muzică	„durata absolută sau relativă a unei note sau a unei pauze”
		pictură	„efect obținut în pictură prin alăturarea a două nuanțe diferite ale unui ton”

În literatura de specialitate, *metaforele-monade*, formate canonic dintr-un singur termen, mai sunt numite *metafore implicite* sau *metafore in absentia* și pun în evidență faptul că, nu mărcile semantice comune, fac posibil transferul semantic, ci prezența contextului grație absenței punctului de plecare al metaforei (Mancas, 2022, p. 68). Din punct de vedere gramatical, *metafora-monadă* are valoare substantivală sau nominală.

Metaforele-monade sunt adesea utilizate în epistemologia tradițională, desemnând, astfel, printr-un construct metaforic sfera de competență științifică a unei discipline: filologie, biologie, geografie, bacteriologie, virusologie, venerologie, pneumologie, ginecologie, arheologie, psihologie, geologie etc., toate acestea având scopul de a reda, printr-un singur cuvânt, tipul științei de care se ocupă (din greacă *logos* „știință”). Aceste tipuri de metafore respectă, cu desăvârșire, condiția de a interacționa cu modelul spre constituirea unui nou concept, abstract, actualizat grație naturii sale duble: imagine abstractă și material-concretă.

În concluzie, *metaforele-monade* au o importanță incontestabilă în dezvoltarea și valorificarea vocabularului românesc, grație dimensiunii lor creatoare, funcției conotative. Valențele metaforice ale unui termen sunt dictate de mai mulți factori, printre care se regăsește, pe prim plan, cogniția și revoluția științifică. *Metaforele-monade* servesc la definirea conceptelor științifice, la explicarea unor fenomene științifice și la crearea noilor realități științifice. Realizările terminologice la nivel de conceptualizare metaforică nu ar fi posibile dacă n-ar exista abordarea interdisciplinară, prin care un termen arhicunoscut în lexicul uzual sau într-un anumit domeniu de specialitate își extinde aria de utilizare în alte domenii.

Referințe bibliografice:

1. BUTIURCA, Doina. *Lingvistică și terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*. București: Institutul European, 2016, 244 p.

2. DUMITRESCU, Marius. Libertatea monadelor – spirit și armonia prestabilită în filosofia lui G. W. Leibniz. În: *Materialele Conferinței Școlii Internaționale de metodologie în Științele Socio-Umane*. Ediția a III-a, 2018, Valențe teoretico-aplicative ale discursului interpretativ. Chișinău: Art-Poligraf, 2019 [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/340096183_LIBERTATEA_MONADELOR_SPIRIT_SI_ARMONIA_PRESTABILITA_IN_FILOSOFIA_LUI_G_W_LEIBNIZ/link/5e78858292851cf271a0c68e/download [citată 13.08.2022].

3. <https://dexonline.ro/definitie/algorithm/definitii>

4. <https://dexonline.ro/definitie/monad%C4%83>

5. <https://dexonline.ro/definitie/sistem/definitii>

6. https://koaha.org/wiki/Pensiero_di_Leibniz

7. JOHANSSON, Sverker. *Zorii limbajului*. București: Humanitas, 2022 [online]. Disponibil: <https://books.google.md/books?id=HvZ-EAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false> [citat la 12.08.2022].
8. LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologia*. În: *Scieri filozofice*. Torino: UTET, 1967, p. 283.
9. MANCAS, Mihaela. *Stil și stilistică: Studii: Volum I*. București: Editura Universității din București, 2022, 250 p.
10. MILICĂ, Ioan. *Lumi discursive. Studii de lingvistică aplicată*. Iași: Junimea, 2013, 297 p.
11. MINCU, Eugenia. *Terminologia medicinalis rmaniae*. Chișinău: Pontos, 2017, 276 p.
12. SLAVE, Elena. *Metafora în limba română. Comentarii și aplicații*. București: Editura științifică, 1991, 305 p.
13. VIANU, Tudor. *Problemele metaforei și alte studii de lingvistică*. București: Editura de Stat pentru literatură și artă, 1957, 262 p.
14. VOLCEANOV, George. *Dicționar de argou al Limbii române*. București: Niculescu, 2007, 288 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu.

CZU:81'373.7:327

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.48>

PHRASEME – THE SOFT POWER OF DIPLOMATIC LANGUAGE

Stella TĂRÎȚĂ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4742-9010>

Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

Frazemul – puterea discretă a limbajului diplomatic

Rezumat. Când luăm în considerare diplomația – arta de a convinge – procesul de promovare a intereselor și valorilor naționale, aplicarea de soft power în diplomația publică necesită abilități lingvistice, în special „producerea” și „consumul” lingvistic de frazeme. Considerată mult timp o disciplină auxiliară și într-o anumită măsură o parte a terminologiei, frazeologia se află în prezent în centrul atenției printre domeniile de cercetare. Obiectul nostru de studiu este limbajul diplomatic, care se face remarcabil printr-o gamă vastă de unități frazeologice: colocații,

restricții semantice, expresii idiomatice, clișee etc. În acest articol vom pătrunde în universul frazemelor din limbajul diplomatic și relațiile conceptuale ale entităților specializate; vom oferi o imagine de ansamblu asupra inserării termenilor în discurs și a frazemelor de specialitate.

Cuvinte-cheie: *soft power, frazem, colocații, restricții semantice, transparență semantică.*

Abstract. *When considering diplomacy – the art of coaxing – one can enchant more followers by using soft power of public diplomacy which implies language acquisition skills, especially the “production” and linguistic “consumption” of phrasemes. Long regarded as a marginal discipline and to a certain extent a part of terminology, at the present time phraseology is in the limelight among a variety of fields. The area of our interest is the diplomatic language focusing on a vast range of multiword units: collocations, semantic restrictions, idioms, cliché, etc. In this article we delve into the universe of the diplomatic language phrasemes, and the conceptual relations of specialized entities. In this regard, it tries to give a comprehensive overview of specialized phraseology and its multiple approaches in relation with diplomatic language.*

Keywords: *soft power, phraseme, collocations, semantic restrictions, semantic transparency.*

Introduction

The evolution over the last decades and the greatest civilization advancement are the consequences of the changes in the people’s way of thinking.” (Le Bon, 1991, p. 9). The social, economic, political, and cultural metamorphoses imply continuous changes in all languages or specific models of expression.

The attainment and interest of the phraseological units (phraseme) research are marked by the fact that phraseology is a relatively young discipline and there is a multitude of controversies regarding both – its status and its object in the linguistic framework, moreover it is difficult to define the combinations of words that can be considered phrasemes. The meaning of linguistic cohesion is not the sum of the values of the components as in a free phrase, but completely different, respectively more or less fixed linguistic “links”/”cohesions”, which can be considered complex lexical units of the language, carry more pronounced semantic load, thus these constant expressions of the language constitute phrasemes or, in a broader sense – phraseological units.

In specialized languages, stronger conventions than general ones act; in many countries, they are the subject of linguistic policy that involves standardization and harmonization, and the fixed character of some combinations of terms responds to this trend.

Diplomatic language is the hallmark of the international community and the characteristic of a civilized nation; a configuration of discourses aimed at

persuading, modeling, directing, influencing certain visions for the resolution of official arrangements. Diplomatic language is the art of negotiation and the expression of reconciliation. The ability to juggle and master the meanings of words and concepts leads to the domination of processes, circumstances, and consequently, the power. “The power of humanity lies in the power of thought, in the power of truth, in the power of the words” (Herzen, 1920).

Diplomatic language peculiarities

Diplomatic language is used to denote the language of official international relations and diplomatic documents such as: notes, memorandum, official correspondence, and aide-mémoire, complementary to this, it is a collection of special terms and phrases, constituting a common diplomatic vocabulary. If we consider diplomatic language as a set of special terms and phrases included in the generally accepted diplomatic lexicon, for example: *casus-belli*, *ad-interim*, *casus foederis*, *apocalypse management*, *bout de papier*, *Wilson vision* (Berridge, 2003), the totality of terms and lexical nomenclature, which in the course of history became a defining element of the diplomatic language formation, likewise the specific way of expression in certain conditions of diplomatic activity, referring to the diplomatic style. This speaking procedure reveals the normative set of documentation and the actual style, which requires clarity, simplicity, synthesis, etc., more precisely, *non multa, sed multum*.

Diplomatic language as a special type of communication is implemented in the field of foreign policy or international activity. The specific feature and complexity of this communication is, that the specialists representing this field of activity, can use different languages and language codes, in addition diplomacy covers the entire process of formation and implementation of foreign policy. Moreover, external relations are carried out through economic and cultural ties maintained by government agencies and non-governmental institutions, where professional communication is a social orderly use of linguistic and non-linguistic signs.

Diplomatic language is characterized by several features, inherent only in certain functional varieties of the language which requires a completely clear, precise expression of thought, a special emphasis using various stylistic devices, important statements with a particular rhetorical orientation. A necessary condition for effective diplomatic communication is correspondence between conceptual systems, and semiotic signs. Thus, the language of diplomatic documents is the language in which the state speaks to the outside world, similarly as the language represents an individual and creates its personality, in the same way, the language of diplomatic documents to a certain extent, represent the state.

Language – the soft power asset

Diplomacy is the art of compromise, and it is widely regarded as the central international alternative to war. Nevertheless, the very essence of diplomacy is

the language, which is not only an instrument of communication, but certainly is an instrument of soft power that is the only guarantee of long-lasting peace. One of the aspects of diplomatic soft power is being engaged in persuasion, negotiation, and communication that requires good language skills, and mastering of concepts to produce elevated message and context. Traditionally, power in international relations has been designated and assessed as 'hard', the term generally accepted in the context of military and economic capacity. Hard power is disposed in the form of coercion: using "encouragement" of payment by force, economic sanctions, ultimately using force. In contrast to the intimidating nature of hard power, soft power characterizes the use of positive interest and alignment to achieve foreign policy objectives. Among the diverse meanings of the adjective *soft*, one of which applied to speech is *quietness*, as in the West African proverb distinctively preferred by the early twentieth century US President Theodore Roosevelt "Speak softly and carry a big stick; you will go far" (Roosevelt, 1901).

Several elusive and slippery definition concerning the two terms – hard power and soft power have lately occurred in the diplomacy of the XXI century. The conceptual foundation is the ability to combine hard and soft power into a successful strategy of smart power (Nye, 2008). Although the term hard power generally refers to diplomacy, it can also be used to describe forms of negotiation which involve pressure or threats as leverage. Nonetheless, soft power is exercised through public diplomacy, which in contrast to hard power, is about the ability to convince, coax, and persuade others to achieve what one desires. To put it in other terms, to coax somebody to share one's views, values, and ideologies, so they are more likely to similar actions, principles, and finally politics.

Carrot and stick strategy is no longer efficient, especially in the long run, at some point coercion is out of the question or has an enormously high cost (Nye, 2008). On the other hand, soft power is harder to build, requiring tremendous intellectual and linguistic capacities, it also takes time, however it is long-term investment. An important aspect evoking attitude change and voluntary acting makes soft power communication undoubtably more desirable. The key aspect is that the soft power of language and especially of phraseology has the potential to reshape the global diplomacy.

It is well known that values can create power, so one of the soft power resources and assets is the language. A good narrative, the exquisite art of playing with phrasemes attract and influence the listener, leading to a major, subtle, and disguised world of diplomacy.

In Shirli Kopelman study, the famous idiom "Actions speak louder than words" becomes "Words speak louder than actions" this language awareness occurs when actions are constrained (Kopelman, 2022, p. 3). The empirical research conducted by Kopelman and her team demonstrates that adopting

a “logic of appropriateness versus a logic of rationality when people come together: words, actions, and emotions have the power to move people towards sustainable cooperative solution” (p. 7). The key aspect discussed in the study is that soft power of communication can mitigate the negative effects of hard power asymmetry. Also, the research particularly reveals the words and actions of the one in power, who are characterized by self-centered behavior and the one constrained of power but who can as well bring their contribution by using linguistic skills.

Thus, language may also occur as a form of action – the unsaid in communication is equally crucial – as the American politician Lincoln Chafee said, “In the world of diplomacy, some things are better left unsaid” (Chafee, 2012).

The Phraseme – linguistic soft power

The diplomatic language has its own peculiarities, rules as well as pragmatic and stylistic patterns which can be hardly defined within structural language. Moreover, the focus on the message and meaning rather than the means, is often, what research in specialized language highlights.

When it comes to specialized languages, the importance of phraseology – a long neglected area of language aspect – is undoubtedly recognized by theoretic research and is encountering a vivid and promising revival. In the last couple of decades, scientific interdisciplinary research has enormously advanced due to acknowledgment of the scientific study of the language, especially referring to specialized languages and terminology. This fact has contributed to new communicative models, variety of language discourse and a new vision of phraseology through an interdisciplinary perspective.

It is a well-known fact that almost eighty percent of words in any speech are combined to a certain extent, taking into consideration the selective principle rather than syntactic or grammatical criteria. So, practicing a language is done through the ability to combine words with each other to form expressions and sentences using grammatical criteria. Traditionally, the combination of words or group of words that have a thorough meaning is defined as phraseology. More precisely, phraseology is concerned with the way of incorporating and combining terms through a stable association subject to specific norms in a discourse. Examples of collocations using the irreversible binomial *war and peace* that illustrate the current political and social situation: *to make peace/war, to spark a world war, a full-scale war, fragile peace, relative peace, to threaten international peace, to bring peace, lasting peace, to make peace* (Macmillan, 2002).

Phraseology was defined as the study of phraseological units and the first mentions of the existence of phraseological units or stable combinations of words in a language appear in the 19th century, been considered stable

combinations of words, with unitary meaning, that is, those combinations which meaning does not result from the sum of the meanings of the component elements, a characteristic that gives the language its idiomatic character. However, phraseological research begins to develop only in the middle of the 20th century as a separate linguistic discipline, which is characterized by a great diversity of approaches that is why, the status it enjoys, has been justified. As we anticipated, words do not exist in isolation, but the so-called word combinations that the specialized literature has classified, depending on the degree of cohesion of the component terms, into two categories: free word combinations, characterized by the occasional association of the respective lexemes, and stable word combinations, in which the component elements are syntactically and semantically fixed.

The English language presents a unique collection of predominantly native and borrowed idioms, in some cases impossible to be identified through the process of translation. Therefore, diplomatic language does not thrive in this type of phrasemes, but if we consider the specific field of research and the type of idiomatic expression, the presence of archaic words and phrases used exclusively in the roots of the original language has a regional and significant cultural value. In addition, being colorful and informative units, they are linguistic tools reflecting the history of the country, the mentality of its people, and its traditions. So, the cautious and refined language of diplomacy will have a limited number of idiomatic expressions, but with their help it will become more vivid and convincing. To simplify the analysis of idiomatic expressions, we will refer only to the potential expressions that could slip into diplomatic language:

- **pure idioms** whose original meaning is lost, no logical understanding of its meaning: *stick and carrot politics, the cutting edge, read between the lines, tip the balance of power, power corrupts, and absolute power corrupts absolutely*;

- **binomial idioms** involve two parts that work together or in contrast to construct an expression: *war and peace, black and white, good and evil, red tape, blue blood, green light*;

- **partial idioms** contain a literal part and a non-literal part, and are often metaphors: *the axis of evil, the empire of evil, the great enemy, a lip in the dark, armed to teeth, the corridors of power, the balance of power, be the power behind the throne*;

- **prepositional idioms** contain prepositional verb plus an adverb: *get away with, double down (smart risk), above board (legal, honest), be on board with, cut something out (sop), stand for peace*;

- **proverbs** are idioms that denote universal truths, advice, and moral: *actions (words) speak louder than words (actions); a journey of a thousand miles begins with a single step; the pen is mightier than the sword; time*

waits for no one; you can't have your cake and eat it too; honesty is the best policy; out of sight out of mind; it's the tip of the iceberg; where there's a will, there's a way;

- **euphemisms** are expressions by which unpleasant, ugly, or sad ideas are camouflaged under delicate, gentle, and more politically correct variant of the reality, a comfortable expression for taboo words, and topics: *big brother, collateral damages, custody suit (jail), opportunity/ Challenge (problem), negative growth, workforce adjustment, transfer of population, to be neutralized, economical with the truth, special operation (war), special financial operation –for sanctions (Jussi Tuulensuu,2022), special cooperation (Finland joining NATO, 2022);*

Quentin Crisp the English humorist affirms that *euphemisms are unpleasant truths wearing diplomatic cologne* (Crisp, 1985);

- **cliché** is an overused term, considered unoriginal, intellectually lazy when used: *the struggle is real; all for one and one for all; read between the lines; lasted an eternity; time flies;*

- **non-English idioms** Latin or French origin: *non multa sed multa* (concise), *mis en scene* (event setting), *manus manum lavat, ad hoc* (formed for particular purpose), *bona fide* (genuine), *compos mentis* (in control of the mind); *de facto* (in reality); *sine qua non* (essential); *status quo* (existing state); *persona non grata* (unwelcome person).

To illustrate the occurrence of idioms in diplomatic language, the following extracts from famous discourses will reveal the necessity of such types of phrasemes in official speech.

- And I think the service our country needs right now is to face up to our really big challenges, to confront our problems, to take difficult decisions, to lead people through those difficult decisions, so that together we can reach better times ahead (David Cameron, 2010);

- My government will use the opportunity of a strengthening economy to deliver security for working people, to increase life chances for the most disadvantaged and to strengthen national defences ... will play a leading role in global affairs (HRH Queen Elizabeth, 2016); To tackle poverty and the causes of deprivation, including family instability, addiction and debt, my government will introduce new indicators for measuring life chances. Legislation will be introduced to establish a soft drinks industry levy to help tackle childhood obesity (HRH Queen Elizabeth, 2016);

- Russia's hands are covered in the blood of Syrian children after alleged chemical attack (US Ambassador to the United Nations-Nikki Haley, 2018);

- perhaps this gets to the root of the matter, to the most fundamental distinction of all between East and West, All of us together, in and out of government, must bear the burden (Ronald Reagan, 1981);

- I have the honor to greet you on behalf of the Ukrainian people, brave and freedom-loving people who, for eight years, have been resisting the Russian aggression, those who give their best sons and daughters to stop this full-scale Russian invasion (Volodymyr Zelensky, 2022a);

- Criminal mobilization is used by Russia not only to prolong the suffering of Ukrainians, but also to exterminate representatives of indigenous peoples – address by the President of Ukraine (Volodymyr Zelensky, 2022b).

It is important to be mentioned that besides idioms these famous discourses abound in euphemisms, metaphors, oxymorons, and collocations. Diplomatic language relies on a system of preferred expressions, and collocation is a fundamental mechanism that allows new formulations to occur throughout the text. Since collocations are part of the communicative competence of foreign language users, who are specialists in a field, it is necessary to provide information about the type of conventional and combined restrictions in terminological resources and materials for learners, language mediators and, in general, for anyone who needs information about how these lexical items are combined in a particular discipline.

Conclusion

In the century of globalization, information technologies, mass media without borders, political and economic challenges, interethnic and intercultural communication is a necessity. Diplomatic language, using the linguistic soft power, can contribute to a constructive dialogue not only in the political-social dimension, but also in fields such as: education, medicine, social services, etc.

Language is the vehicle through which human beings communicate, thus every language recognizes expressions, phrases, combinations of words whose lexical value is distant from the meanings of each word taken separately. They constitute a rich treasure, in which the people's wisdom, life experience and way of thinking have been immortalized forever, moreover it expertise traverses the complexities of language and diplomacy, highlighting the chain relationship that exists within them.

Diplomatic language represents the major attribute of the international community and an insignia of a civilized nation. It is a major instrument in modelling the specialized discourse and international relations; in managing the semantics of the contexts and concepts and in controlling the process and ultimately in controlling the power.

Diplomatic terminology includes terms and expressions that have a specific meaning in diplomatic language, different from the literal meaning or the one assigned in common language or in other sciences.

Sociolinguistic politeness theory is a tool for evaluating language use in diplomacy, thus the correct use is related to peaceful coexistence between nations. Therefore, it is recommended that the more pertinent politeness

strategies, positive politeness, and negative politeness be better realized in this case by applying a strictly appropriate use of language in diplomacy to strengthen a cordial diplomatic relationship between the nations. Diplomats should always examine their language before speaking it in the course of their duties.

Bibliographic references:

1. BERRIDGE, Geoff, JAMES, Allan. *A Dictionary of Diplomacy*. Ed. 3rd, Palgrave Macmillan, 2003, 269 p.
2. CAMERON David. First speech as a Prime Minister of Great Britain, 11 May 2010. Available at: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/davidcameronfirstprimeministerspeech.htm> [accessed: 26.09.2022].
3. CHAFEE, Lincoln's speech at the Democratic National Convention, 2012. Available at: www.politico.com [accessed: 22.09.22].
4. CRISP, Quentin. *Manners from heaven: A Divine Guide to Good Behavior*. Harper Collin, 1985, 138 p.
5. DANNAL, Jennifer, HALALI, Eliran, KOPELMAN, Shirli, HALEVY, Nir. Power, constraint, and cooperation in groups: The role of communication. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, 2022, no. 100, 104283. Available at: 10.1016/j.jesp.2022.104283; https://www.researchgate.net/publication/358310053_Power_constraint_and_cooperation_in_groups_The_role_of_communication [accessed: 25.08.2022].
6. HALEY, Nikki U.S. Ambassador to the United Nations at the United Nations Security Council on Syria at the United Nations Headquarters in New York, 2018. Available at: <https://www.businessinsider.com/nikki-haley-syria-russia-covered-in-blood-2018-4> [accessed: 26.09.22].
7. Her Majesty the Queen Speech. Published 18 May 2016. Available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/queens-speech> [accessed: 26.09.22].
8. Le BON, Gustave. *Psihologia maselor*. București, 1991, 141 p.
9. MACMILLAN English Dictionary for Advanced Learners. Oxford: Macmillan Education, 2002, 1692 p.
10. NYE, Joseph S. Soft Power, Foreign Policy, 1990, no. 80, pp. 153-171. Available at: <https://doi.org/10.2307/1148580> [accessed: 25.08.22].
11. NYE, Joseph. Public Diplomacy and Soft Power. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008, vol. 616, pp. 94-109.
12. ROOSEVELT, Theodore speech, 1901. Available at: <https://education.nationalgeographic.org/resource/big-stick-diplomacy> [accessed: 21.09.22].
13. Zelensky, 2022a = ZELENSKY, Volodymyr addressed a joint meeting of the House and Senate, 16 March 2022. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/03/16/us/politics/transcript-zelensky-speech.html> [accessed: 25.0922].
14. Zelensky, 2022b = ZELENSKY, Volodymyr speech, 25 September, 2022. Available at: <https://www.president.gov.ua/en/news/speeches> [accessed: 26.09.22].

SERIA SINONIMICĂ ÎN TERMINOLOGIA MEDICALĂ

Viorica COSTIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4428-428X>
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu”, Chișinău

The Synonymous Series in Medical Terminology

Abstract. *Synonymy in medical terminology is a natural phenomenon, an indispensable attribute of specialized language, triggered by the continuous evolution of medical science, which implicitly reveals new aspects, new valences, specialized knowledge that needs to be designated.*

The purpose of our paper is to reveal the role of synonymous series in structuring the language semantic dimension through the organic exteriorization of the semantic aspects of similarity at the level of lexemes in medical terminology.

We also pay special attention to numerically different synonymous series (bi-member and poli-member) as well as the place they hold in medical language at all three lexical levels (non-terminological, scientific and terminological).

Finally, aspects related to the research of synonyms are discussed based on the semantic, integral and differential characteristics, which make possible the semantic nuance in the paradigms they form (structure of the synonymous series, core, periphery, etc.).

Keywords: *synonym, synonymous series, medical terminology, lexicon, seme, synonymous paradigm.*

Rezumat. *Sinonimia în terminologia medicală este un fenomen firesc, un atribut indispensabil al limbajului specializat, declanșat de evoluția continuă a științei medicale, care, implicit, relevă noi aspecte, noi valențe, cunoștințe specializate care se cer desemnate.*

Scopul lucrării noastre este de a prezenta rolul seriilor sinonimice în structurarea dimensiunii semantice a limbii, prin exteriorizarea organică a aspectelor semantice de similitudine, la nivel de lexeme în terminologia medicală.

O atenție aparte o alocăm și seriilor sinonimice numeric diferite (bimembre și polimembre), precum și locului pe care îl dețin ele în limbajul medical, la toate cele trei niveluri lexicale (neterminologic, științific și terminologic).

În final se iau în discuție aspecte ce țin de cercetarea sinonimelor în baza caracteristicilor semantice, integrale și diferențiale, care fac posibilă nuanțarea semantică în paradigmele pe care le formează (structură a seriei sinonimice, nucleu, periferie etc.).

Cuvinte-cheie: *sinonim, serie sinonimică, terminologie medicală, lexic, sem, paradigmă sinonimică.*

Opiniile cercetătorilor referitoare la locul sinonimiei în sistemul lexical al limbii sunt destul de controversate. În scopul soluționării acestei probleme, s-a recurs la identificarea criteriilor care ar asigura o mai bună delimitare a fenomenului de stabilire a sinonimiei. Unul dintre aceste criterii, este cel lexicografic. Astfel, unii cercetători (Xiao, McEnery, 2006, p. 10-11) consideră drept *sinonime* cuvintele utilizate pentru a denumi unul și același concept și care, în dicționarele explicative, sunt definite aproape identic. Un sinonim, în sensul deplin al cuvântului, ar trebui considerat un astfel de lexem care este definit în raport cu echivalentul său (sau cu un alt cuvânt cu semantică identică sau proximală) și care poate fi în opoziție cu acesta într-o serie sinonimică (diferențe la nivel semantic, stilistic, funcțional etc.); în așa mod determinându-și locul în sistemul lexico-semantic al limbii.

În pofida faptului că la baza procesului de stabilire a unei relații de sinonimie stă echivalența semantică, nevoile comunicative generează diferențe în cadrul unei serii sinonimice (valoarea comunicativă a sinonimelor).

S-a menționat deja că sinonimele absolute sunt dificil de identificat; chiar dacă acestea sunt identice în plan semantic (*cord – inimă* „organ intern muscular central al aparatului circulator, situat în partea stângă a toracelui, care are rolul de a asigura, prin contracțiile sale ritmice, circulația sângelui în organism, la om și la animalele superioare”; *natriu – sodiu* „element chimic alcalin, metal moale, alb-argintiu, maleabil și ductil, foarte reactiv, fiind întrebuintat în instalațiile nucleare, în metalurgie, ca reducător”), fiind atestate diferențe la nivelurile formal, etimologic, funcțional (limbaj uzual, limbaj specializat).

În situația în care se stabilește o relație sinonimică între două cuvinte (de ex., *inimă* – existent în vocabularul fundamental al limbii române și *cord*, împrumut), unul dintre acestea (de regulă, cel împrumutat) va achiziționa caracteristici, fie și minimale, care l-ar diferenția de cuvântul existent (*inimă* – limbaj uzual, *cord* – limbaj specializat, terminologia medicală). Astfel, sinonimia absolută cedează locul cvasisimonimiei (*cvasisimonim* sau *sinonim parțial*) care are la bază similitudinea, proximitatea și nu identitatea semantică.

Pentru fiecare sinonim se propune o rețea sinonimică. Totuși, această serie sinonimică este o expresie a diferențelor (diverse niveluri).

Deseori, în categorisirea sinonimelor sunt aplicate criteriile semantice (ideografice sau conceptuale) și stilistice. Sinonimele din primul grup presupun mici diferențe la nivel de concept (*a trata – a cura – a vindeca – a tămădui – a medica*); sinonimele, lipsite de anumite caracteristici pragmatice sunt incluse în grupul al doilea – sinonime stilistice (*cap – tidvă – căpătână – devlă – scăfârlie – (reg.) boacă – (fig. și depr.) bostan – doвлеac – glavă – tărtăcuță – tigvă – (arg.) moacă – tabacheră (~ a omului)* (Seche, 1997, p. 94).

Totuși, sfera funcțională și conotația (funcția expresivă) sunt actualizate simultan (*facies – față – obraz – înfățișare*); din aceste considerente această clasificare este una depășită.

Sinonimele formează rețele (serii) sinonimice, creând cuiburi sinonimice complexe. În acest sens, diferențiem:

a) **Serii sinonimice minimale** (*sinonime bimembre*). În cazul de față, pentru stabilirea unei relații sinonimice, sunt necesare, cel puțin, două cuvinte: *kaliu – potasiu, natriu – sodiu, smalț – email, enzimă – ferment, carcinom – epiteliom, tumoare – neoplasm, eritrocit – hematie, creier – encefal* etc. Aceste lexeme sunt, de regulă, sinonime cu un grad înalt de identificare semantică.

În structura seriilor sinonimice bimembre, care se manifestă printr-o proximitate semantică maximă, adesea se atestă lexeme de uz general, pe de o parte, și cuvinte din limbajul specializat sau cel oficial, pe de altă parte. De exemplu, cuvântul *creier* („partea cea mai importantă a sistemului nervos central la vertebrate, organ al gândirii și al conștiinței umane, care este situată în cutia craniană și compusă din trunchiul cerebral, creierul mic și emisferele cerebrale” (DEX, 1996, p. 237) este propriu vocabularului fundamental al limbii, ținând atât de terminologia populară, cât și de cea științifică, spre deosebire de echivalentul său semantic *encefal*, care este un împrumut din franceză – *encéphale* și este un termen medical strict specializat.

Seria sinonimică: *eritrocit* (din fr. *érythrocyte*), *hematie* (din fr. *hématie*), *globulă roșie* (din fr. *globule*, lat. *globulus*) „celulă sangvină de culoare roșie, datorită hemoglobinei pe care o conține” (*ibidem*, p. 450) este atestată însă exclusiv în terminologia medicală. În vocabularul fundamental echivalentul lor semantic ar fi hiperonimul *sânge*. De exemplu, titlul unui articol de pe *site-ul Sfatul medicului.ro* sună în felul următor – „Globule roșii, eritrocite, hematii (sânge)” (Costache, 2022). Fiind un *site* de popularizare a științei, care se adresează unui public mai puțin avizat, se face uz de un stil ușor decriptabil de către potențialul consumator al conținutului propus, astfel, pe lângă faptul că pe post de titlu se oferă întreaga serie sinonimică, în paranteză, ca posibil sinonim, apare și hiperonimul *sânge*, în acest mod

apelându-se la limbajul standard, la o exprimare de natură neconvențională, exploataându-se filonul popular.

În același context, dacă analizăm seria sinonimică bimembră *kaliu – potasiu*, constatăm că acești termeni sunt interdisciplinari, nefiind strict specializați. Îi putem atesta în diverse domenii: chimie, fizică, biochimie, biofizică, biologie, medicină, agricultură etc.

Caracterul de dublet semantic de cele mai multe ori este relevat de faptul că în perechea sinonimică unul dintre cuvinte este un împrumut, preluat preponderent din sfera terminologică: *obicei – cutumă* (din fr. *coutume*); *pârât – reclamat* (< reclama, din fr. *réclamer*); *copac – arbore* (din lat. *arbor, -is*); *rădăcină – radical* (din fr. *radical*, germ. *Radikal*); *încheiere – concluzie* (din fr. *conclusion*, lat. *conclusio, -onis*); *a crede – a considera* (din fr. *considérer*, lat. *considerare*).

În terminologia medicală, sunt atestate serii sinonimice bimembre de tipul: *ficat – hepar* (din fr. *hépar*); *plămân – pulmon* (din lat. *pulmo, -onis*); *inimă – cord* (din fr. *corde*); *creier – encefal* (din fr. *encéphale*); *șira spinării – coloana vertebrală* (din fr. *colonne, fr. vertebral*); *măsea – molar* (din fr. *molaire*); *încheietură – articulație* (din fr. *articulation*, lat. *articulatio, -onis*); *sufocare – dispnee* (din fr. *dyspnée*, lat. *dyspnoea*); *amețeală – vertij* (din fr. *vertige*); *astupat – obturat* (< obtura, din fr. *obturer*); *tăiat – amputat* (< amputa, din fr. *amputer*, lat. *amputare*); *a înghiți – a ingera* (din fr. *ingérer*, lat. *ingerere*); *a răsufla – a respira* (din fr. *respirer*, lat., it. *respirare*); *a (se) sufoca – a (se) asfixia* (din fr. *asphyxier*) etc.

b) **Serii sinonimice dezvoltate** sau **serii sinonimice maximale** (vom utiliza formula *serii sinonimice dezvoltate*, deoarece considerăm formula *serii sinonimice maximale* drept una tendențioasă, pragul maxim de dezvoltare a unei rețele sinonimice fiind relativ).

N. Arutiunova pune în evidență valoarea expresivă de excepție a cuvintelor în tendința lor de a dezvolta paradigme sinonimice și de a da naștere unor noi ramificații (Arutiunova, 1988, p. 308).

L. Iakubinski menționează că, în pofida faptului că în vocabularul unei limbi există cuvinte care denumesc un anumit concept, se atestă o tendință constantă de utilizare a unor cuvinte noi, însoțite de valori expresive și „picturale”, generate de „suful nou” al limbajului (cu o tentă de împlinire emotivă a mesajului verbal), care fie le înlocuiesc pe cele existente, fie coexistă, formând seria sinonimică și fiind folosite în funcție de nevoile comunicative (Iakubinski, 1986, p. 67).

Valentin Danilenko delimitează trei niveluri ale limbajului medical (Danilenko, 1977, p. 2-5).

1. Lexicul neterminologic conține cuvinte neutre sub aspect afectiv, nediferențiate funcțional (vocabularul fundamental al unei limbi),

reprezentând stratul verbal neutru al limbajului specializat, de exemplu: substantive care au un sens abstract și generalizat (*sinteză, formă, proprietate, complexitate* etc.), verbe, adesea cu formă impersonală sau cu sens atemporal (*a distinge, a indica, a cunoaște* etc.), substantive deverbale (*observare, înregistrare, descoperire* etc.), adjective calitative și relative, adverbe (*frecvent, important, de referință* etc.). Propunem câteva serii sinonimice la acest nivel, atestate în sursele lexicografice: *a include, a cuprinde, a conține, a îngloba* (Dicționar de sinonime, paronime și anagrame) și *incluudere, băgare, conținere, cuprindere, incluziune, inserare, inserție, integrare, introducere, încorporare, înglobare, vârâre, (figurat) presupunere (ibidem)*.

Dacă analizăm câteva exemple, atestate în textele medicale: „Programul de investigații *include* examinările obligatorii și suplimentare.” (Bologan, 2012, p. 57); „Domeniul de aplicare al medicinei de familie *cuprinde* toate vârstele, sexele, fiecare sistem de organe și orice entitate a bolii.” (Bologa, 2012, p. 52); „Fumul de țigară *conține* nicotină, monoxid de carbon și alți compuși toxici, care scad aportul de oxigen fetal și fluxul de sânge uterin ...” (Cernețchi, Sârbu, Ostrofeț, 2012, p. 91); „Actualmente, noțiunea de *suicid* tinde să fie înlocuită cu cea de conduită suicidară, care *înglobează* suicidul reușit, tentativele suicidare, ideile de sinucidere, sindromul presuicidar.” (Țurcanu, Melnic-Țurcanu, Cobîleanschi, 2012, p. 269) – ne convingem lesne că aceste sinonime se pot substitui reciproc în oricare dintre contextele prezentate, fără a altera sensul inițial.

Pentru verbul *a cunoaște* atestăm seria sinonimică: *a afla, a fi informat, a face cunoștință, a distinge, a deosebi, a recunoaște, a identifica, a pricepe, a stăpâni, a posedă, a înțelege, a (se) ști, a (se) observa, a (se) remarca, a (se) vedea, a aprecia, a chibzui, a considera, a crede, a deduce, a găsi, a gândi, a judeca, a obține, a opina, a răsplăti, a realiza, a recompensa, a recunoaște, a socoti (ibidem)*, iar substantivul *cunoaștere* are următoarele echivalente semantice: *înțelegere, percepție, pricepere (ibidem)*.

Analizând în diverse contexte ultima serie sinonimică („*Cunoașterea* stării sănătății populației, a morbidității ei prin patologii anumite duce la identificarea nevoilor de îngrijiri de sănătate ale comunității...” (Solomon, Spinei, 2012, p. 253); „Studierea acestor maladii a asigurat un progres esențial în *înțelegerea* corectă a funcționării sistemului imun.” (Cerempei, Ghinda, Cobiteva, 2012, p. 81); „Inteligența pacientelor este normală sau la limita inferioară a normalului, cu o scădere, în special, a *percepției* spațiale și a capacității de abstractizare.” (Bivol, Vetrilă, Arteni, 2012, p. 47), constatăm că primele două lexeme (*cunoaștere* și *înțelegere*) pot fi înlocuite unul cu altul, fără a afecta sensul enunțurilor, pe când echivalentul lor semantic

percepție, deși teoretic poate fi supus substituiri, în mod practic ar fi un caz rarisim, deoarece îmbinarea *percepție spațială* este una bine sudată semantic și este o sintagmă consacrată în literatura de specialitate.

2. Lexicul științific (interdisciplinar): *aparatură* – tehnică, mecanică, anatomie (DEX, 1996, p. 90); *sistem* – medicină, anatomie, matematică, fizică, informatică, tehnică, chimie etc. (*ibidem*, p. 993); *virus* – medicină, informatică (*ibidem*, p. 1164); *morfologie* – biologie, lingvistică (*ibidem*, p. 652); *depresiune* – geografie, medicină, economie, politică (*ibidem*, p. 280); *conjunctiv* – biologie, gramatică (*ibidem*, p. 212).

Constatăm o perpetuă interferență în terminologia diverselor domenii științifice, fenomen atestat preponderent în ultimii ani, ca urmare a unei tendințe de sincretizare a acestora (biomedicină, bioinginerie (medicală), biochimie, biofizică, biogeografie etc., psihofiziologie, psihofarmacologie, psihosomatică, psiholingvistică, psihopedagogie, psihosociologie etc.). De exemplu, *virus*, conform DEX-ului, are următoarele sensuri: „**1.** Agent patogen, invizibil cu microscopul obișnuit, care se reproduce numai în interiorul celulelor vii și provoacă diverse boli infecțioase; *p. ext.* toxina acestui agent. ♦ Fig. Sursă a unui rău moral. **2.** (Inform.) Program având capacitatea de autoreplicare, conceput pentru a perturba funcționarea calculatoarelor [Pl. și: (**1**, m.) *viruși*] – Din fr., lat. **virus**” (*ibidem*, p. 1164).

Cuvântul *virus* este un neologism în limba română, fiind împrumutat din limba franceză. Etimonul acestui lexem vine din limba latină, din *venenum*, care avea sensul de „otravă”. Este interesant faptul că în limbajul popular atestăm pentru *venin* variantele *viron* și *verin*.

Cercetătorul englez Edward Jenner este cel care, în 1796, a pus în circulație, în premieră, termenul *virus* cu semnificația lui actuală, cea de agent patogen. Cuvântul *virus* a fost ulterior consacrat definitiv în terminologia medicală, generând o rețea extinsă de sinonime: *adenovirus*, *agent infecțios*, *agent patogen*, *arbovirus*, *bacil*, *bacterie*, *enterovirus*, *germen*, *inframicrob*, *infravirus*, *lentivirus*, *macroorganism*, *microb*, *microorganism*, *mixovirus*, *onco-virus*, *parazit*, *reovirus*, *retrovirus*, *ribovirus*, (*virus filtrant*), *ultravirus* (Dicționar de sinonime, paronime și anagrame), iar, odată cu dezvoltarea vertiginoasă a informaticii, este aplicat pe larg și în acest domeniu cu sensul de „program având capacitatea de autoreplicare, conceput pentru a perturba funcționarea calculatoarelor” (DEX, 1996, p. 1164): „Atunci când vorbim despre un *virus* informatic ne referim, de fapt, la un program malware, care, de regulă, se instalează singur, fără voia utilizatorului, și afectează atât elementele hardware, cât și cele software ale dispozitivului (*Malware – tipuri de viruși informatici*).

O situație similară se constată și în cazul cuvântului *depresiune*, care are o aplicare multidisciplinară. Astfel, conform DEX-ului, *depresiunea* este:

„**I. 1.** Formă de relief situată la un nivel mai jos decât regiunile înconjurătoare. **2.** Vârtej de aer în care presiunea aerului este mai mică decât în regiunile vecine și care aduce timp nefavorabil în locurile pe unde trece. **II.** Fig. (În forma *depresie*) Stare sufletească (patologică) de tristețe (asociată cu neliniște); descurajare, deprimare. **III.** (Ec. pol.) Fază a ciclului economic, ulterioară crizei economice, în care producția se menține la un nivel scăzut, iar puterea de cumpărare a populației rămâne redusă. [Pr.: -si-u-. – Var.: **deprésie** s. f.] – Din fr. **dépression**, lat. **depressio, -onis**” (DEX, 1996, p. 280).

Seria de sinonime atestată pentru *depresiune* reflectă același caracter interdisciplinar: *vale*, (pop.) *lăsătură*; (*depresiune oceanică*) *fosă abisală*, *groapă abisală*; *demo-ralizare*, *descurajare*, (livr.) *marasm*, (înv.) *demoralizație*, (fig.) *demobilizare*; (fig.) *tristețe*, *mâhnire*, *deprimare*, *melancolie* (DICȚIONAR de sinonime, anagrame și paronime). În acest context, menționăm că în medicină, pentru definirea stării sufletești (patologice) de tristețe, neliniște, anxietate etc., este folosită varianta *depresie* și mai rar *depresiune*.

Apropo, substantivul feminin *melancolie*, la rândul său, se comportă similar, are o aplicare polivalentă, în diverse domenii, fapt devenit în mod special relevant atunci când îi analizăm seria de sinonime: *adinamie*, *alean*, *amărăciune*, *angoasă*, *astenie*, *duioșie*, *ipocondrie*, *ipohondrie*, *întristare*, *langoare*, *neurastenie*, *nostalgie*, *pesimism*, *supărare*, *tristețe*, (engl.) *spleen*, (înv.) *melanholie* (*ibidem*).

3. Lexicul terminologic. Conform cercetătorului Valentin Danilenko, noțiunea de *element terminologic* poate fi aplicată cu referire la unitățile lexicale specializate. Terminologia specializată ține de o sferă concretă de activitate, care poate fi relevată prin diverse categorii noționale: obiecte, acțiuni, procese, relații, fenomene etc.

Prezentul articol are în vizor sistemul terminologic medical ca parte integrantă a limbajului medical. În terminologia medicală sunt atestate multiple serii sinonimice dezvoltate. De exemplu, substantivul *tabletă* are următoarele sinonime: *pastilă*, *pilulă*, *hap*, *bulin*, *cașetă*, *comprimat*, *nasture*, *bumb*. În calitate de sinonime apropiate consemnăm: *pilulă* – *tabletă*, *pastilă*; *cașetă* – *pastilă*, *bulin*, *comprimat*, *pilulă*, *tabletă*, *cutioară*, *cutiuță*; *comprimat* – *tabletă*, *pilulă*, *pastilă*, *hap*, *bulin*; *hap* – *bulin*, *pilulă*; *bulin* – *comprimat*, *cașetă*, *pilulă*; *drajeu* – *zaharicală*, *cofeturi*, *pralină*, *pilulă* (*ibidem*).

În *Dicționarul de sinonime al limbii române* de L. Seche și M. Seche pentru cuvântul *tabletă* se propun următoarele sinonime: „*bulin*, *cașetă*, *comprimat*, *pastilă*, *pilulă*, (pop.) *hap*, *nasture*, (reg.) *bumb*” (Seche, 1997, p. 859). Deși se atestă tocmai opt (!) echivalente semantice ale termenului

tabletă, în *Dicționarul de sinonime, paronime și anagrame*, care este o sursă lexicografică mai recentă, acest număr impresionant este depășit, fiind suplimentat cu o serie de sinonime apropiate. Acest fapt ne confirmă o dată în plus că fenomenul sinonimiei termenilor medicali, deși taxat ca fiind unul neavenit, se dovedește a fi surprinzător de viabil.

În această ordine de idei, constatăm că identificarea relațiilor ierarhice dintre unitățile lexicale în contextul unei paradigme sinonimice devine posibilă grație unei analize semantice minuțioase și relevării componentei semice. În mai multe studii lexicografice se propune metoda analizei semice ca fiind una dintre cele mai eficiente. În opinia noastră, metoda dată este una extrem de utilă în analiza limbii ca sistem, din perspectiva organizării sale interne, cu atât mai mult dacă ne referim la sistemul semantic al limbii.

Acest tip de analiză are la bază tehnica identificării graduale a paradigmelor lexicale (lucrări lexicografice), având drept reper caracteristicile semantice pe care le comportă. Analiza sinonimelor în baza caracteristicilor semantice, integrale și diferențiale, sintetizate în definițiile atestate în dicționare face posibilă nuanțarea semantică a sinonimelor în paradigmele pe care le formează (structură a seriei sinonimice, nucleu, periferie etc.).

Nucleul semantic al unei rețele sinonimice, de regulă, presupune prezența unui conglomerat semic sau a unui semem (*sem* – unitate semantică minimă care permite definirea unui sens; *semem* – unitate de semnificație a unui cuvânt alcătuită din mai mult seme), care unește această serie sinonimică; totuși, dominantă este lexemul-axă al seriei sinonimice, deoarece deține calitatea expresivă a sensului general, care permite dezvoltarea paradigmei.

Semnificația lexicală a dominantei totale sau parțiale însumează sensul general al seriei sinonimice.

Dominanta reprezintă *axa* sau *coloana vertebrală* a paradigmei lexicosemantice, considerată și nucleu genetic al paradigmei respective; este susceptibilă a prognoza eventuale tranziții (transferuri) semantice, evoluții semantice în dezvoltarea paradigmei, diapazonul și limitele, dar are și valoarea de reducere semantică a paradigmei.

O valoare integrativă a seriei sinonimice o are semul. Semele-nucleu formează nucleul semantic al paradigmei sinonimice, asigurându-i integritatea și unitatea. Chintesența sensului general cuprinde semele abstracte categoriale, care vizează o anumită parte a limbajului.

Aceste seme servesc drept bază în formarea celor mai uzuale modele de funcționare a sinonimelor și predetermină dezvoltarea paradigmei sinonimice din trei perspective: axa pragmatică, axa sintagmatică și axa derivativă. Sinonimele-nucleu sunt mai frecvent atestate în cadrul paradigmei sinonimice; acestea, de regulă, pot substitui sinonimele periferice prin intermediul

elementelor contextuale (suplimentare). Semele identificatoare sunt foarte importante în formarea paradigmei sinonimice, dar și semele diferențiale au un rol aparte în structura seriei sinonimice (semele identificatoare în opoziție cu semele diferențiale; seme care identifică și seme care diferențiază sinonimele incluse într-o rețea sinonimică). Unele surse (Vinokur, 1939) menționează faptul că existența obiectivă a sinonimelor în sistemul limbii este asigurată de o condiție indispensabilă, în special de prezența diferențelor, menite a distinge sinonimele dintr-o serie sinonimică. Axa pragmatică presupune nevoile comunicative *ego hic nunc: eu* (personalitatea vorbitorului și starea lui emotivă); *aici, acum* (circumstanțele). Personalitatea interlocutorului generează prezența sinonimelor conotative în structura paradigmei sinonimice, care dețin statut expresiv. Semele conotative dictează anumite limite de utilizare a sinonimelor în funcție de sfera de utilizare solicitată; acestea presupunând o atitudine emotivă a vorbitorului: aprobare, negare, ironie etc.

De regulă, prezența sinonimelor conotative determină delimitarea seriei sinonimice în două grupuri: a) partea de centru (neutră stilistic) și partea periferică (însoțită de marcheri stilistici). Este firesc, primul grup însumează sinonimele mai des utilizate, iar al doilea încorporează sinonimele cu diverse grade de expresie, ceea ce conturează o legitate generală: cu cât lexemul-sinonim este poziționat mai departe de centru, în structura paradigmei, cu atât mai mare este valoarea elementelor semnificative în redarea conținutului. Cu alte cuvinte, gradul de îndepărtare a lexemului-sinonim de centrul seriei sinonimice condiționează sporirea atitudinii subiective.

Cu referire la aspectul uzual-stilistic, Vinokur menționa că procesul de selectare a unui cuvânt din seria paradigmei sinonimice este în funcție de anumite cerințe ale vorbitorului; în actul de comunicare acest cuvânt, fără îndoială, deține și o nuanță stilistică (aprobare *versus* dezaprobare; negativ *versus* pozitiv) (Vinokur, 1939, p. 97).

Considerând sensul stilistic drept rezultat al unei limite funcționale a lexemului și a valorii expresive a acestuia, cercetătorul Vinokur susține că aici se implică valoarea conotativă, care oferă deschideri asociative cu alte lexeme, oferă posibilități de substituții sinonimice.

În concluzie, asistăm la o „explozie” a fenomenului sinonimiei în terminologia medicală. Deși sinonimia termenilor medicali este considerată o „anomalie”, un fenomen reprobabil, deoarece, se știe, în medicină exprimarea trebuie să fie exactă, precisă, univocă, totuși suplimentarea termenilor existenți cu alții noi, echivalenți semantic, în special prin intermediul împrumuturilor, denotă faptul că acest proces nu se produce hazardat, ci exprimă necesitatea de a nuanța, a suplimenta o noțiune

specializată, conferindu-i noi valori și astfel diferențiind-o. Ierarhizarea și interferența structurală determină atât organizarea seriilor sinonimice concrete, cât și relațiile seriilor sinonimice apropiate semantic din cadrul grupurilor lexico-semantică. Seriile sinonimice, numeric diferite (de la bimembre la polimembre), seriile sinonimice adiacente asigură nevoile de transmitere a mesajelor în limbajul medical, structurat în trei niveluri lexicale (neterminologic, terminologic și științific).

Cercetarea sinonimelor în baza caracteristicilor semantice, integrale și diferențiale, sintetizate în definițiile atestate în dicționare, face posibilă nuanțarea semantică a sinonimelor în paradigmele pe care le formează (structură a seriei sinonimice, nucleu, periferie etc.).

Grație valorii conotative, se obțin deschideri asociative cu alte lexeme și se creează condiții propice pentru substituții sinonimice.

Referințe bibliografice:

1. APRESYAN, Yurii ș.a. *Novii obiasnitelinii slovari sinonimov russkogo iazika*. Ed. a II-a, Moskva: Șkola iaziki russkoi kilituri, 1999, 487 p.
2. ARUTIUNOVA, Nina. *Tipi iazikovih znaceni. Otsenka, sobitie, fakt*. Moskva: Nauka, 1988, 338 p.
3. BIVOL, Grigore, VETRILĂ, Raisa, ARTENI, Ion. *Sindromul Turner (disgenezia gonadală) – patologie rară în practica medicului de familie* [online]. Disponibil: <https://usmf.md/sites/default/files/2018-09/CM-03-2012.pdf> [citată 05.09.2022].
4. BOLOGA, Ana. *Principiile medicinei de familie și aplicarea lor în Republica Moldova* [online]. Disponibil: <https://usmf.md/sites/default/files/2018-09/CM-03-2012.pdf> [citată 05.09.2022].
5. BOLOGAN, Ion. *Eficiența utilizării carnetului perinatal în serviciul de asistență perinatală* [online]. Disponibil: <https://usmf.md/sites/default/files/2018-09/CM-03-2012.pdf> [citată 05.09.2022].
6. CEREMPEI, Ludmila, GHINDA, Serghei, COBITEVA, Victoria. *Imunodeficiențele primare la copii: etape de diagnostic*. Disponibil: https://www.sfatulmedicului.ro/analize/globule-rosii-eritrocite-hematii-sange_3 [citată 16.09.2022].
7. CERNEȚCHI, Olga, SÂRBU, Zinaida, OSTROFET, Constantin. *Profilaxia malformațiilor congenitale. Factori de risc. Diagnostic și tactică medicală*. Disponibil: https://www.sfatulmedicului.ro/analize/globule-rosii-eritrocite-hematii-sange_3 [citată 16.09.2022].
8. COSTACHE, Răzvan. *Globule roșii, eritrocite, hematii (sânge)* [online]. Disponibil: https://www.sfatulmedicului.ro/analize/globule-rosii-eritrocite-hematii-sange_3 [citată 16.09.2022].
9. DANILENKO, Valentin. *Lexika iazika nauki. Terminologhia*. Moskva: AN SSSR, In-t russkogo iazika, 1977, 41 p.
10. DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic, 1996, 1192 p.

11. DICȚIONAR de sinonime, anagrame și paronime [online]. Disponibil: <https://sin0nime.com/dex/> [citat 10.08. 2022].
12. IAKUBINSKII, Lev. *Iazik i ego funktsionirovanie. Izbr. raboti*. Moskva: Nauka, 1986, 206 p.
13. *Malware – tipuri de viruși informatici* [online]. Disponibil în: <https://www.lerato.ro/blog/malware-tipuri-de-virusi-informatici/> [citat 16.10. 2022].
14. SECHE, Luiza, SECHE, Mircea. *Dicționarul de sinonime al limbii române*. București: Univers Enciclopedic, 1997, 972 p.
15. SLOVARI sinonimov russkogo iazika. Moskva: Izd-vo lit. na inostr. iaz., 1970, 376 p.
16. SOLOMON, Larisa, SPINEI, Larisa. *Managementul prevenției cirozei hepatice la adulți*. Disponibil: <https://usmf.md/sites/default/files/2018-09/CM-03-2012.pdf> [citat 05.09.2022].
17. ȚURCANU, Oleg, MELNIC-ȚURCANU, Galina, COBÎLEANSCHI, Oleg. *Demers pentru abordarea avizată a persoanelor cu risc suicidar*. Disponibil: <https://usmf.md/sites/default/files/2018-09/CM-03-2012.pdf> [citat 05.09.2022].
18. VINOKUR, Grigorii. O nekotarih iavleniah slovoobrozovania v russkoi tehniceskoi terminologhii. În: *Trudi Moskovskogo instituta istorii, filosofii i literaturi*. 1939, nr. 5, p. 3-54.
19. XIAO, Richard, McENERY, Tony. Collocation, Semantic Prosody, and Near Synonymy: A Crosslinguistic Perspective. În: *Applied Linguistics*. 2006, nr. 27, p. 103-129.

EUGENIU COȘERIU – 20 DE ANI DE LA TRECEREA ÎN NEMURIRE

CZU:81'1(092)

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.50>

INTEGRALISMUL LINGVISTICII LUI EUGENIU COȘERIU

Dina VÎLCU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8870-8673>
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

The Integralism of Eugenio Coseriu's Linguistics

Abstract. *This study pleads for the use of the term “integral linguistics” for the theory of language created and developed by the Romanian linguist Eugenio Coseriu starting with the middle of the twentieth century. The term was proposed by Coseriu himself only in 1981, when he contributed in the second edition of the National Congress of Linguistics in San Juan with a presentation named “Fundamentas y tareas de la lingüística integral (Basis and tasks of integral linguistics)”. The term was not so much used in the world of linguistics, except for some of Eugenio Coseriu’s disciples, who clearly understood the amplitude of his vision on language (like Johannes Kabatek in Germany or Mircea Borcilă and all his followers in the linguistic school from Cluj-Napoca, Romania). The rationale for promoting the name of “integral linguistics” for the theory created by Eugenio Coseriu is based on some arguments listed and detailed in this study: integral linguistics has a unitary object, the language as a cultural object, studied from all relevant perspectives; it is based on a solid and well integrated philosophy of language (with ideas from Aristotle, Humboldt and Hegel and many other philosophers fundamenting Coseriu’s vision on language); it includes most relevant ideas from linguists who preceded Coseriu’s theory, in a constant integrative effort; it relates to other theories of language, clarifying its position in connection with different lines of study opened especially in the second half of the twentieth century; it proposes extremely valuable instruments and concepts adequate for the study of language and it offers the perspective of continuation and development of the study of language.*

Keywords: *integral linguistics, universal/ historical/ individual plane, energiea, dinamis, ergon, designatum, significatum, sense, determination, framework.*

Rezumat. *Acest studiu pledează pentru utilizarea termenului de „lingvistică integrală” pentru teoria limbajului creată și dezvoltată de lingvistul român Eugeniu Coșeriu începând cu mijlocul secolului XX. Termenul a fost propus de însuși Coșeriu abia în 1981, când a contribuit la cea de-a doua ediție a Congresului Național de Lingvistică de la San Juan cu o prezentare intitulată „Fundamentas y tareas de la*

lingüistica integral (Bazele și sarcinile lingvisticii integrale)”. Termenul nu a fost atât de folosit în lumea lingvisticii, cu excepția unora dintre discipolii lui Eugeniu Coseriu, care au înțeles clar amplitudinea viziunii sale asupra limbii (ca Johannes Kabatek în Germania sau Mircea Borcilă și toți adepții săi din școala lingvistică de la Cluj-Napoca, România). Rațiunea promovării denumirii de „lingvistică integrală” pentru teoria creată de Eugeniu Coșeriu se bazează pe câteva argumente enumerate și detaliate în acest studiu: lingvistica integrală are un obiect unitar; limba ca obiect cultural, studiat din toate perspectivele relevante; se bazează pe o filosofie solidă și bine integrată a limbajului (cu idei de la Aristotel, Humboldt și Hegel și mulți alți filozofi care fundamentează viziunea lui Coșeriu asupra limbajului); cuprinde cele mai relevante idei de la lingviștii care au precedat teoria lui Coșeriu, într-un efort de integrare constant; se raportează la alte teorii ale limbajului, clarificându-i poziția în legătură cu diferite linii de studiu deschise mai ales în a doua jumătate a secolului XX; propune instrumente și concepte extrem de valoroase adecvate studiului limbajului și oferă perspectiva continuării și dezvoltării studiului limbajului.

Cuvinte-cheie: *lingvistică integrală, plan universal/istoric/individual, energiea, dynamis, ergon, designatum, significatum, sens, determinare, cadru.*

1. Obiective

Prezentul studiu își propune prezentarea coordonatelor principale ale gândirii lingvistice a lui Eugeniu Coșeriu, într-o imagine de ansamblu unitară și cuprinzătoare, ca și promovarea, o dată în plus, a denumirii de „lingvistică integrală” pentru această teorie. Planul nostru pare a fi unul extrem de ambițios, depășind cu mult dimensiunile și țelurile volumului de față. Cititorul este invitat, de aceea, să privească acest text ca pe o hartă sau ca pe o fotografie făcută de la mare distanță, ce relevă, la o primă vedere, doar jaloanele principale care dau relief teritoriului astfel imortalizat. Fiecare dintre ele, în condițiile unui *close up*, va revela o structură complexă, construită din principii, metode și instrumente capabile a descrie, a explica și a interpreta (sau a oferi bazele necesare acestor operațiuni) fiecare aspect al limbajului înțeles ca obiect de studiu cultural.

Motivația acestui demers este una dublă. În primul rând, textul se dorește o foarte scurtă introducere în lingvistica lui Eugeniu Coșeriu pentru cei încă total neinițiați¹. Dar scopul principal al acestuia este acela

¹ Studiul de față va fi încheiat cu o listă bibliografică substanțială, ce va depăși dimensiunile pe care această piesă le are în general, în cadrul studiilor publicate. Desigur, panorama lingvisticii integrale pe care ne-am propus-o aici presupune menționarea multor studii și volume, atât ale lui Eugeniu Coșeriu, cât și ale celor care au făcut efortul de a-i cunoaște opera și, într-un demers cognitiv, și poate și hermeneutic, au scris despre aceasta, dezvoltând, uneori idei ale lingvistului român. Bibliografia prezentului studiu are, de asemenea, rolul de a lista cel puțin o parte dintre titlurile cele mai relevante care pot oferi primele repere oricui dorește o inițiere în integralism. În ceea ce privește modalitatea de menționare a scrierilor coșerieni, acestea vor apărea în text cu numele autorului și anul primei publicări, urmat, dacă este cazul, de anul unei ediții diferite, aceea pe care am consultat-o și la care fac trimitere paginile indicate în text.

de a prezenta viziunea lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu ca pe o teorie completă asupra limbajului, sub numele de „lingvistică integrală” sau „integralism lingvistic”. Acest demers a fost determinat de constatarea unei mai mult sau mai puțin accentuate disproporții care se poate constata pe scena lingvistică cu privire la receptarea operei lingvistului român ca ansamblu, pe de o parte, și utilizarea izolată a unor concepte elaborate sau redefinite de către acesta, pe de altă parte.

Fără a face vreun proces de intenție și fără a acuza în vreun fel practica din urmă (această atitudine va reieși, sperăm, de altfel, din desfășurarea textului de față), considerăm că percepția lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu ca exact ceea ce este, și anume o teorie completă și unitară a limbajului este importantă din mai multe puncte de vedere: 1) ține, reafirmăm, de realitatea și de esența lingvisticii coșeriene; 2) pune cititorul/ utilizatorul de concepte lingvistice coșeriene în posesia imaginii de ansamblu a teoriei, fapt ce va contribui neîndoios la consolidarea cunoașterii reflexive a limbajului de către oricine este interesat de aceasta; 3) oferă un spațiu teoretic ce permite includerea, alături de crucialele studii coșeriene, a dezvoltărilor în aceeași linie realizate de către alți lingviști²; 4) oferă premise mai favorabile pentru receptarea operei coșeriene în sfere de cercetare în care aceasta încă nu a pătruns (ca atare), de exemplu prin posibile proiecte de traducere complexe, unitare³; 5) pune la dispoziția oricărui cercetător al limbajului o platformă teoretică în cadrul căreia se poate înscrie orice demers descriptiv, explicativ sau interpretativ; 6) oferă un punct de raportare, de referință pentru dezvoltări ulterioare făcute posibile de platforma teoretică complexă și completă oferită de integralism, permițând,

² Eugeniu Coșeriu este recunoscut în lingvistica mondială nu doar ca un genial cercetător al limbajului, ci și ca întemeietor de școală. În timpul carierei sale universitare și după ce aceasta s-a încheiat (cel puțin, în mod formal), nu puțini au fost cei care au aprofundat teoria inițiată de către lingvistul român, continuând, mai mult sau mai puțin ortodox, linia sa de gândire. Acest aspect a fost remarcat și subliniat de mulți dintre cei care l-au cunoscut sau cel puțin i-au cunoscut opera. Școlile pe care le-a creat ori pe care le-a inspirat, patronându-le spiritual, la Montevideo, la Tübingen sau la Cluj-Napoca se numără printre cele mai reprezentative, din acest punct de vedere (Thun, 1981; Kabatek, 2015; Oancea, Obrocea, 2013; Borcilă, 2001; Bojoga, 2011).

³ Menționăm aici exemplul extraordinar al proiectului japonez de traducere a operei coșeriene (1976-1983), caracterizat în primul rând prin faptul că include operele esențiale ale lingvistului român, ce pot contura imaginea de ansamblu a teoriei coșeriene. „Lingviștii japonezi au realizat singurul proiect de traducere, până la ora actuală, care prezintă o imagine completă a lingvisticii integrale, pornind de la fundamentele sale teoretice și încheind cu rezultatele metodologice și descriptive” (Tămăianu-Morita, 2002, p. 64-65). Astfel de proiecte de traducere ar fi extrem de binevenite și pentru alte limbi, poate întâi de toate pentru limba engleză, tocmai pentru a facilita receptarea operei coșeriene în acest spațiu unde ea este, din păcate, mult prea puțin cunoscută. De altfel, trebuie menționat faptul că Eugeniu Coșeriu însuși menționează complicatul traseu pe care un proiect major de traducere a operei sale în limba engleză l-a parcurs, rămânând, în cele din urmă, nefinalizat, din cauza unor probleme de natură financiară și administrativă ale editurilor care, succesiv, și-l propuseseră (Coșeriu, 1997).

în același timp, cu largă generozitate, distanța – lingvistica integrală poate funcționa ca o platformă de lansare perfectă, însă fără magnetismul păgubos ce ar ține captive tentativele de dezvoltare; dimpotrivă, Coșeriu însuși a încurajat desprinderea – continuitatea, dar și continuarea în spiritul, iar nu neapărat în litera creației sale inițiale.

Textul de față își propune să contribuie la crearea acestei imagini de ansamblu asupra lingvisticii integrale inițiate de către Eugeniu Coșeriu, dorindu-se un mărunț obol adus unei construcții teoretice uriașe.

2. Premise

Relevanța lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu pe plan mondial nu mai este de multă vreme o chestiune care să necesite un demers demonstrativ. Aceasta a fost afirmată, susținută și justificată la nivelul întemeierii sale în știința și în filosofia limbajului (Bernardo, 1995; Borcilă, 2002; Vîlcu C., 2010), al conceptelor și ideilor pe care le-a adus în sfera cercetării limbajului (Bojoga, 2001), al deschiderilor pe care le-a oferit în multiple zone ale științelor umaniste (Borcilă, 1988; Kabatek, 2015; Vîlcu D., 2019), dar și al sistemului pe care gândirea lui Eugeniu Coșeriu asupra limbajului îl face efectiv (Borcilă, 2002; Casado-Velarde, 2003; Vucheva, 2016). Începând cu mijlocul secolului XX, când studiile sub semnătura lingvistului român au început să capteze atenția confracților săi de breaslă, și până în prezent, unele aspecte ale lingvisticii coșeriene au beneficiat de o atenție sporită în raport cu celelalte, fenomen determinat de diverși factori. Pentru a da doar un singur exemplu, amintim aici faptul că o mare parte a operei coșeriene, printre care primele dintre cele mai importante studii ale sale, au fost scrise în limba spaniolă. Limitând, într-o oarecare măsură, pătrunderea acestor scrieri spre sfera anglo-saxonă a dezbaterii lingvistice, acest aspect a avut, într-o altă zonă de cercetare, exact efectul invers, ajungându-se la ceea ce Sanchez de Závola numea, în prima monografie dedicată operei coșeriene și publicată la Madrid în 1982, o „monopolizare” a lingvisticii spaniole de către opera lingvistului român (Bojoga, 2001). Un efect al elaborării studiilor și a importantelor sale volume în principal în limbile spaniolă și germană a fost, așadar, o cunoaștere și o difuzare a operei coșeriene extrem de inegală pe scena lingvisticii mondiale.

Mai mult decât atât, din bogatul arsenal de concepte și instrumente metodologice puse de către lingvistul român în slujba cercetării limbajului, unele dintre acestea create de el însuși, altele preluate, adaptate, redefinite din propria sa perspectivă, s-au preluat adesea elemente, desprinse din contextul lor teoretic. Nu este de contestat relevanța acestei proceduri, conceptele coșeriene furnizând adesea contribuția decisivă în explicarea și interpretarea fenomenelor lingvistice aflate în atenția cercetătorilor. Ajunge să aducem ca exemplu faptul că lingviștii spanioli au utilizat, dar au și dezvoltat unul dintre domeniile propuse de către Eugeniu Coșeriu, acela al lexematicii (Bojoga,

2001), printr-o multitudine de lucrări de profil, generate mai cu seamă de studiul coșerian din 1964, *Pour une sémantique diachronique structurale*, un aspect observat de către lingvistul spaniol Gregorio Salvador.

În același timp, evităm cu atenție generalizarea în această privință. Încă din primii ani ai elaborării sale, concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu își vădeau doar utilitatea la nivel de cadru metodologic în cercetarea limbajului, ci și anvergura ce avea să confirme nașterea unei noi teorii a limbajului. Chiar de atunci sau din perspectiva anilor care au trecut de la acele începuturi, au fost lingviști care au semnalat faptul că gândirea lui Eugeniu Coșeriu are dimensiunea unei noi teorii a limbajului, venită nu doar să completeze scena cercetării lingvistice, ci și să ofere perspectiva înglobantă în cadrul căreia fiecare dintre direcțiile de cercetare inițiate până la acel moment putea să își găsească locul. Johannes Kabatek, spre exemplu, își exprimă mulțumirea în legătură cu faptul că studiile sale de lingvistică sunt recunoscute și apreciate în România, el văzând în aceasta, mai mult, recunoașterea unei abordări a lingvisticii „ce urmează linia care mi s-a părut întotdeauna a fi cea mai fertilă, cea mai dezvoltată și mai adecvată: cea schițată și profilată de Eugeniu Coșeriu” (Kabatek, 2015, p. 9).

Cu toate acestea, resimțim încă nevoia de a promova, de a face cunoscută gândirea lui Eugeniu Coșeriu ca teorie completă a limbajului. Nu ar fi un țel realist să ne dorim ca teoria coșeriană să fie cunoscută în detaliu de către orice lingvist care ar apela la concepte sau instrumente de cercetare dezvoltate de către lingvistul român. Totuși, în opinia noastră, este fundamentală conștientizarea teoriei coșeriene ca ansamblu, ca unitate, ca platformă teoretică ce permite înțelegerea și studierea tuturor aspectelor limbajului uman, în dimensiunea sa de obiect științific cultural. Raportarea oricărui concept sau instrument de cercetare folosit la ansamblul teoriei coșeriene ar permite atât utilizatorului acestora, cât și receptorului analizei sale o înțelegere de grad superior, mult mai amplă decât doar descrierea, explicarea sau interpretarea unui anumit fenomen lingvistic. Cercetarea în perspectiva viziunii lui Eugeniu Coșeriu nu ne situează în sfera procedurală a aplicării unei grile asupra fenomenului limbaj și a interpretării sale din perspectiva parțială oferită de aceasta, ci ne oferă suportul necesar și suficient, pe de o parte, pentru cercetarea limbajului în toate dimensiunile sale, iar pe de altă parte, pentru încadrarea în sfera sa a abordărilor utilizate până la acel moment (structuralistă, generativistă, pragmatică, pentru a menționa doar direcțiile principale de studiere a limbajului, dezvoltate în special pe parcursul secolului XX).

Pe lângă acest aspect, lingvistica lui Eugeniu Coșeriu, ca o teorie complexă, ce oferă premisele unei cercetări complete a fenomenului limbaj, fiind capabilă genera la rândul său și a îngloba dezvoltări ulterioare, ar beneficia, în opinia noastră, de prezentarea sa unitară (în diversitatea sa, desigur) sub un nume specific. Exemple de dezvoltări coșeriene sau „post-coșeriene” se

pot oferi deja, acestea având, la rândul lor, șansa de a deschide căi novatoare în cercetarea limbajului. Putem menționa aici reșezarea poeziei pe baze lingvistice coșeriene de către profesorul Mircea Borcilă (Borcilă, 1987; Borcilă, 1996; Borcilă, 1997; Borcilă, 2002-2003), urmat, în demersul său, de către Oana Boc (Boc, 2014) ca și dezvoltările pornind din lingvistica textului, realizate de către Emma Tămâianu-Morita (Tămâianu, 2001).

Foarte interesant se vedește a fi și conceptul de „tradiții discursive”, dezvoltat pe baza tripartiției planurilor limbajului, la confluența dintre planul limbilor particulare și cel individual, printr-o nouă înțelegere și dezvoltare a conceptului de „cunoaștere expresivă”. Conceptul de tradiții discursive a fost promovat în principal de către Peter Koch și Wulf Oesterreicher, reprezentanți de seamă ai școlii de lingvistică romanică de la Freiburg. Peter Koch, care a creat termenul de „tradiții discursive” în teza sa de abilitare din 1987, declară că influențele fundamentale în crearea acestei noi noțiuni le-a primit din concepția lui Eugeniu Coșeriu asupra limbajului, ca punct de referință, dar și din dezvoltarea acesteia de către Brigitte Schlieben-Lange, discipolă directă a lingvistului român. Conceptul a fost apoi dezvoltat, într-o accepție proprie, bazată pe înțelegerea lui Koch și Oesterreicher, dar și, foarte important, pe relația directă cu gândirea lui Coșeriu, de către Johannes Kabatek. Volumul său din 2015, *Tradiții discursive. Studii*, prezintă, prin capitolele pe care le include, o hartă a creării și dezvoltării acestui concept.

Urișul potențial al lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu este prezentat, din perspectiva discipolului direct, de către Johannes Kabatek, în termeni cât se poate de relevanți: „Coșeriu oferea o viziune sistematică în care fiecare detaliu era relaționat cu un ansamblu complex și complet de gândire. Cel care își dădea seama de comoara enormă pe care o presupunea acest fapt nu putea să nu încerce a se apropia de aceasta. Era ca și cum Coșeriu ar fi deținut o cheie de acces la o cunoaștere sublimă și completă, fără ca, din acest motiv, să abuzeze de ea. Coșeriu seducea (și știa acest lucru), dar nu profita de atracția sa pentru doctrină. Ceea ce făcea era să indice un drum pe care fiecare la final trebuia să meagă pe cont propriu” (Kabatek, 2015, p. 13).

3. Propuneri

Pentru că orice teorie, fie ea și a limbajului, trebuie să aibă un nume, ne vom preocupa, în acest subcapitol, de cel pe care îl considerăm optim pentru lingvistica lui Eugeniu Coșeriu, ales, de altfel, de către chiar creatorul acesteia: lingvistica integrală. Pe măsură ce studiile coșeriene au crescut în număr, peisajul a ceea ce urma să devină o teorie completă a limbajului a prins tot mai mult contur. Coșeriu însuși a simțit nevoia de a da un nume acestei construcții. Astfel, conferința plenară cu care lingvistul român deschidea al doilea congres național de lingvistică de la San Juan (16-19 septembrie 1981) se numește *Fundamentas y tareas de la lingüística integral (Fundamente și sarcini ale*

lingvisticii integrale). Este adevărat, textul acestei conferințe a fost publicat abia în anul 1984, în volumul I al actelor acestui congres (Segundo Congreso Nacional de Lingüística. 16 al 19 de Setiembre de 1981. Actas. Volumen 1, San Juan (R. Argentina) 1984). Congresul de la San Juan a continuat, în perioada 21-26 septembrie 1981, cu o serie de cursuri postuniversitare de specializare, susținute de către Eugeniu Coșeriu la Facultatea de Filosofie, Științe Umaniste și Arte a Universității din San Juan. Aceste cursuri au fost transcrise și publicate un an mai târziu, cu autorizarea expresă a lui Eugeniu Coșeriu, sub forma unui volum cu titlul *Mas alla del estructuralismo*. Corso de especializacion con caracter de post grado. Dictado en el marco del II Congreso Nacional de Linguística 16-26 Sept. 1981. Facultad de Filosofía, Humanidades y Artes. Universidad Nacional de San Juan. 1982. Cursurile publicate în acest volum postulează depășirea structuralismului lingvistic, desfășurând, în același timp, cele trei planuri ale limbajului, prezentate, pentru prima dată aici, explicit, ca parte a lingvisticii integrale. Punând în relație propria viziune cu cea structuralistă asupra limbajului, Coșeriu insistă asupra planului vorbirii, ca și asupra acelor elemente lăsate în afara cercetării de către lingvistica structuralistă, în baza opțiunilor metodologice făcute în cadrul teoriei inițiate de către Ferdinand de Saussure (printre acestea: metalimbajul, discursul repetat, limba istorică)⁴.

Mențiuni ale unei lingvistici integrale au fost făcute de către lingvistul român însă mult înainte de acest moment. Astfel, Edeltroüd Bulow și Peter Schmitter, în calitatea lor de editori ai volumului omagial închinat lui Helmut Gipper (*Integrale Linguistik. Festschrift für Helmut Gipper*, Amsterdam, John Benjamins B. V. 1979) se simt datori să precizeze, în prefața acestuia, faptul că termenul de „lingvistică integrală” fusese deja folosit de către Eugeniu Coșeriu în cursurile susținute la Universitatea din Tübingen, în semestrul de vară al anului academic 1967/1968, cursuri publicate în anul 1968 într-un volum cu titlul *Einführung in die transformationelle Grammatik*. Coșeriu vorbea acolo despre „integrale sprachliche Betrachtung” în relație cu lingvistica structuralistă, menționând că sarcina lingvisticii este aceea de a studia nu doar ceea ce este sistematic în limbă, ci și creativitatea și istoricitatea sa (*Vorwort*, p. XI-XIII).

⁴ Volumul *Mas alla del estructuralismo*, menționat aici, nu trebuie confundat cu conferința prezentată de către Eugeniu Coșeriu la al XVI-lea Congres Internațional de Lingvistică ce a avut loc la Palma de Mallorca, între 7 și 12 aprilie 1980. Conferința lui Eugeniu Coșeriu prezentată cu această ocazie, în limba franceză, s-a numit *Au-delà du structuralisme* și a fost înregistrată, transcrisă și publicată în anul 1982, în primul tom al actelor congresului, conținând sesiuni plenare și mese rotunde (p. 163-168). Acest text, având ca idee centrală depășirea structuralismului printr-o înglobare, iar nu printr-o negare a sa, nu conține utilizări ale conceptului de „lingvistică integrală”. Totuși, ideile dezvoltate în cursurile de la San Juan, din 1981, se pot regăsi, în parte, și în conferința prezentată la Congresul din Palma de Mallorca.

Termenul de „lingvistică integrală” este confirmat de către Eugeniu Coșeriu, în mod explicit, în amplul volum de interviuri pe care lingvistul român le-a acordat lui Johannes Kabatek și Adolfo Murguía („*Die Sachen sagen, wie sie sind*”. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, 1997). Întrebat de către Adolfo Murguía dacă acceptă pentru teoria sa numele de „lingvistică integrală”, Coșeriu răspunde afirmativ, argumentând alegerea pe care el însuși o făcuse în primul rând prin cele trei tipuri de lingvistică (a vorbirii, a limbilor particulare, a textului) pe care le propunea și care asigurau posibilitatea studierii tuturor aspectelor limbajului⁵. Amintim și amplul interviu acordat de către lingvistul român lui Nicolae Saramandu în 1996 și publicat într-un volum ce poartă chiar acest nume: *Lingvistica integrală*. De asemenea, Coșeriu a folosit acest termen ca nume al teoriei sale asupra limbajului în numeroase ocazii, după anii 1980, spre exemplu în seria de conferințe pe care le-a susținut la Facultatea de Litere din Cluj-Napoca în 1999.

Dintre discipolii săi și dintre cei care au ales să își desfășoare cercetarea sub auspiciile teoriei sale, nu mulți au fost aceia care să utilizeze acest termen. Se remarcă, din acest punct de vedere, profesorul Mircea Borcilă, unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei coșeriene, care a avut de la bun început capacitatea nu doar de a cuprinde în înțelegerea sa toată arhitectura lingvisticii coșeriene, ci și pe aceea de a prezenta această teorie (mereu sub numele de lingvistică integrală sau integralism lingvistic) ca pe un întreg, în toate articulațiile și dimensiunile sale, atât în cursurile susținute în fața studenților, câtși în numeroasele studii care au contribuit la popularizarea operei coșeriene în România și peste hotare. Johannes Kabatek a folosit acest termen, de asemenea, spre exemplu în studiul său din 2003, *Unidad del significado, designado y lingüística integral*. La fel, Alberto Zuluaga folosește acest termen (2004) sau Óscar Loureda (2009), în relație cu lingvistica textului. Jordan Zlatev analizează lingvistica cognitivă prin raportare la lingvistica integrală (2011), în vreme ce Eugenia Vucheva prezintă un model integral al vorbirii, ce se sprijină, în parte, pe lingvistica integrală a lui Eugeniu Coșeriu (2016). Mai trebuie precizat aici faptul că studiile elaborate sub auspiciile Cercului de studii integraliste de la Cluj-Napoca sau de către autori care și-au dobândit primele cunoștințe referitoare la lingvistica integrală prin mijlocirea profesorului Mircea Borcilă fac referință la lingvistica lui Coșeriu cu termenul de lingvistică integrală.

De-a lungul timpului, și alte denumiri au fost propuse pentru lingvistica lui Coșeriu. După ce propusese denumirea de „funcționalism lingvistic”, Dumitru Copceag (2002) se oprește la termenul de „realism lingvistic”, acesta reflectând, în opinia sa, viziunea realistă a lui Coșeriu asupra fenomenului lingvistic, „capacitatea sa de a investiga și a analiza limbajul uman așa cum

⁵ Vezi, pentru o discuție mai amplă a termenului de „lingvistică integrală”, Vilcu, D., *A Plea for „Integral Linguistics”* (Cluj-Napoca, 2013). Vezi și Vilcu, D., 2008; Vilcu, D., 2016; Vilcu, D., 2019.

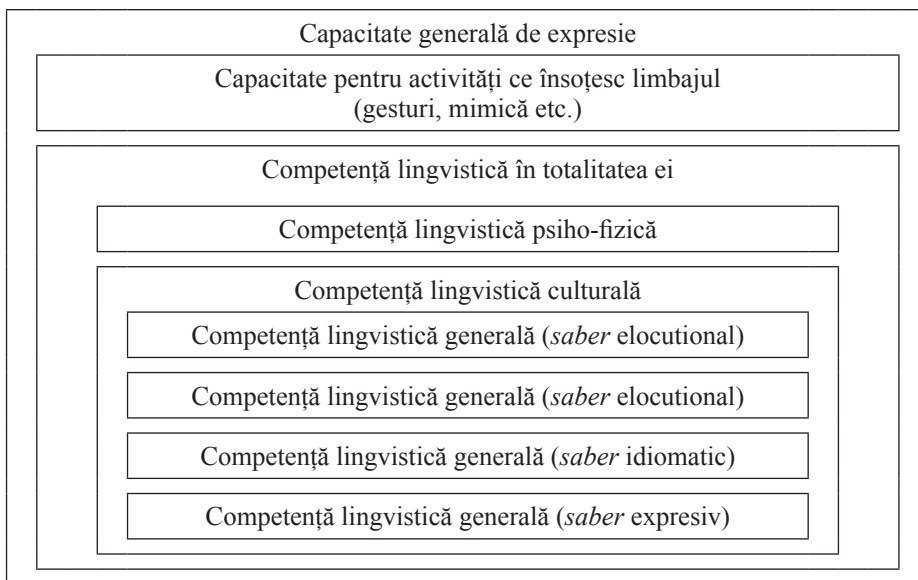
este, așa cum ni se prezintă în realitatea sa obiectivă, distingând clar între ceea ce aparține limbajului ca fapt real de ceea ce aparține metodologiei de cercetare a limbajului” (Copceag, 2002). Copceag precizează, în același timp, accepția în care folosește termenul „realism”, cea a lui André Lalande („sensul de realitate: atitudine intelectuală sau artistică, mod de a gândi, de a simți, de a vedea lumea, conform cu realitatea”).

Fixând clar demersul de cercetare coșerian în dimensiunea antipozitivistă fenomenologică și în raport cu o înțelegere fără echivoc a lingvisticii ca știință a culturii, José María Bernardo amintește de modul în care Coșeriu însuși și-a definit teoria, ca „idealism hegelian, humboldtian”, ca „nestructuralism, structuralism dinamic, energetic și humboldtian” sau ca „structuralism humboldtian” sau „funcționalism” (în Bojoga, 2001).

Fiecare dintre aceste propuneri este, cu certitudine, relevantă pentru a caracteriza lingvistica lui Eugeniu Coșeriu. Vom susține în acest studiu, totuși, termenul de „lingvistică integrală” (cu varianta „integralism lingvistic”) pentru a denumi ceea ce s-a conturat în timp ca teoria cea mai modernă și mai cuprinzătoare asupra limbajului, apărută pe scena lingvisticii la mijlocul secolului XX și având șansa să rămână pe această scenă atâta vreme cât limbajul se va constitui ca obiect de studiu.

4. Delimitări

Înainte de a trece la argumentarea adecvării denumirii de „lingvistică integrală” pentru teoria limbajului dezvoltată de către Eugeniu Coșeriu, sunt necesare unele clarificări terminologice. Acestea au fost făcute, de altfel, de către Coșeriu însuși, în încercarea de a îndepărta orice posibilă confuzie cu privire la acoperirea acestui termen. Astfel, este necesară în primul rând precizarea faptului că termenul de „lingvistică integrală” a fost folosit de către lingvistul german Helmut Gipper pentru propria sa teorie asupra limbajului. Gipper își propunea, prin lingvistica sa, să cerceteze limbajul în toate aspectele, pornind de la bazele sale neurofiziologice. Acesta este motivul pentru care, afirmă Coșeriu, cele două teorii nu vor putea fi niciodată confundate, bine știut fiind faptul că lingvistica este, din punct de vedere coșerian, „exclusiv o lingvistică a culturii” (Coșeriu, 1999). Schema 1 de mai jos prezintă acest punct de vedere. Este un principiu pe care Coșeriu l-a instituit, iar apoi l-a susținut și l-a argumentat în numeroase rânduri (1988/1992; 1992; 1997). În volumul său crucial publicat în anul 1988 în limba germană și tradus apoi în diverse limbi, *Sprachkompetenz*, Coșeriu prezenta grafic delimitarea obiectului de studiu al lingvisticii în înțelegerea sa, o delimitare ce nu este generată de necesități metodologice, ci de convingerea că acele aspecte care se înscriu în sfera competenței lingvistice culturale sunt cele relevante pentru studiul limbajului din punct de vedere lingvistic, celelalte fiind, desigur, extrem de importante, dar constituindu-se în obiect de studiu al unor științe conexe.

[Coșeriu 1988/1992, p. 81]

Schema 1
Competența lingvistică culturală

O altă delimitare terminologică realizată tot de către Coșeriu este făcută prin raportare la „lingvistica integrațională” a britanicului Roy Harris. Din nou, despărțirea fără echivoc a celor două concepții asupra limbajului se produce deja la nivelul premiselor acestora. Limba, afirmă Harris, este una dintre determinările vorbirii, nu neapărat cea mai importantă. În concepția lui Coșeriu, însă, „limba nu poate fi o determinare între alte determinări. Toate celelalte determinări ale vorbirii pot lipsi, singura care nu poate lipsi pentru ca un act să poată fi considerat limbaj este această determinare: limba ca idiom.” (Coșeriu, 1999)

5. Rațiuni

Din punctul de vedere al unui cunoscător al lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu, întrebarea dacă aceasta se constituie într-o teorie încheiată asupra limbajului sau rămâne un ansamblu de studii ale unui cercetător cu adevărat genial este una pur retorică. Pentru a demonstra caracterul complex și complet al lingvisticii coșeriene, am alcătuit o listă de trăsături pe care o astfel de construcție ar trebuie să le aibă, urmând ca, în partea finală a acestui studiu, să demonstrăm, foarte pe scurt, desigur, faptul că integralismul îndeplinește cu succes toate aceste criterii. Fiecare punct al acestui capitol poate fi dezvoltat, desfășurat și demonstrat pe zeci de pagini sau urmărit în zeci de studii ale lingvistului român.

5.1. Are un obiect unitar, pe care îl studiază din toate punctele de vedere relevante.

Argumentarea acestei afirmații trebuie pornită de la clasificarea tipurilor de obiect, realizată, încă de către Aristotel, în baza relației dintre substanță și formă. Astfel, *obiectele naturale* sunt substanțe care au luat o formă anumită; în acest caz, forma e determinată prin substanță; *obiectele matematice* sunt forme pure, indiferente față de substanțe, iar *obiectele culturale* sunt cele în a căror ființare e determinantă forma, dar numai prin raportare la substanță (Coșeriu, 1975; vezi și Munteanu, 1991-1992)⁶. În viziunea integralistă asupra acestei relații, limbajul ține de categoria ultimă, întrucât în limbă principiul formativ se manifestă doar conform posibilităților substanței date; în privința limbii, substanța nu este nici indiferentă, dar nici determinantă. Există, de asemenea, tipuri diferite de științe (naturale; formale/exacte, respectiv socio-umane/ culturale). Perspectivele variate din care poate fi privit și cercetat un obiect face ca acesta să se poată încadra în mai mult de una dintre categoriile de științe menționate mai sus, integralismul asumându-și clar, deschis și argumentat cercetarea limbajului ca obiect cultural.

Teoria coșeriană „urmărește toate determinările vorbirii știute de vorbitori și care ajung să hotărască, să poată determina într-un fel vorbirea sa.” Evident, limba este considerată, între toate acestea, „forma necesară, determinarea carenu poate lipsi” (Coșeriu, 1999). Lingvistica integrală se constituie astfel ca o lingvistică ce „nu se găsește între alte forme ale lingvisticii, ci deasupra tuturor, fiindcă vrea să le înglobeze pe toate” (Coșeriu, 1999). Această teorie are efectiv posibilitatea de a cuprinde în sfera cercetării toate aspectele limbajului ca obiect cultural, fiind, cum spune Coșeriu însuși, de 3 ori lingvistică, adică incluzând trei lingvistici: a vorbirii, a limbii particulare și a textului (Coșeriu, 1997, p.159). Piatra de temelie a gândirii coșeriene asupra limbajului, platforma teoretică ce permite studierea acestui obiect din cele trei perspective menționate este tripartiția planurilor limbajului, realizată de către Eugeniu Coșeriu. Ce este foarte important de menționat este faptul că această tripartiție nu se limitează la postularea celor trei planuri (universal, istoric și individual), fiecare dintre ele fiind studiat de către o ramură a lingvisticii. Dimensiunea orizontală a celor trei planuri ale limbajului se intersectează cu perspectiva punctului de vedere din care acestea pot fi privite: ca activitate, competență/ Cunoaștere și produs (Schema 2).

La fiecare dintre aceste niveluri se așază și manifestarea conținutului, respectiv ca designat (planul universal), semnificat (planul istoric) și sens (planul individual), iar tabloul astfel completat este cel care permite investigarea limbajului din toate punctele de vedere relevante.

⁶ „Altfel spus, există obiecte care aparțin doar conștiinței, care au doar o existență ideală, nu și o existență în lume: acestea sunt obiectele pur formale, matematice. Există obiecte care aparțin doar lumii: acestea sunt obiectele naturii. Și există obiecte care aparțin atât lumii, cât și conștiinței: acestea sunt obiectele culturii” (Coșeriu, 1975, p. 23).

PLAN	PUNCT DE VEDERE		
	activitate / <i>enérgeia</i>	cunoaștere [saber], competență / <i>dinamis</i>	produs / <i>érgon</i>
planul universal	vorbirea în general	cunoașterea/ competența elocutională	totalitatea manifestărilor
planul istoric	limba particulară	cunoașterea/ competența idiomatică	(limba particulară abstractă)
planul individual	discursul	cunoașterea/ competența expresivă	textul

Schema 2

Tripartiția planurilor limbajului (Coseriu, 1988/1992, p. 92)

Nu trebuie să lăsăm la o parte nici caracterizarea limbajului prin universalii: *semanticitatea*, *creativitatea* și *alteritatea* ca universalii principale, *istoricitatea* și *materialitatea* ca universalii secundare (Coșeriu, 1972/1978; Coșeriu, 1997). Acestea completează viziunea asupra limbajului ca obiect cultural de studiu.

Semanticitatea se poate detalia prin următoarele trăsături: limbajul este semnatificat cu expresie, nu invers; semnatificatul este finalitate sau funcție a limbajului; limbajul nu este nici adevărat, nici fals, el fiind anterior distincției înseși dintre adevăr și falsitate. Alteritatea reflectă faptul că un subiect vorbitor presupune întotdeauna existența altor subiecți. Limbajul nu este un simplu „fapt social”, un „produs” al societății comparabil cu „instituțiile” sociale; dimpotrivă el este, prin alteritate, fundamentul oricărei asocieri umane (Coseriu, 1999/2001, p. 81). Coșeriu relaționează propriul său concept de creativitate cu cel humboldtian și îl înțelege ca definind limbajul la toate cele trei niveluri (universal, istoric, individual), fiind pus în directă relație cu dimensiunea de activitate, de energie (activitate anterioară potenței). Conceptul de *creativitate* poate fi explicat și prin asocierea cu acela humboldtian de *formă*, care se aplică la toate nivelurile limbajului. Dacă limba este considerată „un repertoriu de cuvinte și un sistem de reguli”, ea va fi interpretată ca *forma formata*. Pentru Humboldt însă, limba e, înainte de toate, *forma formans* (di Cesare, 1991, p. LVI), adică dinamicitatea limbii, nu elementele gata date și fixate în interiorul ei.

5.2. Are o bază de filosofie a limbajului.

Necesitatea unei baze de filosofie a limbajului este afirmată de către Coșeriu însuși, care crede că „o lingvistică nu poate fi dezvoltată fără o teorie de bază / .../

și fără o concepție cu privire la obiectul ei, în fond, fără o filosofie a limbajului. Cel puțin o teorie implicită, cel puțin o știință originară, în acest sens, trebuie să avem ca să putem începe a ne ocupa de acest obiect” (Coșeriu, 1999). Reluăm: *ca să putem începe a ne ocupa de acest obiect*. Așadar, o viziune filosofică asupra limbajului și implicit asupra omului, era așezată de către Coșeriu în chiar fundamentul oricărei lingvistici. Se știe că Eugeniu Coșeriu a avut o magistrală stăpânire a acestui domeniu, reflectată în scrieri specifice și în idei ce se regăsesc în teoria sa. Înainte de toate, studiile sale s-au concretizat într-o teză de doctorat susținută în 1949, la Universitatea din Milano (*O istorie a ideilor estetice în România*, coordonată de Antonio Banfi), a doua după cea în domeniul filologiei. Filosofia a reprezentat pentru Eugeniu Coșeriu și o preocupare în sine, ce reiese din numeroasele studii publicate, dar și din cele două volume de *Istoria filosofiei limbajului din antichitate până în prezent (I Din antichitate până la Leibniz și II De la Leibniz până la Rousseau)*.

Pentru concepția lingvistică coșeriană, Eugen Munteanu vede fundamentarea filosofică drept o marcă distinctivă, alături de tendința spre integralitate (Munteanu, 2005, p. 127). Modul în care lingvistul român a știut să așeze labaza gândirii sale asupra limbajului idei provenind de la Aristotel⁷ sau de la Leibniz, de la Cassirer, Bühler sau Heidegger și poate mai ales de la Humboldt și de la Hegel, de a căror viziune asupra lumii și a omului Coșeriu se simțea cu deosebire legat⁸, califică lingvistica integrală ca pe o construcție în care axa filosofiei este la fel de importantă precum cea a lingvisticii⁹.

În plus, Coșeriu a definit o sumă de principii care caracterizează lingvistica drept știință a culturii: principiul obiectivității (a spune lucrurile așa cum sunt); principiul umanismului (subiectul lingvisticii este omul ca ființă liberă în istorie); principiul tradiției (obligativitatea raportării critice la doctrinele sau părerile înaintașilor); principiul antidogmatismului (acceptarea supozitiei că un adevăr parțial se află în orice teorie și, implicit, preluarea creatoare a ceea ce este valabil din alte doctrine) și principiul utilității publice (interesul pentru implicațiile politice și sociale ale dinamicii istorice a limbii)¹⁰.

⁷ Pentru o prezentare cuprinzătoare a ideilor și conceptelor pe care Coșeriu le preia din gândirea lui Aristotel, vezi Munteanu, 2005.

⁸ Să nu uităm că lingvistica lui Coșeriu a fost definită ca funcționalism humboldtian sau structuralism humboldtian (Coșeriu, 1997), dar și ca idealism hegelian (Bojoga, 2001). Coșeriu afirma, de asemenea, că, de la Aristotel încoace, Hegel este „gânditorul care a pătruns, fără îndoială, cel mai adânc esența limbajului” (în Munteanu, 2005, p. 127).

⁹ Deși Coșeriu face rareori referire la filosofia lui Edmund Husserl, o puternică legătură între aceasta și integralism a fost făcută de către Cornel Vilcu în volumele sale: *Orizontul problematic al integralismului. Integralism și fenomenologie (vol. I)* și *De la Husserl la Coșeriu. Integralism și fenomenologie (vol. II)*. În cadrul acestor volume se analizează relația ce se poate stabili între teoria lui Coșeriu și concepte husserliene precum: intuiția eidetică (pusă în relație cu cunoașterea originară) sau obiectele intenționale (relaționate cu designatele).

¹⁰ Prezentarea sintetică redată mai sus a fost realizată de către Eugen Munteanu (2005, p. 127).

Dimensiunea filosofică este una care caracterizează întreaga activitate a lui Coșeriu, ca și toată concepția sa, ce nu se situează strict la nivelul unei analize mai mult sau mai puțin tehnice a limbajului. Astfel, în viziunea lui Martinez del Castillo, „Coșeriu își propune să studieze limbajul, însă teoria sa reprezintă în sine o teorie despre om și despre ființarea omului în lume. Este o teorie a cunoașterii implicite, adică o filosofie, deoarece Coșeriu se interesează de tot ceea ce semnifică limbajul și răspunde la această întrebare de pe poziții filosofice.” (Martinez del Castillo, 2003, p. 132).

5.3. Include ideile relevante ale lingviștilor care au precedat-o.

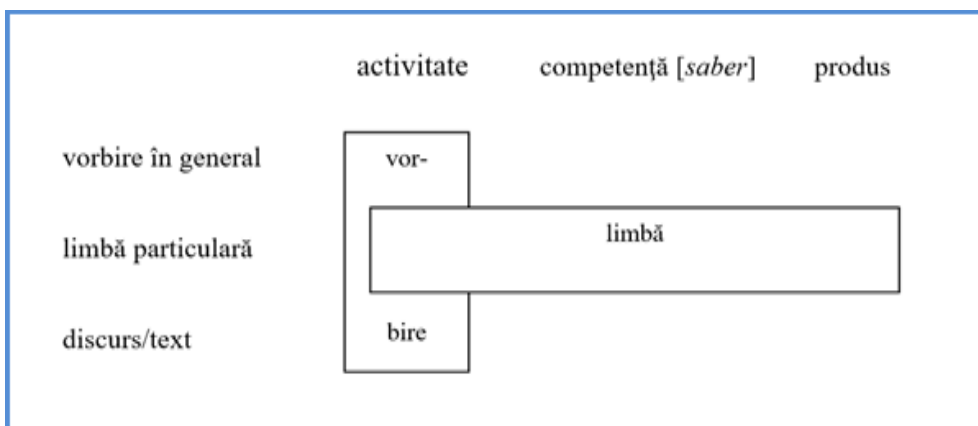
Efortul ilustrativ îl depășește pe cel demonstrativ în ceea ce privește ideea acestui subpunct. Nevoia de raportare la eforturile depuse de înaintași pentru studierea limbajului și înglobarea elementelor pozitive ce se pot identifica în gândirea lor este, de fapt, unul dintre principiile elaborate de către Eugeniu Coșeriu, principii după care și-a condus întreaga activitate științifică și procesul de elaborare a teoriei sale: principiul tradiției presupune, după cum s-a amintit în subpunctul anterior, obligativitatea raportării critice la doctrinele sau părerile înaintașilor. Datorită unor capacități intelectuale deosebite, dar și unui efort susținut, Coșeriu a cunoscut opera gânditorilor celor mai importanți în domeniul limbajului ce l-au precedat, dar și pe a acelor care i-au fost contemporani. În calitatea sa de profesor în diverse universități din lume, Coșeriu a prezentat ceea ce se realizase în domeniul limbajului până la jumătatea secolului trecut, vorbind înainte de toate de structuralism, de Ferdinand de Saussure, dar și de alți lingviști a căror contribuție merita menționată, iar aceste idei s-au regăsit în numeroase dintre studiile sale.

Lingvistica lui Ferdinand de Saussure are un rol extrem de important pentru Eugeniu Coșeriu, care menționează acest lucru în multe dintre scrierile sau prelegerile sale. Dincolo de a fi cel mai important lingvist de până la mijlocul secolului trecut, Saussure este punctul de referință de la care Coșeriu pornește și la care se întoarce mereu, prin raportare la care realizează saltul principal ce duce studiile asupra limbajului la un nou nivel, prin lingvistica integrală.

Coșeriu raportează chiar fundamentele și sarcinile noii sale lingvistici la structuralism, ca o necesară depășire a acestuia. Nu este vorba de o abolire a structuralismului, ci de recunoașterea, în primul rând, a tot ceea ce este valabil în structuralism ca punct de vedere, concepte și rezultate pozitive cu privire la cunoașterea limbajului și a limbilor (Coșeriu, 1982a).

Coșeriu înțelege foarte bine rațiunile metodologice pentru care Saussure vede limba ca obiect de studiu al lingvisticii, lăsând la o parte manifestările nesistematice ale acesteia, greu sau chiar imposibil de cercetat. Totuși, principala raportare pe care lingvistul român o face la

lingvistica lui Saussure este tocmai privitoare la această forțată dihotomie, postulând necesitatea inversării sale ca punct de plecare în investigația lingvistică: „Nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci viceversa. Aceasta pentru că limbajul e în mod concret vorbire, activitate, și pentru că vorbirea e mai amplă decât limba: pe când limba se află conținută integral în vorbire, vorbirea nu e conținută integral în limbă. După opinia noastră, trebuie răsturnat cunoscutul postulat al lui Ferdinand de Saussure: în loc să ne situăm în terenul limbii, trebuie să ne situăm din primul moment în terenul vorbirii și să-l considerăm drept normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului (inclusiv a limbii)” (Coseriu, 1988/1992, p. 74). Pe lângă cuprinderea limbii în vorbire, lingvistul român argumentează inadvertența dihotomiei saussuriene prin raportare la tripartiția planurilor limbajului. Mai exact, cele două elemente ale dihotomiei sunt situate pe dimensiuni diferite: vorbirea – pe axa verticală, a activității, iar limba – pe axa orizontală, la nivelul planului istoric. (Schema 3).

Schema 3

Dihotomia saussuriană limbă/ vorbire din perspectiva celor trei planuri ale limbajului definite de către E. Coșeriu (Coseriu, 1988/1992, p. 89)

Despre relația dintre lingvistica lui Ferdinand de Saussure și integralism au scris, de altfel, unii dintre cei mai buni cunoscători ai lingvisticii coșeriene, darși ai structuralismului, Mircea Borcilă sau Johannes Kabatek fiind printre numele cele mai cunoscute. Interesant este și capitolul dedicat structuralismului într-un manual de pragmatică, articol redactat de către Jürgen Van der Walle, Dominique Willems și Klaas Willems în 2006, în care aceștia fac o trecere în revistă a conceptelor principale ale structuralismului, raportate la *Cursul de lingvistică generală* al lui Saussure, ca și a subdisciplinelor care se constituie pornind de la această doctrină, ultima parte a materialului fiind

dedicată încercărilor de depășire a limitelor structuralismului de către doi foarte importanți lingviști, Roman Jakobson și Eugeniu Coșeriu, care mai subscriu, afirmă autorii, la unele principii ale structuralismului (Van der Walle, Willemsși Willems, 2006). De menționat sunt, de asemenea, multiplele studii pe care Vincezo Orioles le-a dedicat relației dintre lingvistica lui Coșeriu și cea a lui Saussure (2015, 2016, 2017).

Despre rolul pe care lingvistica lui Ferdinand de Saussure l-a jucat în constituirea lingvisticii integrale vorbește cel mai bine, în cele din urmă, tot Coșeriu însuși, care, într-un studiu apărut postum, sub îngrijirea lui Jean Pierre Durafour, clarifică legătura sa cu diverși lingviști și filosofi ce l-au precedat, în special cu Ferdinand de Saussure: „... sunt gata să recunosc că tot ceea ce e valabil în scrierile și cercetările mele, în calitate de concepție și metodă, provine de la alți lingviști și alți filosofi ai limbajului, în virtutea unui proces dialectic de sinteză în care piatra de încercare [*la pierre de touche*] a fost realitatea limbajului, așa cum e cunoscută prin introspecție și observație reflexivă sau hermeneutică. În aceste trăsături esențiale, consider concepția mea ca tentativa de a-i concilia – prin raportare la realitatea însăși a limbajului – pe Saussure și pe Humboldt, pe fondul sugestiilor care mi-au venit de la Pagliaro, de la Hjelmslev, de la Sapir, de la Menéndez Pidal și, pe un alt plan (filosofic și epistemologic), de la Aristotel, de la Leibniz, de la Vico, de la Hegel și de la Croce, mai ales de la Aristotel și de la Hegel. Și, în general, principiul meu în interpretarea tuturor acestor sugestii și pentru integrarea lor într-o concepție filosofică și lingvistică unitară a limbajului, a fost acela de a acorda încredere celorlalți interpreți, acela de a nu presupune dinainte reaua lor intenție [*leur mauvaise foi*], deoarece orice concepție și orice teză formulată se bazează întotdeauna pe o intuiție corectă, ce își conține sâmburele de adevăr, în ciuda unor posibile deviații și parțializări care pot surveni la momentul explicitării acestei intuiții. Convingerea mea este că scopul oricărei științe e acela de a spune «lucrurile așa cum sunt» și că toți cercetătorii demni de acest nume urmăresc același scop, chiar dacă orice explicație devine, din motive contingente și din cauza condițiilor de cercetare, o parțializare care trebuie completată prin alte explicitări. Acesta e criteriul hermeneutic pe care l-am aplicat întotdeauna – și în acest sens, în primul rând – gândirii lui F. de Saussure” (Coseriu, 2004, p. 17-18).

Mărturisirea citată aici pare, în generozitatea sa, a le da dreptate celor care au caracterizat lingvistica lui Coșeriu drept „eclectism”, având în vedere raportarea permanentă a lingvistului român la gândirea altor cercetători ai limbajului, preluarea chiar a unor concepte sau idei și utilizarea lor ca atare sau redefinirea lor. Jörn Albrecht a adus în discuție această perspectivă asupra

lingvisticii lui Coșeriu, respingând-o însă, în baza unor argumente indiscutabile și preluând mai degrabă expresia lui Harald Thun despre care crede și el că reflectă activitatea lingvistului român: „Coseriu a fait école” (Albrecht, 2013, p. 30).

5.4. Se relaționează cu alte teorii ale limbajului.

Un mod în care trebuie să înțelegem conceptul de lingvistică integrală, unul care, de altfel, confirmă principiul tradiției, menționat mai sus, este acela al unei lingvistici integratoare, „adică una care admite puncte de vedere diferite, perspective diferite cu privire la aceleași probleme și acceptă, deci, discuția, opoziția între diferite perspective cu privire la un domeniu, la anumite fapte ș.a.m.d.” (Coșeriu, 1999).

Facem din nou legătura cu viziunea tripartită a lui Coșeriu asupra limbajului pornind de la studiul său din 1973, *La „situación” en la lingüística*, în care lingvistul român prezenta deja o cuprinzătoare și lucidă imagine a cercetării limbajului din acea perioadă. Astfel, el considera lingvistica structural-funcțională, generativ-transformațională și a textului ca principale orientări ale vremii în investigația lingvistică. Dar, cu toate că fiecare dintre aceste direcții manifestă pretenții de exclusivitate, ele realizează, de fapt, o cercetare parțială a limbajului. Lingvistica structural-funcțională se ocupă cu studierea limbilor istorice, referindu-se în mod expres la diversitatea structurilor idiomatiche. În interiorul acestei direcții, o mare parte din problematica de care se ocupă lingvistica generativ-transformațională este ignorată sau este respinsă, fiind considerată „nu tocmai lingvistică”. Aceeași orientare încearcă tratarea problemelor textelor cu propriile-i categorii și metode (Coșeriu, 1973/1977, p. 241). La fel, lingvistica generativ-transformațională are pretenția de a substitui lingvistica structurală și funcțională ca descriere a limbilor, aspirând, în același timp, la formularea unor reguli pentru producerea și interpretarea textelor. În ce privește lingvistica textului, aceasta se prezintă ca studiu al *tuturor* problemelor lingvistice, din punctul de vedere al textelor (Coșeriu, 1973/1977, p. 241).

Fiecare dintre direcțiile de cercetare prezentate mai sus are capacitatea de a aduce contribuții însemnate la cercetarea limbajului, acestea situându-se într-o relație de complementaritate, iar nu de excludere. O plasare corectă a celor trei teorii în raport cu limbajul ca obiect de studiu se poate realiza pornind de la teoria integralistă. Distanțele realizate de către Coșeriu în interiorul limbajului sunt singurele în măsură să acopere și să înfățișeze, la modul teoretic, câmpul investigativ lingvistic. Însăși definiția limbajului, așa cum apare ea la Coșeriu, constă în prezentarea planurilor de realizare a acestuia. Limbajul este „o activitate umană universală care se realizează în fiecare caz în acord cu tradiții istorice determinate proprii comunităților lingvistice și în fiecare caz de către indivizi particulari (și în situații determinate)” (Coșeriu, 1973/1977, p. 242). Limbajul ca activitate umană universală considerată

independent dedeterminările sale istorice e *vorbirea în general*. *Limbile* (limbi istorice, idiomuri, dialecte etc.) reprezintă tradițiile istorice ale vorbirii care sunt valabile pentru comunități lingvistice istoric constituite. Un act de vorbire sau o serie conexasă de acte de vorbire ale unui individ într-o situație determinată constituie un *text* (vorbit sau scris) (Coseriu, 1973/1977, p. 242). Celor trei planuri delimitate mai sus le corespund „planuri distincte ale conținutului lingvistic («planuri semantice»)”: *designatul*, *semnificatul* și *sensul* (Coseriu, 1973/1977, p. 243-244).

Coșeriu demonstrează, în studiul *La „situación” en la lingüística*, ca și în alte lucrări ale sale, că cele trei direcții principale de cercetare se ocupă, fiecare în parte, de studierea *unuia* dintre planurile limbajului diferențiate mai sus, respectiv a conținutului semantic corespunzător. Astfel, gramatica generativ-transformațională corespunde vorbirii în general, și deci designatului; lingvistica structurală și funcțională corespunde planului limbilor și semnificatului; lingvistica textului se ocupă de planul textului, deci și de sens (Coseriu, 1973/1977, p. 244).

Parțializările neasumate ale obiectului de studiu limbaj, ca și includerea, ori, dimpotrivă, excluderea din câmpul de cercetare lingvistică a unor trăsături sau condiții de realizare duc inevitabil la rezultate cu o relevanță mai scăzută din punctul de vedere al celor care adoptă perspectiva integralistă. Aplicând însă principiul tradiției, unul dintre cele de bază ale lingvisticii lui Coșeriu, ne amintim de necesitatea recunoașterii a tot ce s-a gândit și se gândește despre limbaj și de necesitatea înțelegerii contextului și a premiselor sub semnul cărora alți lingviști și-au desfășurat cercetarea. Iar dacă sunt idei, rezultate, concepte ce se pot prelua de la aceștia, e de preferat, dacă perspectiva noastră epistemologică permite acest lucru, să le admitem, să le preluăm și să le folosim, fiind scutiți, astfel, de o permanentă redescoperire a Americii.

În interiorul lingvisticii integrale sunt deschise căi de cercetare a tuturor planurilor limbajului, fiecare dintre ele investigând teritoriul revendicat pe baza principiilor elaborate în cadrul lingvisticii coșeriene. Identificarea planurilor de realizare a limbajului se dovedește a fi extrem de importantă pentru cercetarea acestuia. Firește, departajarea lor în realitatea efectivă a vorbirii nu este posibilă, și, de altfel, nici necesară, vorbitorii acționând simultan în toate cele trei planuri deopotrivă, fără însă a conștientiza acest lucru¹¹.

Raportările directe pe care Coșeriu le face la alte direcții de cercetare a limbajului sunt numeroase¹². Le vom ilustra aici prin relaționarea directă la

¹¹ Coșeriu apelează, pentru a defini cunoașterea lingvistică nereflexivă a vorbitorilor, la conceptul lui Leibniz de *cognitio clara distincta inadaequata*. Vezi, de exemplu, Coseriu, 1988/1992, p. 230.

¹² Se pot menționa aici câteva dintre studiile referitoare la aceste investigații ale limbajului (Eugenio Coseriu and Horst Geckeler, *Trends in Structural Semantics* (Beiträge zur Linguistik 158), Narr, Tübingen, 1981; *Einführung in die transformationelle Grammatik*, Tübingen, 1968; *Grammaire Transformationnelle et Grammaire Historique*, XIV Congresso

generativism, ca și prin raporturi ce se pot deduce din fundamentele teoretice și metodologice ale celor două teorii. Din nou, e vorba de o foarte sumară schițare a acestei relații care, sondată în profunzimea sa, are capacitatea de a arunca o nouă lumină asupra teoriei inițiate de către Noam Chomsky la mijlocul secolului trecut în Statele Unite ale Americii și devenită extrem de populară în toată lumea.

a. *Locul esențial al limbajului în definirea ființei umane.* Limbajul nu este un simplu obiect de studiu, izolat de cei care îl produc, îl receptează și îl înțeleg, de vorbitori. Această perspectivă este una împărtășită de către cei doi lingviști. Astfel, Chomsky implică direct natura umană în studiul limbajului prin importanța pe care o acordă învățării limbii de către copil (chiar dacă se limitează la învățarea limbii materne) – un aspect pe care Coșeriu l-a remarcat și l-a analizat (Coșeriu, 1968, p. 49). Lingvistul român afirmă că învățarea limbii a devenit numai datorită gramaticii transformazionale o problemă principală a investigației lingvistice, înainte procesul de asimilare a elementelor unui idiom fiind doar o problemă practică a lingvisticii aplicative sau a psihologiei lingvistice. În același timp, pentru Coșeriu, limbajul stă chiar la baza definirii ființei umane drept ceea ce este, reprezentând temelia dimensiunii sale spirituale.

Chomsky vede limbajul ca pe un obiect de studiu natural. El pleacă de la convingerea că științele naturale sunt cele exacte și că un obiect analizat în afara principiilor și a aparatului metodologic pus la dispoziție de acestea nu poate fi descris și explicat cu acuratețe. Coșeriu adoptă exact opinia contrară, după cum s-a văzut și mai sus, considerând limbajul un obiect de studiu cultural și văzând lingvistica drept știința care stă la temelia tuturor științelor umane. Mircea Borcilă îl consideră, de altfel, pe Coșeriu ca fiind „*adevăratul întemeietor al disciplinei centrale a umanioarelor și, în același timp, cel care pune, prin aceasta, în sensul cel mai riguros, bazele conceptuale ale științelor culturii în general*” (Borcilă, 1988, p. 1).

b. *Explicitarea cunoașterii intuitive a vorbitorului.* Coșeriu remarcă pasul enorm pe care lingvistica îl face prin această propunere a lingvisticii generative (Coșeriu, 1968, p. 19). Totuși, în timp ce generatiștii aleg să încerce explicitarea cunoașterii intuitive a omului într-un cadru pozitivist și tratează limbajul ca expresie a gândirii umane, presupunând, astfel, existența unei succesiuni în apariția și manifestarea acestora p. (Chomsky, 1959, p. 57-58), în cadrul integralismului se consideră că gândirea și limbajul emerg împreună în conștiința umană.

Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 12-20 Aprile 1974; *Semántica estructural y semántic «cognitiva»*, în *Jornadas de Filología* [Mélanges Francisco Marsá], Barcelona, 1990, p. 239-282.

Coșeriu acordă acestei problematici un spațiu extins în scrierile sale. El apreciază faptul că Chomsky admite existența cunoașterii intuitive a limbii la vorbitorul naiv – o concepție ce are drept consecință metodologică nu doar admisibilă, ci chiar necesară, transformarea cunoașterii lingvistice intuitive în bază a descrierii competenței lingvistice. Lingvistul poate analiza propria sa cunoaștere lingvistică, din postura lui de vorbitor naiv, ca și pe aceea a altor vorbitori (Coseriu, 1988/1992, p. 218-219). Cunoașterea originală/intuitivă va reprezenta punctul de plecare pentru cercetare și în integralism, unde însă investigarea limbajului și a manifestărilor sale se va desfășura pe coordonate diferite.

c. *Ideea creativității lingvistice.* Aducerea în dezbatere lingvistică a acestui concept este un alt merit pe care Coșeriu i-l recunoaște deschis și în repetate rânduri lui Chomsky. Tot astfel cum limbajul reprezintă o dimensiune fundamentală a naturii umane, fără de care aceasta nu ar putea fi niciodată complet definită, creativitatea reprezintă o dimensiune esențială a limbajului uman. Lingvistul român remarcă utilitatea abordării aspectului creativ al limbajului, printre altele în raport cu învățarea limbii de către copii (Coseriu, 1968, p. 26). Copilul, menționează acesta, conform afirmațiilor lui Chomsky, este activ, este creator și depășește limitele a ceea ce a aflat din activitatea de vorbire a adulților. Drumurile celor două teorii lingvistice se despart la momentul explicării fenomenului creativității la nivelul limbajului uman. Generativității explică existența sa prin prezența materială a anumitor cunoștințe înainte de învățarea limbii. Copilul beneficiază, afirmă Chomsky, de prezența unor scheme înnăscute ale unei gramatici generale – o explicație ce se încadrează în modul pozitivist de a privi limbajul și limbile, pentru care s-a optat în generativism (Coseriu, 1968, p. 26).

În opinia lui Eugeniu Coșeriu, prin modul în care încearcă să explice creativitatea, Chomsky se situează într-o fază prekantiană a filosofiei, în linia gândirii lui Descartes. Coșeriu vede învățarea limbii de către copil într-o interpretare dialectică, drept perpetuă deplasare a copilului între creația lingvistică și necesitatea de a renunța la creația lingvistică din motive practice (Coseriu, 1968, p. 49), iar nu ca pe o simplă reducere la ideile înnăscute, copilului nerămânându-i altceva de făcut decât să recunoască limba vorbită în interiorul comunității în care trăiește. Diferența majoră între cele două abordări ale noțiunii de creativitate vine din limitele pe care generativismul le impune manifestării acestui fenomen la nivelul limbajului, limite desființate de către Coșeriu, care afirmă că este nevoie să descriem caracterul creator al limbii în afara regulilor, limba putând astfel să fie interpretată și drept creare de noi reguli (Coseriu, 1968, p. 42).

Coșeriu desființează distincția introdusă de către Noam Chomsky între „creativitatea schimbătoare de reguli”, specifică, afirmă el, copiilor,

poetilor și nebunilor, și „creativitatea guvernată de reguli”, această departajare fiind, din punctul de vedere al lingvistului român, lipsită de sens, deoarece, în realitate, funcționarea regulilor și schimbarea lingvistică nu sunt, în limbă, două momente, ci unul singur (Coseriu, 1966/1977, p. 21).

d. *Lingvistica generativ-transformațională, o lingvistică a vorbirii*. În lumina tripartiției planurilor limbajului, realizată de către Eugeniu Coșeriu, revenimaici, fără a insista, asupra ideii că teoria inițiată de către Noam Chomsky se încadrează, în întregime, la nivelul planului universal al limbajului, ca o lingvistică a vorbirii. Această viziune se susține prin perspectiva asupra conținutului lingvistic, nediferențiat în generativism (sub forma conceptului de *meaning*) și interpretat de către Eugeniu Coșeriu ca echivalent al designatului (conținutul specific, în integralism, planului universal al limbajului).

Coșeriu consideră că obiectul propriu al gramaticii transformaționale nu este limba ca atare – care nu poate fi sub nicio formă considerată un simplu sistem de reguli pentru producerea de propoziții – ci vorbirea prin intermediul limbii sau, în termenii lui Sechehaye, trecerea de la *vorbirea ne-organizată* la *vorbirea organizată* prin intermediul limbii. Gramatica transformațională ar fi, astfel, o gramatică a funcționării limbii în vorbire (Coseriu, 1969/1978, p. 124).

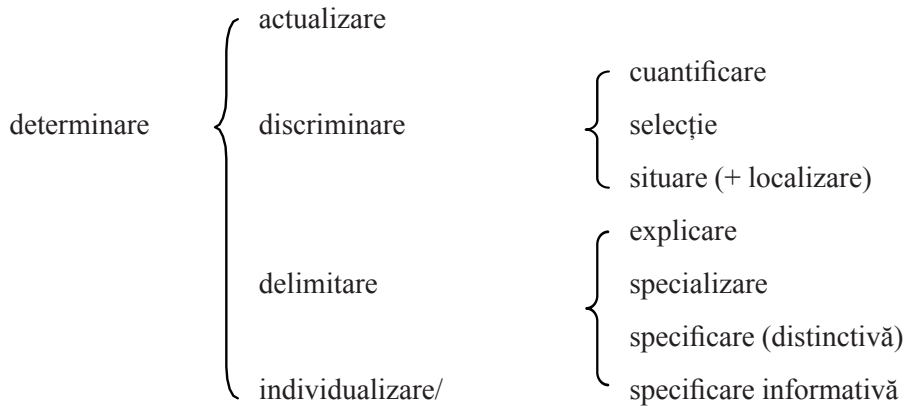
5.5. Are instrumente și concepte adecvate studiului.

Cu o bază filosofică extrem de solidă, cu o ancorare realistă, critică în lingvistica trecutului, dar și în cea a prezentului, cu o încadrare a lingvisticii în sfera științelor culturii, se pune întrebarea dacă integralismul este capabil să ofere și instrumentele practice, necesare cercetătorilor limbajului pentru analiza efectivă a limbilor și a limbajului, la toate nivelurile de manifestare și realizare a acestora. Putem afirma fără rezerve că avem, și în această privință, un răspuns pozitiv în ceea ce privește teoria lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu. Unele dintre aceste instrumente au fost dezvoltate de către Coșeriu însuși, permițând descrierea complexă a unor fenomene lingvistice. Am putea da aici ca exemplu detalierea operațiunilor determinării, așa cum apar acestea prezentate în studiul *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, o lucrare care, publicată deja în 1955-56, rămâne un studiu fundamental în arhitectura lingvisticii integrale¹³, prin aprofundarea planului vorbirii, în coordonate care nu se vor schimba în timp, nuanțându-se doar, dar și prin deschiderea unei noi perspective asupra lingvisticii de la nivelul textului. În același cadru teoretic se așază, spre exemplu, studiul *Actualisation, discrimination, délimitation. La deixis dans le cadre de la détermination nominale*, publicat în 1995, în volumul *Diachronie et variation*

¹³ Coșeriu însuși subliniază adesea importanța acestui studiu pentru ansamblul lingvisticii integrale. În interviurile acordate lui Kabatek și Murguia și publicate în 1997, el afirmă: „Despre fiecare secțiune se poate scrie un tratat, despre deictice, despre delimitare. Totul e acolo *in nuce*” (Coșeriu (interv.), 1997, p. 129).

linguistique. La deixis temporelle, spatiale et personnelle. Mai mult, tot aici definește conceptul de context (*entorno*), care va căpăta importanță teoretică, fiind inclus, în prezent, în manualele de pragmatică, dar și practică, acesta fiind aplicat în analiza unor aspecte concrete, fapt exemplificat de către Johannes Kabatek (2017), într-un studiu în care acesta elogiază *Determinación y entorno* la 60 de ani de la apariție.

Determinarea, cu toate operațiunile pe care le include, poate fi reprezentată astfel¹⁴:

Schema 4
Operațiunile determinării în integralism

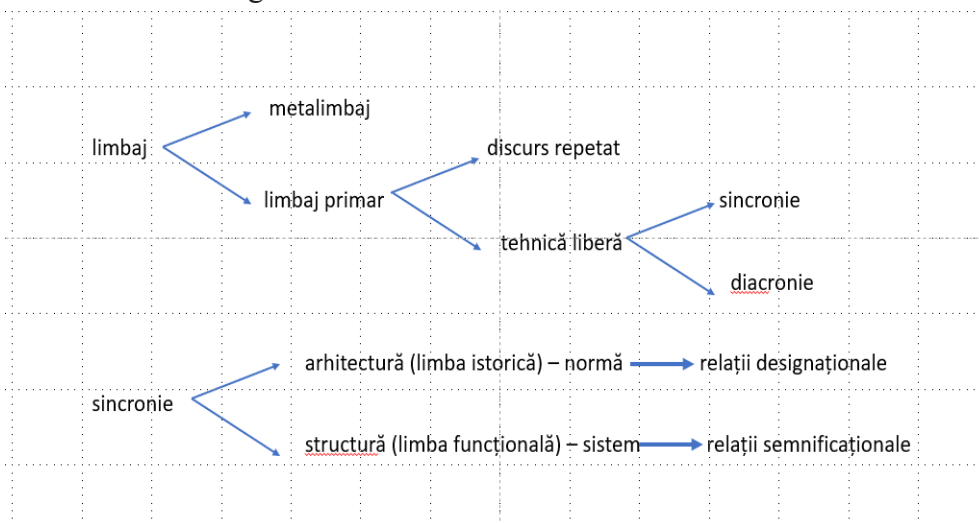
În studiul menționat mai sus, Johannes Kabatek face o excelentă analiză a importanței pe care *Determinación y entorno* a avut-o în peisajul teoretic al lingvisticii integrale, dar și a impactului la nivel practic al acestuia. Cititorul este îndrumat, astfel, spre acest studiu, ca și spre altele care pun în lumină valoarea inestimabilă a acestei piese din edificiul integralist (Zagaevski, 2006; Vilcu C., 2010 și 2019) și multe altele. În volumul pe care eu însămi l-am publicat în 2019 (*Integralism vs. generativism. Teoria limbajului și problema actualizării*), întreaga parte aplicativă, axată pe problema determinării nominale, se sprijină pe același studiu coșerian fundamental.

5.6. Oferă perspectiva continuării și dezvoltării cercetării.

În strânsă legătură cu subcapitolul anterior, dedicat instrumentelor concrete pe care integralismul le pune la dispoziția cercetătorilor sau pentru a căror generare oferă platforma teoretică necesară, acesta din urmă pune în lumină doar mică parte a ceea ce se poate realiza în viitor pornind de la integralismul lingvistic.

¹⁴ Schematizarea a fost realizată, conform descrierii din *Determinación y entorno*, de către Dumitru Cornel Vilcu, în volumul *Integralism și fenomenologie. Vol. II De la Husserl la Coșeriu*, 2019, p. 280)

Astfel, se evidențiază noile căi pe care Coșeriu le deschide tocmai prin recuperarea acelor elemente ale limbajului lăsate în afara cercetării de către structuralismul saussurian. Pe baza prezentărilor pe care Coșeriu însuși le-a făcut, începând cu prelegerile susținute la începutul anilor '80 și publicate ulterior în volumul *Mas allà del estructuralismo*, și terminând cu ultimele conferințe prezentate, de exemplu, într-o minunată și extrem de instructivă serie, la Facultatea de Litere din Cluj-Napoca, în anul 1999, se poate realiza schema de mai jos, care înfățișează o imagine completă a ceea ce se poate studia la nivelul lingvisticii idiomatice:

Schema 5

Domeniile de studiu ale lingvisticii idiomatice

Pornind de la aceste noi structurări ale elementelor de conținut așa cum pot fi ele văzute la nivelul planului istoric, am schițat un tablou al posibilelor discipline lingvistice care se pot contura ca domenii de studiu ale acestora (Schema 6).

Segmentul median al *Schemei 6*, dedicat planului istoric, aliniază în partea stângă elementele asumate de către lingviștii structuraliști ca obiect al cercetării lor. Se remarcă, dintre acestea, cel cu care se finalizează prima parte a schemei, anume *structura*, evidențiat aici din două motive. În primul rând, este importantă reliefaarea diferențierilor ulterioare, realizate de către Coșeriu, între *sistem*, *normă*, *tip* și *vorbire*. Dintre respectivele elemente, cel care corespunde structurii este sistemul, iar de această echivalență se leagă și a doua observație privitoare la elementul *structurii*, și anume faptul că structura/sistemul este, de fapt, singurul aspect cercetat în cadrul structuralismului. Mergând în sensul invers, ascendent, al diferențierilor realizate, ajungem la elementul „limbaj” și la echivalența pe care structuraliștii o presupuneau, o subînțelegeau între poliile acestei clasificări: limbajul și structura. Lăsându-se la o parte toate elementele prezente în partea dreaptă a dihotomiilor

(considerate ca fiind mult prea nestructurate sau prea puțin importante pentru a face obiectul cercetării lingvistice), nu a fost deloc dificil ca studiul structurii să fie identificat cu acela al limbajului – o premisă a cercetării de tip structuralist. Toate aceste manifestări sunt recuperate de către Coșeriu în cadrul proiectului integralist, ca obiecte de studiu al disciplinelor aliniate în ultima coloană a tabelului. Desigur, unele dintre disciplinele corespunzătoare nu sunt noi, istoria limbii sau dialectologia având deja o carieră lungă, cu rezultate spectaculoase pentru înțelegerea limbilor, a relațiilor dintre ele și din interiorul lor. În cadrul proiectului integralist se propune, însă, o regândire a acestora în termenii unui *structuralism dinamic*, în interiorul unui ansamblu disciplinar, menit să completeze structuralismul clasic, dominant în lingvistică până la mijlocul secolului trecut.

Pe lângă disciplinele prezente în tabel, Coșeriu propune, de asemenea: a) deontologia lingvistică (studiul corectitudinii și exemplarității idiomatice); b) o teorie a formării normelor de exemplaritate; c) o teorie a politicii lingvistice și a planificării sale și d) o teorie a traducerii (Coșeriu, 2004, p. 22).

Proiectul desenat de către Eugeniu Coșeriu creează platforma teoretică și oferă instrumentele practice pentru o cercetare complexă și completă a limbajului, în trăsăturile sale fundamentale, ca obiect de studiu cultural. Rămâne în sarcina lingviștilor contemporani și viitori să ducă la bun sfârșit acest proiect, în cadrul unei lingvistici cu adevărat integrale.

plan	conținut	discipline lingvistice	
planul universal	vorbirea în general [competență elocutională: cunoașterea lucrurilor și a principiilor gândirii]	lingvistica vorbirii skeologie	
planul istoric	limbaj		
	limbaj primar	metalimbaj	gramatica uzului metalingvistic
	tehnică liberă	discurs repetat	lingvistica discursului repetat
	sincronie	diacronie	istoria limbii
	structura	arhitectura	dialectologia, sociolingvistica, stilistica limbii
	tip		tipologia lingvistică
	sistem normă vorbire		gramatică (lingvistica omogeneității) lingvistica normei
planul individual	text-discurs	lingvistica textului	

Schema 6

Discipline lingvistice posibile în lumina lingvisticii integrale

Referințe bibliografice:

1. ALBRECHT, Jörn. Linguistique (science du langage), théorie du langage et philosophie du langage chez Eugenio Coseriu. În: *Coseriu: Perspectives contemporaines* (Bojoga E., Boc O., Vilcu C. ed.). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 23- 40.
2. BERNARDO, José Maria. *La construcción de la lingüística. Un debate epistemológico*. València: Universidad de València, 1995.
3. BOC, Oana. La relation langage-poésie dans la théorie d'Eugenio Coseriu et ses implications pour le domaine de la poétique. În: (Bojoga, E., Boc O., Vilcu C. ed.), *Coseriu: perspectives contemporaines*, Tome 2. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 21-27.
4. BOJOGA, Eugenia. Teoria lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu în Spania. În: *Limba română*. 2001, anul XI, nr. 4-8.
5. BOJOGA, Eugenia. *Coseriu war ein attraktiver Lehrer* sau Eugeniu Coșeriu în memoria discipolilor săi. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*. București, Tom L1, 2011, p. 21-33.
6. BORCILĂ, Mircea. Paradoxul funcțiilor metaforice în poetica lui Blaga. În: *Tribuna*. Cluj-Napoca, 4 iunie 1987, p. 2.
7. BORCILĂ, Mircea. Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii. În: *Echinox*. Cluj- Napoca, XX, nr. 5: 1, 1988, p. 4-5.
8. BORCILĂ, Mircea. Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga. În: *Limba și Literatură*, XLI, 1996, vol. I, p. 28-39.
9. BORCILĂ, Mircea. Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii. În: *Revista de filosofie*, XLIV, 1997, nr. 1-2, p. 147-163.
10. BORCILĂ, Mircea. Început de drum în studiile integraliste. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Philologia*, nr. 4/2001, p. 3-14.
11. BORCILĂ, Mircea. Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii. În: *Un lingvist pentru secolul XX*. Chișinău: Știința, 2002, p. 31-38.
12. BORCILĂ, Mircea. Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei. În: *Dacoromania*, serie nouă, VII-VIII. București: Editura Academiei Române, 2002-2003, p. 47-77.
13. CASADO-VELARDE, Manuel. Eugenio Coseriu: „In Memoriam”. În: *Anuario de Estudios Filológicos*. 2003, vol. XXVI, p. 5-11.
14. CHOMSKY, Noam. Review: B. F. Skinner, Verbal Behavior. În: *Language*, Vol. 35, No.1 (Jan.-Mar. 1959), p. 26-58.
15. DI CESARE, Donatella. Introduzione. În: Wilhelm von Humboldt, *La diversità delle lingue...* Roma: Editori Laterza, 1991, p. XII-XCVI.
16. COPCEAG, Dumitru. «Realismul lingvistic» sau doctrina științifică a lui Eugeniu Coșeriu. În: *Limba română*. 2002, anul XII, nr. 10.
17. COSERIU, Eugenio. Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar. În: *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Ed. Gredos, 1955-1956/1967, p. 282-323.
18. COSERIU, Eugenio. El hombre y su lenguaje. În: *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*. Madrid: Ed. Gredos, 1966/1977, p. 14-33.
19. COSERIU, Eugenio. *Einführung in die transformationelle Grammatik: Vorlesung gehalten im Sommer-Semester 1968 an der Universität Tübingen*, Universität Tübingen, 1968.

20. COSERIU, Eugenio. Semántica, forma interior del lenguaje y estructura profunda. În: *Gramática. Semántica. Universales. Estudios de lingüística funcional*. Madrid: Ed. Gredos, 1969/1978, p. 112-127.

21. COSERIU, Eugenio. Los universales del lenguaje (y los otros). În: *Gramática. Semántica. Universales. Estudios de lingüística funcional*. Madrid: Ed. Gredos, 1972/1978, p. 148-206.

22. COSERIU, Eugenio. La „situación” en la lingüística. În: *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*. Madrid: Ed. Gredos, 1973/1977, p. 240-256.

23. COSERIU, Eugenio. *Leistung und Grenzen der Transformationellen Grammatik. Vorlesung Gehalten Im Sommer-Semester 1971 an Der, Universität Tübingen*, G. Narr, 1975.

24. Coseriu 1982a = COSERIU, Eugène. Au-delà du structuralisme. În: *XVI Congrès International de Lingüística Filologia Romaniques. Actes. Tom I. Sessions plenàries i taules rodones*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1982, p. 163-168.

25. Coseriu 1982b = COSERIU, Eugenio. *Mas allà del estructuralismo*, Universidad Nacional de San Juan, Argentina, 1982.

26. COSERIU, Eugeniu. Fundamentas y tareas de la lingüística integral. În: *Segundo Congreso Nacional de Lingüística. 16 al 19 de Setiembre de 1981. Actas. Volumen 1*, San Juan (R. Argentina), 1984, p. 37-53.

27. COSERIU, Eugenio. *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*. Madrid: Ed. Gredos, 1988/1992.

28. COSERIU, Eugenio. Principiile lingvisticii ca știință a culturii. În: *Apostrof*. Cluj-Napoca, 1992, nr. 2 (30), p. 11, 14.

29. COSERIU, Eugenio. Actualisation, discrimination, délimitation. La deixis dans le cadre de la détermination nominale. În: *Diachronie et variation linguistique, La deixis temporelle, spatiale et personnelle*, „Communication et Cognition”, édité par Rika van Deyck, 1995, p. 7-13.

30. COȘERIU, Eugeniu. *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996.

31. COSERIU, Eugenio. „Die Sachen sagen, wie sie sind”. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, interviuri de J. Kabatek & A. Murguia. Tübingen, Narr, 1997.

32. COȘERIU, Eugeniu. *Locul lingvisticii integrale în lingvistica actuală*, prelegere susținută la Facultatea de Litere. Cluj-Napoca, 1999.

33. COSERIU, Eugenio. Le langage: diacriticon tes ousias. Dix thèses à propos de l'essence du langage et du signifié. În: *Percevoir: monde et langage. Invariance et variabilité du sens vécu*, Mardaga, Liège, avril 1999/2001, p. 79-84.

34. COSERIU, Eugenio. Mon Saussure. În: *La Variabilité en langue. Langue parlée et langue écrite dans le présent et dans le passé*, eds. Van Deyck, R., Sornicola, R., Kabatek, J., Communication & Cognition, 2004, p. 17-24 (text redactat de Jean Pierre Durafour).

35. KABATEK, Johannes. Unidad del significado, designado y lingüística integral. În: *Odisea. Revista de estudios ingleses*, 3/2003, p. 87-100.

36. KABATEK, Johannes. *Tradiții discursive. Studii*. București: Editura Academiei Române, 2015.

37. KABATEK, Johannes. Determinación y entorno: 60 años después. În: Hassler, Gerda/Stehl, Thomas (eds.), *Kompetenz – Funktion – Variation. Linguistica Coseriana V*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017, p. 19-37.

38. LOUREDA, Óscar. „Que 30 años no es nada ...” Tradición y modernidad de la Lingüística del texto de Eugenio Coseriu. În: M. Azucena Penas, Rosario Gonzáles (eds.), *Estudios sobre el texto. Nuevos enfoques y propuestas*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, p. 65-88.

39. MARTÍNEZ DEL CASTILLO, Jesus. La teoría del hablar, una teoría del conocimiento. În: *Odisea*. 2003, nr. 3, p. 131-154.

40. MUNTEANU, Eugen. Componenta aristotelică a gândirii lingvistice coșeriene. În: *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza, Lingvistică*. Iași, 1991-1992, p. 73-81.
41. MUNTEANU, Eugen. Eugenio Coseriu. Fundamente filosofice ale unei «lingvistici integrale». În: Șt. Afloreaiei (coord.), *Ideea europeană în filosofia românească*, I (număr special al revistei „Hermeneia”). Iași, 2005, p. 126-135.
42. OANCEA, Ileana, OBROCEA, Nadia. Le Centre d'études intégralistes de Cluj. Quelques repères. În: *Coseriu: Perspectives contemporaines* (Bojoga E., Boc O., Vilcu C. ed.). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 193-206.
43. ORIOLES, Vincenzo (con Raffaella Bombi). *Coordinamento editoriale e Premessa* (p. 11-14) a *Oltre Saussure. L'eredità scientifica di Eugenio Coseriu / Beyond Saussure. Eugenio Coseriu's scientific legacy*. Atti del IV Congresso Internazionale, Università degli Studi di Udine, 1-2 ottobre 2013 / Proceedings of 4th International Congress University of Udine, 1-2 October 2013, Firenze, Cesati ("Quaderni della Rassegna" 106), 2015.
44. ORIOLES, Vincenzo. Coseriu e Saussure. În: *Çcoala coșeriană clujeană. Contribuții, Volumul I*, eds. Dumitru-Cornel Vilcu; Eugenia Bojoga; Oana Boc. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2016, p. 29-36.
45. ORIOLES, Vincenzo. Aspetti del metalinguaggio di Coseriu. În: *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, n.s. 11 (2015-2016) [2017], p. 93-102.
46. TÂMĂIANU, Emma. *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*. Cluj-Napoca: Ed. Clusium, 2001.
47. TÂMĂIANU-MORITA, Emma. *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*. Cluj-Napoca: Ed. Clusium, 2002.
48. THUN, Harald. Faire école. În: *Lógos Semantikós. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. III. Madrid: Ed. Gredos, 1981, p. 325-346.
49. VAN DER WALLE, Jürgen, WILLEMS, Dominique, WILLEMS Klaas. Structuralism. În: *Handbook of Pragmatics*, vol. 10, John Benjamins, 2006, p. 1-36.
50. VÎLCU, Dina. Perspectiva integralistă asupra lingvisticii ca știință a culturii. În: *Limba română*. Chișinău, 2008, Anul XVIII, nr. 5-6.
51. VÎLCU, Dina. A Plea for „Integral Linguistics”. În: Bojoga, E., Boc, O., Vilcu, C. (ed.), *Coseriu: Réceptions contemporaines II*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 165-173.
52. VÎLCU, Dina. Integralismul – o teorie integrală a limbajului. În: *Çcoala integralistă clujeană. Contribuții. Volumul I*. Cluj-Napoca: Ed. Presa Universitară Clujeană, 2016, p. 221-230.
53. VÎLCU, Dina. *Integralism vs generativism. Teoria limbajului și problema actualizării*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană, 2019.
54. VÎLCU, Dumitru Cornel. *Integralism și fenomenologie – vol. I. Orizonturile problematice ale integralismului*. Cluj-Napoca: Ed. Argonaut/Scriptor, 2010.
55. VÎLCU, Dumitru Cornel. *Integralism și fenomenologie – vol. II. De la Husserl la Coșeriu*. Cluj-Napoca: Ed. Presa Universitară Clujeană, 2019.
56. VUCHEVA, Eugenia. *Un modelo integral del hablar. Hacia la lingüística del hablar*. València: Tirant Humanidades, 2016.
57. ZAGAEVSCHI, Lolita. Funcțiile evocative în lingvistica integrală a textului. În: *Limba Română*, 2006, nr. 4-6(130), p. 30-43.
58. ZLATEV, Jordan. From Cognitive to Integral Linguistics and Back Again. În: *Intellectica*, 2011/2, 56, p. 125-147.
59. ZULUAGA, Alberto. Eugenio Coseriu (1921-2002). În: *Philologie im Netz*, aprilie 2004, p. 99-104. (text apărut în Cornel Vilcu, Eugenia Bojoga, Oana Boc, *Çcoala coșeriană clujeană. Contribuții*, vol. II. Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 47-70).

FILOLOGIA MODERNĂ: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN

Instituțional de Filologie și Demnitate, București, România. H. 2023

ediția a XVI-a

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”

Universitatea de Stat din Moldova

Conferința științifică internațională

FILOLOGIA MODERNĂ:
REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN

*Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”:
65 de ani de la fondare*

Chișinău • 2022